

ISSN 2786-9156

ВІСНИК

**Луганського
навчально-наукового інституту
імені Е. О. Дідоренка**

Науковий журнал

*Заснований у 1997 році
Періодичність випуску – 4 номери на рік*

Випуск 1 (105)

**Кропивницький
2024**

ВІСНИК

Луганського
нвчально-наукового
інституту
імені Е. О. Дідоренка

Засновник і видавець – Донецький державний університет внутрішніх справ. *Ресстрація в Національній раді України з питань телебачення і радіомовлення. Рішення від 31.08.2023 № 771. *Включений до переліку наукових фахових видань з юридичних наук за категорією «Б» Наказом МОН України від 02.07.2020 № 886 (зі змінами від 25.10.2023 № 1309) *Входить до Міжнародної наукометричної бази Index Copernicus International (Республіка Польща) та онлайн бази HeinOnline

1
2024

Редакційна колегія:

Є. О. Письменський – д-р юрид. наук, проф. (ЛННІ ім. Е. О. Дідоренка ДонДУВС, м. Кропивницький, Україна) – *головний редактор*; **І. М. Кравченко** – канд. юрид. наук, доцент (ЛННІ ім. Е. О. Дідоренка ДонДУВС, м. Кропивницький, Україна) – *заступник головного редактора*; **В. В. Коваленко** – канд. юрид. наук, проф. (ЛННІ ім. Е. О. Дідоренка ДонДУВС, м. Кропивницький, Україна) – *відповідальний секретар*; **А. Г. Бобкова** – д-р юрид. наук, проф., академік НАПрН України (ДонРНЦ НАПрН України, м. Кропивницький, Україна); **В. С. Бондар** – канд. юрид. наук, доц. (ЛННІ ім. Е. О. Дідоренка ДонДУВС, м. Кропивницький, Україна); **М. В. Карчевський** – д-р юрид. наук, проф. (ЛьвДУВС, м. Львів, Україна); **А. В. Коваленко** – канд. юрид. наук, доцент (ЛННІ ім. Е. О. Дідоренка ДонДУВС, м. Кропивницький, Україна); **С. М. Мельничук** – д-р юрид. наук, проф. (ЛННІ ім. Е. О. Дідоренка ДонДУВС, м. Кропивницький, Україна); **В. Ф. Нестерович** – д-р юрид. наук, проф. (Об'єдн. штурм. бриг. НПУ «Лють», Україна); **Р. Л. Степанюк** – д-р юрид. наук, проф. (ХНУВС, м. Харків, Україна); **І. В. Чеховська** – д-р юрид. наук, проф. (УДФС України, м. Ірпінь, Україна); **Т. Фельтес** – габілітований доктор права (д-р юрид. наук), ст. проф. (Рурський університет у Бохумі, м. Бохум, Німеччина).

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Донецького державного університету внутрішніх справ
(протокол № 16 від 29 березня 2024 року)*

Для науковців та юристів-практиків.

✉ Донецький державний університет внутрішніх справ,
вул. Велика Перспективна, б. 1, м. Кропивницький, Україна, 25015

☎ +38 068 1553835

© Донецький державний
університет внутрішніх справ, 2024

ISSN 2786-9156

BULLETIN
of Luhansk
Educational-Scientific Institute
named after E. Didorenko

Scientific journal

Founded in 1997
Periodicity of issue – 4 numbers a year

Issue 1 (105)

Kropyvnytskyi
2024

BULLETIN

Luhansk
Educational-Scientific
Institute named after
E. Didorenko

The founder and publisher is Donetsk State University of Internal Affairs.
*Registration with the National Council of Ukraine on Television and Radio Broadcasting. Decision No. 771 dated 31.08. 2023.*Included in the list of specialized scientific publications in legal sciences under category "B" by the Order of the Ministry of Education and Culture of Ukraine dated 02.07. 2020 No. 886 (as amended from 25.10.2023 No. 1309) *Includes the International Scientometric Database Index Copernicus International (Republic of Poland) and the Online Database HeinOnline

1
2024

Editorial Board:

Ye. Pysmenskyi – Doctor of Legal Scien., Professor (LESI named after E. O. Didorenko DSUIA, city of Kropyvnytskyi, Ukraine) - *Chief Editor*; **I. Kravchenko** – Cand. of Legal Scien., Associate Professor (LESI named after E. O. Didorenko DSUIA, city of Kropyvnytskyi, Ukraine) - *deputy of editor-in-chief*; **V. Kovalenko** – Cand. of Legal Scien., Professor (LESI named after E. O. Didorenko DSUIA, city of Kropyvnytskyi, Ukraine) – *responsible secretary*; **A. Bobkova** – Doctor of Legal Scien., Professor, Academician of NALS of Ukraine (DonRNC NALN of Ukraine, Kropyvnytskyi, Ukraine); **V. Bondar** - Cand. of Legal Scien., Associate Professor (LESI named after E. O. Didorenko DSUIA, city of Kropyvnytskyi, Ukraine); **M. Karchevskiyi** – Doctor of Legal Scien., Professor (LSUIA, city of Lviv, Ukraine); **A. Kovalenko** – Cand. of Legal Scien., Associate Professor (LESI named after E. O. Didorenko DSUIA, city of Kropyvnytskyi, Ukraine); **S. Melnychuk** - Doctor of Law. Sciences, Prof. (LESI named after E. O. Didorenko SUIA, Kropyvnytskyi, Ukraine); **V. Nesterovych** – Doctor of Legal Scien., Professor (Combined assault. brig. NPU "Lyut", Ukraine); **R. Stepaniuk** – Doctor of Legal Science, Professor (KhNUIA, city of Kharkiv, Ukraine); **I. Chekhovskaya** - Doctor of Law, Professor (STU of Ukraine, city of Irpin, Ukraine); **Tomas Feltes** – Habilitated Doctor of Law, Doctor of Legal Sciences, Professor (Ruhr University in Bochum, city of Bochum, Germany)

*Recommended for publication by the Academic Council of the Donetsk State University of Internal Affairs
(protocol № 16 from March, 29, 2024)*

For scientists and lawyers-practical workers.

☒ Donetsk State University of Internal Affairs, Velika Perspektivna, 1,
Kropyvnytskyi, Ukraine, 25015

☎ +38 068 1553835

© Donetsk State University
of Internal Affairs, 2024

ЗМІСТ

ДО УВАГИ АВТОРІВ.....	9
-----------------------	---

Розділ І. ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

Бабій Ю. Ю. Правова основа функціонування муніципальної влади в Україні: проблеми та перспективи.....	13
Мельничук С. М. Конституційна скарга в механізмі захисту прав фізичних осіб, юридичних осіб приватного права: питання теорії та практики.....	22

Розділ ІІ. ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ ЗАСТОСУВАННЯ ЗАКОНОДАВСТВА

Авдєєва Г. К. Проблеми визначення достовірності цифрових доказів у кримінальному провадженні.....	33
Бондаренко О. С. Цифрова трансформація як принцип мінімізації корупційних ризиків.....	49
Валєєв Р. Г. Позиції Верховного Суду з проблемних аспектів судової практики у сфері протидії домашньому насильству.....	60
Дудоров О. О. Викладач-корупціонер: аналіз правових позицій Касаційного кримінального суду Верховного Суду.....	75
Зайцев О. В. Особливості кримінально-правової кваліфікації колабораційної діяльності в освітній сфері.....	88
Мішура М. В. Зловживання (торгівля) впливом: порівняльно-правовий аналіз української та інших європейських заборон.....	101
Одинцова О. В., Морозов Д. А. Гендерні аспекти звільнення чоловіків та жінок від відбування покарання у виді позбавлення волі на певний строк у разі народження в них дитини.....	118
Письменський Є. О. Про проблеми формування та реалізації кримінально-правової політики України в умовах воєнного стану (на прикладі однієї справи про колабораційну діяльність).....	130
Пулик В. М. Кримінально-правова характеристика потерпілого від злочину, передбаченого статтею 376 Кримінального кодексу України.....	144
Шармар О. М., Мартишко М. В. Характеристика кваліфікуючих ознак злочину умисного знищення чи пошкодження чужого майна.....	155

Розділ ІІІ. ПРОБЛЕМИ УПРАВЛІННЯ, АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА, АДМІНІСТРАТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ

Колодяжний М. Г. Інновації у системі безпеки дорожнього руху: глобальний та національний виміри.....	164
---	-----

Музичук О. М., Наконечна Г. Я. Адаптація форм та методів публічного адміністрування до умов воєнного стану.....	176
Ніцевич О. В. Адміністративно-правовий статус журналіста в умовах воєнного стану.....	186
Самбор М. А. Проблеми правозастосування у сфері використання та здійснення права на свободу мирних зібрань: практика загальних судів першої інстанції у справах про адміністративні правопорушення в умовах правового режиму воєнного стану.....	195

Розділ IV. ПРОБЛЕМИ ЦИВІЛЬНОГО, ТРУДОВОГО, ЕКОЛОГІЧНОГО ТА ГОСПОДАРСЬКОГО ПРАВА

Кравченко І. М. Щодо поняття та ознак особистих немайнових прав працівника.....	214
Прогонюк Л. Ю. Напрями щодо розвитку транскордонного ринку праці в контексті міграційних процесів.....	231
Грунак Л. М., Теремецький В. І. Правова природа та особливості надання медичних послуг профільними трудовими кадрами: вектор української доктрини.....	241

Розділ V. ПРОБЛЕМИ БОРОТЬБИ ЗІ ЗЛОЧИННІСТЮ ТА ПРАВООХОРОННА ДІЯЛЬНІСТЬ

Абламський С. Є., Романюк В. В., Абламська В. В. Кіберзлочинність та використання цифрових технологій: сучасні виклики правоохоронній системі.....	254
Грига М. А., Бурнос О. О. Документування жорстокого поводження з військовополоненими та цивільним населенням: ускладнення та виклики.....	266
Коваленко А. В. Типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування колабораційної діяльності (за матеріалами судово-слідчої практики).....	279
Коваленко В. В. Стан використання можливостей судових експертиз під час розслідування колабораційної діяльності (за матеріалами судово-слідчої практики).....	297
Коваленко О. О. Участь спеціаліста в підготовці до проведення обшуку.....	317
Кривопис О. Г. Профілактичні заходи під час розслідування злісного невиконання обов'язків по догляду за дитиною.....	328
Твердохліб В. М. Криміналістична класифікація кримінальних правопорушень, пов'язаних із застосуванням вибухових пристроїв.....	341
Тюленев С. А. Процедура допиту особи, підозрюваної у вчиненні рейдерства: процесуальні та тактичні аспекти.....	355

CONTENTS

TO THE ATTENTION OF AUTHORS.....	9
----------------------------------	---

Section I. GENERAL THEORETICAL PROBLEMS OF STATE AND LAW

Babiy Y. The legal basis of the functioning of municipal authorities in Ukraine: problems and prospects.....	13
Melnychuk S. Constitutional complaint in the mechanism for the protection of the rights of individuals and legal entities under private law: issues of theory and practice.....	22

Section II. PROBLEMS OF THEORY AND PRACTICE OF LEGISLATION

Avdeeva G. Problems of determining the reliability of digital evidence in criminal proceedings.....	33
Bondarenko O. Digital transformation as a principle of minimizing corruption risks.....	49
Valiev R. Positions of the Supreme Court on problem aspects of court practice in the field of combating domestic violence.....	60
Dudorov O. Teacher-grafter: analysis of legal positions of the Criminal Cassation Court of the Supreme Court.....	75
Zaytsev O. Features of the criminal legal qualification of collaborative activities in the education sphere.....	88
Mishura M. Abuse (trading) in influence: comparative legal analysis of Ukrainian and other European provisions.....	101
Odyntsova O., Morozov D. Gender aspects of the release of men and women from the end of the sentence in the form of release of freedom for a certain period in the event of the birth of a child.....	118
Pysmenskyi Ye. On the problems of formation and implementation of the criminal law policy of Ukraine under martial law (based on the example of a case of collaborative activity).....	130
Pulyk V. M. Criminal law characteristics of the victim of a crime under Article 376 of the Criminal Code of Ukraine.....	144
Sharmar O., Martyshko M. Characteristics of qualifying signs of the crime of intentional destruction or damage to other's property.....	155

Section III. PROBLEMS OF CONTROLLING CRIME AND LAW ENFORCEMENT ACTIVITY

Kolodyazhny M. Innovation in road traffic safety: global and national dimensions.....	164
--	-----

Muzychuk O., Nakonechna G. Adaptation of forms and methods of public administration to the conditions of martial law.....	176
Nitseyvych O. Administrative and legal status of a journalist under the conditions of the state of martial.....	186
Sambor M. Problems of law enforcement in the field of exercise and exercise of the right to freedom of peaceful assembly: the practice of the general courts of the first instance in cases about administrative offenses in the conditions of the legal regime of the marital state.....	195

Section IV. PROBLEMS OF CIVIL, LABOR, ECOLOGICAL AND ECONOMIC LAW

Kravchenko I. Concerning the concept and signs of personal immovable rights of an employee.....	214
Prohoniuk L. Directions regarding the development of the cross-border labor market in the context of migration processes.....	231
Rusnak L., Teremetskyi V. The legal nature and peculiarities of the provision of medical services by professional medical personnel: the vector of Ukrainian doctrine.....	241

Section V. PROBLEMS OF FIGHTING CRIME AND LAW ENFORCEMENT ACTIVITIES

Ablamskyi S., Romaniuk V., Ablamska V. Cybercrime and the use of digital technologies: modern challenges to the law enforcement system.....	254
Hryha M., Burnos O. Documenting cruel treatment of prisoners of war and civilian populations: complications and challenges.....	266
Kovalenko A. Typical investigative situations at the initial stage of investigating collaborative activities (based on judicial and investigative practice materials).....	279
Kovalenko V. The use of forensic expertise during the investigation of collaborative activities (based on judicial and investigative practice materials).....	297
Kovalenko O. Participation of the specialist in the preparation for the search.....	317
Kryvopusk O. Preventive measures in the investigation of malicious failure to fulfill the duties of child care.....	328
Tverdokhlib V. Criminal classification of criminal offenses related to the use of explosive devices.....	341
Tiulieniev S. Interrogation procedure of a person suspected of committing a raid: procedural and tactical aspects.....	355

ДО УВАГИ АВТОРІВ!

ПОРЯДОК ОФОРМЛЕННЯ ТА ПОДАННЯ МАТЕРІАЛІВ ДЛЯ ОПУБЛІКУВАННЯ У «ВІСНИКУ ЛУГАНСЬКОГО НАВЧАЛЬНО-НАУКОВОГО ІНСТИТУТУ ІМЕНІ Е. О. ДІДОРЕНКА»

ЗАГАЛЬНІ ВИМОГИ

До публікації в науковому журналі приймаються статті фахівців – науковців, науково-педагогічних працівників закладів вищої освіти, аспірантів та докторантів, працівників юридичної та правоохоронної галузей тощо, що раніше не були опубліковані (розміщені) в друкованих (електронних) виданнях та оформлені відповідно до цих вимог.

Статті студентів не приймаються до публікації навіть у співавторстві з науковим керівником.

До рукопису додається **інформаційна довідка про автора (ів)**, що має містити таке: прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь, учене звання, місце роботи й посаду (у повному обсязі), поштову адресу, контактний телефон, адресу електронної пошти, ORCID-ідентифікатор автора (ів), місто і країну; розділ наукового журналу, до якого доцільно включити статтю. Якщо автор не зареєстрований в ORCID, треба створити обліковий запис за посиланням [https:// orcid.org/](https://orcid.org/). Ця інформація надається українською та англійською мовами. (Увага! Прізвище та ім'я англійською слід зазначати відповідно до закордонного паспорта або ж іншого документа, що засвідчує особу).

Рукопис статті та інформаційна довідка надсилаються на адресу електронної пошти редакції (vonr.lduvs@gmail.com).

Якщо автор не має наукового ступеню, додатково надається рецензія (або її відсканована копія), підписана фахівцем у відповідній галузі знань, який має науковий ступінь та (або) вчене звання).

Статті приймаються до кожного 10 числа останнього місяця декади (терміну виходу чергового номера журналу), а саме: до 10 березня поточного року, до 10 червня, до 10 вересня і до 10 грудня відповідно.

Вимоги до оформлення тексту наукових статей:

Статті приймаються **українською або англійською мовами** обсягом від 12 до 17 сторінок (редактор – Word for Windows, формат А 4, шрифт Times New Roman, кельг – 14, інтервал – 1,5; поля навколо тексту – 2 см з усіх боків). При форматуванні не слід використовувати переноси та додаткові пробіли.

Зображення, які подано в статті, слід вислати окремими файлами формату *.jpg або *.png, роздільна здатність не менше 600 dpi. Кольорову гаму привести до чорно-білого або подати в градациях сірого.

Стаття повинна мати такі **структурні елементи**:

- у першому рядку (ліворуч) - УДК статті;

- у другому рядку (ліворуч) – **прізвище та ініціали автора(ів)**;
- третій, четвертий та за необхідності п'ятий рядки (ліворуч) - **науковий ступінь, учене звання, членство в НАН, НАПрНУ** (за наявності), **посада та місце роботи** автора(ів), **адреса електронної пошти** автора(ів), **ORCID**- ідентифікатор автора(ів); місто та країна.

- нижче, через один інтервал, напівжирним шрифтом, з вирівнюванням по центру- **назва статті**, яка повинна стисло інформувати про її зміст, містити не більше 12 слів. Назва має бути цікавою для вітчизняної та міжнародної аудиторії;

- нижче, через один інтервал, - **анотація українською мовою** (не менше ніж 1800 друкованих знаків) та ключові слова (6-8 слів чи словосполучень).

Нижче, через один інтервал, розміщується **текст статті**, який повинен мати таку **структуру**:

Постановка проблеми. Наводиться актуальність й обґрунтовується доцільність проведеного наукового дослідження в загальному вигляді та її взаємозв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Має містити коротку оцінку сучасного стану досліджуваної проблеми на світовому рівні, аналіз сучасних наукових публікацій, у яких започатковано розв'язання даної проблеми, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття.

Формулювання цілей. Мета (завдання) статті повинна випливати з огляду раніше виконаних досліджень; бути сформульована конкретно, відповідати змісту й назві статті, містити виділення невирішених частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття.

Виклад основного матеріалу. Має містити обґрунтування та виклад отриманих результатів.

Висновки. Наводяться основні результати проведеного дослідження та висловлюються пропозиції щодо перспектив подальших розробок.

Текст статті має бути ретельно вичитаним, без орфографічних, пунктуаційних та стилістичних помилок. Стаття може містити оптимальну кількість графічного матеріалу для подібного типу досліджень. Посилання на використані джерела здійснюється у квадратних дужках із зазначенням номера джерела та конкретних сторінок (наприклад, [1, с. 25]), а назви джерел наводяться в кінці статті в порядку згадування в тексті.

Використані джерела. Бібліографічні посилання використаної літератури слід оформлювати згідно зі стандартом «ДСТУ 8302:2015. Система стандартів з інформації, бібліотечної та видавничої справи. Бібліографічний запис. Бібліографічний опис. Загальні вимоги та правила складання». Кількість використаних джерел має бути не менше ніж 12.

References. Список використаних джерел має бути також оформлений відповідно до стандарту APA (American Psychological Association) <https://apastyle.apa.org/>. Оформлення References слід виконувати з урахуванням ДСТУ 8302: 2015 та наказу МОН № 40 від 12.01.2017 р. за стандартом APA. Офіційну транслітерацію українського алфавіту латиницею затверджено Постановою КМ України від

27.01.2010 № 55 «Про впорядкування транслітерації українського алфавіту латиницею» <https://zakon.rada.gov.ua>. Транслітерувати український кириличний алфавіт латиницею можна безоплатно на сайті <https://slovyk.ua/translit.php>, а російський – на сайті <https://translit.ru/>. Для транслітерації кирилиці з української мови латиницею слід обрати стандарт паспортний (КМУ 2010).

Після **references** подаються **анотація англійською мовою** (не менше ніж 1800 друкованих знаків) і ключові слова (6-8 слів чи словосполучень)). Перед анотацією англійською мовою зазначається прізвище та ініціали, науковий ступінь, учене звання та місце роботи автора(ів), місто та країна (відповідною мовою).

Кожна стаття англійською мовою супроводжується анотацією українською мовою обсягом не менше ніж 1800 знаків та ключовими словами (6- 8 слів чи словосполучень).

Анотація українською та англійською мовами має бути структурована за логікою опису матеріалу в статті й містити виокремлення недосліджених аспектів порушеної проблематики; методологічний інструментарій, теоретичний базис; основні результати дослідження; рекомендації, перспективи подальших наукових розвідок.

Анотація не має містити посилань і скорочень, а також дублювати текст статті.

Ми працюємо на таких засадах:

редакційна колегія не завжди поділяє думку авторів статей. Відповідальність за їх якість, а також відсутність відомостей, що становлять державну таємницю та службову інформацію, несуть особисто автори;

редакція має право робити скорочення, редакційні зміни; а також відхиляти статті, якщо вони не відповідають зазначеним вище вимогам;

кожна з отриманих статей проходить обов'язкове рецензування, яке є анонімним як для рецензента, так і для автора (про результати «сліпого» рецензування повідомлять автора(ів) електронною поштою). За умови незгоди автора(ів) з висновками анонімного рецензування статті, редакція може повернути її без можливості наступного друку у «Віснику ЛННІ імені Е. О. Дідоренка»;

оцінку актуальності поданих статей і формування змісту «Вісника Луганського навчально-наукового інституту імені Е. О. Дідоренка» проводить редакційна колегія;

подаючи рукопис до редакції, автор цим самим підтверджує бажання розмістити статтю у «Віснику Луганського навчально-наукового інституту імені Е. О. Дідоренка»; погоджується з усіма висунутими редакційною колегією вимогами щодо змісту, обсягу, оформлення й порядку подання матеріалів, а також надає згоду на використання наданих персональних даних для підготовки статті до друку, розміщення її в науковому журналі й мережі Інтернет, розповсюдження, а також інші дії, потрібні для функціонування видання;

- при недотриманні перелічених вимог підготовки рукопису редакція залишає за собою право не розглядати його;

- опубліковані статті розміщуються у вільному електронному доступі в мережі Інтернет;

- матеріали публікуються на безоплатній основі.

Підстави для відмови в розгляді статті:

- відсутність або неповнота будь-якої складової метаданих (українською або англійською мовами);
- відсутність контактної інформації;
- відсутність рецензії (рекомендації, відгуку) наукового керівника, засвідчені підписом та печаткою (тільки для авторів, які не мають наукового ступеню);
- відсутність ORCID;
- відсутність УДК;
- відсутність однієї зі складових статті (структорного елементу).
- відсутність списку використаних джерел (у тому числі **Референсу** латиницею);
- недостатній обсяг статті (менше 12 сторінок БЕЗ МЕТАДАНИХ);
- недостатній обсяг анотації (менше 1 800 знаків українською та англійською мовами);
- недостатній обсяг списку використаних джерел (менше 12 найменувань);
- порушення правил цитування;
- у разі недоопрацювання автором(ами) статті за рекомендаціями анонімного рецензування.

Телефон для довідок: +38 068 1553835

Редакційна колегія

Розділ І. ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

DOI: 10.33766/2786-9156.105.13-22

УДК: 340:342.553(477)(045)

*Бабій Ю. Ю., аспірант кафедри загально-правових дисциплін факультету № 3
Донецького державного університету внутрішніх справ (м. Кропивницький, Україна)*

e-mail: yuriybabiy081@gmail.com

ORCID iD: <https://orcid.org/0009-0002-4007-0436>

ПРАВОВА ОСНОВА ФУНКЦІОНУВАННЯ МУНІЦИПАЛЬНОЇ ВЛАДИ В УКРАЇНІ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Стаття присвячена питанням правової основи функціонування муніципальної влади України. Основою цієї роботи стали характерні для сучасної юридичної науки підходи й методи, зокрема філософські, загальнонаукові концептуальні, методологічні, за допомогою яких було сформовано цілісне уявлення про стан правової бази функціонування муніципальної влади України, та виявлено проблемні питання, окреслено шляхи їх розв'язання. Також використовувався й інший методологічний інструментарій, витребуваний даною тематикою.

У ході роботи встановлено зміст правової основи організації та здійснення місцевого самоврядування, який був сформований та/або удосконалений в різні періоди життєдіяльності України. Виявлено, що причиною суттєвої корекції муніципального законодавства стала його недосконалість та недостатня спроможність до регулювання, а відповідно, рівень здійснення місцевого самоврядування. Констатовано, що існують суттєві розбіжності між національним муніципальним законодавством та Європейською хартією місцевого самоврядування. З'ясовано, що в реальному періоді відбувається реформування територіальної організації місцевої влади в Україні та децентралізаційні процеси, що обумовило удосконалення муніципально-правової бази шляхом удосконалення діючих та прийняття якісно нових нормативно-правових актів. Встановлено ефективність коригування правової основи функціонування муніципальної влади сучасної України. Водночас виявлено й проблемні питання, пов'язані з кількісними та якісними аспектами. Зокрема муніципально-правові відносини регулюються більше ніж двома тисячами нормативно-правових актів. Аргументовано потребу систематизації муніципально-правової бази функціонування муніципальної влади в сучасній Україні. Запропоновано провести моніторинг муніципального законодавства з метою виявлення недоліків та запровадити системність у його формування з урахуванням принципів Європейської хартії місцевого самоврядування та Додаткового протоколу до неї.

Ключові слова: правова основа, правове регулювання, сучасна Україна, муніципальна влада, місцеве самоврядування, муніципальне законодавство, муніципально-правові відносини, реформи, міжнародні стандарти, систематизація.

Постановка проблеми. Загальновідомо, що належне функціонування будь-якої інституції у залеженні від рівня збалансованості, досконалості правового регулювання її правового статусу та інших аспектів діяльності. Не винятком є і муніципальна влада в сучасній Україні.

Правова основа муніципальної влади безпосередньо окреслена конституційними положеннями та міжнародними стандартами в цій сфері, адже держава Україна беззастережно підписала Європейську хартію місцевого самоврядування, яка визначає концепцію місцевого самоврядування та інші параметри організації й діяльності муніципальної влади, що дає змогу не уніфікувати її, а навпаки, зберегти самобутність й традиції здійснення місцевого самоврядування кожній окремо взятій державі в залежності від положень, визначених як обов'язкові. Попри все, чинне вітчизняне муніципальне законодавство далеке від досконалості (містить багато бланкетних та відсылних норм – до більше двох тисяч нормативних актів; таким чином, профільний закон піддавався значній корекції тощо), і це суттєво впливає на параметри його організації та здійснення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Слід зазначити, що питання правової основи функціонування муніципальної влади в різних аспектах розглядаються в багатьох працях із кути зору різних галузевих наук. Так Б. Мельниченко, досліджуючи правову основу організації та діяльності органів публічного управління в Україні (2017), зосереджує увагу на переліку нормативно-правових актів, що формують систему правового регулювання не тільки сфери місцевого самоврядування, але й інших органів публічного управління, та доходить висновку про її спрямованість на вдосконалення цих публічних інституцій. О. Лялюк у своїй праці «Основи організації і діяльності органів місцевого самоврядування: порівняльно-правова характеристика» (2011) вказує, що основною проблемою функціонування органів місцевого самоврядування є недосконале правове регулювання питання основ організації місцевого самоврядування, яке не відповідає рівню розвитку суспільних відносин. О. Золотоноша (2020) досліджує правові засади формування та функціонування органів місцевого самоврядування в Україні й аналізує джерельну базу та питання відображення в ключових законах України стосовно місцевого самоврядування сучасної концепції місцевого самоврядування. С. Данило (2021) у дисертаційній роботі розглядає правове регулювання місцевого самоврядування на українських територіях, що перебували в складі Російської імперії, правовий статус і нормативно-правові засади діяльності та функціонування органів місцевого самоврядування того періоду. Цікавим є науковий доробок В. Ковальчука (2023) в контексті правового регулювання забезпечення функціонування органів місцевого самоврядування під час війни.

Водночас указані вище праці та низка інших містять здебільшого фрагментарні напрацювання стосовно правової основи функціонування муніципальної влади в Україні, що обумовлює актуальність тематики цієї наукової статті.

Формулювання цілей. Метою наукової роботи є з'ясування належності правової основи функціонування муніципальної влади сучасної України, виявлення проблемних питань та формулювання пропозицій щодо їх розв'язання.

Виклад основного матеріалу. Правовою основою функціонування муніципальної влади в сучасній Україні є Конституція України, у положеннях якої закріплено не тільки те, що місцеве самоврядування є правом територіальної громади – жителів села чи добровільного об'єднання у сільську громаду жителів кількох сіл, селища та міста – самостійно вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції і законів України (ст. 140) [1], але й інші параметри його функціонування. Зокрема, йдеться про роль територіальної громади в здійсненні місцевого самоврядування, органів місцевого самоврядування, у тому числі й тих, що представляють спільні інтереси територіальних громад сіл, селищ та міст; фіксується регламентація в законі особливостей здійснення місцевого самоврядування в містах Києві та Севастополі; визначається матеріальна і фінансова основа місцевого самоврядування та інше.

Оскільки конституційним положенням притаманний високий рівень узагальнення, то вони дістали широку конкретизацію в низці законодавчих актів, зокрема в Законах України «Про місцеве самоврядування в Україні», «Про службу в органах місцевого самоврядування», «Про органи самоорганізації населення», «Про столицю – місто-герой Київ», «Про статус депутатів місцевих рад» та інших. Слід зауважити, що функціонування муніципальної влади в сучасній Україні опирається на численні нормативно-правові акти, які покликані тією чи іншою мірою врегулювати питання, пов'язані з повноваженнями органів місцевого самоврядування в різних сферах. Як зазначає С. Серогіна, питання муніципально-правових відносин в Україні регулюються кількома тисячами нормативно-правових актів різної юридичної сили. Про це свідчать результати комплексного аналізу системи законодавства, яке визначає компетенцію й повноваження органів місцевого самоврядування у 20 галузях управління. Вони містяться більш ніж у 2 200 нормативно-правових актах. За таких умов українсько важко забезпечити системність і внутрішню несуперечливість правового регулювання на всій території країни і врахувати місцеві особливості та інтереси, підтримати місцеву ініціативу й прагнення до самоорганізації [2, с. 45]. За таких обставин нагальною є потреба в систематизації нормативно-правового матеріалу, який унормовує цю сферу суспільних відносин чи формування якісно нового, враховуючи численні факти коригування профільного законодавства.

Провідну, інтегруючу роль у формуванні правової основи функціонування муніципальної влади в сучасній Україні відіграє Європейська хартія місцевого самоврядування, яка, враховуючи положення ст. 9 Конституції України, є частиною національного законодавства. Цей міжнародний документ містить стандарти щодо організації та здійснення місцевого самоврядування, яке є однією з головних підвалин будь-якого демократичного режиму.

Унікальність цього документу виявляється в можливості держави-підписантки вважати для себе обов'язковими; будь-які його пункти на різних етапах свого розвитку, окрім визначених у ст.12, як обов'язкові. Це дає змогу зберегти

державам сформовані традиції організації та здійснення місцевого самоврядування й сформувані свою модель муніципальної влади.

Україна беззастережно ратифікувала Європейську хартію місцевого самоврядування. Проте такий підхід парламенту, на думку В. Мельничука, зумовив практично постійний конфлікт між Україною та Радою Європи, оскільки ні політично, ні юридично наша держава впродовж тривалого часу не могла виконати взяті зобов'язання Хартії. Тож у процесі реформування, як зараз, так і в майбутньому, перед державою все частіше буде поставати питання про те, яким чином будуть виконані міжнародні зобов'язання України, котрі вона взяла на себе прийняттям Хартії, тобто як будуть виконані міжнародні зобов'язання України у сфері місцевого самоврядування [3, с. 112].

Водночас навіть побіжний розгляд положень Конституції України та профільного Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» щодо концепції місцевого самоврядування дає змогу виявити суттєві розбіжності з розумінням місцевого самоврядування. Також спостерігаються відмінності між ними та Європейською хартією місцевого самоврядування, де місцеве самоврядування означає право і спроможність органів місцевого самоврядування в межах закону здійснювати регулювання та управління суттєвою часткою публічних справ під власну відповідальність в інтересах місцевого населення [4].

Натомість, у Законі України «Про місцеве самоврядування в Україні» конкретизовано конституційне визначення місцевого самоврядування в Україні як гарантоване державою право та реальна здатність територіальної громади – жителів села чи добровільного об'єднання у сільську громаду жителів кількох сіл, селища, міста – самостійно або під відповідальність органів та посадових осіб місцевого самоврядування вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції і законів України [5].

Зважаючи на зазначене та євроінтеграційний курс подальшого розвитку сучасної України, варто скоригувати конституційні й законодавчі положення відповідно до Європейської хартії місцевого самоврядування, оскільки з часу її ратифікації, прийняття Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні», і донині ці положення навіть не були предметом офіційного тлумачення Конституційним Судом України.

Водночас рішення Конституційного Суду України відіграють важливу роль у регулюванні муніципально-правових відносин, оскільки в них виробляються інтерпретаційно-правові позиції, у яких сформульовано тлумачення конституційних норм, адже, як свідчать реалії, майже всі статті, а подекуди й усі їх частини, що регламентують місцеве самоврядування, піддавалися офіційному тлумаченню. І така ситуація позитивно впливає на правову основу функціонування муніципальної влади в Україні, з огляду на те, що рішення Конституційного Суду України є обов'язковими до виконання на всій території нашої держави, а інтерпретаційно-правові позиції лише розвиваються з часом.

Стан правової основи функціонування муніципальної влади в сучасній Україні, попри кількість муніципального законодавства, незадовільний. Про це йшлося в низці програмних документів, спрямованих на реформування сфери

організації та здійснення муніципальної влади, де серед іншого зазначалося про те, що сформована на основі нормативно-правових актів система місцевого самоврядування на сьогодні не задовольняє потреб суспільства. І така ситуація пов'язана насамперед із таким чинником, як низька якість нормативно-правових документів, що регламентують муніципально-правові відносини.

В Україні ідея прогресу місцевого самоврядування іноді некоректно ототожнюється з ідеєю кількісного накопичення юридичних актів. Часто припрошування нових нормативних актів розглядають як панацею у вирішенні проблем державного будівництва, місцевого самоврядування, соціально-економічного розвитку адміністративно-територіальних одиниць. Проте зрозуміло, що кількість не веде однозначно до якісної зміни правового регулювання суспільних відносин [2, с. 45].

Схвалення Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні в 2014 році сприяло поповненню правової бази функціонування муніципальної влади, адже основними її завданнями було, зокрема, досягнення оптимального розподілу повноважень між органами місцевого самоврядування та органами виконавчої влади; забезпечення доступності та якості публічних послуг; визначення обґрунтованої територіальної основи для діяльності органів місцевого самоврядування та органів виконавчої влади з метою забезпечення доступності та належної якості публічних послуг, що надаються такими органами; створення належних матеріальних, фінансових та організаційних умов для забезпечення виконання органами місцевого самоврядування власних і делегованих повноважень [6].

З метою реалізації цих завдань було прийнято низку законодавчих актів, що сприяли позитивним і реальним змінам у досліджуваній сфері, яких не спостерігалося в інші періоди, а саме: Закон України «Про співробітництво територіальних громад», Закон України «Про добровільне об'єднання територіальних громад».

Зокрема, прийняття Закону України «Про співробітництво територіальних громад» сприяло розвитку співробітництва територіальних громад, оскільки в Законі дістало закріплення його форми, принципів, механізмів та інших не менш важливих питань. У контексті його реалізації були розроблені примірні форми договорів про співробітництво територіальних громад та додаткові договори про приєднання до співробітництва, Порядок формування та забезпечення функціонування реєстру про співробітництво територіальних громад.

Закон України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» покликаний врегулювати відносини, що виникають у процесі добровільного об'єднання територіальних громад сіл, селищ, міст, а також добровільного приєднання до об'єднаних територіальних громад [7]. І, як слушно зазначає А. Сергієнко, він гармонійно балансує з конституційним принципом гарантування місцевого самоврядування, адже проведення процесу об'єднання територіальних громад без загальнодержавного ресурсу в сучасних умовах є неможливим. Правове, матеріально-фінансове й організаційне державне забезпечення процесу

об'єднання територіальних громад сьогодні є тими елементами, які становлять базу цього принципу [8].

Було удосконалено й питання, що стосуються служби в органах місцевого самоврядування шляхом прийняття нового Закону України «Про службу в органах місцевого самоврядування» № 3077-IX від 02.05.2023 [9], який набере чинності через шість місяців із дня його опублікування, але не раніше ніж через шість місяців з дня припинення або скасування воєнного стану в Україні та, відповідно, до інших параметрів, визначених у перехідних та прикінцевих положеннях. Він містить якісно нові положення, суттєво відмінні від положень чинного Закону № 2493-III від 27.06.2001р.

Підавався коригуванню за цей період і Закон України «Про органи самоорганізації населення» № 2625-III від 11.07.2001р. [10], адже органи самоорганізації населення є важливим елементом системи місцевого самоврядування, який корелює з принципом повновладдя, що закріплений в ст. 5 Конституції України.

Варто погодитися з позицією Т. Самойленко, що самоорганізація – це суспільний феномен, який передає бажання мешканців щодо свого майбутнього й відповідальності за нього. Функціонування й подальший розвиток органів самоорганізації населення в Україні надасть можливість, по-перше, створити нові й модернізувати діючі механізми реалізації місцевої демократії, по-друге, залучити територіальні громади до безпосередньої участі у вирішенні питань місцевого значення й таким чином наблизити процес прийняття рішень про надання відповідних громадських послуг до їх споживачів, по-третє, у найближчій перспективі значно розвантажити виконавчі органи місцевого самоврядування від вирішення тих питань місцевого значення, котрі можуть бути успішно вирішені самим населенням, шляхом передачі відання з таких питань разом із відповідними фінансовими та матеріальними ресурсами до повноважень органів самоорганізації населення [11, с. 149].

Станом на тепер формуються положення в межах законопроекту № 6319 щодо удосконалення організації та функціонування органів самоорганізації населення, який потребує суттєвого доопрацювання стосовно визначення правового статусу органів самоорганізації населення; підстав для відмови у їх створенні та іншого.

З часу Схвалення Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні й донині відбувається процес удосконалення правової бази функціонування муніципальної влади в частині забезпечення децентралізаційних процесів на основі принципу субсидіарності в бюджетній та інших сферах, пов'язаних із виконанням самоврядних та делегованих повноважень. Однак ці та інші зміни в правовому регулюванні муніципально-правових відносин, хоч і вважаються найбільш ефективними серед реформаційних процесів, що мали місце в різних сферах життєдіяльності держави, є недостатніми для формування спроможного місцевого самоврядування, яке б відповідало європейським стандартам, тому потребують подальших напрацювань.

Повномасштабна війна також внесла свої корективи та висвітлила проблемні питання правового забезпечення функціонування муніципальної влади в

сучасній Україні, а з іншого боку спонукала до формування потужного досвіду здійснення місцевого самоврядування в таких складних умовах, також засвідчила ефективність проведених реформаційних змін.

Важливим нормативно-правовим актом у контексті функціонування муніципальної влади в період війни став прийнятий Закон України «Про прийняття змін до деяких законів України щодо функціонування державної служби та місцевого самоврядування у період дії воєнного стану» № 2259-IX від 12.05.2022 р. [12]. Цей законодавчий акт, на думку В. Ковальчука, має особливе значення для конституційного правопорядку, він є своєрідним доповненням Конституції України, дія якого актуалізується в період війни [13, с. 45]. Така позиція цілком логічна, оскільки саме цим актом було внесено зміни та доповнення до законодавчої бази й відкориговано діяльність сільських, селищних, міських голів щодо прийняття рішень з окремих питань, зокрема й такого надважливого як передачі коштів з відповідного місцевого бюджету на потреби Збройних Сил України та інформування про них начальника відповідної обласної військової адміністрації; укладання Договорів сільським, селищним, міським головами від імені ради під час дії воєнного стану; призначення осіб на посади та звільнення з посад в органах місцевого самоврядування, керівників комунальних підприємств, установ, організацій, що належать до сфери управління відповідного органу місцевого самоврядування; повноважень обласної та/або районної ради та багато іншого.

Висновки. Таким чином, проведений аналіз правової бази функціонування муніципальної влади в сучасній Україні дав змогу виявити її стан.

По-перше, правова основа муніципальної влади складається з нормативно-правових актів національного характеру та міжнародного. Флагманом та стандартом у цій сфері виступає Європейська хартія місцевого самоврядування, яка безпосередньо окреслює основні параметри здійснення місцевого самоврядування, а також Конституція України.

По-друге, правова основа функціонування муніципальної влади пройшла такі етапи, зокрема: 1) становлення, у межах якого було прийнято низку базових нормативно-правових актів; 2) безпосередньої реалізації, у період якого відбулася перевірка дієвості муніципального законодавства; 3) удосконалення, тобто формування нового муніципального законодавства, що відповідає європейським стандартам.

По-третє, стан правової основи функціонування муніципальної влади в сучасній Україні характеризується як перехідний і потребує моніторингу та систематизації, системності формування відповідно з діючими стандартами, щодо яких є обов'язок.

Дослідження правової основи функціонування муніципальної влади в сучасній Україні опосередковує подальшу наукову розвідку щодо ефективності механізму реалізації муніципальних правовідносин в умовах війни.

Використані джерела:

1. Конституція України: Конституція, Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show>. (дата звернення: 04.03.2024)

2. Серьогіна С. Г. Напрями вдосконалення правового регулювання місцевого самоврядування в аспекті європейської інтеграції. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2016. № 3 (86). С. 43-48.

3. Мельничук В. Імплементація принципів Європейської хартії місцевого самоврядування в контексті децентралізації влади. *Вісник Прикарпатського університету*. 2019. Вип. 13. С. 111-118

4. Європейська хартія місцевого самоврядування: Хартія, Міжнародний документ № 994_036 від 15.10.1985. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_036/stru#Stru. (дата звернення: 04.03.2024)

5. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України, №280/97-ВР від 21.05.1997р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text>. (дата звернення: 04.03.2024).

6. Про схвалення Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні: Розпорядження, Концепція № 333-р від 01.04.2014 року. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/333-2014-%D1%80>. (дата звернення: 04.03.2024).

7. Про добровільне об'єднання територіальних громад : Закон України від 05 лютого 2015 р. № 157-VIII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/157-19>. (дата звернення: 04.03.2024).

8. Сергієнко А. Державна підтримка добровільного об'єднання територіальних громад. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 6. С. 178-182. DOI: <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.6.31>.

9. Про службу в органах місцевого самоврядування: Закон України № 3077-IX від 02.05.2023р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3077-IX#Text>. (дата звернення: 04.03.2024)

10. Про органи самоорганізації населення: Закон України № 2625-III від 11.07.2001. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2625-14#Text>. (дата звернення: 04.03.2024)

11. Самойленко Т. Г. Органи самоорганізації населення на селі як дієвий інструмент місцевого розвитку. *Економіка і суспільство*. 2016. Вип. 7. С. 146-150.

12. Про прийняття змін до деяких законів України щодо функціонування державної служби та місцевого самоврядування у період дії воєнного стану: Закон України № 2259-IX від 12.05.2022 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2259-20#Text>. (дата звернення: 04.03.2024)

13. Ковальчук В. Б. Особливості правового регулювання функціонування органів місцевого самоврядування в період воєнного стану в Україні. *Український часопис конституційного права*. 2023. № 4. С. 37-46. DOI : <https://doi.org/10.30970/jcl.4.2023.2>.

References:

1. Konstytutsiia Ukrainy: Konstytutsiia, Zakon vid 28.06.1996 №254k/96-VR. (1996) N. p. URL : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show>. [in Ukrainian].

2. Serohina, S. H. (2016) Napriamy vdoskonalennia pravovoho rehuliuвання mistsevoho samovriaduvannya v aspekti yevropeiskoi intehratsii. *Visnyk Natsionalnoi akademii pravovykh nauk Ukrainy - Bulletin of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 3 (86), 43-48. [in Ukrainian].

3. Melnychuk, V. (2019) Implementatsiia pryntsyviv Yevropeiskoi khartii mistsevoho samovriaduvannia v konteksti detsentralizatsii vlady. *Visnyk Prykarpatskoho universytetu - Bulletin of the Carpathian University*, 13, 111-118. [in Ukrainian].

4. Yevropeiska khartiia mistsevoho samovriaduvannia: Khartiia, Mizhnarodnyi dokument № 994_036 vid 15.10.1985. (1985) N. p. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_036/stru#Stru. [in Ukrainian].

5. Pro mistseve samovriaduvannia v Ukraini: Zakon Ukrainy, №280/97-VR vid 21.05.1997r. (1997) N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text>. [in Ukrainian].

6. Pro skhvalennia Kontseptsii reformuvannia mistsevoho samovriaduvannia ta terytorialnoi orhanizatsii vlady v Ukraini: Rozporiadzhennia, Kontseptsiiia № 333-r vid 01.04.2014 roku. (2014) N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/333-2014-%D1%80>. [in Ukrainian].

7. Pro dobrovilne obiednannia terytorialnykh hromad : Zakon Ukrainy vid 05 liutoho 2015 r. № 157-VIII. (2015) N. p. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/157-19>. [in Ukrainian].

8. Serhienko, A. (2020) Derzhavna pidtrymka dobrovilnoho obiednannia terytorialnykh hromad. *Pidpriemnytstvo, gospodarstvo i parvo - Entrepreneurship, economy and law*, 6, 178-182. DOI : <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.6.31>. [in Ukrainian].

9. Pro sluzhbu v orhanakh mistsevoho samovriaduvannia: Zakon Ukrainy № 3077-IX vid 02.05.2023r. (2023) N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3077-IX#Text>. [in Ukrainian].

10. Pro orhany samoorganizatsii naselennia: Zakon Ukrainy № 2625-III vid 11.07.2001 (2001) N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2625-14#Text>. [in Ukrainian].

11. Samoilenko, T. H. (2016) Orhany samoorganizatsii naselennia na seli yak diievyi instrument mistsevoho rozvytku. *Ekonomika i suspilstvo - Economy and society*, 7, 146-150. [in Ukrainian].

12. Pro pryiniattia zmin do deiakykh zakoni Ukrainy shchodo funktsionuvannia derzhavnoi sluzhby ta mistsevoho samovriaduvannia u period dii voiennoho stanu: Zakon Ukrainy № 2259-IX vid 12.05.2022 r. (2022) N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2259-20#Text>. [in Ukrainian].

13. Kovalchuk, V. B. (2023) Osoblyvosti pravovoho rehuliuвання funktsionuvannia orhaniv mistsevoho samovriaduvannia v period voiennoho stanu v Ukraini. *Ukrainskyi chasopys konstytutsiinoho prava - Ukrainian Journal of Constitutional Law*, 4, 37-46. DOI : <https://doi.org/10.30970/jcl.4.2023.2>. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 05.03.2024

Babiy Y., Postgraduate student of the Department of General legal disciplines of Faculty № 3 of the Donetsk State University of Internal Affairs (Kroпивnytskyi, Ukraine)

THE LEGAL BASIS OF THE FUNCTIONING OF MUNICIPAL AUTHORITIES IN UKRAINE: PROBLEMS AND PROSPECTS

The article is devoted to the issues of the legal basis of the functioning of the municipal authorities of Ukraine. The basis of this work were the approaches and methods characteristic of modern legal science, in particular, philosophical, general scientific conceptual,

methodological approaches, with the help of which a holistic view of the state of the legal basis of the functioning of the municipal government of Ukraine was formed, problematic issues were identified, and ways of their resolution were outlined. Other methodological tools required by this topic were also used.

In the course of the work, the content of the legal basis of the organization and implementation of local self-government, which was formed and/or improved in different periods of Ukraine's life, was established. It was revealed that the reason for the significant correction of the municipal legislation was its imperfection and insufficient ability to regulate, and, accordingly, the level of implementation of local self-government. It was established that there are significant discrepancies between national municipal legislation and the European Charter of Local Self-Government. It has been found that in the real period, the territorial organization of local authorities in Ukraine is being reformed and decentralization processes are taking place, which led to the improvement of the municipal legal framework through the improvement of existing and the adoption of qualitatively new legal acts. The effectiveness of the adjustment of the legal basis of the functioning of the municipal authorities of modern Ukraine has been established. At the same time, problematic issues related to quantitative and qualitative aspects were also identified. In particular, municipal legal relations are regulated by more than two thousand normative legal acts. The need to systematize the municipal legal framework for the functioning of municipal authorities in modern Ukraine is argued. It is proposed to conduct monitoring of municipal legislation in order to identify shortcomings and introduce systematicity in its formation, taking into account the principles of the European Charter of Local Self-Government and the Additional Protocol to it.

Keywords: legal basis, legal regulation, modern Ukraine, municipal power, local self-government, municipal legislation, municipal-legal relations, reforms, international standards, systematization.

DOI: 10.33766/2786-9156.105.22-32

УДК: 342.565.2.038:[47.15/.17+347.19](477)(045)

Мельничук С. М., докторка юридичних наук, професорка, професорка кафедри правосуддя Луганського навчально-наукового інституту імені Е.О. Дідоренка Донецького державного університету внутрішніх справ (м. Кропивницький, Україна)
e-mail: smmelnichuk@gmail.com

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-7270-040X>

КОНСТИТУЦІЙНА СКАРГА В МЕХАНІЗМІ ЗАХИСТУ ПРАВ ФІЗИЧНИХ ОСІБ, ЮРИДИЧНИХ ОСІБ ПРИВАТНОГО ПРАВА: ПИТАННЯ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ

У статті проаналізовано питання конституційної скарги в механізмі захисту прав фізичних осіб, юридичних осіб приватного права. З'ясовано, що в Україні запроваджена модель неповної нормативної конституційної скарги, з обмеженим предметом оскарження при наявності конституційно визначених критеріїв її допустимості, що обмежує ініціювання питання щодо перевірки підзаконного нормативного

акта. Встановлено, що рішення Конституційного Суду України за результатами розгляду конституційної скарги мають важливе загальнодержавне значення, з огляду на їх превентивну дію, формування юридичних позицій щодо тлумачення в системному зв'язку конституційних норм, принципів права. Як індивідуалізований засіб захисту прав для фізичних осіб, юридичних осіб приватного права, конституційна скарга має практичну значущість лише з позиції «фільтру» перед зверненням до Європейського суду з прав людини, оскільки не забезпечує перегляду остаточного судового рішення за умови його виконання, з огляду на відсутність для рішень Конституційного Суду України за конституційними скаргами зворотної дії в часі.

Виявлено, що, вирішуючи порушені в конституційній скарзі питання, Конституційний Суд України враховує практику тлумачення і застосування міжнародних договорів Європейським судом з прав людини, який за роки практики сформулював певні стандарти ефективності конституційної скарги, які піддаються розвитку й застосовуються до питання, чи є національні засоби правового захисту ефективними з погляду статті 13 Конвенції.

З'ясовано, що проблемні питання функціонування інституту конституційної скарги лежать в площині взаємодії між органами законодавчої влади, судами загальної юрисдикції та конституційним Судом України, підвищення рівня професійних знань адвокатів щодо алгоритмів складання, подання конституційних скарг.

Ключові слова: механізм захисту прав і свобод, конституційна скарга, фізичні особи, юридичні особи приватного права, суб'єкт права на конституційну скаргу, неконституційність закону, Конституційний Суд України, Європейський суд з прав людини, стандарти ефективності конституційної скарги.

Постановка проблеми. Права фізичних та юридичних осіб приватного права відображені в міжнародних документах, які є стандартами в цій сфері та закріплені в низці вітчизняних нормативно-правових актах. Сукупно вони опосередковують механізм захисту таких прав, елементом якого виступає й інститут конституційної скарги.

Цей спосіб захисту прав фізичних осіб та юридичних осіб приватного права є новелою вітчизняного законодавства, оскільки був введений в обіг та функціонує з часу внесення змін до Конституції України (2016) та прийняття Закону України «Про Конституційний Суд України» від 13.07.2017 року. Попри позитивність його запровадження (є інструментом не тільки захисту прав, але й виявлення недосконалості законів чи окремих їх положень), нині наявна велика кількість відмов за конституційними скаргами, що пов'язано насамперед зі складним механізмом її подання, адже більше ніж половина конституційних скарг повернуто суб'єктам права на конституційну скаргу саме через невідповідність формальним ознакам, у тому числі й критеріям прийнятності конституційної скарги, що регламентовані в Законі України «Про Конституційний Суд України».

Окрім зазначеного, проблемними залишаються й інші питання, наприклад: взаємодії Конституційного Суду України із судами загальної юрисдикції у контексті розгляду справ останніми за виключними обставинами через встановлену в конституційному провадженню неконституційність закону застосованого судом в остаточному рішенні; зупинення на час розгляду конституційної скарги провадження судами загальної юрисдикції та інші.

Тож усе це ставить під сумнів дієвість конституційної скарги, актуалізує аналіз теорії та практики функціонування інституту конституційної скарги, виявлення його ролі в механізмі захисту і відновлення конституційних прав фізичних осіб, юридичних осіб приватного права.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання конституційної скарги не нові для вітчизняної науки, оскільки досліджувалися ще задовго до її нормативного закріплення в працях, зокрема, М. Гецько, М. Гультая, Н. Мішиної, О. Петришина та інших. А результати її запровадження обумовили значну увагу не тільки з боку практиків, але й теоретиків. Здебільшого в сучасній юридичній літературі розглядаються питання щодо реалізації конституційної скарги (О. Щербанюк, 2020), порівняльного аналізу аспектів конституційної скарги (Г. Зубенко, 2017), ефективності конституційної скарги як засобу правового захисту в аспекті новел практики Європейського суду з прав людини (В. Городовенко, 2019; Плескач, 2020), особливостей реалізації права на конституційну скаргу (В. Берч, Д. Белов, Ю. Бисага, 2023). Однак інститут конституційної скарги не розглядався в контексті механізму захисту прав фізичних осіб, юридичних осіб приватного права.

Формулювання цілей. Мета цієї роботи полягає в з'ясуванні ролі конституційної скарги в механізмі захисту прав фізичних осіб, юридичних осіб приватного права, проблем функціонування інституту конституційної скарги, а також у формулюванні пропозицій щодо його вдосконалення.

Виклад основного матеріалу. У сучасний період механізм захисту прав фізичних осіб, юридичних осіб приватного права опосередкований конструкцією, яка формувалася під дією численних міжнародних стандартів у сфері прав людини і дістала своє закріплення на конституційному рівні та конкретизована в законах [1, с. 30]. Інститут конституційної скарги виступає важливим елементом цього механізму, має не тільки індивідуальне, але загальнодержавне значення, є балансом у сфері взаємної відповідальності людини та держави, адже в конституційних положеннях (ст. 3) закріплено, що права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави, яка відповідає перед людиною за свою діяльність і головним обов'язком якої є утвердження і забезпечення прав і свобод людини; гарантовано право на судовий захист, що витлумачено як «обов'язок держави в особі органу законодавчої влади запровадити юридичний механізм реалізації права особи на судовий захист, зокрема в ділянці судового захисту прав і свобод особи у сфері відносин за публічним правом, який має забезпечувати дієвість права особи на судовий захист, що виявляється в запровадженні законом процесуальних можливостей для реального захисту та поновлення порушених прав і свобод особи, особливо в ситуації, коли це порушення спричинено рішеннями, діями або бездіяльністю органів публічної влади, їх посадових і службових осіб» [2].

У конституційних положеннях закріплено й право на звернення із конституційною скаргою до Конституційного Суду України з метою захисту конституційних прав (ч. 3 ст. 55), що деталізовано в ст. 151-1, відповідно до якої Конституційний Суд України вирішує питання про відповідність Конституції України

(конституційність) закону України за конституційною скаргою особи, котра вважає, що застосований в остаточному судовому рішенні в її справі закон України суперечить Конституції України. Конституційна скарга може бути подана в разі, якщо всі інші національні засоби юридичного захисту вичерпано [3].

Закон України «Про Конституційний Суд України» регламентує поняття конституційної скарги, визначає суб'єктів права на звернення із конституційною скаргою до Конституційного Суду України, підстави й порядок звернення, встановлює формальні вимоги до конституційної скарги, фіксує процесуальні положення конституційного провадження за конституційною скаргою. Однак достатня, на перший погляд, регламентація інституту конституційної скарги не корелює з очікуваними суспільства від його функціонування.

У юридичній літературі з приводу запровадження інституту конституційної скарги висловлюються полярні погляди. Так низка авторів вважає, що запровадження інституту конституційної скарги є значним здобутком для системи захисту конституційних прав і свобод людини та громадянина в Україні [4, с. 158], оскільки вона виступає гарантією прав та свобод людини і громадянина, гарантією розвитку демократії на конституційних засадах, компонентом верховенства права у вигляді забезпечення втілення в законодавстві принципів права, механізмом судового захисту і засобом впливу на якість чинного законодавства [5, с. 101], а також однією із форм громадського контролю за владою, який дасть змогу громадянину бути не тільки спостерігачем, але й активним учасником формування правової політики держави й новим поштовхом у розвитку доктрини механізму її реалізації; важливою гарантією в механізмі судового захисту основних прав і свобод людини та громадянина, що сприятиме зміцненню демократії та громадянського суспільства [6, с. 241].

Попри це, спостерігаються позиції щодо формалізованих недоліків, які негативно впливають на реалізацію конституційної скарги. Зокрема зазначається, що функціонування «нормативної» моделі конституційної скарги в Україні знижує її реальну спроможність забезпечити захист та відновлення основоположних прав і свобод особи, а реальність успіху конституційної скарги є питанням не тільки кожної конкретної ситуації, але й належної реакції державного органу на ухвалення таких рішень, яка зумовлює їх безперешкодне, вчасне, повне виконання [7, с. 123-124], і без впровадження реально дієвого інституту конституційної скарги неможливо системно забезпечити верховенство Конституції України та гарантувати становлення конституціоналізму [5, с. 101], тому перед Конституційним Судом України постає завдання з напрацювання практики розгляду конституційних скарг на основі сучасних концептуальних підходів та принципів, усталених у демократичних країнах, та переведення їх із категорії декларативних, таких, що не сприймаються як практичні, у категорію реальних принципів поваги до гідності особи, яка має бути передусім захищена через інструмент конституційної скарги [4, с. 158].

Аналізуючи практику діяльності Конституційного Суду України, спостерігаються позитивні результати, з огляду на які можна говорити про ефективність конституційної скарги не тільки як індивідуалізованого процесуального

засобу захисту прав фізичних осіб, юридичних осіб приватного права. Рішення Конституційного Суду України за результатами розгляду конституційної скарги мають важливе загальнодержавне значення, яке криється в очищенні системи законодавства від неконституційного нормативно-правового матеріалу та формування юридичних позицій щодо тлумачення в системному зв'язку конституційних норм.

Так, наприклад, за результатами конституційного провадження в справі за конституційною скаргою Плескача В'ячеслава Юрійовича щодо відповідності Конституції України (конституційності) приписів частини першої статті 294, частини шостої статті 383 Кодексу адміністративного судочинства України (щодо рівноправності сторін під час судового контролю за виконанням судового рішення) було визнано такими, що не відповідають Конституції України (є неконституційними), приписи частини першої статті 294, частини шостої статті 383 Кодексу адміністративного судочинства України в тім, що вони унеможливають апеляційне оскарження ухвали суду про залишення без задоволення заяви, поданої порядком статті 383 Кодексу адміністративного судочинства України й, з огляду на це, втратили чинність із дня ухвалення цього Рішення [2]. А Рішенням Другого сенату Конституційного Суду України від 14.02.2024 № v001p710-24 у справі за конституційною скаргою Приватного підприємства «Генеральний будівельний менеджмент» про відповідність Конституції України (конституційність) пункту 2 частини другої, частини третьої статті 321 Господарського процесуального кодексу України (щодо гарантування захисту прав і свобод особи за рішенням Європейського суду з прав людини) пункт 2 частини другої, частину третю статті 321 Господарського процесуального кодексу України визнано такими, що не відповідають Конституції України (є неконституційними), у тім, що вони унеможливають: 1) подання заяв про перегляд судового рішення у зв'язку з ухваленням Європейським судом із прав людини рішення після десяти років із дня набрання законної сили рішенням національного суду; 2) поновлення строку судом на подання заяви про перегляд рішення національного суду та втратили чинність через шість місяців із дня ухвалення Конституційним Судом України цього Рішення [8]. І такі приклади непоодинокі, тому з цього кута зору можна стверджувати, що конституційна скарга є ефективним засобом механізму захисту прав фізичних осіб, юридичних осіб приватного права й формування правової системи сучасної України загалом.

Конституційні та законодавчі положення в Україні опосередковують модель неповної нормативної конституційної скарги з обмеженням предметом оскарження при наявності конституційно визначених критеріїв її допустимості. За цих умов суб'єкт права на конституційну скаргу не може ініціювати питання щодо перевірки підзаконного нормативного акта. Натомість в інших державах запроваджено специфічні моделі конституційної скарги, що пов'язано з суб'єктами, предметом, умовами. Відповідно, як зазначає Ю. П'єцко, розрізняють такі моделі конституційної скарги: публічна скарга (*actio popularis*), квазіпублічна скарга (*quasi actio popularis*), індивідуальна пропозиція, процедура *amparo*,

конституційне звернення, яке, по суті, виконує функцію нормативної конституційної скарги, нормативна і повна конституційні скарги та інші нетрадиційні їх види [9, с. 105].

З приводу обраної моделі ведуться дискусії. Однак, як слушно зазначає С. Різник, у нинішніх реаліях функціонування інституту конституційної скарги є недоречними дискусії щодо того, яка її форма є ефективнішою, – повна чи нормативна, оскільки можливість оскаржити до Конституційного Суду України лише відповідність певного нормативно-правового акта Конституції України свідчить про те, що суб'єкт права на конституційну скаргу та предмет конституційного контролю в Україні є значно вузьким, аніж в інших країнах, у яких функціонує нормативна модель конституційної скарги [10, с. 416-417].

Водночас твердження про те, що інша модель є ефективнішою в порівнянні з вітчизняною не має належного підґрунтя. У дискусії щодо запровадженої моделі конституційної скарги як способу захисту прав фізичних осіб, юридичних осіб приватного права варто брати до уваги його ефективність, яка визначається реальною спроможністю конституційної скарги забезпечити захист та відновлення основоположних прав і свобод суб'єкта права на конституційну скаргу. Нині багато справедливих нарікань щодо неналежного виконання рішень конституційного Суду у справах за конституційними скаргами, відсутності ретроспективної дії його рішень, повернення конституційних скарг суб'єктам права на конституційну скаргу через невідповідність формальним критеріям та іншого. Однак це не питання ефективності конституційної скарги як елемента механізму захисту прав фізичних осіб, юридичних осіб приватного права, а системності законодавства, професійних знань адвокатів щодо алгоритмів складання, подання конституційних скарг, суб'єктів права на конституційну скаргу. Конституційна скарга є складним інструментом й одночасно важливим у діяльності адвоката, застосування якого потребує спеціальних навичок та узгодженого законодавства.

При тому варто вважати позитивним аспектом превентивний захист конституційних прав і свобод (наприклад, Рішенням Другого сенату Конституційного Суду України у справі за конституційною скаргою Хліпальської В. В. було визнано такими, що не відповідають Конституції України (є неконституційними), положення ч. 2 ст. 26 Закону України «Про виконавче провадження» від 2 червня 2016 року № 1404-VIII зі змінами та інші), адже для рішень Конституційного Суду України за конституційними скаргами зворотна дія у часі за будь-яких обставин не передбачена, тому вони змінюють законодавче регулювання лише для праводіносин, що матимуть місце з дати ухвалення рішення.

Не менш важливим є й те, що, вирішуючи порушені в конституційній скарзі питання, Конституційний Суд України враховує приписи чинних міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, та практику тлумачення і застосування цих договорів міжнародними органами, юрисдикцію яких визнала Україна, зокрема Європейським судом з прав людини.

Так, наприклад, у Рішенні Другого сенату Конституційного Суду України у справі за конституційною скаргою Хліпальської В. В. було враховано правові позиції Європейського суду з прав людини, викладені в § 43 рішення у справі «Shmalko v. Ukraine» від 20 липня 2004 року, § 84 рішення у справі «Fuklev v. Ukraine» від 7 червня 2005 року, § 64 та § 65 рішення в справі «Apostol v. Georgia» від 28 листопада 2006 року, §§ 46, 51, 54 рішення в справі «Yuriy Nikolayevich Ivanov v. Ukraine» від 15 жовтня 2009 року [11].

А в позиціях Європейського суду з прав людини за роки практики сформульовано певні стандарти ефективності конституційної скарги, які піддаються розвитку і не є сталими. Варто зауважити, що більшість таких стандартів відтворені в загальних принципах Керівництва з належної практики щодо національних засобів правового захисту (від 18 вересня 2013 року), які застосовуються до питання, чи є національні засоби правового захисту ефективними з погляду статті 13 Конвенції, де зазначається, що кожен, чий права та свободи, визнані в цій Конвенції, було порушено, має право на ефективний засіб правового захисту в національному органі, навіть якщо таке порушення було вчинене особами, які здійснювали свої офіційні повноваження [12; 13].

Аналіз практики Європейського суду з прав людини (Справа «Полях та інші проти України», справа «Apostol v. Georgia», «Mendrei v. Hungary» та інші) свідчить, що «раніше сформульовані ним стандарти ефективності конституційної скарги в аспекті їх цілісного уявлення про таку ефективність набувають іншого забарвлення за рахунок зміщення акценту на пріоритетність принципу субсидіарності. Ефективність конституційної скарги Європейський суд з прав людини обґрунтовує не її реальним успіхом, як раніше, а потенційним, наголошуючи на «ймовірності» розумної перспективи успіху конституційної скарги та розуміючи компенсацію за успішною конституційною скаргою як «ймовірність» усунення порушень права внаслідок лише скасування положень неконституційного закону [7, с. 127]. Автор вважає, що Європейський суд з прав людини фактично перекладає тягар доказування щодо доведення вичерпаності такого засобу правового захисту, як конституційна скарга, з держави на заявника. І такі новели в практиці Європейського суду з прав людини, на його думку, засвідчують визнання на міжнародному рівні не лише специфіки конституційного судочинства та особливої природи інституту конституційної скарги, а й поступової трансформації ролі конституційних судів у домінуючу в національних механізмах захисту основоположних прав і свобод особи за допомогою вказаного інституту.

Висновки. Підсумовуючи, слід зазначити, що інститут конституційної скарги є важливим, новим та складним юридичним інструментом субсидіарного та виключного характеру в механізмі захисту прав фізичних осіб, юридичних осіб приватного права. Його роль корелює з ефективністю.

Запровадження конституційної скарги суттєво вплинуло на практику Конституційного Суду України та систему цінностей у сфері захисту прав і свобод. Водночас нині спостерігається публічний ефект конституційної скарги (рі-

шення Конституційного Суду України мають перспективну дію, якісно впливають на систему законів), а не практична значущість для суб'єкта права на конституційну скаргу в силу неузгодженості механізму реалізації рішень Конституційного Суду України за конституційними скаргами в площині забезпечення дійсного перегляду остаточного судового рішення.

Розв'язання окреслених у цій роботі проблемних питань, як видається, обмежено функціональною взаємодією органів держави, а саме Верховної ради України, Верховного суду та Конституційного Суду України. Від об'єднання їх зусиль залежить функціональність механізму захисту прав фізичних осіб та юридичних осіб приватного права, виконання конституційного обов'язку державою Україною загалом. Саме питання такої взаємодії є актуальним для послідовних наукових розвідок.

Використані джерела:

1. Мельничук С. М. Механізм захисту прав людини і громадянина: проблеми функціонування. *Вісник Луганського навчально-наукового інституту імені Е.О. Дідоренка*. 2023. Вип. 4 (104). С. 24-34. DOI : <https://doi.org/10.33766/2786-9156.104.24-34>.

2. Рішення Другого сенату Конституційного Суду України від 01.03.2023 р. № 2-р(П)/2023у справі за конституційною скаргою Плескача В'ячеслава Юрійовича щодо [...]. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-23#n43>.

3. Конституція України: Конституція, Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/> (дата звернення: 04.03.2024)

4. Совгіря О. Конституційна скарга як спосіб захисту конституційних прав та свобод осіб у податкових правовідносинах. *Право України*. 2018. № 12. С. 148-162. DOI : <https://doi.org/10.33498/louu-2018-12-148>.

5. Подорожна Т. С., Білоскурська О. В. Конституційна скарга як форма судового захисту прав людини в Україні. *Вісник національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»*. Політологія. Соціологія. Право. 2019. Вип. 1 (41). С. 97-101. DOI: [https://doi.org/10.20535/2308-5053.2019.1\(41\).194750](https://doi.org/10.20535/2308-5053.2019.1(41).194750).

6. Остапенко В. В. Конституційна скарга у механізмі захисту прав і свобод людини і громадянина. *Форум права*. 2016. № 4. С. 240-251. URL : http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=iS&_S21P03=FILE=&_S21STR=FP_index.

7. Городовенко В. Ефективність конституційної скарги як засобу правового захисту в аспекті новел практики Європейського суду з прав людини. *Вісник Конституційного Суду України*. 2019. № 6. С. 118-127. URL : <https://ccu.gov.ua/library/efektyvnist-kon-stytucijnoyi-skargy-yak-zasobu-pravovogo-zahystu-v-aspekti-novel-praktyky>.

8. Рішення Другого сенату Конституційного Суду України від 14.02.2024 № v001p710-24 у справі за конституційною скаргою Приватного підприємства «Генеральний будівельний менеджмент» про [...]. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-24#Text>.

9. П'єцко Ю. Є. Конституційна скарга в Україні та країнах-членах Європейського Союзу: порівняльний аспект. *Юридичний вісник*. 2021. № 3 (60). С. 103-109. URL : <https://er.nau.edu.ua/handle/NAU/53531>.

10. Різник С. В. Конституційність нормативно-правових актів: сутність, методологія оцінювання та система забезпечення в Україні: монографія. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2020. 542 с.

11. Рішення Другого сенату Конституційного Суду України від 15.05.2019 № v002p710-19 у справі за конституційною скаргою Хліпальської В. В. щодо [...]. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-19#Text>.

12. Керівництво з належної практики щодо національних засобів правового захисту (ухвалено Комітетом Міністрів Ради Європи 18 вересня 2013 року). С. 47. URL : <https://rm.coe.int/k-/1680695aab>. (дата звернення: 04.03.2024)

13. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини): Конвенція, міжнародний документ від 04.11.1950 № 995_004. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004/stru#Stru. (дата звернення: 04.03.2024)

References:

1. Melnychuk, S. M. (2023) Mekhanizm zakhystu prav liudyny i hromadianyna: problemy funktsionuvannya. *Visnyk Luhanskoho navchalno-naukovoho instytutu imeni E.O. Didorenka - Bulletin of the Luhansk Educational and Scientific Institute named after E.O. Didorenko, 4(104), 24-34.* [in Ukrainian].

2. Rishennia Druhoho senatu Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy vid 01.03.2023 r. № 2-r(II)/2023u spravi za konstytutsiinou skarhoiu Pleskacha Viacheslava Yuriiovycha shchodo [...]. (2023) N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-23#n43>. [in Ukrainian].

3. Konstytutsiia Ukrainy: Konstytutsiia, Zakon vid 28.06.1996 № 254k/96-VR. (1996) N. p. URL : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show>. [in Ukrainian].

4. Sovhyria, O. (2018) Konstytutsiina skarha yak sposib zakhystu konstytutsiinykh prav ta svobod osib u podatkovykh pravovidnosynakh. *Pravo Ukrainy - Law of Ukraine, 12, 148-162.* DOI : <https://doi.org/10.33498/louu-2018-12-148>. [in Ukrainian].

5. Podorozhna, T. S., Biloskurska, O. V. (2019) Konstytutsiina skarha yak forma sudovoho zakhystu prav liudyny v Ukraini. *Visnyk natsionalnogo tekhnichnogo universytetu Ukrainy «Kyivskiy politekhnichnyi instytut». Politolohiia. Sotsiolohiia. Pravo - Bulletin of the National Technical University of Ukraine "Kyiv Polytechnic Institute", 1 (41), 97-101.* DOI: [https://doi.org/10.20535/2308-5053.2019.1\(41\).194750](https://doi.org/10.20535/2308-5053.2019.1(41).194750). [in Ukrainian].

6. Ostapenko, V. V. (2016) Konstytutsiina skarha u mekhanizmi zakhystu prav i svobod liudyny i hromadianyna. *Forum prava - Law forum, 4, 240-251.* URL : http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=FP_index. [in Ukrainian].

7. Horodovenko, V. (2019) Efektyvnist konstytutsiinoui skarhy yak zasobu pravovoho zakhystu v aspekti novel praktyky Yevropeiskoho sudu z prav liudyny. *Visnyk Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy - Bulletin of the Constitutional Court of Ukraine, 6, 118-127.* URL: <https://ccu.gov.ua/library/efektyvnist-konstytutsiinoyi-skargy-yak-zasobu-pravovogo-zahystu-v-aspekti-novel-praktyky>. [in Ukrainian].

8. Rishennia Druhoho senatu Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy vid 14.02.2024 № v001p710-24 u spravi za konstytutsiinou skarhoiu Pryvatnoho pidprijemstva «Heneralnyi budivelnyi menedzhment» pro [...]. (2024) N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-24#Text>. [in Ukrainian].

9. Pietsko, Yu. Ye. (2021) Konstytutsiina skarha v Ukraini ta krainakh-chlenakh Yevropeiskoho Soiuzu: porivnialnyi aspekt. *Yurydychnyi visnyk - Legal Bulletin*, 3 (60), 103-109. URL : <https://er.nau.edu.ua/handle/NAU/53531>. [in Ukrainian].

10. Riznyk, S. V. (2020) Konstytutsiinist normatyvno-pravovykh aktiv: tutnist, metodolohiia otsiniuvannia ta systema zabezpechennia v Ukraini: monohrafiia. Lviv: LNU imeni Ivana Franka. [in Ukrainian].

11. Rishennia Druhoho senatu Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy vid 15.05.2019 № v002p710-19u spravi za konstytutsiinoiniu skarhoiu Khlipalskoi V.V. shchodo [...].(2019) N. p. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-19#Text>. [in Ukrainian].

12. Kerivnytstvo z nalezhnoi praktyky shchodo natsionalnykh zasobiv pravovoho zakhystu (ukhvaleno Komitetom Ministriv Rady Yevropy 18 veresnia 2013 roku), 47. (2013) N. p. URL : <https://rm.coe.int/k-/1680695aab>. [in Ukrainian].

13. Konventsiiia pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod (z protokolamy) (Yevropeiska konventsiiia z prav liudyny): Konventsiiia, mizhnarodnyi dokument vid 04.11.1950 № 995_004. (1950) N. p. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004/stru#Stru. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 05.03.2024

Melnychuk S., Professor of the Department of Justice of the Luhansk Educational and Scientific Institute named after E.O. Didorenko Donetsk State University of Internal Affairs (Kropyvnytskyi, Ukraine)

CONSTITUTIONAL COMPLAINT IN THE MECHANISM FOR THE PROTECTION OF THE RIGHTS OF INDIVIDUALS AND LEGAL ENTITIES UNDER PRIVATE LAW: ISSUES OF THEORY AND PRACTICE

The article analyzes the issue of a constitutional complaint in the mechanism of protection of the rights of individuals and legal entities under private law. It has been found that Ukraine has implemented a model of an incomplete normative constitutional complaint, with a limited subject of appeal in the presence of constitutionally defined criteria for its admissibility, which limits the initiation of the issue of checking a subordinate regulatory act. It has been established that the decisions of the Constitutional Court of Ukraine based on the results of consideration of a constitutional complaint have important national significance, given their preventive effect, the formation of legal positions regarding the interpretation of constitutional norms and principles of law in a systemic connection. As an individualized means of protection of rights for natural persons, legal entities under private law, a constitutional appeal has practical significance only from the position of a "filter" before applying to the European Court of Human Rights, as it does not ensure a review of the final court decision, subject to its implementation, given the absence of decisions of the Constitutional Court of Ukraine on constitutional complaints of retroactive effect in time.

It was revealed that when deciding the issues raised in the constitutional complaint, the Constitutional Court of Ukraine takes into account the practice of interpretation and application of international treaties by the European Court of Human Rights, which over the years of practice formulated certain standards of the effectiveness of the constitutional complaint, which are subject to development and are applied to the question of whether

there are national means of legal protection effective from the point of view of Article 13 of the Convention.

It was found that the problematic issues of the functioning of the institute of constitutional complaints lie in the sphere of interaction between the bodies of legislative power, courts of general jurisdiction and the Constitutional Court of Ukraine, increasing the level of professional knowledge of lawyers regarding the algorithms of drafting and filing constitutional complaints.

Keywords: the mechanism for the protection of rights and freedoms, a constitutional complaint, natural persons, legal entities under private law, the subject of the right to a constitutional complaint, the unconstitutionality of the law, the Constitutional Court of Ukraine, the European Court of Human Rights, standards of the effectiveness of a constitutional complaint.

Розділ II. ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ ЗАСТОСУВАННЯ ЗАКОНОДАВСТВА

DOI: 10.33766/2786-9156.105.33-48

УДК: 343.98

Авдєєва Г. К., кандидатка юридичних наук, старша наукова співробітниця, провідна наукова співробітниця НДІ вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України (м. Харків, Україна)

e-mail: gkavdeeva@gmail.com

ORCID iD : <https://orcid.org/0000-0003-4712-728x>

ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ ДОСТОВІРНОСТІ ЦИФРОВИХ ДОКАЗІВ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

У статті розглянуто види цифрових доказів та їх сутність, проблеми визнання цифрової інформації процесуальними джерелами доказів у кримінальному провадженні. Показані особливості оцінки цифрових доказів за критерієм достовірності, обґрунтована необхідність належної фіксації цифрових доказів на різних стадіях кримінального провадження. Доведено, що метадані цифрових файлів на будь-якому етапі кримінального провадження дозволяють підтвердити їх автентичність та процесуальну значущість.

Дослідження показало, що суди України та США ухвалюють протилежні рішення щодо визнання інформації у цифровому вигляді процесуальними джерелами доказів, а рівень підготовки слідчих щодо програмно-технічних комплексів та складних програмних оболонок є низьким. Це негативно впливає на якість здійснення правосуддя тому, що в умовах глобальної цифровізації суспільства цифрові докази іноді є визначальними для об'єктивного вирішення справи і притягнення винних до відповідальності. Програми підготовки і підвищення кваліфікації співробітників правозастосовних органів запропоновано доповнити базовою підготовкою щодо роботи з цифровими доказами з використанням сучасних напрацювань правоохоронних органів, науковців і журналістів країн Європи та США.

Здійснено аналіз нормативно-правових актів України та США і рекомендацій, прийнятих різними інституціями ЄС та США щодо використання цифрових доказів у кримінальному провадженні та визнання їх процесуальними джерелами доказів. На законодавчому рівні в Україні запропоновано визначити порядок верифікації та критерії достовірності цифрової інформації.

Ключові слова: цифрова інформація, цифровий доказ, автентифікація цифрової інформації, верифікація цифрової інформації, достовірність цифрового доказу, кримінальне провадження.

Постановка проблеми. Сучасні цифрові технології забезпечують фіксацію, накопичення, систематизацію, зберігання і аналіз інформації, яка може слугувати доказами при розслідуванні злочинів. Такою інформацією слугують електронні записи, дані з комп'ютерів, мобільних пристроїв, соціальних мереж, електронної пошти, вебсайтів та ін. електронних джерел, у т.ч. баз даних. Вона

може включати відомості про злочини, комунікацію між підозрюваними, їх місцезнаходження, фінансові транзакції та ін.

На сьогодні в Україні та в інших країнах функціонують декілька платформ для фіксації злочинів, скоєних російськими військовими в Україні. Зокрема, база даних «Книга катів українського народу» [1], інформаційний ресурс Української Гельсінської Спілки з прав людини [2], база даних «Т4Р (Трибунал для Путіна)» [3], створена Офісом Генерального прокурора України спільно з компанією «IT Defends», національна платформа WarCrimes.gov.ua, аналітична база даних «Воєнні злочинці рф» [4], створена Агентством Європейського Союзу з питань судового співробітництва (Євроюстом), міжнародна централізована база доказів міжнародних злочинів (CICED) [5] та ін. Для захисту та представництва України в Європейському суді з прав людини та Міжнародному суді ООН функціонує міжурядова платформа для збирання та аналізу інформації про порушення прав людини військовими рф. Однак накопичена в базах даних цифрова інформація не завжди може використовуватися в кримінальному провадженні як доказ навіть у випадках, коли в ній зафіксований факт вчинення злочину. За результатами узагальнення більше як 50 постанов і рішень судів різних юрисдикцій України та США встановлено наявність проблем у визнанні інформації у цифровому вигляді джерелами доказів. Навіть за однакових умов судді ухвалюють протилежні рішення. В одних випадках вони визнають копії цифрових записів допустимими доказами, в інших – недопустимими [6, с. 132]. Це негативно впливає на якість здійснення правосуддя тому, що в умовах глобальної цифровізації суспільства цифрові докази іноді є визначальними для об'єктивного вирішення справи і притягнення винних до відповідальності. Через те вкрай важливим є дослідження проблем визнання цифрової інформації джерелами доказів у кримінальних провадженнях та визначення шляхів їх подолання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі проблемні питання використання цифрової інформації у кримінальному провадженні досліджували такі вітчизняні вчені, як: Н. М. Ахтирська, Н. В. Глинська, І. В. Гловюк, І. О. Крицька, В. В. Луцик, Ю. Ю. Орлов, А. В. Скрипник, А. В. Столітній, Д. М. Цехан, В. Ю. Шепітько, В. М. Шевчук та ін. науковці. У своїх публікаціях вчені наводять результати досліджень із виявлення та визначення пріоритетів потреб кримінального правосуддя, пов'язаних зі збиранням, управлінням, аналізом і використанням цифрових доказів. Незважаючи на значну кількість публікацій із проблем використання цифрових доказів у судочинстві, окремі питання потребують подальшого дослідження. Зокрема не вирішеними залишаються проблеми автентифікації цифрової інформації та визнання її процесуальними джерелами доказів у кримінальному провадженні.

Формулювання цілей. Метою статті є виокремлення проблемних питань щодо встановлення достовірності цифрових доказів у кримінальному провадженні, визначення шляхів автентифікації цифрової інформації та установа порядку визнання її процесуальними джерелами доказів, а також формулювання пропозицій щодо подолання зазначених проблем.

Виклад основного матеріалу. Цифровими доказами є фактичні дані, які представлені у вигляді бінарного (двійкового) коду та містять інформацію, що має значення для об'єктивного вирішення справи [6, с. 131]. Цифрова інформація може слугувати доказами у кримінальному провадженні лише за умови її відповідності критеріям оцінки доказів (допустимість, належність, достовірність і достатність). Допустимість доказу визначається законністю джерела походження та способу отримання. Належність віддзеркалює здатність доказу підтверджувати або спростовувати будь-які обставини, що мають значення для справи. Достатнім є доказ, який віддзеркалює його здатність підтверджувати або спростовувати обставини, що мають значення для справи. Доказ вважається достовірним, якщо він відповідає дійсності [7].

Леонід Лобойко слушно зазначає, що значення терміна «достовірність» у кримінальному процесі та в точних науках відрізняється. У точних науках це – рівна одиниці «ймовірність», а в кримінальному процесі – «так звана «практична достовірність, якою переважає більшість людей, які перебувають у здоровому глузді, задовольняється в найбільш відповідальних ситуаціях повсякденного життя» [8, с. 187].

Важливо зазначити, що оцінка цифрових доказів має свої особливості. В окремих випадках виникають труднощі навіть у віднесенні їх до речових доказів або документів. У Кримінальному процесуальному кодексі України (КПК) відсутні положення про електронні (цифрові) докази, а інформацію в цифровій формі віднесено до документів / електронних документів як процесуальних джерел доказів (ч. 2 ст. 84) [9]. Документами також вважаються матеріали фотозйомки, звукозапису, відеозапису та інші носії інформації, у тому числі комп'ютерні дані (п. 1 ч. 2 ст. 99 КПК) [9], і носії інформації, на яких за допомогою технічних засобів зафіксовано процесуальні дії (п. 3 ч. 2 ст. 99 КПК) [9]. Оригіналом електронного документа зазначено його відображення, якому надається таке ж значення, як документу (ч. 3 ст. 99 КПК) [9]. Дублікати документів та копії інформації в цифровій формі, виготовлені слідчим, прокурором із залученням спеціаліста, визнаються судом як оригінал документа (ч. 4 ст. 99 КПК) [9].

До документів як цифрових доказів відносяться не лише текстові документи (електронні листи та повідомлення, електронні документи в застосунку «Дія» та ін.), графічні зображення, фотознімки, аудіо- та відеозаписи, а й комп'ютерні програми та бази даних. Вони різняться не лише за формою та змістом, а й за джерелом походження. Частиною документів створює людина, інші виникають внаслідок роботи електронних пристроїв і систем і не залежать від дій людини (інформація з навігаційно-моніторингових систем, електронний цифровий підпис, інформація мобільних операторів, мережева технологічна інформація тощо) [6, с. 132].

Ст. 237 КПК України містить норми щодо огляду комп'ютерних даних, які фіксуються в протоколі огляду у формі, придатній для сприйняття їх змісту (за допомогою електронних засобів, фотозйомки, відеозапису, зйомки та/або відеозапису екрана тощо або в паперовій формі) (абз. 2 ч. 2) [9]. Утім, там відсутній перелік інформації, яка має бути обов'язково зафіксована в протоколі та його

додатках. Неякісна та неповна фіксація цифрової інформації в подальшому може привести до не визнання її доказом у кримінальному провадженні. У КПК України взагалі відсутні норми щодо використання в кримінальному провадженні інформації з «відкритих» джерел мережі Інтернет.

Міжнародна організація Global Rights Compliance (заснована в Гаазі) видає «Керівництво з базових стандартів розслідування для документування міжнародних злочинів в Україні» [10], у якому міститься інформація про основні правила розслідування, підготовку до документування, роботу з різними видами доказів (фізичними, документальними, цифровими, аудіовізуальними та інформацією з відкритих джерел). У виданні наведено характеристику та докладний порядок фіксації таких видів інформації в цифровому вигляді: фотографічної або відеоінформації, зокрема отриманої під час огляду місця події; інформації, вилученої з електронного пристрою (наприклад, телефону, ноутбука або камери); інформації, виявленої на місці злочину або такій, яка належить померлому потерпілому або ймовірному підозрюваному; інформації, отриманої від третіх осіб (наприклад, свідків) та ін.

Спільними зусиллями провідних наукових установ та правоохоронних органів США, Канади й деяких країн Європи створено міжнародну організацію щодо комп'ютерних доказів (International Organization on Computer Evidence, IOCE) [11] та Наукову робочу групу з їх дослідження (Scientific Working Group on Digital Evidence або SWGDE) [12], які досліджують цифрову інформацію та розробляють міждисциплінарні посібники й стандарти щодо фіксації, відновлення, збереження й дослідження цифрових доказів. Особливу увагу приділено процесуальній фіксації слідчих дій із використанням цифрових доказів, забезпеченню доступу до них усіх учасників процесу в умовах змагального судочинства, допущенню до дослідження цифрових доказів лише кваліфікованих IT-спеціалістів із метою максимального збереження їх цілісності [13].

До Федеральних правил доказування США (FRE USA) [14] неодноразово вносили зміни й доповнення щодо цифрових доказів з урахуванням розроблених науковцями сучасних стандартів і методологічних підходів до збирання, збереження й аналізу цифрових доказів та останніх судових рішень, у яких вони фігурували. Зокрема, до Правил 902 FRE USA додали п. 13 і 14 щодо перевірки справжності цифрових доказів та надання сторонам у справі можливості встановлювати (оскаржувати) достовірність метаданих (сукупність даних про певну інформацію) цифрових файлів. Оскарження справжності цифрових доказів може здійснюватися із залученням судового експерта або спеціаліста в IT-сфері.

У США суди встановлюють автентичність (справжність, достовірність) цифрових доказів відповідно до Правил 901 FRE USA за такою схемою: перевірка факту отримання цифрової інформації з конкретного електронного пристрою, встановлення повної відповідності з оригіналом або з першою процесуально зафіксованою копією, встановлення відсутності змін із моменту їх фіксації [15]. Для перевірки достовірності великого масиву цифрових даних використовується повна копія даних електронного пристрою, яка зберігає логічну структуру накопичувача інформації (включаючи видалені файли) та яку виготовляє

спеціально залучений судовий експерт або спеціаліст. Наявність такої копії (образу диску) дає змогу в подальшому провести судову експертизу, у т.ч. додаткову або повторну [16].

Автентичність (справжність) окремого цифрового файлу, його частини або групи файлів перевіряють за їхнім хеш-кодом (унікальним кодом для кожного такого об'єкта). Однакові значення хеш-коду для оригіналу файлу, зокрема отриманої з точної копії накопичувача інформації пристрою, і файлу, який перевіряють, свідчать про їх ідентичність [17]. Для порівняння файлів за хеш-кодом залучають судового експерта або IT-спеціаліста, а достовірність показань або висновків експерта перевіряють за Daubert standard (Правило 702 FRE USA).

Суд може визначити достовірність цифрових доказів й за допомогою показань свідків [18]. Такими свідками, зокрема, можуть бути співробітники правоохоронних органів, які вилучали електронні пристрої або фіксували (копіювали) інформацію в цифровій формі [19, с. 11].

Під час оцінювання достовірності цифрової інформації завжди виникають проблеми у встановленні автора (власника, володільця, утримувача) цифрових аудіо- та відеозаписів, які виявлені в інтернет-просторі. Автора, в основному, визначають шляхом пошуку за IP-адресою (унікальною адресою комп'ютера або іншого пристрою, що підключено до мережі Інтернет або локальної мережі) або за допомогою сервіса Whois. У разі знищення правопорушником цифрової інформації з метою приховування протиправних дій судовим експертом здійснюється відновлення знищеного контенту за певним алгоритмом із використанням спеціальних програмних засобів [20, с. 26-43].

Петро Левуліс (Польща) під час узагальнення завершених кримінальних проваджень встановив, що цифрові докази розглядалися в 253 із 370 випадків, навіть у таких, у яких знаряддями злочинів не слугували комп'ютерна техніка і мережі. Лише у 19 провадженнях для дослідження цифрових доказів залучалися судові експерти, в інших випадках суди оцінювали їх самостійно шляхом дослідження роздруківок, наданих до суду сторонами по справі. Підтвердженням автентичності (справжності) роздруківок цифрових доказів слугували засвідчення їх нотаріусом, підписом особи, яка їх надавала до суду, отримання офіційної довідки від працівника поліції, який виконував роздруківку, або показання свідків, які підтверджували їх автентичність. У жодному з 370 випадків правоохоронці не забезпечили фіксацію цифрових доказів безпосередньо шляхом виготовлення перевіреної цифрової копії. Вони зазвичай обмежувались протоколюванням та роздруківками, а вилучені електронні пристрої, як правило, не були описані в протоколах достатньою мірою для того, щоб вони могли бути ідентифіковані в майбутньому (35 із 62 вилучених пристроїв були описані лише із зазначенням марки та кольору пристрою) [21]. Таке узагальнення свідчить про недостатній рівень обізнаності співробітників правозастосовних органів щодо роботи з цифровими доказами.

Науковці Національного інституту юстиції США наголошують на важливості докладного протоколювання процесів автентифікації (встановлення справжності) та всіх інших процесуальних дій із цифровими доказами (вилучення з

детальним описом електронного пристрою, вказівкою його власника та осіб, які мали до нього доступ, способів і засобів вилучення інформації, копіювання на зовнішній носій, дослідження з описом методів і засобів тощо). Це дозволяє довести факт зберігання інформації в первісному вигляді [22, с. 13].

Центром прав людини Університету Берклі в Каліфорнії та Офісом Верховного комісара ООН з прав людини у 2020 р. представлений «Практичний посібник щодо ефективного використання цифрової інформації у відкритому доступі для розслідування порушень міжнародного кримінального права з прав людини та гуманітарного права» (Протокол Берклі), який містить стандарти і методологічні підходи до збирання, збереження та аналізу інформації у відкритому доступі, яка може слугувати доказом у кримінальному провадженні. [23, с. 6]. У Протоколі Берклі викладені алгоритми пошуку, накопичення, аналізу та збереження цифрової інформації з відкритих джерел із дотриманням принципів об'єктивності, компетентності, підзвітності, відповідності законодавству, безпеки, точності, незалежності, прозорості, дотримання прав людини та ін. [24, с. 15].

Національний стандарт України ДСТУ ISO/IEC 27037:2017 [25] є єдиним в Україні офіційним документом, який має належність до цифрових доказів. У ньому викладені настанови щодо ідентифікації, збирання, здобуття та збереження цифрових доказів, однак законодавчого закріплення ці рекомендації поки що не мають. Для допомоги в оцінюванні допустимості, належності і достовірності цифрових доказів слідчі і судді зазвичай звертаються до судових експертів, однак навіть останні не завжди здатні вирішити завдання щодо встановлення автентичності матеріалів відео- та звукозапису, яке зазвичай базується на ідентифікації апаратури запису. На цій апаратурі здійснюється експериментальний запис, ознаки якого порівнюються з ознаками аналізованого файлу. За відсутності апаратури запису встановити автентичність запису вкрай складно [26]. Експерти констатують, що через швидкий розвиток інформаційних технологій і зміну форматів цифрових файлів існуючі методики судової компютерно-технічної експертизи швидко «застарівають» і вимагають постійного доопрацювання [27, с. 5]. Вони наголошують на тому, що нині взагалі складно створити конкретну методику автентифікації цифрових відео- та звукозаписів через різноманітність та відсутність наукових публікацій про їх характеристики. Унаслідок чого можна лише охарактеризувати напрями виявлення певних ознак для вирішення питання щодо автентифікації (верифікації) цифрових записів [28, с. 57-58].

Європейським центром журналістики виданий посібник для верифікації (перевірки достовірності) цифрового контенту (фотознімків та відеозаписів), у якому містяться покрокові інструкції щодо встановлення автентичності цифрових зображень та відеозаписів, отриманих від фізичних осіб або виявлених у відкритих джерелах мережі Інтернет [29]. Судові експерти у своїй роботі, у т. ч. під час створення експертних методик, можуть використовувати напрацювання міжнародних спільнот журналістів щодо боротьби з дезінформацією.

У 2015 році створено міжнародний проєкт із боротьби з дезінформацією в інтернеті First Draft, до якого приєдналися Facebook, Instagram, Twitter, Youtube, LinkedIn та ін. У межах цього проєкту проводяться дослідження, створюються і безкоштовно оприлюднюються інструменти та різного роду посібники щодо перевірки справжності цифрової інформації.

На сайті міжнародної спільноти журналістських розслідувань Bellingcat опубліковані посібники щодо верифікації цифрової інформації з відкритих джерел (OSINT) з метою встановлення певних фактів з її використанням. Досить цінними є публікації щодо використання світла сонця і тіні на фотознімках для встановлення геолокації, способу відстеження польотів літальних апаратів та ін. [30]. Одним із найвідоміших проєктів Bellingcat є дослідження авіакатастрофи в Україні літака, який виконував рейс Malaysia Airlines Flight 17. Групою Bellingcat встановлено, що зенітно-ракетний комплекс «Бук», яким було збито літак, входив до складу 53-ї зенітно-ракетної бригади ЗС РФ, що базується в місті Курськ (РФ).

Перевірку автентичності цифрових зображень і відеозаписів у посібниках щодо верифікації цифрової інформації рекомендовано розпочинати з перевірки EXIF-даних (Exchangeable Image File Format) – метаданих, які «вбудовані» в цифрові файли та можуть містити дату й час зйомки, місце зйомки, тип камери тощо. Для перевірки метаданих вручну рекомендовано відкрити зображення або відео у програмі для перегляду метаданих (наприклад, Adobe Photoshop, ExifTool та ін.), перевірити різні поля метаданих (автор, дата створення, камера, географічні координати тощо) та порівняти ці дані з відомими фактами або ін. джерелами. Також існують безкоштовні онлайн-інструменти (Jeffrey's Exif Viewer або Metapicz), які дозволяють завантажити зображення та переглянути його метадані (модель камери, тип об'єктиву, витримку, діафрагму, дату створення файлу, географічні координати та ін.) [31].

Деякі фотознімки та відеозаписи можуть мати цифровий підпис, який підтверджує їх автентичність. Програма для перевірки цифрових підписів GnuPG дозволяє виявити зміни підпису після створення файлу. На жаль, перевірка метаданих файлу не може гарантувати його автентичності тому, що існують способи їх зміни. Зокрема, додавати та редагувати метадані можна за допомогою програм Adobe Lightroom, Capture One, Jeffrey's Exif Viewer, Findexif.com [29, с. 40], GroupDocs.Metadata [32] та програм для редагування фотознімків на смартфоні [33]. Для цього лише потрібно відкрити фотознімок у програмі редагування, натиснути на вкладку «Метадані» або «Інформація про зображення» та ввести необхідну інформацію. У Windows 10 можна додати метадані до зображень, натиснувши правою кнопкою миші на файлі, вибравши «Властивості», а потім перейшовши на вкладку «Деталі» [34].

Ресурси вебсайту Foto Forensics дозволяють виявити ділянки редагування на фотознімках (прибирання окремих елементів зображення або їх додавання). Спеціальні пошукові сервіси Google Search by Image та TinEye дозволяють знайти оригінальне джерело зображення та перевірити, де раніше воно публікувалося [33].

Програма JPEG Snooper, яка працює лише в операційній системі Windows, дозволяє переглядати метадані не лише зображень, але й форматів AVI, DNG, PDF та ін. Вона також допомагає виявити редаговані фрагменти файлів [29].

Автентичність цифрової інформації також можливо перевірити за допомогою пошукових систем (Google, Bing та ін.). Наприклад, можна ввести в пошукову систему ключові слова, пов'язані з фотознімком або відеозаписом, переглянути результати пошуку і знайти додаткову інформацію про зображення або відеозапис. Пошук за зображенням за допомогою Google Images або Bing Images також може допомогти знайти оригінальне або схоже зображення та визначити «надійність» ресурсу, на якому він розміщений.

Останнім часом судді намагаються підвищити свій рівень обізнаності щодо технічних характеристик цифрових доказів для уникнення судових помилок. Вони вважають, що «...відповідають за підвищення власних професійних знань стосовно використання електронних доказів. Суддя сам має дбати про те, щоб бути в курсі всіх останніх новин щодо документів і стандартів та застосовувати їх відповідно до чинного процесуального законодавства» [35]. Судді показують обізнаність в оцінці цифрових доказів і зазначають, що «питання ідентифікації електронного документа як оригіналу можуть бути вирішені уповноваженою особою, яка його створила (за допомогою спеціальних програм порахувати контрольну суму файлу або каталогу з файлами - CRC-сума, hash-сума), або за наявності відповідних підстав шляхом проведення спеціальних досліджень» [36].

Науковці в галузі кримінально-правових наук вважають, що сьогодні рівень підготовки слідчих у роботі із програмно-технічними комплексами та складними програмними оболонками є низьким. У зв'язку з цим потрібно обов'язково залучати спеціаліста під час роботи з «цифровими доказами», оскільки найменша некваліфікована дія може призвести до втрати важливої доказової чи орієнтуючої інформації [37].

Поліцейські академії США задля попередження слідчих помилок при роботі з цифровими доказами в програму підготовки (перепідготовки) співробітників поліції додали дисципліну щодо роботи з цифровими доказами на основі настанов щодо роботи з ними [38]. Розробники цих програм зазначають, що цифрові докази можуть бути марними без встановлення їх достовірності і докладної фіксації «ланцюжка зберігання доказів». Ними було розроблено алгоритми протоколювання процесуальних дій із використанням цифрових доказів та зазначено перелік питань, які мають бути висвітлені в протоколах [39, р. 15-17].

Автори настанов щодо роботи з цифровими доказами особливу увагу приділяють таким проблемам:

- необхідності постійного підвищення кваліфікації слідчих і прокурорів щодо технічних аспектів цифрових доказів [39, р. 23];
- наданню рекомендацій щодо перевірки справжності електронних листів [39, р. 31];
- перевірці достовірності роздруківок інформації з комп'ютера, поясненню понять «оригінал», «копія» і «дублікат» цифрової інформації [39, р. 33];

- формуванню алгоритму встановлення автентичності цифрових фотознімків та ін. [39, р. 50].

Висновки. Використання цифрових доказів у кримінальному провадженні є потужним інструментом для підвищення якості та ефективності розслідування злочинів. Документування слідчих дій і фіксація доказів супроводжується цифровими фотозйомкою, аудіо- та відеозаписом, а метадані цифрових файлів на будь-якому етапі кримінального провадження дозволяють підтвердити їх автентичність та процесуальну значущість.

Правоохоронні органи під час розслідування воєнних злочинів активно використовують цифрову інформацію з відкритих джерел. Така інформація в основному використовується як орієнтуюча та допомагає скласти план розслідування й будувати слідчі та судові версії. За умови відповідності такої інформації критеріям оцінки доказів, вона може слугувати процесуальним джерелом доказів для встановлення фактів вчинення злочинів, з метою ідентифікації злочинців і потерпілих, для розшуку зниклих безвісти осіб та ін.

Суди України та США ухвалюють протилежні рішення щодо визнання інформації у цифровому вигляді процесуальними джерелами доказів. Навіть за однакових умов судді в одних випадках визнають копії цифрових записів допустимими доказами, в інших – недопустимими. Це негативно впливає на якість здійснення правосуддя тому, що в умовах глобальної цифровізації суспільства цифрові докази іноді є визначальними для об'єктивного вирішення справи і притягнення винних до відповідальності.

Для допомоги в оцінюванні допустимості, належності і достовірності цифрових доказів слідчі і судді зазвичай звертаються до судових експертів, однак навіть останні не завжди здатні вирішити завдання щодо встановлення автентичності матеріалів відео- та звукозапису тому, що через швидкий розвиток інформаційних технологій існуючі методики судової комп'ютерно-технічної експертизи швидко «застарівають» і вимагають постійного доопрацювання.

Правоохоронні органи США, Канади й деяких країн Європи спільно з провідними науковими установами розробили міждисциплінарні посібники і стандарти щодо фіксації, відновлення, збереження й дослідження цифрових доказів, а міжнародні об'єднання журналістів – алгоритми верифікації цифрової інформації. Такі сучасні напрацювання допоможуть судовим експертам під час розроблення методик щодо автентифікації цифрової інформації та в їх практичній діяльності.

Рівень підготовки слідчих щодо програмно-технічних комплексів та складних програмних оболонок є низьким, тому залучення спеціаліста під час роботи з цифровими доказами є обов'язковим. Недостатній рівень знань може привести до псування цифрової інформації або безповоротної її втрати.

В Україні програми підготовки і підвищення кваліфікації співробітників правозастосовних органів слід доповнити базовою підготовкою щодо роботи з цифровими доказами із використанням сучасних напрацювань науковців і журналістів країн Європи та США.

У законодавстві США цифрові докази виокремлені в окрему групу та визначений порядок оцінки їх допустимості та достовірності з використанням метаданих цифрового файлу.

У законодавстві України відсутні визначення цифрового доказу, порядок фіксації цифрової інформації з переліком даних, які мають бути обов'язково зафіксовані в протоколі процесуальної дії та його додатках. Неякісна та неповна фіксація цифрової інформації в подальшому може привести до не визнання її процесуальним джерелом доказів у кримінальному провадженні. На сьогодні в Україні ще не склався єдиний підхід щодо визначення достовірності цифрових доказів, вилучених як з матеріальних носіїв інформації, так і з мережі Інтернет. Існує необхідність урегулювання цього питання як на законодавчому рівні, так і шляхом розроблення методичних рекомендацій для співробітників правозастосовних органів щодо фіксації та автентифікації цифрової інформації з використанням сучасних напрацювань науковців і журналістів міжнародних спільнот щодо боротьби з дезінформацією в цифровому просторі. До КПК України слід внести доповнення щодо визначення поняття цифрових доказів та їх процесуальних носіїв, докладного порядку вилучення цифрової інформації, її огляду, фіксації і зберігання із зазначенням переліку обов'язкової інформації щодо цифрових доказів, яка має бути процесуально закріплена. Порядок верифікації і критерії достовірності цифрової інформації також мають бути визначені на законодавчому рівні.

Перспективними завданнями щодо подолання проблем визнання достовірності цифрових доказів у кримінальному провадженні в Україні є такі:

- розроблення алгоритму ідентифікації, збирання, здобуття та збереження цифрових доказів, т. ч. цифрової інформації з відкритих джерел, для співробітників правоохоронних органів на основі міжнародних стандартів;
- створення експертних методик для верифікації цифрової інформації, яка відповідатиме сучасному розвитку інформаційних технологій та включатиме відповідні напрацювання науковців, журналістів та IT-спеціалістів країн Європи та США.

Використані джерела:

1. Книга катів українського народу : база російських військових, які чинили злочини в Україні. URL : <https://russian-torturers.com/>.
2. Задokumentовані воєнні злочини впродовж січня 2024: огляд. *Українська Гельсінкська Спілка з прав людини*. 15.02.2024. URL : <https://www.helsinki.org.ua/articles/zadokumentovani-voenni-zlochyny-vprodovzh-sichnia-2024-ohliad/>.
3. Статистика бази даних воєнних злочинів Т4Р. URL : <https://t4rua.org/stats>.
4. Воєнні злочинці рф. *Головне управління розвідки міністерства оборони України : офіційний сайт*. URL: <https://gur.gov.ua/content/war-criminals-uf.html>.
5. Імовірні воєнні злочини Росії проти України розслідує 21 країна – Євроюст оголосив про запуск загальної бази даних доказів. *Freedom (uatv.ua)*. URL : <https://uatv.ua/uk/imovirni-voenni-zlochyny-rosiyi-proty-ukrayiny-rozsliduye-21-krayina-yevroyust-ogolosyv-pro-zapusk-zagalnoyi-bazy-danyh-dokaziv/>.

6. Авдесва Г., Живуцька-Козловська Е. Проблеми використання цифрових доказів у кримінальному судочинстві України та США. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики* : зб. наук. пр. Харків : ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокариуса», 2023. Вип. 1 (30). С. 126-143. URL : <https://doi.org/10.32353/khrife.3.2022.08>

7. Пільков К. М. Властивості доказів та критерії їх оцінювання. *Господарське право і процес*. 2020. № 4. С. 88-93. DOI : <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.4.14>.

8. Лобойко Л. М., Банчук О. А. Кримінальний процес: Навчальний посібник. Київ: Ваіте, 2014. 280 с.

9. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI (зі змін. та допов.). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>.

10. Керівництво з базових стандартів розслідування для документування міжнародних злочинів в Україні. *Global Rights Compliance*. Амстердам: GRC, 2023. 552 с.

11. International Organization on Computer Evidence (IOCE). *UIA. Global Civil Society Database*. URL : <https://uia.org/s/or/en/1100029648>.

12. Scientific Working Group on Digital Evidence (SWGDE). URL : <https://www.swgde.org/>.

13. Kessler G. C. Judges' Awareness, Understanding, and Application of Digital Evidence. *Journal of Digital Forensics, Security and Law*. 2011. Vol. 6. No. 1. Art. 4. Pp. 54-72. DOI: <https://doi.org/10.15394/jdfsl.2011.1088>.

14. Federal Rules of Evidence (FRE). Dec 1, 2020. *Legal Informational Institute*. URL : <https://www.law.cornell.edu/rules/fre>.

15. United States v. Budziak, 697 F.3d 1105 (2012). *Caselaw Access Project*. URL : <https://cite.case.law/f3d/697/1105/>.

16. United States v. Burdulis, 753 F.3d 255 (1st Cir. 2014). URL : <https://casetext.com/case/united-states-v-burdulis>.

17. United States v. R. Burke. 633 F.3d 984 (10th Cir. 2011). URL : <https://casetext.com/case/united-states-v-r-burke>.

18. United States v. Bush. 727 F.3d 1308 (11th Cir. 2013). URL: <https://casetext.com/case/united-states-v-bush-30>.

19. Goodison S. E., Davis R. C., Jackson B. A. Digital Evidence and the U. S. Criminal Justice System: Identifying Technology and Other Needs to More Effectively Acquire and Utilize Digital Evidence. RAND Corporation, 2015. 32 p. URL : <https://www.ojp.gov/pdffiles1/nij/grants/248770.pdf>.

20. Використання електронних носіїв інформації з медіа-контентом у якості джерел доказів: методичні рекомендації / Авт. колектив: А. В. Захарко, А. Г. Гаркуша, В. В. Рогальська, І. В. Краснобрижкий, О. В. Брягін. Дніпро: Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, 2019. 73 с.

21. Lewulis Piotr. Digital forensic standards and digital evidence in Polish criminal proceedings. An updated definition of digital evidence in forensic science. January 2021. *International Journal of Electronic Security and Digital Forensics* 13(4):403. DOI : <https://doi.org/10.1504/IJESDF.2021.10034988>

22. Sean E. Goodison, Robert C. Davis, and Brian A. Jackson. Digital Evidence and the U.S. Criminal Justice System: Identifying Technology and Other Needs to More Effectively Acquire and Utilize Digital Evidence. *Research report (Rand Corporation)*. RAND Corporation, 2015. 32 p. URL : <https://www.ojp.gov/pdffiles1/nij/grants/248770.pdf>.

23. Berkeley Protocol on Digital Open Source Investigations. *United Nations Human Right*. New York and Geneva, 2022. 102 p. URL : https://www.ohchr.org/sites/default/files/2022-04/ОНCHR_BerkeleyProtocol.pdf.

24. Авдєсєва Г. К. Цифрова інформація як доказ у кримінальному провадженні. *Актуальні питання теорії та практики в галузі права, освіти, соціально-гуманітарних та поведінкових наук в умовах воєнного стану* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Чернігів, 25–26 квітня 2023 р.) : у двох томах. Том 1 / голов. ред. В. Ф. Пузірний ; Академія Державної пенітенціарної служби. Чернігів : Академія ДПТС, 2023. С. 13-17.

25. ДСТУ ISO/IEC 27037:2017 (ISO/IEC 27037:2012, IDT). Інформаційні технології. Методи захисту. Настанови для ідентифікації, збирання, здобуття та збереження цифрових доказів. Чинний від 01.01.2019 р. Київ : УкрНДНЦ, 2018. 31 с.

26. Методика ідентифікаційних і діагностичних досліджень матеріалів та апаратури цифрового й аналогового звукозапису зі застосуванням програмного забезпечення «Фрактал» при проведенні експертиз матеріалів та засобів відео та звукозапису: наук.-мет. посіб. / Рибальський О. В., Соловійов В. І., Журавель В. В., Татарнікова Т. О. Київ : ДУІКТ, 2013. 75 с.

27. Климчук М. П., Комісарчук Ю. А., Марко С. І., Степик Б. В. Судова комп'ютерно-технічна експертиза у кримінальному провадженні : навч. посіб. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2022. 112 с.

28. Брендель О. І. Дослідження автентичності цифрових відео- та звукозаписів. *Використання цифрових технологій у криміналістиці та судовій експертизі* : матеріали Міжнар. наук.-практ. круглого столу, м. Харків, 11 груд. 2023 р. : електрон. наук. вид. / [редкол.: В. Ю. Шепітько, Г. К. Авдєсєва] ; Нац. акад. прав. наук України ; НДІ вивч. проблем злочинності ім. акад. В. В. Сташиса НАПрН України. Харків : Право, 2024. С. 56-60.

29. Посібник з верифікації цифрового контенту. *Європейський центр журналістики*. Редактор: Крейг Сільверман. Інститут Пойнтера. Амстердам, 2022. 130 с. URL: https://verificationhandbook.com/book_ua/.

30. Guides. Bellingcat. URL : <https://web.archive.org/web/20210110210248/>; <https://www.bellingcat.com/category/resources/how-tos/>.

31. Як перевірити зображення на достовірність з Verify? *Громадський просіпир*. URL: <https://www.prostir.ua/?kb=yak-z-verify-perevirity-zobrazhennya-na-dostovirnist>.

32. Редактор метаданих фотографій. *Продукти GroupDocs*. URL: <https://products.groupdocs.app/uk/metadata/photo>.

33. Дорош Марина. 13 онлайн-інструментів для перевірки контенту. URL : <https://ms.detector.media/how-to/post/1707/2014-02-05-13-onlayn-instrumentiv-dlya-perevirky-kontentu/>.

34. Як додати метадані до зображень у Windows 10. URL : <https://altitude.tv.com/uk/windows-10/3157-cara-menambahkan-metadata-pada-gambar-di-windows-10.html>.

35. Стефанів Н. Матеріальний носій - лише спосіб збереження інформації, який має значення тільки тоді, коли Е-документ виступає речовим доказом. Інформагентство «ADVOKAT POST». 02.11.2021. URL : <https://advokatpost.com/materialny-nosij-lyshe-sposib-zberezhenia-informatsii-iakyj-maie-znachennia-tilky-todi-koly-e-dokument-vystupaie-rechovym-dokazom-suddia-stefaniv/>.

36. Постанова Верховного Суду від 29.03.2021 р. у справі № 554/5090/16-к. URL : <http://iplex.com.ua/doc.php?regnum=96074938&red=10000382305f3f5d2c0c6c7594f0b5f8dae19c&d=5>.

37. Кіберзлочинність та електронні докази = Cybercrime and digital evidence: навч. посібник / [Б. М. Головкін, О. І. Денькович, В. В. Луцкич, Д. М. Цехан] ; за ред. канд. юрид. наук, доц. Ольги Денькович, д-р права, проф. Габрієле Шмельцер. Електрон. вид. Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2022. 298 с.

38. David W. Hagy. Digital Evidence in the Courtroom: A Guide for Law Enforcement and Prosecutors. Paperback – July 19, 2012 by U.S. Department of Justice (Author), Office of Justice Programs (Author), National Institute of Justice (Author). 90 pages. URL : <https://www.ojp.gov/ncjrs/virtual-library/abstracts/digital-evidence-courtroom-guide-law-enforcement-and-prosecutors>.

39. Digital Evidence in the Courtroom: A Guide for Law Enforcement and Prosecutors. U.S. Department of Justice Office of Justice Programs. January 2007. Washington. 81 pages. URL: <https://www.ojp.gov/ncjrs/virtual-library/abstracts/digital-evidence-courtroom-guide-law-enforcement-and-prosecutors>.

References:

1. Knyha kativ ukraïnskoho narodu : baza rosiïskyykh viiskovykh, yaki chynyly zlochyyny v Ukraïni. (N. b.) N. p. URL: <https://russian-torturers.com>. [in Ukrainian].

2. Zadokumentovani voïenni zlochyyny vprodovzh sichnia 2024: ohliad. – Documented war crimes during January 2024: an overview. *Ukrainska Helsinska Spilka z prav liudyny*. 15.02.2024. (2024) N. p. URL : <https://www.helsinki.org.ua/articles/zadokumentovani-voïenni-zlochyyny-vprodovzh-sichnia-2024-ohliad>. [in Ukrainian].

3. Statystyka bazy danykh voïennykh zlochyyniv T4P. (N. b.) N. p. URL: <https://t4pua.org/stats>. [in Ukrainian].

4. Voïenni zlochyntsi rf. *Holovne upravlinnia rozvidky ministerstva obrony Ukraïny : ofitsiinyi sait - The Main Directorate of Intelligence of the Ministry of Defense of Ukraine: official website*. (N. b.) N. p. URL: <https://gur.gov.ua/content/war-criminals-rf.html>. [in Ukrainian].

5. Imovirni voïenni zlochyyny Rosii proty Ukraïny rozsliduiie 21 kraïna – Yevroïust oholosyv pro zapusk zahalnoi bazy danykh dokaziv. *Freedom (uatv.ua)*. URL : <https://uatv.ua/uk/imovirni-voïenni-zlochyyny-rosiyyi-proty-ukrayiny-rozsliduyee-21-kraïna-ye-vroyust-ogolosyv-pro-zapusk-zagalnoyi-bazy-danyh-dokaziv>. [in Ukrainian].

6. Avdieieva, H., Zhyvutska-Kozlovska, E. (2023). Problemy vykorystannia tsyfrovyykh doka-ziv u kryminalnomu sudochynstvi Ukraïny ta SSHa. *Teoriia ta praktyka sudovoi ekspertyzy i kryminalistyky : zb. nauk. pr. Kharkiv : NNTs «ISE im. Zasl. prof. M. S. Bokariusa» - Theory and practice of forensic examination and criminology: collection. of science pr. Kharkiv: NSC "ISE named after Ex. Prof. M. S. Bokarius", issue 1 (30), 126-143. URL : <https://doi.org/10.32353/khrife.3.2022.08>. [in Ukrainian].*

7. Pilkov, K. M. (2020). Vlastyvosti dokaziv ta kryterii yikh otsiniuvannia. *Hospodarske pravo i protses - Commercial law and process*, 4, 88-93. DOI : <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.4.14>. [in Ukrainian].

8. Loboiko, L. M., Banchuk, O. A. (2014) Kryminalnyi protses: Navchalnyi posibnyk. Kyiv: Vaite. [in Ukrainian].

9. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukraïny vid 13.04.2012 r. № 4651-VI. (2012) N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>. [in Ukrainian].

10. Kerivnytstvo z bazovykh standartiv rozsliduvannia dlia dokumentuvannia mizhnarodnykh zlochyniv v Ukraini. (2023) *Global Rights Compliance*. Амстердам: GRC. [in Ukrainian].

11. International Organization on Computer Evidence (IOCE). (N. d.) *UIA. Global Civil Society Database*. N. p. URL : <https://uia.org/s/or/en/1100029648>. [in English].

12. Scientific Working Group on Digital Evidence (SWGDE). (N. d.) N. p. URL: <https://www.swgde.org>. [in English].

13. Kessler, G. C. (2011) Judges' Awareness, Understanding, and Application of Digital Evidence. *Journal of Digital Forensics, Security and Law*. Vol. 6. No. 1. Art. 4. Pp. 54-72. DOI: <https://doi.org/10.15394/jdfsl.2011.1088>. [in English].

14. Federal Rules of Evidence (FRE). Dec 1, 2020. (2020) *Legal Informational Institute*. N. p. URL : <https://www.law.cornell.edu/rules/fre>. URL : <https://www.law.cornell.edu/rules/fre>. [in English].

15. United States v. Budziak, 697 F.3d 1105 (2012) / *Caselaw Access Project*. URL: <https://cite.case.law/f3d/697/1105/>. [in English].

16. United States v. Burdulis, 753 F.3d 255 (1st Cir. 2014). N. p. URL : <https://casetext.com/case/united-states-v-burdulis>. [in English].

17. United States v. R. Burke. 633 F.3d 984 (10th Cir. 2011). N. p. URL : <https://casetext.com/case/united-states-v-r-burke>. [in English].

18. United States v. Bush. 727 F.3d 1308 (11th Cir. 2013). URL : <https://casetext.com/case/united-states-v-bush-30>. [in Ukrainian].

19. Goodison S. E., Davis R. C., Jackson B. A. (2015). Digital Evidence and the U. S. Criminal Justice System: Identifying Technology and Other Needs to More Effectively Acquire and Utilize Digital Evidence. RAND Corporation. 32 p. URL : <https://www.ojp.gov/pdffiles1/nij/grants/248770.pdf>. [in Ukrainian].

20. Vykorystannia elektronnykh nosiiv informatsii z media-kontentom u yakosti dzherel dokaziv: metodychni rekomendatsii (2019) / A. V. Zakharko, A. H. Harkusha, V. V. Rohalska, I. V. Krasnobryzhyi, O. V. Briahin (Eds.). Dnipro: Dnipropetrovskyyi derzha vnyi universytet vnutrishnikh sprav. [in Ukrainian].

21. Lewulis Piotr. Digital forensic standards and digital evidence in Polish criminal proceedings. An updated definition of digital evidence in forensic science. January 2021. *International Journal of Electronic Security and Digital Forensics*, 13(4):403. DOI : <https://doi.org/10.1504/IJESDF.2021.10034988>. [in English].

22. Sean, E. Goodison, Robert ,C. Davis, & Brian, A. Jackson. (2015) Digital Evidence and the U.S. Criminal Justice System: Identifying Technology and Other Needs to More Effectively Acquire and Utilize Digital Evidence. *Research report (Rand Corporation)*. RAND Corporation. N. p. URL : <https://www.ojp.gov/pdffiles1/nij/grants/248770.pdf>. [in English].

23. Berkeley Protocol on Digital Open Source Investigations. *Unated Nations Human Right*. (2022) New York and Geneva. N. p. URL : https://www.ohchr.org/sites/default/files/2022-04/OHCHR_BerkeleyProtocol.pdf. [in English].

24. Avdieieva, H. K. (2023). Tsyfrova informatsiia yak dokaz u kryminalnomu prova-dzhenni. *Aktualni pytannia teorii ta praktyky v haluzi prava, osvity, sotsialno-humanitarnykh ta povedinkovykh nauk v umovakh voiennoho stanu : materialy mizhnar. nauk.-prakt. konf. (m. Chernihiv, 25-26 kvitnia 2023 r.) : u dvokh tomakh. Tom 1 - Aktualni pytannia teorii ta praktyky v haluzi prava, osvity, sotsialno-humanitarnykh ta povedinkovykh nauk v umovakh voiennoho stanu : materialy mizhnar. nauk.-prakt. konf. (m. Chernihiv, 25-26 kvitnia 2023 r.) : (Vol. 1-2 ; Vol. 1), 13-17. Akademiia Derzhavnoi penitentsiarnoi sluzhby. Chernihiv. [in Ukrainian].*

25. DSTU ISO/IEC 27037:2017 (ISO/IEC 27037:2012, IDT). (2018) Informatsiinyi tekhnologii. Metody zakhystu. Nastanovy dlia identyfikatsii, zbyrannia, zdobuttia ta zbezrehennia tsyfrovyykh dokaziv. Chynnyi vid 01.01.2019 r. Kyiv : UkrNDNTs. [in Ukrainian].

26. Metodyka identyfikatsiinykh i diahnostychnykh doslidzhen materialiv ta aparatury tsyfrovoho y analogovoho zvukozapysu zi zastosuvanniam prohramnoho zabezpechennia «Fraktal» pry provedenni ekspertyz materialiv ta zasobiv video ta zvukozapysu : nauk.-met. posib. (2013) Kyiv : DUKT. [in Ukrainian].

27. Klymchuk, M. P., Komissarchuk, Yu. A., Marko, S. I., Stetsyk, B. V. (2022). Sudova kompiuterno-tekhnicna ekspertyza u kryminalnomu provadzheni : navch. posib. Lviv : Lvivskiy derzhavnyi universytet vnutrishnikh sprav. [in Ukrainian].

28. Brendel, O. I. (2024). Doslidzhennia avtentychnosti tsyfrovyykh video- ta zvukozapysiv. *Vykorystannia tsyfrovyykh tekhnologii u kryminalistytsi ta sudovii ekspertyzi : materialy Mizhnar. nauk.-prakt. kruhloho stolu, m. Kharkiv, 11 hrud. 2023 r. : elektron. nauk. vyd. Nats. akad. prav. nauk Ukrainy- Vykorystannia tsyfrovyykh tekhnologii u kryminalistytsi ta sudovii ekspertyzi : materialy Mizhnar. nauk.-prakt. kruhloho stolu, m. Kharkiv, 11 hrud. 2023 r. : elektron. nauk. vyd. Nats. akad. prav. nauk Ukrainy, 56-60;* [redkol.: V. Yu. Shepitko, H. K. Avdieieva (Eds.)] NDI vyvch. problem zlochynnosti im. akad. V. V. Stashysa NAPrN Ukrainy. Kharkiv : Pravo. [in Ukrainian].

29. Posibnyk z verifyfikatsii tsyfrovoho kontentu. (2022) *Yevropeyskyy tsentr zhurnalistyky - Yevropeyskyy tsentr zhurnalistyky*. Redaktor: Kreih Silverman. Instytut Pointera. Amsterdam. URL : https://verificationhandbook.com/book_ua/. [in Ukrainian].

30. Guides. Bellingcat. (N. d.) N. p. URL : <https://web.archive.org/web/20210110210248/https://www.bellingcat.com/category/resources/how-tos/>. [in Ukrainian].

31. Yak pereviryty zobrazhennia na dostovirmist z Verify? *Hromadskyy prostir - Hromadskyy prostir*. (N. d.) N. p. URL : <https://www.prostir.ua/?kb=yak-z-verify-perevi-ryty-zobra-zhennya-na-dostovirmist>. [in Ukrainian].

32. Redaktor metadanykh fotohrafii. *Produkty GroupDocs*. (N. d.) N. p. URL : <https://products.groupdocs.app/uk/metadata/photo>. [in Ukrainian].

33. Dorosh Maryna. 13 onlain-instrumentiv dlia perevirky kontentu. (N. d.) N. p. URL : <https://ms.detector.media/how-to/post/1707/2014-02-05-13-onlayn-instrumentiv-dly-a-perevirky-kontentu>. [in Ukrainian].

34. Yak dodaty metadani do zobrazhen u Windows 10. (N. d.) N. p. URL : <https://altitudetvm.com/uk/windows-10/3157-cara-menambahkan-metadana-pada-gambar-di-windows-10.html>. [in Ukrainian].

35. Stefaniv, N. (2021) Materialnyi nosii - lyshe sposib zbezrehennia informatsii, yakyy maie znachennia tilky todi, koly E-dokument vystupaie rechovym dokazom. 02.11.2021. N. p. URL : <https://advokatpost.com/materialnyj-nosij-lyshe-sposib-zbezrehennia-informatsii-iakyy-maie-znachennia-tilky-todi-koly-e-dokument-vystupaie-rechovym-dokazom-suddia-stefaniv/>. [in Ukrainian].

36. Postanova Verkhovnoho Sudu vid 29.03.2021 r. u spravi № 554/5090/16-к. (2021) N. p. URL : <http://iplex.com.ua/doc.php?regnum=96074938&red=10000382305f3f5d2c0c6c7594f0b5f8dae19c&d=5>. [in Ukrainian].

37. Kiberzlochynnist ta elektronni dokazy = Cybercrime and digital evidence: navch. posibnyk (2022) / [B. M. Holovkin, O. I. Denkovych, V. V. Lutsyk, D. M. Tsekhan (Eds.)]; za red. kand. yuryd. nauk, dots. Olhy Denkovych, d-r prava, prof. Gabriele Shmeltser. Elektron. vyd. Lviv : LNU im. Ivana Franka. [in Ukrainian].

38. David, W. Hagy. (2012) Digital Evidence in the Courtroom: A Guide for Law Enforcement and Prosecutors. Paperback – July 19, 2012 by U.S. Department of Justice (Author), Office of Justice Programs (Author), National Institute of Justice (Author). 90 pages. N. p. URL : <https://www.ojp.gov/ncjrs/virtual-library/abstracts/digital-evidence-courtroom-guide-law-enforcement-and-prosecutors>. [in English].

39. Digital Evidence in the Courtroom: A Guide for Law Enforcement and Prosecutors. (2007) U.S. Department of Justice Office of Justice Programs. January 2007. Washington. 81 pages. N. p. URL : <https://www.ojp.gov/ncjrs/virtual-library/abstracts/digital-evidence-courtroom-guide-law-enforcement-and-prosecutors>. [in English].

Стаття надійшла до редколегії 06.03.2024

Avdeeva G., PhD in Law, Senior Staff Scientist, Leading researcher of Academician Stashis Scientific Research Institute for the Study of Crime Problems of National academy legal sciences of Ukraine (Kharkiv, Ukraine)

PROBLEMS OF DETERMINING THE RELIABILITY OF DIGITAL EVIDENCE IN CRIMINAL PROCEEDINGS

The article discusses the types of digital evidence and their essence, the problems of recognizing digital information as procedural sources of evidence in criminal proceedings. The features of the assessment of digital evidence according to the criterion of reliability are shown, the need for proper recording of digital evidence at different stages of criminal proceedings is substantiated. It has been proven that the metadata of digital files at any stage of criminal proceedings can confirm their authenticity and procedural significance.

The study showed that the courts of Ukraine and the United States make opposite decisions on the recognition of information in digital form as procedural sources of evidence, and the level of training of investigators in working with software and hardware complexes and complex software shells is low. This has a negative impact on the quality of the administration of justice, because in the context of the global digitalization of society, digital evidence is sometimes decisive for the objective resolution of a case and bringing the perpetrators to justice. It is proposed to supplement the training and advanced training programs for law enforcement officers with basic training in working with digital evidence using modern developments of law enforcement agencies, scientists and journalists from Europe and the United States.

The author analyzes the normative legal acts of Ukraine and the United States and the recommendations adopted by various EU and US institutions regarding the use of digital evidence in criminal proceedings and the recognition of them as procedural sources of evidence. At the legislative level in Ukraine, it is proposed to fix the verification procedure and criteria for the reliability of digital information.

Keywords: digital information, digital evidence, authentication of digital information, verification of digital information, reliability of digital evidence, criminal proceedings.

DOI: 10.33766/2786-9156.105.49-60

УДК: 343.353(343.901)

Бондаренко О. С., докторка юридичних наук, доцентка, завідувачка кафедри кримінально-правових дисциплін та судочинства Сумського державного університету (м. Суми, Україна)

e-mail: o.bondarenko@yur.sumdu.edu.ua

ORCID iD: <http://orcid.org/0000-0002-2288-1393>

ЦИФРОВА ТРАНСФОРМАЦІЯ ЯК ПРИНЦИП МІНІМІЗАЦІЇ КОРУПЦІЙНИХ РИЗИКІВ¹

Стаття «Цифрова трансформація як принцип мінімізації корупційних ризиків» розглядає важливість застосування цифрових технологій у процесі нівелювання корупційних ризиків та сприяння сталому розвитку суспільства. Наголошено, що від моменту проголошення незалежності України виникла необхідність активної протидії корупції, яка вкоренилася в суспільстві ще за часів Радянського Союзу. Протидія цьому явищу стала складним завданням, що потребувало комплексу заходів на різних рівнях. Порядком денний сталого розвитку до 2030 року визнає корупцію перешкодою для сталого розвитку і встановлює зниження рівня корупції як важливу мету для побудови ефективних, підзвітних та інклюзивних інституцій на всіх рівнях суспільства. У цьому контексті важливим є пошук ефективних заходів протидії корупції. Враховуючи процеси цифрової трансформації, безперечно, їх впровадження в антикорупційні заходи на міждержавному та державному рівні, стає важливим.

Автор ретельно аналізує інструменти цифрової трансформації, їх вплив на підвищення прозорості, відкритості та ефективності державних процесів. Особлива увага приділяється впровадженню електронних систем ідентифікації та взаємодії з користувачами як ключових засобів покращення цифрової безпеки та доступності адміністративних послуг.

Стаття докладно розглядає результати досліджень щодо рівня цифрової грамотності серед населення та висвітлює необхідність розвитку інфраструктури для підтримки цифрового розвитку. Автор зауважує, що цифрова трансформація може стати потужним інструментом у питанні протидії корупції, сприяючи підвищенню ефективності управління та забезпечуючи сталість економічного та соціального розвитку. У цілому стаття надає глибокий аналіз можливостей цифрових технологій у зменшенні корупційних ризиків та підвищенні якості державного управління.

Ключові слова: корупція, принципи антикорупційної діяльності, Державна антикорупційна програма, цифрова трансформація, цифрові інструменти, воєнний стан.

Постановка проблеми. Важливість протидії корупції постала перед Україною з моменту проголошення незалежності. Усталені в Радянському Союзі

¹ Робота виконана в рамках проєкту «Корупція в умовах воєнного стану та післявоєнної відбудови: оптимальна модель протидії» (номер державної реєстрації 01.24.U000556) та завдяки іменній стипендії Верховної Ради України для молодих учених – докторів наук, призначеній Постановою Верховної Ради України від 09 серпня 2023 року № 3297-IX

практики толерування корупції глибоко укорінилися в свідомості громадян, а отже, протидія корупції мала стати комплексним завданням, що об'єднало ряд нормативних, інституційних, просвітницьких та інших заходів. З 1991 року відбулося чимало змін у суспільно-політичному житті. Нині Україна, навіть в умовах воєнного стану, активно трансформується в дійсно правову та демократичну державу. Безумовно, проблема корупції нікуди не зникла. Навіть більше, вона й не може бути подолана повністю. Усвідомлення цього факту відбулося ще в античні часи. Порядком денний сталого розвитку на період до 2030 року визнає корупцію перешкодою для сталого розвитку. Зниження корупції вважається одним із найважливіших кроків, щоб прокласти шлях до сталого розвитку та сприяти інклюзивним суспільствам шляхом побудови ефективних, підзвітних та інклюзивних інституцій на всіх рівнях [1, с. 6]. Тому в Цілях Сталого розвитку Організації Об'єднаних Націй (далі – ООН), одним із індикаторів 16 Цілей сталого розвитку (мир, справедливість та сильні інституції) є скорочення рівня корупції [2]. Таким чином, навіть на глобальному рівні завдання з цілковитого викорінення корупції навіть не лунає. Це свідчить про раціональність та реальне усвідомлення завдань і потреб. Вважаємо, що останні дані Індексу сприйняття корупції за 2023 рік свідчать, що Україна обрала правильний шлях і впевнено рухається на шляху до побудовання ефективною системи нівелювання корупційних ризиків, адже в 2023 році Україна отримала 36 балів із 100 можливих у Corruption Perceptions Index (CPI), що означає позицію нашої країни на 104 місці серед 180 країн. Зростання України на 3 бали є одним із найкращих результатів у світі за минулий рік. Крім того, Україна входить до списку 17 країн, які цього року показали свої найкращі результати за всю історію індексу. Також 36 балів у цьому році отримали й Алжир, Бразилія та Сербія. На один бал випереджають Україну Албанія, Аргентина, Білорусь, Гамбія, Ефіопія та Замбія, які мають по 37 балів. Країни, які набрали на бал менше, ніж Україна, включають Боснію і Герцеговину, Домініканську Республіку, Єгипет, Непал, Панаму, Сьєрра-Леоне та Таїланд [3]. У світлі вдосконалення антикорупційних заходів важливим кроком стало затвердження постановою Кабінету Міністрів України від 4 березня 2023 року № 220 Державної антикорупційної програми на 2023-2025 роки [4], де одним із принципів розроблення цієї програми названо принцип цифрової трансформації реалізації повноважень державними органами та органами місцевого самоврядування, прозорості діяльності та відкриття даних як основи для мінімізації корупційних ризиків у їх діяльності. Новітні технології можуть слугувати чудовим важелем для трансформації дій суспільства в боротьбі з корупцією через безпаперове середовище, зменшення бюрократії та висвітлення сірих зон, де процвітає корупція [5]. Отже, ми переконані, що подібний крок є цілком виправданим, оскільки цифрова трансформація може сприяти протидії корупції. Це можливо завдяки впровадженню ефективних цифрових технологій та інновацій у сферу управління, фінансів, адміністрування та звітності. Цифрові інструменти дозволяють створити прозорі та ефективні системи контролю, моніторингу та аналізу діяльності, які ускладнюють можли-

вість корупційних дій. Електронне управління та звітність забезпечують зменшення можливостей для вчинення корупційних схем ті покращують доступ до інформації для громадськості та контролюючих органів. Таким чином, цифрова трансформація може сприяти побудові більш прозорої, ефективної та відкритої системи, що зменшує вразливість до корупції і сприяє створенню умов для сталого розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанню протидії корупції в сучасних умовах було приділено увагу в дослідженнях таких українських вчених, як: М. Мельника, М. Хавронюка, А. Савченка, А. Мовчана, С. Шило, А. Мошніна, О. Бусол, Д. Михайленка. Проте, у цій статті, ми зосередили більшу увагу на результатах наукових досліджень зарубіжних вчених, зокрема, G. Mugellini, H. Sado, B. Hinings, T. Gegenhuber, R. Greenwood, B. Hinings, T. Gegenhuber, R. Greenwood, G. Vial, S. Kraus, P. Jones, N. Kailer, A. Weinmann, A. Sullivan, M. Ward, T. Poufinas, A. Laskareli, C. Agiropoulos, P. Aarvik та інших.

Поза тим, дослідження особливостей цифрових інструментів для попередження та виявлення корупції здійснено не було, що й актуалізує цю тему для подальшого вивчення.

Формулювання цілей. Метою статті є загально-правова характеристика цифрових заходів мінімізації корупційних ризиків. Завдання цієї статті полягають у висвітленні можливостей цифрової трансформації як інструменту протидії корупції, а також у визначенні необхідності урахування потенційних ризиків і недоліків цифрових інструментів.

Виклад основного матеріалу. Традиційно корупційний ризик визначається як імовірність вчинення корупційних або пов'язаних із корупцією порушень, що може негативно впливати на діяльність [6]. Він охоплює потенційну можливість дій або поведінки, які передбачають підкуп, розкрадання, шахрайство, кумівство, фаворитизм або інші форми неетичної поведінки, які можуть підірвати цілісність та ефективність операцій або діяльності. Виявлення, оцінка та управління корупційними ризиками є важливими компонентами антикорупційних зусиль та організаційного управління, спрямованих на запобігання й пом'якшення негативних наслідків корупції.

Корупція послаблює національні інституції, породжує неефективність і відволікає ресурси від основних послуг, таких як охорона здоров'я та освіта. Це посилює ризики конфліктів, насильства і навіть тероризму, а також перешкоджає реагуванню на кризу й запобігає спробам відновлення, сприяє торгівлі наркотиками, зброєю та людьми, а також злочинам, які впливають на навколишнє середовище. Ключовим інструментом у викоріненні корупції є Конвенція ООН проти корупції. Як єдиний юридично обов'язковий універсальний антикорупційний інструмент, Конвенція ООН проти корупції сприяє міжнародній співпраці у відстеженні, розслідуванні та судовому переслідуванні корупції, а також у поверненні викрадених активів [7].

Мінімізація корупційних ризиків є необхідною для сприяння сталому розвитку. Знижуючи рівень корупції, країни можуть створити рівні умови для бізнесу, стимулювати економічне зростання та залучати іноземні інвестиції.

Мінімізація корупції забезпечує ефективний розподіл ресурсів, максимізуючи їх вплив на цілі розвитку. Сприяючи прозорості, підзвітності та доброчесності, суспільства можуть підтримувати принципи справедливості та забезпечувати рівні можливості для всіх громадян. Загалом мінімізація корупційних ризиків має важливе значення для досягнення Цілей сталого розвитку ООН, сприяння інклюзивному зростанню та побудови стійких суспільств, які надають пріоритет добробуту нинішнього та майбутніх поколінь.

І саме цифрова трансформація є тим інноваційним принципом, який дійсно може спришити реалізації завдання з мінімізації корупційних ризиків. Цифрову трансформацію розуміють як сукупність ефектів кількох цифрових інновацій, які створюють нових акторів (і групи акторів), структури, практики, цінності та переконання, які змінюють, загрожують, замінюють або доповнюють існуючі правила гри в організаціях, екосистемах, галузях чи полях [8, с. 58]. На високому рівні цифрова трансформація охоплює глибокі зміни, що відбуваються в суспільстві та галузях завдяки використанню цифрових технологій (інструментів) [9, с. 122]. Технологія традиційно вважається рушійною силою цифрової трансформації і розуміється як така, що має суспільні та інституційні наслідки [10, с. 122].

Ми переконані, що дуже успішним є приклад використання цифрових інструментів для попередження чи виявлення корупційних діянь. Наприклад, як зауважують А. Sullivan та М. Ward [11], у рамках процесу оцінки ризиків компанії повинні оцінювати корупційні ризики, характерні для їхньої компанії чи галузі. Після того, як ці ризики визначено, компаніям слід розглянути можливі корупційні схеми й сценарії та зрозуміти, чи вже існують засоби пом'якшення, які б запобігали чи виявляли ці корупційні схеми. Результатом цієї вправи має бути перелік програмних сфер, де слід провести детальне тестування або подальший аналіз через потенційний ризик. Виявлення областей підвищеного корупційного ризику є першим кроком у розробці засобів контролю та аналітики, які допоможуть зменшити ці ризики. Після розробки аналітики компанії повинні визначити транзакції, які є аномаліями або не відповідають очікуваним моделям чи іншим елементам у наборі даних. За таким умов доцільно розглянути можливість призначити цим транзакціям рейтинг ризику та виконувати додаткові процедури тестування. На прикладі транзакцій це може включати перевірку супровідних документів продажу, запит до торгового представника чи партнера тощо [12].

Окрім виявлення корупційних ризиків у приватній сфері важливо зазначити, що нині Державна служба фінансового моніторингу переходить на нові технології, використовуючи єдину інформаційну систему для боротьби з корупцією, відмиванням грошей, фінансуванням тероризму та поширенням зброї масового знищення. Ця система працює неперервно і використовує сучасні технології, такі як електронна взаємодія державних інформаційних ресурсів та програмний інтерфейс. Державна служба фінансового моніторингу взаємодіє з іншими установами, щоб обмінюватися необхідною інформацією. Однак існують проблеми, такі як нестача інфраструктури та проблеми з інтернетом [10]. Отже,

цифрові платформи можуть швидко аналізувати великі обсяги даних, дозволяючи ідентифікувати порушення або підозрілі моделі, які можуть вказувати на корупційну діяльність.

Ще одним інструментом цифрової трансформації, що здатен зменшити людське втручання в управлінські процеси, є електронне урядування. Електронний уряд визначається Європейським Союзом як використання інформаційних і комунікаційних технологій органами державного управління в поєднанні з організаційними змінами та новими навичками, що спрямоване на покращення послуг і демократичних процесів [13, с. 312].

Ми глибоко переконанні, що можливість доступу до адміністративних послуг онлайн дійсно усуває корупційні ризики. Окрім того, це значно спрощує процес одержання цієї адміністративної послуги. Навіть більше, в Україні діє й Електронний суд, Єдиний державний Реєстр судових рішень, функціонує Prozogo, Система «Шлях», Єдиний державний реєстр декларацій осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування та інші реєстри. Безумовно, не вся інформація в них є публічною, адже належить до персональних даних. Проте, публічність та прозорість, на нашу думку, є запорукою недопущення корупційних дій. Під прозорістю мається на увазі здатність політико-адміністративної системи надавати повну, своєчасну, легкодоступну та актуальну інформацію про суб'єктів уряду (та їхні інтереси), структуру, процеси та рішення, щоб процес прийняття рішень міг бути відкритими для (громадського) контролю, а особи, які приймають рішення, несуть відповідальність за свої рішення [14, с. 183]. Ба більше, доступ до більшості реєстрів є відкритим на безоплатній основі цілодобово. Крім того, не варто забувати, що більшість громадян не вчиняють правопорушень через страх бути викритими, тому завдяки цифровим платформам існує чіткий слід дій і рішень, що полегшує притягнення окремих осіб і організацій до відповідальності за їхні дії. Ця підзвітність діє як фактор стримування корупційної поведінки.

Особливе місце в числі цифрових інструментів протидії корупції посідає Інформаційна система моніторингу реалізації державної антикорупційної політики, адже вона забезпечує відображення ключової інформації про результати реалізації антикорупційної політики України, зокрема про стан та динаміку реалізації антикорупційних стратегій та державних антикорупційних програм, ухвалених на певний період [15].

Технології блокчейн також приваблюють організації розвитку та боротьби з корупцією в спільноті як інструменти, які потенційно можуть запобігти корупції та захистити публічні реєстри від шахрайства та фальсифікації. Ці технології навіть пропонуються як інструмент для досягнення Цілей сталого розвитку ООН, пов'язаних із юридичною ідентичністю та фінансами. Ця технологія має багато застосувань і може бути реалізована для збільшення ефективності та прибутку або для зменшення ризику суперечок і підвищення відстеження [16]. Такі країни, як Колумбія та Перу, стали свідками позитивних результатів того, як ця технологія може запобігти корупції. Наприклад, у Медельїні було розроблено

програму моніторингу процесу відбору та закупівель постачальників для програми шкільного харчування, тоді як у Перу здійснено проєкт державних закупівель. В Іспанії освітні центри, такі як ISDI та Університет Карлоса III у Мадриді, підтверджують свої дипломи за допомогою блокчейн. Безсумнівно, він може стати ефективним інструментом, здатним швидко забезпечити прозорість, довіру та можливість перевірки, завдяки оцифровці публічної та приватної сфер [17].

Ще одним цифровим інструментом нівелювання корупційних ризиків є впровадження системи електронних ідентифікацій для підтвердження автентичності та уникнення фальсифікації. 3 листопада 2023 року Кабінет Міністрів України ухвалив постанову, що регулює створення, призначення та структуру інтегрованої системи електронної ідентифікації ID.GOV.UA та її взаємодію з користувачами. ID.GOV.UA є універсальною платформою для електронної ідентифікації та автентифікації, сприяючи взаємодії державних органів з українськими громадянами. Постанова спрямована на поліпшення функціонування системи, забезпечуючи зручний та ефективний доступ до електронних послуг. Крім того, вона регламентує розподіл обов'язків між Міністерством цифрової трансформації та технічним адміністратором системи, що сприятиме полегшенню отримання якісних електронних сервісів для користувачів ID.GOV.UA. [18].

Ми переконані, що використання електронної системи ідентифікації може зменшити ризик корупції через кілька механізмів. Перше і найголовніше, те, що централізована електронна система ідентифікації може забезпечити стандартизований підхід до перевірки ідентичності, що спрощує процес та зменшує можливість для корупції в різних сферах життя. По-друге, електронні системи забезпечують більшу прозорість у процесах ідентифікації та автентифікації осіб. Це ускладнює можливість незаконного втручання або використання фальшивих документів для отримання певних послуг. По-третє, електронні системи дозволяють швидко та ефективно перевіряти ідентичність особи, що знижує час на адміністративні процедури та усуває потенційні можливості для корупції у звичайних процесах. По-четверте, інформація, що збирається через електронну систему ідентифікації, може бути використана для аналізу та моніторингу діяльності владних структур та зменшення можливостей для корупційних дій. По-п'яте, електронні системи ідентифікації можуть бути більш надійними у виявленні підроблених або фальшивих документів, що ускладнює спроби зловживання або шахрайства.

Водночас цифрові рішення, як частина цифрової трансформації у сфері протидії корупції, неминуче породжують не лише позитивні якісні зміни, а й несуть певні виклики та зустрічаються з перешкодами. І перша із них – це, безперечно, кібербезпека. Це питання особливо актуалізується в умовах воєнного стану, адже кібербезпека є частиною національної безпеки держави. Вона відіграє вирішальну роль у захисті державних реєстрів, які містять конфіденційну інформацію та дані про громадян, підприємства та різноманітну діяльність уряду. Заходи кібербезпеки, такі як шифрування, контроль доступу та безпечне зберігання даних, допомагають запобігти несанкціонованому доступу,

витоку даних і крадіжці особистих даних. Надійні заходи кібербезпеки, включаючи системи виявлення вторгнень і багатофакторну автентифікацію, що є важливими для запобігання несанкціонованому доступу до державних реєстрів. Це допомагає гарантувати, що лише авторизований персонал може отримати доступ до інформації, що зберігається в цих реєстрах, і змінити її.

На жаль, в умовах воєнного стану, державні реєстри вразливі до різноманітних кіберзагроз, включаючи зловмисне програмне забезпечення, фішингові атаки та програми-вимагачі. Ефективні стратегії кібербезпеки включають регулярні оцінки загроз, сканування вразливостей і профілактичні заходи для виявлення та пом'якшення потенційних кіберзагроз до того, як вони зможуть порушити цілісність реєстрів. Такі методи, як цифрові підписи та технологія блокчейн, можуть бути використані для забезпечення автентичності та незмінності даних, зменшуючи ризик маніпулювання даними або їх пошкодження.

Важливим викликом у контексті цифрової трансформації в цілому і антикорупційної сфери зокрема є питання цифрової грамотності населення. Дані з країн, що розвиваються, показують, що цифрові технології надають доступ до цінної інформації про ринки, роботу, охорону здоров'я, освітні та фінансові послуги, але їх переваги залежать від додаткових інвестицій, які дозволяють ефективно використовувати ці технології. Крім того, кілька досліджень показують, що люди з вищою цифровою грамотністю краще виявляють фейкові новини та оманливий контент в інтернеті. Таким чином, цифрова грамотність може допомогти людям стати більш розбірливими споживачами онлайн-контенту, що своєю чергою може мати позитивний вплив на соціальну та політичну поведінку [19].

В Україні Міністерство цифрової трансформації спільно з партнерами провело аналіз рівня цифрової грамотності серед українських громадян. Головною метою було відстеження динаміки розвитку навичок та знань у сфері використання інформаційних технологій та електронних пристроїв. Було встановлено, що протягом чотирьох років відсоток осіб, які володіють цифровими навичками, зріс на 13 % і складає 60 %. Це свідчить про тенденцію до зростання рівня цифрової грамотності серед українського населення. За результатами поточного дослідження встановлено, що загалом 93 % дорослого населення України віком від 18 до 70 років мають цифрові навички [20].

Ми переконані, що цифрова грамотність відіграє важливу роль у протидії корупції, надаючи людям знання та навички для навігації цифровими платформами, а також дає можливість критично оцінювати інформацію та притягувати органи до відповідальності. Саме цифрова грамотність дозволяє людям отримувати доступ й аналізувати інформацію з різних джерел, включаючи державні вебсайти, платформи журналістських розслідувань та антикорупційні організації. Розуміючи, як ефективно орієнтуватися в онлайн-ресурсах, люди можуть виявляти випадки корупції, відстежувати державні витрати та виступати за прозорість і підзвітність. Цифрова грамотність дає змогу викривачам корупції безпечно та анонімно повідомляти про випадки корупції через цифрові канали,

такі як безпечні онлайн-платформи та гарячі лінії. Розуміючи, як безпечно використовувати ці механізми повідомлення, люди можуть викривати корупцію, не боячись помсти, і допомагати владі розслідувати та переслідувати порушників. Крім того, через соціальні медіа та онлайн-форуми люди можуть співпрацювати, щоб виявляли порушення, документувати випадки корупції та вимагати відповідальності від державних службовців та установ.

Висновки. Впровадження цифрових інструментів у різні сфери громадського та державного життя може сприяти покращенню ефективності протидії корупції. Цифрова трансформація дозволяє автоматизувати та оптимізувати процеси, що підвищує прозорість та відкритість управління, а також робить можливим швидке виявлення та припинення корупційних практик. Зокрема, у статті проаналізовано успішний приклад використання цифрових інструментів для попередження чи виявлення корупційних діянь. Як приклад, висвітлено як Державна служба фінансового моніторингу переходить на нові технології, використовуючи єдину інформаційну систему для боротьби з корупцією, відмиванням грошей, фінансуванням тероризму та поширенням зброї масового знищення. Доведено, ефективність електронного урядування у контексті нівелювання корупційних прикладів, зокрема наведено приклади успішних цифрових рішень (Електронний суд, Єдиний державний Реєстр судових рішень, Prozzogo, Система «Шлях», Єдиний державний реєстр декларацій осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, Інформаційна система моніторингу реалізації державної антикорупційної політики та інші реєстри). Зазначено, що технології блокчейн приваблюють організації розвитку та боротьби з корупцією в спільноті як інструменти, які потенційно можуть запобігти корупції та захистити публічні реєстри від шахрайства та фальсифікації. Крім того, проаналізована важливість впровадження системи електронних ідентифікацій для підтвердження автентичності та уникнення фальсифікації як цифрове рішення щодо нівелювання корупційних ризиків.

Однак, цифрові технології не є універсальним рішенням у сфері антикорупційної діяльності. Важливо не лише впровадити нові інструменти, але й створити ефективну систему врахування потенційного негативного впливу цифрової трансформації, який може полягати в зростанні кіберзагроз, а також у ризику конфіденційності та безпеки даних. Подальші дослідження у сфері цифрової трансформації та протидії корупції можуть розширити наше розуміння ефективності та можливостей цифрових інструментів у цій сфері, зокрема потенційного впливу штучного інтелекту на антикорупційну діяльність, як на міжнародному, так і внутрішньодержавному рівні.

Використані джерела:

1. Mugellini G., Villeneuve J.-P. Monitoring the Risk of Corruption at International Level: The Case of the United Nations Sustainable Development Goals. *European Journal of Risk Regulation*. 2019. № 10 (1). P. 1–7. DOI : 10.1017/err. 2019.16
2. THE 17 GOALS. *United Nations* : website. URL : <https://sdgs.un.org/goals>.
3. Індекс сприйняття корупції. *TI Ukraine* : вебсайт. URL : <https://cpi.ti-ukraine.org/> (дата звернення: 06.02.2024).

4. Державна антикорупційна програма : постанова Кабінету Міністрів України від 4 берез. 2023 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/220-2023-%D0%BF#Text>.

5. Sadok, H. Fight Against Corruption Through Technology. *Advances in finance, a counting, and economics book series*. 2023. DOI : <https://doi.org/10.4018/978-1-6684-5007-9.ch013>.

6. Запрошуємо представників громадськості до складу робочої групи з оцінювання корупційних ризиків. *Уповноважений Верховної Ради України з прав людини* : вебсайт. URL : https://www.ombudsman.gov.ua/news_details/zaprosuyemo-predstavnikiv-gromadskosti-do-skladu-robochoyi-grupi-z-ocinyuvannya-korupcijnih-rizikiv. (дата звернення: 06.02.2024).

7. Reducing corruption can help us achieve the Sustainable Development Goals: UNODC Executive Director speaks at the Economic and Social Council. *United Nations* : website. URL : https://www.unodc.org/unodc/en/frontpage/2023/May/reducing-corruption-can-help-us-achieve-the-sustainable-development-goals_unodc-executive-director-speaks-at-the-economic-and-social-council.html.

8. Hinings B., Gegenhuber T., Greenwood R. Digital innovation and transformation: An institutional perspective. *Information and Organization*. 2018. № 28(1). P. 52–61.

9. Vial G. Understanding Digital Transformation: A Review and a Research Agenda. *The Journal of Strategic Information Systems*. 2019. № 28. P. 118–144. URL: <https://doi.org/10.1016/j.jsis.2019.01.003>.

10. Kraus S., Jones P., Kailer N., Weinmann A., Chaparro-Banegas N., Roig-Tierno N. Digital Transformation: An Overview of the Current State of the Art of Research. *SAGE Open*. 2021. № 11(3). URL : <https://doi.org/10.1177/21582440211047576>.

11. Sullivan A., Ward M. Four ways to use data analytics to identify corruption red flags. *Tableau* : website. URL : <https://www.tableau.com/blog/identify-corruption-red-flags-using-data-analytics>.

12. Гнаткович О., Овчиннікова Т., Смолінська С. Фінансовий моніторинг в Україні та напрями його покращення. *Економіка та суспільство*. 2022. № 38. URL : <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-38-14>.

13. Poufinas T., Laskareli A., Agiropoulos C. Decreasing Corruption and Increasing Competitiveness through E-Government. *Theoretical Economics Letters*. 2023. № 13. P. 310–331. URL : <https://doi.org/10.4236/tel.2023.132020>.

14. Sousa L. de. Open government and the use of ict to reduce corruption risks. In A. Delicado, N. Domingos and L. de Sousa (Eds.), *Changing Societies: Legacies and Challenges*. Vol. III. The Diverse Worlds of Sustainability. Lisbon: Imprensa de Ciências Sociais, 2018. P.179–202.

15. Інформаційна система моніторингу реалізації державної антикорупційної політики. *Національне агентство з питань запобігання корупції* : вебсайт. URL : <https://dar.nazk.gov.ua>.

16. Aarvik P. Blockchain as an anti-corruption tool. Bergen: U4 Anti-Corruption Resource Centre, Chr. Michelsen Institute. 2020. 38 p.

17. Blockchain can prevent corruption and improve transparency. *Telefonica* : website. URL : <https://www.tableau.com/blog/identify-corruption-red-flags-using-data-analytics>.

18. Уряд ухвалив постанову, яка дає змогу врегулювати структуру ID.GOV.UA. *Урядовий портал* : вебсайт. URL : <https://www.kmu.gov.ua/news/uriad-ukhvalyuv-postanovu-iaka-daie-zmohu-vrehuliuvaty-strukturu-idgovua>. (дата звернення: 06.02.2024).

19. Ali A., Raza A., Qazi I. A. Validated digital literacy measures for populations with low levels of internet experiences. *Development Engineering*. 2023. Volume 8. № 100107. URL: <https://doi.org/10.1016/j.deveng.2023.100107>.

20. Мінцифра презентувала результати дослідження цифрової грамотності українців. *Черкаська обласна державна адміністрація : вебсайт*. URL : <https://ck-oda.gov.ua/cifrovizaciya/mincifra-prezentuvava-rezultati-doslidzhennya-cifrovoyi-gramotnosti-ukrayinciv/>. (дата звернення: 06.02.2024).

References:

1. Mugellini, G., Villeneuve, J.-P. (2019). Monitoring the Risk of Corruption at International Level: The Case of the United Nations Sustainable Development Goals. *European Journal of Risk Regulation*, 10(1), 1–7. DOI: <https://doi.org/10.1017/err.2019.16> [in English].

2. THE 17 GOALS (2023). *United Nations* : website. N. p. URL : <https://sdgs.un.org/goals>. [in English].

3. Indeks spryiniattia koruptsii (2024). *TI Ukraine: website*. N. p. URL : <https://cpi.ti-ukraine.org/> [in Ukrainian].

4. Derzhavna antykoruptsiyna prohrama (2023). *Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy* URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/220-2023-%D0%BF#Text>. [in Ukrainian].

5. Sadok, H. (2023). Fight Against Corruption Through Technology. *Advances in finance, accounting, and economics book series*. DOI : <https://doi.org/10.4018/978-1-6684-5007-9.ch013>. [in English].

6. Zaproshuiemo predstavnykiv hromadskosti do skladu robochoi hrupy z otsiniuvannya koruptsiinykh ryzykiv (2023). *Upravnozazheniy Verkhovnoi Rady Ukrainy z prav liudyny : vsait – Human Rights Commissioner of the Verkhovna Rada of Ukraine : website*. N. p. URL : https://www.ombudsman.gov.ua/news_details/zaproshuyemo-predstavnikiv-gromadskosti-do-skladu-robochoyi-grupi-z-ocinyuvannya-korupcijnih-ryzykiv [in Ukrainian].

7. Reducing corruption can help us achieve the Sustainable Development Goals: UNODC Executive Director speaks at the Economic and Social Council. (2023). *United Nations* : website. N. p. URL : https://www.unodc.org/unodc/en/frontpage/2023/May/reducing-corruption-can-help-us-achieve-the-sustainable-development-goals_-unodc-executive-director-speaks-at-the-economic-and-social-council.html [in English].

8. Hinings, B., Gegenhuber, T., Greenwood, R. (2018). Digital innovation and transformation: An institutional perspective. *Information and Organization*, 28 (1), 52–61. [in English].

9. Vial, G. (2019). Understanding Digital Transformation: A Review and a Research Agenda. *The Journal of Strategic Information Systems*, 28, 118-144. URL : <https://doi.org/10.1016/j.jsis.2019.01.003>. [in English].

10. Kraus, S., Jones, P., Kailer, N., Weinmann, A., Chaparro-Banegas, N., & Roig-Tierno, N. (2021). Digital Transformation: An Overview of the Current State of the Art of Research. *SAGE Open*, 11(3). URL : <https://doi.org/10.1177/21582440211047576>. [in English].

11. Sullivan, A., Ward, M. (2023). Four ways to use data analytics to identify corruption red flags. *Tableau : website*. N. p. URL : <https://www.tableau.com/blog/identify-corruption-red-flags-using-data-analytics>. [in English].

12. Hnatkovich, O., Ovchinnikova, T., & Smolinska, S. (2022). Finansovyi monitorynh v ukraini ta napriamy yoho pokrashchennia. *Economy and society*, 38. URL : <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-38-14>. [in Ukrainian].

13. Poufinas, T., Laskareli, A., & Agiropoulos, C. (2023). Decreasing Corruption and Increasing Competitiveness through E-Government. *Theoretical Economics Letters*, 13, 310-331. URL : <https://doi.org/10.4236/tel.2023.132020>. [in English].

14. Sousa, L. de (2018). Open government and the use of ict to reduce corruption risks. In A. Delicado, N. Domingos and L. de Sousa (Eds.), *Changing Societies: Legacies and Challenges. Vol. III. The Diverse Worlds of Sustainability*, 179-202. Lisbon: Imprensa de Ciências Sociais [in English].

15. Informatsiina systema monitorynhu realizatsii derzhavnoi antykoruptsiinoi polityky (2023). *Natsionalne ahenstvo z pytan zapobihannia koruptsii: vebсайт – National Agency for the Prevention of Corruption : website*. N. p. URL : <https://dap.nazk.gov.ua>.

16. Aarvik, P. (2020). Blockchain as an anti-corruption tool. Bergen: U4 Anti-Corruption Resource Centre, Chr. Michelsen Institute. [in English].

17. Blockchain can prevent corruption and improve transparency (2023). *Telefonica :website*. N. p. URL : <https://www.tableau.com/blog/identify-corruption-red-flags-using-data-analytics> [in English].

18. Uriad ukhvalyv postanovu, yaka daie zmoHU vrehuliuvaty strukturu ID.GOV.UA (2023). *Uriadovyi portal : vebсайт – Government portal: website*. N. p. URL : <https://www.kmu.gov.ua/news/uriad-ukhvalyv-postanovu-iaka-daie-zmoHU-vrehuliuvaty-strukturu-idgov-ua>. [in Ukrainian].

19. Ali, A., Raza, A., Qazi, I. A. (2023). Validated digital literacy measures for populations with low levels of internet experiences. *Development Engineering*. Vol. 8. № 100107. URL : <https://doi.org/10.1016/j.deveng.2023.100107>. [in English].

20. Mintsyfra prezentovala rezultaty doslidzhennia tsyfrovoyi hramotnosti ukrainsiv (2023). *Cherkaska oblasna derzhavna administratsiia : vebсайт – Cherkasy Regional State Administration : website*. URL : <https://ck-oda.gov.ua/cifrovizaciya/mincifra-prezentovala-rezultati-doslidzhennya-cifrovoyi-gramotnosti-ukrayinciv>. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 08.02.2024

Bondarenko O., Doctor of Legal Sciences, Associate Professor, Head of Department of Criminal Legal Disciplines and Judiciary of Sumy State University (Sumy, Ukraine)

DIGITAL TRANSFORMATION AS A PRINCIPLE OF MINIMIZING CORRUPTION RISKS

The article "Digital Transformation as a Principle of Minimizing Corruption Risks" explores the importance of employing digital technologies in mitigating corruption risks and promoting sustainable societal development. It emphasizes that since Ukraine's declaration of independence, there has been a pressing need for active anti-corruption measures, rooted in societal norms dating back to the Soviet era. Combatting corruption has been a complex task requiring multifaceted interventions across various levels. Despite significant socio-political changes post-1991 aimed at establishing a legal and democratic state, corruption remains a pertinent issue that cannot be entirely eradicated. Recognizing this, sustainable development agendas, including those set for 2030, prioritize reducing corruption as a crucial goal for building effective, accountable, and inclusive institutions. In this context, effective anti-corruption measures leveraging digital transformation processes become imperative.

The author meticulously analyses digital transformation tools and their impact on enhancing transparency, openness, and efficiency in governmental processes. Special attention is given to the implementation of electronic identification systems and user interaction as key means to enhance digital security and accessibility of administrative services.

The article extensively discusses research findings on the level of digital literacy among the population and underscores the necessity of developing infrastructure to support digital advancement. The author highlights that digital transformation can serve as a potent tool in combating corruption, contributing to improved management efficiency, and ensuring the sustainability of economic and social development. Overall, the article provides an in-depth analysis of the potential of digital technologies in reducing corruption risks and enhancing the quality of governance.

Further research in the field of digital transformation and anti-corruption efforts could expand our understanding of the effectiveness and possibilities of digital tools in this sphere. This includes exploring the potential impact of artificial intelligence on anti-corruption activities at both international and domestic levels.

Keywords: corruption, anti-corruption principles, State Anti-Corruption Program, digital transformation, digital tools, state of war.

DOI: 10.33766/2786-9156.105.60-75

УДК: 347.991(477):[342.95 + 343.11]

Валєєв Р. Г., кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри адміністративного права, процесу та адміністративної діяльності Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (м. Дніпро, Україна)

e-mail: osvitne.pravo@gmail.com

ORCID iD: <http://orcid.org/0000-0001-8593-5515>

ПОЗИЦІЇ ВЕРХОВНОГО СУДУ З ПРОБЛЕМНИХ АСПЕКТІВ СУДОВОЇ ПРАКТИКИ У СФЕРІ ПРОТИДІЇ ДОМАШНЬОМУ НАСИЛЬСТВУ

Впровадження європейських стандартів у сфері протидії домашньому насильству вимагають урегулювання окремих проблемних аспектів судової практики. У статті узагальнено позиції Касаційного цивільного суду, Касаційного кримінального суду, Касаційного адміністративного суду (усі в складі Верховного Суду України) щодо протидії домашньому насильству, зокрема, видачі обмежувального припису. Для цього використано методи пошуку релевантних наукових досліджень і судових рішень, їх аналізу та синтезу у вигляді правових позицій з окремих проблемних питань протидії домашньому насильству.

Автором з'ясовано, що Касаційний кримінальний суд: 1) визначив більш широкий обсяг поняття «злочин, пов'язаний із домашнім насильством», ніж у поняття «домашнє насильство», що має принципове значення в контексті неможливості закриття кримінального провадження навіть за умов відмови потерпілого від обвинувачення; 2) встановив, що попереднє притягнення особи до адміністративної відповідальності за вчинення домашнього насильства за умови подальшого рецидиву не свідчить про

подвійне притягнення до юридичної відповідальності одного виду; 3) визнав обставиною, що обтяжує покарання, вчинення злочину щодо особи, з якою винний перебуває у сімейних або близьких відносинах незалежно від факту спільного проживання.

Своєю чергою, Касаційний цивільний суд: 4) обґрунтував, що матеріали справи мають містити систему належних та допустимих доказів (у тому числі в електронній формі), а не базуватися на одному факті; 5) визнав, що постійне використання погроз, образ, ненормативної лексики в спілкуванні з членами сім'ї мають кваліфікуватися як психологічне домашнє насильство; 6) зауважив, що встановлення судом обмежувального припису є легітимним та тимчасовим заходом втручання у право власності та не суперечить умовам укладеної між сторонами мирової угоди про участь у вихованні та утриманні дитини; 7) водночас зазначив, що суди мають оцінити пропорційність заходів та строків втручання у права та свободи кривдника на підставі встановлених обставин справи й оцінки факторів ризику повторного домашнього насильства.

Зі свого боку, Касаційний адміністративний суд: 8) зауважив, що доведення факту домашнього насильства шляхом службового розслідування також має ґрунтуватися на системі доказів; 9) зазначив, що закриття адміністративного провадження за ст. 172-3 КУпАП не означає неправомірність застосування термінового заборонного припису щодо цієї ж особи; 10) визнав можливість проведення опитування, заповнення форми оцінки ризиків вчинення домашнього насильства та винесення термінового заборонного припису різними поліцейськими. Подальшим напрямом наукових досліджень постає, зокрема, розробка освітніх методів і навчальних ресурсів для засвоєння майбутніми юристами відповідних правових позицій.

Ключові слова: домашнє насильство, терміновий заборонний припис, оцінка ризиків, належні та допустимі докази, Касаційний адміністративний суд, Касаційний кримінальний суд, Касаційний цивільний суд.

Постановка проблеми. Українське суспільство у протистоянні з максимально мілітаризованою та ресурсною диктатурою, у поступовому розвиткові інститутів громадянського суспільства, у проведенні політико-правових реформ відстоює свій екзистенційний вибір. Євроінтеграційний шлях України вимагає впровадження світових стандартів у багатьох сферах життя та, у першу чергу, у сфері захисту прав людини. Тривалий час у цій сфері був сегмент відносин, у якому порушення прав людини ігнорувались, оскільки оцінювались як малозначні та приватні. Мова йде про домашнє насильство. Але поступово прийшло усвідомлення, що непомітні факти домашнього насильства не лише легко переростають у жорстокі злочини, а й самі собою здатні руйнувати психіку, особливо неповнолітніх жертв та свідків домашнього насильства.

За перші роки після впровадження відповідних законодавчих новел відбулось майже триразове збільшення кількості осіб, притягнутих до кримінальної відповідальності за вчинення домашнього насильства [37]. Кількість осіб, яких притягнуто до адміністративної відповідальності за ст. 173-2 КУпАП, сягла 62 тисяч у 2020 р. та 71 тисячі у 2021 р. відповідно [37]. У 2022 р. ці індикатори суттєво зменшилися внаслідок масштабного воєнного вторгнення [4].

Проте, разом із позитивними змінами, пов'язаними із захистом прав жертв домашнього насильства та попередженням таких правопорушень, мають місце

зловживання відповідними правами, зокрема, звернення для видачі обмежувального припису фактично з метою вирішення цивільно-правових або сімейно-правових конфліктів [5].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розуміння важливості та гостроти цього напрямку правоохоронної та правозахисної діяльності обумовило в останні роки в Україні низку наукових розвідок. Зокрема, Ю. Турлова дослідила обмежувальний припис стосовно кривдника як спеціальний захід щодо протидії домашньому насильству, В. Плотнікова визначила Стандарти Ради Європи щодо запобігання та протидії домашньому насильству, С. Коросед проаналізував проблемні питання судової практики застосування обмежувального припису [5], О. Пчеліна запропонувала засади методики розслідування домашнього насильства, М. Хавронюк узагальнив практику протидії домашньому насильству та насильству за ознакою статі [37], Т. Стоянова та Л. Островська вивчили національну судову практику та практику Європейського суду з прав людини щодо окремих перешкод у застосуванні обмежувального припису.

Необхідно також зазначити, що правове управління департаменту аналітичної та правової роботи апарату Верховного Суду та суддя Касаційного цивільного суду Д. Лупсеник здійснили огляд практики КЦС в складі Верховного Суду щодо видачі обмежувального припису [6]. Так само практику Касаційного кримінального суду узагальнили суддя Верховного Суду Н. Антонюк і науковий консультант Касаційного кримінального суду Ю. Ліхолетова [2].

Таким чином, на цей час невирішеним залишається питання подальшого узагальнення та певної кластеризації позицій Верховного суду з проблемних аспектів судової практики у сфері протидії домашньому насильству.

Формулювання цілей. Ґрунтуючись на цих дослідженнях та відповідних висновках, ми вважаємо за необхідне зауважити, що правові позиції Касаційного адміністративного суду в складі Верховного Суду в контексті протидії домашньому насильству поки не узагальнювались у наукових дослідженнях. Тому метою цієї статті є стисле узагальнення позицій Касаційного цивільного суду та Касаційного кримінального суду з питань протидії домашньому насильству, певне групування відповідних рішень, а також пошук релевантних рішень Касаційного адміністративного суду й узагальнення висловлених ним позицій.

Виклад основного матеріалу.

1. Фундамент кримінально-правової оцінки домашнього насильства вже закладено рішеннями Касаційного кримінального суду в складі Верховного Суду. Зокрема, він висловив позицію щодо *обсягу поняття* домашнього насильства та суміжних понять. За висловом судді Верховного Суду Н. Антонюк, «очевидним є те, що формулювання поняття «злочин, пов'язаний із домашнім насильством», є ширшим за поняття «домашнє насильство» в нормі ст. 126-1 КК і може полягати не лише у вчиненні цього злочину, а й в інших суспільно небезпечних діяннях, які мають ознаки домашнього насильства» [2]. Співвідношення цих понять має практичне значення, оскільки п. 7 ч. 1 ст. 284 КПК встановлює заборону на закриття кримінального провадження щодо правопору-

шення, пов'язаного з домашнім насильством, навіть коли потерпілий відмовився від обвинувачення в кримінальному провадженні у формі приватного обвинувачення. Отже, така заборона поширюється на будь-яке кримінальне правопорушення з ознаками діяння, передбаченого ст. 1 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» № 2229-VIII [3].

Ще одним гострим питанням є *визначення «систематичності»* домашнього насильства, бо саме ця ознака відмежовує ст. 173-2 КУпАП та ст. 126-1 КК України. При розгляді справи № 583/3295/19 Касаційний кримінальний суд [27] робить висновок, що «закінченим домашнє насильство вважається з моменту вчинення хоча б однієї з трьох форм насильства (фізичного, психологічного чи економічного) *втретє*, у результаті чого настав хоча б один з указаних у законі наслідків» [2] (*курсив тут і далі наш* – Р. В.). Н. Антонюк також акцентує, що при розгляді справи № 725/4683/20 [30] Верховний Суд «не погодився з підходом апеляційного суду, який зводився до того, що кримінальне провадження за статтею 126-1 КК може бути розпочате лише після того, як за попередні епізоди домашнього насильства особа була не менш ніж двічі притягнута до відповідальності за статтею 173-2 КУпАП» [2].

Однак такі ситуації є дуже суперечливими внаслідок можливого розуміння притягнення до кримінальної відповідальності після притягнення до адміністративної відповідальності як порушення принципу *Non bis in idem*. При розгляді справи № 585/3184/20 Касаційний кримінальний суд робить висновок, що попереднє притягнення особи до адміністративної відповідальності за вчинення домашнього насильства за умови подальшої повторюваності вчинення протиправних дій щодо певної потерпілої особи «і настання конкретних наслідків, які визначені законодавцем як більш тяжкі, ніж ті, що зазначені в КУпАП, *не свідчить про подвійне притягнення до юридичної відповідальності одного виду* за одне й те саме правопорушення, а підтверджує систематичність дій винуватої особи» [18]. Тобто, систематичність домашнього насильства підтверджуються його епізодами, а не їх правовими наслідками [2].

Крім того, законодавчими новелами 2017 р. визначено, що обставиною, що обтяжує покарання, є вчинення злочину щодо особи, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах. Як акцентує суддя Верховного Суду Н. Антонюк, у постанові Касаційний кримінальний суд від 08.12.2020 р. у справі № 741/1454/18 (повне оприлюднення якої заборонено згідно з п. 4 ч. 1 ст. 7 Закону України «Про доступ до судових рішень») зроблено висновок, що «дія п. 6-1 ч. 1 ст. 67 КК України поширюється, незалежно від факту спільного проживання, у тому числі, на дітей осіб, які спільно проживали (проживають) однією сім'єю, але не перебувають (не перебували) в шлюбі між собою» [2].

Перейдемо до позицій Касаційного цивільного суду. Ця судова інституція обґрунтувала важливі позиції щодо фактичних підстав видачі обмежувального припису щодо сімейного кривдника. Зокрема, матеріали справи мають містити *систему належних та допустимих доказів, що підтверджують факти домашнього насильства*. У разі безпідставності та недоведеності заяви, видача обмежувального припису є необґрунтованим обмеженням іншого батька в реалізації

його прав [19]. При цьому за відсутності інших доказів *не є безумовною підставою* застосування судом до відповідної особи спеціальних заходів щодо протидії домашньому насильству *один лише факт*:

- звернення заявника до органів поліції щодо вчинення домашнього насильства [14];
- внесення відомостей про кримінальне провадження до ЄРДР [11];
- проведення правоохоронними органами профілактичної бесіди із заінтересованою особою [36];
- несплати особою аліментів чи комунальних платежів [24];
- сварок і непорозумінь між подружжям на побутовому ґрунті [34];
- спору між сторонами щодо розірвання шлюбу, стягнення аліментів, визначення місця проживання дітей, поділу майна подружжя [12], порядку участі батьків у вихованні дітей [22];
- вчинення перешкод у спілкуванні з дитиною [17];
- відмови кривдника від соціального супроводу дітей, ненадання добровільно матеріальної допомоги на утримання дитини та навіть невідповідальне ставлення до виховання дітей [35].

Водночас, спір щодо користування житловим приміщенням та речами побутового вжитку може бути врегульовано шляхом видачі обмежувального припису за умови доведеності факту економічного насильства [9].

Крім того, згідно з позиціями Верховного Суду, притягнення кривдника до адміністративної відповідальності за вчинення домашнього насильства *може* бути підставою для застосування заходів обмежувального припису [28], а постійне використання в безпосередньому спілкуванні або переписці з членами сім'ї погроз, вживання щодо них ненормативної лексики, образ та приниження, у разі їх доведеності, *обов'язково* кваліфікуються як психологічне домашнє насильство та тягне застосування заходів обмежувального припису [16]. Також Касаційний цивільний суд визначив, що на підтвердження факту психологічного насильства суди мають враховувати *електронні докази* у вигляді СМС або записів телефонних розмов [15; 16].

Видача обмежувального припису, як визначив Верховний Суд, *не суперечить умовам укладеної між сторонами мирової угоди* про участь у вихованні та утриманні дитини і не порушує права батька, у випадку доведеності факту вчинення ним домашнього насильства [33]. При тому суд неодноразово акцентував, що тимчасові обмеження прав кривдника мають бути пропорційними меті застосування щодо неї обмежувального припису [29].

Касаційний цивільний суд у складі ВС був вимушений акцентувати, що *встановлення судом обмежувального припису постає легітимним та тимчасовим заходом втручання в право власності*. При розгляді справи № 754/11171/19 суди першої та апеляційної інстанцій відмовили у встановленні обмежувального припису, оскільки «колишній чоловік заявниці, який систематично вчиняє щодо неї та дітей насильницькі дії, є власником 1/8 частини квартири, тому, відповідно до вимог ЦК України, не може бути позбавлений права користування та розпорядження власним майном» [30]. Верховний Суд при розгляді

цієї справи зазначив, що «тимчасове обмеження права власності кривдника з метою забезпечення безпеки постраждалої особи шляхом встановлення обмежувального припису ... є легітимним заходом втручання у права та свободи особи» [30] та задовольнив вимоги заявника про тимчасове заборону кривднику перебувати в місці проживання заявника та наблизитися до нього.

Водночас, суд касаційної інстанції зазначив, що *пропорційність втручання у права та свободи кривдника* суди мають оцінити на підставі установлених обставин справи та оцінки факторів ризику повторного домашнього насильства. Проте поняття пропорційності є оціночним судженням. Зокрема, при розгляді справи № 766/13927/20-ц суди першої та апеляційної інстанції дістали висновку, що покладення на кривдника «заборони перебувати у квартирі, співвласником якої він є, порушить його право на володіння та користування житлом, яке в нього є єдиним, а тому такий захід за встановлених обставин не є пропорційним» [20]. Касаційний цивільний суд у складі ВС висловився проти цього висновку, оскільки матеріали справи доводили неодноразові факти психічного насильства з боку кривдника, вчинення ним крадіжки, «відсутність зміни його поведінки», набуття останньою «більш жорсткої форми». За таких обставин постановою Верховного Суду *пріоритет надано безпеці постраждалої особи, а не праву власності кривдника*, видано обмежувальний припис у вигляді заходів тимчасового обмеження прав кривдника та заборонено йому перебувати в місці проживання (перебування) із заявницею у квартирі та наблизитися на відстань менше ніж 100 метрів до місця її проживання (перебування) [20].

Верховний Суд при розгляді справи № 415/10120/18 акцентував, що *строк дії обмежувального припису також має бути пропорційним і достатнім* та визначатися судом з урахуванням оцінки ризиків. По цій справі суд першої інстанції застосував обмежувальний припис строком на шість місяців, апеляційний суд зменшив строк до одного місяця, і Верховний суд із цим погодився, зазначивши, що строк дії обмежувального припису має бути *пропорційним і достатнім* і за обставин, встановлених у справі, *максимальний строк дії обмежувального припису є надмірним та обґрунтовано застосовано мінімальний строк дії* [25]. Крім того, *під час вирішення питання щодо продовження дії обмежувального припису суди мають досліджувати небезпеку повторного насильства, а не первинний факт його вчинення* [6, с. 34]. Наприклад, під час розгляду справи № 359/10231/18 заявниці доводила, що кривдник не визнає і не виконує рішення суду про видачу обмежувального припису; він не звільнив місце спільного проживання; при спробі забрати речі дітей кривдник чинив перешкоди [13]. З урахуванням відсутності вияву кривдником щирого каяття, Верховний Суд погодився з рішенням про продовження дії обмежувального припису.

У цій справі суди також врахували продовження розслідування кримінального провадження, яке було однією з підстав видачі обмежувального припису. Узагалі Верховний Суд вимушений був неодноразово повертати справи на новий розгляд до суду апеляційної інстанції, оскільки під час судового розслідування не були встановлені хід і результати кримінальних та адміністративних проваджень [26].

Касаційний цивільний суд також висловився щодо *точного формулювання обмежувальних приписів*, зазначаючи, що законодавство «не передбачає такого виду обмежувального припису, як заборона особі *входити* до місця реєстрації (квартири)», натомість суд може застосувати заборону *перебувати* в місці спільного проживання [10].

Верховний Суд також нагадав, що ст. 193 ЦПК встановлює, що зустрічний позов приймається до спільного розгляду з первісним позовом, якщо обидва позови взаємопов'язані і спільний їх розгляд є доцільним, зокрема, коли вони виникають з одних правовідносин або коли задоволення зустрічного позову може виключити повністю або частково задоволення первісного позову. З урахуванням цих вимог *первісний позов про стягнення аліментів та зустрічна позовна заява про видачу обмежувального припису не є взаємопов'язаними*. При розгляді справи № 641/378/19 Верховний Суд погодився з висновками судів першої та апеляційної інстанцій та визнав, що під час розгляду вказаних позовів дослідженню підлягають різні обставини та відповідні до них правовідносини [23].

2. Щодо Касаційного адміністративного суду. По-перше, до фокусу уваги Верховного Суду в складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду потрапили питання *доведеності факту домашнього насильства*. Так у вересні 2019 р. колишній капрал поліції звернувся до Вінницького окружного адміністративного суду з адміністративним позовом до обласного Головного управління Національної поліції, у якому просив визнати незаконним та скасувати наказ про його звільнення зі служби в поліції за п. 6 ч. 1 статті 77 Закону України «Про Національну поліцію» (у зв'язку із реалізацією дисциплінарного стягнення). Однією з підстав звільнення було вчинення позивачем домашнього насильства. Згідно з обставинами справи, у ніч з 05 на 06 липня 2019 р. потерпіла за фактом домашнього насильства (співмешканка позивача, також співробітниця Національної поліції) повідомила, що позивач насильно увірвався до її квартири, не давши зачинити двері, коли вона поверталася додому. З її слів, «увійшовши до квартири, він почав нецензурно висловлюватися та наносити їй удари руками в різні частини тіла. Потерпіла намагалася заспокоїти його та просила залишити її помешкання, однак він ще більше розпотився і, взявши кухонний ніж, приклав їй до шиї» [32], сказавши, що вб'є її і сам накладе на себе руки. Зі слів потерпілої, позивач покинув місце її проживання лише зранку. До лікувальних закладів за медичною допомогою після отримання тілесних ушкоджень вона не зверталася.

Крім того, згідно з поясненнями, що містяться в службовому розслідуванні, потерпіла від домашнього насильства вказувала, що позивач «і раніше наносив їй тілесні ушкодження, про що вона нікого не повідомляла, тому що боялася його та думала, що він заспокоїться» [32], хоча позивач узагалі заперечував цей факт, наполягаючи, що тієї ночі він перебував в іншому місті, проте рішенням Вінницького окружного адміністративного суду від 25 листопада 2019 р. у задоволенні його позовних вимог було відмовлено.

Однак постановою Сьомого апеляційного адміністративного суду від 05 березня 2020 р. апеляційну скаргу капрала поліції задоволено повністю, рішення суду першої інстанції скасовано. Суд апеляційної інстанції зважив на те, що

факт заподіяння позивачем тілесних ушкоджень та погрози вбивством з його боку в ніч з 05 на 06 липня 2019 р. *не доведено* службовим розслідуванням. Суд також зазначив, що ці обставини були предметом розгляду слідчих ДБР, відповідно до їх повідомлення, «під час вивчення інформації, викладеної в рапорті потерпілої, обставин, які б вказували на кримінальні правопорушення, не виявлено, у зв'язку з чим відомості до Єдиного реєстру досудових розслідувань не вносились. Будь-якого вироку суду з даного питання суду не надано. Свідків даної події не встановлено. За медичною допомогою потерпіла не зверталася та, відповідно, медичними працівниками не зафіксовано наявність у неї будь-яких тілесних ушкоджень, час та механізм їх спричинення та ступінь тяжкості» [32].

З цим фактом до Верховного Суду надійшла касаційна скарга ГУНП у Вінницькій області, у якій скаржник просить скасувати постанову Сьомого апеляційного адміністративного суду від 05 березня 2020 р. та залишити в силі рішення Вінницького окружного адміністративного суду від 25 листопада 2020 р. У цій скарзі акцентовано, що Восьмий апеляційний адміністративний суд у постанові від 19 лютого 2020 р. за аналогічних обставин (факт домашнього насильства з боку поліцейського та його подальше звільнення) дійшов до висновків протилежних, ніж Сьомий апеляційний адміністративний суд.

Проте Колегією суддів ВСУ не встановлено неоднакового застосування норм Дисциплінарного статуту Національної поліції у відповідних постановках Сьомого та Восьмого апеляційних адміністративних судів «у ситуаціях притягнення до відповідальності поліцейських за наслідками службових розслідувань за фактами домашнього насильства» [32]. За змістом цих постанов суди апеляційної інстанції під час застосування норм Дисциплінарного статуту з огляду на стан виходили зі стану *доведеності* дисциплінарних проступків поліцейських відповідними службовими розслідуваннями. Так Восьмий апеляційний адміністративний суд, з огляду на те, що факт вчинення позивачем дисциплінарного проступку *підтверджено належними та допустимими доказами, які встановлені службовим розслідуванням*, зокрема: довідкою уповноваженого органу поліції про результати проведеної перевірки за зверненням громадян, котрі перебувають у родинних відносинах із правопорушником, поясненнями безпосередніх потерпілих від дій правопорушника, а також свідків тих подій, фіксацією пошкодження у дверях замків тощо [32]. Сьомий апеляційний адміністративний суд зважив на те, що факт заподіяння позивачем у ніч з 05 на 06 липня 2019 р. тілесних ушкоджень колишнім капралом поліції за місцем проживання співмешканки та погрози їй вбивством *не доведений службовим розслідуванням*. До таких висновків суд апеляційної інстанції дійшов у зв'язку з тим, що: 1) безпосередніх свідків даної події не встановлено, 2) за медичною допомогою потерпіла не зверталась та, відповідно, 3) медичними працівниками не зафіксовано наявність у неї будь-яких тілесних ушкоджень, час та механізм їх спричинення та ступінь тяжкості [32]. Через те, Верховний Суд постановив Касаційну скаргу Головного управління Національної поліції у Вінницькій області залишити без задоволення.

Крім того, у фокус уваги Касаційного адміністративного суду потрапляли питання *підстав та процедури винесення термінового заборонного припису*

стосовно кривдника. Зокрема, 06 жовтня 2019 р. дільничним офіцером поліції А. М. Яциком прийнято заяву від потерпілої від домашнього насильства про те, що дружина її сина (майбутня позивачка за касаційної скаргого) у цей день вчинила конфлікт, нецензурно висловлювалася та поводити себе агресивно. Наступного дня відносно позивачки поліцейським складено протокол про адміністративне правопорушення за ч. 1 ст. 173-2 КУпАП, а також винесено терміновий заборонний припис стосовно кривдника, яким до позивачки застосовано захід у виді заборони в будь-який спосіб контактувати з постраждалою особою строком на три доби.

Рішенням Львівського окружного адміністративного суду від 27 травня 2020 р. позов позивачки було задоволено, терміновий заборонний припис відносно неї визнано протиправним та скасовано. Суд першої інстанції спирався на постанову Франківського районного суду м. Львів від 30 жовтня 2019 р., яким закрито провадження про притягнення позивачки до адміністративної відповідальності за ч. 1 ст. 172-3 КУпАП за фактом нібито домашнього насильства, що мало місце 06 жовтня 2019 р.

Це рішення суду було оскаржено ГУНП у Львівській області та 09 вересня 2020 р. Постановою Восьмого апеляційного адміністративного суду відповідну апеляційну скаргу було задоволено. Суд апеляційної інстанції дійшов висновку, що обставини, які стали підставою для складання термінового заборонного припису, не були предметом дослідження судом, який заклав провадження про притягнення позивачки до адміністративної відповідальності за ч. 1 ст. 172-3 КУпАП. Тобто колегія суддів ВСУ визнала, що «притягнення позивачки до адміністративної відповідальності та винесення термінового заборонного припису *має різну правову природу* та є різними заходами впливу на запобігання домашньому насильству» [21], і факт закриття адміністративного провадження за ст. 172-3 КУпАП не означає неправомірність застосування термінового заборонного припису щодо цієї ж особи.

Варто погодитись із думкою, що обмежувальний припис – це не покарання особи, а тимчасовий захід, який виконує захисну й запобіжну функції та спрямований на запобігання вчиненню насильства, забезпечення першочергової безпеки осіб до вирішення питання про кваліфікацію дій кривдника та прийняття стосовно нього рішення у відповідних провадженнях [5]. Також при цьому акцентуємо, що скасування в судах рішень, прийнятих поліцейськими постають стресорами в роботі правоохоронців [1].

Щодо процедури винесення термінового заборонного припису, Верховний Суд зазначив, що чинний Порядок його винесення [7] та порядок проведення оцінки ризиків [8] передбачають 1) оцінку ризиків, що здійснюється шляхом спілкування/бесіди з постраждалою від домашнього насильства особою або її представником, з'ясування обставин конфлікту та виявлення чинників і умов, які створюють або можуть створювати небезпеку для цієї особи; 2) заповнення форми оцінки ризиків вчинення домашнього насильства; 3) стандартизованого визначення рівня небезпеки, який враховується під час винесення термінового

заборонного припису стосовно кривдника. Позивачка також зазначала, що форма оцінки ризиків вчинення домашнього насильства була заповнена одним працівником поліції, а сам припис винесено іншим. Суд зазначив з цього приводу, що чинні правові норми не встановлюють «прямого зобов'язання стосовно проведення опитування, заповнення форми оцінки ризиків вчинення домашнього насильства та винесення термінового заборонного припису стосовно кривдника одним і тим же працівником» [21].

На підставі зазначених обставин і висновків, Верховний Суд зазначену касаційну скаргу залишив без задоволення. Варто також зазначити, що дільничний офіцер за наслідками опитування постраждалої від домашнього насильства особи оцінив *рівень небезпеки* постраждалої як низький (прикро, що в рішенні суду помилково названо як *«рівень безпеки»* [21]), що врешті-решт вплинуло на рішення місцевого суду на закриття адміністративного провадження, але не на рішення судів апеляційної та касаційної інстанції щодо скасування термінового заборонного припису.

Висновки. Касаційний кримінальний суд у складі Верховного Суду України визначив, що поняття «злочин, пов'язаний із домашнім насильством» є ширшим за обсягом, ніж поняття «домашнє насильство» та може полягати не лише у вчиненні злочину, передбаченого ст. 126-1 КК, а й в інших діянь, які мають ознаки домашнього насильства.

Закінченим домашнє насильство вважається з моменту вчинення третього епізоду однієї з трьох форм насильства, причому попереднє притягнення особи до адміністративної відповідальності за вчинення домашнього насильства за умови подальшої повторюваності вчинення протиправних дій не свідчить про подвійне притягнення до юридичної відповідальності одного виду, а підтверджує систематичність дій винуватої особи.

Обставиною, що обтяжує покарання, є вчинення злочину щодо особи, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах незалежно від факту спільного проживання, у тому числі це стосується дітей осіб, які спільно проживали (проживають) однією сім'єю, але не перебувають (не перебували) у шлюбі між собою.

Касаційний цивільний суд обґрунтував, що матеріали справи мають містити систему належних та допустимих доказів (у тому числі в електронній формі), що підтверджують факти домашнього насильства та не можуть базуватися на одному доказі (навіть доказі вчинення перешкод у спілкуванні з дитиною чи доказі невідповідального ставлення до її виховання).

Притягнення кривдника до адміністративної відповідальності за вчинення домашнього насильства може бути підставою для застосування заходів обмежувального припису, а постійне використання в безпосередньому спілкуванні або переписці з членами сім'ї погроз, образ, ненормативної лексики мають кваліфікуватися як психологічне домашнє насильство.

Касаційний цивільний суд акцентував, що встановлення судом обмежувального припису є легітимним та тимчасовим заходом втручання в право власності, не суперечить умовам укладеної між сторонами мирової угоди про участь у

вихованні та утриманні дитини. Водночас, суди мають оцінити пропорційність заходів та строків втручання у права та свободи кривдника на підставі установлених обставин справи та оцінки факторів ризику повторного домашнього насильства та забезпечувати точне формулювання обмежувальних приписів.

Касаційний адміністративний суд обґрунтував позицію, що доведення факту домашнього насильства шляхом службового розслідування має містити систему належних та допустимих доказів, а не лише свідчення потерпілої особи. Суд також зазначив, що притягнення до адміністративної відповідальності за ч. 1 ст. 172-3 КУпАП і винесення термінового заборонного припису мають різну правову природу та постають різними заходами протидії домашньому насильству, і закриття адміністративного провадження за ст. 172-3 КУпАП не означає неправомірність застосування термінового заборонного припису щодо цієї ж особи. До того ж суд визначив можливість проведення опитування, заповнення форми оцінки ризиків вчинення домашнього насильства та винесення термінового заборонного припису різними працівниками поліції. Таким чином, Верховний Суд України під час касаційного провадження по адміністративним, кримінальним і цивільним справам сформулював важливі позиції щодо співвідношення суміжних юридичних явищ, аспектів доказування та процедур протидії домашньому насильству.

Подальшим напрямом наукових досліджень є, зокрема, розробка освітніх методів і навчальних ресурсів щодо засвоєння майбутніми юристами відповідних правових позицій, а також визначення ефективності різних правових, організаційних і психологічних інструментів протидії домашньому насильству.

Використані джерела:

1. Валесв Р. Г., Герасимчук Ю. В. Стресори у роботі поліцейського: підходи західних науковців. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е.О. Дідоренка*. 2019. № 4. С. 220-234.

2. Домашнє насильство: практика Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду. URL : <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/zmi/1401143>. (дата звернення: 01.02.2024)

3. Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» № 2229-VIII. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2018. № 5, ст. 35. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19>. (дата звернення: 02.02.2024)

4. Звіт «Домашнє насильство в Україні: реагування в умовах війни (I півріччя 2022 р.)», підготовлений Аналітичним центром ЮрФем. URL : <https://jurfem.com.ua/wp-content/uploads/2022/09/Проект-дослідження-PE.docx---копія.docx-2> (дата звернення: 02.02.2024).

5. Короед С. О. Проблемні питання судової практики застосування обмежувального припису стосовно кривдника як заходу протидії домашньому насильству. *Матеріали Міжнародного круглого столу, 12.10.2022 р.* Рівне, МЕГУ ім. акад. Степана Дем'янчука, 2022. URL : <https://dspace.megu.edu.ua:8443/xmlui/handle/123456789/3041> (дата звернення: 01.02.2024).

6. Огляд практики Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду щодо видачі обмежувального припису / Упоряд.: правове управління (IV) Департаменту

аналітичної та правової роботи апарату Верховного Суду, суддя КЛІС ВС Д.Д. Луспенник / Київ, 2021. 35 с. URL : https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/Ogliad_KCS_1.pdf. (дата звернення: 01.02.2024).

7. Порядок винесення уповноваженими підрозділами органів Національної поліції України термінового заборонного припису стосовно кривдника, затверджений Наказом Міністерства внутрішніх справ України від 01 серпня 2018 р. № 654. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0965-18>. (дата звернення: 01.02.2024).

8. Порядок проведення оцінки ризиків вчинення домашнього насильства, затверджений наказом Міністерства соціальної політики України, Міністерства внутрішніх справ України 13 березня 2019 р. № 369/180. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0333-19>. (дата звернення: 01.02.2024).

9. Постанова Верховного Суду від 04 грудня 2019 р. у справі № 607/10122/19. URL : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/86205965>.

10. Постанова Верховного Суду від 04 липня 2019 р. у справі № 638/17813/18. URL : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/82826699>.

11. Постанова Верховного Суду від 05 березня 2020 р. у справі № 755/5273/19. URL : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/88137887>.

12. Постанова Верховного Суду від 06 лютого 2020 р. у справі № 753/8626/19. URL : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/87453128>.

13. Постанова Верховного Суду від 08 травня 2019 р. у справі № 359/10231/18. URL : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/81753079>.

14. Постанова Верховного Суду від 10 лютого 2021 р. у справі № 761/49109/19. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94974041>.

15. Постанова Верховного Суду від 12 березня 2020 р. у справі № 159/4550/19. URL : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/88294458>.

16. Постанова Верховного Суду від 13 липня 2020 р. у справі № 753/10840/19. URL : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/90385050>.

17. Постанова Верховного Суду від 14 січня 2019 р. у справі № 539/132/18 URL : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/79412144>.

18. Постанова Верховного Суду від 14 червня 2022 р. у справі № 585/3184/20. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105301745>.

19. Постанова Верховного Суду від 16 квітня 2020 р. у справі № 336/992/18 URL : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/88857181>.

20. Постанова Верховного Суду від 17 лютого 2021 р. у справі № 766/13927/20-ц. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95066994>.

21. Постанова Верховного Суду від 17 лютого 2022 р. по справі № 380/952/20. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/103402383>.

22. Постанова Верховного Суду від 21 листопада 2018 р. у справі № 756/2072/18. URL : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/78267811>.

23. Постанова Верховного Суду від 23 жовтня 2019 р. у справі № 641/378/19. URL : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/85390190>.

24. Постанова Верховного Суду від 23 квітня 2020 р. у справі № 712/468/19. URL : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/88909648>.

25. Постанова Верховного Суду від 24 жовтня 2019 р. у справі № 415/10120/18. URL : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/85238186>.

26. Постанова Верховного Суду від 24 лютого 2021 р. у справі № 570/2528/20. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95344661>.

27. Постанова Верховного Суду від 25 лютого 2021 р. у справі № 583/3295/19. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/ Review/95213443>.
28. Постанова Верховного Суду від 26 вересня 2019 р. у справі № 452/317/19-ц. URL : <http://www.reyestr.court.gov.ua/ Review/84725899>.
29. Постанова Верховного Суду від 26 лютого 2020 р. у справі № 154/1692/19. URL : <http://www.reyestr.court.gov.ua/ Review/88048119>.
30. Постанова Верховного Суду від 28 квітня 2020 р. у справі № 754/11171/19. URL : <http://www.reyestr.court.gov.ua/ Review/89034240>.
31. Постанова Верховного Суду від 28 лютого 2023 р. у справі № 725/4683/20. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/ 109395413>.
32. Постанова Верховного Суду від 29 грудня 2020 р. по справі № 1 20/3054/19а. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/ 93927616>.
33. Постанова Верховного Суду від 30 березня 2020 р. у справі № 642/5744/19-ц. URL : <http://www.reyestr.court.gov.ua/ Review/88574941>.
34. Постанова Верховного Суду від 30 січня 2020 р. у справі № 545/744/19 URL : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/ 87423900>.
35. Постанова Верховного Суду від 30 травня 2019 р. у справі № 159/5880/18. URL : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/ 82156783>.
36. Постанова Верховного Суду від 31 жовтня 2019 р. у справі № 760/26496/18. URL : <http://www.reyestr.court.gov.ua/ Review/85541283>.
37. Хавронюк М. Щодо практики протидії домашньому насильству та насильству за ознакою статі. *Сучасний стан та перспективи розвитку системи запобігання та протидії домашньому насильству та насильству за ознакою статі в умовах глобальних викликів сьогодення* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, 8 липня 2022 р. Одеський державний університет внутрішніх справ. Одеса : Гельветика, 2022. С. 38-45.

References:

1. Valieiev, R. H., & Herasymchuk, Yu. V. (2019) Stresory u roboti politseiskoho: pidkhody zakhidnykh naukovtsiv. *Visnyk Luhanskoho derzhavnogo universytetu vnutrishnikh sprav imeni E.O. Didorenko - Bulletin of the Luhansk State University of Internal Affairs named after E.O. Didorenko*, 4, 220-234. [In Ukrainian]
2. Domashnie nasylstvo: praktyka Kasatsiinoho kryminalnogo sudu u skladi Verkhovnoho Sudu. URL : <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/zmi/1401143>. [in Ukrainian]
3. Zakon Ukrainy «Pro zapobihannia ta protydiuu domashnomu nasylstvu» No 2229-VIII. *Vidomosti Verkhovnoi Rady - Information of the Verkhovna Rada*, 5, Art. 35. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19>. [in Ukrainian]
4. Zvit "Domashnie nasylstvo v Ukraini: reahuvannia v umovakh viiny (I pivrichchia 2022 r.)" pidhotovlenyi Analitychnym tsentrom YurFem. URL : <https://jurfem.com.ua/wp-content/uploads/2022/09/Проект-дослідження-РЄ.docx-копія.docx-2>. [in Ukrainian]
5. Koroied, S. O. (2022) Problemni pytannia sudovoi praktyky zastosuvannia obmezhuvalnogo prypysu stosovno kryvdnyka yak zakhodu protydiu domashnomu nasylstvu. *Materialy Mizhnarodnoho kruhloho stolu, 12.10.2022 - Materials of the International Round Table, 10/12/2022*. Rivne, МЕНУ imeni akademika Stepana Dem`ianchuka. [in Ukrainian]

6. Ohliad praktyky Kasatsiinoho tsyvilnoho sudu u skladi Verkhovnoho Sudu shchodo vydachi obmezhuvalnoho pryypysu Uporiad: pravove upravlinnia (IV) departamentu analitychnoi ta pravovoi roboty aparatu Verkhovnoho Sudu, suddia KTsS VS D.D. Luspenyk. Kyiv, 2021. URL : https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/Ogliad_KCS_1.pdf [in Ukrainian]

7. Poriadok vynesennia upovnovazhenymy pidrozdilamy orhaniv Natsionalnoi politsii Ukrainy terminovoho zaboronnoho pryypysu stosovno kryvdnyka, zatverdzhenyi Nakazom Ministerstva vnutrishnikh sprav Ukrainy vid 01 serpnia 2018 r. No 654. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0965-18>. [in Ukrainian]

8. Poriadok provedennia otsinky ryzykiv vchynennia domashnoho nasylstva, zatverdzhenyi nakazom Ministerstva sotsialnoi polityky Ukrainy, Ministerstva vnu trishnikh sprav Ukrainy 13 bereznia 2019 r. No 369/180 URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0333-19> [in Ukrainian]

9. Resolution of the Supreme Court of December 04, 2019 in case No 607/10122/19. (2019) N. p. URL : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/86205965>. [In Ukrainian]

10. Resolution of the Supreme Court of July 04, 2019 in case No 638/17813/18. (2019) N. p. URL : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/82826699>. [in Ukrainian]

11. Resolution of the Supreme Court of March 05, 2020 in case No 755/5273/19. (2020) N. p. URL : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/88137887> [in Ukrainian]

12. Resolution of the Supreme Court of February 06, 2020 in case No 753/8626/19. (2020) N. p. URL : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/87453128> [In Ukrainian]

13. Resolution of the Supreme Court of May 08, 2019 in case No 359/10231/18. (2019) N. p. URL : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/81753079>. [in Ukrainian]

14. Resolution of the Supreme Court of February 10, 2021 in case No 761/49109/19. (2021) N. p. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94974041>. [in Ukrainian]

15. Resolution of the Supreme Court of March 12, 2020 in case No 159/4550/19. (2021) N. p. URL : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/88294458>. [in Ukrainian]

16. Resolution of the Supreme Court of July 13, 2020 in case No 753/10840/19. (2020) N. p. URL : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/90385050>. [in Ukrainian]

17. Resolution of the Supreme Court of January 14, 2019 in case No 539/132/18. (2019) N. p. URL : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/79412144>. [in Ukrainian]

18. Resolution of the CCC of the Supreme Court of June 14, 2022 in case No 5853184/20. (2022) N. p. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105301745> [in Ukrainian]

19. Resolution of the Supreme Court of April 16, 2020 in case No 336/992/18. (2020) N. p. URL : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/88857181>. [in Ukrainian]

20. Resolution of the Supreme Court of February 17, 2021 in case No 766/13927/20. (2021) N. p. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95066994> [in Ukrainian]

21. Resolution of the Supreme Court of February 17, 2022 in case No 380/952/20. (2022) N. p. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/103402383>. [in Ukrainian]

22. Resolution of the Supreme Court of November 21, 2018 in case No 756/2072/18. (2018) N. p. URL : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/78267811> [in Ukrainian]

23. Resolution of the Supreme Court of October 23, 2019 in case No 641/378/19. (2019) N. p. URL : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/85390190> [in Ukrainian]

24. Resolution of the Supreme Court of April 23, 2020 in case No 712/468/19 (2020) N. p. URL : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/88909648> [in Ukrainian]

25. Resolution of the Supreme Court of October 24, 2019 in case No 415/10120/18. (2020) N. p. URL : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/85238186> [in Ukrainian]

26. Resolution of the Supreme Court of February 24, 2021 in case No 570/2528/20. (2021) N. p. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95344661> [in Ukrainian]
27. Resolution of the Supreme Court of February 25, 2021 in case No 583/3295/19. (2021) N. p. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95213443> [in Ukrainian]
28. Resolution of the Supreme Court of September 26, 2019 in case No 452/317/19. (2019) N. p. URL : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/84725899> [in Ukrainian]
29. Resolution of the Supreme Court of February 26, 2020 in case No 154/1692/19. (2020) N. p. URL : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/88048119> [in Ukrainian]
30. Resolution of the Supreme Court of April 28, 2020 in case No 754/11171/19. (2020) N. p. URL : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/89034240> [in Ukrainian]
31. Resolution of the Supreme Court of February 28, 2023 in case No 725/4683/20. (2023) N. p. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109395413> [in Ukrainian]
32. Resolution of the Supreme Court of December 29, 2020 in case No 1 20/3054/19-a. (2020) N. p. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/93927616> [in Ukrainian]
33. Resolution of the Supreme Court of March 30, 2020 in case No 642/5744/19. (2020) N. p. URL : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/88574941> [in Ukrainian]
34. Resolution of the Supreme Court of January 30, 2020 in case No 545/744/19. (2020) N. p. URL : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/87423900> [in Ukrainian]
35. Resolution of the Supreme Court of May 30, 2019 in case No 159/5880/18. (2019) N. p. URL : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/82156783> [in Ukrainian]
36. Resolution of the Supreme Court of October 31, 2019 in case No 760/26496/18. (2019) N. p. URL : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/85541283> [in Ukrainian]
37. Khavroniuk, M. (2022) Shchodo praktyky protydiv domashnomu nasyilstvu ta nasyilstvu za oznakoiu stati. *Suchasnyi stan ta perspektyvy rozvytku systemy zapobihannia ta protydiv domashnomu nasyilstvu ta nasyilstvu za oznakoiu stati v umovakh hlobalnykh vyklykiv sohodennia : materialy Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii, 8 lypnia 2022 - Suchasnyi stan ta perspectivevy rozvytku systemy zapobihannia ta protydiv domashnomu nasyilstvu ta nasyilstvu za oznakoiu stati v umovakh hlobalnykh vyklykiv sohodennia: materialy Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii, 8 lypnia 2022, 38-45. Odeskyi derzhavnyi universytet vnutrishnikh sprav. [in Ukrainian]*

Стаття надійшла до редакції 02.02.2024

Valieiev R., *Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Department of Administrative Law, Process and Administrative Activities of the Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs (Dnipro, Ukraine)*

POSITIONS OF THE SUPREME COURT ON PROBLEM ASPECTS OF COURT PRACTICE IN THE FIELD OF COMBATING DOMESTIC VIOLENCE

The article summarizes the Ukrainian Supreme Court's case law on combating domestic violence. For this purpose, the author uses the method of searching for relevant scientific studies and relevant court decisions, the methods of their analysis and synthesis.

The author finds out that the Criminal Cassation Court has defined a broader scope of the concept of "crime related to domestic violence" than the concept of "domestic violence". The court also found that the previous bringing of a person to administrative liability for committing domestic violence does not indicate double legal liability of the same type. The court recognized as an aggravating circumstance the commission of a crime against a

person with whom the perpetrator is in a close relationship, regardless of the fact of cohabitation.

In its turn, the Civil Cassation Court substantiated that the case file should contain a system of proper and admissible evidence. The court recognized that the constant use of threats, insults, and profanity in communication with family members should be qualified as psychological domestic violence. The Court emphasized that a court's imposition of a restraining order is a legitimate and temporary measure of interference with property rights. The Supreme Court also noted that the courts must assess the proportionality of the measures and terms of interference with the rights and freedoms of the offender based on the established circumstances of the case and the assessment of risk factors for repeated domestic violence.

The Administrative Cassation Court noted that proving the fact of domestic violence through an internal investigation must contain appropriate and admissible evidence. The court noted that the closure of administrative proceedings under Art. 172-3 of the Code of Administrative Offenses does not mean that an urgent restraining order against the same person is unlawful. The court recognized the possibility of conducting a survey, filling out a domestic violence risk assessment form and issuing an urgent restraining order by different police officers.

A further area of scientific research is to determine the effectiveness of various legal, organizational and psychological tools for combating domestic violence.

Keywords: domestic violence, urgent restraining order, risk assessment, admissible and sufficient evidence, Administrative Cassation Court, Criminal Cassation Court, Civil Cassation Court.

DOI: 10.33766/2786-9156.105.75-88

УДК: 343.35.08(477)

Дудоров О. О., доктор юридичних наук, професор, професор кафедри кримінально-правової політики та кримінального права навчально-наукового Інституту права Київського національного університету імені Тараса Шевченка (м. Київ, Україна)

e-mail: o.o.dudorov@gmail.com

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-4860-0681>

ВИКЛАДАЧ-КОРУПЦІОНЕР: АНАЛІЗ ПРАВОВИХ ПОЗИЦІЙ КАСАЦІЙНОГО КРИМІНАЛЬНОГО СУДУ ВЕРХОВНОГО СУДУ

Статтю присвячено аналізу правових позицій Касаційного кримінального суду Верховного Суду, у яких вирішуються питання кваліфікації корупційної поведінки викладачів і з'ясуванню впливу цих позицій на правозастосовну практику.

З'ясовано переваги й недоліки обстоюваного Верховним Судом підходу щодо кримінально-правової оцінки отримання викладачем неправомірної вигоди від студента за виконання, замість нього, дипломної роботи та сприяння її успішному захисту перед державною екзаменаційною комісією. Висловлено думку про те, що ін-

кримінування у подібних ситуаціях ст. 354 КК України слід пов'язувати із невиконання викладачем обов'язків керівника дипломного проєкту та (або) нездійсненням контролю за дотриманням здобувачем освіти академічної доброчесності.

Піддано критиці висновок Касаційного кримінального суду Верховного Суду про визнання суб'єктом злочину, передбаченого ч. 3 ст. 368 КК України, викладача, який у складі екзаменаційної комісії приймає екзамени. Доведено, що кримінально-правова оцінка корупційній поведінці викладача, яка полягає в одержанні неправомірної вигоди, має даватись на підставі ст. 354 КК України. Зазначено, що підхід до кваліфікації корупційних зловживань викладачів, які не займають адміністративних посад, має бути однаковим і при цьому не пов'язаним із реалізацією професійних повноважень вчиняти юридично значимі дії.

Висловлено думку про доцільність підвищення значимості висновків членів Науково-консультативної ради при Верховному Суді. Показано, що огляди судової практики, які розробляє й систематично оприлюднює Верховний Суд, попри їх інформаційну корисність, не можуть замінити повноцінні узагальнення судової практики і не здатні забезпечити передбачуваність і сталість судової практики.

Ключові слова: корупційне кримінальне правопорушення, неправомірна вигода, службова особа, організаційно-розпорядчі функції, корупційний підкуп, академічна доброчесність, однаковість судової практики, тлумачення кримінального закону.

Постановка проблеми. В Антикорупційній стратегії на 2021–2025 роки, затвердженій Законом України від 20 червня 2022 р., один з очікуваних результатів, який має бути досягнутий завдяки реалізації цього програмного документа, визначено таким чином: слідча та судова практика притягнення до кримінальної відповідальності осіб, винних у вчиненні корупційних та пов'язаних з корупцією кримінальних правопорушень, є передбачуваною і сталою, зокрема завдяки узагальненню правозастосування. Таке формулювання прозоро натякає на те, що відповідна правозастосовна практика на сьогодні не є ні сталою, ні передбачуваною, і це, на жаль, значною мірою відповідає дійсності.

У Державній антикорупційній програмі на 2023–2025 роки, затвердженій постановою Кабінету Міністрів України від 4 березня 2023 р. № 220 (далі – ДАП), у розвиток наведеного законодавчого положення говорить про здійснюване Верховним Судом (далі – ВС) і ВАКС узагальнення судової практики у кримінальних провадженнях щодо корупційних та пов'язаних з корупцією кримінальних правопорушень. У вихідних даних такого джерела, як «Огляд судової практики Верховного Суду у кримінальних провадженнях щодо корупційних та пов'язаних з корупцією кримінальних правопорушень. Рішення, внесені до ЄДРСР, за 2022 рік» [1] (далі – Огляд), вказано, що його підготовлено на виконання відповідного положення ДАП. З-поміж іншого, в Огляді знаходиться відбиття і проблематика корупційної поведінки викладачів.

З огляду на практику ЄСПЛ, кримінальний закон у розумінні ст. 7 ЄКПЛ повинен відповідати певним критеріям якості, зокрема щодо доступності та передбачуваності. Відсутність «якості закону» щодо визначення правопорушення або покарання, яке має за нього застосовуватись, призводить до порушення ст. 7 ЄКПЛ. У низці своїх рішень ЄСПЛ наголосив на тому, що підсудний повинен

мати можливість знати на підставі формулювання чинного положення, за потреби – за допомогою тлумачення, наданого судами, а у певних випадках – звернувшись за порадою до фахівця, які дії або бездіяльність спричиняють для нього кримінальну відповідальність, і яке покарання у зв'язку з цим йому загрожує [2, с. 12].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання кримінально-правового статусу викладача як суб'єкта корупційних кримінальних правопорушень плідно досліджувались такими вітчизняними авторами, як П. Андрушко, К. Задоя, Р. Максимович, Д. Михайленко, В. Навроцький, Є. Письменський, Є. Стрельцов, М. Хавронюк та ін. Однак присвячені цій проблемі правові позиції Касаційного кримінального суду Верховного Суду (далі – ККС ВС), покликані забезпечувати однаковість і прогнозованість судової практики, поки що не аналізувались у юридичній літературі, що і стало приводом для написання цієї статті.

Формулювання цілей. Метою пропонованого дослідження є аналіз правових позицій ККС ВС щодо кваліфікації корупційної поведінки викладачів і з'ясування потенційного впливу цих позицій на правозастосовну практику в аспекті забезпечення її однаковості і прогнозованості.

Виклад основного матеріалу. Перша історія, яку свого часу започаткував виправдувальний вирок одного з районних судів Львівської області, пов'язана з інкримінуванням ч. 3 ст. 354 Кримінального кодексу України (далі – КК) доценту кафедри машинобудування факультету механіки та енергетики Львівського національного аграрного університету (далі – доцент), який, будучи керівником дипломного проєкту студента, одержав від нього неправомірну вигоду (далі – НВ) в розмірі 400 доларів США за виконання дипломного проєкту та сприяння його успішному захисту перед ДЕК [3].

ККС ВС, констатувавши неправильне застосування судами першої й апеляційної інстанцій закону про кримінальну відповідальність, скасував вирок та ухвалу Львівського апеляційного суду від 28 квітня 2022 р., винесені щодо доцента, і призначив новий розгляд справи в суді апеляційної інстанції. У постанові ККС ВС зазначається, що відповідальність за ч. 3 ст. 354 КК настає тоді, коли особа, яка не є службовою, але працює на користь підприємства, установи, організації, отримавши НВ, вчинила будь-які дії, використовуючи своє становище працівника. При цьому виконання чи невиконання будь-яких дій, за які НВ одержано такою особою, має бути зумовлено покладеними на працівника державного підприємства, установи, організації конкретними обов'язками, визначеними нормативними актами, трудовим договором, інструкціями тощо. Районний суд визнав правомірним отримання коштів за написання дипломної роботи, водночас указавши на відсутність доказів сприяння доцентом успішному захисту дипломної роботи. ККС ВС натомість зауважив, що доцент, як особа, яка працює на державній службі та є керівником дипломної роботи студента, володіє повноваженнями стосовно підготовки студента до захисту дипломної роботи, надає консультацію щодо її написання, вказує на наукову літературу, яку необхідно опрацювати, надає рецензію, яка може бути врахована під час захисту

дипломної роботи, однак, замість цього, узяв у студента гроші за її написання [4].

В Огляді за результатами розгляду цього кримінального провадження сформульовано висновок про те, що в разі отримання НВ від студента за виконання, замість нього, дипломної роботи та сприяння успішному її захисту перед ДЕК, доцент кафедри університету є суб'єктом складу кримінального правопорушення, передбаченого ч. 3 ст. 354 КК [1, с. 8].

Викладене спонукає висловити такі критичні міркування: 1) ч. 3 ст. 354 КК сформульовано таким чином, що поведінка «хабарника» – вчинення (невчинення) дій із використанням відповідного становища, за що одержується НВ (приймається пропозиція, обіцянка НВ, висловлюється прохання НВ), перебуває поза межами об'єктивної сторони складу злочину, передбаченого цією кримінально-правовою нормою; 2) у чинній редакції ст. 354 КК, яка відбиває проблему «неуправлінської» корупції, форму власності підприємства, установи, організації не конкретизовано (ст. 354 КК криміналізує активний і пасивний підкуп працівника будь-якого підприємства, установи чи організації незалежно від того, йдеться про державне, комунальне чи приватне підприємство); 3) дивно читати в рішенні ККС ВС про перебування викладачів вітчизняних вишів на державній службі; 4) одержання доцентом грошей за написання, замість здобувача освіти, дипломної роботи, незважаючи на неправомірність такої поведінки, не утворює складу злочину, передбаченого ч. 3 ст. 354 КК, оскільки не є одержанням НВ «за вчинення чи невчинення будь-яких дій із використанням становища, яке займає працівник на підприємстві, в установі чи організації...».

Інша справа, якби в юридичному формулюванні обвинувачення містилась вказівка на одержання доцентом НВ за невиконання обов'язків керівника дипломного проєкту та (або) нездійснення (в порушення ч. 2 ст. 42 Закону України «Про освіту») контролю за дотриманням здобувачем освіти академічної доброчесності. Зазначене, до слова, у купі з обов'язком осіб, які навчаються у ЗВО, виконувати вимоги освітньої (наукової) програми (індивідуального навчального плану) із дотриманням академічної доброчесності (п. 3 ч. 1 ст. 63 Закону України «Про вищу освіту») спростовує заяву доцента про правомірність написання в позаробочий час наукових робіт на кшталт дипломних проєктів та одержання коштів як оплати такої «наукової творчої роботи» [3]. Зрозуміло, однак, що порушення доцентом вимог академічної доброчесності не слід ототожнювати з наявністю в його поведінці складу певного корупційного злочину.

Попри сказане, погоджуємось із ККС ВС у тому, що вчинене доцентом може кваліфікуватись за ч. 3 ст. 354 КК, адже той (і цю обставину доведено у кримінальному провадженні) одержав НВ не лише за написання дипломної роботи, а й за сприяння її успішному захисту перед ДЕК. Таке обіцяне сприяння цілком може бути витлумачене як використання становища, яке суб'єкт «пасивного» підкупу, передбаченого ч. 3 ст. 354 КК, займає на підприємстві, в установі чи організації (у широкому розумінні поняття використання такого становища). Цей умовивід, на наш погляд, не здатна поколивати та обставина, що доцент, як зазначив суд першої інстанції, не був ані членом ДЕК, ані завідувачем кафедри

і рішення щодо рішення про допуск до захисту написаного не студентом дипломного проєкту ухвалити не міг [3].

До речі, саме за ч. 3 ст. 354 КК Северодонецький міський суд Луганської області [5], вирок якого був залишений без змін ухвалою Дніпровського апеляційного суду [6], кваліфікував дії доцента кафедри обліку та оподаткування Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля, який від студентки-заочниці одержав НВ у виді 400 доларів США за організацію написання звіту про проходження переддипломної практики, його успішне оцінювання, а також за організацію написання магістерської роботи та сприяння її успішному захисту.

В Огляді розміщено стислий опис ще одного подібного за фактичними обставинами кейсу, у якому, щоправда, питання кваліфікації викладацької корупції вирішувалось під іншим кутом. Доцентка кафедри екології охорони навколишнього середовища та збалансованого природокористування відокремленого підрозділу НУБіП України «Бережанський агротехнічний інститут» (далі – доцентка) обвинувачувалась органом досудового розслідування в тому, що вона, як керівниця бакалаврської роботи студента, запропонувала йому допомогу в написанні цієї роботи і повідомила, що за винагороду в розмірі 200 доларів США зможе вплинути на ДЕК. Один із районних судів Тернопільської області визнав доцентку невинуватою у вчиненні злочину, передбаченого ч. 2 ст. 369-2 КК, із чим погодився суд апеляційної інстанції, мотивувавши своє рішення, зокрема, тим, що доцентка не вчиняла і не могла вчинити вплив на членів ДЕК, сприяючи успішному захисту бакалаврської роботи, а 200 доларів США отримала від студента як винагороду за виконання такої роботи. ККС ВС вирішив ухвалу Хмельницького апеляційного суду щодо доцентки залишити без зміни, а касаційну скаргу прокурора – без задоволення [7].

В Огляді за результатами розгляду цього кримінального провадження сформульовано висновок про те, що ККС ВС з урахуванням об'єктивної сторони складу злочину, передбаченого ч. 2 ст. 369-2 КК, констатував відсутність встановлення зібраними доказами того, що НВ було надано доцентці саме за здійснення впливу на членів ДЕК щодо позитивного захисту бакалаврської роботи [1, с. 23].

Як бачимо, в Огляді, підготовленому (нагадаю) на виконання положення ДАП, спрямованого на забезпечення передбачуваності і сталості судової практики, одна і та ж поведінка викладача (обіцяне сприяння захисту кваліфікаційної роботи перед ДЕК) розглядається ККС ВС у контексті кримінально-правової характеристики і підкупу працівника підприємства, установи, організації (ст. 354 КК), і зловживання впливом (ст. 369-2 КК). Різняться в наведених кейсах і підходи ККС ВС до кримінально-правової оцінки одержання викладачем НВ за написання кваліфікаційної роботи здобувача вищої освіти. Показаний стан речей навряд чи відповідає критерію «якості закону» як складнику принципу верховенства права. Розуміючи, що судовий розгляд, зокрема судом касаційної інстанції, проводиться, за загальним правилом, лише в межах висунутого обвинувачення (ч. 1 ст. 337 КПК України), хочеться зауважити на іншому: документи на кшталт Огляду, попри їх інформаційну корисність, не можуть замінити повноцінні (справжні) узагальнення судової практики і не здатні

забезпечити омріяну розробниками Антикорупційної стратегії-2025 і ДАП передбачуваність і сталість судової практики. Оцінюючи корупційну поведінку викладачів у наведених ситуаціях, слід було зважати, з огляду на ч. 6 ст. 13 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», на зроблений у постанові об'єднаної палати ККС ВС від 29 березня 2021 р. у справі № 554/5090/16-к [8] висновок про те, що суб'єктом злочину, передбаченого ч. 2 ст. 369-2 КК, є будь-яка фізична осудна особа, яка досягла віку кримінальної відповідальності на момент його вчинення, яка, за усвідомленням того, хто пропонує, обіцяє або надає НВ, здатна здійснити реальний вплив на особу, уповноважену на виконання функцій держави чи місцевого самоврядування. У такий спосіб ККС ВС підтвердив, що вплив, яким «торгує» суб'єкт злочину, передбаченого ч. 2 ст. 369-2 КК, може бути як реальним, так і удаваним, тобто поведінка суб'єкта «пасивного» зловживання впливом є корумпованою щонайменше суб'єктивно. Акцентувавши увагу на реальності впливу в уявленні того, хто вчиняє «активне» зловживання впливом, ККС ВС фактично визнав, що кримінальна відповідальність за цей злочин має наставати незалежно від того, чи вплив на особу, уповноважену на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, здійснюється, чи буде він насправді здійснюватись і чи особа взагалі спроможна здійснити такий вплив [9, с. 64–73]. У світлі сказаного показовим є, зокрема, те, що в судових рішеннях, винесених щодо доцентки, встановлено, що студент погодився на її пропозицію, усвідомлюючи, що вона, «зважаючи на займану посаду, перебуває в хороших відносинах з членами ДЕК, до повноважень яких входить прийняття рішень щодо захисту бакалаврських робіт, завдяки чому може впливати на прийняття ними рішень, у тому числі стосовно успішного захисту його бакалаврської роботи» [7].

Останні зміни антикорупційного законодавства, однак, унеможливають кваліфікацію аналізованої поведінки викладачів за ст. 369-2 КК, а отже, вчергове схиляють до думки про надання переваги ст. 354 КК «Підкуп працівника підприємства, установи чи організації». Якщо до недавнього часу членів ДЕК із певними застереженнями можна було визнавати належними адресатами з погляду інкримінування ст. 369-2 КК (згідно з приміткою цієї статті до осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, віднесено, зокрема, посадових осіб юридичних осіб публічного права, поняття яких у законодавчому порядку не розкривалось), то з моменту набрання чинності Законом України від 20 вересня 2023 р. «Про внесення змін до деяких законів України про визначення порядку подання декларацій осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, в умовах воєнного стану» – ні, адже тепер посадовою особою юридичної особи публічного права визнається лише голова та член наглядової ради, ради директорів, виконавчого органу, комісії з припинення (комісії з реорганізації, ліквідаційної комісії), ліквідатор, керівник, заступник керівника, головний бухгалтер, корпоративний секретар такої юридичної особи публічного права, а також особа, яка здійснює повноваження одноосібного виконавчого органу, та її заступники, голова та члени іншого органу управління юридичної особи (крім консультативного),

якщо утворення такого органу передбачено законом або статутом юридичної особи публічного права (ч. 1 ст. 1 Закону України «Про запобігання корупції»).

Продовжуючи висвітлювати тему кваліфікації корупційної поведінки викладачів у рішеннях ККС ВС, зазначимо, що в минулому році перед членами НКР при ВС були поставлені «задавнені» питання про те, (1) чи є викладач, який є членом екзаменаційної комісії, службовою особою як суб'єктом корупційних злочинів; і (2) чи наділяється викладач, який є членом екзаменаційної комісії, організаційно-розпорядчими функціями. Ці взаємопов'язані питання суддя ККС ВС Н. Марчук сформулювала відповідно до ст. 434-2 КПК України і ст. 47 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» через необхідність дати належну кримінально-правову оцінку діям члена екзаменаційної комісії в Правничому коледжі Львівського національного університету імені Івана Франка С. Останній обвинувачувався в тому, що, будучи службовою особою – членом екзаменаційної комісії – і використовуючи надані на період екзаменаційної сесії організаційно-розпорядчі функції у вигляді прийняття рішень про виставлення студентам екзаменаційних оцінок із подальшим присвоєнням освітньо-кваліфікаційного рівня молодшого спеціаліста, одержав від однієї зі студенток, яка не склала комплексний державний екзамен, НВ у вигляді 450 доларів США «за вирішення питання про позитивну задачу повторного екзамену».

Вироком одного з районних судів м. Львів від 29 серпня 2019 р., залишеним без змін ухвалою Львівського апеляційного суду від 20 липня 2022 р., С. було визнано невинуватим у вчиненні злочину, передбаченого ч. 3 ст. 368 КК, і виправдано у зв'язку з недоведеністю наявності в його діях складу кримінального правопорушення, передбаченого цією нормою КК. Задовольняючи касаційну скаргу прокурора і призначаючи новий розгляд справи в суді апеляційної інстанції, ККС ВС поставив під сумнів висновок суду як першої, так й апеляційної інстанції про невизнання С. суб'єктом злочину, передбаченого ч. 3 ст. 368 КК, адже той у складі екзаменаційної комісії приймав екзамени, виставляв оцінки, тобто здійснював тимчасову діяльність, яка має організаційно-розпорядчий характер, оскільки від результатів екзаменів залежить право продовжувати навчання, право отримувати стипендію [10].

Цей висновок, відтворений у щорічному Огляді судової практики ККС ВС [11, с. 44], вочевидь, буде спрямовувати діяльність правозастосувачів у подібних ситуаціях, а отже, забезпечуватиме однаковість судової практики. Сумніваюся, однак, що таку очікувану однаковість є підстави оцінити схвально.

Задля справедливості зауважимо, що обстоюваний ККС ВС підхід не є новим для вітчизняного кримінального права. Наприклад, Є. Стрельцов і В. Шевчук висловлювались за визнання науково-педагогічного працівника вищого навчального закладу службовою особою – суб'єктом одержання НВ (ст. 368 КК) у тих випадках, коли цей працівник, реалізуючи надане йому право на прийняття заліку, іспиту, курсової роботи, звіту про проходження практики чи проведення інших форм заліково-організаційного контролю, вчиняє діяння, які мають конкретні юридичні наслідки або породжують конкретні юридичні факти (переведення студента на наступний курс, отримання стипендії, переведення з

контрактної форми навчання на бюджетну тощо). На думку згаданих дослідників, у таких випадках науково-педагогічний працівник реалізує право розпоряджатись правами інших суб'єктів навчально-педагогічних відносин – осіб, які навчаються у вищі, а тому виконує організаційно-розпорядчі функції, набуваючи ознак службової особи [12].

Як слушно розмірковує з приводу розглядуваної кримінально-правової проблеми К. Задоя, тенденція розглядати підкуп окремих категорій осіб, які здійснюють професійні функції, як підкуп службових осіб сформувалася в судовій практиці ще в радянський період. Ця тенденція ніколи не мала абсолютного характеру, однак мала чимало типових проявів. До їх числа належить і кваліфікація як підкупу службових осіб підкупу лікарів, вчителів і викладачів при здійсненні ними професійних функцій, хоч останні не можуть бути інтерпретовані як функції представника влади, організаційно-розпорядчі або адміністративно-господарські функції. Викладення в чинній нині редакції ст. 354 КК повинно було призвести до того, що відповідні прояви активного та пасивного підкупу мали б кваліфікуватися саме за цією статтею. У реальності ж згадані законодавчі зміни не зупинили практику кваліфікації підкупу окремих категорій осіб, які виконують професійні функції, як дій службових осіб, а спроектували ще більшу її неоднозначність. Як наслідок, суди кваліфікують такі прояви підкупу за статтями 354, 368-4 та 368–369 КК. Подолання проблеми відсутності однакового підходу до кваліфікації підкупу окремих категорій осіб, які виконують професійні функції, на переконання вченого, можливе лише шляхом подальшого прогресивного розвитку судової практики. Гіпотетичні зміни до кримінального законодавства, які б могли забезпечити появу уніфікованого підходу, виглядали б у цьому випадку не виправдано партикулярними [13, пункти 22–24].

Цілком очевидно, що однією з передумов продовження позначеної дискусії, є відсутність законодавчого розкриття суті організаційно-розпорядчих функцій як змістової характеристики кримінально-правового поняття службової особи і фактично оцінної категорії.

За результатами окремого наукового дослідження, приводом для проведення якого став згаданий запит від судді ККС ВС Н. Марчук, ми з Є. Письменським сформулювали й аргументували такі висновки з аналізованої кримінально-правової проблеми: 1) кримінально-правова оцінка корупційній поведінці викладача, яка полягає в одержанні НВ, має даватися на підставі ст. 354 КК; 2) при визнанні особи службовою не повинен братись до уваги такий критерій, як повноваження вчиняти по службі юридично значимі дії, що породжують виникнення, зміну або припинення правовідносин; 3) підхід, згідно з яким під організаційно-розпорядчими розуміються не лише «внутрішньо-службові» функції щодо управління підлеглими (колективом, галуззю, ділянкою роботи тощо), а й функції щодо наділення інших осіб правами та обов'язками, а так само щодо зміни обсягу цих прав та обов'язків або їх припинення, є поширювальним тлумаченням кримінального закону. Останнє не враховує щонай-

менше етимології терміна «організаційно-розпорядчий», імперативу конституційного походження «усі сумніви – на користь особи, діяння якої кваліфікується», а також змісту чинних редакцій ст. 354 і ст. 358 КК, які дають змогу давати належну кримінально-правову оцінку зловживанням відповідних професіоналів; 4) *de lege lata* ст. 368-4 КК «Підкуп особи, яка надає публічні послуги» навряд чи може стати в нагоді для потреб кваліфікації корупційної поведінки викладача; *de lege ferenda* питання віднесення викладача при здійсненні ним різних контрольних заходів до категорії осіб, які здійснюють професійну діяльність з надання публічних послуг, має стати предметом окремого дослідження [14, с. 108–119].

Додам, що висновок ККС ВС про організаційно-розпорядчий характер діяльності викладача, який зловживає повноваженнями члена екзаменаційної комісії, не узгоджується з тим, що ККС ВС позиціонує себе як прибічника установленої судової практики, сформованої ще Верховним Судом України, у межах якої визнається, що організаційно-розпорядчі обов'язки – це обов'язки зі здійснення керівництва певною галуззю промисловості, трудовим колективом, ділянкою роботи, виробничою діяльністю окремих працівників, а адміністративно-господарські обов'язки – це обов'язки з управління або розпорядження майном [15]. Прикро, що в постанові ККС ВС, ухваленій щодо С., яка явно не може розцінюватись як прояв згаданого К. Задоею «прогресивного розвитку судової практики», немає не те, що спростування позиції, обстоюваної мною та Є. Письменським як членами НКР при ВС і відбитої у нашому науковому висновку щодо правової оцінки дій викладача-екзаменатора як суб'єкта корупційного правопорушення за КК, а й навіть згадування про те, що такий висновок, як відповідь на звернення судді ККС ВС, був підготовлений. Сказане, звісно, стосується і наукових висновків інших колег. На жаль, ні в цьому разі, ні в багатьох інших кримінальних провадженнях при ухваленні своїх рішень судді ККС ВС зазвичай не висвітлюють позиції членів НКР при ВС, не спираються на них. Свого часу, для того щоб посилити значимість наукових висновків членів НКР, ми з Є. Письменським висунули пропозицію в рішеннях Верховного Суду України, ухвалюваних за результатами розгляду питання про неоднакове застосування судом касаційної інстанції одних і тих самих норм кримінального закону щодо подібних суспільно небезпечних діянь, фіксувати (щонайменше в стислому вигляді), хто з науковців і що написав з приводу тієї чи іншої кримінально-правової проблеми; доречним у цьому разі був би і критичний аналіз міркувань вчених з боку суддів [16, с. 35–37]. Вважаємо, що ця пропозиція не втратила своєї актуальності дотепер.

Не буде зайвим привернути увагу і до казуїстичності підходу, який знайшов відбиття в постанові ККС ВС, винесеній щодо С.: у ній йдеться про організаційно-розпорядчий характер саме і лише тієї поведінки викладача, який приймає екзамен у складі екзаменаційної комісії. Постає питання, як бути у випадках одержання НВ, коли викладач здійснює, так би мовити, поточно-одноособові заходи контролю чи виконує іншу професійну діяльність, результати якої фіксуються в офіційних документах, набувають обов'язкового значення

для інших учасників правовідносин і можуть тягнути несприятливі правові наслідки для здобувача освіти? Наприклад, у згаданих вище кейсах про доцента і доцентку, у яких ККС ВС вирішував питання про кваліфікацію корупційної поведінки викладачів під кутом інкримінування ст. 354 і ст. 369-2 КК, НВ фактично одержувалась, зокрема, за підготовку висновку наукового керівника на кваліфікаційну роботу здобувача вищої освіти. Якщо акцентувати увагу на юридичних наслідках професійної викладацької діяльності, як це і зробив ККС ВС у постанові щодо С., то виходить, наприклад, що викладач, який за НВ не фіксує відсутність студентів на семінарських і практичних заняттях, також є службовою особою, адже наслідком такої документально підтвердженої відсутності може бути недопуск студента до складання іспиту і відрахування з вишу.

Висновки. Таким чином, стверджувати, що на сьогодні система забезпечення однаковості судової практики у кримінальних провадженнях про корупційні злочини працює ефективно, означає видавати бажане за дійсне. *(Автор цих рядків час від часу невесело жартує, що чи не єдиний позитив від теперішнього вкрай кострубатого, і не сталого, і не прогнозованого, правозастосування в частині кримінально-правової протидії корупції полягає в тому, що не збудуться апокаліптичні прогнози про заміну людської праці штучним інтелектом, включаючи трудові зусилля правників – прим. авт.).* Питання підготовки якісних узагальнень судової практики у кримінальних провадженнях щодо корупційних та пов'язаних з корупцією кримінальних правопорушень продовжує стояти на порядку денному. Залишається сподіватись на те, що ВАКС сумлінніше, ніж це на сьогодні зробив ВС, поставиться до виконання відповідного положення ДАП. Підхід до кримінально-правової оцінки корупційних зловживань викладачів, які не займають адміністративних посад, має бути однаковим, і його не варто пов'язувати з реалізацією професійних повноважень вчиняти юридично значимі дії, здатні породжувати, змінювати або припиняти правовідносини.

Питання про віднесення викладачів до осіб, які здійснюють професійну діяльність з надання публічних послуг, має стати предметом подальших наукових розвідок.

Використані джерела:

1. Огляд судової практики Верховного Суду у кримінальних провадженнях щодо корупційних та пов'язаних з корупцією кримінальних правопорушень. Рішення, внесені до ЄДРСР, за 2022 рік. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/oglyady/Oglyad_VS_korup_privoporush.pdf. (дата звернення: 28.02.2024).

2. Довідник із застосування статті 7 Європейської конвенції з прав людини. Ніякого покарання без закону: принцип встановлення законом кримінальних правопорушень і покарань. Оновлено 30 квітня 2017 року. URL : https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/Guide_Art_7_UKR. (дата звернення: 28.02.2024).

3. Вирок Жовківського районного суду Львівської області від 6 грудня 2021 р. у справі № 444/930/16-к. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/101665885>.

4. Постанова колегії суддів Першої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 18 жовтня 2022 р. у справі № 444/930/16. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106869176>.

5. Вирок Севєродонецького міського суду Луганської області від 26 листопада 2021 р. у справі № 428/3835/19. URL : <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/102100808>. (дата звернення: 28.02.2024).

6. Ухвала Дніпровського апеляційного суду від 18 серпня 2022 р. у справі № 428/3835/19. URL : <https://clarity-project.info/court/decision/106239444>.

7. Постанова колегії суддів Третньої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 29 червня 2022 у справі № 593/903/17. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105036917>.

8. Постанова об'єднаної палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 29 березня 2021 р. у справі № 554/5090/16-к. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/96074938>.

9. Дудоров О. О. «Торгівля» удаваним впливом : проблеми кваліфікації та вдосконалення кримінального закону. *Актуальні проблеми кримінального права* : матеріали XII Всеукр. наук.-теор. конф., присвяч. пам'яті проф. П.П. Михайленка (Київ, 18 листоп. 2021 р.) / редкол.: В. В. Черней, С. Д. Гусарев, С. С. Чернявський та ін. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2021. С. 64–73.

10. Постанова колегії суддів Першої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 21 листопада 2023 р. у справі № 461/3472/17. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL : reyestr.court.gov.ua/Review/115168389.

11. Огляд судової практики Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду за 2023 рік. URL : https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/oglyady/Oglyad_KKS_2023.pdf.

12. Стрельцов Є., Шевчук В. Корупція в освіті. *Юридичний вісник України*. 3–9 березня 2012 р., № 9.

13. Задоя К. П. Узагальнення проблем застосування законодавства, що встановлює відповідальність за корупційні злочини. Ред. М.І. Хавронюк. Київ: ЦППР, 2019. URL : <http://pravo.org.ua/img/books/files/1571912565cplr.%20applying%20of%20anti-corruption%20legislation.pdf>. (дата звернення: 28.02.2024).

14. Дудоров О. О., Письменський Є. О. Викладач як суб'єкт корупційних злочинів. *Вісник кримінального судочинства*. 2023. № 1–2. С. 108–119. DOI : <https://doi.org/10.17721/2413-5372.2023.1-2/108-119>.

15. Постанова колегії суддів Третньої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 8 вересня 2021 р. у справі № 185/2418/18. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/99556557>.

16. Дудоров О. О., Письменський Є. О. Проблеми встановлення виду умислу при кваліфікації злочинів проти життя та здоров'я особи. *Політика в сфері боротьби зі злочинністю* : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (1–2 березня 2013 року, м. Івано-Франківськ). Івано-Франківськ : Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 2013. С. 33–37.

References:

1. Ohliad sudovoi praktyky Verkhovnoho Sudu u kryminalnykh provadzheniakh shchodo koruptsiinykh ta poviazanykh z koruptsiieiu kryminalnykh pravoporushen. Rishennia, vneseni do YeDRSR, za 2022 rik. (2020). N. p. URL : <https://supreme.court.gov>.

ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/oglyady/Oglyad_VS_koryp_pra voporush.pdf. [in Ukrainian].

2. Dovidnyk iz zastosuvannia statti 7 Yevropeiskoi konventsii z prav liudyny. Ni akoho pokarannia bez zakonu: pryntsyv vstanovlennia zakonom kryminalnykh pravo porushen i pokaran. Onovleno 30 kvitnia 2017 roku. (2017). N. p. URL: https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/Guide_Art_7_UKR. [in Ukrainian].

3. Vyrok Zhovkivskoho raionnoho sudu Lvivskoi oblasti vid 6 hrudnia 2021 r. u spravi № 444/930/16-k. (2021). *Yedynyi derzhavnyi reistr sudovykh rishen – Unified state register of court decisions*. N. p. URL : <https://reyst.court.gov.ua/Review/101665885>. [in Ukrainian].

4. Postanova kolehii suddiv Pershoi sudovoi palaty Kasatsiinoho kryminalnoho sudu Verkhovnoho Sudu vid 18 zhovtnia 2022 r. u spravi № 444/930/16. (2022). *Yedynyi derzhavnyi reistr sudovykh rishen – Unified state register of court decisions*. N. p. URL : <https://reyst.court.gov.ua/Review/106869176>. [in Ukrainian].

5. Vyrok Sievierodonetskoho miskoho sudu Luhanskoï oblasti vid 26 lystopada 2021 r. u spravi № 428/3835/19. (2021). *Yedynyi derzhavnyi reistr sudovykh rishen – Unified state register of court decisions*. N. p. URL : <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/102100808>. [in Ukrainian].

6. Ukhvala Dniprovskoho apeliatsiinoho sudu vid 18 serpnia 2022 r. u spravi № 428/3835/19. (2022). *Yedynyi derzhavnyi reistr sudovykh rishen – Unified state register of court decisions*. N. p. URL: <https://clarity-project.info/court/decision/106239444>. [in Ukrainian].

7. Postanova kolehii suddiv Tretoi sudovoi palaty Kasatsiinoho kryminalnoho sudu Verkhovnoho Sudu vid 29 chervnia 2022 u spravi № 593/903/17. (2022). *Yedynyi derzhavnyi reistr sudovykh rishen – Unified state register of court decisions*. N. p. URL : <https://reyst.court.gov.ua/Review/105036917>. [in Ukrainian].

8. Postanova obiednanoi palaty Kasatsiinoho kryminalnoho sudu Verkhovnoho Sudu vid 29 bereznia 2021 r. u spravi № 554/5090/16-k. (2021). *Yedynyi derzhavnyi reistr sudovykh rishen – Unified state register of court decisions*. N. p. URL : <https://reyst.court.gov.ua/Review/96074938>. [in Ukrainian].

9. Dudorov, O. O. (2021). «Torhivlia» udavanyv vplyvom : problemy kvalifikatsii ta vdoskonalennia kryminalnoho zakonu. *Aktualni problemy kryminalnoho prava – Actual problems of criminal law: materialy XII Vseukr. nauk.-teor. konf., prysviach. pamiaty prof. P.P. Mykhailenka / V. V. Cherniei, S. D. Husariev, S. S. Cherniavskiyi et al. (Eds.)*. Kyiv: Nats. akad. vnutr. Sprav, 64–73. [in Ukrainian].

10. Postanova kolehii suddiv Pershoi sudovoi palaty Kasatsiinoho kryminalnoho sudu Verkhovnoho Sudu vid 21 lystopada 2023 r. u spravi № 461/3472/17. (2023). *Yedynyi derzhavnyi reistr sudovykh rishen – Unified state register of court decisions*. N. p. URL : <https://reyst.court.gov.ua/Review/115168389>. [in Ukrainian].

11. Ohliad sudovoi praktyky Kasatsiinoho kryminalnoho sudu u skladi Verkhovnoho Sudu za 2023 rik. (2023). *Yedynyi derzhavnyi reistr sudovykh rishen – Unified state register of court decisions*. N. p. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/oglyady/Oglyad_KKS_2023.pdf. [in Ukrainian].

12. Streltsov, Ye., Shevchuk, V. (2012). Koruptsiia v osviti. *Yurydychnyi visnyk Ukrainy – Law Herald of Ukraine*, 3–9 bereznia 2012 r., 9. [in Ukrainian].

13. Zadoia, K. P. (2019). Uzahalnennia problem zastosuvannia zakonodavstva, shcho vstanovliuie vidpovidalnist za koruptsiini zlochyny / M. I. Khavroniuk (Ed.). Kyiv: TsPPR. N. p. URL : http://pravo.org.ua/img/books/files/15719125_65cplr.%20applying%20of%20anti-corruption%20legislation.pdf. [in Ukrainian].

14. Dudorov, O. O., Pysmenskyi, Ye. O. (2023). Vykkladach yak subiekt koruptsiinykh zlochyniv. *Visnyk kryminalnoho sudochynstva – Herald of criminal justice*, 1–2, 108–119. DOI : <https://doi.org/10.17721/2413-5372.2023.1-2/108-119>. [in Ukrainian].

15. Postanova kolehii suddiv Tretoi sudovoi palaty Kasatsiynoho kryminalnoho sudu Verkhovnoho Sudu vid 8 veresnia 2021 r. u spravi № 185/2418/18. (2021). N. p. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/99556557>. [in Ukrainian].

16. Dudorov, O. O., Pysmenskyi, Ye. O. (2013). Problemy vstanovlennia vydu umyslu pry kvalifikatsii zlochyniv proty zhyttia ta zdorovia osoby. *Polityka v sferi borotby zi zlochynnistiu – Policy in the field of combating crime: materialy Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii (1–2 bereznia 2013 roku, m. Ivano-Frankivsk)*. Ivano-Frankivsk : Prykarpatskyi natsionalnyi universytet imeni Vasylia Stefanyka, 33–37. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії 01.03.2024

Dudorov O., Doctor of Legal sciences, Professor, Professor of the Department Criminal Law policy and Criminal Law Educational and Scientific Institute of Law of Kyiv National University named after Taras Shevchenko (Kyiv, Ukraine)

TEACHER-GRAFTER: ANALYSIS OF LEGAL POSITIONS OF THE CRIMINAL CASSATION COURT OF THE SUPREME COURT

The article is devoted to the analysis of the legal positions of the Criminal Cassation Court of the Supreme Court, in which the issues of qualification of the corrupt behavior of teachers are resolved, and also to the investigation of the potential impact of these positions on law enforcement practice in terms of ensuring its uniformity and predictability.

Both advantages and disadvantages of the approach advocated by the Supreme Court regarding the criminal law evaluation of the teacher's receipt of undue benefit from the student for completing the graduate thesis instead of him and facilitating its successful defense before the state examination commission are clarified. The opinion was expressed that incrimination in similar situations of Art. 354 of the Criminal Code of Ukraine should be connected with the failure of the teacher to fulfill the duties of the head of the diploma project and (or) failure (in violation of the Law of Ukraine "On Education") to monitor the student's compliance with academic integrity. The problematic nature of qualifying such actions as "passive" abuse of influence has been demonstrated, when considering the latest changes in anti-corruption legislation.

The conclusion of the Criminal Cassation Court of the Supreme Court on the recognition of a teacher, who administers exams as part of the examination committee, as the subject of the crime provided for in Part 3 of Art. 368 of the Criminal Code of Ukraine, has been criticized. It has been proven that criminal law analyses of the teacher's corrupt behavior, which consists of receiving an illegal benefit, should be given on the basis of Art. 354 of the Criminal Code of Ukraine "Bribery of an employee of an enterprise, institution or organization." It has been noted that the approach to qualification of corrupt practices of teachers who do not hold administrative positions should be the same and at the same time not related to the exercise of professional powers related to performance of legally significant actions capable of creating, changing or terminating legal relations.

An opinion has been expressed about the expediency of increasing the significance of the scientific conclusions of the members of the Scientific Advisory Council at the Supreme

Court. It has been shown that reviews of judicial practice, which are developed and systematically published by the Supreme Court, despite their informative usefulness and saturation, cannot replace full-fledged (true) generalizations of judicial practice and are not able to ensure predictability and stability of judicial practice mentioned in the Anti-corruption Strategy-2025 and the State Anti-corruption Program practices in cases of corruption and corruption-related criminal offenses.

Keywords: corruption criminal offense, unlawful benefit, official, organizational and administrative functions, bribery, academic integrity, uniformity of judicial practice, interpretation of criminal law.

DOI: 10.33766/2786-9156.105.88-101

УДК: 343.32

Зайцев О. В., кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінального права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого (м. Харків, Україна)

e-mail: tavr0106@gmail.com

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-6743-7114>

ОСОБЛИВОСТІ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ КВАЛІФІКАЦІЇ КОЛАБОРАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В ОСВІТНІЙ СФЕРІ¹

У статті здійснено системний аналіз законодавчих приписів щодо колабораційної діяльності в освітній сфері та її кримінально-правової кваліфікації. Звернено увагу, що колабораціонізм криміналізований тільки в березні 2022 року, але його прояви слід вивчати з моменту окупації окремих територій України ще в лютому 2014 р. Актуальність проблеми аргументується ще й тим, що це одне із найбільш поширених кримінальних правопорушень у державі, а його частка серед злочинів проти основ національної безпеки України перевищує п'ятдесят відсотків. Наголошено, що криміналізація конкретних форм колабораціонізму в освітній сфері викликала серед науковців критику і побоювання «вибіркового» правосуддя; пропонувалось їх виключення, також наводилися неоднозначні тлумачення закону, що містили суттєві протиріччя.

У статті піддано критичному аналізу доктрину кримінального права з приводу кваліфікації колабораційної діяльності в освітній сфері. Узагальнено судову практику застосування ч. 3 ст. 111-1 КК (станом на 01.02.2024 р.), вивчено конкретні форми вчинення цього злочину. Наведено авторське бачення сутності об'єктивних та суб'єктивних ознак діяння. Підтримано доцільність по-

¹Статтю підготовлено та опубліковано за грантової підтримки Національного фонду досліджень України в рамках проєкту «Колабораціонізм на тимчасово окупованих територіях України: проблеми правової оцінки, гарантування прав і свобод людини та реінтеграції територій» (проєкт № 2021.01/0106). Зміст, висвітлений у цьому доробку, може не співпадати з поглядами Національного фонду досліджень України».

зиці визнання суб'єктом злочину у разі вчинення дій, спрямованих на впровадження стандартів освіти держави-агресора в закладах освіти, тільки службових осіб у галузі освіти. Показано проблемність кримінально-правової оцінки випадків, коли впровадження освітніх стандартів уже відбулось, але навчальний процес не розпочинався через деокупацію або окупаційна влада не надала дозволу на здійснення освітнього процесу в закладі освіти. Аргументовано наявність у цьому випадку підстав для притягнення осіб до відповідальності.

Піддано аналізу проблему кваліфікації вчинення пропаганди в закладах освіти з метою сприяння здійсненню збройної агресії проти України, встановленню та утвердженню тимчасової окупації частини території України, уникненню відповідальності за здійснення державою-агресором збройної агресії проти України. Звернено увагу на обґрунтованість притягнення, зокрема, працівників освіти, які не є службовими, за вчинення цього виду колабораційної діяльності. За результатами дослідження зроблено висновки та наведено пропозиції щодо вдосконалення правозастосовної діяльності.

Ключові слова: кримінальне право, кримінальна відповідальність, кримінальне правопорушення, злочини проти основ національної безпеки України, колабораційна діяльність.

Постановка проблеми. Здійснення правової оцінки колабораційної діяльності на тимчасово окупованих територіях вважається відносно новою проблемою для науки і правозастосовчої діяльності. Водночас, проблема колабораціонізму виникла ще в лютому 2014 р. після окупації частини території України, а не з початку широкомасштабної агресії в лютому 2022 р.

Узагальнення судової практики застосування ст. 111 КК України за період 2014-2022 рр. свідчить, що колабораціонізм як такий підпадав під інші статті кодексу, зокрема під ознаки державної зради [1]. Така оцінка, між іншим, надана співпраці з ворогом у період з 20 лютого 2014 р. по 14 березня 2022р. і стосується тільки діянь, які вчинені на території Автономної Республіки Крим, як тимчасово окупованої території рф. Сівпраця громадян України з представниками терористичних організацій «днр» та/чи «лнр» кваліфікувалась не за ст. 111, а як правило, за ст. 258-3 КК України. Це пов'язано з тим, що згадані території України не мали статусу тимчасово окупованих до 07 травня 2022 р.

З моменту набрання законної сили положень ст. 111-1 КК колабораційна діяльність стала одним із найпоширеніших кримінальних правопорушень. Так за 2023 рік обліковано 6 270 кримінальних правопорушень за ст.ст. 109 - 114-2 КК України. З них більше як половина – 3 207 – за ст. 111-1 КК України. У 1305 провадженнях особам вручено повідомлення про підозру. Направлено до суду з обвинувальним актом 984 провадження [2].

Наведене свідчить, що новела широко застосовується на практиці. Водночас вивчення законопроектної діяльності вказує на те, що положення цієї статті майже одразу потребували серйозного осмислення й доопрацювання. Наразі йдеться про уточнення кожного з видів колаборації на тимчасово окупованих територіях за їх сферами, а саме: інформаційній та освітній; в економічній та

адміністративній; у політичній; у воєнній, правоохоронній, безпековій та судовій; у сфері надання публічних послуг [3].

У статті запропоновано приділити увагу особливостям кваліфікації співпраці з ворогом у сфері освітньої діяльності. На перший погляд, ця діяльність є ніби менш суспільно небезпечною, порівняно з колаборацією в інших сферах. Водночас, якщо вивчити вказане питання, врахувавши її наслідки, стає зрозуміло, що криміналізація цих діянь має суттєве обґрунтування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням кримінально-правової характеристики злочину, передбаченого ст. 111-1 КК України, приділено увагу в працях Н. О. Антонюк, М. С. Бондаренко, К. Ю. Гончаренка, О. О. Кравчука, В. Н. Кубальського, В. В. Кузнецова, Р. О. Мовчана, Є. О. Письменського, О. Е. Радутного, М. А. Рубашенко, М. В. Сийпюкі, М. І. Хавронюка та ін. Водночас, аналіз положень КК щодо співпраці з ворогом у сфері освіти з урахуванням наявної судової практики не здійснювався.

Формулювання цілей. Метою пропонованого дослідження є здійснення системного аналізу положень закону щодо колабораційної діяльності у сфері освіти; визначення сутності ознак складу цього злочину; вивчення наявної судової практики за час дії ч. 3 ст. 111-1 КК України; формулювання висновків і пропозицій для вдосконалення правозастосовчої діяльності.

Виклад основного матеріалу. У ч. 3 ст. 111-1 КК України передбачена відповідальність громадян України за: 1) дії, спрямовані на впровадження стандартів освіти держави-агресора у закладах освіти; 2) здійснення пропаганди в закладах освіти незалежно від типів та форм власності з метою сприяння здійсненню збройної агресії проти України, встановленню та утворенню тимчасової окупації частини території України, уникненню відповідальності за здійснення державою-агресором збройної агресії проти України. Правильне встановлення ознак складу цього злочину викликало в науковій літературі низку питань. Зокрема щодо дій, спрямованих на впровадження стандартів освіти держави-агресора в закладах освіти, позиції дослідників суттєво різняться.

Ще на початку дії ст. 111-1 КК В. В. Кузнецов та М. В. Сийпюкі виступили з критикою криміналізації дій громадян України, спрямованих на впровадження освітніх стандартів держави-агресора в навчальних закладах. Учені переконували, що ця форма співпраці з ворогом може бути розширено тлумачитися в судовій практиці, а такою «невиваженою криміналізацією створюються умови для несприйняття держави громадянами, які опинилися в скрутних умовах на захоплених територіях». У результаті це «призведе або до вибіркового правосуддя, або до незастосування цієї форми взагалі». Наведені міркування авторів дозволи їм висловити пропозицію щодо виключення цієї форми злочину з ч. 3 ст. 111-1 КК України [4, с. 381, 385, 387].

Інші дослідники не були настільки категоричними у висновках. Так М. І. Хавронюк запропонував вважати діями, спрямованими на впровадження стандартів освіти держави-агресора в закладах освіти, підготовку хоча б одного проєкту такого стандарту освіти або його затвердження, або початок проведення заняття за таким стандартом [5]. Н. Симоненко пов'язує момент закінчення цього

кримінального правопорушення, коли особа «розпочала дії, направлені на зміну стандартів освіти в закладах освіти» [6, с. 99].

Викладене дає підстави для висновку, що науковці пов'язують момент закінчення злочину зі стадією готування або замаху, тобто вбачають у цьому випадку усічений склад злочину. З цього приводу слід звернутися до ч. 3 ст. 111-1 КК України, у якій йдеться про «дії...спрямовані на... впровадження стандартів освіти...». В Особливій частині КК України законодавцем неодноразово використовується сполука «спрямовані(ий) на», наприклад, у ст. 109, ч. 6 ст. 111-1, ч. 1 ст. 111-2, ч. 1 ст. 113, ч. 1 ст. 127, ч. 1 ст. 161 і т.ін. Системний аналіз свідчить, що вираз «спрямованість на...» свідчить про об'єктивно-суб'єктивну характеристику складу кримінального правопорушення. Перш за все, це свідчить про очевидно умисне діяння, при якому особа усвідомлює суспільно небезпечний характер свого діяння, тобто усвідомлює фактичний зміст (характер, спосіб, «спрямованість»). Водночас, це формулювання надає конкретизації за об'єктивними ознаками реалізації умислу особи й не охоплює дії, що за характером є створенням умов для майбутнього вчинення злочину.

Наступне, що заслуговує на увагу, це тлумачення сутності слів «впровадження стандартів освіти». Після проведеного аналізу нормативних актів Міністерства освіти і науки України А. В. Лапкін та Д. П. Євтеєва зробили висновок, що міністерство пов'язує впровадження стандартів освіти «з діями організаційного характеру, що виражаються в розробці й затвердженні освітніх програм та навчальних планів закладів освіти» [7, с. 126]. Н. В. Тетеса обґрунтовано пропонує розуміти під терміном «впровадження» не процес, що включає всі стадії переходу на стандарти освіти країни-агресора (від планування й розробки стандарту до його реалізації та складання освітніх програм та навчальних планів), а організаційно-розпорядче рішення відповідної службової особи (зокрема, службової особи закладу освіти) про перехід на нього [8, с. 79].

На труднощі в застосуванні, різну судову практику за одних і тих самих обставин вказують М. Бондаренко та О. Кравчук. Судді роблять висновок про формальний склад цього правопорушення і вважають, що для кваліфікації вчинених діянь важливо, що відповідне впровадження стандартів відбувається замість державних освітніх стандартів України [9].

Дослідники одностайні в тому, що дії, спрямовані на впровадження стандартів освіти, може виконати тільки суб'єкт, наділений організаційно-розпорядчими функціями (обов'язками), тобто службова особа. До них, насамперед, слід віднести працівників незаконних органів влади у сфері освіти, а також службових осіб закладів освіти, які виконують організаційно-розпорядчі функції щодо забезпечення освітнього процесу відповідно до вимог стандартів освіти країни-окупанта. Відповідно, підстави для притягнення т.зв. «рядових» педагогічних працівників за цей вид колабораційної діяльності відсутні через те, що й МОН України не пов'язує процес впровадження стандартів освіти із викладанням навчальних дисциплін [7, с. 126; 8, с. 79].

Зауважимо, що наведені вище наукові позиції не враховували судової практики. У січні 2023 р. жодного обвинувального вироку суду не було й науковці погоджувались, що залишається багато питань у кваліфікації цього виду колабораційної діяльності, яке належатиме вирішити судовій практиці.

Станом на 01 лютого 2024 р. *Єдиний державний реєстр судових рішень містить інформацію про 31 (тридцять один) обвинувальний вирок, винесений судами першої інстанції, за вчинення дій громадянами України злочину, передбаченого ч. 3 ст. 111-1 КК України.* З урахуванням вищенаведених міркувань вивчення судової практики викликає особливий інтерес. У всіх вирокх особи засуджені саме за вчинення дій, спрямованих на впровадження стандартів освіти держави-агресора в закладах освіти.

Суб'єктами виявилися 24 (двадцять чотири) директори або їх заступники шкіл, ліцеїв, гімназій Донецької, Запорізької, Луганської, Харківської і Херсонської областей, 1 (один) директор дошкільного навчального закладу; 4 (чотири) представники керівництва закладів вищої освіти (в.о. обов'язків ректора та два заступники декана Маріупольського державного університету; проректор Приазовського державного технічного університету (м. Маріуполь); 2 (два) керівники окупаційної адміністрації Харківської області). Щодо конкретних дій, які були вчинені засудженими, то їх опис у вирокх суттєво різняться. Це можна пояснити такими факторами.

Перший фактор пов'язаний із функціональними обов'язками за посадою, яку особа обіймала – працівник незаконних органів влади у сфері освіти чи керівник закладу освіти. Так спектр діяльності перших ширший, аніж у керівника закладу освіти. Наприклад, начальник відділу освіти «тимчасової цивільної адміністрації» м. Балаклія Харківської області організувала направлення вчителів до рф для проходження перепідготовки за новими стандартами та програмами; надавала вказівки підлеглим їй директорам щодо: набору педагогічного складу та підготовки приміщень школи за стандартами освіти держави-агресора; вилучення з бібліотек закладів українських підручників; відновлення, відповідно до журналів, оцінок учнів 9-х, 11-х класів, на підставі чого мали бути видані свідоцтва про здобуття освіти російською мовою; здійснення набору учнів до шкіл на період 2022-2023 навчального року тощо [10].

Керівники ж закладів освіти, як правило, є виконавцями рішень посадових осіб окупаційної влади. Після призначення на посаду вони забезпечували реєстрацію навчального закладу відповідно до законодавства держави-окупанта; виключали з освітнього процесу дотримання державних стандартів та освітніх програм України. Надалі планували та організували освітній процес відповідно до вимог законодавства про освіту країни-агресора. Це супроводжувалось такими діями: переобладнанням навчальних аудиторій; вилученням української навчальної літератури; впровадженням російської мови навчання, отриманням підручників та інших матеріалів за стандартами рф для здійснення освітньої діяльності; організацією проходження викладачами перепідготовки за стандартами освіти та освітніми програмами рф; фактичною виплатою працівникам заробітної плати російськими рублями тощо [11; 12].

Другий фактор, на який необхідно звернути увагу, це часовий проміжок виконання наведених службових обов'язків, який, своєю чергою, залежить від періоду окупації / деокупації території. По-перше, заклади освіти окремих районів Луганської і Донецької областей, які з квітня 2014 року здійснювали свою діяльність за освітніми стандартами терористичних організацій «днр» та «лнр». У цьому випадку відсутні формальні підстави для встановлення ознак запровадження освітніх стандартів саме держави-агресора. Водночас, наступна діяльність цих закладів по впровадженню стандартів освіти рф вже потребує кваліфікації [13]. По-друге, це заклади освіти на територіях, які окуповані рф з 24 лютого 2022 р. по нині. По-третє, указані освітні заклади перебували на окупованих територіях Харківської і Херсонської областей і, відповідно, деокуповані восени 2022 р.

В останніх двох варіантах можливі ситуації, коли, наприклад, директора школи призначено представниками окупаційної влади у сфері освіти, але через деокупацію навчальний процес так і не розпочався. Наприклад, призначена окупантами в.о. директора середньої школи с. Гетьманівка Куп'янського району Харківської області вчинила низку дій: 1) надала вказівку бібліотекарці отримати російські навчальні підручники, які відповідають стандартам освіти держави-агресора, з метою їх використання в освітній діяльності; 2) на виконання окупаційної адміністрації підготувала статутні документи школи для інтеграції освітніх стандартів рф; 3) отримала від представника окупаційної влади флеш-носій з електронними документами та скан-копіями документів із навчальними програмами рф, які окупаційна влада використовувала для впровадження стандартів освіти держави-агресора на окупованих територіях України [14]. Однак 08.09.2022р. село звільнено ЗС України.

Також можливі випадки, коли заклад освіти й досі перебуває в окупації. Тим часом призначено керівника закладу, сформовано штат педагогічних працівників, але окупаційна влада не дозволила здійснення освітнього процесу через бойові дії чи відсутність достатньої кількості учасників навчального процесу тощо.

Другою формою співпраці в освітній сфері є здійснення пропаганди в закладах освіти незалежно від типів та форм власності з метою сприяння здійсненню збройної агресії проти України, встановленню та утвердженню тимчасової окупації частини території України, уникненню відповідальності за здійснення державою-агресором збройної агресії проти України.

Так в 11 з 31 вищезгаданих вироків ідеться про здійснення наведеного виду пропаганди в закладах освіти. Слід визнати, що в більшості справ опис конкретних дій, які кваліфіковані як пропаганда, надзвичайно лаконічний. Наприклад: участь у постановочних відеозаписах та фотозвітах для пропагандистських засобів масової інформації окупаційної влади на телевізійному каналі та в мітингу-ході «Я русский! Мы русские» з прапором держави-окупанта [15]; мілітаризація освіти дітей [16]; надання інтерв'ю на фоні символіки «Министерства образования и науки днр» [17]; проведення святкового заходу з нагоди початку освітнього процесу в закладах освіти так званої «днр» із залученням представників окупаційної адміністрації [18] тощо.

За здійснення такого виду пропаганди в закладах освіти відповідальності підлягають будь-які громадяни України, а не тільки учасники освітнього процесу. Також слід наголосити, що хоча на сьогодні відсутні випадки притягнення до кримінальної відповідальності за ч. 3 ст. 111-1 КК педагогічних працівників, які не є службовими особами, і здійснюють освітню діяльність на тимчасово окупованій території за стандартами держави-агресора, водночас уже є випадки, на які слід звертати увагу й надавати їм кримінально-правову оцінку.

Для визначення сутності здійснення пропаганди в закладах освіти необхідним є вивчення положень Закону України від 22 травня 2022р. № 2265-IX. Так у п. 3 ч. 1 ст. 1 цього закону надається таке визначення пропаганди російського нацистського тоталітарного режиму, збройної агресії російської федерації як держави-терориста проти України: *«поширення інформації, спрямованої на підтримку або виправдання злочинного характеру діяльності російської федерації, органів держави-терориста (держави-агресора), їх посадових осіб, працівників, службовців (у тому числі військовослужбовців) та/або представників, які відкрито або приховано діють від імені російської федерації на території України або з територій інших держав проти України; популяризація та глорифікація діяльності органів держави-терориста (держави-агресора), дій їх посадових осіб, працівників, службовців (у тому числі військовослужбовців) та/або представників; публічне заперечення, у тому числі через медіа або з використанням мережі Інтернет, злочинного характеру збройної агресії російської федерації проти України; публічне використання символіки воєнного вторгнення російського нацистського тоталітарного режиму в Україну, використання, створення, поширення продукції, що містить таку символіку, в Україні та/або за кордоном».*

Діяльність органів влади рф, як на своїй території, так і на тимчасово окупованих територіях України, переконують у висновку про запровадження комплексних заходів із державної пропаганди в освітній діяльності. Так у всіх школах з 1 вересня 2022р навчальний тиждень починається з виконання гімну й підняття російського прапора. З метою «зміцнення традиційних російських духовно-моральних цінностей», запроваджено позашкільне заняття під назвою «Розмови про важливе» [19]. На цих заняттях дітям пояснюють, що таке патріотизм і любов до батьківщини, навіщо військова агресія проти України. Зокрема, «щотижня розповідатимуть, що війна в Україні – приклад справжньої любові до країни та російського народу, а справжній патріот має завжди бути готовим померти за щастя Батьківщини». Як приклади військових подвигів та «служіння вітчизні» вчителям пропонується наводити історії російських військослужбовців, які беруть участь у військовій агресії проти України [20].

Наприклад, викладачка російської мови та літератури, як класна керівниця 8 класу, що одночасно виконує обов'язки заступника директора з навчально-виховної роботи, т. зв. «Державної бюджетної освітньої установи міста Горлівка «Школи № 77», здійснювала пропаганду шляхом здійснення дописів у мережі «Вконтакті» у задалегідь створеній спільноті для учнів 8 класу. Викладачка здійснила допис-звернення щодо проведення «Розмов про важливе» з приводу «Дня возз'єднання Крима з Росією»; заперечувала факт збройної агресії рф

проти України, натомість вказавши, що є «спеціальна воєнна операція»; розмістила графічні зображення з текстом під назвою «Правила и условия участия в конкурсе рассказов в сборник «за родину», присвячений учасникам «специальной военной операции» тощо [13].

На території рф, а також на тимчасово окупованих територіях України, з 1 вересня 2023 р. розпочато викладення історії за підручником для учнів старших класів із розділом про війну проти України, який повторює російську пропаганду. Зокрема, «окуповані українські території називають «новими регіонами» Росії [21]. Також наводиться, що російські солдати «рятували світ» у 2014 році, коли рф анексувала Кримський півострів [22].

Таким чином, не може підлягати відповідальності за колабораційну діяльність учитель, який викладає за освітнім стандартом держави-агресора навчальну дисципліну без елементів пропаганди. Водночас, можливі випадки, коли, наприклад, викладач під час заняття використовує символи вторгнення в Україну: латинські літери «Z», «V» або педагогічні працівники різних класів залучаються до проведення, т.зв. «Розмов про важливе», які містять елементи пропаганди. Такі заняття, а також уроки з історії за новим російським підручником прямо ставлять своїм завданням виправдання й утвердження російського окупаційного режиму в Україні. У наведених випадках вбачаються підстави для притягнення до кримінальної відповідальності педагогічних працівників за здійснення пропаганди саме з метою сприяння здійсненню збройної агресії проти України, встановленню та утвердженню тимчасової окупації частини території України, уникненню відповідальності за здійснення державою-агресором збройної агресії проти України.

Звернемо увагу, що колаборація в освітній сфері може вчинятися у сукупності з іншими злочинами. Так в одному випадку винному додатково поставлено у вину також добровільне зайняття громадянином України посади, пов'язаної з виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій, у незаконних органах влади, створених на тимчасово окупованій території в окупаційній адміністрації держави-агресора [10]. Як сукупність злочинів за ч. 3 ст. 111-1 КК та ч. 1 ст. 111-2 КК, слід кваліфікувати випадки, коли директор школи не тільки впроваджує стандарти освіти держави-агресора, а й добровільно передає належні закладу освіти оргтехніку окупантам, а транспортні засоби – військовослужбовцям збройних сил агресора.

Висновки. Викладений матеріал дозволяє зробити низку висновків. По-перше, криміналізація співробітництва з ворогом в освітній сфері має суттєві підстави, через те що виховний вплив закладів освіти спрямований на формування стійких моральних якостей, потреб, почуттів, навичок поведінки. Вбачається, що колаборація в освітній сфері в частині Донецької та Луганської областей, які, починаючи з 7 квітня 2014 року, не були під контролем України, багато в чому призвела до того, що на цих територіях виросло покоління, яке ненавидить Україну [23]. Очевидно, що за десять років з дітьми проведено системну роботу в межах дошкільної, шкільної та університетської освіти.

По-друге, побоювання щодо незастосування положень або «вибіркового правосуддя» ч. 3 ст. 111-1 КК України не підтвердилися. Порівняно з іншими формами колаборації з ворогом, вироки, які мають відношення до освітньої сфери, ще не багато. Водночас, став зрозумілий масштаб такої співпраці: вона охопила дошкільні заклади, школи, ліцеї, гімназії, заклади вищої освіти тощо.

По-третє, судова практика пішла обґрунтованим шляхом визнання винними за дії, спрямовані на впровадження стандартів освіти держави-агресора у закладах освіти, саме службових осіб у галузі освіти, які прийняли/виконали рішення про перехід на стандарт освіти держави-агресора, зокрема, виключили державні стандарти та освітні програми України; запровадили викладання російською мовою; забезпечили бібліотечний фонд підручниками за освітньою програмою рф і т.ін.

По-четверте, підстави для кваліфікації дій за ч. 3. ст. 111-1 КК України наявні і у випадках, коли впровадження освітніх стандартів вже відбулось, але навчальний процес не розпочався.

По-п'яте, вивчення судової практики свідчить, що громадяни України, які не є службовими особами, і здійснюють освітню діяльність на тимчасово окупованій території за стандартами держави-агресора, можуть бути суб'єктами колабораційної діяльності в разі здійснення ними пропаганди в закладах освіти, зокрема, поширення інформації, спрямованої на підтримку або впровадження злочинного характеру діяльності держави-агресора, публічного заперечення злочинного характеру збройної агресії проти України, публічного використання символіки воєнного вторгнення в Україну тощо.

Викладений матеріал свідчить, що прояви колабораційної діяльності на окупованих територіях мають широкий спектр. Їх ретельне вивчення з урахуванням вже наявної правозастосовчої практики дозволить сформулювати пропозиції щодо вдосконалення закону про кримінальну відповідальність. Саме на це спрямовано дослідження колективу науковців Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого «Колабораціонізм на тимчасово окупованих територіях України: проблеми правової оцінки, гарантування прав і свобод людини та реінтеграції територій», який здійснюється за підтримки Національного фонду досліджень України.

Використані джерела:

1. Зайцев О. В. Колабораційна діяльність як різновид державної зради (за матеріалами судової практики 2014 – 2022 років). *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право.* 2023. Вип. 78: ч. 2. С. 174-179. URL: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2023.78.2.27>.

2. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень-грудень 2023 року. *Генеральна прокуратура України.* URL : https://old.gp.gov.ua/ua/file_downloader.Htm?_m=fslib&_t=fsfile&_c=download&file_id=241804. (дата звернення: 01.02.2024).

3. Зайцев О. В. Форми (види) колаборації з ворогом на територіях збройних конфліктів: еволюція пропозицій законодавця щодо вдосконалення ст. 111-1 КК України. *Національна безпека України в умовах інформатизації та глобалізації суспільних процесів:*

сучасні загрози та кримінально-правове регулювання : матеріали VII Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 11 трав. 2023 р.), м. Харків, 2023. С. 115-124.

4. Кузнецов В. В., Сийплюк М. В. Кримінальна відповідальність за колабораційну діяльність як новий виклик сьогодення: *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія «Право». 2022. Вип. 70 (1). С. 374-381. Ужгород : 2022.

5. Хавронюк М. Колаборанти з точки зору Кримінального кодексу. *Ракурс*. 20 квітня 2022р. URL : <https://racurs.ua/ua/b222-kolaboranti-z-tochki-zoru-kriminalnogo-koдекsu.html>.

6. Симоненко Н. Кримінально-правова новела щодо колабораційної діяльності. *Вісник асоціації кримінального права України*. 2022. Т. 1. № 17. С. 92-109. DOI : <https://doi.org/10.21564/2311-9640.2022.17.257848>.

7. Лапкін А. В., Євтєєва Д. П. Кримінально-правова оцінка дій вчителів (викладачів) за викладання на окупованих територіях. *Право та державне управління*. 2022. № 4. С. 122-129. DOI : <https://doi.org/10.32840/pdu.2022.4.17>.

8. Нетеса Н. В. Впровадження стандартів освіти країни-агресора як форма кримінально протиправного освітянського колабораціонізму: проблемні аспекти тлумачення та правозастосування. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2022. № 44. С. 76-81. DOI: <https://doi.org/10.31359/2079-6242-2022-44-76>.

9. Кравчук О., Бондаренко М. Колабораціонізм в освіті: аналіз рішень судів щодо впровадження стандартів держави-агресора 23.01.2023 р. *Українська Гельсінкська спілка з прав людини*. URL : <https://www.helsinki.org.ua/articles/kolaboratsionizm-v-osviti-analiz-rishen-sudiv-shchodo-vprovadzhennia-standartiv-derzhavy-ahresora/>.

10. Вирок Новомосковського міськрайонного суду Дніпропетровської області від 28 лютого 2023 р. у справі № 183/27/23. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109291970>.

11. Вирок Юр'ївського районного суду Дніпропетровської області від 26 грудня 2023 року у справі 198/319/23. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/115920276>.

12. Вирок Дзержинського районного суду м. Харкова від 12 січня 2024 року у справі 638/8101/23. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116243671>.

13. Вирок Галицького районного суду м. Львова від 21.08.2023 р. у справі № 461/6562/23. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/112976100>.

14. Вирок Київського районного суду м. Харкова від 14 серпня 2023 р. у справі № 953/2635/23. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/112892204#>.

15. Вирок Ленінського районного суду м. Запоріжжя від 07 серпня 2023 року у справі № 334/6444/22. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/112659095>.

16. Вирок Івано-Франківського міського суду Івано-Франківської області від 29 листопада 2023 року у справі № 344/18423/23. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/115317592>.

17. Вирок Жовтневого райсуду м. Дніпропетровська від 11 грудня 2023 року у справі № 201/1779/23. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/115604294>.

18. Вирок Дружківського міського суду Донецької області від 12 липня 2023 р. у справі № 229/1473/23. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/112149981>.

19. У російських школах запровадять щотижневі пропагандистські уроки – ЗМІ. 26.08.2022. URL : <https://www.ukr.inform.ua/rubric-world/3558880-u-rojsijskih-skolakh-zaprovadat-sotiznevi-propagandistski-uroki-zmi.html>.

20. Минпросвещения опубликовало методички для внеклассных занятий «Разговоры о важном». 22 серпня 2022 р. URL : <https://meduza.io/feature/2022/08/26/minprosvescheniya-opublikovalo-metodichki-dlya-vneklassnyh-zanyatiy-razgovory-o-vazhnom>.

21. «Росія переписує історію та милітаризує освіту». Чого навчатимуть українських дітей на окупованих територіях. 22 серпня 2023. URL : <https://www.radiosvoboda.org/a/novulyu-pryazovuva-pidruchnyk-istoriyi-rosiyi-osvita-v-okupatsiyi/32558574.html>.

22. «Спецоперація» і «український неонацизм». У Росії переписали підручник історії 8 серпня 2023 р. URL : <https://www.bbc.com/ukrainian/66436368>.

23. Резніков О. Безпечна реінтеграція Донбасу займе мінімум 25 років. Главком. 11.07.2020. URL : <https://glavcom.ua/interviews/oleksiy-reznikov-bezpechna-reintegraciya-donbasu-zayme-minimum-25-rokiv-692369.html>.

References:

1. Zaitsev, O. V. (2023). Kolobratsiina diialnist yak riznovyd derzhavnoi zrady (za materialamy sudovoi praktyky 2014–2022 rokiv). *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Serii: Pravo – Uzhhorod National University Herald. Series: Law, 78: part 2, 174-179*. [in Ukrainian].

2. Yedynyi zvit pro kryminalni pravoporushennia za sichen-hruden 2023 roku. *Generalna prokuratura Ukrainy*. (2023) URL : https://old.gp.gov.ua/ua/file_downloader.html?_m=fslib&t=fsfile&c=download&file_id=241804 [in Ukrainian].

3. Zaitsev, O. V. (2023). Formy (vydy) kolobratsii z vorohom na terytoriiakh zbroinykh konfliktiv: evoliutsiia propozytzii zakonodavtsia shchodo vdoskonalennia st. 111-1 KK Ukrainy. *Natsionalna bezpeka Ukrainy v umovakh informatyzatsii ta hlobalizatsii suspilnykh protsesiv: suchasni zahrozy ta kryminalno-pravove rehuliuvoannia : materialy VII Mizhnar. nauk.-prakt. konf. (m. Kharkiv, 11 trav. 2023 r.) – National Security of Ukraine in the Context of Information and Globalisation of Social Processes: Modern Threats and Criminal Law Regulation: Proceedings of the VII International Scientific and Practical Conference (Kharkiv, May 11, 2023)*, 115-124. Kharkiv : Nats. yuryd. un-t im. Yaroslava Mudroho. [in Ukrainian].

4. Kuznetsov, V. V., Syiploki, M. V. (2022). Kryminalna vidpovidalnist za kolobratsiinu diialnist yak novyi vyklyk sohodennia. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Serii «Pravo» – Uzhhorod National University Herald. Series: Law, 70 (1), 374-381*. [in Ukrainian].

5. Khavroniuk, M. (2022). Koloboranty z tochky zoru Kryminalnogo kodeksu. URL : <https://racurs.ua/ua/b222-koloboranti-z-tochki-zoru-kryminalnogo-kodeksu.html>. [in Ukrainian].

6. Symonenko, N. (2022). Kryminalno-pravova novela shchodo kolobratsiinoi diialnosti. *Visnyk asotsiatsii kryminalnogo prava Ukrainy – Bulletin of the Ukrainian Criminal Law Association, 1 (17), 92-109*. [in Ukrainian].

7. Lapkin, A. V., Yevtieieva, D. P. (2022). Kryminalno-pravova otsinka dii vchyteliv (vykladachiv) za vykladannia na okupovanykh terytoriakh. *Pravo ta derzhavne upravlinnia – Law and public administration*, 4, 122-129. [in Ukrainian].

8. Netesa, N. V. (2022). Vprovadzhenia standartiv osvity krainy-ahresora yak forma kryminalno protypravnoho osvitianskoho kolaboratsionizmu: problemni aspekty tлумachennia ta pravozastosuvannia. *Pytannia borotby zi zlochynnistiu – Issues of crime prevention*, 44, 76-81. [in Ukrainian].

9. Kravchuk, O., Bondarenko, M. (2023). Kolaboratsionizm v osviti: analiz rishen sudiv shchodo vprovadzhenia standartiv derzhavy-ahresora. URL : <https://www.helsinki.org.ua/articles/kolaboratsionizm-v-osviti-analiz-rishen-sudiv-shchodo-vprovadzhenia-standartiv-derzhavy-ahresora/>. [in Ukrainian].

10. Vyrok Novomoskovskoho miskraionnoho sudu Dnipropetrovskoi oblasti vid 28 litoho 2023 r. u spravi № 183/27/23. (2023). *Yedynyi derzhavnyi reistr sudovykh rishen – Unified state register of court decisions*. N. p. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109291970/> [in Ukrainian].

11. Vyrok Yur'ivskoho raionnoho sudu Dnipropetrovskoi oblasti vid 26 hrudnia 2023 roku u spravi 198/319/23 (2023). *Yedynyi derzhavnyi reistr sudovykh rishen – Unified state register of court decisions*. N. p. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/115920276/> [in Ukrainian].

12. Vyrok Dzerzhynskoho raionnoho sudu m. Kharkova vid 12 sichnia 2024 roku u spravi 638/8101/23. (2024). *Yedynyi derzhavnyi reistr sudovykh rishen – Unified state register of court decisions*. N. p. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116243671/>. [in Ukrainian].

13. Vyrok Halytskoho raionnoho sudu m. Lvova vid 21.08.2023 r. u spravi № 461/6562/23. (2023). *Yedynyi derzhavnyi reistr sudovykh rishen – Unified state register of court decisions*. N. p. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/112976100/> [in Ukrainian].

14. Vyrok Kyivskoho raionnoho sudu m. Kharkova vid 14 serpnia 2023 r. u spravi № 953/2635/23. (2023). *Yedynyi derzhavnyi reistr sudovykh rishen – Unified state register of court decisions*. N. p. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/112892204#>. [in Ukrainian].

15. Vyrok Leninskoho raionnoho sudu m. Zaporizhzhia vid 07 serpnia 2023 roku u spravi № 334/6444/22. (2023). *Yedynyi derzhavnyi reistr sudovykh rishen – Unified state register of court decisions*. N. p. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/112659095/>. [in Ukrainian].

16. Vyrok Ivano-Frankivskoho miskoho sudu Ivano-Frankivskoi oblasti vid 29 lystopada 2023 roku u spravi № 344/18423/23. (2023). *Yedynyi derzhavnyi reistr sudovykh rishen – Unified state register of court decisions*. N. p. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/115317592/>. [in Ukrainian].

17. Vyrok Zhovtnevoho raionnoho sudu m. Dnipropetrovska vid 11 hrudnia 2023 roku u spravi № 201/1779/23. (2023). *Yedynyi derzhavnyi reistr sudovykh rishen – Unified state register of court decisions*. N. p. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/115604294/>. [in Ukrainian].

18. Vyrok Druzhkivskoho miskoho sudu Donetskoi oblasti vid 12 lypnia 2023 r. u spravi № 229/1473/23. (2023). *Yedynyi derzhavnyi reistr sudovykh rishen – Unified state register of court decisions*. N. p. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/112149981/>. [in Ukrainian].

19. U rosiiskykh shkolakh zaprovadiat shchotyzhnevi propahandystski uroky – ZMI. (2022). N. p. URL : <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/3558880-u-rosijskih-shkolakh-zaprovadat-sotiznevi-propagandystski-uroki-zmi.html>. [in Ukrainian].

20. Minprosveshneniya opublikovalo metodichki dlja vneklassnyh zanjatij «Razgovory o vazhnom». (2022). N. p. URL : metodichki-dlya-vneklassnyh-zanyatiy-razgovory-o-vazhnom. [in Russian].

21. «Rosia perepysuie istoriiu ta militaryzuie osvitu». Choho navchatymut ukrain-skykh ditei na okupovanykh terytoriakh. (2023). N. p. URL : <https://www.radiosvoboda.org/a/novyny-pryazovya-pidruchnyk-istoriyi-rosiyi-osvita-v-oku-patsiyi/32558574.html>. [in Ukrainian].

22. «Spetsoperatsiia» i «ukrainskyi neonatsyzm». U Rosii perepysaly pidruchnyk isto-rii. (2023). URL : <https://www.bbc.com/ukrainian/66436368>. [in Ukrainian].

23. Reznikov, O. (2020). Bezpechna reintehratsiia Donbasu zaime minimum 25 rokov. N. p. URL : <https://glavcom.ua/interviews/oleksiy-reznikov-bezpechna-reintegraciya-donbasu-zayme-minimum-25-rokiv-692369.html>. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 03.02.2024

Zaytsev O., PhD in Law, Assistant Professor, Assistant Professor of the Department of Criminal Law, Yaroslav Mudryi National Law University, (Kharkiv, Ukraine)

FEATURES OF THE CRIMINAL LEGAL QUALIFICATION OF COLLABORATIVE ACTIVITIES IN THE EDUCATION SPHERE

The article carries out a systematic analysis of legislative prescriptions regarding collaborative activity in the educational sphere and its criminal-legal qualification. Attention is drawn to the fact that collaborationism was criminalized only in March 2022, but its manifestations should be studied from the moment of the occupation of certain territories of Ukraine back in February 2014. The relevance of the problem is further argued by the fact that it is one of the most widespread criminal offenses in the state, and its share among of crimes against the foundations of national security of Ukraine exceeds fifty percent. It is emphasized that the criminalization of specific forms of collaborationism in the educational sphere caused criticism and fear of "selective" justice among scientists, their exclusion was proposed, and ambiguous interpretations of the law were also cited, which contained significant contradictions.

In the article the doctrine of criminal law regarding the qualification of collaborative activity in the educational sphere has been critically analyzed. Summarized judicial practice of application of Part 3 of Art. 111-1 of the Criminal Code (as of February 1, 2024), specific forms of committing this crime were studied. The author's vision of the essence of objective and subjective signs of an action is given. The expediency of the position of recognizing the subject of a crime in the event of actions aimed at implementing the education standards of the aggressor state in educational institutions, only for officials in the field of education, is supported. The problematic nature of the criminal-legal assessment of cases when the implementation of educational standards has already taken place, but the educational process has not started due to de-occupation or the occupation authorities have not granted permission for the implementation of the educational process in the educational institution. It is argued that in this case there are grounds for bringing persons to justice.

The problem of the qualification of propaganda in educational institutions with the aim of facilitating the implementation of armed aggression against Ukraine, the establishment and approval of the temporary occupation of part of the territory of Ukraine,

and the avoidance of responsibility for the implementation of armed aggression against Ukraine by the aggressor state is analyzed. Attention is drawn to the reasonableness of arresting, in particular, education workers who are not official, for committing this type of collaborative activity. Based on the results of the study, conclusions and suggestions for improving law enforcement activities were made.

Keywords: criminal law, criminal responsibility, criminal offense, crimes against the foundations of national security of Ukraine, collaborative activity.

DOI: 10.33766/2786-9156.105.101-118

УДК 343.352:343.21(477)

Мишура М. В., аспірант наукової лабораторії з проблем протидії злочинності ННІ № 1 Національної академії внутрішніх справ (м. Київ, Україна)

e-mail: kmovcan89@gmail.com

ORCID iD: <https://orcid.org/0009-0008-4312-1378>

ЗЛОВЖИВАННЯ (ТОРГІВЛЯ) ВПЛИВОМ: ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ УКРАЇНСЬКОЇ ТА ІНШИХ ЄВРОПЕЙСЬКИХ ЗАБОРОН

Статтю присвячено порівняльно-правовому аналізу змісту протиправного діяння в складі злочину «зловживання впливом» у вітчизняному й іншому європейському кримінальному законодавстві. У межах демонстративного (типового) наукового дослідження розглянуто релевантні заборони в кримінальних кодексах Австрії, Іспанії, Італії та Польщі.

За результатами авторського аналізу визначено, що проблемні питання, пов'язані з кримінально-правовим реагуванням на вияви зловживання впливом у публічній сфері, виникають не лише у вітчизняній, а й у зарубіжній теорії та практиці. На підставі офіційних європейських джерел і матеріалів соціологічних опитувань зауважено, що корупція в її сучасних виявах завдає значної шкоди суспільству, національним демократіям, економіці та правам окремих осіб, європейській спільноті загалом.

У роботі виокремлено спільні й відмінні риси в кримінально-правовому регулюванні відносин, що становлять зловживання (торгівлю) впливом, в українському та європейському законодавстві. Акцентовано на тому, що деякі європейські кримінальні кодекси містять дві чи декілька заборон, пов'язаних із формами «активного» та «пасивного» зловживання впливом, натомість в українському кримінальному законі передбачено статтю 369-2, яка описує обидві форми такого зловживання. З'ясовано, що Україна – це не єдина європейська держава, кримінальний закон якої містить спеціальну підставу звільнення від кримінальної відповідальності за «активне» зловживання впливом, оскільки деякі європейські заборони містять схожі за змістом привілейовані приписи.

У порівняльно-правовому контексті зазначено, що чимало європейських держав висловили застереження щодо невизнання зловживання впливом злочином у розумінні двох міжнародних конвенцій з протидії корупції. Наведено аргументи в обґрунтування цих застережень.

Ключові слова: корупція, кримінальне правопорушення, корупційне кримінальне правопорушення, зловживання впливом, потерпілий, неправомірна вигода, порівняльно-правове дослідження, зарубіжне кримінальне законодавство.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку антикорупційного законодавства України та практики його застосування, попри запровадження в нашій державі численних заходів і програм, питання протидії корупційним практикам і схемам, зокрема пов'язаним із зловживанням впливом, не втрачають актуальності.

Проблемні питання, пов'язані з кримінально-правовим реагуванням на явища зловживання впливом у сфері державного управління та місцевого самоврядування, постають не лише у вітчизняній, а й зарубіжній теорії та практиці правозастосування. У контексті кримінально-правової компаративістики актуальним видається дослідження зарубіжного, передусім європейського, досвіду криміналізації практик зловживання (торгівлі) впливом. Увагу слід зосередити передусім на прийомах законодавчої техніки для описання позначеного корупційного делікту, що використовують зарубіжні законодавці.

Європейські парламентарі визнають, що корупція завдає значної шкоди суспільству, національним демократіям, економіці та правам окремих осіб. Цей феномен підриває інституції, від яких залежить добробут усіх європейців, знижуючи довіру до них, а також обмежує їх здатність запроваджувати державну політику та якісні державні послуги. Протидія корупції має важливе значення як для захисту цінностей ЄС, так і для ефективності загальноєвропейської політики, а також для збереження верховенства права, як, власне, і для довіри до державних установ та їх керівників [1].

Результати соціологічних досліджень Євробарометру за 2022 рік засвідчують, що 68 % опитаних громадян у ЄС і 62 % компаній, що функціонують на теренах ЄС, вважають, що корупція є доволі поширеною в цих країнах [2]. Не кращою є ситуація в Україні, про що неодноразово зазначали вчені [3; 4; 5; 6].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У вітчизняній кримінально-правовій літературі проблемні питання відповідальності за вчинення злочину, передбаченого ст. 369-2 КК України, привертали увагу рідше, порівняно з розробками проблем корупційних кримінальних правопорушень загалом. Зокрема, питання кваліфікації зловживання впливом фахово досліджено в роботах О. О. Дудорова [7; 8], В. І. Дюрдь [9], В. М. Киричка [10; 11], О. О. Книженко [12], Л. Ю. Тимофєєвої [13]. Попри це, чимало проблем у цій сфері, передусім пов'язаних із визначенням змісту протиправного діяння та ознак суб'єктного складу, залишаються нерозв'язаними.

Обмеженим є і коло зарубіжних фахівців, які присвячують свої дослідження цій проблематиці. Серед них слід зауважити про доробки В. Сінгерланда [14], А. Вонга [15], Дж. Глака та М. Макалея [16], І. Карр [17].

У сучасних працях з кримінального права з проблематики відповідальності за корупційні кримінальні правопорушення зарубіжний досвід висвітлюють

здебільшого фрагментарно, його аналіз не є інформативним і, власне, компаративістським. Зарубіжні норми про зловживання впливом згадують лише побіжно [18, с. 66-80].

Ураховуючи, що обсяг цієї наукової роботи не дозволяє висвітлити зміст заборон про зловживання впливом у всіх європейських кримінальних законах, бути проаналізовані лише окремі європейські заборони, що є активно засосовуваними та мають оригінальні юридичні конструкції.

Формулювання цілей. Метою статті є виявлення особливостей нормативної регламентації підстав відповідальності за зловживання (торгівлю) впливом у кримінальному законодавстві України та деяких інших європейських країн.

Виклад основного матеріалу. Принагідно з позицій лінгвістики та методологічних засад юридичного перекладу слід зауважити, що деякі дослідники проблем зловживання впливом висловлюють серйозні й небезпідставні сумніви щодо правильності конструювання кваліфікованого складу злочину «зловживання впливом». Вони акцентують на тому, що використаний у ст. 12 Кримінальної конвенції про боротьбу з корупцією (далі – Конвенція ETS 173; набула чинності для України 1 березня 2010 року) і ст. 18 Конвенції ООН проти корупції (набула чинності для України 1 січня 2010 року) термін «solicitation», який було офіційно перекладено з англійської мови як «вимагання», насправді позначає наполегливе прохання, домагання, активне нагадування тощо (як своєрідний «автономний» вияв корупційної поведінки), тобто дію, для якої не характерне поєднання з погрозою, що традиційно притаманне вітчизняному кримінально-правовому поняттю вимагання. Водночас цю обставину не було враховано під час імплементації конвенційних положень, натомість вимаганням (за прикладом складів інших корупційних злочинів, пов'язаних з одержанням неправомірної вигоди) було надано значення кваліфікуючої ознаки зловживання впливом [19, с. 313–316; 20, с. 258–261; 21]. Тому О. Дудоров і К. Задоєв слушно пропонують авторам проекту КК не повторювати допущених помилок і замислитися над тим, щоб у перспективній статті про торгівлю впливом відповідну варіативну дію позначити не як вимагання, а саме як прохання надати неправомірну вигоду [22, с. 90].

Невипадково свого часу за результатами комплексного авторського дослідження Д. Каменський зауважив про важливість юридично точного перекладу іншомовних понять і положень під час здійснення порівняльних кримінально-правових досліджень [23, с. 159–173]. Тож слід зробити технічне зауваження: під час аналізу зарубіжного кримінального законодавства ми використовували тексти (в онлайн-форматі) мовою оригіналу. Використання словників надало можливість виявити, що в одних випадках зарубіжний законодавець використав поняття «зловживання впливом», а в інших – «торгівля впливом». Попри лінгвістичні та певні стилістичні відмінності, здебільшого протиправне діяння описано схожим чином, відповідно до широких орієнтирів, запроваджених двома згаданими міжнародними антикорупційними конвенціями, ратифікованими

Україною. Водночас термін «вимагання», який вживається в кримінальному законодавстві зарубіжних країн, слід тлумачити із певними застереженнями, оскільки він не відповідає змісту терміна «вимагання», що вживається в КК України.

Далі зазначимо безпосередньо про кримінально-правові моделі зловживання впливом, що зафіксовані в європейських кримінальних кодексах, адже як слушно зауважено, кожне діяння об'єктивної сторони злочинів має власний ступінь і характер суспільної небезпеки. Відтак і відповідальність за їх вчинення за ступенем суворості має бути різною [24, с. 107]. Однак у цій статті не будемо описувати види та розміри санкцій у відповідних європейських заборонах, оскільки вони суттєво різняться в кожній кримінально-правовій юрисдикції, мають власну змістову специфіку, а отже, їх необхідно досліджувати, зокрема в порівняльно-правовому контексті, відокремлено.

Отже, **австрійську** заборону на зловживання впливом розміщено в розділі 22 «Злочинні порушення службових обов'язків, корупційні та пов'язані з ними злочинні діяння» КК цієї держави. Відповідно до ч. 1 § 308 «Заборонене втручання» КК Австрії, злочином визнають вимагання, прийняття або прийняття обіцянки переваги для себе чи третьої особи з метою неправомірного впливу на прийняття рішень державним службовцем або арбітром, що карається позбавленням волі на строк до двох років. Будь-яка особа, яка пропонує, обіцяє або надає перевагу іншій особі в обмін на неправомірний вплив на прийняття рішень державним службовцем або арбітром, також підлягає покаранню (ч. 2 ст. 308 КК Австрії). Кваліфікуючою (особливо кваліфікуючою) ознакою визнано розміри отриманої неправомірної переваги – 3 тис. та 50 тис. євро відповідно (ч. 3).

Далі в ч. 4 § 308 КК Австрії надано офіційне роз'яснення змісту впливу: вплив на процес прийняття рішення державною посадовою особою або арбітром є неправомірним, якщо він спрямований на неналежне виконання або невиконання офіційної дії або пов'язаний з пропозицією, обіцянкою або наданням неправомірної вигоди (ч. 4 ст. 305) державній посадовій особі або арбітру чи третій особі в інтересах посадовця або арбітра [25]. Видається, що зміст поняття «арбітр», з огляду на лінгвістичні нюанси іноземної мови та специфіку перекладу, охоплює всіх осіб, які уповноважені державою на здійснення правосуддя в різних категоріях справ.

У ч. 4 ст. 305 КК Австрії закріплено визначення неправомірної вигоди в контексті застосування норм про корупційні (пов'язані з корупцією) злочини. На відміну від українського підходу, австрійський законодавець визначає це поняття «від зворотного» – у спосіб виключення. Отже, не визнають неправомірною вигодою: 1) переваги, прийняття яких дозволено законом або які надають у контексті заходів, участь в яких виправдана службовою або іншою об'єктивною необхідністю; 2) переваги з благої метою, на використання яких посадова особа, арбітр або особа з кола сім'ї посадової особи чи арбітра не має вирішального впливу; 3) за відсутності затверджених стандартів щодо дозволу на отримання в розумінні п. 1 – подарунки невеликої вартості, що є звичайною практикою в цій місцевості або країні, за винятком випадків, коли злочин вчиняють із комерційних міркувань [25].

Своєю чергою, законодавець Королівства Іспанії запровадив у національному КК окрему главу VI «Торгівля впливом», у яку включив чотири норми – три заборонувальні за змістом та одну роз'яснювальну (відсилає до інших норм Кодексу для розуміння змісту поняття «посадова особа»).

Зокрема, ст. 428 КК Іспанії визнає злочином діяння державної посадової особи або представника влади, який впливає на іншу державну посадову особу або представника влади, використовуючи переваги своєї посади чи будь-якої іншої ситуації, що впливає з його особистих або службових відносин з такою особою або іншою посадовою особою чи представником влади з метою отримання рішення, яке може мати безпосередню чи опосередковану економічну вигоду для себе чи третьої сторони [26].

У ст. 429 КК Іспанії зазначено: особа, яка впливає на державну посадову особу чи представника влади, використовуючи будь-яку ситуацію, що впливає з її особистих відносин з ним або з іншим державним службовцем чи органом влади, для досягнення рішення, яке може безпосередньо чи опосередковано принести економічну вигоду для неї самої чи для третьої сторони, нестиме передбачене законом покарання. Якщо очікувана вигода була отримана, то покарання призначають з урахуванням верхньої половини меж санкції статті [26]. Тобто тут простежується відмінність за суб'єктом складом. Якщо за ст. 428 КК Іспанії коментований злочин вчиняє державний службовець, то за змістом ст. 429 КК – будь-яка особа. Зрештою в ст. 430 передбачено: особи, які, пропонуючи вчинити дії, описані у двох попередніх статтях, вимагають подарунки чи будь-яку іншу винагороду від третіх осіб або приймають пропозицію чи обіцянку такої винагороди, підлягатимуть покаранню [26].

Отже, якщо в перших двох нормах ідеться про форми «активного» зловживання впливом різними видами суб'єктів, то в третій нормі, навпаки, про «пасивне» зловживання.

Стаття 346-bis КК Італії (яка структурно розміщена в розділі II «Злочини приватних осіб проти державного управління» глави II «Злочини проти державного управління») містить таку диспозицію: той, хто, використовуючи або демонструючи наявні чи передбачувані зв'язки з державною посадовою особою або особою, відповідальною за надання публічних послуг, або однією з інших осіб, зазначених у статті 322-bis, неправомірно змушує когось дати або обіцяти надати йому або іншим особам гроші або інші вигоди як плату за незаконне посередництво з державною посадовою особою, або особою, відповідальною за виконання функцій держави, або однією з інших осіб, зазначених у статті 322-bis, або як винагороду у зв'язку з виконанням ним своїх функцій чи повноважень, підлягатиме кримінальному покаранню [27].

У цій самій нормі передбачено: покарання збільшується, якщо особа, яка неправомірно надає або обіцяє собі чи іншим грошові кошти або інші вигоди, обіймає посаду державного службовця [27]. Покарання також буде вищим, якщо дії вчиняють у зв'язку зі здійсненням судової діяльності або з метою винагороди публічної посадової особи чи особи, відповідальної за надання публічних послуг, або однієї з інших осіб, зазначених у статті 322-bis, у зв'язку із вчиненням дії,

що суперечить її службовим обов'язкам, або за бездіяльність чи зволікання із вчиненням дії, що суперечить її службовим обов'язкам [27]. Тобто італійський законодавець нормативно закріпив кваліфікуючі за змістом ознаки: особливий статус суб'єкта зловживання впливом – безпосередньо державний службовець, а також випадки, коли зловживання впливом поєднується з підкупом службовця, на якого впливають, щоб він вчинив певну протиправну дію, усупереч службовим обов'язкам.

Додамо, що в ст. 322-bis, про яку є згадка в аналізованій вище забороні, ідеться, так само як у схожій за змістом іспанській нормі, про перелік офіційних (службових) осіб ЄС, на яких також можуть здійснювати вплив, тобто «адресатів», забороненого впливу. Зокрема, зазначено про членів Комісії Європейських Співтовариств, Європейського парламенту, Суду та Рахункової палати Європейських Співтовариств; членів і працівників органів, створених на основі Договорів про заснування Європейських Співтовариств; осіб, які в межах інших держав – членів Європейського Союзу – виконують функції або здійснюють діяльність, що відповідає функціям державних службовців, та осіб, відповідальних за державну службу; суддів, прокурорів, заступників прокурорів, посадових осіб й агентів Міжнародного кримінального суду тощо [27].

Своєю чергою, § 298 «Купівля впливу» КК Угорщини передбачає відповідальність за надання або обіцянку надати вигоду особі, (а) яка стверджує, що має вплив на службову особу, або (б) іншій особі стосовно особи, яка стверджує, що має вплив на службову особу.

На підставі ч. (1а) цієї заборони відповідальність також може наставати для особи, яка надає або обіцяє надати неправомірну вигоду такій особі, яка стверджує, що вона є службовою особою або щодо неї.

Будь-яка особа, яка вчиняє злочин, зазначений у частині (1), на користь особи, яка здійснює господарську діяльність або від її імені, також підлягатиме покаранню. Відповідальність настає і для особи, яка вчиняє злочин, зазначений у частинах (1) та (1а), стосовно іноземної публічної посадової особи (ч. 3).

Водночас угорський кримінальний закон, на відміну від схожих заборон в інших європейських юрисдикціях, містить привілейовану норму: покарання може бути пом'якшено, а в особливих випадках може бути взагалі скасовано для особи, яка вчинила злочин і згодом повідомила органу влади ще до того, як про нього стало відомо компетентним органам й обставини злочину було розкрито [28]. Крім того, § 299 «Зловживання впливом» угорського кримінального закону передбачає:

(1) Особа, яка з метою впливу на службову особу вимагає для себе чи іншої особи неправомірну вигоду, приймає неправомірну вигоду або її обіцянку, або домовляється з особою, яка вимагає чи приймає неправомірну вигоду, що надається або обіцяється третій особі, карається у відповідний спосіб.

(2) Розмір покарання збільшується, якщо правопорушник: (а) стверджує або створює враження, що він підкуповує посадову особу; (б) видає себе за посадову особу або (с) вчиняє злочин з комерційною метою.

Розмір кримінально-правової санкції також збільшується, якщо будь-яка особа, видаючи себе за службову, вимагає, приймає неправомірну вигоду або обіцянку неправомірної вигоди у зв'язку з діяльністю такої фіктивної організації.

(3) Особа, яка вчиняє злочин, зазначений у частині (1), на користь особи, яка здійснює діяльність від імені або за дорученням суб'єкта господарювання, підлягає покаранню за проступок.

Якщо відповідний суб'єкт зловживання впливом вчиняє цей злочин стосовно іноземної посадової особи, то кримінальна відповідальність настає на загальних підставах. І знову ж таки: покарання може бути зменшено, а у випадках особливого обґрунтування – скасовано, якщо особа, яка вчинила злочин, зазначений у частинах (1) і (3), повідомить про нього орган влади до того, як про нього стане відомо компетентним органам, поверне органу влади отриману неправомірну вигоду або її еквівалент і повідомить обставини злочину [28].

У контексті критичного порівняння зауважимо, що в ч. 5 ст. 354 КК України законодавець також закріпив спеціальну умову звільнення від кримінальної відповідальності: особа, яка запропонувала, пообіцяла або надала неправомірну вигоду, звільняється від кримінальної відповідальності за злочин, передбачений ст. 369-2 цього Кодексу, якщо після пропозиції, обіцянки чи надання неправомірної вигоди вона – до отримання з інших джерел інформації про цей злочин органом, службова особа якого згідно із законом наділена правом повідомляти про підозру, – добровільно заявила про те, що сталося, такому органу й активно сприяла розкриттю злочину, вчиненого особою, яка одержала неправомірну вигоду або прийняла її пропозицію чи обіцянку. Зазначене звільнення не застосовують у разі, якщо пропозиція, обіцянка чи надання неправомірної вигоди були вчинені щодо осіб, визначених у частині четвертій ст. 18 цього Кодексу, у якій йдеться про спроби отримати за неправомірну вигоду результат у виді впливу на рішення службових осіб – посадових осіб іноземних держав.

Водночас слід акцентувати увагу на тому, що якщо угорський законодавець передбачив можливість звільнення від кримінальної відповідальності суб'єкта як «активного», так і «пасивного» впливу, то законодавець український – лише суб'єкта «активного» впливу. Тобто нормативно закріплених можливостей звільнити від відповідальності особу, яка безпосередньо пропонувала, обіцяла або одержала неправомірну вигоду, за здійснення реального чи удаваного (з її боку) впливу в тексті КК України немає. Дискусійним видається такий «однобічний» підхід, з погляду ефективності кримінально-правового регулювання відносин службової сфери, однак вказане питання перебуває за межами завдань дослідження цієї наукової роботи.

Проаналізуємо релевантний польський досвід кримінально-правового регулювання. Стаття 230 (структурно розміщена в розділі XXIX «Злочини проти діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування») КК **Республіки Польщі** містить юридичні підстави відповідальності особи, яка в обмін на матеріальну чи особисту вигоду або обіцянку такої вигоди погоджується виступити посередником у вирішенні справи, посилаючись на вплив і змушуючи іншу особу повірити в наявність впливу, а також користуючись такою вірою або

підтверджуючи її переконання в наявності впливу на: 1) державний орган або орган місцевого самоврядування; 2) національну або міжнародну організацію; 3) національну або іноземну організацію, яка володіє державними коштами; 4) державне підприємство; 5) комерційне товариство за участю Державного казначейства, органу місцевого самоврядування або державної юридичної особи.

Своєю чергою, відповідно до ст. 230а КК Польщі, підлягає кримінальній відповідальності особа, яка надає або обіцяє надати матеріальну чи особисту вигоду в обмін на посередництво у вирішенні справи перед суб'єктом, згаданим у ст. 230 § 1, що полягає в незаконному впливі на рішення, дії чи бездіяльність особи, що виконує державну функцію у зв'язку з виконанням цієї функції

Особа, визнана винною в цьому порушенні, не підлягає відповідальності, якщо було прийнято фінансову або особисту вигоду чи обіцянку її отримання, і правопорушник повідомив про цей факт органу, відповідальному за розслідування злочинів, та розкрив усі відомі йому обставини злочину до того, як цей орган дізнався про вчинений злочин [29]. Отже, знову спостерігаємо притаманну кримінально-правовим нормам деяких європейських держав конструкцію спеціального звільнення від кримінальної відповідальності за зловживання впливом.

Показово, що обидві заборони згадують про незначний випадок – привілейовану за змістом фактичну обставину або їх сукупність, за наявності яких передбачене законом покарання суттєво зменшується.

Загалом здійснений аналіз дає підстави стверджувати, що європейські законодавці вельми активно відгукнулися на міжнародно-правові орієнтири й оперативно запровадили юридичні підстави відповідальності за торгівлю впливом у національні кримінальні закони. Водночас географія законодавчої активності в цьому аспекті насправді є значно ширшою – норми про такі корупційні зловживання (у певних самобутніх національних конструкціях) відомі також іншим країнам, серед яких: Сполучені Штати Америки, Канада, Мексика, Туреччина, Сінгапур, Індонезія, Колумбія тощо.

Дослідження зарубіжного, передусім європейського, досвіду формування та реалізації антикорупційної політики засвідчує обґрунтованість тези В. Дубас про те, що ефективність антикорупційних кримінально-правових засобів залежить передусім від системності, обґрунтованості, прозорості законодавчих положень, а також ступеня їх дотримання. Успіх антикорупційних ініціатив полягає в активному залученні громадськості, підвищенні рівня правової свідомості та правової культури населення, серед якого популяризовано нетерпимість до корупції. Рівень толерантності до корупції безпосередньо залежить від системного поєднання активної правослухняної поведінки, що є результатом поєднання елементів якості кримінального законодавства й невідворотності покарання за вчинення корупційного діяння [18, с. 80]. Видається, що саме таку умовно гібридну модель протидії корупції, яка ґрунтується на тільки й не стільки на жорсткості кримінально-правової репресії, доцільно реалізувати в Україні.

У порівняльно-правовому аспекті слід зауважити, що чимало європейських держав висловили застереження щодо невизнання зловживання впливом злочинном у розумінні ст. 12 ETS 173.

Ці держави пропонують чотири основні аргументи на користь своїх застережень. Перший аргумент полягає в тому, що деякі держави мають схожі положення, які вони вважають достатніми для протидії торгівлі впливом. Наприклад, ФРН не інкримінує зловживання впливом у сфері службової діяльності, однак німецька влада припускає, що деякі злочини, на кшталт «зловживання довірою до підприємства», можуть частково сприяти протидії цьому виду злочинної поведінки. І справді, аналіз антикорупційних заборон федерального КК засвідчує, що у ФРН кримінальну відповідальність запроваджено лише за прийняття переваг або власне неправомірної вигоди як за виконання покладених на службовця офіційних функцій (ст. 331 КК), так і за вчинення певних дій як порушення покладених службових повноважень (ст. 332 КК) [30]. Своєю чергою, Акт Великої Британії про запобігання корупції 1906 року описує як правопорушення «агентські відносини між особою, яка торгує своїм впливом, і особою, на яку вона впливає». Водночас шведський уряд заявив про те, що більшість випадків зловживання впливом з боку осіб, охоплених ст. 12 Конвенції РЄ, уже криміналізовано, відповідно до положень про активне й пасивне хабарництво.

Другий аргумент полягає в тому, що це положення може вплинути на визнану законною і досить ретельно регульованою в різних юрисдикціях лобістську діяльність. Зокрема, торгівля впливом безпосередньо не охоплена кримінальним законом у Великій Британії, оскільки вважається, що така криміналізація може негативно позначитися на легальній лобістській діяльності. Влада Нідерландів вважає, що певні форми впливу (як фінансового, так і нефінансового) на рішення державних службовців або політиків можуть бути законними, наприклад, коли представники груп інтересів здійснюють лобістську діяльність.

Третій аргумент пов'язаний зі складною структурою та недостатньою чіткістю сформульованого в ETS 173 припису. Основною причиною того, що данська влада не криміналізувала зловживання впливом як окремий злочин, стала саме складна структура цього правопорушення. На думку шведського законодавця, ані Європейська конвенція, ані Пояснювальна записка до неї не дають чіткого, однозначного, вичерпного визначення поняття «зловживання впливом», у зв'язку з чим складно точно описати в національному кримінальному законі діяння, про яке йдеться в ст. 12 Конвенції. Ця теза є вельми слушною, адже всі редакції ст. 369-2 КК, навіть чинна, зазнавали конструктивної критики з боку науковців саме через її текстуальну ускладненість і, унаслідок цього, навіть неоднозначність, суперечливість змісту.

Четвертий аргумент щодо застереження до ст. 12 Конвенції РЄ окремо (і в особливий спосіб) сформулював французький уряд. Він відноситься до міжнародного принципу взаємності. Підприємства та громадяни держав-членів, які зробили застереження, мають перевагу в конкурентній боротьбі, оскільки ця форма впливу на прийняття рішень не є кримінальним злочинном у відповідних

юрисдикціях. Для того щоб мінімізувати цю «несправедливу перевагу», Франція прагне зберегти це застереження в наднаціональному контексті, аби легітимізувати вплив зацікавленої французької сторони (фізичної або юридичної особи) на прийняття рішень іноземним державним службовцем або членом іноземної громадської організації. Водночас Франція криміналізувала активну й пасивну торгівлю впливом на прийняття офіційних рішень на внутрішньонаціональному рівні [31].

Отже, згадані та деякі інші європейські держави не криміналізували зловживання впливом, відповідно до вимог ст. 12 ETS 173, оскільки вважають, що вона не дає чіткого, ґрунтовного й ефективного опису зловживання впливом. Більшість держав намагаються боротися з цим явищем шляхом криміналізації інших діянь, передусім у межах традиційних складів про підкуп (хабарництво в широкому значенні). Залишається незрозумілим (нечітким) положення про те, що можна вважати правомірним (зокрема лобювання) і неправомірним впливом, і це зміцнює їхню позицію в частині застережень щодо ст. 12 ETS 173 [32].

Привертає увагу обставина, що ст. 37 «Застереження» Кримінальної конвенції про боротьбу з корупцією дозволяє державам-учасницям не визнавати торгівлю впливом повністю або частково в національному законодавстві кримінально караним діянням, висловивши про це застереження, що й зробили деякі згадані вище держави. Водночас наша держава такою можливістю не скористалася, а отже, наразі юридично «зв'язана» з вимогами ст. 12 ETS.

Також показово, що співзвучні до наведених вище аргументи свого часу лунали й у вітчизняних законодавчих колах. Зокрема, на засіданні Комітету ВРУ з питань боротьби з організованою злочинністю та корупцією 18 березня 2009 року було висловлено (щоправда безрезультатно) пропозицію взагалі виключити тодішню ст. 369-1 з тексту проекту Закону України від 23 листопада 2007 року № 0875 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за корупційні правопорушення». Народний депутат С. Міщенко тоді зазначив: «Пропоную цю статтю виключити. Сама назва є ненауковою. У пропонованій нормі йдеться про процес, завдяки якому особа, «уповноважена на виконання функцій держави», змінює своє рішення. Виникають питання про те, чи можна торгувати будь-яким процесом, а тим більше, впливом; як тлумачити поняття «вплив» у кримінальному праві, адже його зміст є вкрай невизначеним та оціночним; яким чином можна встановити, що особа, яка отримала такі блага, справді «має вплив» на особу, уповноважену на виконання функцій держави, або той факт, що остання приймає рішення саме під впливом такої особи.

Фундаментальним для кримінального права є постулат вільної волі. Також стає незрозумілим співвідношення даної статті зі ст. ст. 368 (одержання хабара) і 369 КК України (давання хабара) у випадках, коли блага будуть матеріальними» [33]. Критика була конструктивною тоді, вона частково зберігає конструктивність і досі.

Насамкінець, переходячи в компаративістському форматі до вітчизняних кримінально-правових реалій, зазначимо про таке. Об'єктивна сторона двох основних складів злочину, передбачених частинами 1 і 2 ст. 369-2 КК України відповідно, характеризується лише діянням, яке, з огляду на нормативну регламентацію, може виявитися в таких шести формах (деякі з них передбачають варіативні дії): 1) *пропозиція* неправомірної вигоди особі, яка пропонує чи обіцяє (погоджується) за таку вигоду або за надання такої вигоди третій особі вплинути на прийняття рішення особою, уповноваженою на виконання функцій держави; 2) *обіцянка* неправомірної вигоди особі, яка пропонує чи обіцяє (погоджується) за таку вигоду або за надання такої вигоди третій особі вплинути на прийняття рішення уповноваженою особою; 3) *надання* неправомірної вигоди особі, яка пропонує чи обіцяє (погоджується) за таку вигоду або за надання такої вигоди третій особі вплинути на прийняття рішення уповноваженою особою (ці три форми описано в ч. 1 ст. 369-2 КК України); 4) *прийняття пропозиції, обіцянки* неправомірної вигоди для себе чи третьої особи за вплив на прийняття рішення уповноваженою особою; 5) *одержання* неправомірної вигоди для себе чи третьої особи за вплив на прийняття рішення уповноваженою особою; 6) *пропозиція чи обіцянка* здійснити вплив за надання такої вигоди на прийняття рішення уповноваженою особою (ці три форми описано в ч. 2 ст. 369-2 КК України).

Щодо останньої форми, яка ґрунтується на конструкції «пропозиція чи обіцянка здійснити вплив за надання неправомірної вигоди», слухною видається позиція О. Дудорова та К. Задої, які схвально оцінюють відсутність у ст. 9.5.8 проекту КК (за прикладом ст. 12 Кримінальної конвенції про боротьбу з корупцією) згадки про такі дії, адже вказівка на пропозицію (обіцянку) здійснити вплив у тексті ч. 2 ст. 369-2 КК спонукає до висновку про недоречне дотримання міжнародно-правового зобов'язання «з позолотою» [22, с. 89].

Відповідно до конкретизації Об'єднаної палати ККС ВС у постанові, присвяченій тлумаченню ознак складу зловживання впливом, об'єктивна сторона складу злочину, передбаченого ч. 2 ст. 369-2 КК України, вичерпується діянням, що може виявлятися у формі прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди для себе чи третьої особи за вплив на прийняття рішення особою, уповноваженою на виконання функцій держави, або пропозиції чи обіцянки здійснити вплив за надання такої вигоди [34].

Висновки. Здійснене порівняльно-правове дослідження виявило, що проблемні питання, пов'язані з кримінально-правовим реагуванням на вияви зловживання впливом у публічній сфері, виникають не лише у вітчизняній, а й у зарубіжній законодавчій та правозастосовній практиці. У статті виокремлено спільні й відмінні риси кримінально-правового регулювання відносин, що становлять зловживання (торгівлю) впливом в українському й іншому європейському законодавстві.

З огляду на некоректність перекладу англійського терміна «solicitation» українською мовою (поняття перекладено як «вимагання», замість коректнішого «прохання») у контексті відповідальності за корупційні правопорушення,

пов'язані з отриманням неправомірної вигоди для здійснення впливу, підтримано вчених у твердженнях про помилковість вживання терміна «вимагання» в диспозиції ст. 369-2 КК України, а також недопущення цієї помилки в проєкті КК України.

Встановлено, сучасні моделі криміналізації зловживання (торгівлі) впливом у національному законодавстві європейських країн, з огляду на особливості об'єктивних та суб'єктивних ознак цих корупційних деліктів: 1) в межах однієї статті, що охоплює кримінально-правові заборони, пов'язані із виявами «активного» й «пасивного» зловживання впливом; 2) у межах різних статей, у яких розділено ці вияви.

У контексті удосконалення кримінально-правових положень щодо зловживання впливом, як у чинному КК України, так і його проєкті, варто врахувати зарубіжний досвід щодо диференціації кримінальної відповідальності за ці делікти за ознакою спеціального суб'єкта зловживання впливом (представника влади), розміру неправомірної вигоди, щодо пом'якшення покарання, звільнення від кримінальної відповідальності чи покарання суб'єкта як «активного», так і «пасивного» впливу, а також щодо тлумачення дефініції власне «впливу».

Також визначено, що Україна належить до групи європейських держав, кримінальний закон яких містить спеціальну підставу звільнення від кримінальної відповідальності за «активне» зловживання впливом, якщо після пропозиції, обіцянки чи надання неправомірної вигоди особа добровільно заявила про те, що сталося, компетентному органу й активно сприяла розкриттю злочину, вчиненого особою, яка одержала неправомірну вигоду або прийняла її пропозицію чи обіцянку.

З огляду на положення ст. 37 «Застереження» Кримінальної конвенції про боротьбу з корупцією, встановлено відсутність у цьому міжнародному документі імперативної вимоги державам-учасникам закріпити норму про торгівлю впливом у національному кримінальному законодавстві. На підставі аналізу кримінального законодавства європейських країн виявлено два підходи до виконання рекомендацій цієї конвенції щодо криміналізації зловживання впливом: 1) шляхом доповнення національних КК однією чи декількома заборонами «активного» та/або «пасивного» впливу (наприклад, Італія, Іспанія, Польща, Угорщина, України); 2) шляхом відмови від визнання таких діянь кримінально-караними (наприклад, ФРН, Великою Британією, Нідерландами).

У подальшому слід дослідити особливості застосування заходів кримінально-правового характеру до осіб, які вчиняють зловживання (торгівлю) впливом в Україні та інших європейських країнах.

Використані джерела:

1. Proposal for a Directive of the European Parliament and of the Council on combating corruption, replacing Council Framework Decision 2003/568/JHA and the Convention on the fight against corruption involving officials of the European Communities or officials of Member States of the European Union and amending Directive (EU) 2017/1371 of the European Parliament and of the Council. 2023/0135 (COD). URL : <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52023PC0234>. (дата звернення: 16.01.2024).

2. Citizens and businesses have spoken – corruption remains a serious problem in EU countries. URL : https://home-affairs.ec.europa.eu/news/citizens-and-businesses-have-spoken-corruption-remains-serious-problem-eu-countries-2022-07-13_en. (дата звернення: 16.01.2024).

3. Вознюк А. А. Визнання статті 366-1 Кримінального кодексу України неконституційною: концептуальні вади прийнятого рішення. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2020. № 4 (117). С. 20–31. DOI : <https://doi.org/10.33270/01201174.20>.

4. Вознюк А. А. Встановлення або поширення злочинного впливу: актуальні питання кримінальної відповідальності. *Вісник Пенітенціарної асоціації України*. 2021. № 3 (17). С. 21–39. DOI : [10.34015/2523-4552.2021.3.03](https://doi.org/10.34015/2523-4552.2021.3.03).

5. Vozniuk A. Criminal and Legal Counteraction to the Activities of Criminal Authorities: The Ukrainian Model. *Scientific Journal of the National Academy of Internal Affairs*. 2022. Vol. 27, No. 1. Pp. 9-19. DOI : <https://elar.naiiu.kiev.ua/server/api/core/bitstreams/9dd2aaab6-67a7-4db8-8fb3-16cea4eb620d/content>.

6. Луценко Ю. В. Протидія злочинності в сучасних умовах. *Соціально-правові студії*. 2020. Вип. 1(7). С. 79–84. DOI : [10.32518/2617-4162-2020-1-79-84](https://doi.org/10.32518/2617-4162-2020-1-79-84).

7. Дудоров О. О. Проблеми кваліфікації зловживання впливом у судовій практиці. *Часопис українського судочинства*. 2019. № 2. С. 13–35.

8. Дудоров О. О. Зловживання впливом: оцінка правозастосовного орієнтуру, сформульованого Верховним Судом, у контексті визначення перспектив щодо кримінально-правової заборони щодо «фонові» корупції». *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 10. С. 635–645.

9. Дюрдь В. І. Становлення кримінальної відповідальності за зловживання впливом в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2019. № 5. С. 241–246. DOI : <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2019-5/57>.

10. Киричко В. М. Висновки Верховного Суду щодо суб'єкта зловживання впливом (ч. 2 ст. 369-2 КК): критичний теоретичний аналіз. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2021. № 1(15). С. 162–190. DOI : <https://doi.org/10.21564/2311-9640.2021.15.234695>.

11. Киричко В. М. Проблема визначення суб'єкта зловживання впливом (ч. 2 ст. 369-2 КК України) та її вирішення. *Проблеми законності*. 2015. № 128. С. 38–46.

12. Книженко О. О. Проблеми кваліфікації зловживання впливом. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2017. № 4. С. 87–92.

13. Тимофєєва Л. Ю. Протидія корупційним практикам у євроінтеграційному контексті. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2022. № 4. Ч. 3. С. 63–69. DOI : <https://doi.org/10.32850/sulj.2022.4.3.11>.

14. Slingerland W. Trading in influence: corruption revisited. *EGPA Study Group on Ethics and Integrity of Governance Toulouse*, 8-10 September 2010. 14 p. URL : https://www.law.kuleuven.be/integriteit/egpa/egpa2010/slingerland_trading-in-influence.pdf. (дата звернення: 29.01.2024).

15. Wong A. Trading for Influence? *Center for Strategic and International Studies*. 2020. URL : <https://www.csis.org/analysis/trading-influence>. (дата звернення: 29.01.2024).

16. Gluck J., Macaulay M. Trading in influence: a research agenda for New Zealand? *Policy Quarterly*. 2017. № 13 (2). P. 49–55.

17. Carr I. Fighting Corruption Through Regional and International Conventions: A Satisfactory Solution? *European Journal of Crime, Criminal Law and Criminal Justice*. 2007. P. 121-153.

18. Дубас В. М. Кримінально-правові засоби протидії корупційним кримінальним правопорушенням в Україні: дис. ... доктора філософії (081 – Право). Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2023. 319 с.

19. Загальнотеоретичні, адміністративно- та кримінально-правові основи концептуалізації антикорупційної реформи в Україні : колективна монографія / О. О. Дудоров та ін. Запоріжжя, 2019. 476 с.

20. Киричко В. М. Кримінальна відповідальність за корупцію. Харків : Право, 2013. 424 с.

21. Судова практика в справах про злочини в сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг: окремі тенденції, проблеми та перспективи вдосконалення / за ред. К. П. Задой. Київ: Аграр Медіа Груп, 2014. С. 47.

22. Дудоров О. О., Задоя К. П. Перспективи кримінально-правової заборони, присвяченої торгівлі впливом, у контексті євроінтеграційних прагнень України. *Ампаро*. 2022. Спецвипуск. Т. 1. С. 84-94.

23. Каменський Д. В. Відповідальність за економічні злочини у Сполучених Штатах Америки та Україні: порівняльно-правове дослідження : монографія / передне слово д-ра юрид. наук, проф. О. О. Дудорова. Київ: ВД «Дакор», 2020. 1128 с.

24. Вознюк А. А. Зарубіжний досвід диференціації кримінальної відповідальності за створення злочинних об'єднань та участь в них. *Верховенство права*. 2017. № 5. С. 107-113.

25. Bundesrecht konsolidiert: Gesamte Rechtsvorschrift für Strafgesetzbuch. (Strafgesetzbuch – StGB). Fassung vom 09.01.2024. URL : <https://www.ris.bka.gv.at/GeltendeFassung.wxe?Abfrage=Bundesnormen&Gesetzesnummer=10002296>

26. Código Penal de España (Ley Orgánica 10/1995, de 23 de noviembre, de 1995): Última actualización publicada el 28/04/2023. URL : <https://www.boe.es/buscar/act.php?id=BOE-A-1995-25444>. (дата звернення: 15.01.2024)

27. Codice Penale of Italy. R.D. 19 ottobre 1930, n. 1398. Aggiornato al 14/12/2023. URL: <https://www.brocardi.it/codice-penale/2012>. évi C. törvény a Büntető Törvénykönyvről. URL : <https://njt.hu/jogsabaly/2012-100-00-00>. (дата звернення: 15.01.2024).

28. 2012. évi C. törvény a Büntető Törvénykönyvről. URL: <https://njt.hu/jogsabaly/2012-100-00-00>. (дата звернення: 16.01.2024).

29. Kodeks karny z dnia 6 czerwca 1997 r. Opracowano na podstawie: tj. Dz. U. z 2024 r. poz. 17. URL : <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19970880553/U/D19970553Lj.pdf>. (дата звернення: 22.01.2024).

30. German Criminal Code (Strafgesetzbuch – StGB). URL : https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_stgb/englisch_stgb.html#p3332. (дата звернення: 17.01.2024).

31. Influence Peddling/Trading in Influence. URL : <https://www.aalep.eu/influence-ce-peddlingtrading-influence>. (дата звернення: 24.01.2024).

32. Overview of conflict of interest and related offences. Transparency International. URL : https://knowledgehub.transparency.org/assets/uploads/helpdesk/Overview_of_conflict_of_interest_and_related_offences_2017.pdf. (дата звернення: 24.01.2024).

33. Порівняльна таблиця до проекту закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо відповідальності за корупційні правопорушення»

(дата розгляду в Комітеті з питань боротьби з організованою злочинністю і корупцією – 16 березня 2009 р.). URL : <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=30762&pf35401=139525>. (дата звернення: 01.02.2024).

34. Постанова об'єднаної палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 29 березня 2021 р. Справа № 554/5090/16-к. URL : <https://verdictum.ligazakon.net/document/96074938>.

References:

1. Proposal for a Directive of the European Parliament and of the Council on combating corruption, replacing Council Framework Decision 2003/568/JHA and the Convention on the fight against corruption involving officials of the European Communities or officials of Member States of the European Union and amending Directive (EU) 2017/1371 of the European Parliament and of the Council. 2023/0135 (COD). (N. d.) N. p. URL : https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX5_2023P_C0234. [in English].

2. Citizens and businesses have spoken – corruption remains a serious problem in EU countries. (N. d.) N. p. URL: https://home-affairs.ec.europa.eu/news/citizens-and-businesses-have-spoken-corruption-remains-serious-problem-eu-countries-2022-07-13_en. [in English].

3. Vozniuk, A. A. (2020). Vyznannia statti 366-1 Kryminalnoho kodeksu Ukrainy nekonstytutsiinoiu: kontseptualni vady pryiniatoho rishennia. *Naukovyi visnyk Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav - Scientific Bulletin of the National Academy of Internal Affairs*, 4 (117), 20–31. DOI : <https://doi.org/10.33270/01201174.20>. [in Ukrainian].

4. Vozniuk, A. A. (2021). Vstanovlennia abo poshyrennia zlochyynnoho vplyvu: aktualni pytannia kryminalnoi vidpovidalnosti. *Visnyk Penitentsiarnoi asotsiatsii Ukrainy - Bulletin of the Penitentiary Association of Ukraine*, 3 (17), 21–39. DOI : <https://doi.org/10.34015/2523-4552.2021.3.03>. [in Ukrainian].

5. Vozniuk, A. (2022). Criminal and Legal Counteraction to the Activities of Criminal Authorities: The Ukrainian Model. *Scientific Journal of the National Academy of Internal Affairs*, 27, 1, 9-19. DOI : 10.33270/0122271.9 URL : <https://elar.naiu.kiev.ua/server/api/core/bitstreams/9dd2aab6-67a7-4db8-8fb3-16cea4eb620d/content> [in English].

6. Lutsenko, Yu. V. (2020). Protydiia zlochyynosti v suchasnykh umovakh. *Sotsialno-pravovi studii - Social and legal studies*, 1(7), 79–84. DOI : 10.32518/2617-4162-2020-1-79-84. [in Ukrainian].

7. Dudorov, O. O. (2019). Problemy kvalifikatsii zlozhyvannya vplyvom u sudovii praktytsi. *Chasopys ukrainskoho sudochynstva - Journal of Ukrainian Judiciary*, 2, 13–35. [in Ukrainian].

8. Dudorov, O. O. (2021). Zlozhyvannya vplyvom: otsinka pravozastosovnoho oriientyru, sformulovanoho Verkhovnym Sudom, u konteksti vyznachennia perspektyv shchodo kryminalno-pravovoi zaborony shchodo «fonovoi» koruptsii». *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal - Legal scientific electronic journal*, 10, 635–645. [in Ukrainian].

9. Diurd, V. I. (2019). Stanovlennia kryminalnoi vidpovidalnosti za zlozhyvannya vplyvom v Ukraini. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal - Legal scientific electronic journal*, 5, 241-246. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2019-5/57>. [in Ukrainian].

10. Kyrychko, V. M. (2021). Vysnovky Verkhovnoho Sudu shchodo subiekta zlozhyvannya vplyvom (ch. 2 st. 369-2 KK): krytychnyi teoretychnyi analiz. *Visnyk Asotsiatsii kryminalnoho prava Ukrainy - Bulletin of the Criminal Law Association of Ukraine*, 1(15), 162-190. DOI : <https://doi.org/10.21564/2311-9640.2021.15.234695>. [in Ukrainian].

11. Kyrychko, V. M. (2015). Problema vyznachennia subiekta zlovezhyvannia vplyvom (ch. 2 st. 3692 KK Ukrainy) ta yii vyrishennia. *Problemy zakonnosti - Problems of legality*, 128, 38–46. [in Ukrainian].

12. Knyzhenko, O. O. (2017). Problemy kvalifikatsii zlovezhyvannia vplyvom. *Naukovyi chasopys Natsionalnoi akademii prokuratury Ukrainy - Scientific journal of the National Academy of the Prosecutor's Office of Ukraine*, 4, 87–92. [in Ukrainian].

13. Timofieieva, L. Yu. (2022). Protydiia koruptsiinym praktykam u yevro intehratsiinomu konteksti. *Pivdennoukrainskyi pravnychnyi chasopys - South Ukrainian legal journal*, 4(3), 63–69. DOI : <https://doi.org/10.32850/sulj.2022.4.3.11>. [in Ukrainian].

14. Slingerland, W. (2010). Trading in influence: corruption revisited. *EGPA Study Group on Ethics and Integrity of Governance Toulouse*. N. p. URL : https://www.law.kuleuven.be/integriteit/egpa/egpa2010/slingerland_trading-in-influence.pdf. [in English].

15. Wong, A. (2020). Trading for Influence? *Center for Strategic and International Studies*. [Electronic resource] N. p. URL : <https://www.csis.org/analysis/trading-influence>. [in English].

16. Gluck, J., Macaulay, M. (2017). Trading in influence: a research agenda for New Zealand? *Policy Quarterly*, 13(2), 49–55. [in English].

17. Carr, I. (2007). Fighting Corruption Through Regional and International Conventions: A Satisfactory Solution? *European Journal of Crime, Criminal Law and Criminal Justice*, 121–153. [in English].

18. Dubas, V. M. (2023). Kryminalno-pravovi zasoby protydii koruptsiinym kryminalnym pravoporushenniam v Ukraini. *Doctor's thesis: 081 Pravo*. Lviv: Lvivskyi derzhavnyi universytet vnutrishnikh sprav. [in Ukrainian].

19. Zahalnoteoretychni, administratyvno- ta kryminalno-pravovi osnovy kontseptualizatsii antykoruptsiinoy reformy v Ukraini : kolektyvna monohrafiia (2019) / O.O. Dudorov (Ed.) et al. Zaporizhzhia. [in Ukrainian].

20. Kyrychko, V. M. (2013). Kryminalna vidpovidalnist za koruptsiuu. Kharkiv : Pravo. [in Ukrainian].

21. Sudova praktyka v spravakh pro zlochyyny v sferi sluzhbovoi diialnosti ta profesiinoy diialnosti, poviazanoi z nadanniam publicznykh posluh: okremi tendentsii, problemy ta perspektyvy vdokonalennia (2014) / K. P. Zadoya (Ed.). Kyiv: Ahrar Media Hrup, 47. [in Ukrainian].

22. Dudorov, O. O., Zadoia, K. P. (2022). Perspektyvy kryminalno-pravovoy zaborony, prysviachenoy torhivli vplyvom, u konteksti yevrointehratsiinykh prahnen Ukrainy. *Amparo*, 1, 84–94. [in Ukrainian].

23. Kamenskyi, D. V. (2020). Vidpovidalnist za ekonomichni zlochyyny u Spolu chenykh Shtatak Ameryky ta Ukraini: porivnialno-pravove doslidzhennia : monohrafiia / perednie slovo d-ra yuryd. nauk, prof. O. O. Dudorova. Kyiv: VD «Dakor». [in Ukrainian].

24. Vozniuk, A. A. (2017). Zarubizhnyi dosvid dyferentsiatsii kryminalnoi vidpovidalnosti za stvorennia zlochyynykh obiednan ta uchast v nykh. *Verkhovenstvo prava - Rule of Law*, 5, 107–113. [in Ukrainian].

25. Bundesrecht konsolidiert: Gesamte Rechtsvorschrift für Strafgesetzbuch. (Strafgesetzbuch – StGB). Fassung vom 09.01.2024. N. p. URL : <https://www.ris.bka.gv.at/GeltendeFassung.wxe?Abfrage=Bundesnormen&Gesetzesnummer=10002296>. [in German].

26. Código Penal de España (Ley Orgánica 10/1995, de 23 de noviembre, de 1995): Última actualización publicada el 28/04/2023. N. p. URL : <https://www.boe.es/buscar/act.php?id=BOE-A-1995-25444/> [in Spanish].

27. Codice Penale of Italy. R.D. 19 ottobre 1930, n. 1398. Aggiornato al 14/12/2023. URL : <https://www.brocardi.it/codice-penale/2012>. évi C. törvény a Büntető Törvénykönyvről. N. p. URL: <https://njt.hu/jogszabaly/2012-100-00-00>. [in Italian].

28. 2012. évi C. törvény a Büntető Törvénykönyvről. N. p. URL : <https://njt.hu/jogszabaly/2012-100-00-00>. [in Hungarian].

29. Kodeks karny z dnia 6 czerwca 1997 r. Opracowano na podstawie: t.j. Dz. U. z 2024 r. poz. 17. N. p. URL : <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19970553Lj.pdf>. [in Polish].

30. German Criminal Code (Strafgesetzbuch – StGB). (2024) N. p. URL: https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_stgb/englisch_stgb.html#p3332. [in English].

31. Influence Peddling/Trading in Influence. (2021) N. p. URL : <https://www.aalep.eu/influence-peddlingtrading-influence>. [in English].

32. Overview of conflict of interest and related offences. Transparency International. (2017) N. p. URL : https://knowledgehub.transparency.org/assets/uploads/helpdesk/Overview_of_conflict_of_interest_and_related_offences_2017.pdf. [in English].

33. Porivnialna tablytsia do proiektu zakonu Ukrainy «Pro vnesennia zmin do deiakyx zakonodavchyx aktiv shchodo vidpovidalnosti za koruptsiini pravoporushennia» (data rozghliadu v Komiteti z pytan borotby z orhanizovanoiu zlochynnistiu i koruptsiei u – 16 bereznia 2009 r.). (2009) N. p. URL : <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=30762&pf35401=139525>. [in Ukrainian].

34. Postanova obiednanoi palaty Kasatsiinoho kryminalnogo sudu Verkhovnoho Sudu vid 29 bereznia 2021 r. Sprava № 554/ 5090/16-k. (2021) N. p. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/96074938>. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії 30.01.2024

Mishura M., Postgraduate Student of the Research Laboratory on the Problems of Combating Crime of the Educational and Research Institute No. 1 of the National Academy of Internal Affairs (Kyiv, Ukraine)

ABUSE (TRADING) IN INFLUENCE: COMPARATIVE LEGAL ANALYSIS OF UKRAINIAN AND OTHER EUROPEAN PROVISIONS

The article is devoted to comparative legal analysis of the content of the illegal act as part of the crime of “abuse of influence” in domestic and other European criminal legislation. In particular, relevant prohibitions in the Criminal Codes of Austria, Spain, Italy and Poland were considered in the mode of a demonstrative (typical) scientific study.

Based on the results of the author’s analysis, it was determined that problematic issues related to the criminal law response to manifestations of abuse of influence in the public sphere arise not only in domestic, but also in foreign theory and practice. Based on official European sources and materials of sociological surveys, it is noted that corruption in its various modern manifestations causes great damage to society, national democracies, the economy and the rights of individuals, as well as the European community in general.

The work revealed common and distinctive features in the criminal law regulation of relationships that constitute abuse (trade) of influence in Ukrainian and other European legislation. In particular, it is emphasized that some European criminal codes contain two or more prohibitions related to the forms of “active” and “passive” abuse of influence, instead

of a single article 369-2 of the Criminal Code, which describes both forms of such abuse. Finally, it is shown that Ukraine is not the only European state whose criminal law contains a special ground for exemption from criminal liability for “active” abuse of influence – some other European prohibitions contain privileged prescriptions similar in content.

In the comparative legal aspect, it is noted that approximately many European states have expressed reservations about not recognizing abuse of influence as a crime within the meaning of the two international conventions against corruption; the contents of the four main arguments in support of these reservations are disclosed.

Keywords: corruption, criminal offense, corruption criminal offense, abuse of influence, victim, unlawful benefit, comparative legal research, foreign criminal legislatio.

DOI: 10.33766/2786-9156.105.118-130

УДК: 343.265.2:343.26:305(47)(045)

Одинцова О. В., кандидатка юридичних наук, доцентка, доцентка кафедри правосуддя Луганського навчально-наукового інституту імені Е.О. Дідоренка Донецького державного університету внутрішніх справ (м. Кропивницький, Україна)
e-mail: doslidnuk.lg.nik@gmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3864-228X>

Морозов Д.А., кандидат юридичних наук, доцент кафедри правосуддя Луганського навчально-наукового інституту імені Е.О. Дідоренка Донецького державного університету внутрішніх справ (м. Кропивницький, Україна)
e-mail: demyd.morozov@gmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1114-9033>

ГЕНДЕРНІ АСПЕКТИ ЗВІЛЬНЕННЯ ЧОЛОВІКІВ ТА ЖІНОК ВІД ВІДБУВАННЯ ПОКАРАННЯ У ВИДІ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ НА ПЕВНИЙ СТРОК У РАЗІ НАРОДЖЕННЯ В НИХ ДИТИНИ

Статтю присвячено гендерним аспектам звільнення чоловіків та жінок від відбування покарання у виді позбавлення волі в разі народження в них дитини (ст. ст. 81, 83 КК України) на предмет відповідності положенням вітчизняного законодавства у сфері забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків (Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» від 08.09.2005, Закон України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» від 06.09.2012). На підставі аналізу положень зазначених законів щодо поняття дискримінації за ознакою статі та форм дискримінації авторами наведено аргументи на користь того, що наявність у КК України норми про звільнення жінки, яка народила дитину, від відбування покарання у виді позбавлення волі до 5 років (ст. 83 КК України) не є гендерною дискримінацією щодо чоловіків, у яких народилась дитина під час відбування ними зазначеного виду покарання, у тих випадках, коли на момент народження дитини ними вже фактично відбуто строки покарання, передбачені ч. 3 ст. 81 КК України. Народження дитини, смерть або інвалідність матері, інші тяжкі життєві обставини дитини можуть і мають враховуватись судом при вирішенні питання про виправлення засудженого і можливість застосовувати до нього умовно-дестрокове звільнення від відбування покарання на загальних підставах (ч. 2 ст. 81 КК

України). Щодо чоловіків, засуджених до позбавлення волі строком до п'яти років, у яких народилась дитина до спливу строків, передбачених ч. 3 ст. 81 КК України, може бути дискримінацією за ознакою статі.

Висловлено критичні зауваження щодо запровадження у ст. 3.4.10 проекту нового КК України для жінок, які завагітніли та народили дитину під час ув'язнення за злочини 3-4 ступеня тяжкості, обов'язку фактично відбутися одну третину строку ув'язнення, призначеного за ці злочини.

Ключові слова: покарання, умовно-дострокове звільнення від відбування покарання, кримінальна відповідальність, гендерна політика, гендерна дискримінація, дискримінація за ознакою статі, позбавлення волі, проект нового КК України.

Постановка проблеми. Впровадження в національне кримінальне законодавство європейських стандартів у частині забезпечення гендерної рівності є одним із важливих напрямів сучасної кримінально-правової політики. Стосовно вагітних жінок та жінок, які мають малолітніх дітей, упродовж десятиліть діє більш гуманне законодавство в частині призначення покарань та звільнення від їх відбування. Так ст. ст. 79, 83 Кримінального кодексу України (далі – КК України) передбачають специфічні умови та порядок повного або часткового звільнення вагітної жінки та жінки, яка має малолітню дитину до семи / трьох років, від відбування покарання [1]. Наявність згаданих статей уже не один рік виступає предметом наукових дискусій щодо гендерної адекватності положень вичизняного кримінального законодавства через призму дотримання прав саме чоловіків-батьків, особливо в тих ситуаціях, коли матері їх малолітніх дітей з тих чи інших причин (смерть, інвалідність тощо) не можуть виховувати цих дітей.

В умовах роботи над новим КК України проблематика гендерної рівності чоловіків та жінок, які мають малолітніх дітей, набуває ще більшої актуальності. Справа в тому, що у Кримінальних кодексах інших держав континентальної Європи відсутні спеціальні розділи чи глави, статті, присвячені особливостям кримінальної відповідальності і покарання жінок. Таке положення справ пояснюється особливостями гендерної політики європейських держав, за якої чоловіки та жінки повністю рівні у своїх правах, обов'язках та відповідальності [2, с. 434-435]. Означений європейський підхід до кримінальної відповідальності жінок та чоловіків знайшов своє відображення і в проекті нового КК України [3]. У ньому передбачено ст. 3.4.5 (невиконання під умовою призначеного ув'язнення на певний строк), ст. 3.4.10. (зупинення виконання ув'язнення на певний строк під умовою). У цих статтях проекту нового КК України відсутні поняття «чоловік», «жінка» або інші поняття, які б вказували на статеву приналежність засудженої особи. Натомість у ст. 3.4.10 проекту нового КК України вживається поняття «засуджена особа, щодо якої встановлено низький ризик вчинення нового злочину»; у ст. 3.4.5. проекту нового КК України як однієї з підстав невиконання під умовою призначеного ув'язнення на певний строк зазначено відсутність високого ризику вчинення засудженої особи нового злочину.

На нашу думку, результати аналізу чинного законодавства щодо умовно-дострокового звільнення від відбування покарання на предмет гендерної адекватності може бути корисним і для оцінки відповідних положень і проєкту нового КК України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематику жіночої злочинності та кримінальної відповідальності жінок, зокрема вагітних жінок та жінок, які мають малолітніх дітей певного віку, досліджувала низка вітчизняних науковців (В. Бадира, А. Блага, Т. Головка, О. Гритенко, Т. Денисова, В. Меркулова, С. Нікітенко, Г. Резніченко, М. Стрюк, В. Федусік, Н. Чечель тощо) через призму їхніх суто жіночих соціально-демографічних та психофізіологічних особливостей. Як зазначалось раніше [4, с. 176], ми поділяємо позицію тих авторів, які працюють у межах підходу, відповідно до якого жінка та чоловік розглядаються і як біологічні особи, і як члени суспільства, котрі мають специфічні соціальні статуси та грають специфічні соціальні ролі, обумовлені чи не обумовлені їхньою статтю [див., наприклад: 5, с. 16-21], оскільки саме такий погляд, на нашу думку, найбільш повно враховує і психофізичні, і соціальні особливості жінок та чоловіків.

У роботах Н. Аніщук, С. Берези, Т. Головка, І. Котюк, О. Костенко, О. Матвієнко, В. Меркулової, Н. Оніщенко, М. Томашевської, О. Харитонові тощо досліджувалась проблематика відповідності (невідповідності) чинного кримінального законодавства України основам гендерної політики, вимогам гендерної рівності [6, с. 40]. Причому, низка дослідників [7, с. 1; 8, с. 55, 57, 65, 66] зазначають, що у ст. ст. 79, 83 Кримінального Кодексу України простежується гендерна нерівність щодо чоловіків. Останні дискримінуються на фоні передбачених у цих статтях привілеїв для жінок, які мають дітей до семи / трьох років, під час призначення та відбування деяких кримінальних покарань (у першу чергу, позбавлення волі). У літературі неодноразово висловлюється думка, що задля усунення зазначеної дискримінації необхідні законодавчі доповнення щодо правових підстав застосування до чоловіків, які мають малолітню дитину, звільнення від відбування покарання з випробуванням та умовно-дострокового звільнення від відбування покарання [8, с. 55, 57, 65, 66; 9, с. 204]. Інші дослідники, наприклад, В. О. Меркулова, навпаки, дотримуються думки, що ст. ст. 79, 83 КК України цілком відповідають вимогам гендерної рівності, і наявність специфічних кримінально-правових інститутів реалізації кримінальної відповідальності жінок щодо жінок, які є вагітними чи мають малолітніх дітей, найбільш адекватно враховують вразливість жінок зазначеної категорії, значно більшу в порівнянні з чоловіками, котрі мають малолітніх дітей, а також ступінь суспільної небезпечності цих жінок у стані вагітності і після народження дитини [6, с. 4-42].

Нещодавно нами було запропоновано аналіз питання про наявність чи відсутність дискримінації чоловіків-батьків малолітніх дітей при застосуванні ст. 75 КК України (звільнення від відбування покарання з випробуванням) [5, с. 174-184] через призму положень Закону України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» від 06.09.2012 № 5207-VI [10] та Закону України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» від 08.09.2005

№ 2866-IV [11]. Ми дійшли висновку, що не є дискримінацією за ознакою статі щодо чоловіків, які мають дітей до семи років, при вирішенні питання про звільнення їх від відбування покарання з випробуванням. При вирішенні питання про можливість виправлення засудженого без відбування покарання наявність дитини зазначеного віку, самостійне її виховання підсудним чоловічої статі через ті чи інші життєві обставини, має враховуватись судом у комплексі з іншими даними, про які йдеться в ч. 1 ст. 75 КК України; стосовно жінок робити це не обов'язково, з огляду на її біологічну природу, що й передбачено ч. 1 ст. 79 КК України.

Означений підхід вважаємо доречним застосувати і щодо проблематики умовно-дострокового звільнення від відбування покарання у виді позбавлення волі на певний строк стосовно положень ст. ст. 81, 83 чинного КК України, оскільки це може бути корисним і при оцінці положень проекту нового КК України про зупинення виконання ув'язнення на певний строк під умовою й з точки зору того, чи забезпечують вони рівність прав чоловіків і жінок, які не є однаковими за своєю біологічною природою.

Формулювання цілей. Метою цієї статті є установлення узгодженості положень чинного КК України про звільнення чоловіків та жінок від відбування покарання у виді позбавлення волі на певний строк у разі народження в них дитини (ст. ст. 81 83 КК України) з положенням вітчизняного законодавства у сфері забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків.

Зазначена мета сформульована таким чином з огляду на те, що для чоловіків, засуджених до позбавлення волі строком до п'яти років, на відміну від жінок-матерів, які народили дитину під час відбування покарання, у КК України окремо не прописана можливість умовно-дострокового звільнення від відбування покарання у виді позбавлення волі на тій підставі, що в цей час у них народилась дитина, за тих умов, що вони будуть виконувати обов'язки із виховання дитини та догляду за нею.

Виклад основного матеріалу. Згідно з ч. 1 ст. 1 Закону України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» [11], під дискримінацією за ознакою статі розуміється «ситуація, за якої особа ... зазнає обмеження у визнанні, реалізації або користуванні правами і свободами або привілеями в будь-якій формі, встановленій Законом України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні», крім випадків, коли такі обмеження або привілеї мають правомірну об'єктивно обгрунтовану мету, способи досягнення якої є належними та необхідними». Відповідно до ст. 5 Закону України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні», формами дискримінації є: пряма дискримінація; непряма дискримінація; підбурювання до дискримінації; посиленістю в дискримінації; утиск [10].

Пряма дискримінація – ситуація, за якої з особою та/або групою осіб за їх певними ознаками поведуться менш прихильно, ніж з іншою особою та/або групою осіб в аналогічній ситуації, крім випадків, коли таке поведіння має правомірну, об'єктивно обгрунтовану мету, способи досягнення якої є належ-

ними та необхідними. Непряма дискримінація – ситуація, за якої, унаслідок реалізації чи застосування формально нейтральних правових норм, критеріїв оцінки, правил, вимог чи практики для особи та/або групи осіб за їх певними ознаками виникають менш сприятливі умови або становище порівняно з іншими особами та/або групами осіб, крім випадків, коли їх реалізація чи застосування має правомірну, об'єктивно обгрунтовану мету, способи досягнення якої є належними та необхідними [10].

Як бачимо, у визначеннях понять «пряма дискримінація» та «непряма дискримінація», що містяться в ст. 1 Закону України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні», іде мова про випадки, коли такі певні обмеження щодо особи «...мають правомірну об'єктивно обгрунтовану мету, способи досягнення якої є належними та необхідними». Законодавець констатує існування певних виключних ситуацій, у яких особа на законних підставах зазнає обмеження у визнанні, реалізації або користуванні правами і свободами або привілеями в тій чи іншій формі. У попередній публікації [4, с. 177-179] було сформульовано три питання, направлених на вирішення питання про наявність чи відсутність дискримінації чоловіків за ознакою статі в досліджуваній ситуації. У контексті проблематики умовно-дострокового звільнення від відбування покарання представимо їх у такому вигляді.

1). *Які саме права, свободи чи привілеї чоловіка, у якого народилась дитина, під час відбування покарання у виді позбавлення волі строком до п'яти років, у тому числі й за умисні тяжкі та особливо тяжкі злочини, можуть зазнати обмежень у визнанні, реалізації або користуванні у випадку незастосування умовно-дострокового звільнення від відбування цього покарання в межах строку, на який чоловіка може бути звільнено від роботи до досягнення дитиною трирічного віку?*

2). *Чи можна вважати, що відбування покарання у виді позбавлення волі є випадком, коли обмеження переважного права батька перед іншими особами (крім матері дитини) на особисте виховання дитини має правомірну об'єктивно обгрунтовану мету?*

3). *Наскільки належним та необхідним способом досягнення згаданої вище «...правомірної об'єктивно обгрунтованої мети...» є продовження виконання покарання у виді позбавлення волі для засудженого чоловічої статі, який на момент народження дитини демонструє сумлінну поведінку та ставлення до праці до / після спливу строків, передбачених ч. 3 ст. 81 КК України, особливо в разі смерті чи інвалідності породілі або настання інших складних життєвих обставин?*

Відповіді на перші два питання в цілому є ідентичними тим, які було надано відносно ст. 75 КК України в попередній публікації [4, с. 177-178], тому зупинимось на них тезово задля зручності викладення матеріалу. Аналіз ст. 151 Сімейного кодексу [12], присвяченої правам батьків щодо виховання дитини, дозволяє дійти висновку, що засуджений батько, з огляду на права засуджених, передбачені ч. 1 ст. 107, ч.ч. 1, 4 ст. 110 Кримінально-виконавчого кодексу України [13], цілком може реалізовувати права, передбачені ч.ч. 2, 3 зазначеної статті Сімейного кодексу (право залучати до виховання дитини інших осіб, передавати її на виховання фізичним та юридичним особам; право обирати форми та методи виховання, крім тих, які суперечать закону, моральним засадам суспільства). Зазнає обмеження у визнанні, реалізації або користуванні переважне

право перед іншими особами (крім матері дитини) на особисте виховання дитини (ч. 1 ст. 151 Сімейного кодексу).

Правомірними об'єктивно обґрунтованими цілями виконання позбавлення волі є цілі, передбачені ч. 1 ст. 1 КВК України (захист інтересів особи, суспільства і держави шляхом створення умов для виправлення і ресоціалізації засуджених, запобігання вчиненню нових кримінальних правопорушень як засудженими, так і іншими особами [13]). І той факт, що зазначені цілі закріплені в Кримінально-виконавчому кодексі, якраз указують на їх правомірність.

Останнє питання стосується способів обмеження переважного права батька перед іншими особами на особисте виховання дитини у визнанні, реалізації або користуванні задля досягнення таких правомірних та об'єктивно обґрунтованих цілей, передбачених ч. 1 ст. 1 Кримінально-виконавчого кодексу як захист інтересів особи, суспільства і держави шляхом створення умов для виправлення і ресоціалізації засуджених, запобігання вчиненню нових кримінальних правопорушень як засудженими, так і іншими особами. І відповідь на нього є складнішою в порівнянні з проблематикою звільнення від відбування покарання з випробуванням, оскільки інститут умовно-дострокового звільнення від відбування покарання передбачає не лише підстави, але й передумови його застосування.

Почнемо із застосування умовно-дострокового звільнення від відбування покарання у випадках, коли сплинули передбачені ч. 3 ст. 81 КК України строки фактичного відбуття позбавлення волі. Цілі, передбачені ч. 1 ст. 1 Кримінально-виконавчого кодексу, можуть бути досягнуті вагітною жінкою та/або жінкою, яка народила дитину, в умовах волі, бо, як справедливо зазначається в літературі [див., наприклад: 6, с. 41], під час вагітності, після народження дитини, під час її годування молоком та спостереження за її розвитком спостерігається особливий фізіологічний та психічний стан жінки, який може суттєво змінювати настанови та цінності жінки, сприяти виправленню жінки в умовах волі, без реального відбування покарання [6, с. 41]. Іншими словами, високою є вірогідність значного зниження ступеня суспільної небезпеки жінок зазначеної категорії.

Для чоловіка ж, у якого народилась дитина, поки він відбуває покарання у виді позбавлення волі, вірогідність зміни його антисоціальної спрямованості є значно меншою [6, с. 40-43]. Тому сам факт народження в нього дитини не повинно враховуватись судом як достатня підстава умовно-дострокового звільнення від відбування покарання у виді позбавлення волі; засуджений має довести своє виправлення сумлінною поведінкою і ставленням до праці, незалежно від того, чи сплинули строки, передбачені ч. 3 ст. 81 КК України. У доктрині кримінального права виділяють чотири групи даних, що характеризують особу винного: обставини, що характеризують поведінку винної особи до вчинення злочину; обставини, безпосередньо пов'язані з учиненням злочину; обставини, що характеризують поведінку винної особи після вчинення злочину; індивідуальні властивості засудженого (стать, вік, наявність на утриманні непрацездатних родичів тощо) [14, с. 310-311]. Мають враховуватись ставлення засудженого до своєї дитини, його готовність брати участь у вихованні та утриманні дитини, а

також можливість забезпечити належні умови для виховання дитини самостійно або за допомогою сім'ї чи родичів.

На нашу думку, несприятливі життєві обставини, у яких знаходиться народжена дитина (зокрема, смерть, інвалідність чи аморальний спосіб життя її матері, відсутність родичів, які б могли піклуватись про неї) також можуть бути додатковим аргументом на користь позитивного вирішення судами питання про умовно-дострокове звільнення чоловіка-батька від відбування покарання на загальних підставах, відповідно до ч. 2 ст. 81 КК України. Вважаємо, захист інтересів особи, суспільства і держави шляхом створення умов для виправлення і ресоціалізації засудженого чоловічої статі, запобігання вчиненню нових кримінальних правопорушень як засудженим, так й іншими особами, які досягаються шляхом виконання покарання у виді позбавлення волі за рахунок обмеження переважного права батька перед іншими особами, крім матері дитини, на особисте виховання дитини, відповідає сформульованому у ч. 1 ст. 1 Закону України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» критеріям правомірності та об'єктивної обґрунтованості мети, досягнення якої виключає ситуацію дискримінації особи за ознакою статі.

Отже, на підставі аналізу чинного законодавства доходимо висновку, що норма про умовно-дострокове звільнення жінки, яка, відбуваючи покарання у виді позбавлення волі строком не більше п'яти років, народила дитину (ч. 1 ст. 83 КК України) не є дискримінаційною за ознакою статі щодо чоловіків, у яких під час відбування покарання у виді позбавлення волі народилась дитина, при вирішенні питання про їх умовно-дострокове звільнення від відбування того ж самого покарання. Наявні в ст. 83 КК України положення щодо жінок слід вважати не «пільговими», а соціально доцільними і такими, що впливають із жіночої природи, психофізичних та соціальних властивостей жінки.

Перейдемо до ситуації, коли на момент народження дитини засуджені ще не відбули фактично певний строк покарання, передбачений ч. 3 ст. 81 КК. Для тяжких та особливо тяжких злочинів та інших ситуацій, передбачених у пп. 2, 3 ч. 3 ст. 81 КК України, зазначені строки є досить тривалими (не менше 2/3 та 3/4 призначеного судом строку покарання відповідно). Із змісту ст. 81 КК України випливає, що особа, яка демонструє сумлінну поведінку та ставлення до праці, але ще фактично не відбула передбачений ч. 3 ст. 81 КК строк покарання у виді позбавлення волі, не може бути умовно-достроково звільнена від відбування покарання. Щодо жінок, які, відбуваючи покарання у виді позбавлення волі, та народили дитину, передумова щодо строку фактичного відбування покарання відсутня і, як зазначалось вище, це є «пільгою», а соціально доцільною нормою, яка враховує психофізіологічні та соціальні властивості жінки. *Наскільки належним та необхідним способом досягнення цілей, зазначених у ч. 1 ст. 1 Кримінально-виконавчого кодексу України, є продовження виконання покарання у виді позбавлення волі для засудженого чоловічої статі, який під час відбування позбавлення волі демонструє сумлінну поведінку та ставлення до праці до спливу строків, що передбачені ч. 3 ст. 81 КК України, та у якого в цей час народжується дитина, особливо в разі смерті чи інвалідності породіллі або настання інших складних життєвих обставин?*

На нашу думку, слід виважено ставитись до наведених у питанні ситуацій, з огляду на біологічні відмінності чоловіка та жінки, зокрема вплив на жінку факту народження нею дитини. Однак, можливо, слід доповнити ст. 81 КК України положенням про те, що *в разі смерті чи інвалідності породіллі* щодо засудженого чоловічої статі до позбавлення волі строком до п'яти років, у якого народилась дитина, може вирішуватись питання про його умовно-дострокове звільнення до сплину строків, передбачених ч. 3 ст. 81 КК України, за умови, що він довів своє виправлення сумлінною поведінкою і ставленням до праці. Наша пропозиція допоможе, на нашу думку, досягти максимального ступеня відповідності положень чинного КК України про умовно-дострокове звільнення від відбування покарання у виді позбавлення волі вимогам галузевого законодавства України про гендерну рівність.

Отже, на підставі аналізу чинного законодавства доходимо висновку про відсутність дискримінації за ознакою статі щодо чоловіків, у яких народились діти, при вирішенні питання про умовно-дострокове звільнення їх від відбування покарання, у тих випадках, коли на момент народження дитини ними вже фактично відбуто строки покарання, передбачені ч. 3 ст. 81 КК України. Народження дитини, смерть або інвалідність матері, інші життєві обставини підсудного чоловічої статі, може і має враховуватись судом при вирішенні питання про виправлення засудженого і можливість застосувати до нього умовно-дострокового звільнення від відбування покарання на загальних підставах (ст. 81 КК України). Щодо чоловіків, засуджених до позбавлення волі строком до п'яти років, у яких народилась дитина, може бути дискримінація за ознакою статі. Тому на законодавчому рівні має бути закріплена можливість їх умовно-дострокового звільнення від відбування цього покарання, до сплину строків, передбачених ч. 3 ст. 81 КК України, за умови, що вони довели своє виправлення сумлінною поведінкою і ставленням до праці, у разі смерті, інвалідності матері дитини.

Цей висновок дозволяє також висловити певні зауваження щодо того підходу до реалізації гендерної рівності, який знаходить своє відображення у ст. 3.4.10 проекту нового КК України [3]. Як уже нами зазначалось, у ч. 1 ст. 3.4.10 проекту КК України використовується поняття «особа, яка відбуває покарання у виді ув'язнення на певний строк, щодо якої встановлено низький ризик вчинення нового злочину». Аналіз змісту зазначеної норми дозволяє дійти висновку, що до таких осіб можуть відноситись засуджені і чоловічої, і жіночої статі, у яких народилась дитина під час відбування покарання у виді ув'язнення на певний строк, у тих випадках, коли факт народження дитини та / або наявність інших обставин вказує на низький ризик вчинення ними нового злочину.

Безумовно, такий підхід до закріплення у кримінальному законі гендерної рівності має право на існування, особливо в умовах приведення вітчизняного законодавства до відповідності із правом Європейського Союзу. Проте, викликає критичні зауваження фактичне погіршення у проєкті нового КК України становища жінок, засуджених за злочини 3-4 ступеня тяжкості, які завагітніли та народили дитину під час відбування ув'язнення. За злочини 4 ступеня тяжкості

передбачено ув'язнення від чотирьох до шести років (ст. 3.2.5 проекту нового КК України), що приблизно відповідає положенню про позбавлення волі до п'яти років у ст. 83 КК України. Відповідно до ч. 1 ст. 3.4.10 проекту КК України, передбачений обов'язок фактично відбути одну третину строку ув'язнення, призначеного за злочинами 1-4 ступеня тяжкості. Для злочинів першого ступеня тяжкості – це від 1 місяця до 8 місяців ув'язнення, для злочинів другого ступеня – від 6 до 12 місяців, для злочинів третього ступеня тяжкості – від 12 до 16 місяців, для злочинів четвертого ступеня тяжкості – від 16 до 24 місяців. Отже, вагітність, народження дитини засудженою жінкою можуть враховуватись, якщо тільки вона відбула зазначений у ч. 1 ст. 3.4.10 проекту нового КК України строк ув'язнення.

Але ж, як зазначалось вище, відсутність у ст. 83 КК України строків фактичного відбування покарання є соціально доцільною, з огляду на психосоціальні особливості жінки. У проекті нового КК України ці особливості ігноруються. На нашу думку, у ч. 1 ст. 3.4.10 проекту нового КК України дискримінуються за ознакою статі жінки, які завагітніли або народили дитину під час відбування ув'язнення, але на цей час ще не відбули строки ув'язнення, передбачені цією ж самою нормою за злочини 3-4 ступеня тяжкості. Зрозуміло, що в проекті нового КК України не враховано, що у випадках виключних випадках обов'язок відбути певний строк ув'язнення, після якого може бути зупинено виконання ув'язнення на певний строк під умовою, є недоречним навіть для деяких засуджених чоловіків, у яких у цей час народилась дитина.

Як нам здається, підхід, утілений на сьогодні у ст. 3.4.10 проекту нового КК України, також потребує обґрунтованої оцінки на гендерну адекватність, але, у першу чергу, через призму дотримання прав вагітних жінок та жінок-матерів. Питання, як не допустити непряму дискримінацію чоловіків чи жінок при застосуванні положень ст. 3.4.10 проекту КК України, має бути предметом окремого наукового дослідження. Відправною точкою на цьому шляху, на нашу думку, слід вважати пропозицію експертної групи сформулювати положення ч. 2 ст. 1.2.3. (Рівність перед Кримінальним кодексом) таким чином: «Диференціація кримінально-правових засобів, яку передбачає цей Кодекс, не є порушенням принципу рівності та пов'язана з урахуванням особливостей, які мають певні категорії осіб» [15]. У будь-якому випадку гендерна рівність, на нашу думку, дійсно реалізується лише тоді, коли правозастосовувач на практиці диференціює кримінальну відповідальність з урахуванням фізіологічних та психологічних властивостей як засуджених жінок, які завагітніли чи народили дитину у виправній колонії, так і посткримінальну поведінку, індивідуальні особливості засуджених чоловіків, у яких народилась дитина, поки вони відбувають покарання у виді позбавлення волі, незалежно від того, який підхід до закріплення гендерної рівності реалізований у КК України.

Висновки. На підставі аналізу чинного законодавства у сфері забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків доходимо висновку, що наявність у законі про кримінальну відповідальність норми про умовно-дострокове звіль-

нення жінки, яка народила дитину, від відбування покарання у виді позбавлення волі до 5 років (ст. 83 КК України) не є дискримінацією за ознакою статі щодо чоловіків, у яких народилась дитина під час відбування ними зазначеного виду покарання, у тих випадках, коли на момент народження дитини ними вже фактично відбуто строки покарання, передбачені ч. 3 ст. 81 КК України. Народження дитини, смерть або інвалідність матері дитини можуть і мають враховуватись судом при вирішенні питання про виправлення засудженого і можливість застосовувати до нього умовно-дострокового звільнення від відбування покарання на загальних підставах (ч. 2 ст. 81 КК України). Щодо чоловіків, засуджених до позбавлення волі строком до п'яти років, у яких народилась дитина до сплину строків, передбачених ч. 3 ст. 81 КК України, може бути дискримінація за ознакою статі. Тому на законодавчому рівні має бути закріплена можливість їх умовно-дострокового звільнення від відбування цього покарання у виключних випадках за умови, що вони демонструють своє виправлення сумлінною поведінкою і ставленням до праці.

Запровадження у ст. 3.4.10 проєкту нового КК України обов'язку для жінок, які завагітніли та народили дитину під час ув'язнення за злочини 3-4 ступеня тяжкості, фактично відбути одну третину строку ув'язнення, призначеного за ці злочини, заслугове на критичні зауваження. Установлено, що, згідно з ч. 1 ст. 3.4.10 проєкту нового КК України, дискримінуються за ознакою статі жінки зазначеної категорії. У проєкті нового КК України не враховано, що у виключних випадках обов'язок відбути певний строк ув'язнення, після якого може бути зупинено виконання ув'язнення на певний строк під умовою, є недоречним навіть для деяких засуджених чоловіків, у яких у цей час народилась дитина.

Питання, як не допустити непряму дискримінацію чоловіків чи жінок у межах інституту зупинення виконання ув'язнення на певний строк під умовою, заслугове на те, щоб бути предметом окремого наукового дослідження. Зокрема підхід, утілений на сьогодні у ст. 3.4.10 проєкту нового КК України, потребує обґрунтованої оцінки на гендерну адекватність, у першу чергу, через призму дотримання прав вагітних жінок та жінок-матерів, з огляду на їх специфічні психофізіологічні особливості, а також через призму дотримання прав їхніх малолітніх дітей, які, відповідно, до проєкту нового КК, мали б чекати, поки їх матері відбудуть строки ув'язнення, передбачені ч. 1 ст. 3.4.10 проєкту нового КК.

Використані джерела:

1. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>. (дата звернення: 16.02.2024).
2. Хавронюк М. І. Кримінальне законодавство України та інших держав континентальної Європи: порівняльний аналіз, проблеми гармонізації : монографія. Київ : Юрисконсульт, 2006. 1048 с.
3. Кримінальний кодекс (проєкт) : контрольний текст станом на 31.01.2023. URL : <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2023/01/30/proyekt-kryminalnogo-ko-deksu-ukrayiny-stanom-na-30-01-2023.pdf>. (дата звернення: 16.02.2024).

4. Одинцова О. Гендерні аспекти звільнення від відбування покарання з випробуванням. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка*. 2023. № 1. С. 174-184. DOI: <https://doi.org/10.33766/2524-0323.101.174-184>.

5. Дашковська О. Гендер і право: логіко-понятійний аналіз. *Вісник Академії правових наук України*. 2002. № 3. С. 16-21.

6. Меркулова В. О. Гендерна експертиза кримінального законодавства: окремі аспекти національно-правових підходів. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2019. № 2. С. 38-42. DOI: <https://doi.org/10.32850/sulj.2019.2-9>.

7. Головки Т. М. Гендерні аспекти покарання : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. докт. юрид. наук : 12.00.08. Інститут держави і права ім. В. М. Корецького. Київ, 2010. 16 с.

8. Котюк І. І., Костенко О. М. Кримінальне, кримінально-процесуальне та кримінально-виконавче законодавство України: гендерна експертиза. Київ : Логос, 2004. 127 с.

9. Мальцева Д. Гендерні аспекти звільнення від відбування покарання. Кримінологічні дослідження : збірник наук. праць / [гол. ред. В. Поклад, канд. філос. наук]; Луган. держ. універ. внутр. справ ім. Е.О. Дідоренка; Луган. гуман. центр. Северодонецьк: РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2022. Вип. 12: Гендерні аспекти злочинності. С. 203-209.

10. Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні : Закон України від 06.09.2012 № 5207-VI. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5207-17#Text>. (дата звернення: 16.02.2024).

11. Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків: Закон України від 08.09.2005 № 2866-IV. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2866-15>. (дата звернення: 16.02.2024).

12. Сімейний кодекс: Закон України від 10.01.2002 № 2947-III. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text>. (дата звернення: 16.02.2024).

13. Кримінально-виконавчий кодекс України: Закон України від 11.07.2003 № 1129-IV. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15#Text>. (дата звернення: 16.02.2024).

14. Правова доктрина України : у 5 т. Т. 5. Кримінально-правові науки в Україні: стан, проблеми та шляхи розвитку. За заг. ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова; В. О. Навроцький, В. О. Туляков, М. І. Колос та ін. Харків : Право, 2013. 1240 с.

15. Висновок на проєкт Кримінального кодексу України (контрольний текст станом на 31.01.2023) / А. Вознюк та ін. ; за заг. ред. О. Дудорова. URL : <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2023/01/30/proyekt-kryminalnogo-kodeksu-ukrayiny-stanom-na-30-01-2023.pdf>.

References:

1. Kryminalnyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 05.04.2001 № 2341-III. (2001) N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>. [in Ukrainian].

2. Khavroniuk, M. I. (2006). Kryminalne zakonodavstvo Ukrainy ta inshykh derzhav kontynentalnoi Yevropy: porivnialnyi analiz, problemy harmonizatsii. Kyiv. [in Ukrainian].

3. Kryminalnyi kodeks (proiekt) : Kontrolnyi tekst stanom na 31.01.2023. (2023) N. p. URL : <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2023/01/30/proyekt-kryminalnogo-kodeksu-ukrayiny-stanom-na-30-01-2023.pdf>. [in Ukrainian].

4. Odyntsova, O. (2023) Genderni aspekty zvilnennya vid vidbuvannya pokarannya z vyprobuvanniam. *Visnyk Luhanskoho derzhavnogo universytetu vnutrishnikh sprav imeni E.O.*

Didorenka - Bulletin of Luhansk State University of Internal Affairs named after E. Didorenko, issue 1, 174-184. [in Ukrainian].

5. Dashkovska, O. (2002) Gender i pravo: lohiko-poniatiinyi analiz. *Visnyk Akademii pravovykh nauk Ukrainy - Bulletin of the Academy of Legal Sciences of Ukraine, issue 3, 16-21. [in Ukrainian].*

6. Merkulova, V. O. (2019). Genderna ekspertyza kryminalnoho zakonodavstva: okremi aspekty natsionalno-pravovykh pidkhodiv. *Pivdennoukrainskyi pravnychyi chasopys - South Ukrainian legal journal, issue 2. URL : <http://www.sulj.oduvs.od.ua/archive/2019/2/11.pdf>. [in Ukrainian].*

7. Holovko, T. M. (2010). Genderni aspekty pokarannia. *Extended abstract of candidate's thesis. Institute of State and Law named after V. M. Koretsky. Kyiv. [in Ukrainian].*

8. Kotiuk, I. I., Kostenko, O. M. (2004). Kryminalne, kryminalno-protseusualne ta kryminalno-vykonavche zakonodavstvo Ukrainy: genderna ekspertyza. Kyiv. [in Ukrainian].

9. Maltseva, D. (2022). Henderni aspekty zvilnennia vid vidbuvannia pokarannia. *Henderni aspekty zlochynnosti. – Gender aspects of crime, issue 12, 203-209. [in Ukrainian].*

10. Pro zasady zapobihannia ta protydii dyskryminatsii v Ukraini : Zakon Ukrainy vid 06.09.2012 № 5207-VI. (2012) N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5207-17#Text>. [in Ukrainian].

11. Pro zabezpechennia rivnykh prav ta mozhlyvosti zhinok i cholovikiv: Zakon Ukrainy vid 08.09.2005 № 2866-IV. (2005) N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2866-15>. [in Ukrainian].

12. Simeinyi kodeks: Zakon Ukrainy vid 10.01.2002 № 2947-III. (2002) N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text>. [in Ukrainian].

13. Kryminalno-vykonavchyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 11.07.2003 № 1129-IV. (2003) N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15#Text>. [in Ukrainian].

14. Pravova doktryna Ukrayiny. Kryminalno-pravovi nauky v Ukraini: stan, problemy ta shliachy rozvytku. (2013) (Vol. 1-5; Vol. 5). Borisov, V. I., Tatsii, V. Ya. (Eds.). Kharkiv: Pravo. [in Ukrainian].

15. Vozniuk, A., Zadoia, K., Movchan, R. et al. (2023). Vysnovok na proiekt Kryminalnoho kodeksu Ukrainy (kontrolnyi tekst stanom na 31.01.2023) URL : <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2023/01/30/proyekt-kryminalnogo-kodeksu-ukrayiny-standom-na-30-01-2023.pdf>. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії 18.02.2024

Odyntsova O., Candidate of Law, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Justice of the Luhansk Educational and Scientific Institute named after E.O. Didorenko of the Donetsk State University of Internal Affairs (Kropyvnytskyi, Ukraine)

Morozov D., Candidate of Law, Associate Professor of the Department of Justice of the Luhansk Educational and Scientific Institute named after E.O. Didorenko of the Donetsk State University of Internal Affairs (Kropyvnytskyi, Ukraine)

GENDER ASPECTS OF THE RELEASE OF MEN AND WOMEN FROM THE END OF THE SENTENCE IN THE FORM OF RELEASE OF FREEDOM FOR A CERTAIN PERIOD IN THE EVENT OF THE BIRTH OF A CHILD

The article is devoted to the gender aspects of parole of men and women from serving a sentence of imprisonment for a specified time (Art. 81, Art. 83 of the Criminal Code of

Ukraine) in the context of domestic legislation in the field of ensuring equal rights and opportunities for women and men (Law of Ukraine "On ensuring equal rights and opportunities for women and men" dated September 8, 2005 No. 2866-IV, the Law of Ukraine "On Principles of Prevention and Counteraction of Discrimination in Ukraine" dated September 6, 2012 No. 5207-VI).

Based on the analysis of the provisions of the mentioned laws regarding the concept of gender discrimination and forms of discrimination, the authors provided arguments in favor of the fact that the presence of a provision in the Criminal Code of Ukraine on the parole of a woman who has given birth to a sentence of imprisonment for up to 5 years is not gender discrimination against a certain category of men. We are referring to men who had a child while serving this type of sentence, in cases where at the time of the child's birth they had already served the sentence provided for in part 3 of Article 81 of the Criminal Code of Ukraine. The birth of a child, death or disability of the mother should be taken into account by the court when deciding on the possibility of applying to him for conditional early release from serving a sentence on general grounds. Men sentenced to imprisonment for up to five years who had a child before the expiry of the terms provided for in part 3 of Article 81 of the Criminal Code of Ukraine may be subject to discrimination on the basis of gender. Therefore, the possibility of their early release from serving this sentence in exceptional cases should be enshrined in legislation, provided that they demonstrate their reform through good behaviour and attitude to work.

Keywords: punishment, conditional release from serving a sentence, criminal liability, gender policy, gender discrimination, gender-based discrimination, imprisonment, draft new Criminal Code of Ukraine.

DOI: 10.33766/2786-9156.105.130-144

УДК: 343.213.5+343.31

Письменський Є. О., доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри поліцейської діяльності Луганського навчально-наукового інституту імені Е. О. Дідоренка Донецького державного університету внутрішніх справ (м. Кропивницький, Україна)

e-mail: ye.pysmenskyu@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/000000-0001-7761-7103>

ПРО ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ (НА ПРИКЛАДІ ОДНІЄЇ СПРАВИ ПРО КОЛАБОРАЦІЙНУ ДІЯЛЬНІСТЬ)¹

У статті здійснено вивчення проблем формування та реалізації кримінально-правової політики України в умовах воєнного стану, що аналізуються на прикладі од-

¹ Стаття підготовлена в межах виконання проєкту «Кримінально-правова політика України під впливом факторів воєнного характеру та її віддзеркалення в експертній думці» (реєстраційний номер 2022.02/0046) Національного фонду досліджень України за підтримки Кембриджського університету, Велика Британія.

нієї із розглянутих судом справ про колабораційну діяльність у господарській (економічній) сфері (ч. 4 ст. 111-1 КК України). У межах цієї справи особа була визнана винуватою та засуджена за вчинення провадження господарської діяльності у взаємодії з державою-агресором, незаконними органами влади, створеними на тимчасово окупованій території. Доступні для аналізу фактичні дані в цій справі показали, що кримінально-правова норма про колабораційну діяльність містить неточності та загалом сформульована невдало. Це впливає на результати кримінально-правової кваліфікації колабораційної діяльності, що виявляються помилковими. Таким чином, конкретні обставини справи показали як недоліки правотворчої роботи, так і неефективність правозастосування. Науковий розгляд цих обставин здійснений на основі відкритих судових матеріалів та проведеного, зважаючи на них, журналістського розслідування.

Указане дослідження проблем формування та реалізації кримінально-правової політики України в умовах воєнного стану здійснювалося з використанням методу ситуаційного аналізу (*case study*), завдяки якому в контексті однієї зі справ про колабораційну діяльність вдалося виявити та показати проблеми кримінально-правової політики України в умовах воєнного стану; на цій основі сформулювати рекомендації з приводу їх практичного розв'язання.

Проілюстровано потребу внесення змін до ст. 111-1 КК України щодо відповідальності за колабораційну діяльність у господарській (економічній) сфері, за відсутності чого у сфері реалізації кримінально-правової політики постає виклик, пов'язаний із коригуванням практики застосування ч. 4 ст. 111-1 КК України, унеможливленням її буквального та формального тлумачення.

Ключові слова: кримінально-правова політика, воєнний стан, правотворчість, кримінальний закон, колабораційна діяльність, правосуддя, кримінально-правова кваліфікація.

Постановка проблеми. Кримінально-правова політика в умовах запровадження воєнного стану в Україні, що відбулося після повномасштабного вторгнення російських загарбників та відновлення активної фази сучасної російсько-української війни, перебуває в стадії перманентних змін. Цей напрям внутрішньої політики, пов'язаної із протидією злочинності, зазнає серйозних трансформацій, починаючи з 24 лютого 2022 р., як на рівні формування кримінально-правової політики (правотворчість), так і на рівні її реалізації (правозастосування). З огляду на масштабність ризиків і загроз, з якими стикнулася Україна в результаті акту агресії, зміни, що відбуваються, не дивують. Очевидно, виникла потреба переналаштувати кримінально-правову систему держави з тим, щоб вона максимально ефективно функціонувала в умовах війни та зважаючи на вкрай обмежені соціальні ресурси. Чи вдалося це зробити? Тут виникають певні сумніви.

Одним з елементів цих змін є (назріле) запровадження кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність (ст. 111-1 КК України). Відповідне рішення суб'єктів формування кримінально-правової політики можна вважати навіть запізнілим, адже проблема колабораціонізму в Україні стабільно існує від початку російсько-української війни у 2014 р. Попри слушність загального під-

ходу, окремі вітчизняні фахівці констатують виникнення чималої кількості законодавчих помилок, адже кримінально-правова норма про колабораційну діяльність виявилася хоч і вкрай потрібною, але геть недосконалою. Такий стан законодавства зумовив виникнення складнощів у практичній сфері діяльності кримінальної юстиції, адже неякісний закон завжди створює ризики його неефективного, а інколи навіть шкідливого, застосування.

Одним із інструментів, використання якого дає змогу здійснити якісне дослідження порушеного питання, є метод *case study*¹. Він полягає в розгляді одиничного соціального об'єкта (ситуації), що уможливило розуміння суті широкого кола подібних випадків. Зокрема, на основі вивчення конкретного злочину та судових рішень щодо особи, яка його вчинила, можна зробити висновки, які екстраполюються на всі випадки однорідних злочинів, а також показати системні недоліки в нормотворчій роботі та правозастосуванні². Т. Леоненко характеризує метод *case study* як монографічний метод опису одиничного випадку (об'єкта) за можливою максимальною кількістю його взаємозв'язків. Його використання може бути евристично цінним для аналізу майже будь-якого явища, оскільки дає змогу звернути увагу на те, що залишається за межами кількісного узагальнення [2, с. 480].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. З-поміж сучасних правників, які безпосередньо звертались до вивчення проблем формування та реалізації кримінально-правової політики в умовах воєнного стану, включаючи протидію колабораційній діяльності, треба назвати А. Андрушка, Д. Азарова, Н. Антонюк, Ю. Бауліна, І. Бердник, А. Вознюка, З. Загинею-Заболотенко, М. Карчевського, В. Кузнецова, А. Музику, І. Медичького, В. Навроцького, О. Маріна, В. Мисливого, Р. Мовчана, Ю. Орлова, О. Острогляда, Ю. Пономаренка, Є. Стрельцова, М. Хавронюка. Здобутки цих та інших українських науковців, а так само сформована за їхньої участі теоретична основа для аналізу конкретних (реальних) ситуацій, використано для вивчення однієї зі справ про колабораційну діяльність, розглянутої в Україні в 2023 р. після деокупації частини території Донецької області.

Формулювання цілей. Використовуючи метод ситуаційного аналізу (*case study*) в контексті розгляду справи про колабораційну діяльність (ст. 111-1 КК України), метою статті є виявлення й показ проблем формування та реалізації кримінально-правової політики України в умовах воєнного стану і формулювання на цій основі рекомендацій із приводу їх практичного розв'язання.

¹ У перекладі з англійської слово «*case*» означає «ситуація», «випадок». Іншими словами, слово «*case*» описує, характеризує певну ситуацію або історію та результати розвитку конкретного суб'єкта [1, с. 12].

² Безумовно, треба враховувати, що застосування в цьому дослідженні методу *case study* не призведе до можливості зробити широкі узагальнення. Водночас, з огляду на інші результати наукових розвідок, він здатний просигналізувати про істотні проблеми у сфері кримінального права, а отримані висновки можуть використовуватися для формулювання гіпотез з подальшою їх верифікацією іншими емпіричними методами.

Виклад основного матеріалу. Колабораційна діяльність перебуває у фокусі дослідницької уваги не лише науковців. Вона становить чималий інтерес для журналістських розслідувань, що створює чудове підґрунтя для комплексного розгляду відповідного явища. У цьому контексті слід виділити спеціальний проєкт «Лиман», у межах якого журналісти на прикладі деокупованого м. Лиман вивчають те, як судять за колабораціонізм на звільнених територіях. Вони відвідують судові засідання, записують інтерв'ю з обвинуваченими (засудженими), виїжджають до м. Лиман, щоб з'ясувати, як до цих справ ставляться місцеві жителі та посадовці. У підсумку світ побачила серія матеріалів, у яких висвітлюються судові процеси і з'ясовується питання щодо межі між зрадою та спробою вижити в складних обставинах [3].

Кожен із цих матеріалів заслугоує на самостійне вивчення та фаховий юридичний аналіз. Заразом у цій статті розглядатиметься одна із найбільш красномовних справ щодо мешканця м. Лиман, який під час окупації (травень 2022 р. – вересень 2022 р.), перебував у цьому місті та взаємодіяв з окупантами. Факт співпраці з представниками держави-агресора був установлений органами правопорядку та оцінений за ст. 111-1 КК України як прояв колабораційної діяльності. Ідеться про електрика Д. Герасименка (далі – Г.), історію якого в межах зазначеного проєкту висвітлив журналіст О. Арунян. Він стежив за судовим процесом щодо Г., проводив з ним бесіду, з'ясовував ставлення до цієї справи мешканців м. Лиман [4].

Відповідно до оприлюднених судових рішень щодо Г. [5], у сукупності з даними, які містить журналістське розслідування, ключовими з кримінально-правової позиції обставинами фабули цієї справи є такі.

27 травня 2022 р. російські війська окупували м. Лиман та почали здійснювати фільтраційні заходи, які передбачали вимогу з'явитися до представників держави-агресора та пройти, так звану, перевірку. Без проходження перевірки й отримання спеціальної перепустки переміщатися містом було заборонено. На цей момент лиманці залишилися в напівзруйнованому місті та сиділи без роботи. Запаси їжі та грошей поступово зменшувалися.

До окупації Г. був майстром з обслуговування високовольтних підстанцій у Лиманському підрозділі районних електромереж (далі – РЕМ). У червні 2022 р. представники держави-агресора (енергопостачальна компанія) зібрали працівників РЕМ та призначали Г. старшим, оскільки він один із небагатьох мав інженерно-технічну кваліфікацію. Зрештою (за відсутності інших варіантів для співіснування) той погодився стати керівником РЕМ та 8 червня 2022 р. розпочав діяльність з відновлення електромереж, що зазнали істотних пошкоджень через бойові дії. Зробити цього повноцінно так і не вдалося (відновлено було лише 20 %) і, зокрема, через постійний тиск з боку окупаційної адміністрації щодо відсутності в місті світла 09 вересня 2022 р. Г. припинив зазначену діяльність¹.

¹ Про мотивацію свого вчинка, яку в суді сторона обвинувачення не спростувала (бо, очевидно, не вважала за потрібне це робити), свідчать такі твердження Г.: «Я виїшов на роботу не для того, щоб набити собі кишень. Я бачив, як люди сидять без світла. Як люди добираються

30 вересня 2022 р. російські угруповання, включаючи керівників окупаційної адміністрації, покинули місто. За кілька тижнів Г. затримали за підозрою у вчинення колабораційної діяльності. У цьому контексті привертає увагу інформаційне повідомлення СБУ, оприлюднене відразу після затримання Г., у якому той називається поплічником ворога, що підтримував загарбників. За це (!) його призначили керівником РЕС. Перебуваючи на «посаді» зловмисник «від'єднав» районний центр від електроживлення і перенаправив його на потреби окупаційних угруповань рф [6]. Показово, що у вирокі щодо Г. встановлено дещо інші обставини, які викладені дані не підтверджують.

До початку окупації м. Лиман Г. з дружиною хотіли евакуюватися та виїхати з міста. Проте не змогли: догляду потребували близькі родичі: 69-річний батько, який пережив інсульт, і 90-річна бабуся, що потребувала піклування. Вони відмовилися виїжджати. У розмові з батьком Г. журналісту-розслідувачу вдалося встановити, що той пережив інсульт та має паралізовану половину тіла, через що досі відновлюється. Г.-старший підтвердив, що син залишився в окупованому місті через нього: той вмовляв його виїхати, але він категорично відмовився. На думку батька, його син не завдав шкоди Україні¹.

У підсумку суд першої інстанції приймає рішення визнати Г. винуватим у вчиненні злочину, передбаченого ч. 4 ст. 111-1 КК України (провадження господарської діяльності у взаємодії з державою-агресором, незаконними органами влади, створеними на тимчасово окупованій території, у тому числі окупаційною адміністрацією держави-агресора), та призначити йому покарання у виді позбавлення волі на строк три роки з позбавленням права обіймати посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих та адміністративно-господарських функцій на підприємствах, установах, організаціях усіх форм власності, а також займатися діяльністю, пов'язаною з обслуговуванням і експлуатацією електричних мереж на строк десять років із конфіскацією майна².

по воду за кілька кілометрів від свого підвалу до свердловини. Я просто хотів допомогти людям». Друга причина, яка, за його словами, підштовхнула до обіймання посади – необхідність допомогти родині: «Усі ми залишилися без грошей, без роботи, без нічого. Мені потрібно було працювати, щоб хоча б заробити собі на продукти, на ліки батькові... Нам потрібно було вижити, тому я виїшов [на роботу]».

¹ Зі слів голови вуличного комітету, з якою також вдалося поспілкуватися, усі колаборанти, які реально завинили перед Україною, відчуваючи це, втекли разом із російськими військами. У контексті справи Г. вона стверджує таке: «світло то хотіли ми, а не окупанти. Окупанти розвернулися і поїхали, а світло хотіли ми. І працювати він пішов, тому що опинився без роботи. Та й не було фахівців, як він...».

² Таке покарання призначене попри те, що жодних обставин, які обтяжують покарання, не встановлено. Натомість мають місце дві обставини, які пом'якшують покарання, та позитивні характеристики обвинуваченого. Відповідно до ч. 2 ст. 65 КК України, більш суворий вид покарання з числа передбачених за вчинене кримінальне правопорушення призначається лише і разі, якщо менш суворий вид покарання буде недостатній для виправлення особи та попередження вчинення нею нових кримінальних правопорушень. За викладених обставин складно зрозуміти, чому лише позбавлення волі суд визнав тим покаранням, яке може виправити Г. Не виключено, що на тлі поточної фази війни, що характеризується високим рівнем агресії, суспільство загалом і судді зокрема прагнуть максимально репресивного підходу до тих, хто співпрацював з окупантами.

З вироку суду випливає констатація того, що Г. прийняв пропозицію від представників держави-агресора обійняти посаду керівника РЕМ з подальшим виконанням організаційно-розпорядчих та організаційно-господарських функцій. Він був уповноважений брати безпосередню участь у провадженні РЕМ господарської діяльності, що з-поміж іншого полягала в поставці електричної енергії суб'єктам господарювання та органам державного управління т.зв. «ДНР» за регульованим тарифом. Водночас суд окремо зауважує, що Г. забезпечував відновлення пошкоджених у результаті бойових дій електромереж, з метою подальшого надання послуг з електропостачання користувачам м. Лиман та прилеглих населених пунктів Донецької області.

У межах судового процесу всі свідки підтвердили, що Г. очолював РЕМ під час окупації. Водночас вони заявили, що той не ставив окреме завдання під'єднати світло до будівлі окупаційної адміністрації та поліції¹. Вони також заперечили, що РЕМ надавав якісь платі послуги². Інші досліджені докази фактично підтверджують те, з чим сам обвинувачений не сперечається (що він виконував функції керівника РЕМ). Водночас, чому їх виконання становить провадження господарської діяльності у взаємодії з представниками держави-агресора та в чому саме воно проявлялося, як слід не доводиться.

Не погодившись із цим вироком, адвокат Г. звертається зі скаргою до суду апеляційної інстанції [7]. Прокурор просить відхилити скаргу та наполягає, що засуджений справді вчинив інкримінований злочин. У результаті апеляційний суд підтримує попередньо висловлені міркування щодо правової оцінки дій Г. та навіть розвиває (пояснює) їх³, підтверджує правильність встановлення фактичних обставин вчиненого злочину, а висновок про доведеність вини визнає обґрунтованим і таким, що ґрунтується на зібраних і досліджених доказах.

Водночас суд апеляційної інстанції визнав помилковість призначеного Г. покарання та змінив вирок у цій частині, застосувавши на підставі ст. 75 КК України до Г. звільнення від відбування покарання з випробуванням. При

¹ Показаво, що один зі свідків чітко зазначив: «роботи з відновлення електроенергії до поліції та адміністрації т.зв. ДНР не проводилися».

² Захисник в апеляційній скарзі з цього приводу зафіксував таке: свідки дали показання, що Г. проводив інструктажі з підлеглими, однак не організував виконання робіт чи надання послуг вартісного характеру, що мають цінову визначеність.

³ У цьому контексті вартує уваги неоднозначне застереження, зроблене в тексті ухвали, про те, що ч. 4 ст. 111-1 КК України встановлює відповідальність майже за будь-яку (!) господарську діяльність на окупованій території й охоплює широке коло осіб, які здійснюють таку діяльність. На жаль, апеляційний суд не роз'яснює, з чого випливає такий висновок (окрім намагання буквально прочитати положення ч. 4 ст. 111-1 КК України) і чи враховувалися при його формулюванні положення Загальної частини КК України. Як видається, такий підхід до тлумачення ч. 4 ст. 111-1 КК України здатний призвести до негативних наслідків у протидії колабораціонізму та невинуватого застосування засобів кримінальної репресії. Резонно в цьому контексті розмірковує О. Марін, пропонуючи натомість звужувальне тлумачення ч. 4 ст. 111-1 КК України, яке, по-перше, цілком допустиме, а по-друге, уможливило уникнути надмірної криміналізації «мирних» галузей економіки на тимчасово окупованих територіях України [8].

цьому зміст додаткового покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю був звужений, а конфіскація майна – виключена.

Викладені (юридично значущі в площині матеріального кримінального права) обставини справи щодо Г., який звинувачений та засуджений за вчинення колабораційної діяльності (ч. 4 ст. 111-1 КК України), зумовлюють порушення кількох питань. Відповіді на них можуть віддзеркалювати ті поточні (обговорювані в юридичній літературі) проблеми, які на сьогодні існують у сфері формування кримінально-правової політики (низька якість кримінального законодавства) та її реалізації (формалізм і популізм у застосуванні кримінального законодавства, нездатність використовувати належні способи його тлумачення). Далі будуть показані основні з цих питань та дана спроба висловити щодо них авторську позицію.

*Чи правильно суб'єкти реалізації кримінально-правової політики кваліфікували дії Г. за ч. 4 ст. 111-1 КК України? Переконали, що дії Г. оцінені помилково, а фактичні обставини вчиненого ним діяння свідчать про відсутність складу кримінального правопорушення, передбаченого ч. 4 ст. 111-1 КК України, що був йому інкримінований безпідставно. Провадженням господарської діяльності в контексті ч. 4 ст. 111-1 КК України визнається вчинювана *у взаємодії з державою-агресором* поведінка, яка полягає в здійсненні діяльності, пов'язаної з виробництвом (виготовленням) продукції, торгівлею, наданням послуг, виконанням робіт [9, с. 68].*

З приводу зазначеної взаємодії слід зробити окремі застереження. По-перше, як правильно зауважує О. Марін, «у взаємодії...» означає таку форму зв'язку суб'єктів, яка полягає в обов'язковій участі обох у відповідній господарській діяльності (виконання замовлення, об'єднання зусиль чи капіталів, реалізація продукції тощо) та спрямована на досягнення єдиної спільної мети; 2) такою метою в контексті колаборації є мета спричинити шкоду інтересам України або її союзників (наприклад, установлення та запровадження окупації частини території України, економічне ослаблення України або її союзників, зміцнення економічного потенціалу держави-агресора та ін.) [8]. По-друге, вираз «у взаємодії з державою-агресором» не є тотожним «у взаємодії з суб'єктом господарювання держави-агресора», оскільки на протигагу органам влади суб'єкти господарювання не є виконувачами функцій та офіційними представниками держави-агресора (тому в кожному випадку до визначення взаємодії суб'єкта господарювання з державою-агресором потрібно підходити виважено та об'єктивно оцінювати всі істотні обставини справи) [10, с. 44 – 45].

У досліджуваній справі, зважаючи на зміст вироку, суд підійшов до питання кваліфікації формально, чітко не визначивши у взаємодії з яким суб'єктом, здійснював свою діяльність Г. (фактична належність цього суб'єкта не показана, відтворені лише його юридичні характеристики). Характер діяльності, що можна було б вважати господарською, теж як слід не розкритий, а найголовніше, неведений. Ця діяльність має бути безпосередньо спрямована на спричи-

нення певних негативних наслідків у виді шкоди об'єктові кримінального правопорушення, яким для ч. 4 ст. 111-1 КК України можна визнати національні інтереси держави у сфері господарської (економічної) діяльності. Яким чином, ці відносини постраждали в результаті вчинення Г. інкримінованого діяння зрозуміти з вироку суду складно.

На жаль, суд апеляційної інстанції не виправив попередньо допущені кваліфікаційні помилки. Викликає сумнів твердження цього суду про те, що дії Г. охоплюються поняттям господарської діяльності, утворюючи внутрішньогосподарські відносини. Такі відносини характеризують діяльність одного суб'єкта господарювання, який у розгляданому випадку є частиною окупаційних структур. Тобто за подібної логіки йдеться про провадження господарської діяльності не у взаємодії з державою-агресором або її окупаційною адміністрацією, а в структурі створених ними суб'єктів господарювання між собою (від їхнього імені).

Г. могло би інкримінуватися лише зайняття певної посади в незаконних органах влади, створених на тимчасово окупованій території (якби РЕМ належав би до таких органів). Водночас КК України з відносною однозначністю пов'язує зайняття певних посад саме в органах влади, а не будь-яких установах, організаціях і підприємствах, у межах яких, до речі, так чи інакше може здійснюється внутрішньогосподарська діяльність. Отже, кримінальний закон не передбачає відповідальності за дії, описані у вироку суду. Вони цілком слушно не є караними¹. Оскільки не будь-яка діяльність, що здійснюється в межах взаємодії з представниками держави-агресора, може вважатися колабораційною. Ба більше, не будь-яка господарська діяльність має охоплюватися поняттям колабораціонізму. Зокрема, тлумачити ч. 4 ст. 111-1 КК України обов'язково потрібно, спираючись на ч. 2 ст. 11 КК України, адже цілком можливо, що в окремих випадках така діяльність вважатиметься малозначною. З цього випливає наступне питання.

Якщо визнати, що вчинене Г. діяння формально містить усі ознаки складу злочину, передбаченого ч. 4 ст. 111-1 КК України, то чи не є воно малозначним? Відповідь на попередньо поставлене питання автоматичне унеможливило визнання поведінки Г. малозначною, адже відсутність хоча б однієї ознаки складу кримінального правопорушення свідчить про відсутність його загалом. Однак питання про малозначність діяння актуалізується, якщо все ж таки застосувати найширший з усіх можливих підходів та припустити наявність складу злочину, передбаченого ч. 4 ст. 111-1 КК України (на жаль, вирок суду з цього питання характеризується певними прогалинами).

¹ Відгукуючись про судове рішення, Г. зауважує таке: «Вина моя є, як не крути. Я вважаю, що все справедливо». Як видається, у цих словах може проявлятися юридична помилка в злочинності діяння, за якої особа вважає, що вчинила злочин, але насправді її діяння не є кримінально караним. Водночас аналіз досліджуваної справи так само показує, що Г., вочевидь, винить себе в тому, що пішов на співпрацю з окупантом, що, попри все, погодився керувати РЕМ, але не в тому, що він займався господарською діяльністю у взаємодії з ворогом, спричиняючи шкоду охоронюваним у ст. 111-1 КК України цінностям.

Якщо б існування заподіяної шкоди національним інтересам держави у сфері господарської діяльності разом із точним характером такої діяльності були належним чином установлені та доведені, то все одно через малозначність заподіяної шкоди вчинене Г. діяння не можна визнати суспільно небезпечним (принаймні на характерному для злочину рівні). Адже складно назвати суспільно небезпечною поведінку, що полягає у відновленні електропостачання всім користувачам м. Лиман, навіть якщо з-поміж них були об'єкти, які використовували представники держави-агресора. Як слушно зазначають фахівці, норма про малозначність діяння віддзеркалює намагання законодавця показати, що правосуддя в Україні здійснюється на засадах принципів справедливості та індивідуалізації кримінальної відповідальності, за яких формальний момент – кримінальна протиправність типового діяння – не може превалювати над фактичним – відсутністю суспільної небезпеки конкретного діяння [11, с. 51]. Небезпека поведінки Г., про яку можна судити за вивченими матеріалами, явно не збігається із законодавчою оцінкою типової суспільної небезпеки такого виду кримінально протиправної поведінки, який визначений як злочин, що посягає на національну безпеку України. Як визнав суд апеляційної інстанції, ч. 4 ст. 111-1 КК України, якщо її сприймати буквально, може охоплювати досить широке коло поведінки. Отже, дотримуючись такого підходу, завжди треба перевіряти, чи не привалює формальне над соціальним.

Чи можна стверджувати, що поведінка Г. містить ознаки крайньої необхідності (ст. 39 КК України)? Це питання так само може поставати лише в разі визнання (доведення) того, що вчинене Г. діяння формально містить усі належні ознаки складу кримінального правопорушення, передбаченого ч. 4 ст. 111-1 КК України. З огляду на факти, відбиті у вирокі суду та матеріалах журналістського розслідування, наявність крайньої необхідності може не виключатися. Водночас для більш однозначної констатації наявності такої обставини, що виключає кримінальну протиправність діяння, суб'єкти реалізації кримінально-правової політики в розгляданій справі мали додатково вивчити це питання та зробити відповідний висновок.

Показання Г., які лишилися без належної перевірки, з приводу того, що він мав на своєму утриманні близьких родичів, які не могли виїхати з окупованої території та потребували шклювання, разом з потребою забезпечувати в цих умовах своє фізичне існування та загалом нормальну життєдіяльність мешканців міста, зумовлювали потребу додатково дослідити ці факти й перевірити: 1) чи можна вважати наявність таких (не виключено, що й інших) обставин небезпекою, яка безпосередньо загрожувала охоронюваним законом правам Г., інших осіб та суспільним інтересам (відновлення пошкоджених у результаті бойових дій електромереж як спосіб їх забезпечення); 2) якщо так, то чи справді цю небезпеку не можна було усунути іншими засобами. Якби ці питання були вивчені (позиція Г. зумовлювала таку потребу¹), то можна було б більш однозначно

¹ Твердження Г., що не знайшли свого спростування у вирокі суду: «Мені не зрозуміло, чому обвинувачення дійшло такого висновку (стосовно корисливого мотиву поведінки – Е.П.).

судити про наявність або відсутність крайньої необхідності. За браком цього виникають сумніви щодо відсутності ознак крайньої необхідності в поведінці особи. Треба враховувати, що діяльність з відновлення пошкоджених ліній електропередач, як небезпідставно зауважує І. Вишневська, є однією з ключових напрямів забезпечення життєдіяльності населення в умовах окупації, адже за відсутності продуктів харчування, лікувальних засобів, комунальних послуг (надання електроенергії та водопостачання) тощо, життя та здоров'я громадян України, які лишилися в умовах окупації, ставиться під загрозу [12, с. 83].

У контексті викладеного можна сформулювати таку рекомендацію: у кримінальних провадженнях про колабораційну діяльність завжди доцільно перевіряти наявність такої обставини, як крайня необхідність (особливо, якщо певні фактичні дані сигналізують про її наявність, як це мало місце у справі щодо Г.).

Чи є законним і справедливим покарання, призначене Г.? Суд першої інстанції охарактеризував його (покарання) як справедливе, що повністю суперечить тим обставинам, які бралися до уваги при визначенні Г. міри покарання. Те, що призначене покарання аж ніяк не узгоджується з передбаченими ст. 65 КК України вимогами, виснував суд апеляційної інстанції, пом'якшивши здійснене кримінально-правове реагування.

У контексті цього питання привертає увагу надмірна суворість призначеного судом першої інстанції покарання, що стає особливо помітною в порівнянні з іншими кейсами, у межах яких особи визнавалися винуватими за провадження господарської діяльності у взаємодії з державою-агресором (за аналогічних обставин). Характерним є такий приклад.

В одній зі справ за ч. 4 ст. 111-1 КК України було встановлено майже тотожні фактичні обставини вчиненого діяння, що так само оцінені, як провадження господарської діяльності у взаємодії з державою-агресором. Ідеться про особу, яка виконувала функції керівника комерційної служби та маркетингу державного підприємства, створеного окупаційною адміністрацією (тобто вона аналогічно, будучи призначеною на посаду в організації, що є структурною частиною органів, підконтрольних окупаційній владі, по суті «взаємодіяла» з такими органами). За результатами розгляду справи суд призначив основне покарання у виді штрафу в розмірі 7 тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. Водночас щодо засудженого подібним чином не було встановлено обставин, які обтяжували покарання, а обставини, які пом'якшують покарання, – щире каяття та активне сприяння розкриттю кримінального правопорушення є такими саме, що й у справі Г., урахувуючи до того ж однакові позитивні характеристики [13].

У покаранні, яке було первинно призначено Г., добре віддзеркалюються проблеми санкції, передбаченої в кримінальному законі за колабораційну діяльність. Проведений аналіз санкцій ст. 111-1 КК України показав, що до їх конструювання законодавець підійшов без належного правового осмислення

На роботу я був змушений виходити, тому що моя дружина, мій старий батько, моя стара бабуся, а також я сам залишилися за лінією фронту без засобів до існування».

суті цього надважливого питання, яке є визначальним для забезпечення адекватності кримінально-правового впливу, його відповідності стандартам захисту прав і свобод людини [14, с. 103]. Зокрема, зважаючи на досить широкий спектр колабораційної діяльності, визначеної в ч. 4 ст. 111-1 КК України, з метою забезпечення належної диференціації кримінальної відповідальності, було б правильним розширити межі відповідної санкції, альтернативно передбачивши такий вид покарання, як обмеження волі. Це дасть змогу належним чином забезпечувати індивідуалізацію відповідальності, беручи до уваги всі можливі прояви колабораційної поведінки в тій чи іншій ситуації.

Висновки. Результат юридичного дослідження, проведеного методом ситуаційного аналізу (*case study*), однієї з публічно обговорюваних справ про колабораційну діяльність, дав змогу підтвердити гіпотезу про існування недоліків у ч. 4 ст. 111-1 КК України¹ та виникнення неоднозначної практики її застосування. Зокрема, з'ясовано, що суб'єкти реалізації кримінально-правової політики застосовують буквальне тлумачення кримінально-правової норми про колабораційну діяльність у господарській (економічній) сфері, ігноруючи потребу встановлення її справжнього змісту. Здійснюється формальне її застосування без звернення уваги на конкретні обставини вчиненого діяння та його особливості, зумовлені фактором окупації². Яскраво простежується ситуація, за якої надмірна абстрактність у кримінальній правотворчості призводить до правозастосування, що не узгоджується із завданнями кримінального закону та становить порушення базових правових принципів. На сьогодні в Україні є чимало справедливих судових рішень (вироків) щодо колаборантів, але справу з обвинувачення Г. можна вважати їх справжнім антиподом, викривленням правосуддя.

Застосовані до засудженого засоби кримінально-правового реагування (за рішенням суду першої інстанції) ілюструють репресивний тренд, що укладається на сьогодні в практиці реалізації відповідальності за злочини, передбачені ч. 3 – ч. 7 ст. 111-1 КК України. Така тенденція здебільшого може бути суспільною реакцією на агресивну війну, що ведеться проти України, її масштабні наслідки і жертви. Вона потребує подальшого дослідження, зокрема з урахуванням сукупних даних за два роки застосування кримінально-правової норми про колабораційну діяльність.

¹ У 2022 р. Кабінет Міністрів України ініціював зміни до регулятивного законодавства, які фактично обмежували сферу застосування кримінально-правової норми про відповідальність за так званий господарський колабораціонізм. Зокрема, пропонувалося чітко визначити межі правомірної діяльності суб'єктів господарювання на окупованій території (вчинюваної «на благо мешканців України»), до якої відносилася діяльність у сфері енергетики, якщо при цьому електрична енергія не транспортується на територію держави-агресора¹. Досі ці (та інші) зміни не ухвалені, тож навіть такий спосіб розв'язання назрілої проблеми (виправлення своїх помилок) суб'єкти формування кримінально-правової політики не використовують [15].

² Саме докладне вивчення всіх умов окупації, що впливали на поведінку особи, яка звинувачується у вчиненні колабораційної діяльності, має підтвердити або спростувати наявність малозначності діяння або обставин, що виключають кримінальну протиправність діяння. Ігнорування фактору окупації здатне призвести до помилкового застосування КК України.

Викладене (у контексті інших фахових досліджень) свідчить про необхідність вдосконалення кримінально-правової норми про колабораційну діяльність у господарській сфері, за відсутності чого виникає потреба істотного коригування практики застосування ч. 4 ст. 111-1 КК України.

Використані джерела:

1. Глуховеря В. Інтерактивні методи навчання при підготовці поліцейських нової формації. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2016. № 4. С. 8-15.

2. Леоненко Т. Методологічні основи дослідження феномена злочинності на релігійному ґрунті як соціально-правового явища. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Юридичні науки*. 2017. Вип. 4, № 861 (13). С. 476-485.

3. Спецпроект «Лиман: чужі серед своїх» / Грати (13 вересня 2023 р.). URL : <https://graty.me/news/speczproekt-liman-chuzhi-sered-svoih/>

4. Арунян О. Погана енергетика. Як суди спочатку посадили, а потім відпустили електрика з Донецької області, який відновлював електромережі в окупованому Лимані / Грати (28 вересня 2023 р.). URL : <https://graty.me/pogana-energetika-yak-sudi-spochatku-posadili-a-potim-vidpustili-elektrika-z-doneczkoj-oblasti-yakij-vidnovlyuvav-ekstromerezhi-v-okupovanomu-limani/>.

5. Вирок Індустріального районного у м. Дніпропетровська від 01 травня 2023 р. у справі № 202/1677/23. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/110555891>.

6. СБУ затримала «енергетика» окупантів, який знеструмив частину Донеччини і направив електрику до баз агресора. Служба безпеки України (09 грудня 2022 р.). URL : <https://t.me/SBUkr/6166>.

7. Ухвала Дніпровського апеляційного суду від 31 серпня 2023 р. у справі № 202/1677/23. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/113226198>.

8. Марін О. Колабораційна діяльність: що є кримінально караним. *Academia.edu*. URL: <https://bit.ly/3uq95sP>.

9. Розслідування колабораційної діяльності : практич. посібник / Є. О. Письменський, С. В. Головкін, А. В. Коваленко, В. В. Коваленко. Київ : ВД Дакор, 2023. 260 с.

10. Колабораційна діяльність: загальні засади кримінально-правової кваліфікації : практич. порадник / О. О. Буряк, О. І. Букрєєв, Д. О. Олейніков, М. В. Членов / за заг. ред. А. З. Швеця. Харків : Право, 2022. 98 с.

11. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 10-те вид., переробл. та допов. Київ : ВД «Дакор». 2018. 1368 с.

12. Вишнеvsька І. А. Господарський (економічний) колабораціонізм: бачення законодавця та реалії практики. *Українська воєнна та повоєнна кримінальна юстиція : матеріали ІХ (XXII) Львівського форуму кримінальної юстиції (м. Львів, 26 – 27 жовтня 2023 року) / упорядник І. Б. Газдайка-Василишин*. Львів : ЛьвДУВС, 2023. С. 79-85.

13. Вирок Червонозаводського районного суду м. Харкова від 09 жовтня 2023 р. у справі № 646/4507/23. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/114039907>.

14. Письменський Є.О. Караність колабораційної діяльності: яких змін потребує КК? *Національна безпека України в умовах інформатизації та глобалізації суспільних процесів:*

сучасні загрози та кримінально-правове регулювання : матеріали VII Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 11 трав. 2023 р.). Харків : Право, 2023. С. 102-108.

15. Проект Закону про внесення змін до Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» щодо особливостей діяльності на тимчасово окупованій території України / *Верховна Рада України*. URL : <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/40204>.

References:

1. Hlukhoveria, V. (2016). Interaktyvni metody navchannia pry pidhotovtsi poli tseiskyykh novoi formatsii. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnogo universytetu vnutrishnikh sprav – Scientific Bulletin of the Dnipro State University of Internal Affairs*, 4, 8-15. [in Ukrainian].

2. Leonenko, T. (2017). Metodolohichni osnovy doslidzhennia fenomena zlochynnosti na relihiinomu grunti yak sotsialno-pravovoho yavyscha. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politekhnika». Seriya: Yurydychni nauky – Bulletin of Lviv Polytechnic National University. Series: Legal Sciences*, 4, 861 (13), 476-485. [in Ukrainian].

3. Spetsproiekt «Lyman: chuzhi sered svoikh» / Graty (13 veresnia 2023 r.). (2023) N. p. URL: <https://graty.me/news/speczproiekt-lyman-chuzhi-sered-svoikh/> [in Ukrainian].

4. Arunian, O. (2023) Pohana enerhetyka. Yak sudy spochatku posadyly, a potim vidpustyly elektryka z Donetskoï oblasti, yakyi vidnovliuvav elektromerezhi v okupovanomu Lymani / Graty (28 veresnia 2023 r.). N. p. URL: <https://graty.me/pogana-energetika-yak-sudi-spochatku-posadili-a-potim-vidpustili-elektrika-z-doneczkoï-oblasti-yakij-vidnovlyuvav-elektromerezhi-v-okupovanomu-lymani/> [in Ukrainian].

5. Vyrok Industrialnoho raionnoho u m. Dnipropetrovska vid 01 travnia 2023 r. u spravi № 202/1677/23. (2023) *Yedynyi derzhavnyi reistr sudovykh rishen – Unified state register of court decisions*. N. p. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/110555891>. [in Ukrainian].

6. SBU zatrymala «enerhetyka» okupantiv, yakyi znestrumyv chastynu Donechchyny i napravyv elektryku do baz ahresora / *Sluzhba bezpeky Ukrainy – Security Service of Ukraine* (09 hrudnia 2022 r.). (2022) N. p. URL : <https://t.me/SBUkr/6166>. [in Ukrainian].

7. Ukhvala Dniprovskoho apeliatsiinoho sudu vid 31 serpnia 2023 r. u spravi № 202/1677/23. *Yedynyi derzhavnyi reistr sudovykh rishen – Unified state register of court decisions*. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/113226198>. [in Ukrainian].

8. Marin, O. Kolaboratsiina diialnist: shcho ye kryminalno karanyum. *Academia.edu*. URL : <https://bit.ly/3yq95sP>. [in Ukrainian].

9. Pysmenskyi, Ye. O., Holovkin, S. V., Kovalenko, A. V., Kovalenko, V. V. (2023). Rozsliduvannia kolaboratsiinoï diialnosti : prakt. posibnyk. Kyiv : VD Dakor, 2023. [in Ukrainian].

10. Buriak, O. O., Bukriev, O. I., Olieinikov, D. O., Chlenov, M. V. (2022). Kolaboratsiina diialnist: zahalni zasady kryminalno-pravovoi kvalifikatsii : praktych. poradnyk / za zah. red. A. Z. Shvetsia. Kharkiv : Pravo. [in Ukrainian].

11. Naukovo-praktychnyi komentar Kryminalnoho kodeksu Ukrainy (2018) / za red. M. I. Melnyka, M. I. Khavroniuka. 10-te vyd., pererobl. ta dopov. Kyiv : VD Dakor. [in Ukrainian].

12. Vyshnevskia, I. A. (2023). Hospodarskyi (ekonomichnyi) kolaboratsionizm: bache-nnia zakonodavtsia ta realii praktyky. *Ukrainska voïenna ta povoienna kryminalna yustytisia: materialy IX (XXII) Lvivskoho forumu kryminalnoi yustytisii (m. Lviv, 26 – 27 zhovtnia 2023 roku)*. –

Ukrainian war and post-war criminal justice: materialy IX (XXII) Lvivskoho forumu kryminalnoi yustytstii (m. Lviv, 26-27 zhovtnia 2023 roku), 79-85. Lviv : LvDUVS. [in Ukrainian].

13. Vyrok Chervonozavodskoho raionnoho sudu m. Kharkova vid 09 zhovtnia 2023 r. u spravi № 646/4507/23. (2023) *Yedynyi derzhavnyi reistr sudovykh rishen – Unified state register of court decisions*. N. p. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/114039907>. [in Ukrainian].

14. Pysmenskyi, Ye. (2023). *Karanist kolaboratsiinoi diialnosti: yakykh zmin potrebuie KK? Natsionalna bezpeka Ukrainy v umovakh informatyzatsii ta hlobalizatsii suspilnykh protsesiv: suchasni zahrozy ta kryminalno-pravove rehuliuвання: materialy VII Mizhnar. nauk.-prakt. konf. (m. Kharkiv, 11 trav. 2023 r.). – National Security of Ukraine in the Context of Informatisation and Globalisation of Social Processes: Current Threats and Criminal Law Regulation : materials YOU International science and practice conf. (Kharkov, May 11, 2023)*. Kharkiv : Pravo, 102 – 108. [in Ukrainian].

15. *Proekt Zakonu pro vnesennia zmin do Zakonu Ukrainy «Pro zabezpechennia prav i svobod hromadian ta pravovyi rezhym na tymchasovo okupovanii terytorii Ukrainy» shchodo osoblyvosti diialnosti na tymchasovo okupovanii terytorii Ukrainy (N. d.) Verkhovna Rada Ukrainy – Verkhovna Rada of Ukraine*. N. p. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/40204>. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 26.02.2024

Pysmenskyi Ye., *Doctor of Law, Professor, Head of the Department of Police Activities of the E. O. Didorenko Luhansk Educational and Scientific Institute of the Donetsk State University of Internal Affairs (Kropyvnytskyi, Ukraine)*

ON THE PROBLEMS OF FORMATION AND IMPLEMENTATION OF THE CRIMINAL LAW POLICY OF UKRAINE UNDER MARTIAL LAW (BASED ON THE EXAMPLE OF A CASE OF COLLABORATIVE ACTIVITY)

The article examines the challenges in formulating and implementing Ukraine's criminal law policy under martial law, focusing on a case adjudicated by the court involving collaborative activity in the business (economic) sector (Part 4 of Article 111-1 of the Criminal Code of Ukraine). In this instance, an individual was found guilty and sentenced for engaging in economic activities in collaboration with the aggressor state and illegal authorities established in the temporarily occupied territory. The available factual data for analysis revealed uncertainties within the criminal law provision concerning collaborative activities, indicating poor drafting. Consequently, this ambiguity affects the accurate qualification of collaborative activity, leading to flawed outcomes. The specific circumstances of the case highlight deficiencies in both legislation and law enforcement effectiveness. This scholarly research relies on openly available court materials and a journalistic investigation.

The study on the formation and implementation of Ukraine's criminal law policy under martial law was conducted using the case study method. Through examining a specific case involving collaborative activities, this approach facilitated the identification and demonstration of issues within Ukraine's criminal law policy under martial law. Based on these findings, recommendations were formulated for practical solutions.

It underscores the necessity to amend Article 111-1 of the Criminal Code of Ukraine concerning liability for collaborative activity in the business (economic) sphere. Without such amendments, the criminal law policy encounters challenges related to adapting the

application practices of Part 4 of Article 111-1 of the Criminal Code of Ukraine, and the impossibility of its literal and formal interpretation.

Keywords: criminal law policy, martial law, lawmaking, criminal law, collaborative activity, justice, criminal law qualification.

DOI: 10.33766/2786-9156.105.144-154

УДК: 343.3/.7

Пулик В. М., аспірант кафедри політики у сфері боротьби зі злочинністю та кримінального права навчально-наукового Юридичного інституту Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ, Україна)

e-mail: vasil.pulyk.98@gmail.com

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-7589-768X>

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ПОТЕРПІЛОГО ВІД ЗЛОЧИНУ, ПЕРЕДБАЧЕНОГО СТАТТЕЮ 376 КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ

У статті наведено кримінально-правову характеристику особи, потерпілої від злочину, передбаченого статтею 376 Кримінального кодексу України. Установлено, що вказівка на суддю як потерпілого при виконанні ним службових обов'язків чи винесенні правосудного рішення виступає конститутивною ознакою досліджуваного складу злочину.

Доведено, що відсутність присяжних як потерпілих у конструкції ст. 376 КК України є очевидною прогалиною кримінального закону, зважаючи на конституційні та законодавчі приписи з приводу значення цього інституту, а також триваючу практику розгляду за участі присяжних кримінальних проваджень про особливо тяжкі злочини. Висловлено додаткові аргументи на користь виділення присяжного як потерпілого при втручанні в судову діяльність: 1) функціональна приналежність, яка пов'язана з участю присяжних у вирішенні судових справ, а також виконанні інших обов'язків у випадку залучення до здійснення правосуддя; 2) відповідальність за протиправну поведінку у відношенні до присяжних, спрямовану на перешкодження здійсненню останніми обов'язків із відправлення правосуддя, передбачена кримінальним законодавством ряду держав континентальної Європи, зближення з яким є однією з вимог щодо входження України до Європейського Союзу; 3) включення присяжних до переліку потерпілих сприятиме подоланню суперечливості кримінального закону, викликаної одночасним існуванням складів кримінальних правопорушень (статті 377-379 КК України), у яких спеціальними потерпілими є також і присяжні, а самі делікти причинно детерміновані виключно належною діяльністю останніх зі здійснення правосуддя.

Подальше удосконалення статті 376 КК України запропоноване через включення до переліку потерпілих від втручання в суддівську діяльність близьких родичів та членів сім'ї судді, а також представників міжнародних судових інституцій, учасниками яких є Україна.

Ключові слова: правосуддя, втручання в діяльність, кримінально-правова характеристика, склад злочину, потерпілий від злочину, суддя, присяжний, близькі родичі та члени сім'ї.

Постановка проблеми. Питання незалежності судової влади перебуває у фокусі державної зацікавленості, свідченням чого є затверджена Стратегія розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021-2023 роки. Влада свідомо резюмує, що незалежне та неупереджене правосуддя є запорукою сталого розвитку суспільства і держави, гарантією додержання прав і свобод людини та громадянина, прав та законних інтересів юридичних осіб, інтересів держави, зростання добробуту та якості життя, створення привабливого інвестиційного клімату, своєчасного, ефективного і справедливого вирішення правових спорів на засадах верховенства права¹. Протидія втручанням в діяльність судових органів за допомогою найбільш жорстких заходів правового реагування є в руслі нагальних завдань сучасної кримінально-правової політики держави, актуалізуючи відповідні наукові розвідки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемні аспекти протидії кримінальним правопорушенням проти правосуддя загалом та втручання в судову діяльність зокрема були предметом наукових пошуків В. А. Ахмедова, Г. Є. Бершова, Є. О. Буніна, А. В. Воронцова, Н. В. Довгань, Р. В. Кархут, О. О. Квапі, А. Г. Мартіросяна, С. С. Мірошниченка, В. І. Осадчого, Л. М. Палюх, М. В. Шепітько та інших дослідників. Незважаючи на такий вагомий доробок, чимало моментів контекстно ст. 376 КК України залишаються й надалі відкритими для обговорення та дискусії, у тому числі й тих, що стосуються характеристики потерпілої від аналізованої протиправної поведінки особи.

Формулювання цілей. Стаття має своєю метою кримінально-правову характеристику потерпілого від втручання в діяльність судових органів (ст. 376 КК України), а також формулювання авторських рекомендацій щодо можливостей удосконалення законодавчої конструкції цієї норми.

Виклад основного матеріалу. Вивчення приписів закону про кримінальну відповідальність, а також положень кримінально-правової теорії дає підстави розглядати потерпілого від злочину крізь призму загального вчення про його склад. На сьогодні в спеціалізованій літературі, як вказує І. М. Ткаченко, найбільш поширеними є такі концепції потерпілого від кримінального правопорушення:

1) *«потерпілий – фізична особа»*, з приводу якої вчиняється злочин та/або якій, відповідно до кримінально-правової норми, злочином завдається істотна шкода (чи створюється загроза її заподіяння) (А. А. Музика, Є. В. Лащук, Т. І. Присяжнюк);

¹ Про Стратегію розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021-2023 роки: Указ Президента України від 11.06.2021 р. № 231/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/231/2021#Text>. (дата звернення: 12.02.2024).

2) «потерпілий – фізична та юридична особа», адже законним інтересам останньої також завдається/може бути завдана шкода унаслідок вчинення діяння, передбаченого Особливою частиною КК України (М. І. Панов, А. М. Ященко, А. А. Вознюк);

3) «потерпілий – будь-який соціальний суб'єкт» – не лише людина, а й інші соціальні суб'єкти, скажімо, юридична особа, держава, інше соціальне утворення (зокрема, організація що діє без створення юридичної особи), яким заподіюється шкода (фізична, майнова, моральна, організаційна, політична тощо) або створюється загроза заподіяння такої шкоди (Є. В. Фесенко, В. І. Борисов, М. В. Сенаторов) [1, с. 75-81]. Не заглиблюючись більш детально в аргументацію на підтримку тієї чи іншої концепції, перевагу все-таки надамо другій із них, адже фізичні та юридичні особи (публічного та приватного права. – В. П.) є первинними ланками інших соціальних суб'єктів, зокрема держави і суспільства [1, с. 82].

Потерпілий є обов'язковою ознакою складу значної частини злочинів, він може виступати як конститутивною ознакою, так й ознакою складу злочину, що обтяжує відповідальність. У структурі об'єкта злочину потерпілий є одним із учасників охоронюваних кримінальним законом суспільних відносин, на які вчинюється посягання. М. В. Сенаторов зауважує на важливості, посеред інших, ролі соціально-позитивної поведінки потерпілої особи, яка обумовлює вчинення суспільно небезпечного діяння. Цілком слушно науковець зазначає, що законодавець вказує на неї в тих випадках, коли вважає за необхідне посилити кримінально-правову охорону суспільних відносин у сфері певної суспільно-корисної діяльності. У законодавстві визначені такі види соціально-позитивної поведінки потерпілого, як державна або громадська діяльність, виконання службового або громадського обов'язку, діяльність, пов'язана зі здійсненням правосуддя, правомірна діяльність захисника чи представника особи по наданню правової допомоги тощо [2, с. 144, 203].

Саме з такою поведінкою – виконанням суддею своїх службових обов'язків чи винесенням ним правосудних рішень – пов'язує КК України передбачене ст. 376 посягання. Конституційні приписи вказують, що правосуддя здійснюють судді. У визначених законом випадках правосуддя здійснюється за участю присяжних. На посаду судді може бути призначений громадянин України, не молодший тридцяти та не старший шістдесяти п'яти років, який має вищу юридичну освіту і стаж професійної діяльності у сфері права щонайменше п'ять років, є компетентним, добросовісним та володіє державною мовою. Законом можуть бути передбачені додаткові вимоги для призначення на посаду судді. Для суддів спеціалізованих судів, відповідно до закону, можуть бути встановлені інші вимоги щодо освіти та стажу професійної діяльності (ст.ст. 124, 127 Конституції України).

Указаним приписам кореспондує і ст. 5 ЗУ «Про судоустрій і статус суддів». Суддею є громадянин України, який, відповідно до Конституції України та ЗУ «Про судоустрій і статус суддів», призначений суддею, займає штатну суддівську посаду в одному із судів України і здійснює правосуддя на професійній основі

(ч. 1 ст. 52). Присяжним є особа, яка у випадках, визначених процесуальним законом, та за її згодою вирішує справи в складі суду разом із суддею або залучається до здійснення правосуддя (ч. 1 ст. 63). Перелік обов'язків для присяжних також визначається ЗУ «Про судоустрій і статус суддів», будучи аналогічними по змісту (проте не по кількості) обов'язкам професійного судді: 1) справедливо, безсторонньо та своєчасно розглядати і вирішувати судові справи відповідно до закону з дотриманням засад і правил судочинства; 2) дотримуватися правил суддівської етики, у тому числі виявляти та підтримувати високі стандарти поведінки в будь-якій діяльності з метою укріплення суспільної довіри до суду, забезпечення впевненості суспільства в чесності та неупередженості суддів; 3) виявляти повагу до учасників процесу; 4) не розголошувати відомості, які становлять таємницю, що охороняється законом, у тому числі таємницю нарадчої кімнати і закритого судового засідання; 5) виконувати вимоги та дотримуватися обмежень, установлених законодавством у сфері запобігання корупції (ч. 2 ст. 63) [3].

Отже, визначальною функціональною приналежністю присяжного є участь особи у вирішенні складом суду разом із суддею справ, а також виконанні інших обов'язків у випадку залучення її до здійснення правосуддя.

Регламентация діяльності присяжних осіб передбачена й відповідними процесуальними законами – Кримінальним процесуальним кодексом України, Цивільним процесуальним кодексом України. До прикладу, КПК України особу присяжного ототожнює із суддею – головою, заступником голови, суддею Верховного Суду, Вищого антикорупційного суду, апеляційного суду, місцевих загальних судів, які відповідно до Конституції України на професійній основі уповноважені здійснювати правосуддя (п. 23 ч. 1 ст. 3); передбачає, що кримінальне провадження в суді першої інстанції щодо злочинів, за вчинення яких передбачено довічне позбавлення волі, здійснюється колегіально судом у складі трьох суддів, а за клопотанням обвинуваченого – судом присяжних у складі двох суддів та трьох присяжних (ч. 3 ст. 31); та в цілому – кримінальне провадження судом присяжних у якості особливого порядку провадження в суді першої інстанції (§ 2 Глави 30). ЦПК України регламентує випадки розгляду цивільних справ у судах першої інстанції колегією в складі одного судді і двох присяжних, які при здійсненні правосуддя користуються всіма правами судді: обмеження цивільної дієздатності фізичної особи, визнання фізичної особи недієздатною та поновлення цивільної дієздатності фізичної особи; визнання фізичної особи безвісно відсутньою чи оголошення її померлою; усиновлення; надання особі психіатричної допомоги в примусовому порядку; примусової госпіталізації до протитуберкульозного закладу (ст.ст. 34, 293).

Непоодинокі спроби удосконалення процедури залучення присяжних до здійснення правосуддя спостерігаємо і в законотворчій діяльності вітчизняного парламенту, які, проте, оцінюємо по-різному. Видається, що чисельні ініціативи, що обмежуються внесенням локальних змін у чинне законодавство (до ЗУ «Про судоустрій і статус суддів»: проекти № 2709 від 02.01.2020 р., № 2709-1 від 16.01.2020 р., № 4191 від 05.10.2020 р.; до КПК України: проекти № 2710 від 02.01.2020 р., № 2710-1 від 16.01.2020 р.) повинні поступитися обґрунтованій позиції

прийняття окремого Закону про суд присяжних (№ 3843 від 14.07.2020 р.) та подальших, у зв'язку із цим, змінах до чинного законодавства (КК та КПК України, КУпАП, ЗУ «Про судоустрій і статус суддів»). Доцільно також зауважити і на інформації, наведеній авторами пояснювальної записки до законопроекту в контексті його фінансово-економічного обґрунтування: судами першої інстанції у 2018 р. було розглянуто 2 918 кримінальних проваджень про особливо тяжкі злочини, у т. ч. з постановленням вироку – 1 851, судом присяжних – 59 проваджень; у 2019 р. – 2 851 кримінальних проваджень про особливо тяжкі злочини, у т. ч. з постановленням вироку – 1 729, судом присяжних – 56 проваджень [4].

Важливість даного питання безпосередньо озвучена і в Стратегії розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021-2023 роки, яка покращення доступу до правосуддя пов'язує із запровадженням інституту суду присяжних, що вирішуватиме питання винуватості особи у вчиненні злочинів, за які законом передбачено покарання у виді довічного позбавлення волі (перший етап запровадження), віднесення в подальшому до повноважень суду присяжних вирішення питання винуватості особи у вчиненні злочинів, за які законом передбачено покарання у виді позбавлення волі на строк понад 10 років; встановлення процесуальних запобіжників безсторонності присяжних та запровадження перехідного періоду для впровадження цього інституту безпосередньої участі народу в здійсненні правосуддя [5].

Варто згадати про вже висловлені в науковій літературі пропозиції розширення складу потерпілих осіб у ст. 376 КК України, за рахунок включення до їх переліку вказівки на народного засідателя [6, с. 76; 7, с. 201] та/або присяжного [8, с. 231, 234; 9, с. 94, 99; 10, с. 199; 7, с. 201], притому, що потреба в реалізації першої з них законодавчо вже є нікчемною. (Принагідно зауважимо на справедливості критики законодавця з боку Р. В. Кархут, адже останній, приймаючи зміни до Конституції України та чинного законодавства, так і не визначає судову систему України, внести відповідні зміни до КК України так і не спромігся, тим самим створивши ситуацію, коли низка норм КК України «охороняє» неіснуючих учасників правосуддя [9, с. 91-92].

Не можемо погодитися з пропозицією Г. Є. Бершова, який вважає потерпілими також й осіб, зарахованих до резерву на заміщення вакантної посади судді [11, с. 12], з тих простих міркувань, що вони не виконують службових обов'язків, притаманних суддям, та не приймають «правосудних» рішень, мета перешкоджання яким й зумовлює аналізовану протиправну поведінку.

Як додаткові аргументи на користь виділення присяжного, як різновиду потерпілого, висловимо такі міркування:

- реалізація такого кроку є необхідною та нагальною, зважаючи на функціональну приналежність інституту присяжних, визначену вимогами як правотворчої, так і правозастосовної практики;

- відповідальність за протиправну поведінку у відношенні до присяжних, спрямовану на перешкоджання здійсненню останніми обов'язків із відправлення правосуддя, передбачена кримінальним законодавством ряду держав континентальної Європи (Франції, Бельгія), зближення із яким є однією із вимог

щодо входження України до ЄС, чи законодавством окремих держав ближнього зарубіжжя, які це шлях уже успішно подолали (Латвія, Литва);

- включення присяжних до переліку потерпілих за ст. 376 КК України сприятиме подоланню системної суперечливості кримінального закону, викликаной одночасним існуванням складів кримінальних правопорушень (ст. ст. 377, 378, 379 КК України), де спеціальними потерпілими є присяжні (поряд із народними засідателями – В. П.), а самі делікти причинно є детермінованими виключно належною діяльністю останніх із здійснення правосуддя.

Видається, що висловлена в науковій літературі думка з приводу відсутності підстав для розширеного тлумачення поняття потерпілої особи за ст. 376 КК України та включення до її обсягу третейського судді є цілком обґрунтованою та співвіднесеною з правовою природою інституту третейського суддівства і чинним законодавством. Л. М. Палюх зазначає, що юрисдикційна діяльність третейських судів не охороняється нормами розділу XVIII Особливої частини КК України «Кримінальні правопорушення проти правосуддя», оскільки зазначені органи не здійснюють правосуддя, їх діяльність не здійснюється в межах судочинства [8, с. 411].

Є. О. Бунін заперечує таку можливість, з огляду на те, що третейський суд не є державним органом, а створюється за угодою або відповідним рішенням зацікавлених осіб. Крім того, на відміну від загальнообов'язковості судового рішення на всій території України, рішення третейського суду є обов'язковими лише для сторін, які передали на його вирішення свій спір [7, с. 65]. Додатково зауважимо на суттєвих відмінностях у статусі / вимогах до вказаних суб'єктів: а) обов'язковість призначення судді, альтернатива у вигляді призначення чи обрання для третейського судді; б) здійснення суддею правосуддя на професійній основі, з перебуванням на штатній посаді, та достатньо неконкретизовані вимоги до третейського судді, який володіє визнаними сторонами знаннями, досвідом, діловими та моральними якостями, необхідними для вирішення спору; в) наявність вищої юридичної освіти для судді та аналогічна вимога для третейського судді постійно діючого третейського суду лише в разі одноособового вирішення спору. У разі колегіального вирішення спору, вимоги щодо наявності вищої юридичної освіти поширюються лише на головуючого складу третейського суду (ст. 69 ЗУ «Про судоустрій і статус суддів», ст. 18 ЗУ «Про третейські суди») [3; 12].

Висновок про те, що поняття «суддя», передбачене ст. 376 КК України, не включає суддів третейських судів, формулює і Є. М. Блажівський [13, с.122].

Як перспективу подальшого удосконалення ст. 376 КК України, слід оцінювати включення до переліку потерпілих від втручання в суддівську діяльність осіб, які є представниками міжнародних судових інституцій. Положення Основного закону передбачають правомочності України в частині визнання юрисдикції МКС на визначених Римським статуттом МКС умовах; а відносини, що виникають у зв'язку з обов'язком України виконувати рішення ЄСПЛ у справах проти України, уже тривалий час регламентовані на законодавчому рівні

[14]. Перешкоджання діяльності означеним особам криміналізоване в законодавстві Литовської Республіки (ст. 231 КК), міжнародним судовим інстанціям загалом – у законодавстві Республіки Молдова (ст. 303 КК)

Л. М. Палюх, зважаючи на потенційне місце МКС щодо системи національних судів, пропонує передбачити в нормах розділу XVIII Особливої частини КК України вказівку на правову охорону діяльності МКС, зокрема в статтях, що передбачають відповідальність за кримінальні правопорушення, які посягають на гарантії незалежності та недоторканності, інші гарантії діяльності службових осіб – учасників суспільних відносин щодо здійснення судочинства, виконання судових рішень (ст.ст. 376, 377, 378, 379 КК України) [8, с. 407].

Є. М. Блажівський робить теоретичне припущення про те, що особа, яка втручається в діяльність судді ЄСПЛ та інших міжнародних судових установ у справі, стороною у якій є Україна, може бути притягнута до відповідальності за ст. 376 КК України. Відтак, висновок, що суддя міжнародної судової установи, учасником якої є Україна, може бути потерпілим від злочину, передбаченого ст. 376 КК України [13, с. 123].

Про необхідність криміналізації протиправного впливу на посадових осіб міжнародних судових установ, юрисдикція яких визнана Україною, у зв'язку з їх діяльністю, пов'язаною зі здійсненням правосуддя, пише і Р. В. Кархут [9, с. 203]. Підтримуючи в цілому конкретизоване вище бачення, варто наголосити на таких моментах. По-перше, критично сприймаючи якомога ширші спроби розширювального тлумачення положень закону про кримінальну відповідальність, заперечуємо можливість визнання представників міжнародних судових інституцій потерпілими за ст. 376 КК України, без внесення відповідних змін до конструкції норми. По-друге, враховуючи важливість обсягу відповідної кримінально-правової охорони (Міжнародний кримінальний суд, до прикладу, має повноваження здійснювати юрисдикцію стосовно осіб за найбільш тяжкі злочини, що викликають занепокоєння міжнародного співтовариства; компетенція ЄСПЛ включає всі питання, які відносяться до тлумачення і застосування Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, включно з міждержавними справами), та потребу у диференціації кримінальної відповідальності, вважаємо за доцільне помістити такий різновид поведінки до складу не основного (Р. В. Кархут), а кваліфікованого складу делікту. Висловлена думка узгоджується також і з позицією законодавця, за якої невиконання рішення ЄСПЛ утворює особливу кваліфікований склад ст. 382 КК України.

Варто констатувати, що дослідниками ст. 376 КК України (Є. М. Блажівський, Р. В. Кархут, Є. О. Бунін, А. Г. Мартіросян) залишилася без достатньої уваги та оцінки та обставина, що мета протиправного втручання – перешкодити виконанню суддею своїх службових обов'язків або добитися винесення ним неправосудного рішення, може бути досягнута злочинцем і внаслідок безпосереднього впливу не тільки на суддю, але й близьких йому осіб. Головним чином, щоб висловлені у їх відношенні погрози, застосування фізичного насильства чи використання будь-яких інших способів здатні були викликати необхідну та бажану для зловмисника поведінку з боку судді. Визначальною мотиваційною

сферою при вчиненні делікту виступає саме процес здійснення правосуддя та прийняття законних й обґрунтованих судових рішень, узятий під кримінально-правову охорону також і суміжними нормами (ст. ст. 377-379 КК України). Так у контексті кримінально-правового аналізу ст. 377 КК України, А. Г. Мартіросян зазначає, що коли втручання в законну діяльність суду шляхом протиправного впливу на певних службових осіб не дає бажаних результатів або уявляється неможливим чи малоефективним, винний намагається домогтися зазначеної мети шляхом протиправного впливу на близьких родичів цих осіб [15, с.490]. Ст. 376 КК України, на відміну від ст.ст. 377-379 КК України, близьких судді осіб як потерпілих не згадує. Тоді як близького родича судді, народного засідателя чи присяжного (ст.ст. 377-79 КК України) М. В. Сенаторов відносить до групи потерпілих, статус яких обумовлюється саме відносинами, пов'язаними зі здійсненням правосуддя [2, с. 109].

Видається важливим в контексті удосконалення ст. 376 КК України та підвищення ефективності її потенціалу помістити до її конструкції вказівку на близьких родичів та членів сім'ї судді; потреба в реалізації такого кроку назріла вже давно. З метою уніфікації понятійно-категоріального апарату КК України, про що вказувала уже чимала кількість дослідників, цікавим вважаємо використання терміна «близька особа», який би охоплював, на слухну думку І. М. Каченка, три категорії осіб: 1) близького родича; 2) члена сім'ї або колишнього члена сім'ї; 3) іншу особу, що має важливе значення для потерпілого [16, с. 382].

Додатково наведемо результати експертного опитування 169 суддів, здійсненого В. С. Яковлевою в рамках кримінологічної характеристики та запобіганню втручання в діяльність судових органів (ст. 376 КК України). Згідно з отриманими результатами, залякування судді та його близьких є одним із найбільш поширених на практиці способів незаконного впливу (32,7 %) [17, с. 46].

Висновки. Відсутність присяжних як потерпілих при формулюванні конститутивної ознаки складу злочину, передбаченого ст. 376 КК України, є очевидною прогалиною кримінального закону, зважаючи на конституційні та законодавчі приписи, які визначають їх функціональну приналежність, а також триваючи в часі практику розгляду за їх участі кримінальних проваджень про особливо тяжкі злочини. Перспективи подальшого удосконалення ст. 376 КК України обґрунтовано пов'язувати із розширенням переліку потерпілих осіб за рахунок близьких родичів та членів сім'ї судді, а також представників міжнародних судових інституцій, учасником яких є Україна. У цілях диференціації кримінальної відповідальності протиправна поведінка у відношенні до останніх має утворювати кваліфікований склад втручання в діяльність судових органів, з огляду на підвищену суспільну небезпечність учиненого. Подальші дослідження статусу потерпілих від втручання в судову діяльність уявляється доцільним проводити в напрямках порівняльно-правового вивчення зарубіжного досвіду кримінально-правової охорони правосуддя в цій частині на предмет можливостей для його екстраполяції, а також юридико-кримінологічного обґрунтування підстав криміналізації поведінки у відношенні до тих чи інших осіб.

Використані джерела:

1. Ткаченко І. М. Сучасні концепції потерпілого від кримінального правопорушення в теорії кримінального права. *Вісник Пенітенціарної Асоціації України*. 2021. № 4(18). С. 73-85.
2. Сенаторов М. В. Потерпілий від злочину в кримінальному праві / За науковою редакцією доктора юридичних наук, професора, академіка Академії правових наук України В. І. Борисова. Харків : Право, 2006. 208 с.
3. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02.06.2016 р. № 1402-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text> (дата звернення: 10.02.2024).
4. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про суд присяжних» № 3843 від 14.07.2020 р. URL : <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/187607> (дата звернення: 09.02.2024).
5. Про Стратегію розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021-2023 роки: Указ Президента України від 11.06.2021 р. № 231/2021. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/231/2021#Text>. (дата звернення: 02.02.2024).
6. Мартіросян А. Г. Кримінальна відповідальність за втручання в діяльність осіб, які здійснюють правосуддя: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Луцьк, 2011. 212 с.
7. Бунін С. О. Втручання в діяльність судових органів за Кримінальним кодексом України: аналіз складу злочину та питання кваліфікації: дис. ... канд. юрид. наук. 12.00.08. Харків, 2015. 259 с.
8. Палюх Л. М. Кримінальна відповідальність за кримінальні правопорушення проти правосуддя : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Львів, 2021. 554 с.
9. Кархут Р. В. Кримінальна відповідальність за втручання у діяльність судових органів за законодавством України та республіки Польща : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2018. 231 с.
10. Бершов Г. Є. Кримінальна відповідальність за втручання в діяльність судових органів : монографія / за заг. ред. О. М. Литвинова. Харків : НікаНова, 2014. 228 с.
11. Бершов Г. Є. Кримінальна відповідальність за втручання в діяльність судових органів: автореф. ... дис. канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2013. 20 с.
12. Про третейські суди: Закон України від 11.05.2004 р. № 1701-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1701-15#Text>. (дата звернення: 03.02.2024).
13. Блажівський Є. М. Кримінальна відповідальність за втручання в діяльність за кримінальним правом України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Львів, 2010. 234 с.
14. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України від 03.02.2006 р. № 3477-IV. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#Text>. (дата звернення: 03.02.2024).
15. Мартіросян А. Г. Погроза щодо судді, народного засідателя чи присяжного як форма протиправного втручання у діяльність осіб, які здійснюють правосуддя. *Держава і право*. 2010. № 48. С. 488-493.
16. Ткаченко І. М. Близькі особи як потерпілі від кримінальних правопорушень. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 6. С. 378-383.
17. Яковлева В. С. Кримінологічна характеристика та запобігання втручанням в діяльність судових органів: дис. ... докт. філософії: 081 «Право». Харків, 2023. 260 с.

References:

1. Tkachenko, I. M. (2021). Suchasni kontseptsii poterpiloho vid kryminalnogo pravoporushennia v teorii kryminalnogo prava. *Visnyk Penitentsiarnoi Asotsiatsii Ukrainy - Bulletin of the Penitentiary Association of Ukraine*, 4(18), 73-85. [in Ukrainian].
2. Senatorov, M. V. (2006). Poterpilyi vid zlochynu v kryminalnomu pravi / Za naukovoju redaktsiieiu doktora yurydychnykh nauk, profesora, akademika Akademii pravovykh nauk Ukrainy V. I. Borysova. Kharkiv : Pravo. [in Ukrainian].
3. Pro sudoustrii i status suddiv: Zakon Ukrainy vid 02.06.2016 r. № 1402-VIII. (2016). N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text>. [in Ukrainian].
4. Poiasniuvalna zapyska do proektu Zakonu Ukrainy «Pro sud prysiazhnykh» № 3843 vid 14.07.2020 r. (2020). N. p. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/187607>. [in Ukrainian].
5. Pro Stratehiu rozvytku systemy pravosuddia ta konstytutsiinoho sudochynstva na 2021-2023 roky: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 11.06.2021 r. № 231/2021. (2021). N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/231/2021#Text>. [in Ukrainian].
6. Martirosian, A. H. (2011). Kryminalna vidpovidalnist za vtruchannia v diialnist osib, yaki zdiisniuiut pravosuddia. *Candidate`s thesis*. Lutsk. [in Ukrainian].
7. Bunin, Ye. O. (2015). Vtruchannia v diialnist sudovykh orhaniv za Kryminalnym kodeksom Ukrainy: analiz skladu zlochynu ta pytannia kvalifikatsii. *Candidate`s thesis*. Kharkiv. [in Ukrainian].
8. Paliukh, L. M. (2021). Kryminalna vidpovidalnist za kryminalni pravoporushennia proty pravosuddia. *Doctor`s thesis*. Lviv. [in Ukrainian].
9. Karkhut, R. V. (2018). Kryminalna vidpovidalnist za vtruchannia u diialnist sudovykh orhaniv za zakonodavstvom Ukrainy ta respubliky Polshcha. *Candidate`s thesis*. Kyiv. [in Ukrainian].
10. Bershov, H. Ye. (2014). Kryminalna vidpovidalnist za vtruchannia v diialnist sudovykh orhaniv : monohrafiia. Kharkiv : NikaNova. [in Ukrainian].
11. Bershov, H. Ye. (2013). Kryminalna vidpovidalnist za vtruchannia v diialnist sudovykh orhaniv. *Extended abstract of candidate`s thesis*. Kharkiv. [in Ukrainian].
12. Pro treteiski sudy: Zakon Ukrainy vid 11.05.2004 r. № 1701-IV. (2004). N. p. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1701-15#Text>. [in Ukrainian].
13. Blazhivskiy, Ye. M. (2010). Kryminalna vidpovidalnist za vtruchannia v diialnist za kryminalnym pravom Ukrainy. *Candidate`s thesis*. Lviv. [in Ukrainian].
14. Pro vykonannia rishen ta zastosuvannia praktyky Yevropeiskoho sudu z prav liudyny: Zakon Ukrainy vid 03.02.2006 r. № 3477-IV. (2006). N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#Text>. [in Ukrainian].
15. Martirosian, A. H. (2010). Pohroza shchodo suddi, narodnogo zasidatelja chy prysiazhnogo yak forma protypravnoho vtruchannia u diialnist osib, yaki zdiisniuiut pravosuddia. *Derzhava i pravo - State and law*, 48, 488-493. [in Ukrainian].
16. Tkachenko, I. M. (2022). Blyzki osoby yak poterpili vid kryminalnykh pravoporushen. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal - Legal scientific electronic journal*, 6, 378-383. [in Ukrainian].
17. Iakovleva, V. S. (2023). Kryminolohichna kharakterystyka ta zapobihannia vtruchanniu v diialnist sudovykh orhaniv. *Candidate`s thesis*. Kharkiv. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 12.02.2024

Pulyk V. M., postgraduate student of the Department of Policy in the field of crime prevention and criminal law of the Educational and Research Institute of Law of the Precarpathian National University Vasyl Stefanyk (Ivano-Frankivsk, Ukraine)

CRIMINAL LAW CHARACTERISTICS OF THE VICTIM OF A CRIME UNDER ARTICLE 376 OF THE CRIMINAL CODE OF UKRAINE

The article provides the criminal law characteristics of a person who is a victim of a crime under Article 376 of the Criminal Code of Ukraine. The indication of a judge as a victim in the performance of his/her official duties or in rendering a judgment is a constitutional feature of the crime under study.

The author proves that the absence of jurors as victims in the construction of Article 376 of the Criminal Code of Ukraine is an obvious gap in criminal law, given the constitutional and legislative provisions on the meaning of this institution, as well as the ongoing practice of jury trials in criminal proceedings for particularly serious crimes. Additional arguments are made in favor of singling out a juror as a victim in case of interference with judicial activities: 1) functional affiliation associated with the participation of jurors in the resolution of court cases, as well as the performance of other duties in case of involvement in the administration of justice; 2) liability for unlawful behavior towards jurors aimed at obstructing the latter's duties in the administration of justice is provided for by the criminal legislation of a number of continental European countries, the approximation of which is one of the requirements for Ukraine's accession to the European Union; 3) the inclusion of jurors in the list of victims will help to overcome the contradictions in criminal law caused by the simultaneous existence of *corpus delicti* of criminal offenses (Articles 377-379 of the Criminal Code of Ukraine), in which jurors are also special victims, and the torts themselves are causally determined solely by the proper activity of the latter in the administration of justice.

Further improvement of Article 376 of the Criminal Code of Ukraine is proposed by including close relatives and family members of a judge, as well as representatives of international judicial institutions to which Ukraine is a party, in the list of victims of interference with judicial activity.

Keywords: justice, interference in activity, criminal law characterization, *corpus delicti*, crime victim, judge, juror, close relatives and family members.

DOI: 10.33766/2786-9156.105.155-163

УДК: 343.5

Шармар О. М., кандидатка юридичних наук, доцентка, доцентка кафедри кримінального права Національної академії внутрішніх справ (м. Київ, Україна)

e-mail: sharmar_olay@ukr.net

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-9123-8668>

Мартишко М. В., здобувач наукового ступеня доктора, філософії кафедри кримінального права Національної академії внутрішніх справ (м. Київ, Україна)

e-mail: nmartishjo04@gmail.com

ORCID iD: <https://orcid.org/0009-0007-2970-1571>

ХАРАКТЕРИСТИКА КВАЛІФІКУЮЧИХ ОЗНАК ЗЛОЧИНУ УМИСНОГО ЗНИЩЕННЯ ЧИ ПОШКОДЖЕННЯ ЧУЖОГО МАЙНА

У статті розкривається зміст кваліфікуючих ознак умисного знищення чи пошкодження майна, передбаченого ст. 194 Кримінального кодексу України, вчиненого шляхом підпалу, вибуху, іншим загальнонебезпечним способом, що заподіяло майнову шкоду в особливо великих розмірах, спричинило загибель людей, інші тяжкі наслідки. Констатовано, що в чинному законодавстві України про кримінальну відповідальність відсутнє поняття загальнонебезпечного способу, підпалу, вибуху, не розкрито такі кваліфікуючі ознаки, як загибель людей, тяжкі наслідки. На підставі аналізу різних наукових позицій, положень законодавства, судової практики, проекту Нового Кримінального кодексу сформовано авторську позицію щодо визначення поняття загальнонебезпечного способу, підпалу, вибуху та розкрито зміст формулювання загибелі людей, інших тяжких наслідків.

Зосереджено увагу на недосконалості юридичної техніки при формуванні кваліфікуючих ознак злочину умисного пошкодження чи знищення майна. Запропоновано розширити перелік кваліфікуючих ознак ст. 194 Кримінального кодексу України і передбачити вчинення умисного знищення чи пошкодження майна за попередньою змовою групою осіб, організованою групою, щодо особи у зв'язку з виконанням нею службових повноважень чи професійних функцій. Розкрито відмінності умисного знищення чи пошкодження чужого майна від суміжних складів кримінальних правопорушень, зокрема насильства над населенням у районі воєнних дій, порушення законів та звичаїв війни в умовах воєнного стану. Сформовано позицію, що умисне знищення чи пошкодження чужого майна вчинене шляхом підпалу, вибуху внаслідок акту агресії російської федерації проти України кваліфікується за ст. 438 Кримінального кодексу України як воєнний злочин, а протизаконне умисне знищення чи пошкодження майна населення військовослужбовцем під приводом воєнної необхідності, вчинені в районі воєнних дій необхідно кваліфікувати за ст. 433 Кримінального кодексу України, а не за ст. 194 Кримінального кодексу України.

Ключові слова: умисне пошкодження майна, умисне знищення майна, кваліфікуючі ознаки, загальнонебезпечний спосіб, вибух, підпал, загибель людей, тяжкі наслідки.

© Шармар О. М.,

Мартишко М. В., 2024

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Правильне тлумачення кваліфікуючих ознак злочину умисного пошкодження чи знищення майна є важливою запорукою забезпечення принципу невідворотності покарання, доведення винуватості особи в суді та призначення справедливого покарання. Відсутність формальної визначеності у положеннях ст. 194 КК України вимагає формування правильного тлумачення цих положень та внесення відповідних законодавчих змін до чинної редакції.

Окремі результати досліджень указаної тематики відобразили у своїх працях такі вітчизняні вчені, як: І. Г. Богатирьов, А. В. Сакун, Ю. В. Філей, Ю. В. Балулін, В. К. Гришук, В. Навроцький, О. М. Омельчук, А. В. Савченко, М. І. Хавронюк та ін. Однак серед праць перелічених дослідників відсутня єдність розуміння кваліфікуючих ознак складу злочину умисного знищення чи пошкодження майна.

Формулювання цілей. Мета статті полягає у висвітленні проблемних питань кваліфікуючих ознак умисного знищення чи пошкодження майна, передбаченого ст. 194 КК України, вчиненого шляхом підпалу, вибуху, іншим загальнонебезпечним способом, що заподіяло майнову шкоду в особливо великих розмірах, спричинило загибель людей, інші тяжкі наслідки.

Виклад основного матеріалу. Кваліфікуючими ознаками в кримінальному праві вважаються ті обставини, які передбачені в статтях Кримінальним кодексом (далі – КК) України, обтяжують покарання і впливають на кваліфікацію. Кваліфікуючими ознаками знищення або пошкодження чужого майна є обставини, зазначені в ч. 2 ст. 194 КК України і мають більшу шкідливість вчиненого діяння, яке впливає на призначення покарання. У ч. 2 ст. 194 КК України передбачено кваліфікуючі ознаки умисного знищення або пошкодження майна: 1) шляхом підпалу; 2) шляхом вибуху; 3) іншим загальнонебезпечним способом; 4) що заподіяло майнову шкоду в особливо великих розмірах; 5) спричинило загибель людей; 6) спричинило інші тяжкі наслідки.

У першу чергу вважаємо за необхідне з'ясувати зміст поняття загальнонебезпечний спосіб, яке відсутнє в чинному кримінальному законодавстві. Закон не містить вичерпного переліку загальнонебезпечних способів знищення або пошкодження чужого майна, його характер визначається з урахуванням факту створення небезпеки для життя чи здоров'я людини, властивостей майна, якому заподіюється шкода, засобів знищення чи пошкодження, місця вчинення діяння. Спроба надати формальної визначеності *загальнонебезпечного способу* зроблена авторами Проекту КК України (далі – Проект) в п. 14 глосарію, у якому зазначено, що загальнонебезпечний спосіб – спосіб, який спричиняє шкоду чи створює реальну небезпеку спричинення шкоди двом чи більше людям (вибух, підпал, затоплення, використання радіоактивних матеріалів, отруйних речовин, збудників інфекційних захворювань) [1].

Аналізуючи це визначення, можна констатувати, що автори конкретизують наслідки злочину, спричинені таким способом, який створює реальну небезпеку спричинення шкоди двом чи більше людям, але не конкретизують у визначенні ні розміри шкоди, ні її вид (наприклад, шкода здоров'ю чи шкода

майну). Крім цього, залишається невирішеним питання формальної визначеності поняття «створює реальну небезпеку спричинення шкоди щодо двох чи більше людям». Відповідно до п. 63 глосарію Проекту, шкода майнова – це майнові втрати, яких особа зазнала внаслідок вчинення кримінального правопорушення у зв'язку зі знищенням або пошкодженням речі, а також витрати, які особа зробила або мусить зробити для відновлення свого порушеного речового права (прямі збитки). Стаття 6.1.7. Проекту передбачає: «Особа, яка знищила чи пошкодила чуже річ, що спричинило істотну майнову шкоду, – вчинила злочин 1 ступеня» [1].

Отже, умисне знищення чи пошкодження майна зокрема загальнонебезпечним способом є матеріальним складом і обов'язковою ознакою містить наслідок заподіяння істотної майнової шкоди [2, с. 278]. Така позиція авторів має розбіжність із судовою практикою, яка склалася при кваліфікації злочину умисного знищення чи пошкодження майна шляхом підпалу, вибуху чи іншим загальнонебезпечним способом (ч. 2 ст. 194 КК України), розмір спричиненої майнової шкоди не має правового значення. Ця позиція міститься в роз'ясненні щодо встановлення кваліфікуючих ознак, які надаються в Постанові Верховного Суду (далі – ВС) від 05.11.2020 р. у справі № 536/621/16-к [3].

Отже, загальнонебезпечний спосіб – це спосіб, який спричиняє майнову, немайнову, фізичну шкоду фізичній чи юридичній особі чи створює реальну небезпеку спричинення такої шкоди щодо двох чи більше людей. Згляду на зміст цього поняття, вважаємо за необхідне зупинитися на розгляді окремих видів цього способу, закріплених в ч. 2 ст. 194 КК України.

Умисне знищення або пошкодження чужого майна можливе шляхом вчинення такого загальнонебезпечного способу, як *вибух*. Відповідно до пункту 2.10 наказу Міністерства України з питань надзвичайних ситуацій та у справах захисту населення від наслідків чорнобильської катастрофи «Про затвердження Правил пожежної безпеки для суден, які будуються та ремонтуються» від 23.03.2004 № 136, передбачено [4], що *вибух* – це швидке екзотермічне хімічне перетворення вибухонебезпечного середовища, яке супроводжується виділенням енергії та утворенням стислих газів, здатних виконувати механічну роботу. У разі використання вибухового пристрою, з метою умисного знищення чи пошкодження майна дії винного, необхідно додатково кваліфікувати за ч. 1 ст. 263 КК України.

У випадку умисного знищення чи пошкодження чужого майна, вчиненого шляхом вибуху, внаслідок акту агресії однієї країни проти України, такі дії кваліфікуються за ст. 438 КК України «Порушення законів та звичаїв ведення війни». Цей злочин, згідно з Інструкцією про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України № 164 від 23 березня 2017 [5], належить до серйозних порушень норм міжнародного гуманітарного права, які є воєнними злочинами. Протизаконне умисне знищення чи пошкодження майна населення військовослужбовцем під приводом воєнної необхідності, вчинені в районі воєнних дій, необхідно кваліфікувати за ст. 433 КК України, а не за ст. 194 КК України.

До загальнонебезпечного способу умисного знищення або пошкодження чужого майна відноситься *підпал*. Згідно з енциклопедичним визначенням, підпал – це дія, яка призводить до загоряння споруди чи майна (незалежно від того, встигли погасити пожежу чи ні, навіть коли об'єкт у такому разі залишився непошкодженим). Підпал можливий і при знищенні інших об'єктів, таких як транспортні засоби, плавзасоби або ліси. Етимологія цього терміна походить від старофранцузького *arsoun* (кінець XIII століття), старофранцузького *arsion*, від пізньолатинського *ārsiōnem* «горіння», від дієслова *ardēre*, «горіти» [6].

Відповідно до п. 2.9. наказу Міністерства України з питань надзвичайних ситуацій та у справах захисту населення від наслідків чорнобильської катастрофи «Про затвердження Правил пожежної безпеки для суден, які будуються та ремонтуються» від 23.03.2004 р. № 136, *горіння* – це екзотермічна реакція окислення речовини, яка супроводжується виділенням диму та (або) виникненням полум'я і (або) свічення[5]; *пожежа* – неконтрольоване горіння, що супроводжується знищенням матеріальних цінностей і (або) становить загрозу життю і здоров'ю людей. Згідно з п. 1.4. Наказу Міністерства транспорту та зв'язку України «Про затвердження Інструкції зі службового розслідування, обліку пожеж та наслідків від них на залізничному транспорті» від 03.08.2005 р. № 430, *пожежою* вважається неконтрольоване горіння поза спеціальним вогнищем, що розповсюджується в часі й просторі [7].

Наведені визначення пожежі як процесу горіння в цих наказах не враховують причин її виникнення, однією з яких може бути дія або бездіяльність людини, що призводить до тяжких наслідків. У юридичній літературі існують інші визначення пожежі. Наприклад, у глосарії проекту КК України (далі – Проект) поняття підпалу не визначається, воно вживається як елемент конкретизації загальнонебезпечного способу. Враховуючи викладене, вважаємо, що для розуміння положень ст. 194 КК України *під підпалом* необхідно розуміти умисні дії, спрямовані на створення процесу неконтрольованого горіння (пожежі), що спричинило шкоду майну чи здоров'ю людини або створило реальну небезпеку спричинення шкоди майну або здоров'ю людей. Якщо внаслідок підпалу майно не було знищено чи пошкоджено з причин, що не залежали від волі винного, вчинене повинно розглядатися як замах на знищення або пошкодження майна шляхом підпалу.

Підпал потрібно відрізнити від знищення або пошкодження майна вогнем, який може перебувати під контролем людини, не виходити за певні межі горіння і не переростати в загальнонебезпечне явище. У разі відсутності небезпеки заподіяння шкоди, такі дії не потрібно кваліфікувати як умисне знищення чи пошкодження чужого майна шляхом підпалу за ч. 2 ст. 194 КК України. Не погоджуємося з позицією А. В. Сакун, яка стверджує, що шкода від підпалу повинна бути заподіяна у великих розмірах [8, с. 55]. На підтвердження цього існує роз'яснення щодо встановлення кваліфікуючих ознак в Постанові ВС від 05.11.2020 р. у справі № 536/621/16-к. У ній зазначається, що обов'язковою характеристикою злочину, передбаченого частиною другою ст. 194 КК України, є не наслідки (шкода у великих розмірах), а саме діяння (спосіб вчинення), оскільки

воно в цьому випадку має більшу суспільну небезпеку порівняно зі шкодою у великих розмірах [3].

Водночас неможливо повною мірою погодитися з цим рішенням суду, оскільки диспозиція ч. 2 ст. 194 КК має відсильний характер (відсилає до ч. 1 ст. 194 КК України), який виражається у формулюванні «Те саме діяння», і є матеріальним складом. Керуючись логічним тлумаченням кримінального закону, вважаємо, що формулювання «Те саме діяння» повністю охоплює ознаки матеріального складу злочину, передбаченого ч. 1 ст. 194 КК, а саме: «Умисне знищення або пошкодження чужого майна, що заподіяло шкоду у великих розмірах». Враховуючи те, що спосіб в ч. 2 ст. 194 КК має більшу суспільну небезпеку, порівняно з ч. 1 ст. 194 КК, існує необхідність викласти положення ч. 2 ст. 194 КК таким чином, щоб умисне знищення чи пошкодження майна загальнонебезпечним способом без спричинення шкоди у великих розмірах було достатньою підставою притягнення особи до кримінальної відповідальності. Тому для усунення проблемних питань при кваліфікації і встановленні формальної визначеності необхідно кваліфікуючу ознаку, вчинення умисного пошкодження чи знищення майна загальнонебезпечним способом виділити в окрему частину 2 ст. 194 КК і викласти в такій редакції: «Умисне знищення або пошкодження чужого майна, вчинене шляхом підпалу, вибуху чи іншим загальнонебезпечним способом» [9, с. 142].

Наступною кваліфікуючою ознакою є умисне знищення або пошкодження майна, що заподіяло майнову шкоду в *особливо великих розмірах*. Згідно з п. 4 примітки до ст. 185 КК України, майнова шкода в особливо великих розмірах має місце тоді, коли такими діями заподіяно майнову шкоду на суму, яка в шістьсот і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян.

Ще однією кваліфікуючою ознакою є спричинення *загибелі людей* внаслідок умисного знищення або пошкодження майна. На законодавчому рівні не визначено, що необхідно вважати під поняттям загибель людей, а саме загибель кількох осіб (двох або більше) чи однієї особи. Вважаємо за необхідне врахувати абз. 2 п. 7 постанови Пленуму ВС України «Про питання, що виникли в судовій практиці в справах про знищення та пошкодження державного чи колективного майна шляхом підпалу або внаслідок порушення встановлених законодавством вимог пожежної безпеки» від 02.07.1976 р. № 4, у якій зазначено, що поняття «людські жертви» передбачає загибель однієї або кількох осіб [10].

Схожа позиція була сформована практикою і в п. 21 постанови Пленуму ВС України «Про практику застосування судами України законодавства у справах про злочини проти безпеки виробництва» від 12.05.2009 р. № 7 зазначено, що під «загибеллю людей» слід розуміти випадки смерті однієї або кількох осіб [11]. Такої ж думки дотримувався М. І. Панов і зазначав, що про загибель людей може йтися при загибелі хоча б однієї людини [12, с. 518]. Підтримуємо позицію, що під загибеллю людей у ст. 194 КК України необхідно вважати загибель хоча б однієї людини і ставлення винного до загибелі людини має необережну форму вини.

Однією з кваліфікуючих ознак є умисне знищення або пошкодження майна, що спричинило інші *тяжкі наслідки*. У цьому аспекті не можемо залишити поза увагою узагальнення судової практики, викладене в п. 8 постанови Пленуму ВС України «Про судову практику в справах про знищення та пошкодження державного чи колективного майна шляхом підпалу або внаслідок порушення встановлених законодавством вимог пожежної безпеки» від 02.07.1976 р. № 4 (у редакції Постанови від 03.03.2000 р. № 3) [10, с. 142], у якій передбачено, що до інших тяжких наслідків відноситься заподіяння тяжких тілесних ушкоджень одній або декільком особам, середньої тяжкості тілесних ушкоджень двом і більше особам, залишення людей без житла або засобів до існування, тривалі припинення або дезорганізація роботи підприємства, установи, організації тощо. Відповідно до п. 21 цієї постанови, передбачено, що під «іншими тяжкими наслідками» слід розуміти випадки заподіяння тяжких тілесних ушкоджень хоча б одній людині, середньої тяжкості тілесних ушкоджень двом і більше особам, шкоди у великих розмірах підприємству, установі, організації чи громадянам, а так само тривалий простій підприємств, цехів або їх виробничих дільниць.

Поширеними є випадки в судовій практиці, коли умисне знищення чи пошкодження майна вчиняється організованою групою. Тому, вважаємо, за доцільне доповнити цією кваліфікуючою ознакою ч. 2 ст. 194 КК України і викласти в такій редакції: «2. Умисне знищення або пошкодження чужого майна, вчинене шляхом підпалу, вибуху чи іншим загальнонебезпечним способом, організованою групою». Диспозицію ч. 3 ст. 194 КК України сформулювати: «Умисне знищення або пошкодження чужого майна, що заподіяло майнову шкоду в особливо великих розмірах, вчинене організованою групою або спричинило загибель людей чи інші тяжкі наслідки».

Висновки. На підставі викладеного вважаємо за необхідне запропонувати таке: 1) загальнонебезпечним способом є спосіб, який спричиняє майнову, немайнову, фізичну шкоду фізичній чи юридичній особі або створює реальну небезпеку спричинення такої шкоди щодо двох чи більше людей (вибух, підпал, затоплення, використання радіоактивних матеріалів, отруйних речовин, збудників інфекційних захворювань); 2) підпалом є умисні дії, спрямовані на створення процесу неконтрольованого горіння (пожежі), що спричинило шкоду майну чи здоров'ю людини або створило реальну небезпеку спричинення шкоди майну або здоров'ю людей; 3) умисне знищення чи пошкодження майна у вигляді загибелі людей необхідно тлумачити як смерть хоча б однієї особи; 4) під іншими тяжкими наслідками слід розуміти випадки заподіяння тяжких тілесних ушкоджень хоча б одній людині, середньої тяжкості тілесних ушкоджень двом і більше фізичним особам, шкоди у великих розмірах юридичній чи фізичній особі; 5) доповнити перелік кваліфікуючих ознак складу злочину вчинення умисного знищення чи пошкодження майна організованою групою; 6) диспозицію ч. 2 ст. 194 КК викласти в іншій редакції, а саме: «Умисне знищення або пошкодження чужого майна, вчинене шляхом підпалу, вибуху чи іншим загальнонебезпечним способом». Диспозицію ч. 3 ст. 194 КК сформулювати таким

чином: «Умисне знищення або пошкодження чужого майна, що заподіяло майнову шкоду у великих розмірах». Диспозицію ч. 4 ст. 194 КК викласти як: «Умисне знищення або пошкодження чужого майна, що заподіяло майнову шкоду в особливо великих розмірах, вчинені організованою групою або спричинило загибель людей чи інші тяжкі наслідки».

Використані джерела:

1. Кримінальний кодекс України : контрольний текст проєкту станом на 14 жовт. 2023 р. *Newcriminalcode*. URL : <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2023/10/15/kontrolnyj-tekst-proyektu-kk-14-10-2023.pdf>. (дата звернення: 08.01.2024).

2. Мартишко М. В. Особливості кримінальної відповідальності за умисне знищення чи пошкодження чужого майна загальнонебезпечним способом. *«Україна в умовах реформування правової системи: сучасні реалії та міжнародний досвід»* : матеріали VII Міжнародної наук.-практ. конф. (Тернопіль, ЗУНУ, 28 квіт. 2023 р.). Тернопіль. С. 277-280.

3. Постанова Верховного Суду від 05 листоп. 2020 р. у справі № 536/621/16-к. *Verdictum. Liga:Закон*. URL : <https://verdictum.ligazakon.net/document/92765517>. (дата звернення: 08.01.2024).

4. Про затвердження Правил пожежної безпеки для суден, які будуються та ремонтуються : наказ Міністерства України з питань надзвичайних ситуацій та у справах захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи від № 136 від 23 берез. 2004 р. *Verdictum. Liga:Закон*. URL : <https://ips.ligazakon.net/document/REG9089?an=1131>.

5. Про затвердження Інструкції про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України: наказ Міністерства оборони № 164 від 23 берез. 2017 р. *Верховна Рада України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0704-17#Text>. (дата звернення: 08.01.2024).

6. Підпал. *Вікіпедія – вільна енциклопедія*. URL : <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%>.

7. Про затвердження Інструкції зі службового розслідування, обліку пожеж та наслідків від них на залізничному транспорті: наказ Міністерства транспорту та зв'язку України. N 430 від 03 серп. 2005 р. *Верховна Рада України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0919-05#Text>. (дата звернення: 08.01.2024).

8. Сакун А. В. Кваліфікуючі ознаки умисного знищення або пошкодження майна. *Сучасні напрямки теоретичних і прикладних досліджень 2010* : зб. наук. праць по матеріалах наук.-практ. конф. (Одеса, 15–26 берез. 2010 р.). Одеса, 2010. Т. 17. С. 54–58.

9. Мартишко М. В. Кримінально-правова характеристика умисного знищення чи пошкодження майна. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія Право. 2023. Вип. 76. Ч. 2. С. 138-142.

10. Про судову практику в справах про знищення та пошкодження державного чи колективного майна шляхом підпалу або внаслідок порушення встановлених законодавством вимог пожежної безпеки : постанова Пленуму Верховного Суду України N 4 від 02 лип. 1976 р. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0004700-76#Text>. (дата звернення: 04.01.2024).

11. Про практику застосування судами України законодавства у справах про злочини проти безпеки виробництва : постанова Верховного Суду України N 7 від 12 черв.

2009 р. *Верховна Рада України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va007700-09#Text>. (дата звернення: 04.01.2024).

12. Кримінальний кодекс України : наук.-практ. комент. / [Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, С. Б. Гавриш та ін.] ; за заг. ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. [3-ге вид.]. Харків : Одісей, 2007. 1184 с.

References:

1. Kryminalnyi kodeks Ukrainy : kontrolnyi tekst proiektu stanom na 14 zhovt. 2023 r. (2023) *Newcriminalcode*. N. p. URL : <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2023/10/15/kontrolnyj-tekst-proyektu-kk-14-10-2023.pdf>. [in Ukrainian].

2. Martyshko, M. V. (2023) Osoblyvosti kryminalnoi vidpovidalnosti za umysne znyshchennia chy poshkodzhennia chuzhoho maina zahalnonebezpechnym sposobom. «Ukraina v umovakh reformuvannia pravovoi systemy: suchasni realii ta mizhnarodnyi dosvid»: materialy VII Mizhnarodnoi nauk.-prakt. konf. (Ternopil, ZUNU, 28 koit. 2023 r.) - "Ukraina v umovakh reformuvannia pravovoi systemy: suchasni realii ta mizhnarodnyi dosvid": materialy VII Mizhnarodnoi nauk.-prakt. conference (Ternopil, ZUNU, May 28, 2023), 277-280. Ternopil. [in Ukrainian].

3. Postanova Verkhovnoho Sudu vid 05 lystop. 2020 r. u spravi № 536/621/16-k. (2020) *Verdiktum*. Liha:Zakon. - *League:Law*. N. p. URL : <https://verdiktum.ligazakon.net/document/92765517>. [in Ukrainian].

4. Pro zatverdzhennia Pravyl pozhezhnoi bezpeky dlia suden, yaki buduutsia ta remontuutsia : nakaz Ministerstva Ukrainy z pytan nadzvychainykh sytuatsii ta u spravakh zakhystu naselennia vid naslidkiv Chornobylskoi katastrofy vid № 136 vid 23 berez. 2004 r. (2024) *Verdiktum*. Liha:Zakon - *League:Law*. N. p. URL : <https://ips.ligazakon.net/document/REG9089?an=1131>. [in Ukrainian].

5. Pro zatverdzhennia Instruksii pro poriadok vykonannia norm mizhnarodnoho humanitarnoho prava u Zbroinykh Sylakh Ukrainy: nakaz Ministerstva obrony № 164 vid 23 berez. 2017 r. (2017) *Verkhovna Rada Ukrainy - Verkhovna Rada of Ukraine*. N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0704-17#Text>. [in Ukrainian].

6. Pidpal. Vikipediia – vilna entsyklopediia. (N. d.) N. p. URL : <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%>. [in Ukrainian].

7. Pro zatverdzhennia Instruksii zi sluzhbovoho rozsliduvannia, obliku pozhezh ta naslidkiv vid nykh na zaliznychnomu transporti: nakaz Ministerstva transportu ta zviazku Ukrainy. N 430 vid 03 serp. 2005 r. (2005) *Verkhovna Rada Ukrainy - Verkhovna Rada of Ukraine*. N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0919-05#Text>. [in Ukrainian].

8. Sakun, A. V. (2010) Kvalifikuiuchi oznaky umysnoho znyshchennia abo poshkodzhennia maina. *Suchasni napriamky teoretychnykh i prykladnykh doslidzen 2010 : zb. nauk. prats po materialam nauk.-prakt. konf. (Odesa, 15–26 berez. 2010 r.) - Modern directions of theoretical and applied research 2010: coll. of science works on scientific-practical materials. conf. (Odesa, March 15–26, 2010), vol. 17, 54–58*. Odesa. [in Ukrainian].

9. Martyshko, M. V. (2023) Kryminalno-pravova kharakterystyka umysnoho znyshchennia chy poshkodzhennia maina. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriya Pravo - Scientific Bulletin of the Uzhhorod National University. Law series, issue 76, part. 2, 138-142*. [in Ukrainian].

10. Pro sudovu praktyku v spravakh pro znyshchennia ta poshkodzhennia derzhavnogo chy kolektyvnoho maina shliakhom pidpalu abo vnaslidok porushennia vstanovlenykh zakonodavstvom vymoh pozhezhnoi bezpeky : postanova Plenumu Verkhovnoho Sudu Ukrainy N 4 vid 02 lyp. 1976 r. (1976) *Verkhovna Rada Ukrainy - Verkhovna Rada*

of Ukraine. N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0004700-76#Text>. [in Ukrainian].

11. Pro praktyku zastosuvannya sudamy Ukrainy zakonodavstva u spravakh pro zlochny proty bezpeky vyrobnytstva : postanova Verkhovnoho Sudu Ukrainy N 7 vid 12 cherv. 2009 r. (2009) *Verkhovna Rada Ukrainy - Verkhovna Rada of Ukraine*. N. p. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va007700-09#Text>. [in Ukrainian].

12. Kryminalnyi kodeks Ukrainy : nauk.-prakt. koment. (2007) / [Iu. V. Baulin, V. I. Borysov, S. B. Havrysh (Eds.) et al.] ; za zah. red. V. V. Stashysa, V. Ya. Tatsiia (Eds.). [3-tie vyd.]. Kharkiv : Odisei. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 12.01.2024

Sharmar O., Candidate of legal sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Criminal Law of the National Academy of Internal Affairs (Kyiv, Ukraine)
Martysenko M., recipient of a Doctorate degree, of philosophy of the Department of Criminal Law of the National Academy of Internal Affairs (Kyiv, Ukraine)

CHARACTERISTICS OF QUALIFYING SIGNS OF THE CRIME OF INTENTIONAL DESTRUCTION OR DAMAGE TO OTHER'S PROPERTY

The article discloses the content of the qualifying signs of intentional destruction or damage to property provided for in Art. 194 of the Criminal Code of Ukraine, committed by means of arson, explosion, other generally dangerous means, which caused particularly large property damage, caused the death of people, other serious consequences. It was established that the current legislation of Ukraine on criminal liability does not include the concept of a generally dangerous method, arson, explosion, such qualifying features as death of people, grave consequences are not disclosed. In the article analyzed of various scientific positions, provisions of current legislation, judicial practice, the draft of the New Criminal Code, the author's position was formed regarding the definition of the concept of a generally dangerous method, arson, explosion, and the content of the wording of the death of people and other serious consequences was revealed. Attention is focused on the imperfection of the legal technique when forming the qualifying features of the crime of intentional damage or destruction of property. It is proposed to expand the list of qualifying features of Art. 194 of the Criminal Code of Ukraine and provide for: intentional destruction or damage to property by a group of persons, organized by a group, against a person in connection with his performance of official powers or professional functions. The differences between intentional destruction or damage to someone else's property and related criminal offenses are revealed, including violence against the population in the area of hostilities, violation of the laws and customs of war in conditions of martial law. Conclusions were made that intentional destruction or damage to someone else's property committed by arson or explosion as a result of an act of aggression by the Russian Federation against Ukraine qualifies under Art. 438 of the Criminal Code of Ukraine as a war crime, and the unlawful intentional destruction or damage to the property of the population by a military serviceman under the pretext of military necessity, committed in the area of hostilities must be qualified under Art. 433 of the Criminal Code of Ukraine, and not according to Art. 194 of the Criminal Code of Ukraine.

Keywords: intentional damage to property, intentional destruction of property, qualifying features, generally dangerous method, explosion, arson, death of people, serious consequences.

Розділ III. ПРОБЛЕМИ УПРАВЛІННЯ, АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА, АДМІНІСТРАТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ

DOI: 10.33766/2786-9156.105.164-175

УДК: [343.9:001.895]:656.13

Колодяжний М. Г., кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник, завідувач відділу кримінологічних досліджень Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України (м. Харків, Україна)

e-mail: mkolodyazhny@ukr.net

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-2149-9165>

ІННОВАЦІЇ У СИСТЕМІ БЕЗПЕКИ ДОРОЖНЬОГО РУХУ: ГЛОБАЛЬНИЙ ТА НАЦІОНАЛЬНИЙ ВИМІРИ¹

У науковій статті здійснено спробу визначити місце та значення інновацій у різноманітні їх прояву для забезпечення дорожнього руху й зменшення дорожньо-транспортної смертності та травматизму. Визначено сутність та зміст інновацій на підставі теоретичних розробок та чинного законодавства України у цій сфері, окреслено відмінність інновацій від новацій. Наведено нормативно-правову основу інноваційного розвитку, у тому числі у сфері безпеки дорожнього руху на глобальному (міжнародному), регіональному (європейському), національному (зарубіжному) та місцевому рівнях. Обґрунтовано необхідність застосування інновацій для підвищення рівня безпеки дорожнього руху в Україні на підставі документів стратегічного характеру. Наведено конкретні приклади щодо прийняття інноваційних рішень та застосування продуктів та заходів інноваційного характеру за усіма складовими багатокomпонентної соціальної системи «учасники дорожнього руху - транспортні засоби - дороги - правове середовище». Надано додаткові аргументи на користь тези щодо можливості та доцільності включення елемента «правове середовище» до зазначеної соціальної системи. Виділено істотні ознаки цієї складової, з огляду на її реалізацію на практиці в діяльності суб'єктів правотворення. На підставі даних, що містяться в результатах дослідження Міжнародного економічного форуму «Глобальний індекс конкурентоспроможності», здійснено пошук кореляційних взаємозалежностей між ступенем інноваційного розвитку окремих держав, у тому числі країн-членів ЄС, та рівнем безпеки дорожнього руху в них. Перелічено найбільш інноваційні країни світу. Здійснено порівняння інноваційного розвитку України з розвиненими країнами світу за кількома параметрами. Намічено напрями подальших наукових розвідок у питанні застосування інновацій у сфері безпеки дорожнього руху.

¹ Наукова стаття підготовлена у межах розробки фундаментальної теми дослідження «Стратегія запобігання правопорушенням у сфері дорожнього руху та експлуатації транспорту в Україні» відділу кримінологічних досліджень НДІ ВПЗ ім. акад. В. В. Сташиса НАПрН України (номер держ. реєстр. в УкрІНТЕІ 0120U10561).

Ключові слова: інновація, безпека дорожнього руху, автотранспортні правопорушення, забезпечення дорожнього руху, дорожньо-транспортна смертність і травматизм.

Постановка проблеми. Проблема дорожньо-транспортної смертності й травматизму є одним із найактуальніших сучасних глобальних соціальних викликів для людства. Це зумовлюється істотними соціальними наслідками, які настають унаслідок ДТП. Такі наслідки мають демографічний (людський), економічний, соціальний, політичний характер. Проблема смертності та травматизму на дорогах здатна значно послабити економічний потенціал будь-якої держави та створити додаткові перешкоди на шляху її сталого розвитку.

Для України зазначена соціальна проблема є надзвичайно гострою, особливо в період правового режиму воєнного стану. За даними Департаменту патрульної поліції, у 2023 р., порівняно з 2022 р., попри перебування за кордоном щонайменше 6 млн українців у статусі біженців [1, с. 5], збільшилась кількість ДТП із загиблими й травмованими на 26,9 % (23 642 проти 18 628 відповідно), чисельність загиблих учасників дорожнього руху – на 9,4 % (3 053 проти 2 791 відповідно), чисельність травмованих під час ДТП осіб – на 27,5 % (29 502 проти 23 145 відповідно) [2].

«Наріжним» каменем указаної соціальної проблеми на глобальному та національному рівнях можна вважати інновації в усьому різноманітті їх прояву. Інновації здатні значно забезпечити учасників дорожнього руху, тому вони потребують поглибленого наукового осмислення на предмет визначення їх змісту, видів та напрямів впровадження за усіма складовими складної соціальної системи «учасники дорожнього руху - транспортні засоби - дорога - правове середовище».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різні питання забезпечення дорожнього руху вивчалися здебільшого крізь призму адміністративно- й кримінально-правового розгляду цієї проблематики такими ученими, як: В. І. Борисов, В. М. Бурдін, М. Ю. Веселов, С. В. Гізімчук, Т. О. Гуржій, Ю. С. Коллер, С. Я. Лихова, В. А. Мисливий, В. І. Осадчий, О. В. Острогляд, В. І. Приходько, І. І. Риндюк, М. М. Рудик, А. О. Собакар, М. І. Хавронюк та ін. Плідно і послідовно указані та дотичні аспекти досліджують фахівці відділу кримінологічних досліджень НДІ вивчення проблем злочинності ім. акад. В. В. Сташиса НАПрН України, а саме: В. С. Багиргарєєва, В. В. Голіна, Б. М. Головкін, Ю. Б. Данильченко, А. В. Калініна, О. В. Новіков, І. О. Христин, С. С. Шрамко. Водночас у літературі бракує наукових праць, де б під кримінологічним кутом зору, на підставі емпіричного базису, з урахуванням європейського законодавства й сучасної прогресивної практики країн ЄС здійснювалось вивчення інновацій та напрямів їх застосування у специфічній сфері, якою є БДР.

Формулювання цілей. Метою статті є вивчення інновацій та напрямів їх застосування на глобальному на національному рівнях у царині БДР, визначення кореляції між інноваційним розвитком держав та рівнем БДР, а також перспектив їх використання в Україні для зменшення смертності й дорожньо-транспортного травматизму.

Виклад основного матеріалу. У літературі можна зустріти такі терміни, як «новація», «інновація», «інноваційна діяльність» та ін. Загалом інновація тлумачиться як нововведення, новітня зміна, винахід або як діяльність, спрямована на створення принципово нових, удосконалених чи більш відповідних умовам технологій виробів [3]. Цей термін почав застосовуватись в економічній сфері, а потім поширився на інші галузі. Ще в першій половині ХХ ст. Й. Шумпетер під інновацією, яку він назвав новою комбінацією, розумів іншу якість засобів виробництва. Вона, на думку вченого, досягається як дрібним поліпшенням застарілого устаткування або існуючої організаційної моделі, так й шляхом застосування нових засобів виробництва чи механізмів його організації. Згодом таке визначення стало класичним [4, с. 327]. В економічній літературі інновація також часто інтерпретується як перетворення потенційного науково-технічного прогресу в реальний, що втілюється в нових продуктах і технологіях та характеризується більш високим технологічним рівнем, новими споживчими якостями товару порівняно з попереднім продуктом [5].

Поняття інновації закріплено й у чинному законодавстві. Зокрема, у Законі України «Про інноваційну діяльність» 2002 р. нею називаються новостворені (застосовані) і (або) вдосконалені конкурентоздатні технології, продукція або послуги, а також організаційно-технічні рішення виробничого, адміністративного, комерційного або іншого характеру, що істотно поліпшують структуру та якість виробництва і (або) соціальної сфери [6]. Зважаючи на наукове та правове розуміння, інновації мають низку істотних ознак: розробка і створення нового продукту (виробу, послуги); наявність в останніх якісно вищих показників порівняно з попередніми аналогами; покращення виробничого процесу, певної діяльності, отримання більшого прибутку від їх запровадження.

Інновацію слід відрізнити від низки суміжних, однак нетотожних, наукових категорій і понять. Одним із таких є новація – прояв новизни і початкова етап життєвого циклу інновації. Новація являє собою певне знання, що сформульоване у відповідну ідею, окрему розробку, однак яка ще не має документально й остаточно оформленого виду. Нововведення ж потрібно визначати як оформлений результат науково-технічного рішення, що підготовлене до впровадження з метою подальшого використання. Інновацією є кінцевий результат комерціалізації нововведення з метою отримання певного ефекту [7]. Тобто перелічені поняття тісно пов'язані між собою й умовно уявляють різні стадії розробки й кінцевого застосування інноваційного продукту. Недарма в цьому зв'язку застосовується поняття життєвого циклу інновації. Під ним розуміється період від зародження ідеї аж до зняття продукту з новітніми, однак з часом застарілими, технологіями з виробництва [8].

Розвиток інновацій у сфері БДР та експлуатації транспорту має відповідну нормативно-правову основу фактично на всіх рівнях суспільних відносин. На глобальному (міжнародно-правовому) рівні спрямованість світового співтовариства на розвиток інновацій у всіх їх проявах визначена у Цілях сталого розвитку ООН, розрахованих до 2030 р. Серед 17 основних цілей закріплена також ціль № 9 під назвою «Створення стійкої інфраструктури, сприяння всеохопній і сталій

індустріалізації та інноваціям». Вона виражається, окрім іншого, у такому: активізації наукових досліджень; нарощування технологічного потенціалу; стимулювання інноваційної діяльності; збільшення кількості працівників у сфері науково-дослідних робіт у розрахунку на один млн осіб, а також витрат на цей напрям діяльності; розширення доступу до інформаційно-комунікаційних технологій і забезпечення загального й недорогого доступу до інтернету тощо [9].

На регіональному (європейському) рівні необхідність розвитку інновацій закріплена в низці документів ЄС. Так, згідно зі Стратегією сталої та розумної мобільності – європейський транспорт на шляху до майбутнього – 2030, інновації включають цифровізацію та автоматизацію. Вони визнані ключем не лише до безперебійної роботи транспорту, підвищення його ефективності, а й до посилення безпеки дорожнього руху. Крім цього, основними напрямками інноваційної діяльності, наміченими в довгостроковій перспективі в ЄС, вважаються: підвищення використання транспортних засобів з нульовими викидами; реалізація підключеної мультимодальної мобільності; захист даних й кібербезпека учасників дорожнього руху; розширення технологій штучного інтелекту на транспорті; запровадження цифрової інфраструктури, завдяки технології 5G та ін. [10; 11, с. 229-265]

Національний (зарубіжний) та місцевий рівні нормативно-правового забезпечення застосування інноваційних рішень у розглядуваній сфері характеризується закріпленням у стратегіях, програмах і планах окремих держав світу [12], а також аналогічних документах, які приймаються на рівні місцевих громад, заходів щодо автоматизації дорожнього руху й розширення цифрових технологій на транспорті.

Щодо правових засад регламентації необхідності застосування інновацій у сфері БДР в Україні, то вони визначені, окрім іншого, у Стратегії підвищення рівня БДР на період до 2024 р. Зокрема, у цьому документі зазначено, що станом на тепер у нашій державі має місце низький рівень запровадження та практичного застосування новітніх технологій і технічних засобів організації дорожнього руху, автоматизованих засобів контролю та регулювання дорожнього руху; впровадження сучасних технологій проектування та будівництва об'єктів дорожньо-транспортної інфраструктури [13]. Тобто сама держава загалом та МВС України й Департамент патрульної поліції зокрема активно залучені до розробки цієї Стратегії, визнають важливість багатьох технічних заходів інноваційного характеру для забезпечення дорожнього руху в Україні.

Значення інновацій для сфери БДР важко переоцінити. Його можна конкретизувати, з огляду на окремі елементи соціальної системи «учасники дорожнього руху - транспортні засоби - дороги - правове середовище». Інновації, які стосуються учасників дорожнього руху, можуть виражатись у: розробці нового наукового знання, упровадження новітніх педагогічних методів навчання щодо підвищення правової культури і правосвідомості громадян; удосконаленні підготовки водіїв, спрямованої на забезпечення дорожнього руху; розвиткові якісних нових умінь і більш стійких навичок для різних учасників дорожнього руху, необхідних для їх практичного застосування в перебігу керування транспортом

або користування ним; посиленні через різні оновлені навчальні програми впе-
вненості учасників дорожнього руху при здійсненні стандартних дій у нестан-
дартних ситуаціях; підвищенні стресостійкості водіїв у складних умовах дорож-
ньої обстановки, у тому числі після настання факту ДТП або вчинення автотран-
спортного правопорушення, та ін.

Інновації транспортних засобів пов'язуються із розробкою та впроваджен-
ням сучасних технічних рішень при проектуванні та виготовленні автомобіль-
ного та іншого транспорту, застосуванні новітніх і більш якісних матеріалів та
сировини, здатних посилити безпечність, покращити комфорт, надійність, еко-
логічність, мобільність, а також удосконалити дизайн транспортних засобів.

Інновації щодо доріг, характеризуються таким: застосування сучасних но-
вітніх ідей при будівництві, ремонті та реконструкції дорожньої інфраструк-
тури, здатних посилити БДР; автоматизація процесу регулювання дорожнього
руху; впровадження модернових технологічних рішень при експлуатації «розу-
мних» доріг новими видами електричного, водневого транспорту; застосування
технічних ноу-хау для моніторингу стану дорожнього покриття та іншої доро-
жньої інфраструктури в режимі онлайн для їх термінового відновлення тощо.

Якщо проаналізовані складові (учасники дорожнього руху, транспорт, до-
роги) анонсованої соціальної системи є більш-менш очевидними, то такий її еле-
мент, як правове середовище, у контексті застосування інновацій у цій системі
потребує додаткового аргументування. Насправді правовий аспект, з огляду на
правове регулювання та правову охорону суспільних відносин у сфері БДР, є
дуже важливим. Саме він покладений в основу державної політики у вказаній
сфері. У науковій літературі в цілому поділяється думка щодо можливості й
доцільності розгляду інновацій у контексті удосконалення правової сфери су-
спільних відносин. На це вказує застосування таких понять і наукових категорій,
як, наприклад, «система інноваційного права» [14], «правове забезпечення інно-
ваційного процесу» [15], «правова політика у сфері інновацій» [16] та ін. Тому
буде цілком справедливим наголошувати на необхідності застосування іннова-
цій у правовому забезпеченні державної політики України у сфері БДР.

На наявність інноваційного характеру правового забезпечення такої полі-
тики у сфері, що вивчається, можуть вказувати такі її істотні ознаки:

а) відповідність сучасним правовим стандартам у цій сфері європейських
країн;

б) регламентація правових норм (на рівні регламентів та директив ЄС)
щодо забезпечення дорожнього руху та експлуатації транспорту;

в) несуперечливий характер нових правових норм і приписів чинному за-
конодавству України в цій сфері;

г) легка адаптованість таких норм до існуючого національного правового
середовища;

д) гнучкість цих норм, з огляду на можливість їх зміни або доповнення від-
повідно до трансформації суспільних процесів та перманентного удоскона-
лення системи БДР в Україні;

е) адекватність цих норм, особливо що мають охоронний характер, соціально-економічним реаліям, що мають місце в нашій державі;

е) соціальна справедливість нових норм законодавства України про юридичну відповідальність за порушення правил дорожнього руху в контексті їх гармонізації із національним законодавством окремих країн-членів ЄС.

Необхідність вивчення ступеня інноваційного розвитку окремих країн світу зумовлюється продовженням наукового пошуку кореляційних зв'язків цієї обставини зі станом БДР. Для цього скористаємось Глобальним індексом конкурентоспроможності (Global Competitiveness Index 4.0), який визначається Міжнародним економічним форумом (2018 р.). Указаний індекс є багатокритеріальним. Він включає 12 різних за характером базових показників, кожний із яких має власні виміри. Для визначення рівня інноваційного розвитку окремих країн світу пропонується врахувати такі індикатори, як:

- інноваційні можливості (кількість та якість офіційних досліджень і розробок; ступінь, до якої середовище країни заохочує співпрацю, взаємодію, творчість, різноманітність; здатність перетворювати ідеї на нові товари й послуги). Визначається в балах: від 0 до 100;

- зростання інноваційних компаній (відповідь на запитання опитування «Наскільки у вашій країні швидко розвиваються нові компанії з інноваційними ідеями?»). Визначається в балах: від 1 до 7;

- витрати на науково-дослідну діяльність (фінансування досліджень і розробок, виражене у відсотках до ВВП);

- користувачі інтернету (відсоток осіб, які користувалися інтернетом незалежно від пристрою та мережі протягом останніх трьох місяців перед дослідженням);

- цифрові навички серед активного населення (відповідь на запитання опитування «Наскільки у вашій країні активне населення володіє достатніми цифровими навичками (наприклад, комп'ютерними, базовим кодуванням, цифровим читанням)?»). Визначається в балах: від 1 до 7 [17].

Для здійснення відповідних узагальнень за кожним із указаних показників було виділено десять найбільш успішних країн. Ті з них, які входили до TOP-10 мінімум тричі, і будуть указані в наступній таблиці. Причому послідовність розміщення цих держав у списку, що пропонується, залежить від їх рейтингу за кожним із п'яти показників Глобального індексу конкурентоспроможності.

Таблиця
Характеристика стану БДР у найбільш інноваційних країнах світу та в Україні [17]

Країна	Інноваційні можливості	Зростання інновац. компаній	Витрати на науку (% до ВВП)	Користувачі інтернету (% осіб)	Цифрові навички населення	Смертність від ДТП (на 1 млн населення ¹)
Ізраїль	74,0	5,8	4,3	79,7	5,6	38
США	86,5	5,8	2,8	76,2	5,8	109
Швеція	79,8	5,4	3,3	89,7	5,8	20
Швейцарія	82,1	5,2	3,0	89,1	5,7	26
Нідерланди	77,5	5,3	2,0	90,4	5,7	30
Японія	79,3	5,0	3,3	93,2	4,6	34
Республіка Корея	78,2	4,5	4,2	92,8	5,0	64
ФРН	87,5	5,4	2,9	89,6	5,2	33
Велика Британія	79,2	5,2	1,7	94,8	4,9	30
Фінляндія	76,3	4,9	2,9	87,7	5,8	40
Україна	39,0	3,5	0,6	53,0	4,4	85 [20]

Як бачимо, до представленого рейтингу найбільш інноваційних країн потрапили розвинені демократичні та достатньо заможні країни. Указаний список очолює Ізраїль, США і Швеція. Вони демонструють найкращі показники технологічності. Хоча слід визнати, що в указаній таблиці не відображені деякі інші держави світу, оскільки вони демонструють високі показники інноваційного розвитку лише за окремими напрямками. Серед таких: Тайвань, Малайзія, Люксембург, Катар, Австрія, Данія, Сінгапур, Гонконг, Естонія, Бахрейн, Норвегія і Канада.

В усіх зазначених високотехнологічних державах має місце й високий рівень БДР. На це вказує відносний показник смертності в розрахунку на один млн населення. У перелічених країнах указаний індикатор є меншим за середньоєвропейський, який у 2020 р. становив 42 фатальних наслідки від ДТП на один млн осіб. Особливо показовим є те, що до трійки країн із найбільш інноваційним розвитком потрапила Швеція, яка є також лідером за широтою й темпами упровадження стратегії Vision Zero (Мета: Нуль), що покладена в основу досягнення нульової смертності на дорогах ЄС до 2050 р.

¹ Для Ізраїлю, США, Японії, Республіки Корея й Великої Британії дані наведені за 2019 р., для решти країн – за 2020 р. [18; 19].

Виняток в анонсованому списку становлять лише США та Республіка Корея, де зафіксований гірший, порівняно з переліченими країнами, стан БДР. Тобто для цих двох держав обставина у виді інноваційного розвитку має не настільки глибокий, як у решти країн, кореляційний зв'язок зі смертністю на дорогах. Хоча за іншими показниками, на кшталт розвитку дорожньої інфраструктури, США і Республіка Корея перебувають серед світових лідерів.

З огляду на наведені в таблиці дані, можна дійти проміжного висновку, що інновації та технології мають вплив на стан БДР. Низька смертність від аварій на автошляхах у перелічених, особливо восьми із десяти, державах не є випадковістю. Таке становище розглядається як закономірний результат продуманої державної політики цих країн. Вона спрямовується на розвиток інновацій та їх упровадження при виробництві транспортних засобів, проектуванні й будівництві дорожньої інфраструктури та інші супутні елементи складної транспортної галузі.

Щодо України, то вона, на жаль, значно відстає від указаних країн за інноваційним розвитком. У нашої держави всі п'ять показників, які покладені в основу оцінки останнього, є набагато нижчими, порівняно з країнами, що вказуються в наведеній таблиці. Так інвестиції в науку в Україні менші, ніж в Ізраїлі, у понад сім разів (0,6 % ВВП проти 4,3 % ВВП відповідно). Протягом 2022-2024 рр. цей показник в Україні об'єктивно став ще меншим через вагомий асигнування в сектор безпеки й оборони. Є незадовільною ситуація щодо користування громадянами інтернетом: 53 % в Україні проти 94,8 % – у Великій Британії. Звідси стає очевидним істотне відставання нашої країни від представлених технологічних держав також за рівнем БДР.

Висновки. Наукове пізнання анонсованої проблематики дає підстави для здійснення низки суджень, що набувають особливої значущості з теоретико-методологічного та практичного боків, зокрема:

1. Інновації виступають невід'ємним атрибутом та незамінним драйвером прогресу сучасного суспільства у XXI ст. Вони є необхідною умовою не лише для сталого соціально-економічного розвитку держав, включаючи Україну, а й здатні перетворитись на своєрідний ключ до розв'язання глобальної соціальної проблеми дорожньо-транспортної смертності й травматизму.

2. Застосування інновацій у тому чи іншому виді у сфері БДР нормативно регламентовано на глобальному (міжнародно-правовому), регіональному (загальноєвропейському), національному (зарубіжному) та місцевому рівнях. Інноваційно-технічний аспект нормативно врегульований на стратегічному рівні й у законодавстві України.

3. Інновації мають власний прояв за усіма складовими соціальної системи «учасники дорожнього руху - транспортні засоби - дороги - правове середовище». Отримання Україною у 2022 р. офіційного статусу кандидата на вступ до ЄС лише актуалізує процес розробки і впровадження в нашій державі різноманітних інноваційних рішень та продуктів у сфері транспортної безпеки.

4. Установлено очевидні кореляційні взаємозалежності між ступенем інноваційного розвитку та рівнем БДР в окремих країнах світу. Найбільш інноваційними наразі є Ізраїль, США, Швеція, Швейцарія, Нідерланди, Японія, Республіка Корея, ФРН, Велика Британія, Фінляндія, де паралельно, за окремими виключеннями, зафіксовано незначний показник дорожньо-транспортної смертності.

5. Україна за рівнем інноваційного розвитку значно відстає від провідних технологічно розвинених держав. Ця обставина разом з іншими соціальними чинниками негативно позначається на рівні БДР.

6. При розробці нової Стратегії забезпечення дорожнього руху в Україні, розрахованої на 2025 та подальші роки необхідно передбачити комплекс інноваційних заходів, здатних зменшити дорожньо-транспортну смертність і травматизм щодо: (1) удосконалення чинного законодавства України шляхом його гармонізації із актами права ЄС у цій сфері; (2) посилення правосвідомості й правової культури всіх категорій учасників дорожнього руху, які перебувають в основі, так званого, людського фактору протиправності у сфері БДР; (3) дозвіл до експлуатації транспортних засобів, що відповідають сучасним стандартам безпеки; (4) застосування новітніх і лише якісних матеріалів й обладнання при будівництві та ремонті доріг.

7. Подальші наукові пошуки в контексті цієї проблематики мають відноситись до класифікації конкретних інновацій у сфері БДР, а також впливу на неї ступеня розвитку мережі сучасних засобів автоматичної фіксації порушень правил дорожнього руху та інших інноваційних рішень щодо управління дорожнім рухом.

Використані джерела:

1. Біженці з України: хто вони, скільки їх та як їх повернути? Фінальний звіт: Аналітична записка / Д. Михайлишина, М. Самойлюк, М. Томіліна. Київ: Центр економічної стратегії, 2023. 120 с. URL: <https://ces.org.ua/refugees-from-ukraine-ukr-final-report/> (дата звернення: 07.02.2024)

2. Статистика ДІП в Україні за 2023 рік. URL: <https://patrolpolice.gov.ua/statystyka/>.

3. Інновація. URL : <http://sum.in.ua/f/innovacija>.

4. Міждисциплінарний словник з менеджменту: навч. посіб. / за ред. Д. М. Черваньова, О. І. Жилінської. Київ: Нічлава, 2011. 624 с.

5. Лавріненко Ю. М. Теоретичні аспекти визначення сутності інновацій. *Вісник Запорізького національного університету*. 2010. № 2. С. 191-195.

6. Про інноваційну діяльність: Закон України від 4.07.2002 р. № 40-IV. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/40-15#Text> (дата звернення: 7.02.2024)

7. Карпенко А. В. Порівняльно-морфологічний аналіз сутності базових категорій інноваційної діяльності. *Економіка і організація управління*. 2016. № 2. С. 151-160.

8. Марченко О. І., Сасенко Я. П. Огляд підходів до визначення поняття «інновація». *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Міжнарод. економ. відносини та світове гос-во. 2016. Вип. 10. Ч. 2. С. 17-21.

9. Цілі сталого розвитку. URL : <https://globalcompact.org.ua/pro-nas/tsili-stijkogo-rozvytku/>.

10. Sustainable and Smart Mobility Strategy – putting European transport on track for the future. URL : <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52020DC0789>.

11. Колодяжний М. Г. Стратегія Vision Zero: уроки для України: монографія. Харків: Право, 2022. 300 с.

12. Стратегії безпеки дорожнього руху ЄС та зарубіжних країн: зб. норм. актів: електрон. вид. / уклад. М. Г. Колодяжний; НДІ вивч. проблем злочинності ім. акад. В. В. Сташиса НАПрН України. Харків: Право, 2023. 162 с.

13. Про схвалення Стратегії підвищення рівня безпеки дорожнього руху в Україні на період до 2024 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 21.10.2020 р. № 1360-р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1360-2020-%D1%80#Text>.

14. Бринцев В. Д. Концепція удосконалення системи інноваційного права. *Право та інновації*. 2020. № 4. С. 38-45. DOI: [https://doi.org/10.37772/2518-1718-2020-4\(32\)-6](https://doi.org/10.37772/2518-1718-2020-4(32)-6).

15. Правове забезпечення ефективності інноваційного процесу в Україні: монографія / С. В. Глібка, О. В. Розгон, Ю. В. Георгієвський та ін.; за ред. С. В. Глібка, О. В. Розгон. Харків: НДІ прав. забезп. інновац. розвитку НАПрН України, 2021. 365 с.

16. Малець М. Р. Правова політика у сфері інновацій та інтелектуальної власності. *Європейські перспективи*. 2020. № 3. С. 54-61. DOI : <https://doi.org/10.32782/EP.2020.3.8>.

17. Global Competitiveness Index 4.0. URL : <https://reports.weforum.org/global-competitiveness-index-2017-2018/competitiveness-rankings/#series=EOSQ057>.

18. Road safety targets: Monitoring report / European Road Safety Observatory, 2021. 8 p. URL : https://ec.europa.eu/transport/road_safety/system/files/2021-12/ERSO_ROAD_SAFETY_TARGETS_MONITORING_Nov2021_final.pdf.

19. Road Safety: Annual Report 2020 / International Transport Forum. Paris, 2020. 65 p. URL: https://read.oecd-ilibrary.org/transport/road-safety-annual-report-2020_f3e48023-en#page65.

20. Головін Б. М. Оцінка дорожньо-транспортної аварійності та тяжкості її наслідків в Україні. *Проблеми законності*. 2022. Вип. 156. С. 52-75. DOI : <https://doi.org/10.21564/2414-990X.156.252879>.

References:

1. Bizhentsi z Ukrainy: khto vony, skilky yikh ta yak yikh povernuty? Finalnyi zvit: Analitychna zapyska (2023). / D. Mykhailyshyna, M. Samoiluk, M. Tomilina (Eds.). Kyiv: Tsentr ekonomichnoi stratehii. URL: <https://ces.org.ua/refugees-from-ukraine-ukr-final-report/> [in Ukrainian].

2. Statystyka DTP v Ukraini za 2023 rik. (2023) N. p. URL: <https://patrolpolice.gov.ua/statystyka/>. [in Ukrainian].

3. Innovatsiia. (N. d.) N. p. URL: <http://sum.in.ua/f/innovacija>. [in Ukrainian].

4. Mizhdystyplinaryni slovnyk z menedzhmentu (2011) / D. M. Chervanova, O. I. Zhylynskoï (Ed.). Kyiv: Nichlava. [in Ukrainian].

5. Lavrinenko, Yu. M. (2010). Teoretychni aspekty vyznachennia sutnosti innovatsii. *Visnyk Zaporizkoho natsionalnoho universytetu - Bulletin of Zaporizhzhia National University*, 2, 191-195. [in Ukrainian].

6. Pro innovatsiinu diialnist: Zakon Ukrainy vid 4.07.2002 № 40-IV. (2014). N. p. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/40-15#Text> [in Ukrainian].

7. Karpenko, A. V. (2016). Porivnialno-morfologichnyi analiz sutnosti bazovykh katehoriï innovatsiinoï diïalnosti. *Ekonomika i orhanizatsiia upravlinnia - Economics and Organization of Management*, 2, 151-160. [in Ukrainian].

8. Marchenko, O. I., Saienko, Ya. P. (2016) Ohliad pidkhodiv do vyznachennia poniattia «innovatsiia». *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Serii: Mizhnarod. ekonom. vidnosyny ta svitove hos-vo - Scientific Bulletin of the Uzhhorod National University. Series: International economic relations and the world economy, issue 10, part 2*, 17-21. [in Ukrainian].

9. Tsili staloho rozvytku. (N. d.) N. p. URL : <https://globalcompact.org.ua/pro-nas/tsili-stijkogo-rozvytku/>. [in Ukrainian].

10. Sustainable and Smart Mobility Strategy – putting European transport on track for the future. (N. d.) N. p. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52020DC0789>. [in English].

11. Kolodiaznyi, M. H. (2022). *Stratehii Vision Zero: uroky dla Ukrainy: mono hrafii*. Kharkiv: Pravo. [in Ukrainian].

12. *Stratehii bezpeky dorozhnogo rukhu YeS ta zarubizhnykh krain: zb. norm. aktiv: elektron. vyd. (2023) / uklad. M. H. Kolodiaznyi (Ed.); NDI vyvch. problem zlochnosti im. akad. V. V. Stashysa NAPrN Ukrainy*. Kharkiv: Pravo. [in Ukrainian].

13. Pro skhvalennia Stratehii pidvyshchennia rivnia bezpeky dorozhnogo rukhu v Ukraini na period do 2024 roku: rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 21.10.2020 № 1360-r (2020). N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1360-2020-%D1%80#Text>. [in Ukrainian].

14. Bryntsev, V. D. (2020). Kontseptsiiia udoskonalennia systemy innovatsiinoho prava. *Pravo ta innovatsii - Law and innovations*, 4, 38-45. DOI: [https://doi.org/10.37772/2518-1718-2020-4\(32\)-6](https://doi.org/10.37772/2518-1718-2020-4(32)-6). [in Ukrainian].

15. *Pravove zabezpechennia efektyvnosti innovatsiinoho protsesu v Ukraini: monohrafiiia (2021) / S. V. Hlibko, O. V. Rozghon, Yu. V. Heorhiievskiy (Eds.) et al.; S. V. Hlibka, O. V. Rozghon (Eds.)*. Kharkiv: NDI prav. zabezp. innovats. rozvytku NAPrN Ukrainy. [in Ukrainian].

16. Malets, M. R. (2020). Pravova polityka u sferi innovatsii ta intelektualnoi vlasnosti. *Yevropeiski perspektivy - European Perspectives*, 3, 54-61. DOI : <https://doi.org/10.32782/EP.2020.3.8>. [in Ukrainian].

17. Global Competitiveness Index 4.0. (N. d.) N. p. URL : <https://reports.weforum.org/global-competitiveness-index-2017-2018/competitiveness-rankings/#seri-es=EOSQ057> [in English].

18. Road safety targets: Monitoring report (2021) / European Road Safety Observatory. N. p. URL : https://ec.europa.eu/transport/road_safety/system/files/2021-12/ERSO_ROAD_SAFETY_TARGETS_MONITORING_Nov2021_final.pdf. [in English].

19. Road Safety: Annual Report (2020) / International Transport Forum. Paris. N. p. URL : https://read.oecd-ilibrary.org/transport/road-safety-annual-report-2020_f3e48023-en#page65. [in English].

20. Holovkin, B. M. (2022). Otsinka dorozhno-transportnoi avariïnosti ta tiazhkosti yii naslidkiv v Ukraini. *Problemy zakonnosti - Problems of legality, issue 156*, 52-75. DOI : <https://doi.org/10.21564/2414-990X.156.252879>. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії 09.02.2024

Kolodyazhny M., PhD, Senior researcher, Head of the Department of Criminological Research Academician Stashis Scientific Research Institute for the Study of Crime Problems National Academy of Law Sciences of Ukraine (Kharkiv, Ukraine)

INNOVATION IN ROAD TRAFFIC SAFETY: GLOBAL AND NATIONAL DIMENSIONS

This scientific article attempts to define the role and significance of innovation in the variety of its manifestations to ensure road traffic safety and reduce road traffic fatalities and injuries. The essence and content of innovations are determined based on theoretical developments and current legislation of Ukraine in this area, outlining the difference between innovations and novelties. The normative-legal basis of innovative development is provided, including in the field of road traffic safety at the global (international), regional (European), national (foreign), and local levels. The necessity of applying innovations to increase the level of road traffic safety in Ukraine is justified based on strategic documents. Concrete examples are given regarding the adoption of innovative decisions and the implementation of products and measures of innovative nature across all components of the multi-component social system «road users - vehicles - roads - legal environment». Additional arguments are provided in favor of the thesis regarding the possibility and expediency of including the element «legal environment» in the specified social system. Significant features of this component are highlighted considering its implementation in practice by subjects of law-making. Based on the data contained in the results of the International Economic Forum «Global Competitiveness Index», a search for correlational interdependencies between the degree of innovative development of individual states, including EU member states, and the level of road traffic safety in them was conducted. The most innovative countries in the world are listed. A comparison of Ukraine's innovative development with that of developed countries is made on several parameters. Directions for further scientific research in the application of innovations in the field of road traffic safety are outlined.

Keywords: innovation, road traffic safety, traffic violations, road safety, road traffic fatalities and injuries.

DOI: 10.33766/2786-9156.105.176-185

УДК: 342.95

Музичук О. М., доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України, проректор Харківського національного університету внутрішніх справ (м. Харків, Україна)

e-mail: o.muzychuk23@gmail.com

ORCID iD: <http://orcid.org/0000-0001-8367-2504>

Наконечна Г. Я., кандидатка юридичних наук, доцентка, доцентка кафедри конституційного, адміністративного та міжнародного права юридичного факультету Волинського національного університету імені Лесі Українки (м. Луцьк, Україна)

e-mail: nakonechna.galyna@vnu.edu.ua

ORCID iD: <http://orcid.org/0000-0002-7795-7391>

АДАПТАЦІЯ ФОРМ ТА МЕТОДІВ ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ ДО УМОВ ВОЄННОГО СТАНУ

Статтю присвячено дослідженню глибинних трансформацій форм та методів публічного адміністрування в умовах воєнного стану у світлі нових організаційно-управлінських та безпекових реалій.

Акцентовано увагу на тому, що адаптація форм та методів публічного адміністрування в умовах воєнного стану заснована на необхідності забезпечення національної безпеки. Окремо наголошено на тому, що в сучасному демократичному українському суспільстві даний пріоритет важливо розглядати крізь призму його стратегічного спрямування на захист базових прав людини. З'ясовано, що потреба забезпечення національних інтересів та територіальної цілісності в умовах воєнного стану породжує проблему унормування не лише суспільних відносин, що фактично функціонують у тих чи інших регіонах (областях) в умовах воєнного стану, але й потенційно можливих загроз для даних суспільних відносин.

Зазначено, що адаптація форм та методів публічного адміністрування в умовах воєнного стану розглядається нами як вимушений, тимчасовий процес пристосування тих чи інших сфер життєдіяльності суспільства, а також держави, її інституцій та окремих осіб до специфічних умов воєнного стану, стрижнем та базисом яких виступає національна безпека, з подальшою стратегічною орієнтацією та спрямуванням на захист базових прав людини.

У контексті адаптації до умов воєнного стану було ретельно проаналізовано такі форми, як наради, збори та обговорення, прес-конференції, інструктажі, тренінги. Розглянуто метод планування крізь призму індивідуального планування роботи працівника / працівниці на день та застосування цифрових технологій у ході планування роботи.

Ключові слова: адаптація, форми, методи, публічне адміністрування, воєнний стан, планування.

© Музичук О. М.,

Наконечна Г. Я., 2024

Постановка проблеми. Форми та методи публічного адміністрування в умовах воєнного стану зазнають небачених раніше трансформацій, адже воєнний стан як специфічна категорія, на наше глибоке переконання, може бути розглянутий не лише як специфічний правовий режим, але і як сукупність організаційно-управлінських, матеріально-технічних, морально-етичних, світоглядних викликів, які постають перед суспільством в умовах російсько-української війни.

Спрямовуючою, координуючою, узгоджуючою роллю в цьому хаотичному, безсистемному, раніше небаченому колі проблем наділений процес управління та кожен окремий керівник під час виконання покладених на нього повноважень в умовах воєнного стану. Форми та методи публічного адміністрування в цьому аспекті виступають зовнішнім вираженням управлінського впливу, підлаштовуючись, видозмінюючись залежно від новітніх умов об'єктивної реальності.

Своєю чергою доктринальне осмислення категорії «форми та методи публічного адміністрування» спрямовується на визначення тих глибинних проблем, які лежать в основі адаптації управлінського впливу до новітніх безпечних викликів та породжених ними перебудов базових сфер життєдіяльності людини в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремим питанням форм та методів публічного адміністрування присвячували свої наукові дослідження О. І. Безпалова, А. Т. Комзюк, К. Л. Бугайчук, Ю. П. Битяк, В. К. Колпаков, О. О. Навроцький та інші автори. Проте дана проблема в умовах воєнного стану постає у світлі новітніх викликів, які суттєво трансформують українське суспільство, закладаючи принципово новий зміст у питання організаційно-управлінського впливу. В умовах такої трансформації змінюється сутність окремих форм та методів публічного адміністрування, які адаптуються до специфічних умов воєнного стану. Осмислення такої адаптації та її глибинних основ є одним із провідних завдань вітчизняної науки задля розбудови системи органів державної влади та пристосування їх діяльності до поточних та майбутніх потенційно можливих викликів.

Формулювання цілей. Мета статті полягає у визначенні сутності адаптації форм та методів публічного адміністрування до умов воєнного стану на основі розгляду сутності самого процесу адаптації до умов воєнного стану і його особливостей у досліджуваний період та аналізу окремих форм публічного адміністрування, враховуючи при цьому особливості їх адаптації до умов воєнного стану, а також розгляду в контексті адаптації до умов воєнного стану окремих методів публічного адміністрування, з огляду на їх принципову важливість у досліджуваний нами період.

Виклад основного матеріалу. Наукове осмислення проблеми адаптації форм та методів публічного адміністрування до умов воєнного стану вважаємо доречним почати з розгляду сутності самого процесу адаптації та його особливостей у досліджуваний період. Так О. Аврамова та Г. Корнієнко у статті «Укра-

їнський досвід правового забезпечення житлової та продовольчої потреби в умовах воєнного стану» стверджують, що, «незважаючи на розвиток суспільства, питання забезпечення їжею та житлом людини залишається базовими, оскільки, унаслідок позбавлення житла та відсутності можливості отримати своєчасно їжу та воду, ставиться під загрозу життя людини. Саме така загроза виникла для багатьох українців, що опинились у зоні бойових дій» [1, с. 8].

Акцентуючи увагу на об'єктивних загрозах у сфері забезпечення людей їжею та житлом, ми підходимо до принципово нового розуміння процесу адаптації в умовах воєнного стану. Так основним детермінуючим фактором такої перебудови виступають не лише прогресивні ідеї, втілення в життя принципів рівності, максимального розкриття можливостей особистості, провідних трендів сучасності, запозичення прогресивного міжнародного досвіду, але й саме виживання людини в умовах критичних викликів. Це є доволі важливим фактором, що детермінує специфічний характер подібної адаптації.

О. І. Безпалова вказує на те, що «в нових реаліях сьогодення на перший план висувуються питання забезпечення такого стану національної безпеки держави, за якого буде створено належні передумови для захисту національних інтересів і територіальної цілісності» [2, с. 12]. Звертаємо увагу на те, що в основі подібної адаптації лежить необхідність забезпечення національної безпеки, тобто вона має загальнодержавний характер. Неможливо розглядати перебування в діяльності окремого органу державної влади без одночасного врахування стану всієї системи публічного адміністрування та місця, яке відведено даному конкретному органу в умовах першочергового забезпечення національної безпеки держави. Водночас ми вважаємо, що, безумовно, національні інтереси та територіальна цілісність є пріоритетом в умовах воєнного стану, але в сучасному демократичному українському суспільстві даний пріоритет, на наше глибоке переконання, важливо розглядати крізь призму його стратегічного спрямування на захист базових прав людини.

У широкому розумінні процес адаптації прирівнюють до процесу соціалізації, розглядаючи його, зокрема, як: (1) єдиний процес взаємодії особистості і суспільства; (2) частину процесу соціалізації, що виникає на різних її етапах; (3) один із основних соціально-психологічних механізмів соціалізації особистості [3, с. 238].

На нашу думку, умови воєнного стану суттєво позначилися на усвідомленні представленого дослідником співвідношення «особистість-суспільство». Так, по суті, третьою самостійною силою в даному контексті виступає воєнний стан, який можливо розглядати і як сукупність постійно змінюваних в умовах російсько-української війни викликів. Залежить дана сукупність не лише від закономірностей, прийнятих та закріплених на рівні українського суспільства (характеру нормативно-правового регулювання, правової культури населення тощо), а й динаміки бойових дій, застосування ворогом озброєння проти цивільної інфраструктури. Характер застосування подібного озброєння та регіони, які стануть цілями для дистанційно керованого, швидкісного озброєння, визна-

чити попередньо неможливо. Це породжує проблему унормування не лише суспільних відносин, що фактично функціонують у тих чи інших регіонах (областях) в умовах воєнного стану, але й потенційно можливих загроз для даних суспільних відносин, актуалізує необхідність першочерговості забезпечення національної безпеки як провідного принципу публічного адміністрування.

Ю. О. Загуменна стверджує, що поняття «національна безпека» є динамічним, а не статичним феноменом, тому не тільки може, а й повинно змінюватися, коригуватися у визначеннях через певний час [4, с. 45]. У контексті аналізу національної безпеки як основи адаптації в умовах воєнного стану зауважимо, що остання, дійсно, є доволі мінливою категорією. Причому, змінюваність бачення національної безпеки відповідно до реальних безпекових викликів є надзвичайно важливою в демократичному суспільстві. Так ми підходимо до вимушеного, тимчасового характеру адаптації в умовах воєнного стану. Подібна адаптація може відбуватися на рівні держави, колективу (у нашому випадку конкретного органу державної влади), а також окремої особи. Усвідомлюючи реалії російсько-української війни, не можна також забувати й міжнародне співтовариство, адже будь-яка війна в сучасній цивілізованій країні має незворотний вплив на безпеку у світовому масштабі. Зазначена нами незворотність зводиться до великих людських жертв, поширення ненависті, що в сучасному інформаційному середовищі досягається за рахунок мемів, специфічних дискурсивних практик (так званого явища «hate speech»), що сукупно закладає підвалини для глибокої колективної травми, поживного середовища для розвитку елементів авторитаризму та тоталітарного суспільства, що яскраво простежується в реаліях російського суспільства.

З огляду на це, адаптація в умовах воєнного стану виступає доволі складною, суперечливою та багатогранною категорією. У цьому контексті Ю. В. Орлов та Н. О. Прибіткова зазначають, що «війна РФ проти України у 2014 р. поставила перед нашою країною низку неординарних викликів як у сфері виконання позитивних зобов'язань щодо забезпечення основоположних прав і свобод (на життя, особисту недоторканність, власність, освіту тощо) наших громадян, так і у сфері збереження державності як такої» [5, с. 39]. І при адаптації тих чи інших процесів, у тому числі публічного адміністрування, до умов воєнного стану також важливо зберігати цей баланс між дотриманням прав людини і забезпеченням національної безпеки на рівні нормативно-правового регулювання та комплексних загальнодержавних стратегій перехідного періоду.

Таким чином, адаптацію до умов воєнного стану ми розуміємо як вимушений, тимчасовий процес пристосування тих чи інших сфер життєдіяльності суспільства, а також держави, її інституцій та окремих осіб до специфічних умов воєнного стану, стрижнем та базисом яких виступає національна безпека, з подальшою стратегічною орієнтацією та спрямуванням на захист базових прав людини.

К. Л. Бугайчук, аналізуючи сутність форм публічного адміністрування з точки зору поліцейстики, зазначає, що «під формами публічного адміністрування в органах Національної поліції України слід розуміти визначені нормативно-

правовими актами та здійснювані в рамках компетенції суб'єктів публічного адміністрування способи зовнішнього вираження їхньої діяльності, яка спрямована на впорядкування організаційної структури органів Національної поліції України, планування, підготовку, розробку та реалізацію управлінських рішень, організацію діяльності апарату управління, здійснення документального, інформаційного кадрового, психологічного забезпечення діяльності органів та підрозділів Національної поліції з метою досягнення цілей, виконання завдань та реалізації функцій, покладених на органи Національної поліції» [6, с. 135].

Вважаємо, що в контексті адаптації до умов воєнного стану слід виділити організаційний аспект сутності форм публічного адміністрування, з огляду на який, форми публічного адміністрування можуть бути поділені на наради, збори та обговорення, прес-конференції, інструктажі, тренінги. Ми детально розберемо сутність кожної з вищевказаних форм, зважаючи на особливості її адаптації до умов воєнного стану.

Щодо нарад та трансформації організаційних особливостей їх проведення в умовах воєнного стану, відмітимо, що в умовах тривалої відсутності електроенергії, а також інтернет-з'єднання мають місце певні ускладнення процесу оповіщення учасників наради, визначення безпечного та комфортного місця для її проведення, у тому числі неможливість проведення наради в онлайн-форматі через вплив згаданих вище чинників. Зокрема, з перших днів введення правового режиму воєнного стану в окремих регіонах постала необхідність постійного спільного перебування працівників окремих органів державної влади на робочому місці (казармене становище, вахтові методи роботи) задля оперативного отримання інформації від безпосередніх керівників, незалежно від засобів зв'язку. Зборам та обговоренням в умовах воєнного стану відводиться окреме місце у ході забезпечення ефективного та злагодженого функціонування органів державної влади. Так, в органах та підрозділах Національної поліції України в регіонах активних бойових дій проведення зборів та обговорень за участі керівництва поліції різного рівня сприяло підвищенню згуртованості особового складу, а також оперативному доведенню інформації за умов неможливості її отримання в інший спосіб. Під час подібних зборів особовий склад мав можливість поставити запитання щодо особливостей оперативної обстановки в регіоні, подальших завдань, які будуть на нього покладені, а також обговорити широкі коло проблемних аспектів несення служби в умовах воєнного стану. Зазначимо, що саме спілкування відіграє провідну роль у зменшенні стресу та напруженості працівників органів державної влади у досліджуваній нами період. О. О. Євдокімова та Я. С. Пономаренко зазначають, що професійна діяльність поліцейських вимагає наявності певного рівня навичок комунікації. Недостатня сформованість таких комунікативних компетенцій робить їх уразливими під час несення служби [7, с. 31]. В умовах воєнного стану така вразливість підвищується, адже зростає роль самого професійного колективу як, у першу чергу, середовища для спілкування.

Формат проведення прес-конференцій в умовах активних бойових дій був не настільки поширеним. Проте, варто зазначити, що активну підтримку українським громадянам у ході російсько-української війни надають представники міжнародних місій. Також слід виділити іноземних журналістів, які активно висвітлюють наслідки повномасштабного російського вторгнення в Україну. У таких умовах, як в іноземних журналістів, так і у міжнародних волонтерів, не завжди наявна можливість залучення перекладача до спілкування з працівниками органів державної влади, тому важливим аспектом саме організаційної складової адаптації є наявність в органах державної влади працівників з належним рівнем знань іноземної мови, а також її самостійне вивчення у вільний від служби час, адже, як зазначає авторський колектив статті «Вплив інтерактивних технологій на формування іншомовної комунікативної компетенції студентів філологічних спеціальностей», кожна країна, як окрема етнічна спільність, має не тільки свої територіальний устрій і грошову одиницю, а й специфічний менталітет, який, насамперед, визначається якісним підходом до спілкування один з одним. Сучасна практика полягає в тому, що при вивченні іноземної мови вивчається історія країни, мову якої вивчають учні. Також дослідники зазначають, що інтерактивні технології є основним засобом розвитку комунікативних здібностей [8, с. 31–32]. Вважаємо доречним також у контексті даної форми публічного адміністрування наголосити на необхідності включення тестів на знання англійської до програми щомісячного тестування працівників Національної поліції України.

В умовах воєнного стану форма проведення інструктажів набула принципово нового значення, адже новітні виклики породжують таке бачення безпечних умов, за якого кожен окремих елемент спеціального спорядження може врятувати життя. Так проведення кожного інструктажу в умовах воєнного стану потребує ретельного планування, обговорення досвіду інших підрозділів та надання вичерпних порад щодо особистої безпеки.

Не можна оминати і форму тренінгів як не лише організаційну основу буття так званих «soft skills» («м'яких навичок»), а й критично необхідних в умовах воєнного стану вмінь із надання домедичної допомоги. Саме цей напрям проведення тренінгів став провідним у масштабах країни та охопив значну кількість органів та підрозділів Національної поліції України, працівники яких, особливо в регіонах активних бойових дій, на деокупованих територіях, не лише мали можливість систематично відпрацьовувати ті або інші ситуації з надання допомоги постраждалому, але й за рахунок міжнародної підтримки отримували споряджені індивідуальні аптечки. Невипадково окремі дослідники зазначали, що інтерактивне навчання сприяє: формуванню етичних позицій та розвитку позитивної мотивації особистості; зростанню комунікативної компетентності; динаміці професійно значущих якостей особистості; формуванню моделей рольової поведінки в різних ситуаціях професійної діяльності; впровадженню отриманих знань на практиці в безпечному середовищі тощо [9, с. 2].

К. Л. Бугайчук в іншій своїй статті також, з огляду на поліцейську діяльність, зазначає, що «методи публічного адміністрування в органах Національної

поліції являють собою застосовані уповноваженими суб'єктами в межах їх компетенції прийоми та способи владно-управлінського впливу, спрямовані на впровадження організаційної структури системи Національної поліції України, планування, підготовку, розробку, виконання та реалізацію управлінських рішень, організацію діяльності апарату управління, здійснення документального, інформаційного, кадрового та психологічного забезпечення діяльності органів і підрозділів Національної поліції» [10, с. 12].

У контексті адаптації до умов воєнного стану ми вважаємо доречним ретельно розглянути метод планування з огляду на його принципову важливість у досліджуваній нами період. Щодо методу планування, то в його основі лежить максимальна деталізація виконання рішення для самого виконавця, а також спрощення процедури контролю для керівника. В умовах воєнного стану та пов'язаних із даним правовим режимом інформаційних, психологічних, безпекових викликів важливим є визначення оптимальної моделі роботи, вектору, що спрямовує працівника, незалежно від кількості обстрілів та інших загроз, в умовах яких відбувається робочий процес. Якраз план і може розглядатися як подібний вектор, проте не будь-який план, а належним чином оформлений та затверджений. І в цьому аспекті, на наше глибоке переконання, першочергове значення відводиться індивідуальному плану роботи працівника/працівниці на день як основі належного виконання покладених на нього (неї) повноважень. Проте саме на керівника покладається організація ведення даних планів, їх детальна перевірка та затвердження під час загальних нарад та індивідуального спілкування. Окремо хочемо наголосити на перспективності застосування цифрових технологій у ході планування роботи. Так О. О. Хань наголошує на доцільності використання комп'ютерної техніки з відповідним програмним забезпеченням для складання плану [11, с. 281], адже дотримання запроваджених технологій є запорукою розроблення оптимальних, максимально наближених до потреб практики програм, спрямованих на збільшення ефективності діяльності слідчого в кримінальному провадженні [12, с. 139].

Висновки. Підсумовуючи викладене, зазначимо, що питання форм та методів публічного адміністрування в умовах воєнного стану набуває першочергового значення, з огляду на адаптацію останніх до нових організаційно-управлінських та безпекових викликів. Ми вважаємо, що в основі подібної адаптації лежить необхідність забезпечення національної безпеки. Варто зазначити, що національні інтереси та територіальна цілісність є пріоритетом в умовах воєнного стану, але в сучасному демократичному українському суспільстві його, на нашу думку, важливо розглядати крізь призму його стратегічного спрямування на захист базових прав людини.

У ході проведеного дослідження з'ясовано, що характер застосування дистанційно керованого, швидкісного російського озброєння та регіони, які стануть його цілями, визначити попередньо неможливо. Це породжує проблему унормування не лише суспільних відносин, що фактично функціонують у тих чи інших регіонах (областях) в умовах воєнного стану, але й потенційно можли-

вих загроз для даних суспільних відносин, актуалізує необхідність першочергового забезпечення національної безпеки як провідного принципу публічного адміністрування.

Визначимо, що адаптація може відбуватися на рівні держави, колективу (у нашому випадку конкретного органу державної влади), а також окремої особи. Адаптація до умов воєнного стану виступає як вимушений, тимчасовий процес пристосування тих чи інших сфер життєдіяльності суспільства, а також держави, її інституцій та окремих осіб до специфічних умов воєнного стану, стрижнем та базисом яких виступає національна безпека, з подальшою стратегічною орієнтацією та спрямуванням на захист базових прав людини.

У контексті адаптації до умов воєнного стану кризь призму організаційного аспекту сутності форм публічного адміністрування виокремлено та ретельно проаналізовано такі форми, як наради, збори та обговорення, прес-конференції, інструктажі, тренінги. Розглянуто метод планування, з огляду на його принципову важливість у досліджуваній нами період, в основі якого лежить максимальна деталізація виконання рішення для самого виконавця, а також спрощення процедури контролю для керівника.

Перспективними напрямками подальших досліджень визначено наукове осмислення особливостей адаптації форм та методів публічного адміністрування до умов воєнного стану, глибинне осмислення сутності самих цих умов та сфер життєдіяльності населення, які зазнали найбільшої трансформації, розширення наведеного в дослідженні переліку форм та методів, у тому числі за рахунок виокремлення новітніх, характерних саме для періоду воєнного стану. Окремо наголошуємо на необхідності розробки методичних рекомендацій, спрямованих на максимальну деталізацію тих або інших форм та методів публічного адміністрування в умовах воєнного стану, монографій, посібників, проведення міждисциплінарних круглих столів та конференцій.

Використані джерела:

1. Аврамова О., Корнієнко Г. Український досвід правового забезпечення житлової та продовольчої потреби в умовах воєнного стану. *Baltic Journal of Legal and Social Sciences*. 2022. № 1. С. 6–14. DOI: <https://doi.org/10.30525/2592-8813-2022-1-1>.
2. Безпалова О. І. Пріоритетні напрями діяльності органів поліції щодо забезпечення прав громадян в умовах правового режиму воєнного стану в Україні. *Право і безпека*. 2022. № 3 (86). С. 13–25. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2022.3.01>
3. Блажівський М. І. Поняття адаптації у сучасній науковій літературі. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2014. Вип. 1. С. 234–242.
4. Загуменна Ю. О. Сучасні тренди та концептуальні підходи до розуміння сутності поняття «національна безпека». *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2022. № 4 (99). С. 34–48. DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2022.4.03>.
5. Орлов Ю. В., Прибиткова Н. О. Війна та кримінально-правова політика України: виклики та відповіді. *Право і безпека*. 2022. № 2 (85). С. 40–49.
6. Бугайчук К. Л. Форми публічного адміністрування в органах Національної поліції України. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2018. Вип. 4. Т. 1. С. 133–140. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2022.2.04>.

7. Євдокімова О. О., Пономаренко Я. С. Соціальний інтелект поліцейських у контексті їх комунікативної компетентності. *Право і безпека*. 2018. № 1 (68). С. 31–38.

8. Pevse A., Libak N., Pavlovych Y., Stativka O., Potenko L. The influence of interactive technologies on the formation of foreign language communicative competence of students of philology majors. *Journal of interdisciplinary research*. 2022. № 12 (2). Pp. 30–35.

9. Miloradova N., Okhrimenko I., Dotsenko V., Matiienko T., Rivchachenko O. Training Technologies as a Means of Communicative Competences Development of Prejudicial Inquiry Agencies' Investigators. *Postmodern Openings*. 2022. № 13 (2). pp. 1–22.

10. Бугайчук К. Л. Методи публічного адміністрування в органах Національної поліції України: загальнотеоретичний підхід. *Право і безпека*. 2018. № 2 (69). С. 10–17. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2018.2.01>.

11. Хань О. О. Типові форми планів провадження окремих слідчих (розшукових) дій. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2020. № 2 (89). С. 271–283. DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2020.2.25>.

12. Хань О. О. Технології програмування провадження окремих слідчих (розшукових) дій. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2014. Вип. 14. С. 134–139.

References:

1. Avramova, O., Korniienko, H. (2022) Ukrainyskiy dosvid pravovoho zabezpechennia zhytlovoi ta prodovolchoi potreby v umovakh voiennoho stanu. *Baltic Journal of Legal and Social Sciences*, 1, 6–14. [in Ukrainian].

2. Bezpalova, O. I. (2022) Priorytetni napriamy diialnosti orhaniv politsii shchodo zabezpechennia prav hromadian v umovakh pravovoho rezhymu voiennoho stanu v Ukraini. *Pravo i bezpeka - Law and safety*, 3 (86), 13–25. [in Ukrainian].

3. Blazhivskiy, M. I. (2014) Poniattia adaptatsii u suchasniy naukovi literaturi. *Naukovyi visnyk Lvivskoho derzhavnogo universytetu vnutrishnikh sprav - Scientific Bulletin of the Lviv State University of Internal Affairs*, 1, 234–242. [in Ukrainian].

4. Zahumenna, Yu. O. (2022) Suchasni trendy ta kontseptualni pidkhody do rozuminnia sutnosti poniattia «natsionalna bezpeka». *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu vnutrishnikh sprav - Bulletin of Kharkiv National University of Internal Affairs*, 4 (99), 34–48. [in Ukrainian].

5. Orlov, Yu. V., Pribytkova, N. O. (2022) Viina ta kryminalno-pravova polityka Ukrainy: vyklyky ta vidpovidi. *Pravo i bezpeka - Law and safety*, 2 (85), 40–49. [in Ukrainian].

6. Buhaichuk, K. L. (2018) Formy publichnogo administruvannia v orhanakh Natsionalnoi politsii Ukrainy. *Naukovyi visnyk publichnoho ta pryvatnoho prava - Scientific bulletin of public and private law*, 4 (1), 133–140. [in Ukrainian].

7. Yevdokimova, O. O., Ponomarenko, Ya. S. (2018) Sotsialnyi intelekt politseiskyykh u konteksti yikh komunikativnoi kompetentnosti. *Pravo i bezpeka - Law and safety*, 1 (68), 31–38. [in Ukrainian].

8. Pevse, A., Libak, N., Pavlovych, Y., Stativka, O., Potenko, L. (2022) The influence of interactive technologies on the formation of foreign language communicative competence of students of philology majors. *Journal of interdisciplinary research*, 12 (2), 30–35. [in English].

9. Miloradova, N., Okhrimenko, I., Dotsenko, V., Matiienko, T., Rivchachenko, O. (2022) Training Technologies as a Means of Communicative Competences Development of Prejudicial Inquiry Agencies' Investigators. *Postmodern Openings*. 2022, 13 (2), 1–22. [in English].

10. Buhaichuk, K. L. (2018) Metody publichnoho administruvannia v orhanakh Natsionalnoi politsii Ukrainy: zahalnoteoretychnyi pidkhid. *Pravo i bezpeka - Law and safety*, 2 (69), 10-17. [in Ukrainian].

11. Khan, O. O. (2020) Typovi formy planiv provadzhennia okremykh slidchykh (rozshukovykh) dii. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu vnurishnikh sprav - Bulletin of Kharkiv National University of Internal Affairs*, 2 (89), 271-283. [in Ukrainian].

12. Khan, O. O. (2014) Tekhnolohii prohramuvannia provadzhennia okremykh slidchykh (rozshukovykh) dii. *Teoriia ta praktyka sudovoi ekspertyzy i kryminalistyky. Theory and practice of forensic examination and criminology, issue 14*, 134-139. [in Ukrainian]

Стаття надійшла до редакції 27.02.2024

Muzychuk O., Doctor of Law, Professor, Honored lawyer of Ukraine,

Vice-rector of Kharkiv National University of Internal Affairs (Kharkiv, Ukraine)

Nakonechna G., Candidate of legal sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of constitutional, administrative and of International Law, Faculty of Law, Volyn National University named after Lesya Ukrainka (Lutsk, Ukraine)

ADAPTATION OF FORMS AND METHODS OF PUBLIC ADMINISTRATION TO THE CONDITIONS OF MARTIAL LAW

The article is devoted to the study of deep transformations of forms and methods of public administration under martial law in the light of new organizational, management and security realities.

Attention is focused on the fact that the adaptation of forms and methods of public administration in the conditions of martial law is based on the need to ensure national security. It is emphasized separately that, in the modern democratic Ukrainian society, it is important to consider this priority through the prism of its strategic orientation to the protection of basic human rights.

It was found that the need to ensure national interests and territorial integrity in the conditions of martial law creates the problem of normalization not only of social relations that actually function in certain regions (areas) in conditions of martial law, but also of potentially possible threats to these social relations.

We note that the adaptation of forms and methods of public administration under martial law is considered by us as a forced, temporary process of adapting certain spheres of society, as well as the state, its institutions and individuals to the specific conditions of martial law, the core and basis of which is national security, with further strategic orientation and focus on the protection of basic human rights.

In the context of adaptation to the conditions of martial law, such forms as meetings, gatherings and discussions, press conferences, briefings, and trainings were carefully analyzed. The method of planning is considered through the prism of individual work planning of an employee for the day and the use of digital technologies in the course of work planning.

Keywords: adaptation, forms, methods, public administration, martial law, planning.

DOI: 10.33766/2786-9156.105.186-194

УДК: 342.9(477)

Ніцевич О. В., старша викладачка кафедри правничої лінгвістики

Національної академії внутрішніх справ (м. Київ, Україна)

e-mail: olesia.ovn@gmail.com

ORCID iD: <https://orcid.org/0009-0004-2346-6812>

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС ЖУРНАЛІСТА В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

У статті досліджено актуальні питання адміністративно-правового статусу журналіста в умовах воєнного стану. Проаналізовано національне та міжнародне законодавство, що регулює реалізацію адміністративно-правового статусу журналіста. Наголошено, що, незважаючи на міжнародну увагу, міжнародні гарантії професійної діяльності журналіста, які стосуються його особистої безпеки, не реалізуються повною мірою, а норми, що регулюють реалізацію окремих елементів його адміністративно-правового статусу, є застарілими. Визначено елементи адміністративно-правового статусу журналіста в умовах воєнного стану, до яких запропоновано віднести: права та обов'язки, гарантії діяльності, юридична відповідальність. Запропоновано авторське розуміння поняття адміністративно-правовий статус журналіста в умовах війни, під яким слід розуміти сукупність взаємопов'язаних та взаємообумовлених прав та обов'язків, гарантії професійної діяльності журналіста, що врегульовані нормами адміністративного права та визначають сутність і характер діяльності журналіста в умовах війни, а також юридичну відповідальність. Встановлено елементи адміністративно-правового статусу журналіста в умовах воєнного стану: права й обов'язки (ядро адміністративно-правового статусу журналіста), гарантії діяльності журналіста та юридична відповідальність. Окреслено пріоритетні напрями удосконалення адміністративно-правового статусу журналіста в умовах воєнного стану. Зроблено висновок, що сьогодні потребують свого регулювання положення про гарантії особистої безпеки журналіста в зоні ведення бойових дій, надання йому особливого правового статусу, а не статусу цивільної особи. З цією метою доцільним вбачаємо переглянути механізм взаємодії України з Міжнародним Червоним Хрестом щодо безпеки журналістів.

Ключові слова: права, обов'язки, гарантії, юридична відповідальність, адміністративно-правовий статус, воєнний стан.

Постановка проблеми. Одночасно з війною, що відбувається на полі бою, паралельно відбувається й інформаційна війна, шкода від якої є не меншою, ніж у зоні ведення бойових дій. Інформація сьогодні в умовах воєнного стану – це також сучасне озброєння, за допомогою якого противника можна заплутати або ввести в оману. Важливу роль в інформаційному фронті відіграють саме журналісти, на яких сьогодні лежить важлива функція не лише опублікувати, донести до широких мас населення інформацію, але й оперативно її перевірити. Професійна діяльність журналіста постає в центрі уваги, а тому повинна бути належним чином врегульована нормами права, щоб уникнути колізій та

неузгодженості норм, що регламентують особливості їхньої роботи та питання щодо правового статусу журналіста. Оскільки саме адміністративно-правовий статус журналіста є тією категорією, що визначає базові (ключові) положення щодо особливостей та самої сутності професійної діяльності журналіста, необхідним є ретельне дослідження адміністративно-правового статусу журналіста в умовах воєнного стану з метою налагодження роботи журналістів та усунення перешкод для їхньої діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Актуальні питання професійної діяльності журналістів, діяльності іноземних журналістів у зоні проведення операції Об'єднаних сил 2014 року, гарантій та особливостей їх роботи в зоні збройного конфлікту почали активно підійматися ще з початком окупації Донецької та Луганської областей 2014/2015 року. На той час законодавча база щодо захисту журналістів (у тому числі й кримінально-правового захисту) почала лише формуватися і не була готовою відповідати на тогочасні виклики, що ставали перед журналістами. З часом увага до журналістської діяльності лише зростає, а сьогодні ці питання неабияк актуалізувалися з початком повномасштабної війни росії з Україною. Зокрема, окреслені вище питання знайшли своє відображення у працях: К. Акоюн, М. Вебстера, П. Головенка, А. Грома, М. Дворового, Д. Євчина, Т. Забаштанської, Г. Красноступа, Л. Кузьменко, Л. Куца, М. Нетреби, Я. Нечипорук, Т. Приступенка, Ю. Сороки, А. Червінчука, С. Шевчук, С. Штурхецького та ін. Наукові дослідження зазначених авторів складають вагомий внесок у розвиток адміністративно-правової науки, проте станом на сьогодні існує низка питань щодо професійної діяльності журналістів, що потребують свого ретельного наукового опрацювання.

Враховуючи викладене, наявність низки теоретичних та практичних питань, пов'язаних із професійною діяльністю журналіста в умовах воєнного стану, відсутність комплексних наукових досліджень із зазначеної вище проблематики обумовлюють актуальність дослідження адміністративно-правового статусу журналістів в умовах воєнного стану в Україні.

Формулювання цілей. Мета статті полягає в тому, щоб встановити сучасний адміністративно-правовий статус журналіста в умовах воєнного стану. Для її досягнення необхідно вирішити такі завдання: визначити елементи адміністративно-правового статусу журналіста в умовах воєнного стану; окреслити сутність адміністративно-правового статусу журналіста в умовах воєнного стану; сформулювати на основі проведеного аналізу напрями вдосконалення адміністративно-правового статусу журналіста в умовах воєнного стану.

Виклад основного матеріалу. Початок повномасштабного вторгнення в Україну сколихнув не лише українське суспільство, а й цілий світ. Бурхливі події, що відбувалися на більшій частині України, постали під прицілом уваги європейських, міжнародних, світових засобів масової інформації, і в даному контексті особлива роль відведена саме журналістам, які оперативні показують обстановку та події, що змінюються майже кожного дня. Журналістська діяльність сьогодні пов'язана з різними ризиками, у тому числі загрозами здоров'я та життя

самого журналіста. Так одні журналісти, що супроводжують військові формування, відображають, у межах дозволеного законодавством України про державну таємницю, обстановку на території, на якій вони перебувають, що може загрожувати їхньому життю та здоров'ю, інші – виконують редакційні або інші завдання в окремому районі бойових дій або на окупованій території, треті – здійснюють свою діяльність у містах, які сьогодні значно потерпають від обстрілів (Харків, Дніпро, Миколаїв, Кіровоград та ін.). І, незалежно від місця здійснення професійної діяльності, журналісти користуються сьогодні одними правами та обов'язками, мають однаковий правовий статус, що, на нашу думку, повинно бути удосконалено, оскільки існують ризики того, що журналіст, наприклад, може потрапити до полону. У такому випадку потрібен дієвий новий механізм недопущення потрапляння до полону журналістів або вирішення зазначеного питання, за можливості, оперативно, за допомогою міжнародно-правових інституцій.

Ведучи мову про адміністративно-правовий статус журналіста в умовах воєнного стану, необхідним вбачаємо звернутися до сутнісного розуміння поняття «адміністративно-правовий статус» та його елементного складу.

Першочергово, зазначимо, що категорія «правовий статус» є однією із центральних не лише в теорії адміністративного права, але й інших галузевих наук, утім єдиного бачення щодо сутності окресленого вище поняття серед науковців та вчених немає. Так одні вчені (В. В. Вербець, І. І. Литвин та ін.) ототожнюють правовий статус та правове становище [1; 2, с. 19]; інші дослідники (А. М. Колодій, О. Ф. Скакун, Ю. С. Шемшученко та ін.) визначають правовий статус як сукупність прав, обов'язків фізичної особи [3; 4, с. 377; 5]. Ведучи мову про журналістів як фізичних осіб, учасників правовідносин, ми приєднуємося до позиції другої категорії вчених, де правовий статус визначається крізь призму його елементів.

Зауважимо, що нас цікавить саме адміністративно-правовий статус журналістів, що є різновидом правового статусу. Визначаючи сутнісне розуміння поняття «адміністративно-правовий статус», слід зазначити, що адміністративно-правовий статус визначається: 1) як комплекс певних суб'єктивних прав і обов'язків, які закріплені за відповідними суб'єктами адміністративно-правовими нормами [6, с. 194]; 2) права та обов'язки особи, встановлені законодавством, разом з обсягом та характером правосуб'єктності цієї особи [7, с. 33]; 3) сукупність прав та обов'язків, які встановлені законодавчими актами та гарантують участь громадян в управлінні справами держави, задоволення як особистих, так і публічних інтересів через державні органи самоврядування [8, с. 156]; 4) комплекс закріплених нормами адміністративного права прав та свобод особи, гарантій захисту цих прав та обов'язків [9, с. 272; 10, с. 76], проте всі в цілому характеризуються схожим тлумаченням. Тобто, адміністративно-правовий статус являє собою сукупність взаємопов'язаних та обумовлених прав, обов'язків та інших елементів (що будуть нами визначені надалі в дослідженні), що врегульовані нормами адміністративного права.

Перш ніж ретельно дослідити, що являє собою адміністративно-правовий статус журналіста, слід визначитися з розумінням категорії «журналіст». Відповідно до Закону України «Про державну підтримку медіа, гарантії професійної діяльності та соціальний захист журналіста» (від 23 вересня 1997 року), журналістом є творчий працівник суб'єкта у сфері медіа, який на професійній основі збирає, отримує, створює, редагує, поширює й забезпечує підготовку інформації для медіа (п. 2 ч. 1 ст. 1) [11]. Тобто, методом від загального до окремого маємо змогу констатувати, що журналісту притаманні такі ознаки: він є творчою особистістю (тобто вміє створювати нові цінності, нове бачення, показувати різний світогляд); його творчість є професією; він є працівником будь-якого засобу масової інформації; отримує заробітну плату за свою професійну діяльність; до його функцій входить збір, аналіз, підготовка та поширення інформації.

Відповідно до зазначеного вище Закону України «Про державну підтримку медіа, гарантії професійної діяльності та соціальний захист журналіста», журналіст як творчий працівник, що здійснює свою діяльність на професійній основі, має права та обов'язки, що, на нашу думку, складають ядро його адміністративно-правового статусу.

Зокрема, журналіст 1) має право:

- здійснювати фото-, відео-, аудіофіксацію, при цьому застосовувати різні технічні засоби;

- без перешкод заходити до приміщень суб'єктів владних повноважень, бути присутнім на відкритих заходах, що ними проводяться;

- бути прийнятими особисто керівниками суб'єктів владних повноважень у розумні строки;

- збирати інформацію в районі ведення бойових дій, зоні стихійного лиха чи аварії за умови пред'явлення відповідного посвідчення журналіста;

- опубліковувати зібрану інформацію під псевдонімом;

2) журналіст зобов'язаний:

- дотримуватися правил Кодексу етики українського журналіста;

- надавати широкому колу населення правдиву перевірену інформацію;

- дотримуватися вимог законодавства України у воєнний час;

- зберігати таємницю авторства за проханням осіб, що надають інформацію;

- відмовити керівнику у дорученні, якщо воно не може бути виконане без порушення закону тощо [11].

Також слід наголосити на обов'язках журналіста, що визначені в Кодексі професійної етики українського журналіста, а саме:

1) журналіст зобов'язаний:

- сприяти забезпеченню права громадян на одержання оперативної інформації;

- бути об'єктивним, коректним, відповідальним за свою професійну діяльність;

- уникати неповноти, неточностей чи викривлень інформації, які могли б завдати моральної шкоди честі та гідності людини;

- не має права вдаватися до протизаконних, некоректних способів одержання інформації, використовувати своє службове становище в особистих цілях;

- зобов'язаний уникати вживання образливих висловів, ненормативної лексики;

- сприяти зміцненню моральних та етичних засад суспільства, збереженню національних, культурних традицій, протистояти впливу культури насильства, жорстокості, порнографії тощо [12].

Зазначимо, що сучасні права та обов'язки журналіста дещо обмежені воєнним станом в Україні, проте, між іншим, роль журналіста в українському суспільстві досить велика, оскільки саме від журналіста залежить оперативне інформування населення про хід війни, оперативну обстановку в областях, обстріли тощо. На важливій ролі професійної діяльності журналіст вказує також й той факт, що значно посилена кримінальна відповідальність за втручання або перешкоджання в роботу журналіста.

Аналіз чинного законодавства України, що регламентує професійну діяльність журналіста, дає підстави виокремити гарантії діяльності журналіста. Так Закон України «Про державну підтримку медіа, гарантії професійної діяльності та соціальний захист журналіста», встановлює такі гарантії професійної діяльності журналіста: соціальний захист журналістів (охорона праці, заробітна плата, пільги за роботу з важкими / шкідливими умовами праці, медичне страхування або надання медичної допомоги, розслідування нещасних випадків серед журналістів, відпустки, пенсійне забезпечення, відрядження та порядок його оплати, пенсійне забезпечення тощо) [11]. Важливі гарантії з категорії саме соціальних, на нашу думку, це забезпечення захисту журналіста під час війни (дії воєнного стану), оскільки на сьогодні журналісти наділяються статусом цивільних осіб. Тобто, у випадку отримання поранення в зоні ведення бойових дій, полону, журналісти прирівнюються до цивільних осіб. На нашу думку, це положення необхідно удосконалити, оскільки до представників медіа можуть бути застосовані більш жорсткі умови тримання в полоні, жорсткіше насильство, оскільки в журналістів можуть бути прямі докази винуватості дій окупантів. Так зазначимо, що відповідно до Рекомендацій Комітету міністрів Ради Європи «Про захист журналістів за умов конфліктів і тиску» журналісти, які працюють за умов конфліктів і тиску, повинні мати достатнє страхове забезпечення на випадок хвороби, тілесного ушкодження, репатріації або смерті. Засоби масової інформації (далі – ЗМІ) мають забезпечити, щоб страхування відбувалося до відправлення журналістів, які працюють у них, на небезпечні завдання [13]. Зазначені Рекомендації містять норму про те, що державна надзвичайна «Гаряча лінія» зв'язку, яку підтримує Міжнародний комітет Червоного Хреста (ICRC), виявилася безцінною в справі розшуку зниклих журналістів. Інші організації, наприклад, Міжнародна федерація журналістів (IFJ) і Міжнародна біржа зі свободи вираження поглядів (IFEX) мають свої дієві «Гарячі лінії», привертаючи увагу до випадків посягань на фізичну безпеку журналістів та їхні журналістські свободи [13]. Проте, сьогодні в складних умовах російсько-української війни

урядова «Гаряча лінія» належним чином не працювала, що свідчить про відсутність дієвих механізмів захисту представників медіа.

Ведучи мову про гарантії професійної діяльності журналістів як елементу їх адміністративно-правового статусу, слід зазначити, що важливі положення містяться в Роз'ясненні Міністерства юстиції України «Правові засади діяльності журналіста в Україні», від 4 жовтня 2010 р. Зокрема, даний нормативний документ встановлює такі гарантії діяльності журналіста в умовах війни:

- забороняється будь яке втручання у професійну діяльність журналіста та будь-який контроль за змістом поширюваної інформації, крім тих випадків, що стосуються Збройних Сил України та сил оборони України (їх дислокація, озброєння тощо);

- забороняється умисне перешкоджання законній професійній діяльності журналіста та/або переслідування журналіста за виконання його професійних обов'язків;

- за умисне перешкоджання законній професійній діяльності журналіста особи несуть юридичну відповідальність;

- професійна діяльність журналіста не може бути підставою для його арешту, затримання, а також вилучення зібраних, опрацьованих, підготовлених ним матеріалів та технічних засобів, якими він користується у своїй роботі [14].

Окрім досить широких прав, обов'язків та гарантій професійної діяльності журналіста в умовах воєнного стану, останні також несуть і юридичну відповідальність. Так підставою для настання юридичної відповідальності журналіста є вчинення кримінального (злочину) або іншого правопорушення. Також журналіст несе дисциплінарну відповідальність за порушення Кодексу професійної етики журналіста та законодавства, що регулює його діяльність.

Таким чином, зазначимо, що до елементів адміністративно-правового статусу журналіста в умовах воєнного стану належать: права й обов'язки (ядро адміністративно-правового статусу журналіста), гарантії діяльності журналіста та юридична відповідальність. Під адміністративно-правовим статусом журналіста в умовах воєнного стану ми пропонуємо розуміти сукупність взаємопов'язаних та взаємообумовлених прав та обов'язків, гарантій професійної діяльності журналіста, що врегульовані нормами адміністративного права та визначають сутність і характер діяльності журналіста в умовах війни, а також юридичну відповідальність.

Висновки. Сучасна професійна діяльність журналіста в умовах воєнного стану привертає увагу не лише українського суспільства, але й міжнародної спільноти. Утім, незважаючи на міжнародну увагу, міжнародні гарантії професійної діяльності журналіста, що стосуються його особистої безпеки, не реалізуються повною мірою, а норми, що регулюють реалізацію окремих елементів його адміністративно-правового статусу, є застарілими. Нами визначено, що в умовах воєнного стану журналісти користуються більш широкими правами, порівняно з довоєнним часом, проте й кількість обов'язків також значно розширилося, що обумовлено необхідністю не розповсюджувати інформацію про сили оборони України. Зроблено висновок, що сьогодні потребують свого

регулювання положення про гарантії особистої безпеки журналіста в зоні ведення бойових дій, надання йому особливого правового статусу, а не статусу цивільної особи. З цією метою доцільним вбачаємо переглянути механізм взаємодії України з Міжнародним Червоним Хрестом щодо безпеки журналістів.

У підсумку значимо, що сьогодні адміністративно-правовий статус журналіста в умовах воєнного стану є значно розширеним, існує досить потужна система юридичних гарантій щодо захисту та утвердження професійної діяльності журналіста, посилена кримінальна відповідальність за втручання в роботу журналіста, що свідчить про вагому роль журналіста у сучасному суспільстві. Водночас подальші перспективи досліджень вбачаються у дослідженні основних принципів, що стосуються захисту журналістів, які працюють в умов конфліктів і тиску, з метою виявлення недоліків та формування пропозицій з удосконалення чинного законодавства відповідно до вимог сьогодення.

Використані джерела:

1. Соціологія : навчальний посібник / В. В. Вербець, О. А. Субот, Т. А. Христюк. Київ : КОНДОР, 2009. 550 с.
2. Литвин І. І. Сутність поняття правового статусу. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2016. Т. 1. Вип. 38. С. 18-21.
3. Колодій А. М. Права, свободи і обов'язки громадянина в Україні : підручник / А. М. Колодій, А. Ю. Олійник. Київ : Правова єдність, 2008. 129 с.
4. Скаун О. Ф. Теорія держави і права : підручник. Харків : Консум, 2001. 656 с.
5. Юридична енциклопедія : в 6 т. / Редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. Київ : Укр. енцикл., 1998. URL : <http://cycolp.com.ua/content/view/full/1350/58/1/12/#18736>.
6. Адміністративне право України. Академічний курс : підруч. : у двох томах : Том 1. Загальна частина / Ред. колегія: В. Б. Авер'янов (голова). Київ : Юридична думка, 2004. 584 с.
7. Галунько В. М. Адміністративна відповідальність іноземців та осіб без громадянства в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2010. 180 с.
8. Виконавча влада і адміністративне право / за заг. ред. В. Б. Авер'янова. Київ : Видавничий Дім «Ін-Юре», 2002. 668 с.
9. Ківалов С. В. Адміністративне право України : навчально-методичний посібник / С. В. Ківалов, Л. Р. Біла. Вид. друге, перероб. і доп. Одеса : Юридична література, 2002. 312 с.
10. Нікуліна А. Г. Адміністративно-правовий статус органі досудового розслідування Національної поліції України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Суми, 2017. 241 с.
11. Про державну підтримку медіа, гарантії професійної діяльності та соціальний захист журналіста : Закон України від 23.09.1997 № 540/97-ВР. *База даних (БД) «Законодавство України». Верховна Рада (ВР) України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text> (дата звернення: 10.01.2024)
12. Кодекс професійної етики українського журналіста, прийнятий на Х з'їзді Національної спілки журналістів України (квітень 2002 року). *Спілка журналістів України : сайт*. URL : <https://nsju.org/spilka/dokumenty/#1642060895505-0c2d8311-e930> (дата звернення: 10.01.2024)

13. Про захист журналістів за умов конфлікту і тиску : Рекомендації N R (96) 4 Комітету міністрів Ради Європи від 03.05.1996 № 994_734. База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_734#Text. (дата звернення: 12.01.2024)

14. Правові засади діяльності журналістів в Україні : роз'яснення Міністерства юстиції України від 04.10.2010 № 0062323-11. База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0062323-11#Text>. (дата звернення: 11.01.2024)

References:

1. Sotsiologhiia : navchalnyi posibnyk (2009) / V. V. Verbets, O. A. Subot, T. A. Khrystiuk (Eds.). Kyiv : KONDOR. [in Ukrainian].

2. Lytvyn, I. I. (2016) *Sutnist poniattia pravovoho statusu. Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu - Uzhgorod Scientific Bulletin, vol. 1, issue 38, 18-21.* [in Ukrainian].

3. Kolodii, A. M. (2008) *Prava, svobody i obov'iazky hromadianyna v Ukraini : pidruchnyk* / A. M. Kolodii, A. Yu. Oliinyk (Eds.). Kyiv : Pravova yednist. [in Ukrainian].

4. Skakun, O. F. *Teoriia derzhavy i prava : pidruchnyk*. Kharkiv : Konsum, 2001. 656 s. [in Ukrainian].

5. Yurydychna entsyklopediia : (Vol. 1-6; Vol. 6.) (1998) Redkol.: Yu. S. Shemshuchenko (Ed.) et al. Kyiv : Ukr. entsykl. URL : <http://cyelop.com.ua/content/view/1350/58/1/12/#18736>. [in Ukrainian].

6. Administratyvne pravo Ukrainy. Akademichni kurs : pidruch. : u dvokh tomakh : (Vol. 1-2; Vol. 1.) (2004) *Zahalna chastyna* / Red. kolehiia: V. B. Aver'ianov (Ed.) et al. Kyiv : Yurydychna dumka. [in Ukrainian].

7. Halunko, V. M. (2010) *Administratyvna vidpovidalnist inozemstiv ta osib bez hromadianstva v Ukraini. Candidate`s thesis*. Kyiv. [in Ukrainian].

8. *Vykonavcha vlada i administratyvne pravo (2002)* / V. B. Aver'ianov (Ed.). Kyiv : Vydavnychi Dim «In-lure». [in Ukrainian].

9. Kivalov, S. V. (2002) *Administratyvne pravo Ukrainy : navchalno-metodychnyi posibnyk* / S. V. Kivalov, L. P. Bila (Eds.). Vyd. druhe, pererob. i dop. Odesa : Yurydychna literatura. [in Ukrainian].

10. Nikulina, A. H. (2017) *Administratyvno-pravovyi status orhani dosudovoho rozsliduvannia Natsionalnoi politsii Ukrainy. Candidate`s thesis*. Sumy. [in Ukrainian].

11. Pro derzhavnu pidtryмку media, harantii profesiinoi diialnosti ta sotsialnyi zakhyst zhurnalista : Zakon Ukrainy vid 23.09.1997 № 540/97-VR (1997). *Baza danykh (BD) «Zakonodavstvo Ukrainy». Verkhovna Rada (VR) Ukrainy.- Database (DB) "Legislation of Ukraine". Verkhovna Rada (Verkhovna Rada) of Ukraine*. N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>. [in Ukrainian].

12. Kodeks profesiinoi etyky ukrainskoho zhurnalista, pryiniaty na Kh zizdi Natsionalnoi spilky zhurnalistiv Ukrainy (kviten 2002 roku) (2002). *Spilka zhurnalistiv Ukrainy : sait - Union of Journalists of Ukraine: website*. N. p. URL : <https://nsju.org/spilka/dokumenty/#1642060895505-0c2d8311-e930>. [in Ukrainian].

13. Pro zakhyst zhurnalistiv za umov konfliktu i tysku : Rekomendatsii N R (96) 4 Komitetu ministriv Rady Yevropy vid 03.05.1996 № 994_734. (1996) *Baza danykh (BD) «Zakonodavstvo Ukrainy». Verkhovna Rada (VR) Ukrainy.- Database (DB) "Legislation of Ukraine". Verkhovna Rada (Verkhovna Rada) of Ukraine*. N. p. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_734#Text. [in Ukrainian].

14. Pravovi zasady diialnosti zhurnalistiv v Ukraini : roz'iasnennia Ministerstva yustytzii Ukrainy vid 04.10.2010 № 0062323-11. (2010) Baza danykh (BD) «Zakonodavstvo Ukrainy». Verkhovna Rada (VR) Ukrainy.- Database (DB) "Legislation of Ukraine". Verkhovna Rada (Verkhovna Rada) of Ukraine. N. p. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0062323-11#Text>. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 15.01.2024

Nitsevych O., Senior Lecturer at the Department of Legal Linguistics of the National Academy of Internal Affairs (Kyiv, Ukraine)

ADMINISTRATIVE AND LEGAL STATUS OF A JOURNALIST UNDER THE CONDITIONS OF THE STATE OF MARTIAL

The article examines topical issues of the administrative and legal status of a journalist under martial law. The national and international legislation regulating the implementation of the administrative-legal status of a journalist is analyzed. It was emphasized that despite the international attention, the international guarantees of the journalist's professional activity concerning his personal safety are not fully implemented, and the norms regulating the implementation of certain elements of his administrative and legal status are outdated. The elements of the administrative-legal status of a journalist in the conditions of martial law are determined, to which it is proposed to include: rights and obligations, guarantees of activity, legal responsibility. The author's understanding of the concept of the administrative-legal status of a journalist in wartime conditions is proposed, which is defined as a set of interconnected and mutually conditioned rights and obligations, guarantees of a journalist's professional activity, which are regulated by the norms of administrative law and determine the essence and nature of a journalist's activity in wartime conditions, as well as legal responsibility. The elements of the administrative-legal status of a journalist under martial law are established: rights and obligations (the core of the administrative-legal status of a journalist), guarantees of a journalist's activity and legal responsibility. The priority directions for improving the administrative and legal status of a journalist under martial law are outlined. It was concluded that today the provisions on guarantees of personal safety of journalists in the war zone, giving them a special legal status, and not the status of a civilian, need to be regulated. To this end, we consider it expedient to review the mechanism of interaction between Ukraine and the International Red Cross regarding the safety of journalists.

Keywords: rights, obligations, guarantees, legal responsibility, administrative and legal status, martial law.

DOI: 10.33766/2786-9156.105.195-213

УДК: 34.01:34.042:342.729:351.752.2“374”

Самбор М. А., кандидат юридичних наук, начальник сектора моніторингу Прилуцького районного відділу поліції Головного управління Національної поліції в Чернігівській області (м. Чернігів – м. Прилуки, Україна)

e-mail: NIKOLAS783@ukr.net

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-0446-3892>

ПРОБЛЕМИ ПРАВОЗАСТОСУВАННЯ У СФЕРІ ВИКОРИСТАННЯ ТА ЗДІЙСНЕННЯ ПРАВА НА СВОБОДУ МИРНИХ ЗІБРАНЬ: ПРАКТИКА ЗАГАЛЬНИХ СУДІВ ПЕРШОЇ ІНСТАНЦІЇ У СПРАВАХ ПРО АДМІНІСТРАТИВНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ В УМОВАХ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ

У статті висвітлено актуальні питання якості обґрунтування та вмотивування рішень загальних судів першої інстанції за результатами розгляду справ про адміністративні правопорушення щодо порушення порядку організації і проведення зборів, мітингів, вуличних походів і демонстрацій в умовах правового режиму воєнного стану в Україні. Правові теорії завжди потребують їх емпіричного підтвердження щодо здатності регулювати відповідні суспільні відносини. Саме права, свободи та інтереси є тими лініями, які жоден правовий порядок та правовий режим не можуть нехтувати. Одним із таких маркерів утвердження демократії в суспільстві та в інституційній і функціональній системах держави є право на свободу мирних зібрань. У зв'язку з цим важливим є дотримання державними органами задекларованих механізмів (алгоритмів) обмеження чи заборони здійснення права на свободу мирних зібрань. Попри все, у соціальному середовищі виникають спори щодо використання та здійснення права на свободу мирних зібрань, арбітрами у яких виступають суди загальної юрисдикції. Звідси довіра до таких судових рішень можлива винятково у випадках належного обґрунтування та вмотивування судами своїх рішень, формування системи норм, заснованих на конституційних положеннях правового порядку в країні, що відображатимуть правову визначеність та правову передбачуваність у регулюванні однорідних суспільних відносин. Відтак, дослідження постанов у справах про адміністративні правопорушення загальних судів першої інстанції дозволить виявити ті прогалини та колізії в аргументації, які необхідно в майбутньому заповнити для створення умов розуміння ефективного правового регулювання використання та здійснення права на свободу мирних зібрань.

Ключові слова: право на свободу мирних зібрань, суд, постанова у справі про адміністративне правопорушення, обґрунтованість, вмотивованість, умова, правовий режим, воєнний стан.

Постановка проблеми. Теоретичні знання завжди мають відбиватися в практичній площині, як й остання повинна слугувати надійним мірилом теорії, виявляти та пропонувати нові аспекти для теоретичних пошуків. Не винятком з цього правила є права наука та юридична дійсність. Право, як універсальний

соціальний регулятор, винайдений та прийнятий суспільством для урегулювання відносин між його членами, від окремої особистості до буд-яких соціальних груп, спільнот, у тому числі й відносин суспільств, має слугувати реалізації потреб та інтересів суспільства, у тому числі загальносуспільним інтересам, інтересам окремих груп та інтересам індивіда.

Наукові правові доктрини і концепції, погляди підпорядковуються меті ефективного регулювання суспільних відносин з урахуванням справедливості, свободи буття і розвитку особистості, рівності всіх членів суспільства та учасників відповідних суспільних відносин. Однак, останні є нічим іншим, як ментальним витвором ідеальної форми суспільних відносин, які, за задумом автора чи авторів, мають забезпечувати ідеальну форму та ефективний вплив на суспільні відносини з урахуванням вищезгаданих інтересів. Коли ж такі доктрини, у тому числі й ті, що схвалені або прийняті державою в особі її уповноважених органів, як відповідні правові норми (позитивне право), не відображають інтереси і потреби суспільства та людини, останні або стають «мертвими», або знають супротиву, що призводить до невдоволень, виникнення конфліктів, що негативно позначається не лише на якості законів, а й у цілому – правовому регулюванні суспільних відносин. Переконані, що саме правозастосування може надати неупереджену та об'єктивну оцінку відповідним нормам, покликаним урегульовувати належні суспільні відносини, відповідно до узгоджених інтересів держави, суспільства, груп та особистості. Саме суб'єкти правозастосування надають позитивному праву життя.

Рефлексія правозастосування дозволяє не лише удосконалити норми позитивного права, а й підходи до застосування відповідних норм для регулювання однотипних суспільних відносин, їх обґрунтування та вмотивування, що відповідатиме інтересам суспільства, держави та інших суб'єктів соціальних відносин.

Правозастосування у сфері використання, здійснення прав, свобод та інтересів людини, охорони й захисту цих можливостей з боку держави та її апарату, в умовах сьогодення мають надзвичайне значення. Одним із ключових питань є ефективність застосування правових норм у правозастосуванні під час розв'язання спорів про право, у тому числі право на свободу мирних зібрань, що відображає не лише захищеність індивідуальної можливості, а й демократичного правопорядку. Безперечно, указані питання ставали фрагментарними елементами в межах більш складних наукових досліджень, як наслідок, питання правозастосування в спорах про відстоювання права на свободу мирних зібрань, має багато прогалин, що негативно впливає на регулювання як суспільних відносин із використання та здійснення права на свободу мирних зібрань, так і на захист цього права, його поновлення, у тому числі в судовій інстанції. Особливого звучання вказані питання набувають в умовах запровадження особливих правових режимів, зокрема правового режиму воєнного стану, коли питання прав, свобод та інтересів, зокрема права на свободу мирних зібрань мають надтонку оболонку їх використання, здійснення, охорони та відновлення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Перевірка якості норм позитивного права правозастосуванням була предметом наукових досліджень А. Колодія, М. Смоковича, С. Шевчука. Проте зазначені дослідження мали або загальнонаукове, загальнотеоретичне підґрунтя або ж їх предметом були узагальнені питання дії права, тоді як питання дослідження правозастосування у сфері використання, здійснення, охорони та поновлення права на свободу мирних зібрань не набули необхідного розвитку. Безперечно, окремі поодинокі питання досліджувалися вітчизняними вченими, наприклад, Т. Фулей, М. Самбором, однак останні більшою мірою стосувалися імплементації у правозастосовну практику досвіду Європейського суду з прав людини правових позицій розуміння змісту та формули здійснення права на свободу мирних зібрань. Водночас питання правозастосування та охорони, захисту, поновлення права на свободу мирних зібрань національною судовою гілкою влади в умовах особливих конституційних режимів, зокрема правового режиму воєнного стану, не набули необхідного та достатнього опрацювання.

Формулювання цілей. Ураховуючи викладене, метою даної статті є теоретичне осмислення обґрунтування та вмотивування рішень загальних судів першої інстанції у розв'язанні адміністративних спорів, пов'язаних із встановленням істини, справедливості і законності під час притягнення особи до адміністративної відповідальності за порушення порядку організації і проведення зборів, мітингів, вуличних походів і демонстрацій в умовах правового режиму воєнного стану в Україні.

Виклад основного матеріалу. У демократичному суспільстві права, свободи та інтереси визнаються найвищою соціальною, правовою цінністю особистості, громадянського суспільства і держави, утвердженню яких, їх використання і здійснення, встановлення свободи і справедливої міри використання вказаних можливостей підпорядкована діяльність усіх соціальних інститутів, зокрема держави. Правовий порядок у країні вказує на свободу поведінки особистості у суспільних відносинах, що охоплює весь спектр незабороненої поведінки. Подібне формулювання правопорядку передбачає наявність певних обмежень для використання і здійснення прав, свобод та інтересів людини.

Обмеження прав і свобод людини – це інститут права, який складається з великої кількості взаємопов'язаних, узгоджених між собою норм конституційного, кримінального, цивільного, адміністративного, екологічного й інших галузей права, які встановлюють порядок, підстави, умови, правомірність, механізми звуження змісту й обсягу прав людини. Крім того, усі ці норми законодавства доповнюються судовою практикою національних судів, а також практикою Європейського суду з прав людини, що відповідає євроатлантичному спрямуванню розвитку України та частині 1 статті 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини», у якій зазначається, що суди повинні застосовувати під час розгляду справ Конвенцію та практику Суду як джерело права. За можливістю обмеження прав і свобод виділяють абсолютні права людини та громадянина (ті, які за будь-яких

обставин жодним чином не можуть бути обмежені) та відносні (ті, які підлягають правомірному обмеженню, оскільки таке допускається демократичним суспільством і є необхідним у ньому) [8, с. 43]. Розглядаючи право на свободу мирних зібрань під призвоєю встановлення обмежень прав і свобод, право на свободу мирних зібрань є таким, що за певних, визначених у законодавстві умов, підлягають законним обмеженням.

Під поняттям «конституційно-правові обмеження прав і свобод людини і громадянина» пропонується розуміти встановлені конституційно-правовими нормами межі правомірного діяння людини і громадянина (суб'єкта конституційно-правових відносин) з метою стримання від посягання на встановлені Основним Законом України цінності, захисту законних інтересів [9, с. 13]. Конституційно-правові обмеження прав і свобод людини і громадянина, як інститут конституційного права, є сукупністю взаємозумовлених, взаємопов'язаних закріплених конституційно-правових норм, які визначають межі правомірної поведінки людини і громадянина як суб'єктів конституційно-правових відносин, зумовленої змістом наданого права чи свободи, встановлені з метою утвердження й забезпечення прав і свобод інших людей, стримання від посягання на встановлені Основним Законом України цінності, захист законних інтересів [9, с. 8, 14].

Слід також звернути увагу на юридичну позицію Конституційного Суду України, висловлену в Рішенні від 29 червня 2010 р. №17-рп/2010, що обмеження основних прав людини і громадянина і втілення цих обмежень на практиці допустиме лише за умови забезпечення передбачуваності застосування правових норм, встановлених такими обмеженнями, тобто обмеження будь-якого права має спиратися на критерії, які дадуть змогу особі відокремлювати правомірну поведінку від протиправної, передбачити юридичні наслідки своєї поведінки [10, с. 45-46].

Конституційний Суд України вважає, що обмеження щодо реалізації конституційних прав і свобод не можуть бути свавільними та несправедливими, вони мають встановлюватися виключно Конституцією і законами України, переслідувати легітимну мету, бути обумовленими суспільною необхідністю досягнення цієї мети, пропорційними та обґрунтованими, у разі обмеження конституційного права або свободи законодавець зобов'язаний запровадити таке правове регулювання, яке дасть можливість оптимально досягти легітимної мети з мінімальним втручанням у реалізацію цього права або свободи і не порушувати сутнісний зміст такого права [11].

Ключові аспекти підстав обмеження прав, свобод та інтересів людини і громадянина, сформульовані в конституційних нормах, що містяться в ст. 64 Конституції України. Однак і ці норми не мають імперативу, оскільки вказують лише на допустимість таких обмежень. Водночас Закон України «Про правовий режим воєнного стану» [15] визначає зміст правового режиму воєнного стану, порядок його введення та скасування, правові засади діяльності органів державної влади, військового командування, військових адміністрацій, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій в умовах воєнного

стану, гарантії прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб. Однак норми Закону України «Про правовий режим воєнного стану» у п. 5 ч. 1 ст. 6 вказують, що в указі Президента України про введення воєнного стану зазначається вичерпний перелік конституційних прав і свобод людини і громадянина, які тимчасово обмежуються у зв'язку з введенням воєнного стану із зазначенням строку дії цих обмежень, а також тимчасові обмеження прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень. Саме тоді Указом Президента України від 24 лютого 2022 року № 64/2022 «Про введення воєнного стану в Україні» [16] у зв'язку із введенням в Україні воєнного стану, тимчасово, на період дії правового режиму воєнного стану, можуть обмежуватися конституційні права і свободи людини і громадянина, передбачені статтями 30–34, 38, 39, 41–44, 53 Конституції України, а також вводиться тимчасові обмеження прав і законних інтересів юридичних осіб у межах та обсязі, що необхідні для забезпечення можливості запровадження та здійснення заходів правового режиму воєнного стану, які передбачені частиною першою статті 8 Закону України «Про правовий режим воєнного стану».

Заразом слід зазначити, що запровадження спеціального правового режиму, тобто такого, що впливає, зокрема, на положення ст. 19 Конституції України в частині проголошеного правового порядку у країні, відповідно до якого людина вільна робити все, у тому числі використовувати та здійснювати права, свободи та інтереси, що прямо не заборонено, вказує на особливі умови та, перш за все, межі незабороненої поведінки, що істотно впливає на сферу використання, здійснення прав, свобод та інтересів людиною.

Президент України, як гарант не лише державного суверенітету, територіальної цілісності України, додержання Конституції України, а й прав і свобод людини і громадянина, віддав право адміністративного розсуду у сфері обмеження чи заборони використання і здійснення прав і свобод, які можуть обмежуватися в умовах правового режиму воєнного стану органам виконавчої влади, продемонструвавши децентралізацію своїх повноважень саме органам виконавчої влади на місцях. Слід зауважити, що інститут Президента України за своєю суттю не належить до виконавчої гілки влади, а виступає певним арбітром гілок влади, елементом системи стримувань і противаг.

Водночас, згідно з п. 8 ч. 1 ст. 8 Закону України «Про правовий режим воєнного стану», в Україні або в окремих її місцевостях, де введено воєнний стан, військове командування разом із військовими адміністраціями (у разі їх утворення) можуть самостійно або із залученням органів виконавчої влади, Ради міністрів Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування запроваджувати та здійснювати в межах тимчасових обмежень конституційних прав і свобод людини і громадянина, а також прав і законних інтересів юридичних осіб, передбачених указом Президента України про введення воєнного стану, ряд заходів правового режиму воєнного стану, зокрема забороняти проведення мирних зборів, мітингів, походів і демонстрацій, інших масових заходів. У такий спосіб питання обмеження права на свободу мирних зібрань віддано на

адміністративний розсуд посадових осіб органів виконавчої влади, а саме військовому командуванню та військовим адміністраціям. Водночас маємо зазначити й той факт, що згадана норма Закону України «Про правовий режим воєнного стану» посиляється на обмеження прав і свобод, які запроваджені саме Президентом України, як гарантом цих прав і свобод людини, а не самовільно на власний розсуд запроваджувати такі обмеження чи заборони.

Аналіз вказаної норми та її системних зв'язків, перш за все із конституційними нормами, зокрема ст.ст. 6, 19, 39, 64, 102, 106, 113-120 Конституції України, дозволяє сформулювати висновок про наступне: 1) ухвалення органами виконавчої влади в особі військового командування або військових адміністрацій рішення про заборону проведення мирних зборів, мітингів, походів, демонстрацій, інших масових заходів, а по суті – заборону здійснення права на свободу мирних зібрань, повинно мати відповідне підґрунтя, яким, окрім відповідного правового режиму воєнного стану, є запроваджене тимчасове обмеження відповідних прав; 2) на сьогодні Президентом України не схвалено тимчасове обмеження або заборона на використання чи здійснення права на свободу мирних зібрань, сформульованого у ст. 39 Конституції України, а посилення на можливість такого обмеження у відповідному Указі Президента України – це, на нашу думку, далекоглядне формулювання адміністративного розсуду, в основі якого перебуває принцип верховенства права та його складові, правова передбачуваність та правова визначеність. Водночас рішення про обмеження чи заборону використання і здійснення права на свободу мирних зібрань в умовах правового режиму воєнного стану слід розглядати як виняткову прерогативу і сферу повноважень саме Президента України, яке (повноваження) не може і не повинно делегуватися органам виконавчої влади або місцевого самоврядування, оскільки може призвести до розбалансування системи стримувань і противаг, сформованих у законодавстві між відповідними гілками влади.

Ураховуючи викладене, вбачається, що використання адміністративного розсуду з боку військового командування або військових адміністрацій щодо заборони здійснення (а не використання) права на свободу мирних зібрань, за відсутності відповідного Указу Президента України про запровадження і здійснення відповідного обмеження права на свободу мирних зібрань (а не оголошення про можливість такого обмеження) – це фактично, вихід указаними органами виконавчої влади та їх посадовими особами за межі наданих їм повноважень під час ухвалення відповідних рішень у межах їх адміністративного розсуду. Для утвердження верховенства права, дотримання прав і свобод людини в особливих умовах правового режиму воєнного стану, необхідно Указом Президента України запровадити тимчасові обмеження здійснення права на свободу мирних зібрань в умовах правового режиму воєнного стану, а от деталізація таких обмежень дійсно може бути віддана на адміністративний розсуд відповідній військовій адміністрації чи командуванню.

Очевидним є й те, що саме судам України за умов правового режиму воєнного стану належить особлива функція, наділена надвластивостями чуттєвості

до верховенства права, дотримання прав і свобод людини, справедливості, законності, захисту прав і свобод людини, також збереження суверенітету, територіальної цілісності і конституційного ладу України.

Конституцією України, законами України «Про судоустрій і статус суддів», «Про правовий режим воєнного стану» визначено, що в умовах правового режиму воєнного стану суди діють виключно на підставі, у межах повноважень та в спосіб, визначені Конституцією України та законами України. Повноваження судів, передбачені Конституцією України, в умовах правового режиму воєнного стану не можуть бути обмежені. Правосуддя на території, на якій введено воєнний стан, здійснюється лише судами. На цій території діють суди, створені відповідно до Конституції України. Скорочення чи прискорення будь-яких форм судочинства забороняється. Законодавчо встановлена можливість зміни підсудності, перш за все територіальної, залежно від особливостей, що стали підставою введення правового режиму воєнного стану, зокрема, ведення бойових дій, окупації тощо, однак лише судам належить виключне право здійснення правосуддя на засадах верховенства права, справедливості, дотримання прав, свобод та інтересів учасників, а також інших осіб. Судам належить виносити рішення, оформлювати такі рішення, які за своєю суттю є індивідуально-правозастосовними актами, обов'язковими для виконання, у яких сформульовано правила використання норм для регулювання відповідних суспільних відносин, ознайомившись із якими особистість для себе може отримати відомості про норми, які регулюють відповідні суспільні відносини, у разі коли така особистість виявить намір стати учасником указаних відносин для використання та здійснення відповідних прав, свобод та інтересів, що є змістом відповідних правовідносин.

Т. Рузвельт зазначав, що головними правотворцями можуть бути та частіше є судді, оскільки їм належить остаточний владний вплив. Кожного разу, коли вони тлумачать поняття контрактів, власності, основних прав, належної правової процедури, свободи, вони вводять у поняття права частину соціальної філософії; й оскільки таке тлумачення є фундаментальним, то скеровують увесь процес правотворчості [13, с. 10]. Власне діяльність судів України з пошуку норм для ефективного регулювання відповідних суспільних відносин – це діяльність із встановлення норм адміністративно-деліктного права (а також інших галузей права – *зазначено нами* – М. С.) здатних урегулювати суспільні відносини, що виникають унаслідок вчинення адміністративних правопорушень, у відповідності до інтересів суспільства, котрі виступають піддрунтям прийняття таких норм та визначають їх цілі і завдання, з дотриманням принципів верховенства права, дотримання прав і свобод людини, законності [14, с. 48]. Ефективність діяльності судів щодо урегулювання спорів про право має бути належним чином обґрунтована та вмотивована, що забезпечить правову визначеність застосування норм та обґрунтованості конкретними фактичними обставинами, а також сприятиме правовому передбаченню в застосуванні учасниками подібних суспільних відносин згаданих судами норм права для регулювання своєї поведінки в таких відносинах.

Предметом дослідження стали рішення (постанови) судів першої інстанції з розгляду справ про адміністративні правопорушення за ст. 185-1 Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП). Предметом дослідження стали рішення (постанови) судів першої інстанції з розгляду справ про адміністративні правопорушення за ст. 185-1 Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП). Станом на 18.10.2023, скориставшись пошуковою системою Єдиного державного реєстру судових рішень (URL : <https://reyestr.court.gov.ua/>) з умовами пошуку: «категорія справи» «справи про адмінправопорушення (з 01.01.2019)» та підкатегорією «Адміністративні правопорушення, що посягають на встановлений порядок управління», «Порушення порядку організації і проведення зборів, мітингів, вуличних походів і демонстрацій», за період з 24.02.2022 до 01.10.2023 за даними параметрами знайдено 126 документів. Також з умовою пошуку «інстанція» – «апеляційна» знайдено 4 документи. Апеляційні скарги розглядали Тернопільський, Чернівецький (2) та Житомирський апеляційні суди. Зазначені статистичні відомості дозволяють дійти висновку про те, що розгляд справ про адміністративні правопорушення за ст. 185-1 КУпАП переважно завершується в судах першої інстанції, а оскарження таких рішень є незначним і становить 3,17 %. Зазначене може бути наслідком: 1) довіри до судової гілки влади під час розгляду справ про адміністративні правопорушення даної категорії; 2) запровадження судового збору за подачу апеляційної скарги у справах про адміністративні правопорушення всупереч нормам КУпАП, а також не виправдано високими ставками судового збору за подачу апеляційної скарги та не співмірності судового збору з штрафом, як адміністративним стягненням; 3) небажанням особи, яка притягається до адміністративної відповідальності витратити власні економічні, фізичні інші ресурси для оскарження таких постанов у справах про адміністративні правопорушення, що може бути наслідком недовіри до судової гілки влади та її незалежності.

Очевидним є те, що на використання та здійснення прав, свобод та інтересів, у тому числі й права на свободу мирних зібрань, впливає існуючий правовий режим, що відображає особливості правового порядку в державі.

Специфіка кінцевої мети правотлумачного аргументування, як його сутнісна ознака, полягає в тому, щоб переконати адресатів правотлумачної аргументації та правову аудиторію в підставності (аргументованості, обґрунтованості) сформованого інтерпретаційно-правового припису – правила розуміння змісту юридичної норми [12, с. 83]. Переконливим видається потреба у відображенні в індивідуально-правозастосовному акті, яким є відповідне рішення суду, зокрема постановова у справі про адміністративне правопорушення за ст. 185-1 КУпАП, особливостей правового порядку в Україні та зумовлених ним використання і здійснення права на свободу мирних зібрань.

Досліджуючи питання умов обмеження використання та здійснення права на свободу мирних зібрань, зокрема в умовах правового режиму воєнного стану, у правозастосовній практиці звернемо увагу на те, що під час розгляду справ про

адміністративні правопорушення за ст. 185-1 КУпАП (порушення порядку організації і проведення зборів, мітингів, вуличних походів і демонстрацій), суди фактично не посилаються на таку обставину, як запровадження правового режиму воєнного стану та правову основу його запровадження в українському суспільстві. Наприклад, рішення Носівського районного суду Чернігівської області [1], Збарзького районного суду Тернопільської області [3], Кіцманського районного суду Чернівецької області [6].

Зокрема, у рішенні Носівського районного суду Чернігівської області зазначається, що у судовому засіданні особа, яка притягається до адміністративної відповідальності, свою вину визнав, зазначив, що він є адміністратором групи «Реальна Носівщина» та учасником ГО «Захисник». Зібрав людей для того, щоб організувати їх по різних напрямках роботи з інформацією, але не узгодив це з органами влади та не врахував вимоги Закону України «Про правовий режим воєнного стану» [1]. Таким чином, суд за ключовий доказ у справі про адміністративне правопорушення обрав протокол про адміністративне правопорушення, як джерело доказів, що відображає правову позицію суб'єкта владних повноважень, уповноваженого складати протоколи про адміністративні правопорушення за відповідною статтею КУпАП, а також визнання вини особою, яка притягається до адміністративної відповідальності. Поміж сказаного, не досліджено питання об'єкта сповіщення, а саме кого ж не повідомив суб'єкт здійснення права на свободу мирних зібрань: орган виконавчої влади, а саме районну військову адміністрацію, чи все ж таки орган місцевого самоврядування. Крім того, судом не досліджено питання сповіщення органів влади, а саме чи можливе таке сповіщення в цифровому середовищі та коли доступна відповідна сторінка органу виконавчої влади чи місцевого самоврядування, а також та обставина, чи є орган виконавчої влади або місцевого самоврядування учасником відповідної групи в соціальній мережі, де була розміщена зазначена інформація про використання та намір здійснення права на свободу мирних зібрань. Власне, право на свободу мирних зібрань у цифровому середовищі малодосліджене, а окремі розвідки в цьому напрямі [19; 20] маловідомі й не знаходять широкого розголосу в суспільстві та підтримки в науковому середовищі, впровадженні у правотворчість для врегулювання відповідних суспільних цифрових відносин.

У постанові Збарзького районного суду Тернопільської області від 27 червня 2022 року в справі № 598/932/22 зазначається, що особа, яка притягається до адміністративної відповідальності, порушив встановлений порядок організації і проведення зборів, а саме всупереч забороні, встановленої рішенням Ради оборони Тернопільської області № 50 від 06.05.2022 року, на проведення зборів під час воєнного стану в Україні, без попереднього узгодження з ОВА та повідомлення органів місцевого самоврядування, відповідно до ст. 39 Конституції України, шляхом поширення оголошення через соціальну мережу «Фейсбук», організував проведення масового заходу, а саме збори жителів села [3]. Збарзький районний суд Тернопільської області у своїй постанові від 27 червня 2022 року у справі № 598/932/22 посилається на встановлену заборону проведення зборів, однак відповідне рішення суду, аби останнє виявляло до себе довіру мало б бути належним чином обгрунтованим та вмотивованим, зокрема не зазначено, законність встановлення органами виконавчої

влади заборони зборів. По-друге, заборона зборів та заборона використання і здійснення права на свободу мирних зібрань – це доволі різні речі. Так використання і здійснення права на свободу мирних зібрань охоплює собою якраз зібрання, тоді як саме зібрання є лише одним з останніх етапів здійснення права на свободу мирних зібрань. По-третє, суд не встановив, чи здійснювалися обмеження або заборони використання і здійснення права на свободу мирних зібрань в умовах правового режиму воєнного стану. По-четверте, суд посилається на необхідність погодження здійснення права на свободу мирних зібрань з обласною військовою адміністрацією, однак, конституційною нормою прямої дії, а також у законах України не встановлюється відповідний обов'язок суб'єкта використання та здійснення права на свободу мирних зібрань на погодження використання та здійснення цього права з органами виконавчої влади. По-п'яте, у досліджуваному рішенні так і не встановлено, чи мало місце саме зібрання, адже норма ч. 1 ст. 185-1 КУпАП не передбачає адміністративної відповідальності за замахи, як незакінчене адміністративне правопорушення. Власне, незакінчене адміністративне правопорушення (проступок), як можлива підстава адміністративної відповідальності [21], допустиме за умови, коли прямо передбачено в законі по адміністративну відповідальність. Безперечно, суд може посилатися на те, що правовий режим воєнного стану, що запроваджений з 24.02.2022 і діє до часу ухвалення відповідного рішення судом, є загальновідомим фактом, що не оспорується, однак, вважаємо, на це має бути вказано в постанові суду.

Додамо, що сам факт визнання особою вини в порушенні не може бути достатнім доказом правомірності рішення суб'єкта владних повноважень за відсутності інших належних доказів і не звільняє відповідача від доведення правомірності свого рішення [18], оскільки на такий доказ у своїх рішеннях спираються суди першої інстанції, що дозволяє відповідним суб'єктам владних повноважень складати належні рішення, які не мають потрібного обґрунтування та вмотивування, адже з правової позиції особи, яка притягається до адміністративної відповідальності, вбачається те, що остання не буде оскаржувати відповідні судові рішення.

Кіцманський районний суду Чернівецької області, розглядаючи справу про адміністративне правопорушення за ч. 1 ст. 185-1 КУпАП, у своїй постанові від 27 березня 2023 року у справі № 718/824/23 [6] зазначив: *особа, яка притягається до адміністративної відповідальності, порушила ч. 1 ст. 39 Конституції України та ч. 1 ст. 19 Закону України «Про правовий режим воєнного стану», та вчинив правопорушення, передбачене ч. 1 ст. 185-1 КпАП України. Обмеження щодо реалізації цього права може встановлюватися судом відповідно до закону і лише в інтересах національної безпеки та громадського порядку, з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення або захисту прав і свобод інших людей. Водночас, відповідно до статті 64 Конституції України, конституційні права і свободи людини і громадянина не можуть бути обмежені, крім випадків, передбачених Конституцією України. В умовах воєнного або надзвичайного стану можуть встановлюватися окремі обмеження прав і свобод із зазначенням строку дії цих обмежень. Не можуть бути обмежені права і свободи, передбачені статтями 24, 25, 27, 28, 29, 40, 47, 51, 52,*

55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63 цієї Конституції. Тобто, гарантоване статтею 39 Конституції України право може бути обмежено в умовах воєнного або надзвичайного стану. Указом Президента України від 24 лютого 2022 року № 64/2022 на території України з 05:30 24 лютого 2022 року введено воєнний стан, який діє дотепер. За змістом пункту 8 частини 1 статті 8 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» в Україні або в окремих її місцевостях, де введено воєнний стан, військове командування разом із військовими адміністраціями (у разі їх утворення) можуть самостійно або із залученням органів виконавчої влади, Ради міністрів Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування запроваджувати та здійснювати в межах тимчасових обмежень конституційних прав і свобод людини і громадянина, а також прав і законних інтересів юридичних осіб, передбачених указом Президента України про введення воєнного стану, зокрема, забороняти проведення мирних зборів, мітингів, походів і демонстрацій, інших масових заходів [6]. Згадана постанова Кіцманського районного суду Чернівецької області суттєво вирізняється з-поміж вищезазначених постанов судів у справах про адміністративні правопорушення за ст. 185-1 КУпАП. Аналіз даної постанови Кіцманського районного суду Чернівецької області дає змогу дійти висновку про те, що вказане судове рішення засноване на глибокому аналізі суті діяння та детальному дослідженні всіх обставин справи, виявленні факту порушення, по суті, єдиного обов'язку суб'єкта здійснення права на свободу мирних зібрань – завчасного сповіщення органів виконавчої влади або місцевого самоврядування. Кіцманський районний суд Чернівецької області фактично єдиний суд першої інстанції, який у своєму рішенні згадує особливості правового порядку, що існують на час спірних правовідносин, хоча порушення порядку використання та здійснення права на свободу мирних зібрань пов'язує не з особливостями правопорядку в Україні в умовах правового режиму воєнного стану, а саме в прямому невиконанні встановленого в ст. 39 Конституції України обов'язку суб'єкта використання та здійснення права на свободу мирних зібрань – завчасного сповіщення органів виконавчої влади або місцевого самоврядування. Переконані в тому, що вказана постанова Кіцманського районного суду Чернівецької області не матиме негативних соціальних наслідків, пов'язаних із формуванням позиції недовіри до справедливості та законності ухваленого судового рішення на засадах принципів верховенства права та дотримання прав і свобод людини.

Розглянемо рішення місцевих судів, які у своїх постановках обґрунтували та вмотивували відсутність складу адміністративного правопорушення за ст. 185-1 КУпАП у діях осіб, які притягалися до адміністративної відповідальності за вказане правопорушення, а саме постанови Ковпаківського районного суду м. Суми від 31 березня 2022 року в справі № 592/1842/22 [2], Печерського районного суду міста Києва від 24 серпня 2022 року в справі № 757/18037/22-п [4], Придніпровського районного суду м. Черкаси від 19 вересня 2022 року в справі № 712/6369/22 [5], Кіцманського районного суду Чернівецької області від 27 березня 2023 року в справі № 718/824/23 [6], зокрема їх аргументація щодо доведеності відсутності в діях особи, яка притягається до адміністративної відповідальності, складу адміністративного правопорушення, як необхідної умови адміністративної відповідальності.

Постанова Ковпаківського районного суду м. Суми від 31 березня 2022 року в справі № 592/1842/22 зазначає таке: *наявні в матеріалах справи інші докази, а саме: рапорт дільничного офіцера поліції Сумського РУП та письмові пояснення свідка від 21.10.2021, через недостовірність як доказу протоколу про адміністративне правопорушення є недостатніми для прийняття рішення про вину особи, яка притягається до адміністративної відповідальності, у вчиненні інкримінованого правопорушення. Законодавство України про адміністративні правопорушення має карну спрямованість, а тому, з урахуванням принципів і загальних засад Кодексу України про адміністративні правопорушення, практики Європейського Суду з прав людини, передбачається принцип презумпції невинності особи, поки її винуватість не буде доведена у встановленому законом порядку. Суд не вправі самостійно змінювати, на шкоду особі факту, викладену в протоколі про адміністративне правопорушення, яка, по суті, становить виклад обвинувачення у вчиненні певного правопорушення, винуватість у скоєнні якого певною особою має доводитися в суді. Суд також не має права самостійно відшукувати докази винуватості особи у вчиненні правопорушення, адже діючи таким чином, він (суд) неминуче перебрить на себе функції обвинувача, позбавляючись статусу незалежного органу правосуддя, що є порушенням ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [2].* Указана постанова вирізняється тим, що суд, посилаючись у ній на рапорт поліцейського, не вказує на сформовану усталену практику того, що рапорт працівника поліції не може слугувати однозначним доказом винуватості особи у вчиненні адміністративних правопорушень [18], а лише послуговується принципом «отруєного дерева» під час визначення допустимості доказів. Примітним для такої постанови суду є те, що суд активно використовує практику і досвід Європейського Суду з прав людини, що вказує на професійність та компетентність суду.

Постанова Печерського районного суду міста Києва від 24 серпня 2022 року в справі № 757/18037/22-п вказує на те, що *при дослідженні матеріалів справи про адміністративне правопорушення відносно особи, яка притягається до адміністративної відповідальності, встановлено, що протокол про адміністративне правопорушення не відповідає вимогам ст. 256 КУпАП, оскільки в ньому не викладено суть адміністративного правопорушення, не зазначено, яке саме діяння вчинила особа, у чому полягає допущене порушення (вимоги якого закону чи підзаконного нормативного акта були порушені) [4].* Такими постановами Печерський районний суд м. Київ та Ковпаківський районний суд м. Суми чітко вказав суб'єктам владних повноважень, які уповноважені складати протоколи про адміністративні правопорушення, на необхідність дотримання принципу законності, що має бути основоположним у їх процесуальній діяльності з документування адміністративного правопорушення та збору відповідних джерел доказів. Водночас, Печерський районний суду міста Києва своє рішення фактично обґрунтував порушенням процесуальних норм суб'єктом владних повноважень, який наділений правом складати протоколи про адміністративні правопорушення за ст. 185-1 КУпАП, однак не дослідив можливості одиничного пікету, як наслідку здійснення права на свободу мирних зібрань, а відтак виникає питання про те, чи може така особа бути суб'єктом адміністративної відповідальності за ст. 185-1 КУпАП.

Придніпровський районний суд м. Черкаси від 19 вересня 2022 року в справі № 712/6369/22 доволі обмежено, водночас конкретно вмотивував та обґрунтував своє рішення, зазначивши, що особа, яка притягається до адміністративної відповідальності, організував мотопробіг, чим порушив проведення мирних зборів та ст. 39 Конституції України, за що перебачена відповідальність за ч. 1 ст. 185-1 КУпАП. Перевіркою матеріалів протоколу, складеного відносно особи, яка притягається до адміністративної відповідальності, за ознаками адміністративного правопорушення, перебаченого ч. 1 ст. 185-1 КУпАП, судом встановлено, що вони не містять будь-яких належних та допустимих доказів на підтвердження того, що 20.06.2022 дійсно відбувся мотопробіг. Доказів на підтвердження того, що подія взагалі відбулася, до матеріалів протоколу не надано. Стандарт доведення вини поза розумним сумнівом означає, що сукупність обставин справи, встановлена під час судового розгляду, виключає будь-яке інше розумне пояснення події, яка є предметом судового розгляду, крім того, що правопорушення було вчинено й особа, яка притягається до адміністративної відповідальності, є винною у вчиненні адміністративного правопорушення. Поза розумним сумнівом має бути доведений кожний з елементів, які є важливими для правової кваліфікації діяння як тих, що утворюють об'єктивну сторону діяння, так і тих, що визначають його суб'єктивну сторону. Це питання має бути вирішено на підставі безстороннього та неупередженого аналізу допустимих доказів, які свідчать за чи проти тієї або іншої версії подій. Суд не вправі самостійно відшукувати докази винуватості особи у вчиненні правопорушення [5]. Придніпровський районний суд м. Черкаси одночасно з іншими судами першої інстанції під час ухвалення постанови в справі про адміністративне правопорушення за ст. 185-1 КУпАП уперше використав критерій доведення вини – «розумний сумнів», згадує загальні засади здійснення провадження у справах про адміністративні правопорушення, що виділяє мотиви, з яких виходить суд, а також відображає логічну послідовність обґрунтування, вмотивування та ухваленого рішення, що наголошують на правовій визначеності та доступності змісту даного індивідуально-правозастосовного акту.

Суди, які ухвалювали рішення про закриття провадження в справах про адміністративні правопорушення за ч. 1 ст. 185-1 КУпАП, вишукували формальні підстави для закриття таких проваджень, зокрема відсутність достатніх та допустимих доказів, або неналежним чином оформлений протокол про адміністративне правопорушення. Водночас суди не заглиблювалися в особливості правового регулювання відповідних суспільних відносин, а також наявності заборони використання та здійснення права на свободу мирних зібрань.

У перебігу сказаного, цікавим є досвід Київського районного суду м. Полтава щодо вмотивування та обґрунтування відповідного рішення в справі про адміністративне правопорушення за ч. 1 ст. 185-1 КУпАП. У протоколі про адміністративне правопорушення за ч. 1 ст. 185-1 КУпАП бракує підпису особи, не вручена копія протоколу особі, яка притягається до адміністративної відповідальності, та відсутні його пояснення. Також у матеріалах справи відсутні письмові пояснення осіб, які були учасниками мирного зібрання. У протоколі зазначено, що мирні зібрання було організовано 17 та 18 квітня 2023 року, однак не зазначено, які конкретно особи брали участь у мирних зібраннях 17.04.2023 року, а також окремо 18.04.2023 року.

Окрім того, у Полтавській області військове командування разом із військовими адміністраціями не приймали рішень про заборону мирних зібрань на територіях у межах повноважень, наданих їм у п. 8 ч. 1 ст. 8 Закону України «Про правовий режим воєнного стану». Практика розгляду Європейським судом з прав людини свідчить про те, що Суд (справа «Веренцов проти України») констатує порушення статті 11 Конвенції в разі накладення адміністративного стягнення в справах про притягнення особи до адміністративної відповідальності за статтями 185 та 185-1 КУпАП, визнаючи це втручанням в право заявника на свободу мирних зібрань, гарантованих цією статтею Конвенції, зазначаючи, що здійснення цього права не підлягає жодним обмеженням, за винятком тих, що встановлені законом і є необхідними в демократичному суспільстві для досягнення законних цілей, зазначених у пункті 2 статті 11 Конвенції [7]. У такий спосіб суд винайшов механізм уникнення від безпосереднього розгляду резонансної справи, пов'язаної зі встановленням законності/незаконності здійснення права на свободу мирних зібрань за умов правового режиму воєнного стану, використовуючи регулювання використання та здійснення цього права у повсякденних (звичайних) умовах правового порядку.

Висновки. Підсумовуючи дослідження судами першої інстанції в різних регіонах України норм позитивного права під час розгляду справ про адміністративні правопорушення за ст. 185-1 КУпАП, а саме вирішення питання про наявність складу адміністративного правопорушення та притягнення особи до адміністративної відповідальності за порушення порядку організації і проведення зборів, мітингів, вуличних походів і демонстрацій, слід зробити висновок про те, що відсутня єдина доктрина до використання системи норм права та їх ієрархії щодо урегулювання використання й здійснення права на свободу мирних зібрань в умовах правового режиму воєнного стану. Зазначене є першопричиною для прийняття діагностично різних рішень щодо регулювання однорідних суспільних відносин. Указане може негативно позначитися на стані правового регулювання суспільних відносин та поведінки їх учасників із використання та здійснення права на свободу мирних зібрань. Відсутність якісного обґрунтування та вмотивування прийнятих рішень призводить до неприйняття вказаних індивідуально-правозастосовних актів суб'єктами їх реалізації, а також іншими особами, які, використовуючи запропонований набір норм права для регулювання однорідних суспільних відносин, могли б забезпечити дотримання заборонних норм та недопущення порушень законності в соціальному середовищі, адже не слід забувати про недалекий історичний досвід 2013-2014 років, пов'язаний із застосуванням юридичної відповідальності до осіб, які використовували та здійснювали своє право на свободу мирних зібрань, коли, усупереч сформованій та усталеній юридичній практиці, суди ухвалювали рішення, керуючись не принципами правової держави та верховенства права, а доцільності та політичної прихильності, що негативно позначилося на ставленні до таких рішень конкретно, та до рішень судів у цілому. На підставі наявного правового досвіду та правових позицій і доктрини права на свободу мирних зібрань, аналізу рішень у справах про адміністративні правопорушення за ст. 185-1 КУпАП, можна дійти до кристалізації основних проблем, пов'язаних з ухваленням справедливих та законних рішень у таких справах: 1) відсутність у

постановах у справах про адміністративні правопорушення посилення на умови здійснення права на свободу мирних зібрань, що впливає на правовий порядок в Україні – правовий режим воєнного стану, та пов'язані з цим обмеження здійснення прав і свобод людини, у тому числі й права на свободу мирних зібрань; 2) упущення в таких рішеннях судів питання якісного мотивування правового регулювання використання та здійснення права на свободу мирних зібрань, формування системи норм позитивного права, а точніше, законодавчих норм, які регулюють використання та здійснення права на свободу мирних зібрань; 3) встановлення законодавчо визначених обов'язків суб'єктів використання та здійснення права на свободу мирних зібрань, невиконання яких може тягнути за собою настання адміністративної відповідальності; 4) невикористання правового досвіду регулювання права на свободу мирних зібрань, у тому числі з використанням норм як національного, так і міжнародного права; 5) відсутність якісної аргументації та кваліфікації конкретного діяння та юридичного складу адміністративного правопорушення за ст. 185-1 КУпАП; 6) неефективне використання сформованих правових позицій щодо застосування норм права для регулювання однорідних суспільних відносин суб'єктами застосування права; 7) відсутність активних дій, спрямованих на формування узагальненої практики застосування юридичної відповідальності за ст. 185-1 КУпАП; 8) бездіяльність щодо встановлення законності додаткових обмежень використання та здійснення права на свободу мирних зібрань в умовах правового режиму воєнного стану, як елемент всебічного, повного та об'єктивного дослідження всіх обставин подій та справи; 9) неналежна мотивація та аргументація, як складові елементи правової визначеності та формування правової передбачуваності – елементів верховенства права, спрямовані на утвердження судової правотворчості, її ефективності у демократичному українському суспільстві. Переконані, що усунення таких правових проблем судової правотворчості під час складання постанов у справах про адміністративні правопорушення за ст. 185-1 КУпАП сприятиме утвердженню принципів верховенства права, справедливості, дотримання прав і свобод людини, а також законності в діяльності державних органів, формування довіри до рішень судів як із боку осіб, які повинні їх безпосередньо виконувати, так і суспільства, як особливого суб'єкта, для якого корисним буде сприйняти системність застосування норм права і законодавства для регулювання відносин із використання та здійснення права на свободу мирних зібрань. Вважаємо, що подальші теоретичні розвідки права на свободу мирних зібрань у рішеннях судів у справах про адміністративні правопорушення сприятимуть формуванню цілісної науково-практичної доктрини, забезпечуватимуть дотримання цього права суб'єктами публічної адміністрації, забезпечуватимуть ефективний судовий захист права на свободу мирних зібрань від будь-яких свавільних дій, перш за все, з боку органів державної влади, місцевого самоврядування та їх посадових осіб.

Використані джерела:

1. Постанова Носівського районного суду Чернігівської області від 3 березня 2022 року в справі № 741/246/22. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/103614594>.

2. Постанова Ковпаківського районного суду м. Суми від 31 березня 2022 року в справі № 592/1842/22. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/103809793>.
3. Постанова Збаразького районного суду Тернопільської області від 27 червня 2022 року в справі № 598/932/22. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104980835>.
4. Постанова Печерського районного суду міста Києва від 24 серпня 2022 року в справі № 757/18037/22-п. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106962370>.
5. Постанова Придніпровського районного суду м. Черкаси від 19 вересня 2022 року в справі № 712/6369/22. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106744208>.
6. Постанова Кіцманського районного суду Чернівецької області від 27 березня 2023 року у справі № 718/824/23. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109800557>. (дата звернення: 18.01.2024)
7. Постанова Київського районного суду м. Полтави від 10 липня 2023 року в справі № 552/2123/23. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/112083593>.
8. Мерник А. М., Кузьміна В. О., Бурлаков Б. М. Обмеження прав і свобод людини в сучасних умовах: теоретичний і практичний аспекти. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 2. С. 42-46. URL : http://lsej.org.ua/2_2020/11.pdf.
9. Андрієвська О. В. Конституційно-правові обмеження прав і свобод людини і громадянина в Україні: автореф. дис... канд. юрид. наук за спец.: 12.00.02 – конституційне право; муніципальне право. Київ, Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. 2018. 20 с.
10. Слінько Т. М. Правові підстави обмеження реалізації прав і свобод людини і громадянина. Україна і Європейський Союз: шлях до сталого розвитку: Збірник наук. статей за матер. І наук.-практ. конф. з європ. права (м. Харків, 24 квітня 2018 р.) / ред. кол. А. П. Гетьман, І. В. Яковюк та ін. Харків, 2018. С. 41-46.
11. Рішення Конституційного Суду України від 1 червня 2016 року № 2-рп/2016 у справі № 1-1/2016 за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) положення третього речення частини першої статті 13 Закону України «Про психіатричну допомогу» (справа про судовий контроль за госпіталізацією недієздатних осіб до психіатричного закладу). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-16#top>.
12. Рабіновим П. М., Дудаш Т. І. Правотлумачне аргументування у конституційному судочинстві України (загальнотеоретичні аспекти). *Вісник Національної академії правових наук України*. 2023. Т. 30. № 3. С. 74-97.
13. Шевчук С. Судова правотворчість: світовий досвід і перспективи в Україні. Київ : Реферат, 2007. 640 с.
14. Самбор М. Ефективність адміністративно-деліктного права України. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки*. 2016. № 2 (103). С. 45-48.
15. Про правовий режим воєнного стану: закон України від 12 травня 2015 року. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/ilaws/show/389-19#Text>. (дата звернення: 10.01.2024).
16. Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента України від 24 лютого 2022 року № 64/2022. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text>. (дата звернення: 10.11.2023).
17. Про торгово-промислові палати в Україні: Закон України від 2 грудня 1997 року. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/671/97-вр#top>. (дата звернення: 13.01.2024).

18. Постанова Верховний Суд у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду від 20 травня 2020 року в справі № К/9901/33786/18. URL : <https://zakoonline.com.ua/court-decisions/show/89325656>.

19. Самбор М. А. Право на свободу мирних зібрань у цифровому середовищі соціуму. *ScienceRise: Juridical Science*. 2022. № 1 (19). С. 4-12.

20. Самбор М. А. Право на свободу мирних зібрань у цифровому середовищі українського соціуму. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2022. № 1 (97). С. 135-148.

21. Самбор М. Незакінчене адміністративне правопорушення (проступок) як можлива підстава адміністративної відповідальності. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної ради України*. 2018. № 3. С. 48-56.

References:

1. Postanova Nosivskoho raionnoho sudu Chernihivskoi oblasti vid 3 bereznia 2022 roku u spravi. № 741/246/22. (2022) N. p. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/103614594>. [in Ukrainian]

2. Postanova Kopyakivskoho rayonnoho sudu m. Sumy vid 31 bereznia 2022 roku u spravi № 592/1842/22. (2022) N. p. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/103809793>. [in Ukrainian]

3. Postanova Zbarazkoho raionnoho sudu Ternopilskoi oblasti vid 27 chervnia 2022 roku u spravi № 598/932/22. N. p. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104980835>. [in Ukrainian]

4. Postanova Pecherskoho raionnoho sudu mista Kyeva vid 24 serpnia 2022 roku u spravi № 757/18037/22-п. N. p. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106962370>. [in Ukrainian]

5. Postanova Prydniprovskoho raionnoho sudu m. Cherkasy vid 19 veresnia 2022 roku u spravi № 712/6369/22. N. p. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106744208>. [in Ukrainian]

6. Postanova Kitsmanskoho raionnoho sudu Chernivetskoï oblasti vid 27 bereznia 2023 roku u spravi № 718/824/23. N. p. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109800557>. [in Ukrainian]

7. Postanova Kyivskoho raionnoho sudu m. Poltavy vid 10 lystopada 2023 roku u spravi № 552/2123/23. N. p. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/112083593>. [in Ukrainian]

8. Mernyk, A. M., Kuzmina, V. O., Burlakov, B. M. (2020) Obmezhenia prav i svobod liudyny v suchasnykh umovakh: teoretychni i praktychni aspekty. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal – Juridical scientific and electronic journal*, 2, 42-46. N. p. URL : http://lsej.org.ua/2_2020/11.pdf. [in Ukrainian]

9. Andrievska, O. V. (2018) Konstytutsiino-pravovi obmezhenia prav i svobod liudyny i hromadianyna v Ukraini. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv. [in Ukrainian]

10. Slinko, T. M. (2018) Pravovi pidstavy obmezhenia realizatsii prav i svobod liudyny i hromadianyna. *Ukraina i Yevropejskij Soiuz: shliakh do staloho rozvytku - Ukraine and the European Union: the path to sustainable development*, 41-46. [in Ukrainian]

11. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy vid 1 chervnia 2016 roku № 2-рр/2016 u spravi № 1-1/2016 za konstytutsiynym podanniam Upovnovazhenoho Verkhovnoi Rady Ukrainy z prav liudyny shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy (konstytutsiynosti) polozhennia tretoho rechennia chastyny pershoi statti 13 Zakonu Ukrainy «Pro psykhiatrychnu dopomohu» (sprava pro sudovy kontrol za hospitalizatsieiu nediezdatnykh osib do

- psykhiatrychnoho zakladu). N. p. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-16#top>. [in Ukrainian]
12. Rabinovych, P. M., Dudash, T. I. (2023) Pravotlumachne arhumentuvannia u konstytutsinomu sudochynstvi Ukrainy (zahalnoteoretychni aspekty). *Visnyk Natsionalnoi akademii pravovoykh nauk Ukrainy – Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 3, 74-97. [in Ukrainian]
13. Shevchuk, S. (2007) Sudova pravotvorchist: svitovyi dosvid i perspektyvy v Ukraini. Kyiv : Referat. [in Ukrainian]
14. Sambor, M. (2016) Efektyvnist administratyvno-deliktnoho prava Ukrainy. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Yurydychni nauky – Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv. Legal Studies*, 2 (103), 45-48. [in Ukrainian]
15. Pro pravovyi rezhym voiennoho stanu: zakon Ukrainy vid 12 travnia 2015 roku. N. p. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> [in Ukrainian]
16. Pro vvedennia voiennoho stanu v Ukraini: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 24 liutoho 2022 roku № 64/2022. (2022) N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text>. [in Ukrainian]
17. Pro torhovo-promyslovi palaty v Ukraini: Zakon Ukrainy vid 2 hrudnia 1997 roku. (1997) N. p. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/671/97-вп#top>. [in Ukrainian]
18. Postanova Verkhovnoho Sudu u skladi kolehii suddiv Kasatsiinoho administratyvnoho sudu vid 20 travnia 2020 roku u spravi № K/9901/33786/18. (2020) N. p. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/89325656>. [in Ukrainian]
19. Sambor, M. A. (2022) Pravo na svobodu myrnykh zibran' u tsyfrovomu seredovyshchi sotsiumu. *ScienceRise: Juridical Science*, 1 (19), 4-12. [in Ukrainian]
20. Sambor, M. A. (2022) Pravo na svobodu myrnykh zibran' u tsyfrovomu seredovyshchi ukrain'koho sotsiumu. *Visnyk Luhanskoho derzhavnogo universytetu vnutrishnikh sprav imeni E. O. Didorenka – Bulletin Luhansk State University of Internal Affairs named after E. Didorenko*, 1 (97), 135-148. [in Ukrainian]
21. Sambor, M. (2018) Nezakinchene administratyvne pravoporushennia (prostupok) yak mozhlyva pidstava administratyvnoi vidpovidalnosti. *Naukovi zapysky Instytutu zakonodavstva Verkhovnoi rady Ukrainy – The Scientific Papers of the Legislation Institute of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 3, 48-56. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 27.01.2024

Sambor M., Ph. D. in Law, Head of the Monitoring Department of the Pryluky District Police Office the Main Department of the National Police in the Chernihiv Region, deputy of the Pryluky district council in the Chernihiv Region (Chernihiv - Pryluky, Ukraine)

PROBLEMS OF LAW ENFORCEMENT IN THE FIELD OF EXERCISE AND EXERCISE OF THE RIGHT TO FREEDOM OF PEACEFUL ASSEMBLY: THE PRACTICE OF THE GENERAL COURTS OF THE FIRST INSTANCE IN CASES ABOUT ADMINISTRATIVE OFFENSES IN THE CONDITIONS OF THE LEGAL REGIME OF THE MARITAL STATE

The article highlights the topical issues of the quality of justification and motivation of the decisions of the general courts of first instance based on the results of consideration of cases of administrative offenses regarding the violation of the order of organization and

holding of meetings, rallies, street marches and demonstrations under the conditions of the legal regime of martial law in Ukraine. Legal theories always need their empirical confirmation regarding the ability to regulate relevant social relations. Rights, freedoms and interests are the lines that no legal order and legal regime can neglect. One of such markers of the establishment of democracy in society and in the institutional and functional systems of the state is the right to freedom of peaceful assembly. In this regard, it is important for state bodies to observe the declared mechanisms (algorithms) for limiting or prohibiting the exercise of the right to freedom of peaceful assembly. Despite everything, disputes arise in the social environment regarding the use and exercise of the right to freedom of peaceful assembly, in which courts of general jurisdiction act as arbitrators. Hence, trust in such court decisions is possible only in cases of proper justification and motivation by the courts of their decisions, formation of a system of norms based on the constitutional provisions of the legal order in the country, which will reflect legal certainty and legal predictability in the regulation of homogeneous social relations. Therefore, the study of rulings in cases of administrative offenses of general courts of first instance will reveal those gaps and conflicts in argumentation, which must be filled in the future to create conditions for understanding the effective legal regulation of the use and exercise of the right to freedom of peaceful assembly.

Keywords: the right to freedom of peaceful assembly, court, decision in the case of an administrative offense, justification, motivation, condition, legal regime, martial law.

Розділ IV. ПРОБЛЕМИ ЦИВІЛЬНОГО, ТРУДОВОГО, ЕКОЛОГІЧНОГО ТА ГОСПОДАРСЬКОГО ПРАВА

DOI: 10.33766/2786-9156.105.214-230

УДК: 349.2(045)

Кравченко І. М., кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри права та публічного управління факультету суспільних та прикладних наук Закладу вищої освіти «Університет Короля Данила», адвокат (м. Івано-Франківськ, Україна)

e-mail: inkravchenko2017@gmail.com

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-3082-4970>

ЩОДО ПОНЯТТЯ ТА ОЗНАК ОСОБИСТИХ НЕМАЙНОВИХ ПРАВ ПРАЦІВНИКА

Актуальність статті обумовлена тим, що з переходом до інформаційного суспільства, поступовим розвитком людини як особистості та, як наслідок, зростання рівня її самооцінки, під впливом міжнародних європейських стандартів особистого та суспільного життя все більшого значення набуває забезпечення особистих немайнових трудових прав під час трудової діяльності людини.

У статті розглянуто проблему визначення поняття особистих немайнових прав працівника, які за своїм змістом є й окремим структурним утворенням, і структурним базовим елементом, як окремої групи (класу) системи особистих немайнових благ фізичної особи, так і в загальній системі прав людини. Сутність і зміст будь-яких соціальних, правових явищ, якими є особисті немайнові права працівників, як відповідні правові цінності, повною мірою може розкритись тільки завдяки дослідженню їх характерних об'єктивних ознак, що відображало б та забезпечувало їх внутрішню диференціацію й зовнішню єдність.

На підставі аналізу норм національного та перспективного законодавств, а також досягнень наукової думки в статті надано правову характеристику поняття «особисті немайнові права працівника» в процесі його трудової діяльності. Вивчено питання можливості нормативного визначення та закріплення поняття особистих немайнових прав працівника під час виконання ними своїх трудових функцій. Наукова новизна публікації полягає в тому, що питання визначеності особистих немайнових прав працівника комплексно досліджено, з огляду на їх типові ознаки, відповідно до вимог національного законодавства та згідно з науковими досягненнями в цій галузі.

Ключові слова: роботодавець, найманий працівник, трудовий договір, особисті немайнові права працівника, особисті немайнові трудові права.

Постановка проблеми. Стрімкий глобальний технологічний прогрес й особливо розвиток цифрових технологій, перехід до економіки послуг та інформаційного суспільства, призводить до активізації сучасних глобальних процесів трансформації сфери праці та революційних змін у сфері зайнятості, що з неминучістю тягне за собою появу нових форм трудових відносин, а відтак і

змін у трудовому законодавстві й у переліку трудових прав. А поступовий суспільний розвиток людини як особистості та зростання рівня її самооцінки під час цих процесів призводить до появи і нових особистих немайнових прав під час її трудової діяльності. Як вбачається, ціннісні пріоритети прав людини поступово переміщуються зі сфери її суто економічної та фізичної безпеки до суб'єктивного самопочуття та «якості трудового життя» кожної працюючої людини. Тож за таких умов особисті права працівника набуватимуть усе більшого значення. Водночас, сутність і зміст зазначених соціальних, правових явищ, як відповідних правових цінностей найманого працівника, повною мірою можуть розкритись тільки завдяки дослідженню їх характерних об'єктивних ознак. Отже, саме це і призводить до постановки питання про доцільність нормативного регулювання не лише «класичних» трудових прав, а й особистих немайнових прав працівників, під час формування сучасного безпечного та комфортного виробничого середовища. Водночас, поява та розвиток особистих немайнових прав працівників здійснюється в умовах життєво небезпечних явищ та загроз, як для суспільства в цілому, так і для конкретної людини під час виконання нею своїх трудових функцій. Усе це неминуче призводить і до появи нових викликів для особистих прав працюючої людини, адже правове регулювання, як правило, стосується вже існуючих відносин і не розраховане на появу її нових форм у швидко змінних сучасних соціальних процесах [1, с. 83].

Враховуючи наголос саме на особистості працівника, не може не актуалізуватись проблема його особистих прав. Отже, у дослідженні проблем особистих немайнових прав працівників, вбачається, цілком логічним та вкрай важливим є питання визначення характерних ознак особистих немайнових прав працівників, їх структурованості, як певного системного утворення та окремої групи в загальній системі трудових прав. Отже, як вбачається, виокремлення та визначення особистих немайнових прав працівників має як теоретичне, так і прикладне значення, бо необхідна як для їх ґрунтовного всебічного наукового дослідження та виявлення їх характерних ознак. Зазначене сприяє удосконаленню трудового законодавства та створить можливість подальшого розвитку науки трудового права.

Проте, як видається, саме поняття особистих немайнових прав працівників не має ані свого національного законодавчого закріплення, ані завершеного характеру доктринальних розробок щодо ґрунтовної сформованої теорії, яка б дозволяла виокремити особисті немайнові права людини в процесі її праці, що, як видається, мають регулюватись, охоронятись та захищатись саме нормами трудового права України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Правова природа немайнових прав фізичних осіб, загальні засади й різні аспекти їх правового регулювання є об'єктами наукових досліджень і жвавих дискусій серед, перш за все, учених-цивілістів уже досить тривалий час. Це, зокрема, вітчизняні дисертаційні дослідження і публікації таких учених, як: Ч. Н. Азімов, І. А. Безклубий, Д. В. Боброва, Т. В. Боднар, В. І. Борисова, С. Б. Булеца, О. В. Григоренко, О. В. Дзера, А. С. Довгерг, Н. О. Давидова [2], А. О. Дутко, І. В. Жилінкова, В. І. Кисіль, Н. О. Коротка,

О. В. Кохановська, В. В. Луць, Л. В. Малюга, Р. А. Майданик, О. О. Мережко, О. А. Мірошниченко, М. М. Мікуліна, М. В. Менджул [3], Л. А. Ольховик [4], О. А. Підопригора, О. О. Підопригора, О. О. Пунда [5], О. А. Пушкін, З. В. Ромовська, М. М. Сібільов, С. О. Сліпченко [6], І. В. Спасибо-Фатеева, Р. О. Стефанчук [7], [8], Є. О. Харитонов, С. І. Чернооченко, Я. М. Шевченко [9], Р. Б. Шишка, Л. В. Федюк, Ю. М. Юркевич і т.ін. Серед учених-дослідників проблем трудового права з питання особистих немайнових прав працівників, перш за все, варто виділити вітчизняні дисертаційне дослідження І. В. Лагутіної [10], [11] і публікації С. В. Вишневецької [12], М. І. Іншина, М. М. Клемпарського, М. В. Лупнікової, Г. І. Чанишевої та Р. І. Чанишева [13], О. М. Ярошенка та багатьох інших. Наукові здобутки зазначених авторів дали ґрунтовний матеріал для розуміння теоретичних основ змісту та ознак особистих немайнових трудових прав працівників.

Водночас, необхідність формулювання конкретних пропозицій щодо удосконалення чинного трудового законодавства (саме через відсутність нормативного визначення) та подальшого наукового обговорення проблем формування системи особистих немайнових прав працівників й обумовлюють актуальність дослідження цього питання.

Формулювання цілей. Метою статті є: (1) дослідження поняття та визначення сутності особистих немайнових прав людини в процесі її трудової діяльності; (2) встановлення актуальності, а відтак, можливості нормативного закріплення поняття структури (системи) особистих немайнових прав працівників, включаючи класифікацію їх видів; (3) подальший розвиток теорії трудового права щодо особистих немайнових трудових прав людини.

Виклад основного матеріалу. Зважаючи на фундаментальні зміни, що відбуваються в сучасному суспільстві щодо пріоритету окремої людини та її прав та з огляду на потреби суспільного розвитку, питанням правового регулювання особистих немайнових відносин приділяється підвищена увага правничої науки. Акцентування на особистості найманого працівника актуалізує проблемність його особистих прав, адже це поєднання проблем і правового, і виробничого, і соціального, і психологічного характерів. Безумовне дотримання та забезпечення особистих немайнових прав працівника в процесі його трудової діяльності впливає на продуктивність його праці, бо здатне забезпечити і моральне задоволення, і психологічний комфорт цієї особистості від самої роботи.

Науковий аналіз правового регулювання особистих немайнових правовідносин здійснюється як на фундаментальному, так і на прикладному рівні. Проте, цивільне, а особливо трудове законодавство України в цій сфері, залишається досить консервативним. Як вбачається, правове регулювання відстає від рівня розробленості теорії особистих немайнових правовідносин, який досягнуто на сьогодні з боку як науковців-цивілістів, так і науковців-трудоваків. Водночас, як вбачається, цивільне та трудове законодавство не може бути безпосереднім підґрунтям динаміки конкретних (окремих) особистих немайнових правовідносин у спеціальному (буквальному) значенні цього поняття, бо законодавство

стоїть над всіма та кожними правовідносинами, визнаючи певні юридичні факти як підстави їх руху. Загальновідомо, що будь-яке з правовідносин сфери трудового права передбачає наявність конкретних підстав їх виникнення, зміни та припинення. Зазначені обставини, з якими трудове законодавство пов'язує ці підстави, є юридичними фактами. Наприклад, трудові правовідносини щодо захисту особистої переписки (приватної кореспонденції) працівника при використанні ним технічних засобів роботодавця виникає між сторонами на підставі такого юридичного факту, як безпосереднє відправлення повідомлення [14, с. 8]; правовідносини щодо професійного навчання працівників у сторін виникає в результаті укладення ними відповідного договору [15, с. 6]. Отже, саме трудове законодавство є загальною обов'язковою передумовою динаміки особистих немайнових правовідносин сторін трудового договору, але не підставою. Тобто, особисті немайнові трудові правовідносини виникають із підстав, передбачених законодавством, але не з самого законодавства. Водночас, безпосередньо правове регулювання сприймається як встановлення певних правил поведінки щодо особистих нематеріальних благ (прав), а не лише надання повноважень щодо захисту від протиправних діянь роботодавця та інших суб'єктів, що порушують особисті немайнові права та інтереси працівників.

Навіть більше, сучасне законодавство України не передбачає акцентованого нормативного регулювання правовідносин, що виникають унаслідок користування працівниками їхніми особистими немайновими благами. Ми вже звертались до цієї проблематики. Нематеріальні блага найманих працівників є об'єктом особистих немайнових правовідносин та суб'єктивних особистих немайнових прав із особливостями, зумовленими специфікою особистих немайнових трудових відносин. Нематеріальні блага працівників та відповідні їм особисті немайнові права є невід'ємними атрибутами кожної особи в процесі її трудової діяльності; належать їй з моменту настання трудової право-дієздатності; є невідчужуваними; не мають вартісного (оплатного) характеру. Вони дозволяють індивідуалізувати особистість працівника, створити умови для його автономного благополучного існування, нормального фізичного та психічного розвитку, забезпечення його свободи, недоторканності приватного життя під час виконання нею трудових функцій [16, с. 208].

Видокремлення особистих немайнових прав здійснювалось з основних прав людини. Так, якщо особисті немайнові права громадян регулюються конституційним правом, цивільне право регулює особисті немайнові права фізичної особи, а, відтак, трудове право – основні немайнові права працівника. Водночас, протягом тривалого часу правнича наука спільно визнавала особисті немайнові відносини предметом правового регулювання саме галузі цивільного права, не враховуючи чи це суб'єкт цивільно-правових, чи трудо-правових правовідносин. Так, за узагальненим визначенням сучасної цивілістичної науки, під особистим немайновим правом розуміється суб'єктивне право, що виникає з приводу нематеріальних благ або результатів інтелектуальної діяльності, що не підлягає точній грошовій оцінці, тісно пов'язане з особистістю уповноваженого,

спрямоване на виявлення та розвиток його індивідуальності, що має специфічні підстави їх виникнення та припинення.

З огляду на посилення ролі особистості найманого працівника в сучасних умовах, Я. М. Шевченко зазначає, що особисті немайнові права – це юридично гарантовані можливості, які довічно належать кожній фізичній особі за законом і характеризуються немайновістю та особистістю [9, с. 143]. Так Н. О. Давидова формулює суб'єктивне особисте немайнове право як особисте, загальнорегулятивне, довічне право, яке не має майнового еквіваленту, об'єктом якого є нематеріальні (духовні) блага, що притаманно всім і кожному, незалежно від інших прав, виникає з народження та не відчужується [2, с. 35]. Р. О. Стефанчук визнає особисте немайнове право фізичних осіб як суб'єктивне цивільне право, що за своїм змістом пов'язане з особою його носія, не має економічної природи походження та економічного змісту, а також спрямоване на задоволення фізичних (біологічних), духовних, моральних, культурних, соціальних чи інших нематеріальних потреб (інтересу) й об'єктом якого є особисте немайнове благо, а у визначених законом випадках – й інше нематеріальне благо [7, с. 131]. С. О. Сліпченко зосереджується на характеристичні особистого немайнового права як самостійному і відокремленому об'єкту цивільного права, розкриваючи індивідуальність фізичної особи, як особисте немайнове благо, яке, завдяки своїм корисним властивостям, задовольняє потреби людини та належить їй. За словами науковця, норми права, враховуючи здатність індивідуальності задовольняти потреби суб'єктів, забезпечують останнім можливість здійснювати або вимагати здійснення певних дій чи утримання від них стосовно даного блага, а відтак, норми цивільного законодавства (ч. 2 ст. 300 ЦК України), і визначають міру такої дозволеної поведінки уповноваженої особи [20, с. 300]. Водночас, розкриваючи зміст суб'єктивного права, відповідні норми встановлюють можливість здійснення наступних дій: збереження певного блага та прояв його в будь-яких формах і способах, за винятком, зрозуміло, заборонених законом або тих, що суперечать моральним засадам суспільства [6, с. 152, 157]. О. О. Пунда особисті немайнові права людини зазначає як її основні права, які реалізуються у сфері її природного та соціального життя завдяки комплексному механізму їх здійснення та його організаційно-управлінського забезпечення з боку органів публічної влади [5, с. 425-426].

Водночас, Р. О. Стефанчук виокремив такі ознаки особистих немайнових прав: (1) особистісність; (2) немайновість; (3) об'єктом цих прав є особисте немайнове чи інше нематеріальне благо; (4) цілеспрямованість на задоволення фізичних (біологічних), духовних, моральних, культурних чи соціальних потреб [8, с. 25]. Л. А. Ольховик, аналізуючи наукову думку щодо особливості та специфіку особистих немайнових відносин, виокремив наступні їх ключові ознаки, з якими важко не погодитись: (1) базування на природних правах людини (основні особисті права); (2) суб'єктивність прав, бо до них не допускається правонаступництво (неможливість відчуження); (3) абсолютність прав, бо їх носіям протистоїть невизначена кількість зобов'язаних осіб, кожна з яких зобов'язана утримуватися

від порушення цих прав; (4) позбавленість економічного змісту і лише індивідуалізація особи (так звана «нетоварність»), неможливість точної їх оцінки в грошовому еквіваленті; (5) особистісний характер, бо об'єктом особистих немайнових прав є нематеріальні блага, невіддільні від особистості; (6) гарантованість конституційними засобами [4, с. 275]. М. В. Менджул, з огляду на правову природу та неекономічний зміст, як особливі ознаки особистих немайнових прав, зазначає їх невичерпність, яку не можуть змінити навіть глобалізаційні процеси, цифровізація, посилена потреба у цифровій безпеці та трансформація способів їх захисту; особливі підстави їх виникнення та припинення. Водночас вона вказує на обмеженість підходів щодо визначенні особистих немайнових прав у різних галузях права, з огляду на зосередженості лише специфіки одних суб'єктів, не враховуючи при цьому особливості, притаманні іншим суб'єктам, або через аналіз особистих немайнових прав щодо окремих об'єктів, вважаючи, що більш вірним є підхід, при якому розкриваються саме універсальні ознаки цих прав [3, с. 218, 219].

Проте, зважаючи на те, що «хазяйська влада», яка належить роботодавцю, від самого початку робить працівника залежною стороною в трудових відносинах, саме особисті права працівника перебувають у вразливому становищі і потребують першочергового правового регулювання та захисту. Отже, як видається, зазначати та враховувати специфіку особистих немайнових прав роботодавця в цьому контексті не має сенсу, бо ці права регулюються та захищаються як і решта цивільних прав цього суб'єкта (право на ділову репутацію, право на захист корпоративної інформації, авторські права тощо). І водночас, не заперечуючи проти відповідної універсальності ознак особистих немайнових прав (хоча вважаємо, що універсальність проявляється не в контексті взаємності прав працівників та роботодавця, а взагалі як характерні для такого роду правовідносин елементів для кожного працівника), як вбачається, перш за все, особисті немайнові права не можуть сприйматися й аналізуватися саме поза іншими правами особи, бо вони є елементом єдиної системи прав, якими особа володіє і які підпорядковує своїм інтересам. Ба більше, незважаючи на складність комплексу взаємних прав та обов'язків сторін трудового договору, як вбачається, було б неправильно ділити структуру цих єдиних трудових правовідносин. Водночас, стверджувати, що всі особисті немайнові трудові правовідносини, які пов'язані з майновими, мають абсолютний характер, навряд чи можливо, бо, не всім особистим правовідносинам притаманна наявність лише пасивного обов'язку суб'єктів щодо утримання від порушення певного особистого немайнового блага, що належить уповноваженому суб'єкту. Як вбачається, у більшості випадків відносний правовий зв'язок характерний саме для особистих немайнових правовідносин, пов'язаних із майновими через наявність у їх складі відносних особистих прав, що пов'язані з майновими. Наприклад, це такі трудові особисті немайнові права, як право працівника на відпочинок, право на професійний розвиток тощо, яким кореспондуються відповідні обов'язки роботодавця, з яким укладено трудовий договір.

Тож, вочевидь, більшість особистих немайнових прав працівників цивільним законодавством регулюватися не може, наприклад, права, що пов'язані з трудовою мобільністю; професійним розвитком; рівністю можливостей щодо просування по роботі та захистом від дискримінації у сфері праці; захистом від безробіття та сприяння у працевлаштуванні тощо. Навіть більше, реалізація трудової функції за трудовим договором, на відміну від виконання зобов'язань за цивільно-правовим договором, може мати виключно особистий характер.

Слід зазначити, що самі трудові правовідносини складаються з двох нерозривно взаємопов'язаних рівнозначних елементів: майнового (забезпечення регулювання відплатної функції найманої праці) та немайнового (забезпечення захисту специфічних особистих нематеріальних благ, властивих сфері найманої праці) характеру. Водночас, в одних відносинах, що утворюють предмет трудового права, майнова складова може переважати, а немайнова є супутньою; за іншими, навпаки, переважно реалізуються особисті немайнові права. Так, у відносинах з обов'язкового соціального страхування основним змістом виступає обов'язок роботодавця зі сплати страхових внесків і право працівника, що кореспондує з нею, на отримання соціально-страхового забезпечення при настанні страхового випадку. Водночас працівник наділений правом на отримання інформації про діяльність страховиків та страхувальників, яке за своєю природою належить до його особистих немайнових прав [16, с. 8, 9].

Крім цього, як вбачається, у складі трудових правовідносин можливо виокремити ще й організаційний (владно-управлінський) елемент, який слід включати саме до складу особистого немайнового елемента. Звертає на себе увагу, що підпорядкування внутрішньому трудовому розпорядку та законним розпорядженням роботодавця (хазяйська влада роботодавця) не містить у собі майнових складових і за своєю правовою природою не має вартісних чи відплатних ознак, а відтак, можуть характеризуватись як встановлення між сторонами трудових правовідносин взаємних прав та обов'язків саме особистого нематеріального характеру. Зважаючи на те, що «господарська влада», яка належить роботодавцю, безумовно та від самого початку робить працівника залежною стороною в трудових відносинах, саме особисті права працівника перебувають у вразливому становищі і потребують першочергового ефективного регулювання та захисту. Водночас, на відміну від особистих немайнових прав, що регулюються та захищаються нормами цивільного права, для особистих немайнових прав у сфері найманої праці, крім елемента субординації, характерна і наявність у їх складі вторинної (непрямої) майнової компоненти, яка обумовлена як наявністю у складі трудових правовідносин майнового елемента, так і його нерозривним зв'язком з немайновим елементом. Наприклад, у праві працівника на щорічний відпочинок – це обов'язок роботодавця з оплати часу відповідних відпусток [18, с. 21]; у праві працівника на безпечні умови та захист здоров'я у сфері праці – обов'язок роботодавця з фінансування заходів щодо покращення умов та охорони праці [18, с. 19]; у праві працівника на свій професійний розвиток – обов'язок роботодавця з фінансування цього за рахунок власних коштів [15, с. 15] тощо. Ба більше, зазначена компонента не перетворює особисті немайнові

права в трудових правовідносинах на майнові, оскільки не визначає природу даних прав та їх нерозривний зв'язок з матеріальними благами та особистістю їх носія. Крім того, ця компонента проявляється не завжди й лише у сфері немайнового права, до того ж, якщо це відбувається, то завжди має вторинний характер.

Інтереси особистості, що регулюються і захищаються цивільним правом, визначаються презумпцією рівноправності суб'єктів. Але, враховуючи специфіку трудового права, як правової галузі та як методів правового регулювання трудових відносин, не дозволяє повною мірою застосовувати цивільне законодавство до сфери найманої праці і сама специфіка особистих (індивідуальних) трудових прав, бо це відбувається в досить специфічних суспільних відносинах щодо реалізації хазяйської влади роботодавця», а відтак, наявністю сильного акцентованого елемента, такого як обов'язкова підпорядкованість, яка в цивільно-правових відносинах просто відсутня. Крім того, на відміну від диспозитивності цивільно-правових відносин, трудовим правовідносинам притаманні саме суттєві владні засади. Ба більше, цивільне право в багатьох випадках просто не може вторгатись у систему владних взаємовідносин між сторонами трудового договору та в повною мірою врахувати певну специфіку правового становища працівника та роботодавця як учасників трудових правовідносин. Саме тому, що працівник і роботодавець завжди є нерівноправними суб'єктами, слабша сторона (працівник) потребує значно більшого правового захисту своїх інтересів (благ), особливо особистих немайнових. Отже, як вбачається, саме трудове законодавство має містити спеціальні норми, що дозволяло б цю захисну функцію захисту здійснювати ефективно. Тож правове закріплення особистих немайнових прав є елементом регулятивного впливу на поведінку суб'єктів трудових правовідносин, хоча для зобов'язаних суб'єктів й із негативним змістом. Уже тому відносини щодо особистих нематеріальних благ працівників, які в силу ст. 9 ЦК України (щодо застосування до врегулювання відносин, які виникають у сфері трудових відносин, якщо вони не врегульовані іншими актами законодавства), охороняються цивільним та трудовим правом, мають розглядатися як елемент предмету трудо-правового регулювання [20, с. 9]. Отже, розширення предмета трудового права за рахунок особистих немайнових відносин (будь-якого виду) вбачається цілком логічним та *обгрунтованим*. Водночас, оскільки особисті немайнові відносини виступають предметом правового регулювання низки галузей, ефективність такого правового впливу можлива лише у вигляді міжгалузевої взаємодії правових норм, зокрема у вигляді субсидіарного застосування норм цивільного права до особистих немайнових відносин суб'єктів трудового права у частині, не врегульованої трудовим законодавством.

Досліджуючи причини правового, психологічного та соціального характеру, що зумовлюють роль та значимість немайнових інтересів у системі трудових прав у сучасних умовах, у змісті яких основою виступає саме особиста домінанта, можна виокремити. По-перше, з переходом до інформаційного суспільства в умовах цифровізації, враховуючи поступовий перехід до цифрового доку-

ментообігу та практично неосяжні можливості постійного контролю роботодавця за працівниками, зростає рівень загроз щодо збереження персональних даних та тиску (маніпуляцій) на останніх, а відтак, збільшується значення права працівника на недоторканність їх приватного (особистого) життя, а в умовах різкого зростання обсягу дистанційної праці – і недоторканність їх приватного житла. По-друге, з поступовим розвитком людини як особистості та, як наслідок, зростання рівня її самооцінки, поступовим розвитком людини як особистості та, як наслідок, зростання рівня її самооцінки, змінюється сприйняття суспільством та працівниками фактів їх дискримінації, переслідування (домагання), приниження людської гідності, честі та ділової репутації. По-третє, поступовий відхід від концептуальної теорії «людина економічна», за якою особисті економічні інтереси й потреби у виді доходу (заробітної плати) є превалюючим позитивним фактором для працівника. При пошуку роботи (працевлаштуванні), крім рівня та стабільності оплати праці, враховується інноваційність, можливість творчої самореалізації, додаткової (включаючи неформальну) освіти та просування по роботі (службі), а відтак, зростає рівень трудової мобільності та професійного розвитку працівників. По-четверте, унаслідок зміни ціннісних пріоритетів прав людини, які поступово переміщуються зі сфери її суто економічної та фізичної безпеки до суб'єктивного самопочуття та «якості трудового життя» кожної працюючої людини, зростає значимість поваги до працівника (роботодавця та інших осіб) та уваги до його особистих інтересів, а також психологічного комфорту на робочому місці. У сучасних умовах саме ці аспекти здійснюють вирішальний вплив на зростання продуктивності праці, а можливі конфлікти між працівником (як особистістю) та роботодавцем чи іншими особами можливо переважно усунути, якщо своєчасно та розумно задовольнити психологічні та соціальні потреби працівників. Зважаючи на це, саме роботодавець має бути зацікавленим у створенні умов (включаючи локальне регулювання) для регулювання та реалізації особистих немайнових прав працівників (право на персональний розвиток, захист персональних даних та приватного життя, просування по роботі тощо) з огляду на формування конкурентних переваг сучасних роботодавців на ринку праці.

Цілком можливо визначити відповідну специфічність регулювання особистих немайнових прав працівника нормами трудового права. По-перше, наявність специфічних об'єктів – нематеріальні блага (цінності) трудо-правового характеру, на охорону та захист яких спрямовані суб'єктивні права та юридичні обов'язки сторін трудового договору. По-друге, наявність специфічних суб'єктів, як носіїв певних трудових прав та обов'язків, та специфічність їх становища, що полягає в їх юридичній нерівноправності при формальному декларуванні рівності сторін трудового договору. По-третє, наявність специфічних прав та обов'язків особистого немайнового характеру сторін трудового договору. По-четверте, певна нормативна визначеність та закріплення особистих немайнових прав працівника [21, с. 2-3]. Водночас, слід визнати, що норми чинного трудового законодавства України, які регулюють основні трудові права працівників, не передбачають їх узагальнення за певними ознаками (розподілу на

класи (групи) за їх спільними ознаками). Ба більше, ст. 20 проєкту Трудового кодексу України № 1658 від 27.12.2014 року (тексту до другого читання), як перспективне трудове законодавство, теж пропонує певний перелік прав працівників, включаючи особисті немайнові; він, хоч і не є вичерпним, але натяк щодо їх класифікації в ньому відсутній [22, с. 20].

Отже, слід констатувати, що всі складові структури самостійних трудових правовідносини: специфічні суб'єкти; об'єкти; права та обов'язки сторін; правові норми, які закріплюють усі перелічені категорії; за наявності конкретних життєвих обставин (юридичних фактів) дозволять запустити правовий механізм регулювання особистих немайнових відносин між сторонами трудових відносин.

Уперше в Україні питання особистих немайнових трудових прав, як правової категорії, були акцентованим об'єктом дослідження відомих представників одеської правової школи науковців-трудоників С. В. Вишневецької, І. В. Лагутіної, Г. І. Чанишевої та Р. І. Чанишева тощо. Так, за визначенням І. В. Лагутінової, особисті немайнові трудові права, що виникають у процесі праці, – це суб'єктивні права громадян, які носять абсолютний характер, а їх відмінними ознаками є такі: по-перше, вони не можуть бути оцінені в грошах, тобто за своєю природою мають нематеріальний характер, по-друге, вони невіддільні від особистості (ці блага не можна подарувати, продати, передати у спадок або іншим чином відділити від особи) і спрямовані на виявлення і розвиток індивідуальних здібностей особистості, по-третє, їх виникнення і припинення не пов'язано з обов'язковою наявністю певної правової підстави [10, с. 241]. Ще за одним визначенням цього науковця, особисті немайнові трудові права працівників – це суб'єктивні трудові права, що є їх певними можливостями забезпечувати особисту цілісність, фізичну та психічну недоторканність, індивідуалізацію особистості та автономію у сфері трудових відносин у межах, передбачених чинним законодавством [11, с. 9].

С. В. Вишневецька вважає, що особисті нематеріальні права, невід'ємні від особистості, підлягають захисту як від посягань із боку роботодавця, так і в процесі міжособистісного спілкування, пов'язаного з виконанням трудових обов'язків, у тому числі у взаємодії всередині колективу працівників [12, с. 90].

Водночас, Г. І. Чанишева і Р. І. Чанишев зазначають, що особисті немайнові трудові права працівника у своїй основі мають особистісну домінанту, яскраво виражений характер нематеріальних благ людини, які захищаються законом, проте, маючи істотні відмінності від особистих немайнових прав, не пов'язаних із майновими, які охороняються цивільним законодавством. Їх носіями є переважно працівники, а права на працю – тільки особи, які мають трудову правосуб'єктність. Вони здійснюються завжди у рамках відносних правовідносин, суб'єктами яких, за загальним правилом, є працівник і роботодавець. Є також активними за змістом, оскільки працівник вправі вимагати не тільки утримання роботодавця від будь-яких дій, що порушують його права, але й активних дій, спрямованих на реалізацію і захист цих прав [13, с. 137].

Як вбачається, до трудових прав, у змісті яких основою виступає зазначена особистісна домінанта, як юридично забезпеченої міри можливого поведінки осіб в сферах фізичного благополуччя та індивідуалізації при використанні найманої праці, можна віднести, наприклад, право на рівне поводження та захист від дискримінації; право на захист персональних даних та недоторканність особистого життя; право на повну та достовірну інформацію; право на захист честі, гідності та ділової репутації; право на просування по роботі тощо. Тому, на наш погляд, цінність для працівника як особистості представляє саме зазначені нематеріальні блага (інтереси), а його особисте немайнове право як забезпечена державою можливість задоволення ним відповідного немайнового інтересу лише засіб забезпечення недоторканності зазначених особистих немайнових цінностей.

Зважаючи на суть трудових правовідносин, у які може вступити особа, її особисті немайнові права як працівника у своєму змісті мають низку правочинів, як-от: право та можливість здійснювати власні активні дії або утримуватись від них; право та можливість вимоги від зобов'язаних осіб утримуватись від можливого порушення її особистих немайнових прав; правомочність застосовувати передбачені трудовим та цивільним законодавствами способи захисту її порушеного особистого немайнового права. Саме реалізацію цих правочинів і можна вважати здійсненням працівником його особистих немайнових прав. Водночас, повною мірою реалізувати належні людині права, включаючи особисті немайнові під час її трудової діяльності, можна виключно усвідомивши їх цінність, як конкретні та невід'ємні блага, що залежить від рівня інтелектуального здоров'я, розвитку, культури та правосвідомості.

Тож нематеріальні (духовні) цінності працівника, як сторони трудових правовідносин, – це невід'ємні та невідчужувані нематеріальні блага, а також відповідні їм особисті немайнові права, що не мають вартісного (оплатного) характеру, охороняються та захищаються нормами права (включаючи трудове). Зазначені цінності мають дозволити індивідуалізувати особистість працівника, створити умови для його автономного благополучного існування в процесі виконання ним трудових функцій та знаходження в розпорядженні роботодавця, мають забезпечувати нормальний професійний розвитку працівника, його певну фізичну та повну духовну свободи, недоторканність його приватного життя [16, с. 200, 206, 208].

Водночас, сутність і зміст будь-яких соціальних, правових явищ, якими є особисті немайнові трудові права працівника, повною мірою можуть розкритись тільки завдяки виокремленню їх об'єктивних характерних ознак та дозволять обґрунтувати необхідність власного трудо-правового регулювання та захисту особистих немайнових прав у сфері найманої праці. Вочевидь, права працівників, що виникають із приводу їх особистих нематеріальних благ, які забезпечуються правом (правові цінності) і є істотно значущими для них, мають характерні для них ознаки, властивості та риси [23, с. 97].

Отже, особисті немайнові трудові права працівника відрізняються від особистих немайнових прав, які охороняються цивільним законодавством, перш за

все, тим, що трудове право, як окрема галузь права, має цілу низку особливостей, відмінних від цивільного права, а відтак, це неминуче породжує різне розуміння категорії особистих немайнових прав у різних сферах існування фізичних осіб. Тож, розмежування розуміння особистих немайнових прав у цих самостійних галузях можна зробити з таких підстав. По-перше, існування специфічних підстав виникнення і припинення особистих немайнових прав. У трудовому праві, на відміну від цивільного, привалують сильні публічно-правові начала (цивільному праву властиво, перш за все, диспозитивне правове регулювання, тоді як трудовому – імперативно-диспозитивне, а лише після – договірне). По-друге, носіями таких прав за загальним правилом можуть бути лише працівники. Відповідно до трудового права, праця працівника має виключно особистий характер, а трудові правовідносини суворо індивідуалізовані стосовно особистості самого працівника (на відміну від цивільного права, що містить інститути представництва, субпідряду тощо). По-третє, згідно з нормами цивільного права, особисті немайнові права виникають із настанням цивільної правоздатності людини (від народження), а у трудовому праві момент наділення працівника трудовими особистими немайними правами відбувається з моменту укладання трудового договору та його фактичного допуску до роботи. По-четверте, особисті немайнові трудові права мають переважно «активний» зміст. По-п'яте, до особистих немайнових прав працівника не застосовується метод правової рівності сторін правовідносин. Цивільні правовідносини будуються на підставі формальної та фактичної рівності суб'єктів, а повна рівність між сторонами трудових правовідносин неможлива, оскільки відносини між працівником та роботодавцем мають виключно «вертикальний» характер, у них неминучий елемент субординації (працівник під час виконання трудових функцій та/або знаходження у розпорядженні роботодавця перебуває під його «хазяйською» владою). По-шосте, цивільні правовідносини будуються на підставі автономії волі сторін правовідносин, водночас, після початку трудових правовідносин воля як працівника, так і роботодавця обмежена виключно трудовим договором. Ба більше, за свавільну поведінку для сторін трудових правовідносин неминуче наступає (може наступити) відповідальність. По-сьоме, цивільні правовідносини будуються на підставі майнової самостійності, тоді як у трудових правовідносинах працівник виконує свої функції за рахунок коштів та майна роботодавця (відокремленість майна має специфічний характер). По-восьме, за нормами цивільного права особисте немайнове право фізичної особи може бути порушене необмеженим колом суб'єктів (абсолютний характер цивільних правовідносин). Водночас у трудовому праві порушити особисте немайнове право працівника може лише роботодавець чи інший працівник (обмеженість кола суб'єктів властиво відносним правовідносинам).

Отже, завдяки перерахованим ознакам, можна сформулювати поняття особистих немайнових прав у трудовому праві. Так особисті немайнові права працівника – це немайнові блага (цінності) працівника, що регулюються нормами конституційного, трудового та цивільного права, виникають у нього з моменту початку трудових правовідносин, безпосередньо пов'язані з його особистістю та

приватністю під час виконання ним трудової функції і які можуть бути порушені обмеженим колом суб'єктів.

Висновки. Отже, проведене дослідження свідчить про недостатню розробленість вчення про особисті немайнові права працівників. Водночас, із подальшим розвитком суспільства, а відтак і зростанням ролі людської особистості в цьому суспільстві, процес переміщення ціннісних пріоритетів прав працюючої людини зі сфери її економічної та фізичної безпеки у сферу якості її «трудового життя», її самооцінки та самопочуття, є об'єктивним та неухильним. Таке підвищення значимості моральних та ділових якостей особи, неминуче призводить до виникнення нових видів особистих нематеріальних благ, що мають ефективно захищатися не тільки цивільним, але й трудовим законодавством. У таких умовах особисті права працівника набуватимуть усе більшого значення.

Безумовно, специфічність трудових відносин, що поєднують, з одного боку, формальну рівність їх учасників, з іншого – залежність працівника («субординаційність» відносин), вимагає законодавчого закріплення галузевих специфічних способів (власним механізмом) захисту особистих нематеріальних прав працівників від створення роботодавцем недружньої обстановки щодо них, посилення всеосяжного контролю за їх приватним життям тощо. Водночас, ані чинне, ані перспективне трудове законодавство не містить достатню кількість норм щодо акцентованого регулювання та захисту особистих немайнових прав, котрі належать специфічному суб'єкту – найманому працівнику, що діє у сфері трудових правовідносин.

Отже, зроблені висновки вказують на актуалізацію теоретичного та прикладного інтересу щодо подальшого дослідження правової природи особистих немайнових благ (цінностей) людини в процесі її трудової діяльності, а відтак на перспективи подальших наукових досліджень не лише юридичних фактів у механізмі правового регулювання особистих немайнових трудових відносин, а й правової природи наслідків, які вони викликають. Саме сучасний стан розвитку трудового права дозволяє стверджувати про необхідність подальшого наукового обґрунтування можливості самостійного регулювання та захисту особистих немайнових прав працівників засобами та прийомами саме трудового права.

Використані джерела:

1. Кравченко І. М. Проблеми нормативного визначення поняття «приватне життя» з огляду на допустимість меж обмеження прав працівників під час здійснення роботодавцем заходів контролю. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ: наук. журн.* / [редкол.: С. С. Чернявський (голов. ред.) та ін.]. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2021. № 1 (118). С. 82-93. DOI : <https://doi.org/10.33270/01211181.82>.

2. Давидова Н. О. Цивільно-правова охорона особистих немайнових прав фізичної особи, що забезпечують її природне існування: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Київський національний університет ім. Тараса Шевченка. Київ, 2005. 214 с.

3. Менджул М. В. Правові трансформації поняття та сутнісних ознак особистих немайнових прав в умовах цифровізації. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія ПРАВО.* 2023. Вип. 79: ч. 1. С. 215- 220.

4. Ольховик Л. А. Поняття особистих немайнових прав дитини. Актуальні проблеми держави і права: зб. наук. пр. / редкол.: С. В. Ківалов, Ю. М. Оборотов, Л. Р. Біла та ін.; ОНЮА. Одеса: Юрид. л-ра, 2005. Вип. 25. С. 271–277.

5. Пузда О. О. Особисті немайнові права, що забезпечують природне існування людини, у цивільному праві України: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.03. 2018. 472 с.

6. Сліпченко С. О. Особисті немайнові правовідносини щодо оборотоздатних об'єктів: монографія / С. О. Сліпченко. Харків: Діса плюс, 2013. 552 с.

7. Стефанчук Р. О. Особисті немайнові права фізичних осіб у цивільному праві (поняття, зміст, система, особливості здійснення і захисту): монографія. / відп. ред. Я. М. Шевченко. Хмельницький: Вид. ХУУП, 2007. 626 с.

8. Стефанчук Р. О. Загальнотеоретичні проблеми поняття та системи особистих немайнових прав фізичних осіб у цивільному праві України. Хмельницький: Вид-во Хмельницького університету управління та права, 2006. 170 с.

9. Цивільне право України: Академічний курс: Підруч.: У двох томах / За заг. ред. Я. М. Шевченко. Т. 1. Загальна частина. Київ: Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2003. 520 с.

10. Лагутіна І. В. Особисті немайнові трудові права як правова категорія. *Актуальні проблеми держави і права*. 2012. Вип. 64. С. 237-245. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/ardp_2012_64_35.

11. Лагутіна І. В. Юридичний механізм забезпечення особистих немайнових трудових прав працівників: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.05. Одеса, 2015. 39 с.

12. Вишновецька С. В., Рошук М. В. Особисті немайнові трудові права працівників: поняття та види. *Юридичний вісник*. 2015. № 4 (37). С. 88-93.

13. Чанишева Г. І., Чанишев Р. І. Реалізація прав людини у сфері праці та соціального забезпечення: проблеми теорії та практики. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2010. Т. IX. С. 136-148.

14. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: міжнар. док. від 04.11.1950 року, в редакції від 02.10.2013 року. Ратифіковано Законом України №475/97-ВР від 17.07.1997 року. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004. (дата звернення: 04.03.2024)

15. Про професійний розвиток працівників: Закон України від 12.01.2012 року №4312-VI. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2012, № 39, ст. 462. (дата звернення: 04.03.2024)

16. Кравченко І. М. (2023). Щодо нематеріальних благ як об'єктів особистих немайнових прав та інтересів працівника. *Вісник Луганського навчально-наукового інституту імені Е.О. Дідоренка Донецького державного університету внутрішніх справ*. 2023. Вип. 4 (104). С. 199-217. DOI : <https://doi.org/10.33766/2786-9156.104.199-218>.

17. Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування: Закон України від 23.09.1999 року №1105-XIV. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 1999, № 46-47, ст.403. (дата звернення: 04.03.2024)

18. Про відпустки: Закон України від 15.11.1996 року №504/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 1997, № 2, ст. 4. (дата звернення: 04.03.2024)

19. Про охорону праці: Закон України від 14.10.1992 року №2694-XII. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 1992, № 49, ст. 668. (дата звернення: 04.03.2024)

20. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 року №435-IV. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2003, №№ 40-44, ст. 356. (дата звернення: 14.03.2024)

21. Кодекс законів про працю України : Закон України від 10.12.1971 року № 332-VIII. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1971. Додаток до № 50. Ст. 375. (дата звернення: 04.03.2024)

22. Проект Трудового кодексу України № 1658 від 27.12.2014 року, включено до порядку денного до другого читання 24.07.2017 року № 2679-VIII. URL : https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=53221. (дата звернення: 04.03.2024)

23. Кравченко І. М. Щодо класифікації видів особистих немайнових прав працівника. *Вісник Луганського навчально-наукового інституту імені Е.О. Дідоренка Донецького державного університету внутрішніх справ*. 2023. Вип. 3 (103). С. 94-112. DOI : <https://doi.org/10.33766/2524-0323.103>.

References:

1. Kravchenko, I. M. (2021). Problemy normatyvnoho vyznachennya ponyattya «pryvatne zhyttya» z ohlyadu na dopustymist' mezh obmezheniya prav pratsivnykiv pid chas zdiysnennya robotodavstsem zakhodiv kontrolyu. *Naukovyy visnyk Natsional'noyi akademiyi vnutrishnikh sprav : nauk. zhurn. / [redkol.: S. S. Chernyavskyy (holov. red.) et al.]. Kyiv : Nats. akad. vnutr. sprav - Scientific Bulletin of the National Academy of Internal Affairs: Sci. journal / S. S. Chernyavskyy (Ed.) et al. Kyiv: National. Acad. internal cases, 1 (118), 82-93. URL: <https://doi.org/10.33270/01211181.82>. [in Ukrainian].*

2. Davydova, N. O. (2005). Tsyvil'no-pravova okhrona osobystykh nemaynovykh prav fizychnoyi osoby, shcho zabezpechuyut' yiyi pryrodnye isnuvannya. *Doctor's thesis. Kyiv's'kyy natsional'nyy universytet im. Tarasa Shevchenka. Kyiv. [in Ukrainian].*

3. Mendzhul, M. V. (2023). Pravovi transformatsiyi ponyattya ta sutnisnykh oznak osobystykh nemaynovykh prav v umovakh tsyfrovizatsiyi. *Naukovyy visnyk Uzhgorods'koho Natsional'noho Universytetu - Scientific bulletin of Uzhgorod National University, Seriya PRAVO, issue 79: part 1, 215-220. [in Ukrainian].*

4. Olkhovyk, L. A. (2005). Ponyattya osobystykh nemaynovykh prav dytyny. Aktual'ni problemy derzhavy i prava: zb. nauk. pr. / redkol.: S. V. Kivalov, YU. M. Oborotov, L. R. Bila et al. (Eds.); ONYUA. Odesa: Yuryd. I-ra, issue 25, 271-277. [in Ukrainian].

5. Punda, O. O. (2018). Administratyvno-pravove rehulyuvannya zabezpechennya zdiysnennya osobystykh nemaynovykh prav. *Doctor's thesis. Universytet derzhavnoyi fiskal'noyi sluzhby Ukrainy, Irpin. [in Ukrainian].*

6. Slipchenko, S. O. (2013). Osobysti nemaynovi pravovidnosyny shchodo oborotozdatnykh ob'yektiv : monohrafiya. Kharkiv : Disa plyus. [in Ukrainian].

7. Stefanchuk, R. A. (2007). Osobysti nemaynovi prava fizychnykh osib u tsyvil'nomu pravi (ponyattya, zmist, systema, osoblyvosti zdiysnennya i zakhystu): monograph. / Y. M. Shevchenko (Ed.). Khmelnytskyi: Ed. HUUP. [in Ukrainian].

8. Stefanchuk, R. A. (2006). Zahal'noteoretychni problemy ponyattya ta systemy osobystykh nemaynovykh prav fizychnykh osib u tsyvil'nomu pravi Ukrainy. *Khmel'nytskyi: Vyd-vo Khmel'nyts'koho universytetu upravlinnya ta prava. [in Ukrainian].*

9. Shevchenko, Y. M. (2003). Tsyvil'ne pravo Ukrainy: Akademychnyy kurs: Pidruch.: U dvokh tomakh /. YA. M. Shevchenko (Ed.). T. 1. Zahal'na chastyna. Kyiv : Kontsern «Vydavnychyy Dim «In Yure». [in Ukrainian].

10. Lahutina, I. V. (2012). Osobysti nemaynovi trudovi prava yak pravova katehoriya. *Aktual'ni problemy derzhavy i prava - Actual problems of the state and law, issue 64, 237-245. [in Ukrainian].*

11. Lahutina, I. V. (2015). Yurydychnyy mekhanizm zabezpechennya osobystykhne maynovykh trudovykh prav pratsivnykiv. *Extended abstract of Doctor`s thesis.* / I. V. Lahutina. Odesa. [in Ukrainian].

12. Vyshnovets'ka, S. V., Roshchuk, M. V. (2015). Osobysti nemaynovi trudovi prava pratsivnykiv: ponyattya ta vydy. *Yurydychnyy visnyk - Legal Bulletin*, 4(37), 88-93. [in Ukrainian].

13. Chanysheva, H. I., Chanyshch, R. I. (2010). Realizatsiya prav lyudyny u sferi pratsi ta sotsial'noho zabezpechennya: problemy teorii ta praktyky. *Naukovi pratsi Natsional'noho universytetu «Odes'ka yurydychna akademiya» - Scientific works of the National University "Odesa Law Academy"*, vol. IX, 136-148. [in Ukrainian].

14. Konvensiyi pro zahist prav lyudini I osnovopolozhnykh svobod: mizhnar. dok. vid 23 list. 1950 r., v redaksiy 2 zhovt. 2013 (N. d.). *Zakon.rada.gov.ua*. N. p. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004. [in Ukrainian].

15. Zakon Ukrainy "Pro profesiynny rozvytok pratsivnykiv": vid 12.01.2012 r. No.4312-VI. (2012). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy - Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 39, Art. 462. [in Ukrainian]

16. Kravchenko, I. M. (2023). Shchodo nematerial'nykh blah yak ob'yektiv osobystykh nemaynovykh prav ta interesiv pratsivnyka. *Visnyk Luhans'koho navchal'no-naukovoho instytutu imeni E.O. Didorenka Donets'koho derzhavnogo universytetu vnutrishnikh sprav - Bulletin of the Luhansk Educational and Scientific Institute named after E.O. Didorenko of the Donetsk State University of Internal Affairs*, issue 4 (104), 199-217. URL : <https://doi.org/10.33766/2786-9156.104.199-218>. [in Ukrainian].

17. Zakon Ukrainy "Pro zahal'noobov'yazkove derzhavne sotsial'ne strakhuvannya": vid 23.09.1999 r. No.1105-XIV. (1999). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy - Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 46-47, Art. 403. [in Ukrainian]

18. Zakon Ukrainy "Pro vidpustky": vid 15.11.1996 r. No.504/96-VR. (1996). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy - Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 2, Art. 4. [in Ukrainian]

19. Zakon Ukrainy "Pro okhoronu pratsi": vid 14.10.1992 r. No.2694-XII. (1992). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy - Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine*, No. 49, Art. 668. [in Ukrainian]

20. Zakon Ukrainy "Tsyvil'nyy kodeks Ukrainy ": vid 16.01.2003 r. No. 435-IV. (2003) *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy (VVR) - Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine (VVR)*, 40-44, art. 356. [in Ukrainian].

21. Zakon Ukrainy "Codeks zakoniv pro pracy Ukrainy" : vid 10 grudn. 1971 r. No. 332-VIII. (1971) *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy - Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 50, art. 375. [in Ukrainian].

22. Proekt Trudovogo kodeksu Ukrainy 27 grudn. 2014 No 1658, vklyucheno do po ryadku dennogo do drugogo chitanny 24 lipn. 2017. (2017) N. p. URL : https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=53221. [in Ukrainian]

23. Kravchenko, I. M. (2023). Shchodo klasyfikatsiyi vydiv osobystykh nemaynovykh prav pratsivnyka. *Visnyk Luhans'koho navchal'no-naukovoho instytutu imeni E.O. Didorenka Donets'koho derzhavnogo universytetu vnutrishnikh sprav*, *Bulletin of the Luhansk Educational and Scientific Institute named after E.O. Didorenko of the Donetsk State University of Internal Affairs*, issue 3 (103), 94-112. URL : <https://doi.org/10.33766/2524-0323.103>. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 05.03.2024

Kravchenko I., Ph.D in Law Associate Professor, Associate Professor, advocate, Associate Professor of the Department of Law and Public Administration of the Faculty of Social and Applied Sciences of the Institution of Higher Education "King Danylo University" (Ivano-Frankivsk, Ukraine)

CONCERNING THE CONCEPT AND SIGNS OF PERSONAL IMMOVABLE RIGHTS OF AN EMPLOYEE

The relevance of the article is due to the fact that with the transition to the information society, the gradual development of a person as an individual and, as a result, the growth of his self-esteem, under the influence of international European standards of personal and social life, the provision of personal non-property labor rights during work activities becomes more and more important a person.

The article examines the problem of defining the concept of personal non-property rights of an employee, which by their content are both a separate structural entity and a structural basic element, both of a separate group (class) of the system of personal non-property benefits of an individual, and in the general system of human rights. The essence and content of any social, legal phenomena, which are the personal non-property rights of employees, as relevant legal values, can be fully revealed only through the study of their characteristic objective features, which would reflect and ensure their internal differentiation and external unity.

Based on the analysis of the norms of national and prospective legislation, as well as the achievements of scientific opinion, the article provides a legal description of the concept of "personal non-property rights of an employee" in the course of his work. The issue of the possibility of normative definition and consolidation of the concept of personal non-property rights of an employee during their performance of their labor functions has been studied. The scientific novelty of the publication lies in the fact that the question of the determination of personal non-property rights of an employee is comprehensively investigated, taking into account their typical features, in accordance with the requirements of national legislation and in accordance with scientific achievements in this field.

Keywords: employer, employee, employment contract, personal non-property rights of an employee, personal non-property labor rights.

DOI: 10.33766/2786-9156.105.231-241

УДК: 331.556.4

Прогонюк Л. Ю., кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри публічного управління та адміністрування і міжнародної економіки Миколаївського національного аграрного університету (м. Миколаїв, Україна)

e-mail: progluda@i.ua

ORCID iD : [https:// orcid.org/0000-0003-0376-5079](https://orcid.org/0000-0003-0376-5079)

НАПРЯМИ ЩОДО РОЗВИТКУ ТРАНСКОРДОННОГО РИНКУ ПРАЦІ В КОНТЕКСТІ МІГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ

У статті відображено основні проблемні питання процесів транскордонної міграції населення українсько-словацького прикордоння та напрями щодо розвитку транскордонного ринку праці як чинника регулювання міграційних процесів.

Проведено дослідження понять «ринок» та «ринок праці», надавши трактування у вузькому та широкому значеннях. На підставі цього запропоновано трактувати транскордонний ринок праці як систему суспільних відносин, пов'язаних з узгодженням попиту та пропозиції трудових ресурсів, умов формування робочої сили, оплати праці та соціального захисту в рамках перехресного – прикордонної області. Визначено, що елементами транскордонного ринку праці є сукупний попит, який відображає загальну потребу економіки регіону в робочій силі, та сукупна пропозиція – усього економічно активного населення регіону.

Проаналізовано, що транскордонний ринок праці забезпечується через систему суспільних відносин, пов'язаних з узгодженням попиту та пропозиції трудових ресурсів, умов формування робочої сили, оплати праці та соціального захисту в рамках прикордонного регіону. Питання розвитку транскордонного ринку праці в частині регулювання міграційних процесів було ініційовано у співпраці по обидва боки кордону з місцевими громадами, неурядовими організаціями, адміністративними структурами, соціально-економічними партнерами, просування та реалізації спільних заходів та проєктів. У рамках транскордонної соціальної інтеграції запропоновано низку заходів для розвитку ефективного транскордонного ринку праці з метою стабілізації міграційних процесів у регіоні: вдосконалення системи інформаційного забезпечення транскордонного ринку праці, визначено форми сприяння розвитку транскордонного співробітництва, визначено заходи підтримки у сфері освіти та професійного розвитку для розвитку транскордонного ринку праці.

Ключові слова: транскордонний ринок праці, міграція, міграційні процеси, прикордонний регіон.

Постановка проблеми. З середини ХХ століття на всій території Західної Європи почався та інтенсивно розвивається процес інтеграції національних економічних, соціальних, правових та інституційних систем. Наприкінці століття в цьому процесі акценти змістилися на регіональні аспекти. У 1980-х роках регіональна політика Західної Європи стала важливою самостійною складовою нового напрямку інтеграційної політики – формування так званої Європи регіонів. Співробітництво прикордонних регіонів (транскордонне співробітництво)

стало найважливішим для розвитку регіональної та субрегіональної інтеграції в новій Європі.

Так між прикордонними регіонами сусідніх країн через різницю в рівнях соціально-економічного розвитку регіонів, заробітної плати, можливості самореалізації та нерівність працевлаштування, є робочі потоки, які часто набувають постійного і систематичного характеру. Міграція в межах кордонів транскордонного регіону є об'єктивним явищем і пов'язане з прагнення трудового мігранта до самоствердження та вдосконалення власного матеріального становище, а отже, лише будь-які заборони та перешкоди активізує нелегальні потоки, що, своєю чергою, спричинить зловживання з боку роботодавців.

До початку воєнних дій на території України найбільш поширеними факторами, що впливали на активність прикордонної трудової міграції мешканців, більшою мірою, західних регіонів країни в розвинені прикордонні регіони сусідніх держав – членів ЄС було підвищення соціальної мобільності населення прикордонних регіонів нашої країни, економічний спад, загострення соціальної кризи. Наразі пошквалена прикордонної трудової міграції мешканців не лише західних прикордонних регіонів країни, а і всіх інших пов'язане з активними бойовими діями на території України. Така ситуація так само посилила активний розвиток транскордонного ринку праці в межах прикордонних регіонів декількох сусідніх держав, у нашому випадку мова йтиме про Україну і Словаччину.

Людські ресурси та пропозиція робочої сили завжди були актуальні в різні часи і на всіх континентах. Проте умови праці та її належне соціальне забезпечення в різних сферах економічного життя суспільства в багатьох випадках далеко не найкращі. Оскільки життєвий простір населення прикордонних регіонів України не обмежений державним кордоном, то, незалежно від ступеня його проникності, потреби в робочій силі та пропозиції наших громадян, як раніше, так і зараз, задовольняються не тільки на внутрішньому, а й на транскордонних ринках. Через те актуальність нашого дослідження зумовлена саме посиленням транскордонних міграційних процесів та активізацією транскордонних ринків праці по периметру західного кордону України, тому зупинимось на межах українсько-словацького кордону в контексті перспектив розвитку транскордонного співробітництва.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням цього питання свого часу займався ряд українських науковців. Зокрема, О. Б. Соколовський зазначав про особливості транскордонної співпраці України і Словаччини в підвищенні інтенсивності соціально-економічного розвитку прикордонних регіонів; покращенні менеджменту на обох сторонах кордону; модернізації прикордонної інфраструктури [1, с. 117]. Крім того, М. О. Гусева у своїх наукових доробках порушувала проблематику інфраструктурного забезпечення транскордонних ринків на території західного прикордоння України та прилеглих прикордонних районів сусідніх країн, відмічаючи наявність на території Закарпатської області розвиненої системи логістичної інфраструктури, що є важливим елементом у сфері як транскордонних, так і міжнародних перевезень [2, с. 45].

М. В. Лізанець визначила базові принципи імплементації українсько-словацького транскордонного співробітництва і визначила пріоритети розвитку на ХХІ століття [3, с. 29]. Не применшуючи значимість кожного дослідження, усе ж такі питання розвитку транскордонних ринків праці, особливостей транскордонної міграції, шляхи подолання її негативних наслідків та виділення перспектив на майбутнє перебуває на початковому етапі. Ю. О. Цибульська досліджувала сутність транскордонної трудової міграції саме сільського населення [9, с. 139].

Формулювання цілей. Тому метою статті є формування напрямів щодо розвитку ефективного транскордонного ринку праці в контексті регулювання міграційних процесів на прикладі українсько-словацького транскордонного регіону. Для забезпечення виконання поставленої мети автор використав у дослідженні комплекс загальнонаукових і галузевих методів правових і суміжних із правом наук.

Виклад основного матеріалу. На початку дослідження маємо на меті зупинитись на розумінні понятійного апарату «ринку» та «ринку праці», адже одним з основних понять ринкової економіки є поняття ринку та його різновидів. Ринок значною мірою розглядається як система економічних відносин між продавцями і покупцями різних товарів чи послуг, або ж, як відповідна форма зв'язку між сторонами обміну, у результаті якого визначається ринкова ціна та відбувається зміна власника покупки. О. Загороднюк визначає сутність ринку, як середовище, де люди взаємодіють із приводу купівлі-продажу товарів, послуг за взаємоузгодженою ціною, оперуючи попитом і пропозицією. Автор за об'єктом обміну виділяє три види ринку: товарний ринок, фінансовий та ринок ресурсів, до останнього включається «ринок праці» на ряду з ринком капіталу, нерухомості, засобів виробництва [5, с. 287]. Зі свого боку І. Садченко, дослідивши сутність різних підходів до категорії «ринок», розглядає ринок як систему складних економічних відносин продавців і покупців за участю посередницьких структур, що функціонують та регулюються законом попиту та пропозиції, тим самим посилюючи конкуренцію [6, с. 111].

Якщо вести мову про ринок праці, то його трактування обумовлюється певними особливостями товару, адже маємо на увазі працю, покупцем виступає роботодавець, а продавцем працівник. Однак, знову знаходимо різні трактування цього поняття. На фоні величезної кількості наукових бачень цього поняття, ми розділяємо думку Л. Волянської-Савчук, яка пропонує розглядати ринок праці через різноманітні форми праці і специфічності робочої сили. Автор трактує це поняття як систему трудових відносин, що відображають рівень соціального розвитку і досягнутий баланс інтересів між всіма суб'єктами трудових правовідносин, комплексна поведінка яких простежується здебільшого через розподільну функцію [7, с. 26]. Також ринок праці прийнято розглядати у вузькому та широкому розуміннях. У вузькому значенні ринок праці – це система соціально-економічних відносин між роботодавцями, власниками засобів виробництва та населенням – власниками робочої сили, де перші мають попит на працю, а другі – на робочі місця, що є їх джерелом на існування. У широкому

розумінні, ринок праці – це система суспільних відносин, що регулюється нормою права та забезпечує нормальне відтворення й ефективне використання праці з відповідним винагородженням [8, с. 108].

Підсумовуючи викладене, пропонуємо розглядати транскордонний ринок праці як систему суспільних відносин, пов'язаних з узгодженням попиту та пропозиції трудових ресурсів, умов формування робочої сили, оплати праці та соціального захисту в рамках перехресного – прикордонної області. Основними елементами транскордонного ринку праці є сукупний попит, який відображає загальну потребу економіки регіону в робочій силі, та сукупна пропозиція – усього економічно активного населення регіону.

Перевагою такого ринку є те, що він функціонує в певних межах транскордонного об'єднання, діяльність якого передбачає розвиток та реалізація спільних програм і проєктів, спрямованих на вирішення конкретні завдання з урахуванням спільних економічних і соціальних проблем. Адже суттєво залежить вплив міграційних процесів на формування ринку праці від суспільно-географічних особливостей розвитку окремих територій: географічне положення, демографічна ситуація та економічні особливості системи впливу на силу і характер її прояву визначають напрям і тривалість дії [12, с. 96].

Слід відмітити, що 5 грудня 2000 року Словаччина та Україна підписали міжурядову угоду про транскордонне співробітництво, яка набула чинності 29 січня 2001 року [4]. Вважається, що початком українсько-словацького транскордонного співробітництва є приєднання Словаччини до ЄС. Стратегічним документом для України та Словацької Республіки є проєкт «Стратегія розвитку словацько-українського транскордонного співробітництва до 2020 року», розроблений у рамках завдань реалізації проєкту «Словацько-український культурний центр – формування та зміцнення співробітництва» між Пряшівською самоврядною територією та Закарпатською областю України» (Програма ЄС та ЄІСП «Угорщина-Словаччина-Румунія-Україна») (Європейський інструмент сусідства, 2015). У Стратегії зазначено, що прикордонні українські та словацькі території слід розглядати «як один регіон, розділений на дві окремі частини, які мають навчитися співпраці на всіх рівнях, що становлять взаємний інтерес». На основі цих принципів мета словацько-українського транскордонного регіону на середньострокову перспективу до 2020 року – сприяти досягненню сталого розвитку та покращенню якості життя населення прикордонних регіонів на обох сторонах кордону [11]. Наразі, вбачаємо за доцільне оновити міжурядову угоду про транскордонне співробітництво Словаччини України з належною розробкою нормативно-правових документів, що могли б забезпечити оцінку реальної ситуації на локальному, регіональному та загальнонаціональному рівнях та достатньо сприяли впорядкуванню міграційних потоків.

Однак, у довоєнний період суспільна ситуація, що складалася в межах українсько-словацького прикордоння, практично фіксувала той факт, що цей транскордонний регіон належить до регіонів, у яких постійно відбувається відтік освіченої молоді до регіонів з кращими умовами проживання, оплатою та умовами праці, тобто до регіону з розвинутою економікою. Наразі зрозуміло,

що такий потік міграції є вимушеним, бо пов'язаний із воєнними діями, люди шукають безпечний прихисток та належні умови проживання, можливість пошуку робочих місць. Звісно, таке явище носить негативний вплив і перш за все на економічний розвиток самих прикордонних регіонів та життєздатності їх населення. Це, перш за все, втрата кадрів, вилюднення та, врешті, деградація цих соціально незахищених верств населення.

Враховуючи несприятливу ситуацію на ринку праці прикордонних регіонів обох держав, варто підтримувати такі системні рішення, які зможуть забезпечити створення нових робочих місць у регіоні та, водночас, призвести до поступового вирішення проблеми з працевлаштуванням по обидва боки кордону. Знову відмітимо, що така співпраця може бути досягнута шляхом стимулювання та просування та здійснення спільних заходів, а також транскордонних проєктів. Як приклад, можна відмітити досвід польських управлінь зайнятості, що мав на направленні на скорочення наслідків безробіття у воеводствах. Ці заходи, зокрема, проявляються у пропозиції роботи та в активних формах скорочення безробіття, найбільш значущими з яких є направленні на інтервенційні та громадські роботи, що субсидуються Фондом праці, а також консультації з громадськістю щодо працевлаштування [2, с. 407].

Щодо громадських роботи в Словаччині визначаються на основі положень про соціальну зайнятість населення та організовуються центрами соціальної допомоги або неурядовими організаціями, наприклад, Центром зайнятості, соціальних питань та сім'ї (ÚPSVaR). Центр зайнятості, соціальних питань та сім'ї (ÚPSVaR) також надає підтримку громадянам України та членам їхніх сімей, які мають документ толерованого перебування на території Словачької Республіки з позначкою «Біженець». Ними надається можливість особам, які шукають роботу працевлаштуватися та забезпечити безробітних роботою. Подібний досвід є особливо актуальним для нашої країни і має бути використаний з метою професійної та соціальної інтеграції населення прикордонних регіонів нашої країни.

Ще одним фактором, який стимулює потенційних працівників до активного пошуку роботи, є консультування з працевлаштування безробітних, а також громадян, які відчувають труднощі з вибором професії. Сьогодні такі консультації проводять фахові консультанти, які є в службах зайнятості на території прикордонних регіонів Словаччини. Подібний досвід варто взяти на озброєння вітчизняним центрам зайнятості та активно застосовувати, щоб сприяти зменшенню безробіття в прикордонних регіонах нашої країни.

Важливо зазначити, що в рамках указаних заходів варто сприяти та розвивати співпрацю між транскордонними установами та організаціями ринку праці по обидва боки кордону, зокрема щодо поширення інформації не тільки серед вітчизняних, але й серед іноземних працівників і роботодавців. Для цього в обласних та місцевих центрах зайнятості відповідні спільні бази повинні бути сформовані по обидва боки кордону з повним списком потенційних роботодавців і претендентів отримати роботу на території транскордонного регіону.

І в цьому контексті слід зауважити, що фактори, які впливають на формування транскордонного ринку праці, мало чим відрізняються від тих, які впливають на будь-який регіональний ринок праці, але все ж таки мають свої особливості. Так для регіонального ринку праці особливостями є територіальні відмінності в природних умовах і ресурсах, ментальність, розвиток ринку житла, соціальна сфера, демографічна основа і економічний потенціал, то для визначення можливостей регулювання транскордонного ринку праці, слід виділити чотири рівневі фактори: 1) соціально-економічні (соціально-економічне становище, законодавча база, міграційна політика, соціальна політика, освітня політика); 2) локальні фактори [10, с. 98]. Більшість факторів, які діють на макrorівні, також впливають на формування регіональних ринків праці обох країн. Водночас існують додаткові чинники, що виникають уже на рівні конкретних регіонів і впливають на формування транскордонного ринку праці: розвиток основних галузей економіки та їх спеціалізація, рівень диверсифікації, ступінь розвитку матеріально-технічної бази виробництва, рівень організації праці, виробництва та управління, рівень розвитку прикордонної інфраструктури та інфраструктури транскордонного ринку праці, домовленості між суб'єктами транскордонного ринку праці тощо; 3) галузеві фактори визначаються особливостями формування внутрішнього ринку праці на рівні окремого підприємства. Наприклад, ступінь дотримання законодавства щодо працевлаштування трудових мігрантів та оплати їхньої праці, забезпечення соціальних гарантій, що своєю чергою, зумовлює виникнення легального та нелегального транскордонного ринку праці; 4) особисті чинники – поведінка окремого індивіда або групи людей (мотивація, цінності, потреби, рівень і якість життя працівника, його адаптаційні можливості та гнучкість до нових умов).

Не менш важливу роль на ринку праці відіграє дискримінація (вікова, гендерна) у транскордонному регіоні, вирівнювання шансів як чоловіків, так і жінок з перспективою отримати роботу. Слід також подбати про підтримку працевлаштування випускників без досвіду роботи та людей, старших за середній вік, які з тих чи інших причин зараз хочуть знайти своє місце роботи на транскордонному ринку.

Іншим фактором, який є ключовим з погляду ефективного соціально-економічного розвитку транскордонного регіону, і, відповідно, суттєво впливає на розвиток транскордонного ринку праці, є надання перспективної якісної загальної та професійної освіти в область. Досягнення цієї мети стане можливим завдяки визначенню широкого комплексу заходів у системі загальної, професійної та вищої освіти та спільними зусиллями реалізації цих заходів, зокрема, у сфері освіти та соціального захисту. Необхідні заходи мають бути спрямовані на підвищення якості освіти в регіоні, забезпечення широкого доступу до безперервної освіти та високої якості системи соціального захисту. Підтримка з боку місцевих органів державної влади транскордонного регіону має бути пріоритетом для співпраці у сфері освіти, зокрема у сфері підготовки до роботи та впровадження безперервної освіти.

Висновки. Таким чином, у розрізі відмічених напрямів розвитку транскордонного ринку праці в українсько-словацькому транскордонному регіоні, з метою врегулювання міграційних процесів, пропонуємо такі шляхи розв'язання цієї проблематики:

- підтримка на державному рівні періодичних спільних пілотних досліджень, наприклад, шляхом проведення опитувань на контрольно-пропускних пунктах, для отримання інформації про обсяги, напрями та структурні характеристики потоків потенційних працівників, з метою визначення спроможності транскордонної робочої сили ринку та можливість подальшого аналізу його стану та перспектив розвитку;

- з метою підвищення рівня обізнаності людей, які бажають працевлаштуватися по той бік кордону, доцільно організувати та вдосконалити роботу освітніх центрів, діяльність яких була б спрямована на проведення інформаційних семінарів про особливості культури та звичаїв сусідньої країни, тренінги з професійної та мовної підготовки цих осіб, а також надання їм юридичних консультацій; ці структури можуть діяти при центрах зайнятості або функціонувати незалежно, як окремі установи, на транскордонному ринку праці.

- розробка та реалізація спільних транскордонних проєктів та заходів на основі обміну вітчизняними практиками з метою посилення інтеграції транскордонного ринку праці;

- заохочення та підтримка ініціатив, а також обмін досвідом у сфері волонтерства з метою сприяння прямим контактам між мешканцями прикордонних регіонів суміжних держав, а також протидії явищу соціальної ізоляції осіб, які вибули з тих чи інших причин і зараз бажають повернутися на ринок праці;

- підтримка та розвиток спільної діяльності у сфері освіти, науки та соціального захисту з метою сприяння професійній та соціальній інтеграції мешканців транскордонного регіону, розвитку людських ресурсів та освіти спільного потенціалу на ринку праці.

- створення постійно діючих транскордонних тематичних мереж і груп партнерської співпраці служб зайнятості прикордонних регіонів суміжних держав та інших об'єктів інфраструктури ринку праці по обидва боки кордону;

- формування спільних робочих груп з метою дослідження та оцінки поточної ситуації на транскордонному ринку праці, розробки та впровадження спільної системи моніторингу з метою прогнозування ситуації на цьому ринку;

- стимулювання розподілу, а також розвиток співпраці з компаніями, які офіційно надають посередницькі послуги особам, котрі бажають працевлаштуватися за кордоном; співпраця з боку місцевої влади, зокрема, може проявлятися в наданні інформації таким структурам, допомозі в підвищенні кваліфікації їх персоналу, а також у налагодженні контактів з партнерами по той бік кордону та з посольства сусідніх країн;

- підтримка розвитку послуг, пов'язаних із працевлаштуванням у транскордонному регіоні.

- сприяння підвищенню кваліфікації агентств з працевлаштування по обидва боки кордону шляхом обміну інформацією про активний транскордонний ринок праці;

- створення умов та формування переліку можливостей для проведення спільних досліджень у сфері реформування освітньої галузі з метою підвищення ефективності системи освіти та реорганізації освітніх програм відповідно до потреб ринку праці, зокрема в регіоні, приділяючи особливу увагу можливостям інтеграції в суспільство соціально ізольованих верств населення.

Таким чином, реалізація цих заходів у рамках транскордонної соціальної інтеграції суттєво вплине на стабілізацію міграційних процесів у регіоні та, відповідно, розвиток ефективного транскордонного ринку праці, що, своєю чергою, сприятиме зниженню рівня безробіття та зменшенню явищ соціальної ізоляції населення транскордонного регіону. А обмін досвідом та підтримка спільних ініціатив між місцевою владою, неурядовими громадськими організаціями та соціально-економічними партнерами по обидва боки кордону дозволить досягти підвищення мобільності та гнучкості робочої сили в транскордонному регіоні, вирівнювання сприятиме поступовій адаптації працівників до потреб ринку праці в транскордонному просторі.

Подальшою перспективою для регіонів України та Словаччини є дослідження формату співпраці. Такими напрямками транскордонного співробітництва слід вивчати інноваційну, рекреаційну форму співпраці. Також не менш важливим подальшим дослідженням є сфера міжнародної логістики.

Використані джерела:

1. Соколовський О. Б. Особливості транскордонної співпраці України та Словаччини. *Актуальні проблеми політики*. 2022. Вип. 69. С. 116-123. DOI : <https://doi.org/10.32837/app.v0i69.1311>.

2. Гусева М. О. Розвиток інфраструктурного забезпечення транскордонних ринків. *Регіональна економіка*. 2012. № 1. С. 42-51.

3. Лізанець М. В. Українсько-словацьке транскордонне співробітництво: нові пріоритети розвитку у XXI столітті. *Регіональні студії*. 2017. Вип. 10. С. 29-33.

4. Угода між Урядом Словацької Республіки та Кабінетом Міністрів України про транскордонне співробітництво. Повідомлення Міністерства закордонних справ Словацької Республіки 172/2001. Зб. Міністерство внутрішніх справ Словацької Республіки. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/703_011#Text.

5. Загороднюк О. В. Теоретична сутність ринку, його функції та структурні складові. *Формування ринкової економіки*: зб. наук. праць. Спец. випуск, 2009. С. 279-288.

6. Садчикова І. Теоретичні засади обґрунтування сутності поняття «кредитний ринок». *Науковий вісник Полісся*. 2021. № 2(23). С. 105-121. DOI : [https://doi.org/10.25140/2410-9576-2021-2\(23\)-105-121](https://doi.org/10.25140/2410-9576-2021-2(23)-105-121).

7. Волянська-Савчук Л. В., Красовський В. О. Теоретичні засади ринку праці в економічній системі. *Економіка і організація управління*. 2019. № 1 (33) С. 21-32. DOI : <https://doi.org/10.31558/2307-2318.2019.1.3>.

8. Ринок праці в економічній системі : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. екон. спец. / Е. М. Лібанова, Д. П. Мельничук. Житомир: ЖПІ, 2002. 261 с.

9. Цибульська Ю. О., Крупін В. Є. Транскордонна трудова міграція сільського населення: особливості та шляхи вирішення проблем. *Вісник економічної науки України*. 2014. № 3 (27). С. 139-143.

10. Безуглий П. Г. Вплив державної політики на міграційні процеси в Україні (2010-2017 рр) : дис.. на здобуття наук. ступ. доктора філософії : за спеціальністю 052 «Політологія» (05 – Соціальні та поведінкові науки). Донецький національний університет імені Василя Стуса, м. Вінниця, 2019. С. 209.

11. Стратегія розвитку словацько-українського транскордонного співробітництва до 2020 року (зі спрямуванням на розвиток співробітництва між Пряшівським і Кошицьким самоврядуванням краями СР та Закарпатською областю України). Пряшів – Ужгород, 2014. 50 с. URL : <https://mobi.iardi.org/strategiya-rozvytku-slovaczko-ukrayin-skogo-transko-rdonnogo-spiro-bitnyctva-do-2020-roku/>.

12. Запухляк Н. Вплив трудової міграції на функціонування регіонального ринку праці (на прикладі Івано-Франківської області). *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету. Сер. Географія. Тернопіль*. № 2. 2005. С. 95-99.

References:

1. Sokolovskiy, O. B. (2022) OsoblivostI transkordonnoyi spivpratsi Ukrayini ta Slovachchini. *Aktualni problemi politiki - Actual problems of politics, issue 69, 116-123*. [in Ukrainian].

2. Guseva, M. O. (2012) Rozvitok infrastruktornogo zabezpechennya transkordonnih rinkiv. *Regionalna ekonomika - Regional economy, 1, 42-51*. [in Ukrainian].

3. Lizanets, M. V. (2017) Ukrayinsko-slovatske transkordonne spivroblitnistvo: novI prIoriteti rozvitku u XXI stolitti. *Regionalni studiyi - Regional studios, issue 10, 29-33*. [in Ukrainian].

4. Ugoda mizh Uryadom Slovatskoyi Respubliki ta Kabinetom Ministriv Ukrayini pro transkordonne spivroblitnistvo. Povidomlennya Ministerstva zakordonnih sprav Slovatskoyi Respubliki 172/2001. Zb. Ministerstvo vnutrishnih sprav Slovatskoyi Respubliki. (N.d.) N. p. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/703_011#Text. [in Ukrainian].

5. Zagorodnyuk, O. V. (2009) Teoretichna sutnIst rinku, yogo funktsiyi ta strukturnI skladovi. Formuvannya rinkovoYi ekonomiki : zb. nauk. prats. Spets. vi-pusk, 279-288. [in Ukrainian].

6. Sadchikova, I. (2021) Teoretichni zasady obgruntuvannya sutnosti ponyattya «kreditny rinoк». *Naukoviy visnik Polissya - Polissya scientific bulletin, 2(23), 105-121*. DOI : [https://doi.org/10.25140/2410-9576-2021-2\(23\)-105-121](https://doi.org/10.25140/2410-9576-2021-2(23)-105-121). [in Ukrainian].

7. Volyanska-Savchuk, L. V., Krasovskiy, V. O. (2019) Teoretichni zasady rinku pratsi v ekonomichnly sistemI. *Ekonomika i organizatsiya upravlinnya - Economics and management organization, 1 (33), 21-32*. DOI : <https://doi.org/10.31558/2307-2318.2019.1.3>. [in Ukrainian].

8. Rinoк pratsI v ekonomIchnly sistemI : navch. posIb. dlya stud. visch. navch. zakl. ekon. spets. (2002) / E. M. LІbanova, D. P. Melnichuk (Eds.) . Zhitomir: ZhiTi. [in Ukrainian].

9. Tsibulska, Yu. O., Krupin V. E. (2014) Transkordonna trudova mІgratslya sІl'skogo naselennya: osoblivostІ ta shlyahi virІshennya problem. *Visnik ekonomichnoyi nauki Ukrayini - Herald of economic science of Ukraine*, 3 (27), 139–143. [in Ukrainian].

10. Bezugliy, P. G. (2019) Vpliv derzhavnoyi politiki na migratsiyini protsesi v Ukrayini (2010-2017 rr). *Doctor's thesis*. Donetskii natsionalniy unіversitet Imeni Vasilya Stusa, m. Vinnitsya, 209. [in Ukrainian].

11. Strategiya rozvitku slovatsko-ukrayinskogo transkordonnogo spІvrobІtnitstva do 2020 roku (zi spryamuvannam na rozvitok spivrobІnitsva mizh Pryashivskim i Koshitskim samovryaduvannam krayami SR ta Zakarpatskoyu oblastyu Ukrayini). (2014) Pryashiv – Uzhgorod. N. p. URL : <https://mobi.iardi.org/strategiya-rozvytku-slovaczko-ukrayinskogo-transkordonnogo-spivrobitynytva-do-2020-roku/>. [in Ukrainian].

12. Zapuhlyak, N. (2005) Vpliv trudovoyi mІgratsiyi na funktsionuvannya regionalnogo rinku pratsi (na prikladi Ivano-Frankivskoyi oblasti). *Naukovi zapiski TernopІl'skogo natsionalnogo pedagogіchnogo unіversitetu. Ser. Geograflya. TernopІl - Scientific notes of Ternopil National Pedagogical University. Ser. Geography*, 2, 95-99. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 15.02.2024

Prohoniuk L., Department of Public Management and Administration and International Economy Mykolajiv National Agrarian University (Mykolajiv, Ukraine)

DIRECTIONS REGARDING THE DEVELOPMENT OF THE CROSS-BORDER LABOR MARKET IN THE CONTEXT OF MIGRATION PROCESSES

The article reflects the main problematic issues of the processes of cross-border migration of the population of the Ukrainian-Slovak border and directions for the development of the cross-border labor market as a factor in the regulation of migration processes.

A study of the concepts of "market" and "labor market" was carried out, providing interpretation in narrow and broad meanings, on the basis of which it was proposed to interpret the cross-border labor market as a system of social relations related to the coordination of demand and supply of labor resources, conditions for the formation of the workforce, payment labor and social protection within the cross-border region. It was determined that the elements of the cross-border labor market are aggregate demand, which reflects the general need of the region's economy for labor, and aggregate supply - the entire economically active population of the region.

It has been analyzed that the cross-border labor market is provided through a system of social relations related to the coordination of demand and supply of labor resources, conditions for the formation of the workforce, wages and social protection within the border region. The issue of the development of the cross-border labor market in terms of the regulation of migration processes was initiated in cooperation on both sides of the border with local communities, non-governmental organizations, administrative structures, socio-economic partners, promotion and implementation of joint activities and projects. Within the framework of cross-border social integration, a number of measures are proposed for the development of an effective cross-border labor market with the aim of stabilizing migration

processes in the region: improvement of the information support system for the cross-border labor market, forms of promotion of cross-border cooperation are defined, support measures in the field of education and professional development for the development of the cross-border market are defined labor

Keywords: cross-border labor market, migration, migration processes, border region.

DOI: 10.33766/2786-9156.105.241-253

УДК: 342.951:614.2

Руснак Л. М., кандидатка юридичних наук, доцентка, доцентка кафедри професійних та спеціальних правових дисциплін ПВНЗ «Буковинський університет» (Чернівці, Україна)

e-mail: rysnaklesya@gmail.com

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-6993-7745>

Теремецький В. І., доктор юридичних наук, професор, провідний науковий співробітник відділу міжнародного приватного права НДІ ППіП імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України (м. Київ, Україна)

e-mail: vladvokat333@ukr.net

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-2667-5167>

ПРАВОВА ПРИРОДА ТА ОСОБЛИВОСТІ НАДАННЯ МЕДИЧНИХ ПОСЛУГ ПРОФІЛЬНИМИ ТРУДОВИМИ КАДРАМИ: ВЕКТОР УКРАЇНСЬКОЇ ДОКТРИНИ

Наукове дослідження присвячене особливостям правового регулювання адміністративних і трудових відносин, які виникають під час надання медичних послуг медичними працівниками. Вивчено положення законодавства, які регулюють правові засади охорони здоров'я, ліцензування закладів охорони здоров'я, трудові відносини. Досліджено положення підзаконних нормативно-правових актів, які регулюють перелік лікарських посад, особливості тривалості робочого часу та відпусток медичних працівників окремих спеціальностей. Проаналізовано праці науковців, які досліджували вимоги до якості медичних послуг, захист прав пацієнтів та особливості правового регулювання трудових відносин медичних працівників.

Стверджено, що правовою основою надання медичних послуг профільними трудовими кадрами є законодавчі та підзаконні нормативно-правові акти, зокрема Кодекс законів про працю України й Основи законодавства про охорону здоров'я. З'ясовано, що в законодавстві закріплено визначення медичної послуги, вимоги до медичних працівників, а також особливості правового регулювання надання медичних послуг, а саме: заклади охорони здоров'я можуть працювати лише за наявності ліцензії; вимоги до якості медичних послуг закріплено в підзаконних нормативно-правових актах; під час надання медичних послуг необхідно забезпечити захист прав пацієнтів; окремою постановою Кабінету Міністрів України закріплено перелік лікарських посад у закладах охорони здоров'я; у законодавстві встановлено вимоги до кваліфікації медичних працівників, професійні права, обов'язки та правові обмеження; підзаконними актами Кабінету Міністрів України передбачено скорочений час і додаткові відпустки для лікарів багатьох спеціальностей; під час воєнного стану

можливе подовження тривалості робочого часу лікарів; за порушення трудових обов'язків медичні працівники можуть бути притягнуті до дисциплінарної або кримінальної відповідальності.

Ключові слова: медична послуга, правове регулювання, медичний працівник, трудові відносини, охорона здоров'я, лікар-спеціаліст, лікарські посади, Кодекс законів про працю України.

Постановка проблеми. Належне правове регулювання трудових відносин профільних медичних працівників є запорукою надання якісних медичних послуг. Умови праці профільних трудових кадрів у сфері медицини повинні забезпечувати можливість ефективного та якісного медичного обслуговування і відновлення працездатності. Законодавчі вимоги до якості медичних послуг також повинні забезпечувати захист прав пацієнтів. Перелічені фактори зумовлюють актуальність обраної теми дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика правового регулювання медичних послуг та трудових відносин медичних працівників неодноразово досліджувалася науковцями в галузі права. Так проблеми сутності та якості медичних послуг вивчали А. Г. Черноус [1, с. 43–47], О. Я. Коров'як [2, с. 54–59], Т. О. Нікітіна [3, с. 209–214], З. А. Загіней та Л. М. Шмаль [4, с. 51–67]. Питання забезпечення захисту прав пацієнтів, якості медичної допомоги, а також рівного доступу до медичних послуг і медикаментів досліджували І. В. Чеховська і В. І. Теремейський [5, с. 459–504] та О. С. Шукін [6, с. 197–205]. Особливостям правового регулювання трудових відносин медичних працівників присвятили свої праці Н. А. Литвин, І. А. Мацелюх, О. В. Артеменко [7, с. 230–235], С. В. Васильєв С. В. [8, с. 64–68], Н. А. Лугіна, В. С. Онофрей, К. С. Науменко [9, с. 154–158], В. А. Андрюнова [10, с. 64–67], М. В. Кокошко, В. І. Льопко [11, с. 254–257]. Праці вказаних науковців висвітлюють окремі аспекти обраної нами проблематики. Водночас комплексне дослідження особливостей надання медичних послуг профільними трудовими кадрами в юридичній науці не здійснювалося.

Формулювання цілей. Метою дослідження є висвітлення особливостей правового регулювання надання медичних послуг профільними трудовими кадрами.

Завдання дослідження передбачають:

1. Визначення правових вимог до якості медичних послуг.
2. Встановлення особливостей правового регулювання праці медичних працівників.
3. Узагальнення особливостей надання медичних послуг профільними трудовими кадрами.

Виклад основного матеріалу. Правові засади надання медичних послуг та трудових відносин медичного персоналу встановлені в Кодексі законів про працю України (далі – КЗпП) та Основах законодавства України про охорону здоров'я (далі – Основи), інших законодавчих і підзаконних нормативно-правових актах. Поняття і сутність медичних послуг закріплено і визначено як у законодавчих актах, так і розкрито в наукових дослідженнях.

Згідно з абз. 24 ч. 1 ст. 3 Основ, медичною є послуга, яка надається пацієнту закладом охорони здоров'я, реабілітаційним закладом або фізичною особою-підприємцем, яка зареєстрована та одержала в установленому законом порядку ліцензію на провадження господарської діяльності з медичної практики, та оплачується її замовником [12]. Зауважимо, що замовником, який оплачує медичні послуги, може бути як окрема людина в статусі пацієнта, так і держава.

Доктринальні визначення поняття «медична послуга» також відображені в наукових працях. Так, А. Г. Черноус розуміє медичну послугу як особливий різновид послуг, направлених на профілактику захворювань, підтримання та покращення стану фізичного або душевного здоров'я людини, що має визначену вартість [1, с. 46]. Тому однією з основних ознак медичних послуг є їх визначена вартість. О. Я. Коров'як визначає медичну послугу як особливе благо, корисність якого встановлюється в процесі споживання, спрямоване на відновлення втраченого здоров'я, лікування або істотне ослаблення здоров'я [2, с. 58]. У наведеному визначенні привертає увагу те, що дослідниця встановлює сутність медичної допомоги як засобу відновлення втраченого здоров'я. І. В. Чеховська та В. І. Теремецький під медичною послугою розуміють «діяльність, яка підлягає ліцензуванню, здійснюється послугодавцями – закладами охорони здоров'я чи ФОП, які займаються приватною медичною практикою за допомогою спеціальних заходів, користуючись професійними знаннями та відповідним медичним обладнанням, спрямована на діагностику, лікування та профілактику, лікування захворювання; надається на підставі укладання договорів про надання медичних послуг» [5, с. 486].

Т. О. Нікітіна визначає медичну послугу як домовленість про надання медичної допомоги, що може включати профілактику, діагностику, реабілітацію та лікування. При цьому серед ознак медичних послуг названо їх споживчий характер, тобто надання людині корисних благ, відповідність медичних послуг стандартам надання медичної допомоги, які діють у сфері охорони здоров'я. Також наголошено, що медична послуга є товаром на ринку інших різноманітних видів послуг, а всі відносини, які пов'язані з її наданням, мають вартісний характер. Тобто пацієнт може одержати медичну послугу як безоплатно в разі передбачення такої послуги програмою державних фінансових гарантій, так і на платній основі [3, с. 212].

Зауважимо, що Т. О. Нікітіна не лише наводить поняття медичної послуги, але й характеризує її ознаки. Отже, поняття «медична послуга» нею визначається через термін «медична допомога». Указані поняття, хоча й закріплені в законодавчому рівні в Основах, але достатньо схожі за змістом. Утім, важливо зауважити, що медичних послуг може надаватись декілька під час отримання медичної допомоги [5, с. 483]. З. А. Загинею та Л. М. Шмаль звертають увагу, що законодавство України використовує різні поняття у сфері медицини, зокрема «медична практика», «медичне обслуговування», «медична допомога», «медична послуга», що ускладнює розуміння термінології. Важко зрозуміти, яке поняття є загальним, а яке – частковим, а також у чому саме полягає різниця між наведеними термінами [4, с. 65].

Дійсно, проблема з'ясування сутності категоріального апарату у сфері медицини існує. На доктринальному рівні вона детально нами досліджена в іншій науковій публікації [13]. Утім, важливо зауважити, що послуга є категорією, якою позначено характер правового зв'язку між сторонами приватних відносин, а медична послуга є різновидом послуг, предметом якої є надання медичної допомоги або здійснення медичного втручання. Зі змістовного боку, медичні послуги мають різноманітну суто медичну спрямованість. З правового – є різновидом послуг, ґрунтуються на єдиних приватноправових засадах та регулюються переважно нормами цивільного законодавства, зважаючи на специфіку суб'єктів та об'єкта правовідносин [13, с. 83].

Вважаємо, що головною особливістю будь-якої медичної послуги є те, що вона є благом, спрямованим на відновлення втраченого здоров'я людини та лікування хвороби. При тому нині гострою є потреба в наданні державою суспільно значущих медичних послуг, їх належному правовому забезпеченні з пріоритетом на соціальну спрямованість [14, с. 12].

Визначення сутності терміна «медична послуга» має не лише теоретичне, але й практичне значення. Зокрема, згідно зі ст. 17 Основ, провадження господарської діяльності у сфері охорони здоров'я дозволяється лише за наявності ліцензії [12]. Ліцензійні умови провадження господарської діяльності з медичної практики (далі – Ліцензійні умови) встановлюють вимоги до якості медичних послуг. Згідно з п. 13 Ліцензійних умов, ліцензіат зобов'язаний надавати якісні медичні послуги відповідно до вимог клінічних протоколів та стандартів медичної допомоги, вести облік медичних послуг. Заклад охорони здоров'я, згідно з п. 19 Ліцензійних умов, за кожним місцем провадження медичної практики повинен розмістити перелік медичних послуг, який можуть отримати пацієнти [15]. Отже, законодавство встановлює певні вимоги до якості надання медичних послуг й особливості інформування пацієнтів про їх перелік.

У літературі неодноразово наголошувалося на потребі захисту прав пацієнтів під час надання медичних послуг, оскільки вони повинні бути захищеними від неналежного виконання лікарем своїх обов'язків [5, с. 450]. Дійсно, будь-яка медична помилка може призвести до завдання шкоди здоров'ю пацієнта. Згідно зі ст. 24-1 Основ, правові, економічні та організаційні основи захисту прав і законних інтересів пацієнтів повинні визначатися окремим законом [12]. Водночас відповідного законодавчого акта досі не прийнято.

Правовий статус та особливі умови праці медичних працівників також визначені законодавством України. О. С. Щукін стверджує, що правовий статус медичного працівника регулюється нормами трудового, адміністративного та кримінального права. Зокрема, трудове законодавство встановлює тривалість робочого часу і часу відпочинку медичних працівників, умови притягнення до дисциплінарної відповідальності. Адміністративне право регулює професійні права й обов'язки медичного працівника, правові обмеження в його діяльності. Кримінальне право встановлює умови кримінальної відповідальності медиків за ті злочини, які можуть бути вчинені під час професійної діяльності [6, с. 201].

Можна погодитися з ученим у тому, що норми різних галузей права встановлюють особливості трудової діяльності медичних працівників.

Поняття медичного працівника в Основах або Ліцензійних умовах провадження господарської діяльності з медичної практики (далі – Ліцензійні умови) не встановлено. Водночас, згідно зі ст. 34 Основ, лікуючий лікар – це лікар закладу охорони здоров'я або лікар, який провадить господарську діяльність із медичної практики як фізична особа-підприємець і який надає медичну допомогу пацієнту в період його обстеження та лікування [12]. Отже, лікарі можуть надавати медичну допомогу, як працюючи в закладі охорони здоров'я, так і на підставі статусу фізичної особи-підприємця.

Перелік лікарських посад у закладах охорони здоров'я затверджено наказом Міністерства охорони здоров'я України від 28.10.2002 № 385 «Про затвердження переліків закладів охорони здоров'я, лікарських посад, посад фармацевтів, посад фахівців з фармацевтичною освітою, посад професіоналів у галузі охорони здоров'я, посад фахівців у галузі охорони здоров'я, посад професіоналів з вищою немедичною освітою у закладах охорони здоров'я та посад професіоналів з вищою немедичною освітою, залучених до надання реабілітаційної допомоги у складі мультидисциплінарних реабілітаційних команд у закладах охорони здоров'я». Серед лікарських посад передбачено посади як керівників, так і лікарів-спеціалістів, зокрема, алергологів, бактеріологів, психіатрів, ендокринологів, гастроентерологів, імунологів, інфекціоністів, невропатологів, онкологів та інших [16]. Саме до переліченої категорії лікарів-спеціалістів у цьому дослідженні ми будемо застосовувати термін «профільні трудові кадри».

Умови провадження медичної діяльності, професійні права, обов'язки, пільги та правові обмеження в діяльності лікарів встановлені у ст.ст. 74–78 Основ. Зокрема, відповідно до ст. 74 Основ, провадити медичну діяльність можуть особи, які мають відповідну спеціальну освіту та відповідають єдиним кваліфікаційним вимогам [12]. Згідно з п. 25 Ліцензійних умов, відповідність спеціальним освітнім вимогам медичного працівника встановлюється документом про освіту державного зразка, сертифікатом лікаря-спеціаліста або посвідченням про присвоєння відповідної кваліфікаційної категорії з лікарських посад [15]. Отже, законодавчі і підзаконні нормативно-правові акти встановлюють вимоги до рівня освіти медичних працівників.

Надання медичних послуг повинно ґрунтуватися на професійних правах та обов'язках медичних працівників. Зокрема, згідно зі ст. 77 Основ, медичні працівники мають право здійснювати медичну діяльність відповідно до кваліфікації та спеціальності, належні умови професійної діяльності, вільний вибір апробованих форм, методів і засобів діяльності, страхування за рахунок державного бюджету та деякі інші. Відповідно до ст. 78 Основ, професійні обов'язки медичних працівників охоплюють зміцнення здоров'я людей, запобігання і лікування захворювань, своєчасне надання кваліфікованої медичної, лікарської допомоги, дотримання вимог професійної етики і деонтології, збереження лікарської таємниці, поширення наукових і медичних знань [12]. Саме цими правами і обов'язками повинні користуватися медичні працівники у своїй повсякденній

діяльності під час виконання трудових обов'язків з надання медичних послуг. У науковій літературі наголошено, що медичні працівники повинні бути обізнаними з правами й обов'язками для забезпечення свого правового захисту під час трудової діяльності [9, с. 234]. Погоджуючись із висловленою думкою, варто наголосити на провідній ролі професійних спілок у захисті трудових прав медичних працівників. Одночасно з правами й обов'язками медичних працівників законодавство також регулює і правові обмеження в їхній діяльності. Зокрема, згідно зі ст. 78-1 Основ, медичні працівники не мають право отримувати від фармацевтичних виробників зразки лікарських засобів і рекламувати їх пацієнтам. Тим більше медичним працівникам заборонено одержувати неправомірну вигоду від представників фармацевтичних компаній за поширення їх лікарських засобів серед пацієнтів закладів охорони здоров'я [12]. Подібні дії медичних працівників можуть бути кваліфіковані за ст. 354 КК України «Підкуп працівника підприємства, установи та організації». Медичним працівникам варто дотримуватися встановлених правових обмежень. Коментуючи подібні обмеження, встановлені для фармацевтичних працівників, С. В. Васильєв стверджує, що вони слугують для запобігання використанню своїх трудових обов'язків із корисливою метою особистого збагачення [8, с. 67]. Наведене твердження певною мірою характеризує сутність і призначення правових обмежень, встановлених для медичних працівників, оскільки це одні й ті ж обмеження.

Правове регулювання тривалості робочого часу і часу відпочинку медичних працівників також характеризується низкою особливостей. Згідно зі ст. 50 КЗпП України, встановлено нормальну тривалість робочого часу працівників, яка не може перевищувати 40 годин на тиждень. Відповідно до ст. 51 КЗпП України, передбачено можливість скорочення робочого часу для окремих спеціалістів певних професій [17]. Для лікарів окремих спеціальностей встановлено скорочений робочий час згідно з підзаконними нормативно-правовими актами. Перелік виробництв, цехів, професій і посад із шкідливими умовами праці, робота в яких дає право на скорочену тривалість робочого тижня, встановлено постановою Кабінету Міністрів України від 21.02.2001. Згідно з главою 32 «Охорона здоров'я» цього Переліку, скорочений робочий час тривалістю 36 годин встановлений для лікарів-фтизіатрів протитуберкульозних закладів, лікарів-психіатрів психіатричних лікарень, вірусологів, епідеміологів та бактеріологів, які працюють у відповідних лабораторіях органу санітарно-епідемічного нагляду. Окрім того, для лікарів, які працюють у патологоанатомічних відділеннях та бюро судово-медичної експертизи скорочений робочий час складає 30 годин на тиждень. Для різних спеціальностей лікарів-стоматологів робочий час складає від 33 до 39 годин на тиждень [18]. Таким чином, для лікарів певних спеціальностей, робота яких пов'язана з особливим психологічно-емоційним напруженням або є особливо небезпечною для здоров'я, встановлено скорочений робочий час.

Загальна тривалість відпустки для найманих працівників, згідно зі ст. 75 КЗпП України, становить 24 календарні дні. Водночас для лікарів окремих спеціальностей встановлено додаткові відпустки. Список виробництв, робіт, цехів, професій і посад, зайнятість працівників, у яких дає право на щорічні додаткові

відпустки за роботу зі шкідливими і важкими умовами праці та за особливий характер праці, встановлено постановою Кабінету Міністрів України від 17.11.1997 № 1290 «Про затвердження Списку виробництв, робіт, цехів, професій і посад, зайнятість працівників у яких дає право на щорічні додаткові відпустки за роботу зі шкідливими і важкими умовами праці та за особливий характер праці». Згідно з цим Списком, встановлено такі види додаткових відпусток: лікар-ветеринар, лікар медико-соціальної експертної комісії, епідеміолог, паразитолог, вірусолог, бактеріолог, сімейний лікар, терапевт, педіатр, акушер, гінеколог – 7 календарних днів, лікар-фтизіатр, анестезіолог, реаніматолог – 11 календарних днів, лікар – психіатр – 25 календарних днів, завідувачий психіатричною лікарнею або його заступник – 18 календарних днів [19]. Тож лікарі окремих спеціальностей мають право на додаткову відпустку в порівнянні із працівниками інших професій. Надання додаткових днів відпустки пов'язано з необхідністю тривалого відновлення працездатності після роботи з підвищеним психологічно-емоційним напруженням.

Наявність скороченого робочого часу та додаткові відпустки є однією із особливостей надання медичних послуг профільними трудовими кадрами, тобто медичними працівниками різних спеціальностей. М. В. Кокошко звертає увагу на можливість збільшення тривалості робочого часу працівників та скасування відпусток за умов воєнного стану. При цьому вказує на необхідність враховувати рівень втоми лікарів та можливість ефективно надавати медичну допомогу протягом тривалого часу без нормального відпочинку [11, с. 256]. Зауважимо, що особливості трудових відносин під час воєнного стану регулюються окремим законом України. Згідно зі ст.ст. 6 і 12 Закону України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану», припустимо збільшення тривалості робочого часу до 60 годин на тиждень та обмеження відпустки до 24 календарних днів на рік [20]. Водночас необхідно враховувати специфіку праці лікарів і необхідність належного відпочинку після інтенсивної праці.

Однією з умов надання медичних послуг є встановлення юридичної відповідальності за неналежне виконання трудових обов'язків медичним працівником. Зокрема, у Кримінальному кодексі України передбачено низку складів кримінальних правопорушень, які можуть бути вчинені медичним працівником: ст. 130 «Зараження вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної хвороби», ст. 133 «Зараження венеричною хворобою», ст. 134 «Незаконне проведення абортів або стерилізації», ст. 139 «Ненадання допомоги хворому медичним працівником», ст. 140 «Неналежне виконання професійних обов'язків медичним або фармацевтичним працівником», ст. 141 «Порушення прав пацієнта» [21]. Усі перелічені кримінальні правопорушення можуть бути вчинені медичним працівником під час виконання ним трудових обов'язків або надання медичних послуг.

Коментуючи проблеми притягнення медичних працівників до кримінальної відповідальності, Н. А. Лугіна зазначає, що в Україні немає єдиної методики визначення «недостатності» медичної допомоги, критеріїв неналежного виконання медичними працівниками професійних обов'язків, порівняльного рівня поведінки медичних працівників із варіантами лікування, а також критеріїв

знань та медичного досвіду медичних працівників. Це все дозволяє будь-якому «фахівцю» перекласти відповідальність із себе на апарат, непередбачувані реакції організму самого пацієнта за допомогою внесення виправлень до медичних карток, у тому числі історій хвороби та лабораторних результатів [9, с. 157]. Дійсно, перешкодою у кримінальному провадженні може бути необхідність у спеціальних медичних знаннях для оцінки рівня професійності лікаря, який підозрюється у вчиненні злочину. Професійна лікарська солідарність може завадити залученому спеціалісту зробити об'єктивну оцінку обставин вчинення кримінального правопорушення.

Заходи дисциплінарного стягнення, які можуть бути застосовані для працівників будь-яких професій, встановлені у ст. 147 КЗпП України. Такими заходами дисциплінарної відповідальності є догана і звільнення. В. А. Андропова наголошує, що жодних особливих стягнень, які можуть бути застосовані до медичних працівників, законодавство не передбачає [10, с. 66]. Водночас слід зауважити, що дисциплінарні порушення лікарів характеризуються певною специфікою, яка зумовлена характером роботи – наданням медичних послуг. Будь-які помилки в роботі можуть негативно позначитися на здоров'ї пацієнтів. Однак терміни «неналежне виконання обов'язків» та «недбале ставлення до своїх обов'язків» медичного працівника мають оціночний характер і можуть по-різному оцінюватися керівництвом закладу охорони здоров'я, уповноваженим застосовувати дисциплінарні стягнення.

Висновки. Правовою основою надання медичних послуг профільними трудовими кадрами є законодавчі і підзаконні нормативно-правові акти, зокрема Кодекс законів про працю України та Основи законодавства про охорону здоров'я. Низка підзаконних нормативно-правових актів регулює перелік лікарських посад, спеціальні вимоги до робочого часу й часу відпочинку медичних працівників.

Особливості правового регулювання надання медичних послуг полягають в наступному:

1. Заклади охорони здоров'я можуть працювати лише за наявності ліцензії.
2. Вимоги до якості медичних послуг встановлені в підзаконних нормативно-правових актах.
3. Під час надання медичних послуг необхідно забезпечити захист прав пацієнтів.
4. Перелік лікарських посад у закладах охорони здоров'я закріплено окремо постановою Кабінету Міністрів України.
5. Вимоги до кваліфікації медичних працівників, професійні права, обов'язки та правові обмеження встановлені в законодавстві України.
6. Скорочений час та додаткові відпустки для лікарів багатьох спеціальностей передбачено підзаконними актами Кабінету Міністрів України.
7. Під час воєнного стану можливо подовження тривалості робочого часу медичних працівників роботодавцем.
8. За порушення трудових обов'язків медичні працівники можуть бути притягнуті до дисциплінарної або кримінальної відповідальності.

Перспективи подальших наукових досліджень можуть полягати у формуванні пропозицій щодо внесення змін до законодавства, яке регулює умови надання медичних послуг медичними працівниками.

Використані джерела:

1. Чорноус А. Г. Актуальність проблеми розмежування понять «медична допомога» та «медична послуга». *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2016. Вип. 38. Т. 2. С. 43–47.
2. Коров'як О. Я. Забезпечення якості послуг у медичній галузі України. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія «Юридичні науки»*. 2018. Т. 29 (65). С. 54–59.
3. Нікітіна Т. О. Специфіка медичних послуг (допомоги) в контексті реформування системи медичного обслуговування населення. *Часопис Київського університету права*. 2021. № 2. С. 209–214.
4. Загіней З. А., Шмаль Л. М. Медична практика як дозволений вид діяльності в антикорупційному законодавстві України. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2017. № 2. С. 51–67.
5. Чеховська І. В., Теремецький В. І. Система гарантій захисту прав людини у приватних відносинах, що виникають у зв'язку із наданням медичних послуг (підр. 3.7). Приватно-правові засади захисту прав людини у соціальній державі: *монографія / за заг. ред. І. В. Чеховської*. Ірпінь: Державний податковий університет, 2023. С. 459–504. URL : <https://repository.ndippp.gov.ua/handle/765432198/625>
6. Шукін О. С. Проблеми визначення змісту права на якісну медичну допомогу за законодавством України. *Актуальні проблеми політики. Збірник наукових праць*. 2003. Вип. 17. С. 197–205.
7. Литвин Н. А., Мацелюх І. А., Артеменко О. В. Сучасний стан нормативно-правового забезпечення прав медичних працівників в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2023. Вип. 76. Ч. 1. С. 230–235.
8. Васильєв С. В. Правові обмеження як елемент правового статусу фармацевтичного працівника. *Право і безпека*. 2012. № 5. С. 64–68.
9. Лугіна Н. А., Онофрей В. С., Науменко К. С. Проблеми притягнення до кримінальної відповідальності медичних працівників. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2021. Вип. 6. С. 154–158.
10. Андропова В. А. Дисциплінарна відповідальність медичних працівників. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2019. № 3. С. 64–67.
11. Кокошко М. В., Льопко В. І. Права медичних працівників в умовах воєнного стану. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 9. С. 254–257.
12. Основи законодавства України про охорону здоров'я : Закон України від 19.11.1992 № 2801-ХІІ. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text> (дата звернення: 02.03.2024)
13. Teremetskyi V. I., Myronova G. A., Batryn O. V., Bodnar-Petrovska O. B., Andriienko I. S., Fedorenko T. V. Legal nature of medical services: specifics of ukrainian doctrine. *Georgian Medical News* (ISSN 1512-0112). 2024. No 1 (346) P. 80–87. URL : https://www.geomednews.com/Articles/2024/1_2024/80-87.pdf.
14. Teremetskyi, V. I., Myronova, G. A., Batryn, O. V., Udrenas, G. I., Makhmurova-Dyshliuk, O. P., & Yatskovyna, V. V. (2023). Legal Guaranteeing for Providing Socially Significant Medical Services During Martial Law and Post-War Recovery of Ukraine. *Journal of*

Law and Sustainable Development, 11(6), e1231. URL: <https://doi.org/10.55908/sdgs.v11i6.1231>; URL : <https://ojs.journalsdgo.org/jlss/article/view/1231/516>.

15. Ліцензійні умови провадження господарської діяльності з медичної практики : постанова Кабінету Міністрів України від 02.03.2016 № 285. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/285-2016-п>. (дата звернення: 01.03.2024)

16. Про затвердження переліків закладів охорони здоров'я, лікарських посад, посад фармацевтів, посад фахівців з фармацевтичною освітою, посад професіоналів у галузі охорони здоров'я, посад фахівців у галузі охорони здоров'я, посад професіоналів з вищою немедичною освітою у закладах охорони здоров'я та посад професіоналів з вищою немедичною освітою, залучених до надання реабілітаційної допомоги у складі мультидисциплінарних реабілітаційних команд в закладах охорони здоров'я : наказ МОЗ України від 28.10.2002 № 385. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0893-02> (дата звернення: 02.03.2024)

17. Кодекс законів про працю України : Закон України від 10.12.1971 № 322-VIII. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text>. (дата звернення: 01.03.2024)

18. Перелік виробництв, цехів, професій і посад із шкідливими умовами праці, робота в яких дає право на скорочену тривалість робочого тижня : постанова Кабінету Міністрів України від 21.02.2001 № 163. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/163-2001-п>. (дата звернення: 02.03.2024)

19. Про затвердження Списку виробництв, робіт, цехів, професій і посад, зайнятість працівників в яких дає право на щорічні додаткові відпустки за роботу із шкідливими і важкими умовами праці та за особливий характер праці : постанова Кабінету Міністрів України від 17.11.1997 № 1290. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1290-97-п>. (дата звернення: 01.01.03.2024)

20. Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану : Закон України від 15.03.2022 № 2136-IX. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2136-20> (дата звернення: 02.03.2024)

21. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>. (дата звернення: 01.03.2024)

References:

1. Chornous, A. H. (2016) Aktualnist problemy rozmezhuвання poniat «medychna dopomoha» ta «medychna posluha». *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriya «Pravo» – Scientific Bulletin of the Uzhhorod National University. Law series, issue 38, vol. 2, 43–47*. [in Ukrainian]
2. Koroviyak, O. Ya. (2018) Zabezpechennia yakosti posluh u medychnii haluzi Ukrainy. *Vcheni zapysky Tavriiskoho natsionalnoho universytetu imeni V. I. Vernadskoho. Seriya «Yurydychni nauky» – Scientific notes of the Tavra National University named after V. I. Vernadof Series «Legal Sciences», vol. 29 (65), 54–59*. [in Ukrainian]
3. Nikitina, T. O. (2021) Spetsyfika medychnykh posluh (dopomohy) v konteksti reformuvannia systemy medychnoho obsluhovuvannia naseleennia. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava – Journal of the Kyiv University of Law*, 2, 209–214. [in Ukrainian]
4. Zahynei, Z. A., Shmal, L. M. (2017) Medychna praktyka yak dozvolenyi vyd diialnosti v antykoruptsiinomu zakonodavstvi Ukrainy. *Naukovyi chasopys Natsionalnoi akademii*

prokuratury Ukrainy – Scientific journal of the National Academy of the Prosecutor's Office of Ukraine, 2, 51–67. [in Ukrainian]

5. Chekhovska, I. V., Teremetskiy, V. I. (2023) Systema harantii zakhystu prav liudyny u pryvatnykh vidnosynakh, shcho vynykaiut u zviazku iz nadanniam medychnykh posluh (pidr. 3.7). *Pryvatno-pravovi zasady zakhystu prav liudyny u sotsialnii derzhavi: monohrafiia – Private legal principles of human rights protection in the social state*. Irpin : Derzhavnyi podatkovyi universytet, 459–504. URL: <https://repository.ndipp.gov.ua/handle/765432198/625>. [in Ukrainian]

6. Shchukin, O. S. (2003) Problemy vyznachennia zmistu prava na yakisnu medychnu dopomogu za zakonodavstvom Ukrainy. *Aktualni problemy polityky. Zbirnyk naukovykh prats – Actual problems of politics. Collection of scientific works, issue 17*, 197–205. [in Ukrainian]

7. Lytvyn, N. A., Matseliukh, I. A., Artemenko, O. V. (2023) Suchasnyi stan norma tyvno-pravovoho zabezpechennia prav medychnykh pratsivnykiv v Ukraini. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Serii «Pravo» – Scientific Bulletin of the Uzhhorod National University. «Law» series, issue 76, part. 1*, 230–235. [in Ukrainian]

8. Vasyliev, S. V. (2012) Pravovi обмеzhennia yak element pravovoho statusu farmatsevtynchoho pratsivnyka. *Pravo i bezpeka – law and security*, 5, 64–68. [in Ukrainian]

9. Luhina, N. A., Onofrei, V. S., Naumenko, K. S. (2021) Problemy pryiahnennia do kryminalnoi vidpovidalnosti medychnykh pratsivnykiv. *Naukovyi visnyk publichnoho ta pryvatnoho prava – Scientific bulletin of public and private law, issue 6*, 154–158. [in Ukrainian]

10. Andronova, V. A. (2019) Dysyplinarna vidpovidalnist medychnykh pratsivnykiv. *Aktualni problemy vitchyznianoï yurysprudentsii – current problems of domestic jurisprudence*, 3, 64–67. [in Ukrainian]

11. Kokoshko, M. V., Lopko, V. I. (2022) Prava medychnykh pratsivnykiv v umovakh voiennoho stanu. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal – Legal scientific electronic journal*, 9, 254–257. [in Ukrainian]

12. Osnovy zakonodavstva Ukrainy pro okhoronu zdorovia : Zakon Ukrainy vid 19 lystopada 1992 roku № 2801-KhII. (1992) *Verkhovna Rada Ukrainy. Zakonodavstvo Ukrainy – Verkhovna Rada of Ukraine. Legislation of Ukraine*. N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text>. [in Ukrainian]

13. Teremetskiy, V. I., Myronova, G. A., Batryn, O. V., Bodnar-Petrovska, O. B., Andriienko, I. S., Fedorenko, T. V. (2024) Legal nature of medical services: specifics of ukrainian doctrine. *Georgian Medical News* (ISSN 1512-0112). No 1 (346) P. 80–87. URL : https://www.geomednews.com/Articles/2024/1_2024/80-87.pdf. [in English].

14. Teremetskiy, V. I., Myronova, G. A., Batryn, O. V., Udrenas, G. I., Makhmurova-Dyshliuk, O. P., & Yatskovyna, V. V. (2023). Legal Guaranteeing for Providing Socially Significant Medical Services During Martial Law and Post-War Recovery of Ukraine. *Journal of Law and Sustainable Development*, 11(6), e1231. URL : <https://doi.org/10.55908/sdgs.v11i6.1231>; URL : <https://ojs.journalsdsg.org/jlss/article/view/1231/516>. [in English].

15. Litsenziini umovy provadzhennta hospodarskoi diialnosti z medychnoi praktyky : postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 02.03.2016 № 285. (2016) *Zakonodavstvo Ukrainy – Verkhovna Rada of Ukraine. Legislation of Ukraine*. N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/285-2016-п>. [in Ukrainian]

16. Perelik likarskykh posad u zakladakh okhorony zdorovia : nakaz MOZ Ukrainy vid 28.10.2002 № 385. (2022) *Zakonodavstvo Ukrainy – Verkhovna Rada of Ukraine. Legislation of Ukraine*. N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0893-02>. [in Ukrainian]

17. Kodeks zakoniv pro pratsiu Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 10.12.1971 № 322-VII. (1971) *Zakonodavstvo Ukrainy – Verkhovna Rada of Ukraine. Legislation of Ukraine*. N. p. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text>. [in Ukrainian]

18. Perelik vyrobnytstv, tsekhiv, profesii i posad iz shkidlyvnyy umovamy pratsi, robota v yakykh daie pravo na skorochenu tryvalist robochoho tyzhnia : postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 21.02.2001 № 163. (2001) *Zakonodavstvo Ukrainy – Verkhovna Rada of Ukraine. Legislation of Ukraine*. N. p. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/163-2001-rr>. [in Ukrainian]

19. Spysok vyrobnytstv, robit, tsekhiv, profesii i posad, zainiatist pratsivnykiv v yakykh daie pravo na shchorichni dodatkovi vidpustky za robotu iz shkidlyvnyy i vazhkymy umovamy pratsi ta za osoblyvyi kharakter pratsi : postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 17.11.1997 № 1290. (1997) *Zakonodavstvo Ukrainy – Verkhovna Rada of Ukraine. Legislation of Ukraine*. N. p. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1290-97-rr>. [in Ukrainian]

20. Pro orhanizatsiiu trudovykh vidnosyn v umovakh voiennoho stanu : Zakon Ukrainy vid 15.03.2022 № 2136-ІКн. (2022) *Zakonodavstvo Ukrainy – Verkhovna Rada of Ukraine. Legislation of Ukraine*. N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2136-20>. [in Ukrainian]

21. Kryminalnyi kodeks Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 05.04.2001 № 2341-III. (2001) *Zakonodavstvo Ukrainy – Verkhovna Rada of Ukraine. Legislation of Ukraine*. N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> [in Ukrainian]

Стаття надійшла до редакції 03.03.2024

Rusnak L., PhD in Law, Associate Professor, Associate Professor of the Department of professional and special legal disciplines Private Higher Educational Institution «Bukovinian University» (Chernivtsi, Ukraine)

Teremetskyi V., Doctor in Law, Professor, leading researcher of the Department of International Private Law, Academician F.H. Burchak Scientific Research Institute of Private Law of the NALS of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

THE LEGAL NATURE AND PECULIARITIES OF THE PROVISION OF MEDICAL SERVICES BY PROFESSIONAL MEDICAL PERSONNEL: THE VECTOR OF UKRAINIAN DOCTRINE

This scholarly research is devoted to the peculiarities of the legal regulation of administrative and labor relations that arise in the course of providing medical services by medical professionals. The study examines legislative provisions governing the legal principles of health care, the licensing of health care institutions, and labor relations. Provisions of subordinate normative legal acts, which regulate the list of medical positions, the peculiarities of the working hours and vacation of medical workers of certain specialties, were investigated. The work of scientists who have researched the quality requirements for medical services, patient rights protection, and the peculiarities of legal regulation of medical workers' labor relations has been studied.

It is asserted that the legal basis for the provision of medical services by professional medical staff consists of legislative and subordinate normative legal acts, in particular, the Code of Labor Laws of Ukraine and the Fundamentals of Legislation on Health Care. The

research clarifies that the legislation establishes the definition of a medical service, requirements for medical workers, as well as the peculiarities of legal regulation of medical services provision, namely: health care institutions may operate only if they have a license; requirements for the quality of medical services are stipulated in subordinate normative legal acts; during the provision of medical services, it is necessary to ensure the protection of patients' rights; a separate resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine establishes a list of medical positions in health care institutions; legislation sets requirements for the qualifications of medical workers, professional rights, duties, and legal restrictions; subordinate acts of the Cabinet of Ministers of Ukraine provide for reduced working time and additional vacations for doctors of many specialties; during martial law, an extension of doctors' working hours may be possible; for violations of labor duties, medical workers can be held to disciplinary or criminal liability.

Keywords: medical service, legal regulation, medical worker, labor relations, health care, specialist doctor, medical positions, Code of Labor Laws of Ukraine.

Розділ V. ПРОБЛЕМИ БОРОТЬБИ ЗІ ЗЛОЧИННІСТЮ ТА ПРАВООХОРОННА ДІЯЛЬНІСТЬ

DOI: 10.33766/2786-9156.105.254-266

УДК: 343:3/7:004(075:8)

Абламський С. Є., кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінального процесу та організації досудового слідства факультету № 1 Харківського національного університету внутрішніх справ (м. Харків, Україна)

e-mail: ablamu4@gmail.com

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-4716-3985>

Романюк В. В., кандидат юридичних наук, доцент, декан факультету № 1 Харківського національного університету внутрішніх справ (м. Харків, Україна)

e-mail: awitalimon@gmail.com

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-6077-4591>

Абламська В. В., наукова співробітниця науково-дослідної лабораторії з проблем наукового забезпечення правоохоронної діяльності та якості підготовки кадрів Харківського національного університету внутрішніх справ (м. Харків, Україна)

e-mail: ablamskaviktoria@gmail.com

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-2415-7235>

КІБЕРЗЛОЧИННІСТЬ ТА ВИКОРИСТАННЯ ЦИФРОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ: СУЧАСНІ ВИКЛИКИ ПРАВООХОРОННІЙ СИСТЕМІ

У статті досліджено питання протидії кіберзлочинності та можливості застосування цифрових технологій у діяльності правоохоронних органів. Наголошено, що стрімкий розвиток інформаційних, технічних технологій зумовив не лише появу цифрових правовідносин, але й «породив» нові форми протиправної діяльності, зокрема й нові види кіберзлочинів. Визначено, що кіберзлочинність являє собою суспільно-шкідливе явище, тобто всі види інтернет-злочинів, що здійснюються у сфері інформаційних технологій (у віртуальному просторі). Кіберзлочинність в умовах російської агресії набула нових форм, адже злочинці досить часто створюють фейкові сайти типу Кабінету Міністрів України, «Дії», «єДопомога» та ін., що наносить шкоди як приватним, так і державним інтересам. Окремо акцентовано увагу на використанні електронних зображень як доказів у кримінальному провадженні. Визначено особливості сучасного етапу досудового розслідування комп'ютерних злочинів у частині законодавчого врегулювання електронних доказів, їх відображення та застосування в діяльності правоохоронних органів. Доведено, що перспективи подальшого розвитку питання щодо застосування цифрових технологій повинні здійснюватися в пошуку найбільш оптимальних та ефективних шляхів законодавчого врегулювання питань, пов'язаних із визначенням сутності «електронних доказів», процедури їх збирання, дослідження в суді, особливостей їх технічного відтворення тощо. Зроблено висновок, що доцільним було б закріпити у всіх процесуальних кодексах положення про те, що

© Абламський С. Є., Романюк В. В.,

Абламська В. В., 2024

у випадку зберігання інформації з електронним зображенням на двох або більше електронних носіях, кожен такий носій прирівнюється до оригіналу електронного документу.

Ключові слова: кіберзлочинність, цифрові технології, кіберзахист, електронний доказ, цифрові відображення.

Постановка проблеми. Бурхливий розвиток інформаційних технологій активізував питання не лише людського цифрового прогресу, цифровізації діяльності органів державної влади та надання різноманітних послуг громадянам, але й став поштовхом до появи нових форм протиправної діяльності, у тому числі у сфері кіберзлочинності. Відповідно, у сучасних умовах розвитку інформаційних технологій існування та подальший розвиток кіберзлочинів становить досить серйозну проблему для правоохоронних органів. Означене негативно впливає як на життєдіяльність фізичних та юридичних осіб, так і на об'єкти критичної інфраструктури, органи державної влади. Окрім прямої шкоди, кіберзлочинність є величезною перешкодою для цифрової довіри, значною мірою підживляючи переваги кіберпростору. Так, відповідно до статистичних даних Офісу Генерального прокурора за 2022 рік, органами правопорядку зареєстровано 3 415 кримінальних правопорушень у сфері інформаційних технологій, у 2021 році – 3 187 кримінальних правопорушень та у 2020 році – 2 498, що свідчить про суттєве зростання вчинення кримінальних правопорушень у сфері інформаційних технологій [1]. Тим паче, необхідно брати до уваги той факт, що російська агресія проти України значно розширила масштаби злочинності в мережі Інтернет, де в більшості випадків кіберзлочинність має російське коріння. Зокрема, під час спільного прес-брифінгу Ради національної безпеки і оборони України, Національного банку України та АТ «Київстар», що відбувся 15 лютого 2023 року, С. Демедюк, зазначив, що «на сьогодні агресор використовує будь-які інструменти, щоб заподіяти якомога більше шкоди Україні, та застосовує різноманітні гібридні засоби, у тому числі й кібершахрайство. Найпопулярнішим методом кібершахраїв під час війни став фішинг – збір персональної інформації громадян, у тому числі необхідної для доступу до фінансових акаунтів та облікових записів. Злочинці створюють фейкові сайти, маскуючи їх, наприклад, під портал Кабінету Міністрів України, різних міжнародних організацій, платформи «ЄДопомога», «Дія» тощо» [2]. Тож проблема кіберзлочинності та протиправного використання цифрових технологій є вельми актуальною, а визначення нових методів протидії зазначеним негативним явищам є одним із ключових для правоохоронної системи України. На сьогодні в історії розбудови української державності правоохоронні органи стикнулися з новими викликами у сфері протидії кіберзлочинності та використанні цифрових технологій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання протидії кіберзлочинності, дослідження цього явища як такого та застосування цифрових технологій у сфері запобігання кіберзлочинам неодноразово ставали предметом наукового пошуку й дискусій серед правників. Окремі проблемні питання досліджуваної тематики знайшла своє втілення в працях вітчизняних науковців. Так, наприклад, О. Пфо проаналізував основні поняття і класифікація кіберзлочинності [3];

І. Європіна приділила увагу видам протиправних діянь у сфері новітніх інформаційних технологій [6]; С. Мазуренко висвітлив правові проблеми забезпечення кібербезпеки та протидії кіберзлочинності [7]; І. Каланча розглядала питання щодо застосування копій електронної інформації як доказу в кримінальному провадженні [12]; М. Гуцалок та П. Антонюк розглянули сутність електронної (цифрової) інформації та процесуальну можливість її використання як джерела доказів в кримінальному провадженні [14; 15]; Л. Перцова-Тодорова визначила поняття «електронних доказів» під час розслідування кіберзлочинів [18]; А. Ратнова вивчила кримінальні процесуальні та криміналістичні основи використання електронних документів у доказуванні [19]; О. Можаяв, В. Пересічанський та В. Рог проаналізували проблемні аспекти протидії кіберзлочинам, на підставі чого визначив перспективи використання ГРІД-мереж у діяльності Національної поліції України у сфері протидії кіберзлочинності [21]. Звісно, наукові пошуки не обмежуються напрацюваннями згаданих авторів. Не викликає сумнівів, що й інші наукові надбання мають вагомe значення, проте в умовах інтенсивної інформаційної атаки зі сторони країни-агресора існує вельми нагальна потреба в перегляді низки положень щодо застосування цифрових технологій у сфері протидії кіберзлочинності.

Формулювання цілей. Метою статті є аналіз сучасного стану протидії кіберзлочинності та використання цифрових технологій у діяльності правоохоронних органів. Відповідно до окресленої мети, під час дослідження необхідно розв'язати такі завдання: проаналізувати категорію кіберзлочинності; визначити особливості застосування цифрових технологій під час протидії кіберзлочинам.

Виклад основного матеріалу. Ведучи мову про кіберзлочинність як суспільно-шкідливе явище, ми повинні мати на увазі всі види інтернет-злочинів, що здійснюються у сфері інформаційних технологій (у віртуальному просторі). Злочинність у віртуальному просторі є відносно новим явищем, але частина злочинів, скоєних у сфері інформаційних технологій, – це всім відомі вимагання, крадіжки, шахрайства тощо. Тобто, ті кримінальні правопорушення, що породили такі поняття, як віртуальний простір, кіберзлочинність, комп'ютерний злочин, кібертероризм тощо, але які необхідно відмежувати один від одного та суміжних понять. Зокрема, під кіберзлочинністю прийнято розуміти незаконні дії, що здійснюються людьми, які застосовують інформаційні технології для своїх злочинних цілей [3, с. 33; 4].

З теоретичної та практичної точки зору визначальним є розуміння кіберзлочинності, визначене на рівні Закону України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України» від 5 жовтня 2017 р. № 2163-VIII [5], де законодавець оперує такими поняттями, як кіберінцидент, кібератака, кіберзагроза, кіберзлочин або комп'ютерний злочин, які визначається законодавцем як суспільно небезпечне винне діяння у кіберпросторі та/або з його використанням, відповідальність за яке передбачена законом України про кримінальну відповідальність та/або яке визнано злочином міжнародними договорами України; та кіберзлочинність як сукупність кіберзлочинів [5]. Як бачимо, законодавець кіберзлочинність розуміє як сукупність одного та більше кіберзлочинів. У цьому контексті

звернемо увагу на п. 14 доповіді комітету II десятого конгресу ООН 2000 р. з попередження злочинності і поведження з правопорушниками, де зазначено, що існує дві категорії інформаційних злочинів: по-перше, це кіберзлочини у вузькому розумінні («комп'ютерні» злочини) – будь-яке протиправне діяння, здійснюване шляхом електронних операцій, метою якого є подолання захисту комп'ютерних систем і оброблюваних ними даних; по-друге, кіберзлочини в широкому розумінні (злочини, пов'язані з використанням комп'ютерів) – будь-яке протиправне діяння, що вчинюється шляхом або в зв'язку з комп'ютерною системою або мережею, включаючи такі злочини, як незаконне зберігання, пропускання або розповсюдження інформації через комп'ютерні системи або мережі [6; 7, с. 576]. Своєю чергою, у Конвенції про кіберзлочинність від 23.11.2001 р. передбачено чотири групи злочинів, пов'язаних із використанням комп'ютерних технологій як інструменту їх учинення. До першої групи віднесено злочини проти конфіденційності, цілісності й доступності комп'ютерних даних і систем (протизаконний доступ, протизаконне перехоплення, вплив на дані, вплив на функціонування системи, а також протизаконне використання пристроїв і комп'ютерних програм). До другої – злочини, пов'язані з використанням комп'ютерних засобів (підроблення, шахрайство). До третьої групи віднесено злочини, пов'язані зі змістом даних. До четвертої – злочини, пов'язані з порушенням авторського права та суміжних прав [8].

Ведучи мову про кіберзлочинність як суспільно-небезпечне діяння, зазначимо, що в розділі XVI «Кримінальні правопорушення у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електров'язку» Кримінального кодексу України визначено перелік видів кіберзлочинів. Зокрема, до останні віднесено: несанкціоноване втручання в роботу інформаційних (автоматизованих), електронних комунікаційних, інформаційно-комунікаційних систем, електронних комунікаційних мереж (ст. 361 КК); створення з метою протиправного використання, розповсюдження або збуту шкідливих програмних чи технічних засобів, а також їх розповсюдження або збут (ст. 361-1 КК); несанкціоновані збут або розповсюдження інформації з обмеженим доступом, яка зберігається в електронно-обчислювальних машинах (комп'ютерах), автоматизованих системах, комп'ютерних мережах або на носіях такої інформації (ст. 361-2 КК); несанкціоновані дії з інформацією, яка оброблюється в електронно-обчислювальних машинах (комп'ютерах), автоматизованих системах, комп'ютерних мережах або зберігається на носіях такої інформації, вчинені особою, яка має право доступу до неї (ст. 362 КК); порушення правил експлуатації електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), автоматизованих систем, комп'ютерних мереж чи мереж електров'язку або порядку чи правил захисту інформації, яка в них оброблюється (ст. 363 КК); перешкоджання роботі електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), автоматизованих систем, комп'ютерних мереж чи мереж електров'язку шляхом масового розповсюдження повідомлень електров'язку (ст. 363-1 КК) [9].

У процесі протидії, документування та розслідування наведених кримінальних правопорушень одним із важливих питань є використання електронних зображень як доказів у кримінальному провадженні, про що неодноразово наголошували науковці та практики. Так, наприклад, Ю. Орлов та С. Чернявський зауважують, що «дослідження змісту електронного відображення та інформації в сервісних опціях операційної системи про нього надає можливість установити: подію кримінального правопорушення (наприклад, виявляючи сайт із забороненим контентом або з контентом, оприлюднення якого обмежено законом); особу правопорушника (зокрема, шляхом встановлення його фізичної адреси за IP-адресою комп'ютера, вивчення даних його акаунта); спосіб, обставини вчинення злочину (наприклад, аналізуючи зміст електронного листування, результати моніторингу банківських рахунків тощо); характер і розмір шкоди, завданої злочинцем, яка може полягати в порушенні функціонування певних електронних відображень, неправомірному перерахуванні електронних грошових коштів, передплаті ненаданих послуг (товарів), підробленні документів, порушенні авторських прав тощо. Вивчення слідчим електронного відображення також дає змогу підтвердити факти, раніше встановлені іншими доказами, й отримати аргументи для спростування фактів, що належать до інших слідчих версій [10, с. 14]. Тим часом О. Метелев зауважує, що при збиранні цифрової інформації, яка має доказове значення для кримінального провадження, закономірно виникають такі проблемні питання: правова регламентація участі спеціаліста; оформлення процесуальних рішень; технічне забезпечення слідчих; достовірність отриманої цифрової інформації; правовий статус відомостей, отриманих із інформаційно-телекомунікаційних мереж, зокрема глобальної мережі Інтернет [11, с. 228].

Сьогодні під час розслідування кіберзлочинів у ході проведення слідчих (розшукових) дій перед слідчим стає питання щодо збору електронної інформації, яка в подальшому може бути використана як доказ. З цього приводу І. Г. Каланча зауважує, що під час слідчих (розшукових) дій фіксація доказів з електронних носіїв збирання інформації, що міститься на них, може здійснюватися двома способами: 1) вилученням носія або інформаційної системи, до якого він входить; 2) копіюванням інформації, що зберігається на відповідному електронному носії. Вилучення як класичний спосіб збирання доказів у формі матеріальних об'єктів, до яких належать електронні носії та інформаційні системи, попри всі очевидні переваги, має низку недоліків. Зокрема, це стосується випадків неможливості вилучення або неефективності дослідження електронних носіїв після вилучення в разі загрози зупинення критично важливих функцій бізнес-процесів або наявності шифрування тощо. Альтернативою є збирання інформації, що міститься в електронному носії, як доказу в кримінальному провадженні, шляхом виготовлення копії такої інформації [12, с. 336-337]. У цьому аспекті зауважимо, що, відповідно до положень КПК України, «у разі необхідності, слідчий чи прокурор виготовляє за допомогою технічних, програмно-технічних засобів, апаратно-програмних комплексів копії інформації, що міститься в інформацій-

них (автоматизованих) системах, електронних комунікаційних системах, інформаційно-комунікаційних системах, комп'ютерних системах, їх невід'ємних частинах. Копіювання такої інформації здійснюється із залученням спеціаліста. На вимогу володільця особа, яка здійснює тимчасове вилучення комп'ютерних систем або їх частин, залишає йому копії інформації з таких комп'ютерних систем або їх частин (за наявності технічної можливості здійснення копіювання) з використанням матеріальних носіїв володільця комп'ютерних систем або їх частин. Копії інформації з комп'ютерних систем або їх частин, які вилучаються, виготовляються з використанням технічних засобів, програмно-технічних засобів, апаратно-програмних комплексів володільця із залученням спеціаліста (пп. 2, 3 ч. 2 ст. 168); Дублікат документа (документ, виготовлений таким самим способом, як і його оригінал), а також копії інформації, у тому числі комп'ютерних даних, що міститься в інформаційних (автоматизованих) системах, електронних комунікаційних системах, інформаційно-комунікаційних системах, комп'ютерних системах, їх невід'ємних частинах, виготовлені слідчим, прокурором із залученням спеціаліста, визнаються судом як оригінал документа (ч. 4 ст. 99)» [13]. Відтак у КПК України з'явився альтернативний спосіб збирання інформації, що має електронну форму, – збирання доказів, що мають електронну форму шляхом копіювання інформації, для якого передбачено процесуальну форму, що можна представити як формулу: «копія інформації × (слідчий або прокурор + спеціаліст) = оригінал документа» [12, с. 337].

Зважаючи на особливості природи та сутність електронної (цифрової) інформації, фактичні дані, зафіксовані в такій формі, поряд із «традиційними» доказами повинні відповідати умовам належності та допустимості для встановлення наявності чи відсутності фактів та обставин, що мають значення для кримінального провадження. Це означає, що має бути чітка процесуальна визначеність як процесуального місця такої інформації, так і порядку її збирання, оцінки й перевірки [14, с. 120; 15, с. 39]. Тож у реаліях сьогодення виникає необхідність запровадження відповідної процесуальної регламентації електронних доказів. До того ж дослідники небезпідставно зазначаються, що необхідність забезпечення процесуальної спроможності електронних доказів у кримінальному провадженні продиктована схваленням Радою Європи 17 листопада 2021 року Другого додаткового протоколу до Конвенції про кіберзлочинність про посилене міжнародне співробітництво [16]. Оскільки Другий додатковий протокол скерований на забезпечення ефективності заходів кримінального правосуддя щодо кіберзлочинців та збору доказів в електронній формі в рамках міжнародного співробітництва, то й унормування понятійного апарату щодо таких доказів та відповідної процесуальної процедури використання їх в процесі доказування на державному рівні виступатиме запорукою узгодженості та злагодженості в міжнародному правовому просторі під час надання взаємної правової допомоги [14, с. 121].

Окремим аспектом, який заслуговує на увагу, є застосування цифрових технологій технічного спрямування, що полегшує органам правопорядку здій-

сновати заходи щодо протидії кіберзлочинності. Наприклад, досвід застосування цифрових технологій у сфері протидії злочинності в Колумбії свідчить, що в цій державі на законодавчому рівні врегульовано питання електронних доказів та визначено базові принципи щодо придатності фактичних даних, якими є нейтральність, цифрова технологія та еквівалентність. У Законі Колумбії № 527 від 1999 р., що регулює питання протидії кіберзлочинності, встановлена можливість надання електронних доказів у його формі «оригіналу», тобто в цифровому форматі, а також у друкованому або фізичному. Незалежно від формату подання, він матиме однакову силу як доказ у суді. Законодавець визначив, що достовірність доказу полягає в тому, що він є як такий, знаходить автентичне вираження на сайті або комп'ютері, який його генерує (тобто залишається неушкодженим) [17, с. 264, 265]. Проте, незважаючи на врегульований процес визначення електронних доказів допустимими, законодавство Колумбії не містить поняття «електронних доказів».

Варто згадати про законодавчий і правозастосовний досвід Сполучених Штатів Америки, де електронні докази як юридичне явище активно розвивається як окремий інститут доказового права. Електронними доказами в цій країні визнаються аудіо- та відеозаписи, фотографії, електронні документи, мобільний телефон, текстові повідомлення, персональний комп'ютер, електронний накопичувальний носій, дані інтернет-трафіку тощо [18, с. 244; 19].

Заслуговує на увагу позитивний досвід Індонезії щодо протидії кіберзлочинності з використанням цифрових технологій. Уряд цієї країни через швидкий розвиток технологічного прогресу та кіберзлочинності вжив багатьох заходів для того, щоб захистити громадян від інтернет-злочинів і кіберзлочинів, прийнявши відповідні нормативні та законодавчі акти. Кіберзакон в Індонезії був створений шляхом об'єднання трьох основних сфер: право інформатики, право ЗМІ та право телекомунікацій. Громадська (публічна) зона кіберправа охоплює кіберзлочинність, захист даних і конфіденційність споживачів, а приватна сфера кіберправа охоплює електронні контракти, інтелектуальну власність та будь-яку електронну комерцію як така. Ці закони мають багато цілей і встановлюють відповідальність за те, як люди використовують, спілкуються та взаємодіють через інтернет [20, с. 122-123]. Як бачимо, в Індонезії на законодавчому рівні врегульовано питання щодо протидії кіберзлочинності та захисту інформації, де застосовуються відповідні цифрові технології захисту.

Під час протидії кіберзлочинності важливе значення має застосування Grid-мереж. Технології Grid-мереж дали можливість виконувати програмні коди на одному або відразу декількох «чужих» комп'ютерах, стали всюди доступними сховища даних із структурованою (бази даних) і неструктурованою (файли) інформацією, джерела даних (датчики, інструменти спостереження) і програмно керовані пристрої [21, с. 69]. Ідейною основою технології Grid є об'єднання ресурсів шляхом створення комп'ютерної інфраструктури нового типу, що забезпечує глобальну інтеграцію інформаційних і обчислювальних ресурсів на основі мережевих технологій і спеціального програмного забезпечення проміжного рівня (між базовим і прикладним програмним забезпеченням), а також набору

стандартизованих служб для забезпечення надійного спільного доступу до географічно розподілених інформаційних і обчислювальних ресурсів: окремих комп'ютерів, кластерів, сховищ інформації і мереж [22, с. 123]. Дана модель кіберзахисту покликана захистити та передбачити можливість кібератак на такі важливі об'єкти, як об'єкти критичної інфраструктури, державних сайтів, банківські системи тощо. У 2021 р. Національний координаційний центр кібербезпеки при РНБО спільно з проєктом USAID «Кібербезпека критично важливої інфраструктури України» провели заходи із кіберзахисту об'єктів критичної інфраструктури «Grid NetWars», де в основі було застосування Grid-мережі, тобто цілісного сервісу збору та обробки інформації. Опанування технікою Grid Net Wars дозволяє здобути передовий досвід у сфері ідентифікації та протидії кібератакам на критичну інфраструктуру України та підвищить готовність українських фахівців до реагування на кіберінциденти будь-якої складності [23].

Враховуючи викладене, слід зазначити, що процес протидії кіберзлочинності охоплює досить місткий об'єм питань, які необхідно врегулювати (електронні докази, програмне забезпечення систем аналізу, обробки та зберігання інформації, захист даних тощо).

Висновки. Кіберзлочинність являє найбільшу загрозу дестабілізаційного впливу на життєвоважливі процеси як суспільного життя, так і державної діяльності. Російська агресія проти України зумовила більш інтенсивний пошук нових форм та методів протидії цим негативним явищем, а також поставила на порядок денний питання щодо законодавчого врегулювання низки питань, пов'язаних із протидією кіберзлочинності.

Відтак перспективи подальшого дослідження мають полягати в пошуку найбільш оптимальних та ефективних шляхів законодавчого врегулювання питань, пов'язаних із визначенням сутності поняття «електронні докази», процедури їх збирання, дослідження в суді, особливостей їх технічного відтворення тощо. Також вбачається доцільним розроблення єдиного підходу до розуміння поняття «копія електронного доказу» та можливості його використання в суді як доказу. У цьому аспекті доцільним було б закріпити у всіх процесуальних кодексах положення про те, що у випадку зберігання інформації з електронним зображенням на двох або більше електронних носіях кожен із них прирівнюється до оригіналу електронного документу.

Використані джерела:

1. Продан Т. Кіберзлочинність: виклики часу. *Chernivtsi law school : caim*. 2023. URL : <https://law.chnu.edu.ua/kiberzlochyn-nist-vyklyky-chasu/#:~:text=%D0%97%D0%BE%D0%BA%D1%80%D0%B5%D0%BC%D0%B0%2C%20%D0%B7%20%D0%BE%D0%B3%D0%BB%D1%8F%D0%B4%D1%83%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%B8%D1%87%D0%BD%D0%B8%D1%85%20%D0%B4%D0%B0%D0%BD%D0%B8%D1%85,%D0%B1%D1%96%D0%BB%D1%8C%D1%88%D0%B5%20%D0%BF%D0%BE%D1%80%D1%96%D0%B2%D0%BD%D1%8F%D0%BD%D0%BE%20%D0%B7%202020%20%D1%80%D0%BE%D0%BA%D0%BE%D0%BC>
2. Фейки, фішинг, крадіжка грошей із карт: у кібершахрайства в Україні російське коріння. *Фокус: електронне видання : сайт*. URL : <https://focus.ua/uk/econo>

mics/550155-feyki-fishing-kraza-deneg-s-kart-u-kibermoshennichestva-v-ukra-ine-ros-siyskie-korni.

3. Пффо О. М. Основні поняття і класифікація кіберзлочинності. *Актуальні задачі та досягнення у галузі кібербезпеки* : матеріали Всеук. наук.-практ. конф. (23-23 лист. 2016 р.). М. Кропивницький. С. 33-34. URL : <https://core.ac.uk/download/pdf/84825482.pdf>.

4. Tropina T. Self- and Co-regulation in Fighting Cybercrime and Safeguarding Cybersecurity. In: Jähnke at al. (eds.), «Current Issues in ITU Security», Duncker & Humblot, Berlin, 2012.

5. Про основні засади забезпечення кібербезпеки України : закон України від 05.10.2017 № 2163-VIII. *База даних. Відомості Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-19#Text>. (дата звернення: 12.01.2024)

6. Європіна І. В. Види протиправних діянь у сфері новітніх інформаційних технологій. *Вісник академії адвокатури України*. 2010. № 3. С. 129.

7. Мазуренко С. В. Правові проблеми забезпечення кібербезпеки. URL : <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/21618/%D0%9C%D0%B0%D0%B7%D1%83%D1%80%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE%20%D0%A1.%20%D0%92.%20%D0%9F%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%BE%D0%B2%D1%96%20%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%B1%D0%BB%D0%B5%D0%BC%D0%B8%20%D0%B7%D0%B0%D0%B1%D0%B5%D0%B7%D0%BF%D0%B5%D1%87%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F%20%D0%BA%D1%96%D0%B1%D0%B5%D1%80%D0%B1%D0%B5%D0%B7%D0%BF%D0%B5%D0%BA%D0%B8.pdf?sequence=1&isAllowed=y>.

8. Ткачук М. Поняття кіберзлочинності в українському та міжнародному законодавстві. *ЮРФЕМ.ІА : електронне видання : сайт*. URL : <https://jurfem.com.ua/ponyattya-kiberzlochynnosti-v-ukrainskomu-ta-mizhnarodnomu-zakonodav-stvi-tkachuk-mariana/>.

9. Кримінальний кодекс України : закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>. (дата звернення: 12.01.2024)

10. Орлов Ю. Ю., Чернявський С. С. Використання електронних відображень як доказів у кримінальному провадженні. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2017. № 3. С. 13-24.

11. Метелев О. П. Проблеми визначення допустимості і належності цифрових (електронних) доказів у кримінальному процесі. *Вісник кримінального судочинства*. 2019. № 3. С. 224-238.

12. Каланча І. Г. Копія електронної інформації як доказ у кримінальному провадженні: процесуальний та технічний аспекти. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 8. С. 336-339.

13. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>. (дата звернення: 12.01.2024)

14. Гуцалюк М. В., Антонюк Є. П. Процесуальна спроможність використання електронної (цифрової) інформації як доказу в кримінальному провадженні. *Інформація і право*. 2022. № 2. С. 116-122.

15. Гуцалюк М. В., Антонюк П. Є. Щодо сутності електронної (цифрової) інформації як джерела доказів в кримінальному провадженні. *Криміналістичний вісник*. 2020. № 1(32). С. 37- 49.

16. Enhanced cooperation and disclosure of electronic evidence. URL : <https://www.coe.int/en/web/cybercrime/opening-for-signature-of-the-second-additional-protocol-to-the-cybercrime-convention>.

17. Yepes Gomez, M. M., Perez Benitovollo, J. A., Peinado Peinado, M. Application of Electronic Evidence in the Colombian Regulatory System. *Novum Jus*. 2022. Vol. 16, No. 1. Pp. 253-277. DOI: <https://doi.org/10.14718/NovumJus.2022.16.1.11>

18. Перцова-Годорова Л. «Електронний доказ» під час обшуку. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 6. С. 243-247.

19. Ратнова А. В. Кримінальні процесуальні та криміналістичні основи використання електронних документів у доказуванні : дис. ... докт. філософ. : 081 Право. Львів. 2021. 248 с.

20. Hasbullah A. Identifying the Effects of Cybercrime on Business Laws: Implications for Businesses and Consumers. *International Journal of Cyber Criminology*. 2022. Vol. 16. Issue 2. Pp. 119-130. DOI : <https://doi.org/10.5281/zenodo.4766569>

21. Можаєв О., Пересічанський В., Рог В. Аналіз використання ГРІД-мереж для потреб Національної поліції України : зб. матеріалів Міжнарод. наук.-практ. конф. «Протидія кіберзлочинності та торгівлі людьми» (м. Харків, 18 травня 2021 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ ; ГС «Глобальний центр взаємодії в кіберпросторі». Харків : ХНУВС, 2021. С. 69-70.

22. Мазур В. І., Іванкевич О. В. Grid-технології як ресурс сучасного етапу інформатизації суспільства. *Проблеми інформатизації та управління*. 2010. № 2(30). С. 123-130.

23. Україна перше проводить міжнародні навчання з кіберзахисту. *Процес сайту*. URL : <https://processer.media/ua/ukraini-vpershe-provede-mizhna-rodni-navchannya-z-kiberzahistu-grid-netwars>.

References:

1. Prodan, T. (2023) Kiberzlochynnist: vyklyky chasu. *Chernivtsi law school : sait*. N. p. URL : <https://law.chnu.edu.ua/kiberzlochynnist-vyklyky-chasu/#:~:text=%D0%97%D0%BE%D0%BA%D1%80%D0%B5%D0%BC%D0%B0%2C%20%D0%B7%20%D0%BE%D0%B3%D0%BB%D1%8F%D0%B4%D1%83%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%B8%D1%87%D0%BD%D0%B8%D1%85%20%D0%B4%D0%B0%D0%BD%D0%B8%D1%85,%D0%B1%D1%96%D0%BB%D1%8C%D1%88%D0%B5%20%D0%BF%D0%BE%D1%80%D1%96%D0%B2%D0%BD%D1%8F%D0%BD%D0%BE%20%D0%B7%202020%20%D1%80%D0%BE%D0%BA%D0%BE%D0%BC>. [in Ukrainian].

2. Feiky, fishynh, kradizhka hroshei iz kart: u kibernshakhraistva v Ukraini rosiiske korinnia. (N. d.) *Fokus: elektronne vydannia : sait*. N. p. URL : <https://focus.ua/uk/economics/550155-feyki-fishing-kraza-deneg-s-kart-u-kibernshakhraistva-v-ukra-ine-rossiyski-e-korni>. [in Ukrainian].

3. Pfo, O. M. (2016) Osnovni poniattia i klasyfikatsiia kiberzlochynnosti. *Aktualni zadachii ta dosiahnennia u haluzi kiberbezpeky : materialy Vseuk. nauk.-prakt. konf. (23-23 lyst. 2016 r.). m. Kropyvnytskyi - Actual tasks and achievements in the field of cyber security: materials of Vseuk. science and practice conf. (November 23-23, 2016). Kropyvnytskyi, 33-34*. URL : <https://core.ac.uk/download/pdf/84825482>. pdf. [in Ukrainian].

4. Tropina, T. (2012) Self- and Co-regulation in Fighting Cybercrime and Safeguarding Cybersecurity. In: Jähnke at al. (eds.), «Current Issues in ITU Security», Duncker & Humblot, Berlin. [in English].

5. Pro osnovni zasady zabezpechennia kiberbezpeky Ukrainy : zakon Ukrainy vid 05.10.2017 № 2163-VIII. (2017) *Baza danykh. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy - Database. Information of the Verkhovna Rada of Ukraine*. N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-19#Text>. [in Ukrainian].

6. Yevropina, I. V. (2010) *Vydy protypravnykh diian u sferi novitnikh informatsiinykh tekhnologiih. Visnyk akademii advokatury Ukrainy - Bulletin of the Bar Academy of Ukraine*, 3, 129. [in Ukrainian].

7. Mazurenko, S. V. (N. d.) *Pravovi problemy zabezpechennia kiberbezpeky*. N. p. URL : <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/21618/%D0%9C%D0%B0%D0%B7%D1%83%D1%80%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE%20%D0%A1.%20%D0%92.%20%D0%9F%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%B E%D0%B2%D1%96%20%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%B1%D0%BB%D0%B5%D0%BC%D0%B8%20%D0%B7%D0%B0%D0%B1%D0%B5%D0%B7%D0%BF%D0%B5%D1%87%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F%20%D0%BA%D1%96%D0%B1%D0%B5%D1%80%D0%B1%D0%B5%D0%B7%D0%BF%D0%B5%D0%BA%D0%B8.pdf?sequence=1&isAllowed=y>. [in Ukrainian].

8. Tkachuk, M. (N. d.) *Poniattia kiberzlochynnosti v ukrainskomu ta mizhnarodnomu zakonodavstvi. YuRFEM.UA : elektronne vydannia : sait*. N. p. URL : <https://jurfem.com.ua/ponyattya-kiberzlochynnosti-v-ukrainskomu-ta-mizhnarodnomu-zakonoda-vstvi-tkachuk-mariana/>. [in Ukrainian].

9. Kryminalnyi kodeks Ukrainy : zakon Ukrainy vid 05.04.2001 r. № 2341-III. (2001) N. p. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>. [in Ukrainian].

10. Orlov, Yu. Yu., Cherniavskiy, S. S. (2017) *Vykorystannia elektronnykh vidobrazhen yak dokaziv u kryminalnomu provadzheni. Naukovyi visnyk Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav - Scientific Bulletin of the National Academy of Internal Affairs*, 3, 13-24. [in Ukrainian].

11. Metev, O. P. (2019) *Problemy vyznachennia dopustymosti i nalezhnosti tsyfrovykh (elektronnykh) dokaziv u kryminalnomu protsesi. Visnyk kryminalnoho sudochynstva - Herald of criminal justice*, 3, 224-238. [in Ukrainian].

12. Kalancha, I. H. (2021) *Kopiia elektronnoi informatsii yak dokaz u kryminalnomu provadzheni: protsesualnyi ta tekhnichniy aspekty. Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal - Legal scientific electronic journal*, 8, 336-339. [in Ukrainian].

13. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 13.04.2012 r. № 4651-VI. (2012) N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>. [in Ukrainian].

14. Hutsaliuk, M. V., Antoniuk, Ye. P. (2022) *Protseptualna spromozhnist vykorystannia elektronnoi (tsyfrovoi) informatsii yak dokazu v kryminalnomu prova dzheni. Informatsiia i pravo - Information and law*, 2, 116-122. [in Ukrainian].

15. Hutsaliuk, M. V., Antoniuk, P. Ye. (2020) *Shchodo stutnosti elektronnoi (tsyfrovoi) informatsii yak dzherela dokaziv v kryminalnomu provadzheni. Kryminalistychnyi visnyk - Forensic Herald*, 1(32), 37-49. [in Ukrainian].

16. Enhanced cooperation and disclosure of electronic evidence. (N. d.) (N. p.) URL: <https://www.coe.int/en/web/cybercrime/opening-for-signature-of-the-second-additional-protocol-to-the-cybercrime-convention>. [in English].

17. Yepes Gomez, M. M., Perez Benitovollo, J. A., Peinado Peinado, M. (2022) *Application of Electronic Evidence in the Colombian Regulatory System. Novum Jus*. Vol. 16, No. 1. Pp. 253-277. DOI : <https://doi.org/10.14718/NovumJus.2022.16.1.11>. [in English].

18. Pertsova-Todorova, L. (2020) «Elektronnyi dokaz» pid chas obshuku. *Pidpriyemny-tstvo, gospodarstvo i pravo - Entrepreneurship, economy and law*, 6, 243-247. [in Ukrainian].

19. Ratnova, A. V. (2021) Kryminalni protsesualni ta kryminalistychni osnovy vykorystannia elektronnykh dokumentiv u dokazuvanni. *Doctor's thesis: 081 Pravo*. Lviv. [in Ukrainian].

20. Hasbullah A. (2022) Identifying the Effects of Cybercrime on Business Laws: Implications for Businesses and Consumers. *International Journal of Cyber Criminology*. Vol. 16. Issue 2. Pp. 119-130. DOI : <https://doi.org/10.5281/zenodo.4766569>. [in English].

21. Mozhaiev, O., Peresichanskyi, V., Roh, V. (2021) Protydiia kiberzlochynnosti ta trohivli liudmy. *Analiz vykorystanni HRID-merezh dlia potreb Natsionalnoi politsii Ukrainy : zb. materialiv mizhnarod. nauk.-prakt. konf. (m. Kharkiv, 18 travnia 2021 r.) - Analysis of the use of GRID networks for the needs of the National Police of Ukraine: coll. materials international. science and practice conf. (Kharkov, May 18, 2021)*, 69-70. / MVS Ukrainy, Kharkiv. nats. un-t vnutr. sprav ; HS «Hlobalnyi tsentr vzaiemodii v kiberprostri». Kharkiv : KhNUVS. [in Ukrainian].

22. Mazur, V. I., Ivankevych, O. V. (2010) Grid-tekhnologii yak resurs suchasnoho etapu informatyzatsii suspilstva. *Problemy informatyzatsii ta upravlinnia - Problems of informatization and management*, 2(30), 123-130. [in Ukrainian].

23. Ukraina pershe provodyt mizhnarodni navchannia z kiberzakhystu. *Protse: sait*. (N. d.) (N. p.) URL : <https://prozessor.media/ua/ukraini-vpershe-provede-mizhnarodni-navchannya-z-kiberzakhystu-grid-netwars>. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 16.01.2024

Ablamskyi S., PhD in Law, Associate Professor, Head of the Department of Scientific Activity Organization and Intellectual Property Protection, Kharkiv National University of Internal Affairs (Kharkiv, Ukraine)

Romaniuk V., PhD in Law, Associate Professor, Dean of the Faculty No 1 Kharkiv National University of Internal Affairs (Kharkiv, Ukraine)

Ablamska V., Scientific and Research Laboratory for the Support of Law Enforcement and the Quality of Personnel Training (Kharkiv, Ukraine)

CYBERCRIME AND THE USE OF DIGITAL TECHNOLOGIES: MODERN CHALLENGES TO THE LAW ENFORCEMENT SYSTEM

The article examines the issue of combating cybercrime and the possibility of using digital technologies in the activities of law enforcement agencies. It is emphasized that the rapid development of information and technical technologies led not only to the emergence of digital legal relations, but also "gave birth" to new forms of illegal activity, including new types of cybercrimes. It was determined that cybercrime is a socially harmful phenomenon, that is, it means all types of Internet crimes committed in the field of information technologies (in virtual space). Cybercrime in the conditions of Russian aggression has acquired new forms, because criminals quite often create fake websites such as the Cabinet of Ministers of Ukraine, "Diya", "yeDopomoga", etc., which harm both private and state interests. Particular emphasis is placed on such an important aspect as the use of electronic images as evidence in criminal proceedings. The peculiarities of the modern stage of the pre-trial investigation of computer crimes in terms of the legislative regulation of electronic evidence, their display and application in the activities of law enforcement agencies have been determined. It has

been proven that the prospects for the further development of the issue of the use of digital technologies should be carried out in the search for the most optimal and effective ways of legislative settlement of issues related to the definition of the essence of "electronic evidence", the procedure for their collection, research in court, the peculiarities of their technical reproduction, etc. It was concluded that it would be expedient to enshrine in all procedural codes the provision that in the case of storing information with an electronic image on two or more electronic media, each such media is equated to the original electronic document.

Keywords: cybercrime, digital technologies, cyber protection, electronic evidence, digital displays.

DOI: 10.33766/2786-9156.105.266-279

УДК: 343.14

Грига М. А., кандидатка юридичних наук, старша дослідниця, старша наукова співробітниця наукової лабораторії з проблем протидії злочинності ННІ № 1 Національної академії внутрішніх справ (м. Київ, Україна)

e-mail: mariya_gryga@ukr.net

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4561-712X>

Бурнос О. О., аспірантка науково-дослідної лабораторії з проблем криміналістичного забезпечення та судової експертології ННІ № 2 Національної академії внутрішніх справ (м. Київ, Україна)

e-mail: Helen_Burnos@i.ua

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0003-9640-5511>

ДОКУМЕНТУВАННЯ ЖОРСТОКОГО ПОВОДЖЕННЯ З ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИМИ ТА ЦИВІЛЬНИМ НАСЕЛЕННЯМ: УСКЛАДНЕННЯ ТА ВИКЛИКИ

Стаття присвячена актуальним проблемам, які виникають під час документування жорстокого поведіння з військовополоненими та цивільним населенням. Акцентовано, що формування якісної доказової бази в таких провадженнях є вкрай важливим етапом притягнення до кримінальної відповідальності російських військових, які вчинили досліджуваний воєнний злочин на території України. Констатовано, що збір та фіксація доказової інформації в таких провадженнях є вкрай ускладненими через цілу низку факторів, найбільш значущими з яких є такі: загроза безпеці учасників слідчих (розшукових) дій унаслідок мінування території, руйнувань, обстрілів тощо; суттєвий розрив у часі між вчиненням досліджуваних злочинів і можливістю дослідити їх слідову картину, а також втрата значної частини слідів унаслідок ведення активних бойових дій; відсутність основних учасників події (свідків, потерпілих та ін.) внаслідок їх смерті, поранення, переїзду, полону тощо; недостатній досвід розслідування воєнних злочинів, а також брак знань у галузі міжнародного гуманітарного права у вітчизняних правоохоронців; недосконалі алгоритми (методика) документування таких злочинів; залучення до процесу документування значної кількості осіб (представників сил безпеки, експертних підрозділів, міжнародних та волонтер-

ських організацій та ін.), діяльність яких потрібно координувати та взаємозгоджувати; значна тривалість експертних досліджень через надмірне навантаження судових експертів тощо.

Здійснено спробу вироблення напрямів подолання ускладнень, щодо яких можлива протидія, зокрема шляхом: інтенсифікації підготовки та постійного підвищення кваліфікації фахівців для таких розслідувань (з урахуванням міжнародних практик); максимального використання цифрових доказів, а також сучасних науково-технічних засобів, які дозволяють проводити окремі слідчі (розшукові) дії опосередковано; налагодження ефективної взаємодії між суб'єктами документування з урахуванням особливостей їх інформаційного обміну, компетенції тощо.

Ключові слова: воєнні злочини, документування, доказування, кримінальне провадження, розслідування, докази, жорстоке поводження, контекстуальний елемент, судово-медична експертиза.

Постановка проблеми. День 24 лютого 2022 р. розділив життя всіх українців на «до» та «після». Розпочата агресором жорстока війна вплинула на всі сфери соціального життя нашого народу. Росія, розпочавши нічим не виправдану загарбницьку війну, відкрито демонструє світові повне ігнорування не лише норм міжнародного права, а й елементарних принципів людського співіснування, вчиняючи на території нашої держави жahlіві злочини, кількість яких повсякчас зростає. Серед зареєстрованих злочинів агресії та воєнних злочинів, вчинених рашистами з початку повномасштабного вторгнення, за даними Офісу Генерального прокурора, найбільшу кількість складають кримінальні правопорушення за ст. 438 КК України (Порушення законів та звичаїв війни) – 120 774 (що становить 97 % від загальної кількості випадків) [1].

Згідно з даними Єдиного звіту про кримінальні правопорушення, упродовж січня-грудня 2023 року обліковано 60 944 кримінальних правопорушень, передбачених ст. 438 КК України, що на 557 більше, ніж у 2022 році (60 387) [2; 3]. Водночас, відповідно до зазначених звітів, кількість осіб, яким вручено повідомлення про підозру у вчиненні даного кримінального правопорушення, є різко меншою. Так у 2022 р. було повідомлено про підозру 135 особам, а у 2023 р. – 88 відповідно [2; 3]. Ще більш вражаючі показники демонструє судова статистика: кількість осіб, засуджених за ч. 1 ст. 438 КК України, у 2022 році складає лише 7 осіб [4], а в 2023 р. – 33 відповідно [5]. Такі статистичні дані свідчать про необхідність особливої уваги до проблем кваліфікації та розслідування кримінальних правопорушень, передбачених ст. 348 КК України, зокрема шляхом виявлення проблемних аспектів таких проваджень та вироблення ефективних алгоритмів їх подолання.

Варто зауважити, що серед означених злочинів, наймасовішими та такими, що спричинили найбільше жертв, є діяння, передбачені ч. 1 згаданої кримінально-правової норми, а саме жорстоке поводження з військовополоненими та цивільним населенням. Наразі головним завданням правоохоронних органів є якісне документування кожного факту таких кримінальних правопорушень для притягнення до відповідальності винних осіб. Водночас розслідування таких діянь є надзвичайно ускладненим, що зумовлено цілою низкою чинників,

зокрема необхідністю вивчення значного масиву інформації, ретельного збору та фіксації великої кількості доказів, проведення багатьох видів експертних досліджень тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження проблемних аспектів, що характеризують кримінальні провадження за ст. 438 КК України, цілком очевидно, є вкрай актуальним та затребуваним сьогодні. Відтак, дана проблематика стала предметом вивчення широкого кола представників наукової спільноти, зокрема різними її аспектами цікавилися Р. Авраменко, Н. Антонюк, І. Басиста, В. Базелюк, І. Берднік, Ю. Белоусов, М. Бондаренко, О. Броневицька, А. Вознюк, І. Гловюк, М. Громова, Ю. Дмитрик, О. Духенюк, І. Жук, К. Задоя, Н. Зелінська, М. Гнатовський, О. Капліна, Д. Коваль, Ю. Комісарчук, Н. Кононенко, Є. Крапивін, О. Лазукова, М. Майстренко, І. Марчук, В. Михайленко, В. Навроцький, М. Пашковський, М. Піддубна, В. Пилипенко, В. Репецький, О. Римарчук, О. Сенаторова, М. Смирнов, О. Таран, І. Татарин, Г. Тетерятник, Г. Уткіна, Т. Фоміна, М. Хавронюк, О. Червякова та інші. Однак дослідження вказаних питань і надалі лишається актуальним, особливо зважаючи на те, що переважна кількість згаданих наукових праць здійснювалась у кримінально-правовому аспекті, водночас особливості документування і розслідування означених злочинів висвітлені в наукових публікаціях значно менше.

Формулювання цілей. Метою статті є виявлення, узагальнення та систематизація ускладнень, які виникають під час документування жорстокого поводження з військовополоненими та цивільним населенням, а також вироблення окремих пропозицій щодо їх подолання.

Виклад основного матеріалу. Аналіз практики розслідування жорстокого поводження з військовополоненими та цивільним населенням свідчить про те, що діяльність органів слідства та оперативних підрозділів, спрямована на їх виявлення та документування, суттєво ускладнюється сучасними умовами ведення воєнних дій. Водночас відомо, що саме докази є фундаментом будь-якого процесу, і від того, наскільки якісною та повною буде доказова база, зібрана під час досудового слідства, прямо залежить ефективність розгляду кримінального провадження в суді та швидкість досягнення цілей правосуддя [6, с. 7].

Перед системою органів досудового розслідування постали нові завдання, пов'язані з необхідністю швидкого, усебічного та якісного документування, збору доказової бази масових кримінальних порушень міжнародного гуманітарного права, багато з яких досліджуються вперше, за відсутності спеціально розробленого методичного підґрунтя [7, с. 42]. Дається взнаки недостатній рівень підготовки слідчих, прокурорів та інших представників національної системи правопорядку у сфері міжнародного гуманітарного права, зокрема в частині кваліфікації воєнних злочинів та криміналістичного забезпечення їх розслідування. У зв'язку з цим фахівці змушені «на ходу» вчитися діяти в нових умовах та пристосовуватися до нових завдань [8, с. 116].

О. В. Батюк та С. О. Дмитрів констатують наявність широкого спектру деструктивних факторів, які впливають на організацію розслідування, а також на збирання та дослідження доказів воєнних злочинів проти мирного населення.

Серед найбільш значущих виокремлюють такі: швидка зміна оперативної обстановки; часті передислокації військових частин і підрозділів; загибель, поранення та перебування в полоні свідків, потерпілих, підозрюваних у ході бойових дій; зміна місця події внаслідок бомбардування, артилерійського чи мінометного обстрілу, захоплення противником; мінування місць пригод, обстріл снайперами; велика кількість проваджень, що розслідуються одночасно в обмежені терміни; притягнення до кримінальної відповідальності сторін збройного конфлікту; значний проміжок часу від моменту вчинення масових вбивств до початку дослідження місць масових поховань, що унеможлиблює їх ідентифікацію через розкладання трупів; проблеми у формуванні доказової бази, оскільки розстріли проводились у місцях, які виключали можливість присутності небажаних свідків; вибіркове надання органам кримінальної юстиції різноманітної військової інформації, тобто документів, предметів, фотографій із безпілотників, розшифрованих записів радіоперехоплень тощо про події, які могли стати чи були предметом розслідування [9, с. 83].

Застосувавши системний підхід під час аналізу проблемних аспектів розслідування воєнних злочинів, О. М. Духенюк виокремила відповідні блоки ускладнень, що виникають у таких провадженнях: безпекові (деокупована територія залишається небезпечною, слідчим групам доводиться діяти в умовах підвищеного ризику швидкої зміни обстановки, наявності вибухонебезпечних об'єктів, загроз обстрілів, обвалів, руйнувань будівель та споруд, пошкодження мереж і т.ін.); логістичні (необхідність забезпечення постачання та розподілу значних і багатоманітних ресурсів, планування та організації роботи, у тому числі залучення іноземних фахівців, створення міжнародних спеціалізованих груп фахівців і т.ін.); тактичні (значна кількість епізодів; значна кількість свідків, потерпілих, слідів на місці події, речових доказів; значна частина свідків, потерпілих евакуйовані, викрадені і т.ін.; загроза повторного травмування допитуваних осіб); комунікаційні (в умовах значного суспільного резонансу та уваги міжнародної спільноти до фактів порушення міжнародного гуманітарного права важливе налагодження як внутрішньої відомчої, так і зовнішньої комунікації); геополітичні (держава-агресор відмовляється дотримуватися норм міжнародного права, протидіє розслідуванню, знищуючи сліди, документи, поширюючи неправдиву інформацію і т.ін.) [10, с. 370]. Цілком очевидно, що такі виклики постають і під час розслідування досліджуваних у даній статті кримінальних правопорушень.

О. В. Корнев, виявляючи проблемні питання забезпечення розслідування воєнних злочинів проти мирного населення під час збройної агресії РФ, наголошує також на необхідності належної організації та координації діяльності слідчих та оперативних підрозділів з урахуванням особливостей їх інформаційного обміну, ступеню конспірації, етапів здійснення слідчих та оперативно-розшукових дій [11, с. 78]. Загалом організація ефективної взаємодії під час розслідування жорстокого поводження з військовополоненими та цивільним населенням відіграє вкрай важливу роль для такого виду кримінальних проваджень. Коло

суб'єктів такої взаємодії є надзвичайно широким і може включати, крім представників різних правоохоронних органів, збройних сил та експертних установ, членів волонтерських організацій (у тому числі міжнародних), представників місцевих органів влади, підприємств, установ, організацій, місцевих мешканців та інші категорії осіб, залежно від особливостей конкретного провадження. Будь-яка інформація, отримана від зазначених осіб може стати важливим елементом доказової бази досліджуваних проваджень в умовах вкрай ускладненого процесу їх документування.

На особливість формування доказової бази під час розслідування воєнних злочинів звертають увагу О. Кравчук та М. Бондаренко. Практикуючі юристи наголошують на тому, що в таких випадках є потреба у фіксуванні доказів не лише в межах національного провадження, але й з урахуванням можливого надалі використання їх у міжнародних судових установах. Звісно, не кожен зібраний слідчим доказ буде використаний у міжнародній судовій установі, але це слід враховувати, стверджують автори [12].

А. В. Шульженко основну проблему, пов'язану з доказуванням звалтування і спричинення тілесних ушкоджень (як способів жорстокого поводження з військовополоненими та цивільним населенням) вбачає у значному часовому проміжку між подією і звільненням території, на якій відбувався даний факт, звільнення з полону за обміном, через викуп. За нетривалий проміжок часу тілесні ушкодження можуть зникнути, наголошує науковець. Щодо зразків для проведення імунологічної експертизи, експертизи ДНК-профілю, для визначення групової належності й ідентифікації, біологічний матеріал зникне, перетвориться в непридатний. У деяких випадках звалтування не залишає жодних слідів і про нього можуть свідчити лише особисто, тому зростає значення психологічних експертиз у таких випадках [13, с. 264–265].

У контексті досліджуваного питання варто акцентувати на ролі та проблемах експертного забезпечення в документуванні жорстокого поводження з військовополоненими та цивільним населенням, адже експертизи є потужним засобом для формування якісної доказової бази в умовах, коли здійснення значної частини слідчих (розшукових) заходів ускладнене або неможливе. Оскільки велика частина досліджуваних злочинів пов'язана з настанням смерті потерпілих або отриманням ними тілесних ушкоджень, вкрай вагомим значення набувають висновки судово-медичних експертиз, призначення яких, відповідно до ст. 76 КПК України, є обов'язковим у таких провадженнях.

Різні аспекти використання можливостей зазначеного вид експертиз під час розслідування воєнних злочинів наразі є широко обговорюваними в наукових колах [14; 15; 16], що цілком очевидно. Досліджуючи актуальні питання судово-медичної експертизи під час розслідування воєнних злочинів, А. А. Вознюк та М. А. Грига виокремили такі ускладнення: відсутність у працівників органів досудового розслідування знань щодо спроможностей та потенціалу судово-медичних експертиз і кола вирішуваних судовими медиками питань; проблеми в нормативно-правовому урегулюванні діяльності судових медиків, пов'язані як із очевидними прогалинами в законодавстві, так і з необхідністю

внесення коректив до чинних нормативно-правових актів; неможливістю отримання якісних матеріалів та зразків для проведення експертного дослідження, передусім через відсутність повноцінного доступу до місця події або надто значного проміжку часу, що минув від моменту вчинення злочину, що призводить до спотворення або втрати значного обсягу слідів; неналежна організація структури судово-медичних установ; недостатня кількість моргів, де могли б зберігатися тіла загиблих до проведення судово-медичної експертизи; суттєве перенавантаження судових медиків в умовах безпрецедентного збільшення кількості експертиз [17, с. 17]. Практики наголошують також на подекуди суттєвому збільшенні термінів проведення розглядуваних експертиз, що, очевидно, можна розглядати як наслідок вищезазначених проблем.

Грунтовний аналіз особливостей розслідування воєнних злочинів на національному рівні здійснила І. Гловюк. Учена виокремила, зокрема, такі з них: складнощі кваліфікації через бланкетність ст. 438 КК України; відображення контекстуальних елементів у процесуальних документах; особливий предмет доказування через наявність контекстуальних елементів; потреба дотримання державної таємниці; ускладненість документування через безпекові фактори; спеціалізація підрозділів, які здійснюють розслідування воєнних злочинів; урахування найкращих практик міжнародних протоколів (протокол Берклі, кодекс Мурад 50, Міжнародний протокол із документування та розслідування сексуального насильства в конфлікті 51, Стамбульський протокол 52 тощо); велика кількість недержавних суб'єктів, які здійснюють документування, і потреба забезпечення допустимості зібраних даних у кримінальних провадженнях; суб'єкти, з якими здійснюється взаємодія при розслідуванні воєнних злочинів; широке використання OSINT; цифровізація збирання фактичних даних та збереження доказів; участь у кримінальних провадженнях військовополонених; різномісцевість оцінних категорій, передбачених ст. 615 КПК України (Особливий режим кримінального провадження в умовах воєнного стану), для відступу від загального порядку кримінального провадження [18, с. 97].

Примітно, що аналіз контекстуального елементу воєнних злочинів, як обов'язкового для доказування, у тому числі під час досудового розслідування жорстокого поводження з військовополоненими та цивільним населенням, викликає наразі чималий інтерес серед науковців, адже з початком війни виявилась суттєва прогалина в науковому тлумаченні цього поняття. Водночас, учені постійно наголошують на важливості встановлення контекстуального елементу, адже саме він є підставою для відмежування воєнних злочинів від інших міжнародних злочинів, а також воєнних злочинів від «загальнокримінальних» (ординарних) правопорушень, що передбачені в інших статтях Особливої частини КК України [19, с. 152; 20, с. 129; 21, с. 413].

На думку Н. Антонюк, контекстуальними елементами воєнних злочинів, які застосовні до міжнародного збройного конфлікту, є те, що, по-перше, поведінка виконавця мала місце в контексті та була пов'язана з міжнародним збройним конфліктом, а по-друге, виконавець усвідомлював фактичні обставини, які

встановлювали існування збройного конфлікту. Тобто в конкретному кримінальному провадженні потрібно з'ясувати поведінку винної особи, яка мала місце в контексті та була пов'язана зі збройним конфліктом [22, с. 33].

Отже, встановлення контекстуального елемента є необхідною складовою процесу доказування жорстокого поводження з військовополоненими та цивільним населенням, що має вкрай важливе значення та водночас подекуди викликає суттєві ускладнення на практиці, зокрема через відсутність чітко виробленого методичного підґрунтя та досвіду документування подібних проваджень.

Викликає інтерес аналіз правових й організаційних проблем збирання, дослідження та використання доказів під час розслідування кримінальних правопорушень в умовах воєнного стану, проведений А. В. Коваленком. Учений пропонує задля розроблення практично-орієнтованих рекомендацій щодо збирання, дослідження та використання доказів у кримінальних провадженнях в умовах правового режиму воєнного стану, поділити такі правопорушення на декілька груп за ознаками місцевості, на якій вони вчинялися: 1) на територіях, які не були окуповані та де не велися активні бойові дії; 2) на деокупованих територіях (як до, так і після деокупації); 3) на тимчасово окупованих територіях; на територіях, де ведуться активні бойові дії [23, с. 115].

Відповідно до запропонованої класифікації, учений виокремлює такі проблеми документування кримінальних правопорушень у кожній з визначених місцевостей. Так у першому випадку процес формування доказової бази, хоча й не зазнав суттєвих змін, утім слідчим доводиться працювати в умовах суттєвого оновлення законодавства (як кримінального, так і процесуального). Крім того, у зв'язку з переміщенням в ці райони значної кількості осіб, відбуваються зміни в криміногенній обстановці, які також впливають на діяльність слідчих органів [23, с. 115–116].

У другому випадку (вчинення кримінальних правопорушень на деокупованих територіях до чи після їх звільнення) доказова діяльність характеризується додатковими складнощами, оскільки за таких умов особливого значення набуває безпека учасників кримінального провадження як через значне замінування деокупованих територій, так і у зв'язку з тим, що слідчим часто доводиться проводити огляди та інші слідчі (розшукові) дії в будівлях, які зазнали руйнації, а відтак можуть бути аварійними. Крім того, у даному випадку наявні виклики, пов'язані з відновленням роботи правоохоронних органів у таких місцевостях, зумовлені як руйнуванням чи розграбуванням окупантами приміщень, де вони знаходились, так і проблемами організаційного та матеріально-технічного забезпечення [23, с. 116].

Досліджуючи особливості формування доказової бази у кримінальному провадженні в межах окупованих територій, А. В. Коваленко апелює до досвіду таких розслідувань на тимчасово окупованих територіях Луганської та Донецької областей та Автономної республіки Крим з 2014 р., коли розслідувалися та з певним успіхом направлялися до судів матеріали щодо окремих кримінально

караних діянь. У межах доказової діяльності в таких умовах виняткове значення надається отриманню інформації з відкритих джерел [23, с. 116].

Очевидно, найбільш ускладненим процес фіксації слідів кримінальних правопорушень є на територіях, де ведуться активні бойові дії. У подібній обстановці максимальний пріоритет має надаватися збереженню життя та здоров'я правоохоронців. Це означає, що будь-які процесуальні дії можуть проводитися виключно в безпечні моменти та в місцевостях, відносно віддалених від місць дислокації ворожих військ. Доцільно також максимально використовувати сучасні науково-технічні засоби, які дозволяють проводити огляди місця події опосередковано: допомогти можуть квадрокоптери та роботи з арсеналу вибухотехніків. Суттєвою проблемою, зауважує А. В. Коваленко, також є те, що для отримання доступу до ЄРДР, реалізації функції попереднього судового контролю уповноваженим особам потрібно виїжджати на територію, де не ведуться активні бойові дії. Водночас, саме для таких умов ст. 615 КПК України передбачено певні відходження від загальної кримінальної процесуальної форми, зокрема на випадок відсутності доступу слідчих до ЄРДР та відсутності у відповідному регіоні діючих органів судової влади [23, с. 117].

Висновки. Формування якісного доказового підґрунтя має вкрай важливе значення для забезпечення притягнення до відповідальності представників країни-агресора, зокрема за злочини, вчинені ними щодо військовополонених та цивільного населення. Водночас збір та фіксація необхідних доказів характеризуються значною кількістю ускладнень, переважна більшістю яких є безпрецедентною для вітчизняних слідчих органів.

Узагальнення та аналіз вищезгаданих ускладнень дозволяє здійснити їх систематизацію за наявністю можливості вироблення шляхів їх подолання, адже, на жаль, на деякі деструктивні фактори ми вплинути не можемо. До таких, зокрема, можна віднести факти замінування окупованих територій; руйнування внаслідок ведення активних бойових дій (у тому числі інфраструктури правоохоронних органів); безпрецедентне збільшення кількості досліджуваних проваджень (та судових експертиз); швидка зміна оперативної обстановки; часті зміни локації військових підрозділів; загибель, поранення та перебування в полоні учасників події; тривалий проміжок часу від моменту вчинення злочинів до виявлення його слідів; проведення масових розстрілів у місцях без свідків тощо.

Утім, переважну більшість ускладнень усе ж можна подолати, адже робота зі збору доказової інформації про злочини рашистів проти цивільного населення і військовополонених є вкрай важливою наразі і варта будь-яких зусиль. Так проблеми, пов'язані з відсутністю досвіду розслідування злочинів проти військовополонених та цивільного населення, можливо подолати в тому числі шляхом інтенсифікації підготовки та постійного підвищення кваліфікації фахівців для таких розслідувань (що включатиме й знання з міжнародного гуманітарного права). Україн важливою є також алгоритмізація розслідування, яка наразі потребує подальшого комплексного наукового осмислення та відповідного но-

рмативно-правового урегулювання. У нагоді можуть стати спеціалізовані короткострокові тренінги, зокрема для вироблення уніфікованої процедури збирання доказів, що особливо актуально в разі залучення контингенту іноземних фахівців, які працюють за певними стандартами.

Безпекові ускладнення частково можливо подолати шляхом максимального використання сучасних науково-технічних засобів, які дозволяють проводити, зокрема, огляди місця події, опосередковано (квадрокоптери та роботи з арсеналу вибухотехніків тощо). Крім того, подекуди можлива реалізація положень ст. 615 КПК України, якою передбачений особливий режим кримінального провадження в умова воєнного стану.

Очевидно, для усунення проблем з комунікацією між представниками різних правоохоронних та військових структур під час розслідування важливо налагодити ефективну взаємодію між ними з урахуванням особливостей їх інформаційного обміну, компетенції тощо.

Безумовно, за наявних умов безпрецедентного значення набуває також практичне спрямування всього наукового потенціалу на вироблення ефективної системи прийомів та засобів для подолання викликів, які постають сьогодні перед правоохоронними органами під час документування злочинів російських військових на території нашої держави. Зокрема, подальші наукові пошуки можуть бути присвячені удосконаленню алгоритмів виявлення і фіксації доказової інформації та підвищенню ефективності розслідування, у тому числі з урахуванням міжнародного досвіду, жорсткого поводження з військовополоненими та цивільним населенням.

Використані джерела:

1. Злочини, вчинені в період повномасштабного вторгнення рф. Статистичні дані. *Офіс Генерального прокурора*. URL : <https://www.gp.gov.ua>. (дата звернення 29.01.2024).

2. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень – грудень 2023 р. Статистичні дані. *Офіс Генерального прокурора*. URL : https://old.gp.gov.ua/ua/file_down_loader.html?_m=fslib&t=fsfile&c=download&file_id=241804. (дата звернення 29.01.2024).

3. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень – грудень 2022 р. Статистичні дані. *Офіс Генерального прокурора*. URL : https://old.gp.gov.ua/ua/file_down_loader.html?_m=fslib&t=fsfile&c=download&file_id=225262. (дата звернення 29.01.2024).

4. Звіт про осіб, притягнутих до кримінальної відповідальності та види кримінальних покарань за 2022 рік. Статистичні дані. *Судова влада України*. URL : https://court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/main_site/1-k%20-%204-%202022.xls. (дата звернення 29.01.2024).

5. Звіт про осіб, притягнутих до кримінальної відповідальності та види кримінальних покарань за 2023 рік. Статистичні дані. *Судова влада України*. URL : https://court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/main_site/6_4_2023_2.xls. (дата звернення 29.01.2024).

6. Шепітько В. Ю. Цільове призначення криміналістичних знань і прагнення до європейських стандартів у протидії злочинності. *Теорія та практика судової експертизи*

і криміналістики. 2017. Вип. 17. С. 4–11. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Trpsek_2017_17_5.

7. Грига М. А. Проблеми формування доказової бази під час розслідування кримінальних правопорушень в умовах воєнного часу. *Російські воєнні злочини – від документування до покарання* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Івано-Франківськ, 2-3 грудня 2022 р.). Івано-Франківськ : Прикарпатський НУ ім. В. Стефаника, 2022. С. 41–47.

8. Пріхна О. В., Бугайко Ю. О. Актуальні проблеми розслідування воєнних злочинів в Україні. *Захист та дотримання прав громадян органами Національної поліції України в умовах воєнного стану* : матеріали наук.-практ. конф. (Вінниця, 7 груд. 2023 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ, Наук. парк «Наука та безпека». Вінниця: ХНУВС, 2023. С. 115–117.

9. Батюк О. В., Дмитрів С. О. До питання організації розслідування воєнних злочинів. *Соціально-правові студії*. 2021. Вип. 3 (13). С. 77–87. URL : <https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/3976/1/11.pdf>.

10. Дуфенюк О. М. Розслідування воєнних злочинів: логістичні, криміналістичні та судово-медичні питання. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 4. С. 369–374. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-4/88>.

11. Корнев О. В. Проблемні питання забезпечення розслідування воєнних злочинів проти мирного населення під час збройної агресії російської федерації проти України. *Проблематика документального оформлення, визначення шкоди та відшкодування збитків, завданих Україні та її громадянам внаслідок збройної агресії російської федерації* : матеріали наук.-практ. конф. (Харків, 22 червня 2022 р.). Харків : НІОУ ім. Ярослава Мудрого, 2022. С. 76–79.

12. Кравчук О. О., Бондаренко М. С. Досудове розслідування воєнних злочинів. 2022. URL : <https://hrvector.org/podiyi/22-03-09-w-s-a?fbclid=IwAR1eS6DotKzh9a My iqawD3v0loUl4LeXgEEIEdwUbbBLIP-slt1GBhqQaQw>. (дата звернення 01.02.2024).

13. Шульженко А. В. Проблеми доказування об'єктивної сторони у злочинах про порушення законів і звичаїв війни. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка*. 2022. № 2 (98). С. 261–270. DOI : <https://doi.org/10.33766/2524-0323.98.261-270>.

14. Tatsiy V. Y., Zhuravel V. A., Avdeeva G. K. Independent forensic medical examination as a mean of proving the facts of a tortureusage. *Wiadomosci Lekarskie* (Warsaw, Poland : 1960). 2019. Vol. 72(12 cz 2). P. 2596–2601.

15. Дуфенюк О. М. Розслідування воєнних злочинів: логістичні, криміналістичні та судово-медичні питання. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 4. С. 369–374. DOI : <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-4/88>.

16. Ергард Н. М., Кубаля С. М., Ситник Ю. В., Богдаш В. В., Селін В. С. Актуальні питання проведення судово-медичної експертизи під час воєнного стану. *Modern directions of scientific research development* : матеріали XII Міжнар. наук.-практ. конф. (Чікаго, 18–20 трав., 2022 р.). Чікаго : BoSciencePublisher, 2022. С. 104–108. URL : http://dspace.tnpu.edu.ua/bitstream/123456789/27954/1/Syvyi_Demianchuk.pdf.

17. Vozniuk A., Hryha M. Topical issues of forensic medical examination in the investigation of war crimes. *Scientific Journal of the National Academy of Internal Affairs*. 2023. № 28(2). С. 9–18. DOI : <https://doi.org/10.56215/naia-herald/2.2023.09>.

18. Гловюк І. Кримінальне провадження щодо воєнних злочинів: виклики та відповіді. *Право України*. 2023. № 5. С. 85–100. DOI : <https://doi.org/10.33498/louu-2023-05-085>.

19. Червякова О. В. Відповідальність за воєнні злочини: механізми та процеси відновлення суверенітету та безпеки України. *Форум права*. 2020. № 61 (2). С. 150–162. DOI : <http://doi.org/10.5281/zenodo.3883835>.

20. Загиней-Заболотенко З., Гладун О. Порушення законів та звичаїв війни (ст. 438 Кримінального кодексу України): особливості кваліфікації з урахуванням контекстуальних обставин. *Право України*. 2023. № 5. С. 117–132. DOI : <https://doi.org/10.33498/loiu-2023-05-117>.

21. Таран О. В. Обставини, які підлягають доказуванню під час розслідування порушення законів та звичаїв війни. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 7. С. 413–416. DOI : <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-7/100>.

22. Антонюк Н. Контекстуальний елемент воєнних злочинів: зміст і необхідність встановлення. *Право України*. 2023. № 5. С. 30–38. DOI : <https://doi.org/10.33498/loiu-2023-05-030>.

23. Коваленко А. В. Деякі правові й організаційні проблеми збирання, дослідження та використання доказів під час розслідування кримінальних правопорушень в умовах воєнного стану. *Проблематика документального оформлення, визначення шкоди та відшкодування збитків, завданих Україні та її громадянам внаслідок збройної агресії російської федерації* : матеріали наук.-практ. конф. (Харків, 22 червня 2022 р.). Харків : НЮУ ім. Ярослава Мудрого, 2022. С. 114–117.

References:

1. Zlochyiny, vchyneni v period povnomasshtabnoho vtornhennia rf. (N. d.) *Ofis Heneralnoho prokurora - Office of the Prosecutor General*. N. p. URL : <https://www.gp.gov.ua>. [in Ukrainian].

2. Yedynyi zvit pro kryminalni pravoporushennia za sichen-hruden 2023 roku. (N. d.) Statystychni dani. *Ofis Heneralnoho prokurora - Office of the Prosecutor General*. N. p. URL : https://old.gp.gov.ua/ua/file_downloader.html?_m=fslib&_t=fsfile&_c=download&file_id=241804. [in Ukrainian].

3. Yedynyi zvit pro kryminalni pravoporushennia za sichen-hruden 2022 roku. (N. d.) Statystychni dani. *Ofis Heneralnoho prokurora - Office of the Prosecutor General*. N. p. URL : https://old.gp.gov.ua/ua/file_downloader.html?_m=fslib&_t=fsfile&_c=download&file_id=225262. [in Ukrainian].

4. Zvit pro osib, prytyahnutykh do kryminalnoi vidpovidalnosti ta vydy kryminalnykh pokaran za 2022 rik. (N. d.) Statystychni dani. *Sudova vlada Ukrainy - Judicial power of Ukraine*. N. p. URL : https://court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/main_site/1-k%20%204-%202022.xls. [in Ukrainian].

5. Zvit pro osib, prytyahnutykh do kryminalnoi vidpovidalnosti ta vydy kryminalnykh pokaran za 2023 rik. (N. d.) Statystychni dani. *Sudova vlada Ukrainy - Judicial power of Ukraine*. N. p. URL : https://court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/main_site/6_4_2023_2.xls. [in Ukrainian].

6. Shepitko, V. Yu. (2017). Tsilove pryznachennia kryminalistychnykh znan i prahnennia do yevropeiskykh standartiv u protyidii zlochynnosti. *Teoriia ta praktyka sudovoi ekspertyzy i kryminalistyky - Theory and practice of forensic examination and criminology*, 17, 5-12. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tpsek_2017_17_5. [in Ukrainian].

7. Hryha, M. A. (2022). Problemy formuvannia dokazovoi bazy pid chas rozsliduvannia kryminalnykh pravoporushen v umovakh voiennoho chasu. *Rosiiski voenni zlochyiny – vid dokumentuvannia do pokarannia : materialy Mizhnar. nauk.-prakt. konf. (Ivano-Frankivsk, 2-3 hrudnia 2022 r.) - Russian war crimes - from documentation to punishment: materials*

of the International science and practice conf. (Ivano-Frankivsk, December 2-3, 2022), 41-47. Ivano-Frankivsk : Prykarpatskyi NU im. V. Stefanyka. [in Ukrainian].

8. Prikhna, O. V., Buhaiko Yu. O. (2023). Aktualni problemy rozsliduvannya voien-nykh zlochyniv v Ukraini. *Zakhyst ta dotrymannya prav hromadian orhanamy Natsionalnoi polit sii Ukrainy v umovakh voiennoho stanu : materialy nauk.-prakt. konf. (Vinnytsia, 7 hrud. 2023 r.) - Protection and observance of citizens' rights by the National Police of Ukraine under martial law: scientific and practical materials. conf. (Vinnytsia, December 7, 2023) / MVS Ukrainy, Kharkiv. nats. un-t vnutr. sprav, Nauk. park «Nauka ta bezpeka», 115-117. Vinnytsia : KhNUVS, [in Ukrainian].*

9. Batiuk, O. V., Dmytriv, S. O. (2021). Do pyttannya orhanizatsii rozsliduvannya voien-nykh zlochyniv. *Sotsialno-pravovi studii - Social and legal studies*, 3 (13), 77-87. URL : <https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/3976/1/11.pdf>. [in Ukrainian].

10. Dufeniuk, O. M. (2022). Rozsliduvannya voiennykh zlochyniv: lohystychni, kryminalistychni ta sudovo-medychni pyttannya. *Yurydychnyi naukovi elektronnyi - Legal scientific electronic journal*, 4, 369-374. DOI : <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-4/88>. [in Ukrainian].

11. Korniev, O. V. (2022). Problemni pyttannya zabezpechennia rozsliduvannya voien-nykh zlochyniv proty myrnoho naseleennia pid chas zbroinoi ahresii rosiiskoi federatsii proty Ukrainy. *Problematyka dokumentalnoho oformlennia, vyznachennia shkody ta vidsh-koduvannya zbytkiv, zavdanykh Ukraini ta yii hromadianam vnaslidok zbroinoi ahresii rosiiskoi federatsii : materialy nauk.-prakt. konf. (Kharkiv, 22 chervnia 2022 r.) - Problems of documentation, determination of damage and compensation for damages caused to Ukraine and its citizens as a result of the armed aggression of the Russian Federation: scientific-practical materials. conf. (Kharkiv, June 22, 2022)*, 76-79. Kharkiv : NLUU im. Yaroslava Mudroho. URL : http://nauka.nlu.edu.ua/nauka/download/zbirniki_konf/Tezi_konf_22_06_2022.pdf. [in Ukrainian].

12. Kravchuk, O. O., Bondarenko, M. S. (2022). Dosudove rozsliduvannya voiennykh zlochyniv. URL : <https://hrvector.org/podiyi/22-03-09-w-s-a?fbclid=IwAR1eS6DOtKzh9aMyiqawD3v0loU14LeXgEEIEdwUbbBLIP-slt1GBhqQaQw>. [in Ukrainian].

13. Shulzhenko, A. V. (2022). Problems of proving the objective party in crimes of violation of the laws and customs of war. *Visnyk Luhanskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav imeni E.O. Didorenka - Bulletin of Luhansk State University of Internal Affairs named after E. Didorenko*, 2(98), 62-69. DOI : <https://doi.org/10.33766/2524-0323.98.261-270>. [in Ukrainian].

14. Tatsiy, V. Y., Zhuravel, V. A., Avdeeva, G. K. (2019). Independent forensic medical examination as a mean of proving the facts of a tortureusage. *Wiadomosci Lekarskie (Warsaw, Poland : 1960)*, 72(12 cz 2), 2596-2601. [in English].

15. Dufeniuk, O. M. (2022). Rozsliduvannya voiennykh zlochyniv: lohystychni, kryminalistychni ta sudovo-medychni pyttannya. *Yurydychnyi naukovi elektronnyi zhurnal - Legal Scientific Electronic Journal*, 4, 369-374. DOI : <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-4/88> [in Ukrainian].

16. Erhard, N. M., Kubalia, S. M., Sytnyk, Yu. V., Bohdash, V. V., Selin, V. S. (2022). Aktualni pyttannya provedennia sudovo-medychnoi ekspertyzy pid chas voiennoho stanu. *Modern directions of scientific research development : materialy XII Mizhnar. nauk.-prakt. konf. (Chikaho, 18-20 trav., 2022 r.) - Materials of the 12th International scientific and practical conference (Chicago, May 18-20, 2022)*, 104-108. URL : http://dspace.tnpu.edu.ua/bitstream/123456789/27954/1/Syvvi_Demianchuk.pdf. [in Ukrainian].

17. Vozniuk, A., Hryha, M. (2023). Topical issues of forensic medical examination in the investigation of war crimes. *Scientific Journal of the National Academy of Internal Affairs*, 28(2), 9-18. DOI : <https://doi.org/10.56215/naia-herald/2.2023.09> [in English].

18. Hloviuk, I. (2023). Kryminalne provadzhennia shchodo voiennykh zlochyniv: vykyky ta vidpovidi. *Pravo Ukrainy - Law of Ukraine*, 5, 85-100. DOI : <http://doi.org/10.33498/louu-2023-05-085> [in Ukrainian].

19. Cherviakova, O. V. (2020). Vidpovidalnist za voenni zlochyny: mekhanizmy ta protsesy vidnovlennia suverenitetu ta bezpeky Ukrainy. *Forum prava - Forum of law*, 61 (2), 150-162. DOI : <http://doi.org/10.5281/zenodo.3883835>. [in Ukrainian].

20. Zahynei-Zabolotenko, Z., Hladun, O. (2023). Porushennia zakoniv ta zvychaiv viiny (st. 438 Kryminalnoho kodeksu Ukrainy): osoblyvosti kvalifikatsii z urakhuvanniam kontekstualnykh obstavyn. *Pravo Ukrainy - Law of Ukraine*, 5, 117-132. DOI : <http://doi.org/10.33498/louu-2023-05-117> [in Ukrainian].

21. Taran, O. V. (2022). Obstavyny, yaki pidliahaiut dokazuvanniu pid chas rozsliduvannia porushennia zakoniv ta zvychaiv viiny. *Yurydychnyi naukovi elektronnyi zhurnal - Legal Scientific Electronic Journal*, 7, 413-416. DOI : <http://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-7/100> [in Ukrainian].

22. Antoniuk, N. (2023). Kontekstualnyi element voiennykh zlochyniv: zmist i neobkhdnist vstanovlennia. *Pravo Ukrainy - Law of Ukraine*, 5, 30-38. DOI : <http://doi.org/10.33498/louu-2023-05-030> [in Ukrainian].

23. Kovalenko, A. V. (2022). Deiaki pravovi y orhanizatsiini problemy zbyrannia, doslidzhennia ta vykorystannia dokaziv pid chas rozsliduvannia kryminalnykh pravoporushen v umovakh voiennoho stanu. *Problematyka dokumentalnoho oformlennia, vy znachennia shkody ta vidshkoduвання zbytkiv, zavdanykh Ukraini ta yii hromadianam vnaslidok zbroinoi ahresii rosiiskoi federatsii : materialy nauk.-prakt. konf. (Kharkiv, 22 chervonia 2022 r.) - Problems of documentation, determination of damage and compensation for damages caused to Ukraine and its citizens as a result of the armed aggression of the Russian Federation: scientific-practical materials. conf. (Kharkiv, June 22, 2022)*, 114-117. Kharkiv : NIuU im. Yaroslava Mudroho. URL : http://nauka.nlu.edu.ua/nauka/download/zbriniki_konf/Tezi_konf_22_06_2022.pdf. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії 30.01.2024

Hryha M., Candidate of Legal sciences, Senior Researcher, Senior Researcher Fellow of the Scientific Laboratory on the Problems of Combating Crime of the Educational and Research Institute No. 1 of the National Academy of Internal Affairs (Kyiv, Ukraine)

Burnos O., Graduate Student of the Scientific Laboratory on the Problems of Forensic Support and Forensic Expertise of the Educational and Research Institute No. 2 of the National Academy of Internal Affairs (Kyiv, Ukraine)

DOCUMENTING CRUEL TREATMENT OF PRISONERS OF WAR AND CIVILIAN POPULATIONS: COMPLICATIONS AND CHALLENGES

The article is devoted to the actual problems that arise when documenting the cruel treatment of prisoners of war and the civilian population. It is emphasized that the formation of a high-quality evidentiary base in such proceedings is an extremely important

stage of bringing to criminal responsibility the Russian military, who committed the investigated war crime on the territory of Ukraine. It was established that the collection and recording of evidentiary information in such proceedings are extremely complicated due to a number of factors, the most significant of which are the following: a threat to the safety of the participants in investigative (search) actions due to territory mining, destruction, shelling, etc.; a significant gap in time between the commission of the investigated crimes and the opportunity to investigate their trace pattern, as well as the loss of a significant part of the traces due to the conduct of active hostilities; the absence of the main participants of the event (witnesses, victims, etc.) due to their death, injury, relocation, captivity, etc.; insufficient experience in the investigation of war crimes, as well as a lack of knowledge in the field of international humanitarian law among domestic law enforcement officers; imperfect algorithms (methodology) for documenting such crimes; the involvement of a significant number of persons (law enforcement officers, military personnel, experts, representatives of international organizations, volunteers, etc.) in the documentation process, whose activities must be coordinated and coordinated; significant duration of expert research due to excessive workload of forensic experts, etc.

An attempt was made to develop directions for overcoming complications that can be counteracted, in particular by: intensification of training and continuous improvement of the qualifications of specialists for such investigations (taking into account international practices); maximum use of digital evidence, as well as modern scientific and technical means, which allow individual investigative (search) actions to be carried out indirectly; establishment of effective interaction between the subjects of documentation, taking into account the peculiarities of their information exchange, competence, etc.

Keywords: war crimes, documentation, evidence, criminal proceedings, investigation, evidence, cruel treatment, contextual element, forensic examination.

DOI: 10.33766/2786-9156.105.279-296

УДК: 343.98

Коваленко А. В., кандидат юридичних наук, доцент, старший науковий співробітник науково-дослідної лабораторії публічної безпеки громад факультету № 2 Донецького державного університету внутрішніх справ (м. Кривий Ріг, Україна)

e-mail: new4or@gmail.com

ORCID iD: <http://orcid.org/0000-0003-3665-0147>

ТИПОВІ СЛІДЧІ СИТУАЦІЇ ПОЧАТКОВОГО ЕТАПУ РОЗСЛІДУВАННЯ КОЛАБОРАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ СУДОВО-СЛІДЧОЇ ПРАКТИКИ)

Статтю присвячено типізації слідчих ситуацій початкового етапу розслідування колабораційної діяльності на основі дослідження матеріалів судово-слідчої практики. Автор наголошує, що головним критерієм типізації таких ситуацій слід визнати їх повторюваність, яка може бути з'ясована тільки на основі опрацювання належної емпіричної бази. Задля досягнення поставленої мети було вивчено 250 вироків націона-

льних судів, постановлених протягом 2022-2024 років за фактами вчинення діянь, передбачених ст. 111-1 КК України. На основі критеріїв особливостей складу кримінального правопорушення, умов, у яких здійснюється розслідування, та інформаційного критерію, виокремлено три загальні слідчі ситуації початкового етапу розслідування колабораційної діяльності та шість відповідних конкретизованих підситуацій: 1.1. Особа вчинила колабораційну діяльність та перебуває на території підконтрольної території уряду України (36 %); 1.2. Особа вчинила колабораційну діяльність на території підконтрольної території уряду України, але покинула її до початку досудового розслідування (0 %); 2.1. Особа вчинила колабораційну діяльність та перебуває на деокупованій території (46 %); 2.2. Особа вчинила колабораційну діяльність на тимчасово окупованій території, покинула її до деокупації і на момент досудового розслідування перебуває за межами території, підконтрольної уряду України (1,6 %); 3.1. Особа вчинила колабораційну діяльність на тимчасово окупованій території чи за кордоном та на момент досудового розслідування повернулася на підконтрольну уряду України територію (4 %); 3.2. Особа вчинила колабораційну діяльність на тимчасово окупованій території чи за кордоном і на момент досудового розслідування перебуває за межами території, підконтрольної уряду України (12,4 %).

Продемонстровано, що для процесу розслідування діянь, передбачених ч. 1 ст. 111-1 КК України, найбільш характерними є підситуації 1.1. (78 %) та 1.2. (22 %); для ч. 2 – 2.1. (98,1 %); для ч. 3 – 2.1. (60 %) та 3.2. (33,3 %); для ч. 4 – 1.1. (15 %) та 2.1. (75 %); для ч. 5 – 2.1. (52 %) та 3.2. (40 %); для ч. 6 – 1.1. (50 %) та 3.2. (40 %); для ч. 7 – 1.1. (14,3 %), 2.1. (17,9 %), 2.2. (10,3 %), 3.1. (17,9 %) та 3.2. (39,3 %).

Ключові слова: колабораційна діяльність, досудове розслідування, криміналістична методика, початковий етап, криміналістична ситуалогія, слідча ситуація, інформаційний критерій, критерій повторюваності.

Постановка проблеми. У межах активної фази збройної агресії російської федерації та дії правового режиму воєнного стану колабораційна діяльність (ст. 111-1 КК України) є одним із найбільш розповсюджених кримінальних правопорушень, які посягають на основи національної безпеки України. Розкриття й розслідування таких діянь є одним із пріоритетних завдань вітчизняних правоохоронців. Варто зауважити, що описана діяльність правозастосовників супроводжується низкою процесуальних та організаційних складнощів, серед яких варто виокремити низький рівень науково-методичного забезпечення та відсутність напрацьованого роками досвіду розслідування колабораційної діяльності. В описаних умовах на початковому етапі розслідування колабораційної діяльності орієнтиром для уповноважених осіб мають слугувати розроблені науковцями алгоритми дій у типових для досліджуваних кримінальних проваджень слідчих ситуаціях.

Підставами для виокремлення таких ситуацій, як правило, є сукупність зовнішніх та внутрішніх (інформаційних) критеріїв, які суттєво впливають на процес досудового розслідування в певний проміжок часу. Водночас головною підставою для типізації слідчих ситуацій варто визнати їх повторюваність, яка може бути з'ясована тільки шляхом опрацювання та статистичного аналізу достатнього об'єму емпіричного матеріалу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. З урахуванням викликів сьогодення, проблеми досудового розслідування колабораційної діяльності стають предметом досліджень низки вітчизняних учених криміналістів та процесуалістів. Так Г. Тетерятник, Г. Мудрецька та Г. Резніченко висвітлили проблеми розслідування кримінальних проступків, передбачених ст. 111-1 КК України [1], В. С. Бондар запропонував основи методики досудового розслідування колабораційної діяльності [2], Б. І. Кішак розглянув особливості доказування у провадженнях щодо таких злочинів [3], колектив авторів за загальною редакцією В. В. Сокурєнка сформулював рекомендації щодо розслідування воєнних і пов'язаних з військовою кримінальних правопорушень [4] тощо. Водночас у спеціальній літературі до сьогодні не було на основі емпіричного матеріалу типізовано слідчі ситуації початкового етапу розслідування колабораційної діяльності, що підтверджує актуальність пропонованого дослідження.

Формулювання цілей. Метою статті є типізація слідчих ситуацій початкового етапу розслідування колабораційної діяльності на основі дослідження матеріалів судово-слідчої практики.

Рис. 1

Виклад основного матеріалу.

Емпіричну базу дослідження склали 250 вироків національних судів, постановлених протягом 2022-2024 років за фактами вчинення діянь, передбачених ст. 111-1 КК України. Серед них: за ч. 1 – 100 вироків (40 %); за ч. 2 – 52 вироків (21 %); за ч. 3 – 15 вироків (6 %); за ч. 4 – 20 вироків (8 %); за ч. 5 – 25 вироків (10 %); за ч. 6 – 10 вироків (4 %); та за ч. 7 – 28 вироків (11 %) (Рис. 1).

З огляду на визначені Кримінальним кодексом України форми вчинення діяння та специфіку складу правопорушення в цілому, особливості територій, на яких було вчинено кримінальне правопорушення та де здійснюється його розслідування, а також з урахуванням результатів опрацювання емпіричної бази дослідження нами було виокремлено три глобальні типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування колабораційної діяльності. **Перша ситуація:** розслідувана колабораційна діяльність була вчинена на підконтрольній українській владі території; **друга ситуація:** діяння вчинені на тимчасово окупованих територіях, котрі на момент здійснення досудового розслідування були деокуповані; **третья ситуація:** розслідувані діяння вчинені (1) на тимчасово окупованих територіях, що на момент розслідування є невідконтрольними уряду України, або (2) за межами території України. Своєю чергою, наведені ситуації доцільно надалі розподілити на підситуації за внутрішнім інформаційним критерієм, а саме залежно від наявних

можливостей отримання інформації про правопорушника та від нього. Зокрема, пропонуємо виокремити підситуації, за яких особа, котра вчинила колабораційну діяльність, на момент досудового розслідування перебуває на підконтрольній уряду України території, та підситуації, за яких така особа на момент досудового розслідування перебуває на тимчасово окупованих територіях чи за межами території України [5, с. 189].

Так, за наведеним критерієм, у межах ситуації 1 було виокремлено підситуацію 1.1. Особа вчинила колабораційну діяльність та перебуває на території підконтрольній уряду України (36 %) та підситуацію 1.2. Особа вчинила колабораційну діяльність на території підконтрольній уряду України, але покинула її до початку досудового розслідування (0 %). У межах ситуації 2 було виокремлено підситуацію 2.1. Особа вчинила колабораційну діяльність на тимчасово окупованій території та залишається на ній після деокупації (46 %) та підситуацію 2.2. Особа вчинила колабораційну діяльність на тимчасово окупованій території, покинула її до деокупації і на момент досудового розслідування перебуває за межами території, підконтрольної уряду України (1,6 %). Нарешті, у межах ситуації 3 нами було виокремлено підситуацію 3.1. Особа вчинила колабораційну діяльність на тимчасово окупованій території чи за кордоном та на момент досудового розслідування повернулася на підконтрольну уряду України територію (4 %) та підситуацію 3.2. Особа вчинила колабораційну діяльність на тимчасово окупованій території чи за кордоном і на момент досудового розслідування перебуває за межами території, підконтрольної уряду України (12,4 %) (Рис. 2).

Рис. 2.

Водночас наведена вибірка сама собою є недостатньо інформативною, оскільки ст. 111-1 КК України у своїй структурі містить більше як 10 різних складів (форм) кримінального правопорушення, кожен з яких має власну специфіку початкового етапу досудового розслідування. Задля забезпечення їх конкретності та ефективності, криміналістичні рекомендації щодо досудового розслідування мають формуватися індивідуально для кожної форми вчинення колабораційної діяльності. Тому, на нашу думку, більшу цінність матиме окреме детальне дослідження слідчих ситуацій, характерних для початкового етапу розслідування діянь, передбачених кожною частиною ст. 111-1 КК України.

Так ЄДРСР містить найбільше вироків за фактами кримінальних проступків, передбачених **ч. 1 ст. 111-1 КК України** (нами було досліджено 100 таких судових рішень). На початковому етапі досудового розслідування указаних діянь складались тільки підситуації 1.1. (78 проваджень, 78 %) та 2.1. (22 провадження, 22 %) (Рис. 3).

Попри те, що вітчизняні науковці наполягають на тому, що під колабораційною діяльністю варто, насамперед, розуміти діяння, які вчиняються в умовах окупації [6, с. 257], на практиці достатньо розповсюдженою виявилась підситуація 1.1. (особа вчинила колабораційну діяльність та перебуває на території підконтрольній уряду України). Указана ситуація відповідає випадкам, коли колаборанти, перебуваючи на підконтрольній уряду України території, здійснювали кримінально карані публічні висловлювання в мережі Інтернет (див. [7]) та в публічних місцях (див. [8]). Що цікаво, вироком Шевченківського районного суду м. Києва від 03 травня 2022 року у справі № 761/7242/22 було засуджено особу, яка вчинила обидві описані вище форми діянь: спочатку, з використанням месенджера Telegram, вона публічно заперечувала здійснення збройної агресії проти України в мережі Інтернет; пізніше, перебуваючи поблизу контрольно-пропускного пункту територіальної оборони у м. Київ, публічно закликала до підтримки дій та рішень держави-агресора [9].

Під час досудового розслідування діянь, передбачених ч. 1 ст. 111-1 КК України, підситуація 2.1. складалася у випадках, коли після деокупації окремих територій, місцеві жителі повідомляли про факти кримінально караніх антиукраїнських публічних висловлювань та закликів, здійснених іншими особами ще в період тимчасової окупації. Так, наприклад, вироком Червонозаводського районного суду м. Харків від 13 листопада 2023 року в справі № 646/7761/23 було засуджено особу, яка під час тимчасової окупації с. Новоосинове Куп'янського

Рис. 3.

району Харківської області публічно заперечувала здійснення рф збройної агресії проти України [10]; вироком Бобринецького районного суду Кіровоградської області від 27 лютого 2023 року у справі № 383/339/23 було засуджено особу, яка під час тимчасової окупації м. Снігурівка Миколаївської області в бесіді (інтерв'ю) з невстановленим представником ЗМІ держави-агресора публічно підтримала дії збройних формувань держави-агресора [11].

Рис. 4.

На початковому етапі розслідування кримінальних правопорушень, передбачених **ч. 2 ст. 111-1 КК України** (Рис. 4, усього опрацьовано 52 вироки), превалює підситуація 2.1. (51 провадження, 98,1 %). Указана ситуація традиційно складається у випадках, коли досудові розслідування здійснюються після деокупації певної території. Так від місцевих жителів та із документації незаконних органів окупаційних адміністрацій правоохоронці отримують відомості про чисельні випадки зайняття громадянами України посад, пов'язаних з виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій, у незаконних органах влади, створених

на тимчасово-окупованій території (див. [12]).

В одному випадку досудового розслідування діянь, передбачених ч. 2 ст. 111-1 КК України, було зафіксовано підситуацію 3.1. Вироком Новомосковського міськрайонного суду Дніпропетровської області від 15 травня 2023 року у справі № 183/5511/23 було засуджено особу, яка в липні 2022 року в тимчасово окупованому м. Северодонецьк Луганської області добровільно зайняла посаду, не пов'язану з виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій (мовою оригіналу «специалиста по строительно-восстановительным работам») у виконавчому органі окупаційної адміністрації. Пізніше ця особа прибула на неокуповану територію Дніпропетровської області, де й була притягнута до кримінальної відповідальності [13].

Під час досудового розслідування діянь, передбачених **ч. 3 ст. 111-1 КК України** (Рис. 5, усього опрацьовано 15 вироків) складалися підситуації 2.1. (9 проваджень, 60 %), 3.1. (1 провадження, 6,7 %) та 3.2. (5 проваджень, 33,3 %).

Підситуація 2.1. є достатньо типовою та відповідає випадкам, коли правоохоронці після деокупації певних місцевостей отримують відомості про факти вчинення громадянами України освітнього колабораціонізму. Показовий приклад цієї ситуації зафіксований вироком Новомосковського міськрайонного суду Дніпропетровської області від 27 січня 2023 року у справі № 183/184/23, яким було засуджено особу за тимчасове виконання функцій директора «Куп'янського регіонального центра професійного освіти» (мовою оригіналу – *прим. авт.*) під час тимчасової окупації м. Куп'янськ [14].

В одному випадку зафіксовано підситуацію 3.1.: вироком Галицького районного суду м. Львів від 21 серпня 2023 року у справі № 461/6562/23 засуджено особу, яка обіймала посаду заступника директора з навчально-виховної роботи, викладала російську мову та літературу і виконувала функції класного керівника в школі в тимчасово окупованому м. Горлівка Донецької області; пізніше ця особа прибула на неокуповану територію, де й була притягнута до кримінальної відповідальності [15].

У низці випадків щодо освітян-колаборантів здійснюється спеціальне досудове розслідування *in absentia* (підситуація 3.2.). У таких випадках правоохоронці з відкритих джерел у мережі Інтернет або від осіб, які прибули з тимчасово окупованих місцевостей, дізнаються про факти вчинення освітнього колабораціонізму на таких територіях. Наприклад, вироком Ленінського районного суду м. Запоріжжя від 07 серпня 2023 року у справі № 334/6444/22 було заочно засуджено особу, яка добровільно обійняла посаду директора «Акимовской школи № 27» (мовою оригіналу) у тимчасово окупованому смт. Якимівка Мелітопольського району Запорізької області [16].

У кримінальних провадженнях за фактами діянь, передбачених **ч. 4 ст. 111-1 КК України** (Рис. 6, загалом вивчено 20 вироків), типовими є підситуації 1.1. (3 провадження, 15 %), 2.1. (15 проваджень, 75 %), 3.1. (1 провадження, 5 %) та 3.2. (1 провадження, 5 %).

Рис. 5

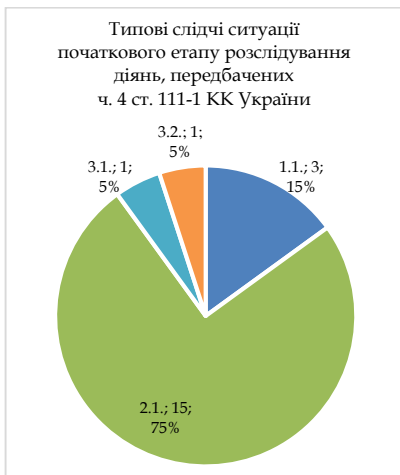

Рис. 6.

його мобільний телефон, військові документи, грошові кошти держави агресора, військову форму, магазин із патронами тощо) [19].

Превалюючою під час досудового розслідування діянь, передбачених ч. 4 ст. 111-1 КК України, є підситуація 2.1. Такі діяння викриваються правоохоронцями після деокупації місцевості, де вони були вчинені, та найчастіше виявляються в передачі громадянами України окупантам транспортних засобів, сільгосптехніки чи приміщень, а також у здійсненні господарської діяльності у взаємодії з державою-агресором, незаконними органами влади, створеними на тимчасово окупованій території. Наприклад, вироком Путивльського районного суду Сумської області від 29 червня 2022 року у справі № 584/368/22 було засуджено особу, яка, будучи депутатом Новослобідської сільської ради, користуючись своїм службовим положенням, впливала на співробітників місцевої школи, для того щоб вони передали приміщення школи та наявні в цих приміщеннях матеріальні ресурси воєнізованим формуванням держави агресора для облаштування військово-адміністративного штабу та місць розміщення особового складу [20].

Підситуація 3.1. відбулася у кримінальному провадженні щодо особи, яка в тимчасово окупованому м. Пологи Запорізької області добровільно передала окупантам матеріальні ресурси, які залишалися у вагонах на станції місцевої регіональної філії АТ «Укрзалізниця», після чого прибула на підконтрольну уряду України територію та була притягнута до кримінальної відповідальності [21]. Єдиний випадок підситуації 3.2. зафіксований заочним вироком Комунарського районного суду м. Запоріжжя від 16 жовтня 2023 року у справі № 333/2321/23 щодо особи, яка в тимчасово окупованому м. Мелітополь Запорізької області

Підситуація 1.1. фіксувалася у випадках, коли громадяни України, які перебували на неокупованих територіях, перераховували кошти на рахунки незаконних збройних чи воєнізованих формувань держави агресора [17], а також дистанційно керували господарською діяльністю підприємства, яке працювало на тимчасово окупованій території [18]. Ще в одному випадку підситуація 1.1. склалася на деокупованій території смт. Чкаловське Чугуївського району Харківської області, де місцевий житель добровільно переховував солдата так званої «ЛНР» на горішці власного домоволодіння, приховував особисті речі згаданого окупанта (у тому числі

здійснювала господарську діяльність, пов'язану з торгівлею паливно-мастильними матеріалами на автозаправних станціях, які раніше були відібрані в законних власників представниками збройних сил держави-агресора [22].

Для початкового етапу досудового розслідування діянь, передбачених ч. 5 ст. 111-1 КК України (Рис. 7, усього опрацьовано 25 вироків) типовими є підситуації 2.1. (13 кримінальних проваджень, 52 %), 3.1. (2 провадження, 8 %) та 3.2. (10 проваджень, 40 %).

Ситуація 2.1. складається на деокупованих територіях, де правоохоронці притягають до відповідальності осіб, які займали посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій, у незаконних органах окупаційної влади або брали участь в організації незаконних референдумів (див. наприклад, [23]). У двох досліджених випадках особи, які вчинили діяння, передбачені ч. 5 ст. 111-1 КК України, на тимчасово окупованих територіях поверталися в підконтрольні уряду України райони та притягалися до відповідальності (підситуація 3.1.). Так вироком Павлоградського міськрайонного суду Дніпропетровської області від 09 березня 2023 року у справі № 185/10568/22 було засуджено особу, яка брала участь в організації незаконного референдуму в тимчасово окупованому с. Стельмахівка Сватівського району Луганської області, а з часом прибула на неокуповану територію [24]. Нарешті, достатньо типовою є ситуація 3.2., за якої діяння, передбачені ч. 5 ст. 111-1 КК України, розслідуються за відсутності підозрюваного (*in absentia*), див. наприклад, [25].

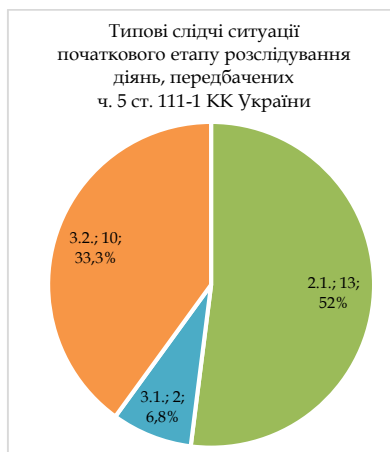

Рис. 7.

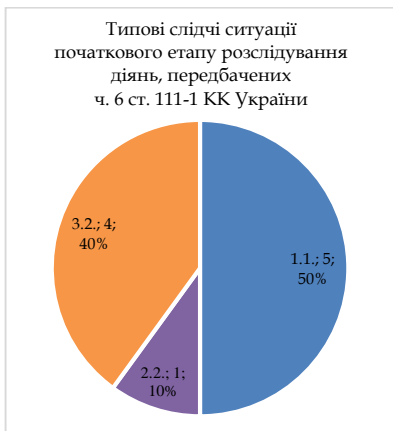

Рис. 8

Під час досудового розслідування діянь, передбачених ч. 6 ст. 111-1 КК України (Рис. 8, загалом опрацьовано 10 вироків) типовими є підситуації 1.1. (5 проваджень, 50 %), 2.2. (1 випадок, 10 %) та 3.2. (4 провадження, 40 %).

В умовах підситуації 1.1. розслідуються кримінально карані заходи політичного характеру та інформаційна діяльність, які вчиняються громадянами України на неокупованих територіях. Показовим є приклад особи, яка у м. Одеса на замовлення російських кураторів за фінансову винагороду взяла участь у підготовці пропагандистського аудіовізуально-

го твору, де видавала себе за працівника місцевого ТЦК та СП й повідомляла неправдиву інформацію про хід та способи здійснення мобілізації [26].

В одному із досліджених випадків особа вчинила діяння, передбачене ч. 6 ст. 111-1 КК України, на тимчасово окуповані території та встигла покинути її до моменту деокупації (підситуація 2.2.). Зокрема, заочним вироком Малиновського районного суду міста Одеси від 28 грудня 2023 року у справі № 758/6863/22 було засуджено громадянина України, який узяв участь в організації масового політичного заходу в тимчасово окупованому м. Херсон [27]. Спеціальне досудове розслідування також здійснюється у випадках, коли відповідні діяння вчиняються на тимчасово окупованих територіях (підситуація 3.2., див. [28]). У межах згаданої підситуації варто виокремити випадки, коли передбачена ч. 6 ст. 111-1 КК України колабораційна діяльність вчинялась особами, які перебували на території країни-агресора. Зокрема, мовиться про громадян України, які неодноразово брали участь в інформаційних заходах на російському телебаченні [29; 30].

На початковому етапі розслідування злочинів, передбачених ч.7 ст. 111-1 КК України (Рис. 9, загалом опрацьовано 28 вироків), складаються практично всі виокремлені нами слідчі ситуації: 1.1. (4 провадження, 14,3 %), 2.1. (5 проваджень, 17,9 %), 2.2. (3 провадження, 10,7 %), 3.1. (5 проваджень, 17,9 %) та 3.2. (11 проваджень, 39,3 %).

На неокупованих територіях (підситуація 1.1.) указані діяння найчастіше вчиняються у формі повідомлення ворогу місць дислокації Сил оборони України (див. [31]).

Достатньо типовими є ситуації, коли діяння, передбачені ч. 7 ст. 111-1 КК України, виявляються після деокупації місцевостей, де вони були вчинені, за умови, що вірогідний колаборант залишився на цій території (підситуація 2.1.). Зокрема, в таких умовах було притягнуто до кримінальної відповідальності особу, яка добровільно зайняла посаду в незаконному правоохоронному органі в тимчасово окупованому м. Херсон та залишилась у місті на момент його деокупації [32]. Виявлено й зворотні випадки (підситуація 2.2.), коли вірогідні колаборанти встигали покинути місцевості, де вчиняли кримінальні правопорушення, до їх деокупації, і щодо них здійснювалося спеціальне досудове розслідування (див. [33]).

Аналіз практики показав, що особи, які вчиняли діяння, передбачені ч. 7 ст. 111-1 КК України, на тимчасово окупованих територіях, як правило, опинялись у підконтрольних уряду України місцевостях (підситуація 3.1.) унаслідок потрапляння в полон. Так, наприклад, вироком Івано-Франківського міського суду Івано-Франківської області від 22 листопада 2023 року у справі № 344/18175/23 було засуджено особу, яка добровільно вступила до лав незаконного збройного формування, так званої «народної міліції лнр», у складі якого вела бойові дії проти Сил оборони України на території Луганської області, де в подальшому потрапила в полон [34]. Нарешті, найбільш типовою для початкового етапу розслідування аналізованих діянь є підситуація 3.2., коли вірогідні колаборанти на момент досудового розслідування лишаются на тимчасово окупованих територіях де й вчинили своє кримінально каране діяння (див., наприклад, [35; 36]).

Висновки. Найбільш типовими слідчими ситуаціями початкового етапу розслідування колабораційної діяльності є такі. Ситуація 1.1. Особа вчинила колабораційну діяльність та перебуває на території підконтрольній уряду України (36 %). Ситуація 2.1. Особа вчинила колабораційну діяльність та перебуває на деокупованій території (46 %). Ситуація 2.2. Особа вчинила колабораційну

Рис. 9.

діяльність на тимчасово окупованій території, покинула її до деокупації і на момент досудового розслідування перебуває за межами території, підконтрольної уряду України (1,6 %). Ситуація 3.1. Особа вчинила колабораційну діяльність на тимчасово окупованій території чи за кордоном та на момент досудового розслідування повернулася на підконтрольну уряду України територію (4 %). Ситуація 3.2. Особа вчинила колабораційну діяльність на тимчасово окупованій території чи за кордоном і на момент досудового розслідування перебуває за межами території, підконтрольної уряду України (12,4 %). Нами не було обліковано жодного випадку Ситуації 1.2. (особа вчинила колабораційну діяльність на території підконтрольній уряду України, але покинула її до початку досудового розслідування, 0 %) проте на практиці вказана ситуація теоретично можлива.

Водночас аналіз судово-слідчої практики показав, що під час розслідування кримінальних проступків, передбачених ч. 1 ст. 111-1 КК України превалюють підситуації 1.1. (78 %) та 1.2. (22 %); під час розслідування діянь, передбачених ч. 2 цієї статті переважає підситуація 2.1. (98,1 %); під час розслідування діянь, передбачених ч. 3 ст. 111-1 КК України – підситуації 2.1. (60 %) та 3.2. (33,3 %); під час розслідування злочинів, передбачених ч. 4 ст. 111-1 КК України – підситуації 1.1. (15 %) та 2.1. (75 %); під час розслідування діянь, передбачених ч. 5 ст. 111-1 КК України – підситуації 2.1. (52 %) та 3.2. (40 %); у кримінальних провадженнях щодо ч. 6 ст. 111-1 КК України – підситуації 1.1. (50 %) та 3.2. (40 %); нарешті під час розслідування злочинів, передбачених ч. 7 ст. 111-1 КК України були обліковані майже всі виокремлені підситуації – 1.1. (14,3 %), 2.1. (17,9 %), 2.2. (10,3 %), 3.1. (17,9 %) та 3.2. (39,3 %).

Перспективним видається формулювання науково-обґрунтованих алгоритмів дій для вирішення найбільш типових слідчих ситуацій початкового етапу розслідування кожної, передбаченої різними частинами статті 111-1 КК України, форми вчинення колабораційної діяльності.

Використані джерела:

1. Актуальні проблеми при розслідуванні кримінальних проступків, пов'язаних з колабораційною діяльністю : методичні рекомендації / розроб.: Г. Тетерятник, Г. Мудрецька, Г. Резніченко. Одеса : Видавництво «Юридика», 2023. 40 с.

2. Бондар В. С. Про основи методики досудового розслідування колабораційної діяльності. *Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права*. 2023. Вип. 3. С. 115–123.

3. Кішак Б. І. Особливості доказування злочинів, пов'язаних з колабораційною діяльністю. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. Серія економічна. Серія юридична*. 2023. Вип. 37. С. 56–61. DOI : <http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.7934032>.

4. Розслідування воєнних злочинів і пов'язаних з війною кримінальних правопорушень: кримінально-правові, кримінальні процесуальні та криміналістичні аспекти : наук.-практ. посіб. / І. В. Глобюк, О. М. Литвинов, Ю. В. Орлов та ін.; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф., члена-кор. НАПрН України В. В. Сокурєнка ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків : ХНУВС, 2023. 400 с.

5. Розслідування колабораційної діяльності : практич. посібник / Є. О. Письменський, С. В. Головін, А. В. Коваленко, В. В. Коваленко. Київ : ВД Дакор, 2024. 260 с.

6. Письменський Є. О. Запровадження кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність: чи всі очікування справдилися? *Закарпатські правові читання. Право як інструмент стійкості та розвитку в умовах сучасних цивілізаційних викликів* : матеріали XV Міжнародної науково-практичної конференції (м. Ужгород, 27 квітня 2023 р). Частина II. Львів – Торунь : Liha-Pres, 2023. С. 256–259.

7. Вирок Павлоградського міськрайонного суду Дніпропетровської області від 27 вересня 2023 року у справі № 185/7228/23. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reestr.court.gov.ua/Review/113743253>.

8. Вирок Володимирецького районного суду Рівненської області від 06 липня 2023 року у справі № 556/1884/23. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reestr.court.gov.ua/Review/112053323>.

9. Вирок Шевченківського районного суду м. Києва від 03 травня 2022 року у справі № 761/7242/22. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reestr.court.gov.ua/Review/104264036>.

10. Вирок Червонозаводського районного суду м. Харкова від 13 листопада 2023 року у справі № 646/7761/23. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reestr.court.gov.ua/Review/114852878>.

11. Вирок Бобринецького районного суду Кіровоградської області від 27 лютого 2023 року у справі № 383/339/23. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reestr.court.gov.ua/Review/109224471>.

12. Вирок Херсонського міського суду Херсонської області від 05 березня 2024 року у справі № 766/3126/24. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reestr.court.gov.ua/Review/117437859>.

13. Вирок Новомосковського міськрайонного суду Дніпропетровської області від 15 травня 2023 року у справі № 183/5511/23. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reestr.court.gov.ua/Review/110870886>.

14. Вирок Новомосковського міськрайонного суду Дніпропетровської області від 27 січня 2023 року у справі № 183/184/23. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reestr.court.gov.ua/Review/108633948>

15. Вирок Галицького районного суду м. Львів від 21 серпня 2023 року у справі № 461/6562/23. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reestr.court.gov.ua/Review/112976100>.

16. Вирок Ленінського районного суду м. Запоріжжя від 07 серпня 2023 року у справі № 334/6444/22. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reestr.court.gov.ua/Review/112659095>.

17. Вирок Деснянського районного суду м. Київ від 24 січня 2024 року № 405/7133/23. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL : <https://reestr.court.gov.ua/Review/116528976>.

18. Вирок Соснівського районного суду м. Черкаси від 14 квітня 2023 року у справі № 712/2352/23. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL : <https://reestr.court.gov.ua/Review/110233915>.

19. Вирок Глобинського районного суду Полтавської області від 30 листопада 2022 року у справі № 527/2397/22. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reestr.court.gov.ua/Review/107604606>.

20. Вирок Путивльського районного суду Сумської області від 29 червня 2022 року у справі № 584/368/22. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reestr.court.gov.ua/Review/105006793>.

21. Вирок Луцького міськрайонного суду Волинської області від 12 червня 2023 року у справі № 161/9312/23. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/111448143>.

22. Вирок Комунарського районного суду м. Запоріжжя від 16 жовтня 2023 року у справі № 333/2321/23. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/114174364>.

23. Вирок Приморського районного суду м. Одеса від 17 березня 2023 року у справі № 522/4636/23. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109638150>.

24. Вирок Павлоградського міськрайонного суду Дніпропетровської області від 09 березня 2023 року у справі № 185/10568/22. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108909951>.

25. Вирок Ужгородського міськрайонного суду Закарпатської області від 14 березня 2023 року у справі № 308/14357/22. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109554113>.

26. Вирок Приморського районного суду м. Одеса від 04 жовтня 2023 року у справі № 522/18296/23. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/114083628>.

27. Вирок Малиновського районного суду м. Одеса від 28 грудня 2023 року у справі № 758/6863/22. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/115992276>.

28. Вирок Голосіївського районного суду м. Київ від 29 листопада 2023 року у справі № 752/1227/23. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/115256587>.

29. Вирок Зарічного районного суду м. Суми від 22 грудня 2023 року у справі № 591/4058/22. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/115842533>.

30. Вирок Галицького районного суду м. Львів від 20 листопада 2023 року у справі № 461/6273/23. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/115097320>.

31. Вирок Соснівського районного суду м. Черкаси від 09 грудня 2022 року у справі № 712/10477/22. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107795420>.

32. Вирок Малиновського районного суду м. Одеса від 27 січня 2023 року у справі № 521/1893/22. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108673358>.

33. Вирок Малиновського районного суду м. Одеса від 01 грудня 2023 року у справі № 521/234/23. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/115334690>.

34. Вирок Івано-Франківського міського суду Івано-Франківської області від 22 листопада 2023 року у справі № 344/18175/23. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/115087137>.

35. Вирок Шевченківського районного суду м. Чернівці від 09 лютого 2023 року у справі № 727/9239/22. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109052052>.

36. Вирок Шевченківського районного суду м. Київ від 13 грудня 2023 року у справі № 761/33102/23. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/115639392>.

References:

1. Teteriatnyk, H. V., Mudretska, H. V. & Reznichenko, H. S. (2023). Aktualni problemy pry rozsliduvanni kryminalnykh prostupkiv, pov'iazanykh z kolaboratsiinoiu diialnis-tiu: metodychni rekomendatsii. Odesa : «Iurydyka». [in Ukrainian].

2. Bondar, V. S. (2023). Pro osnovy metodyky dosudovoho rozsliduvannya kolaboratsi-inoi diialnosti. *Dniprovskiyi naukoviyi chasopys publichnoho upravlinnia, psykholohii, prava – Dnipro scientific journal of public administration, psychology, issue3*, 115-124. Dnipro. [in Ukrainian].

3. Kishchak, B. I. (2023). Osoblyvosti dokazuvannya zlochyniv, poviazanykh z kolaboratsiinoiu diialnistiu. *Naukovi zapysky Lvivskoho universytetu biznesu ta prava. Seriya ekonomichna. Seriya yurydychna. – Scientific notes of the Lviv University of Business and Law. The economical series. The legal series*, 37, 56-61. Lviv. [in Ukrainian].

4. Hloviuk, I. V., Lytvynov, O. M., Orlov Yu. V. et al. (2023) Rozsliduvannya voien-nykh zlochyniv i pov'iazanykh z viinoiu kryminalnykh pravoporushen: kryminalno-pravovi, kryminalni protsesualni ta kryminalistychni aspekty : nauk.-prakt. posib. Ed by V. V. Sokurenko. Krarkiv : KhNUA. [in Ukrainian].

5. Pysmenskyi, Ye. O., Holovkin, S. V., Kovalenko, A. V., & Kovalenko, V. V. (2024). Rozsliduvannya kolaboratsiinoi diialnosti : prakt. posibnyk. Kyiv : VD Dakor. [in Ukrainian].

6. Pysmenskyi, Ye. O. (2023). Zaprovadzhennia kryminalnoi vidpovidalnosti za kolaboratsiinoiu diialnist: chy vsi ochikuvannya spravdlylysia? *Zakarpatski pravovi chytannia. Pravo yak instrument stiikostita rozvytku v umovakh suchasnykh tsyvilizatsiinykh vyklykiv: Materialy XV mizhnarodnoi nauково-praktychnoi konferentsii (m. Uzhhorod, 27 kvitnia 2023 r), Chastyina II. – Transcarpathian legal readings. Law as a tool for the sustainability of development in the conditions of modern civilizational challenges: Materials of the 15th international scientific and practical conference (Uzhgorod, April 27, 2023), part II*, 256-259. Lviv – Torun : Liha-Pres. [in Ukrainian].

7. Vyrok Pavlohradskoho miskraionnoho sudu Dnipropetrovskoi oblasti vid 27 veresnia 2023 roku u spravi № 185/7228/23. (2023). *Yedyniy derzhavnyi reistr sudovykh rishen – Unified state register of court decisions*. N. p. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/113743253>. [in Ukrainian].

8. Vyrok Volodymyrets'koho raionnoho sudu Rivnenskoj oblasti vid 06 lystopada 2023 roku u spravi № 556/1884/23 (2023). *Yedyniy derzhavnyi reistr sudovykh rishen – Unified state register of court decisions*. N. p. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/112053323>. [in Ukrainian].

9. Vyrok Shevchenkivskoho raionnoho sudu m. Kyieva vid 03 travnia 2022 roku u spravi № 761/7242/22. (2022). *Yedyniy derzhavnyi reistr sudovykh rishen – Unified state register of court decisions*. N. p. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104264036>. [in Ukrainian].

10. Vyrok Chervonozavodskoho raionnoho sudu m. Kharkova vid 13 lystopada 2023 roku u spravi № 646/7761/23. (2023). *Yedyniy derzhavnyi reistr sudovykh rishen – Unified state register of court decisions*. N. p. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/114852878>. [in Ukrainian].

11. Vyroky Bobrynetskoho raionnoho sudu Kirovohradskoi oblasti vid 27 liutoho 2023 roku u spravi № 383/339/23. (2023). *Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen – Unified state register of court decisions*. N. p. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109224471>. [in Ukrainian].

12. Vyroky Khersonskoho miskoho sudu Khersonskoi oblasti vid 05 bereznia 2024 roku u spravi № 766/3126/24. (2024). *Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen – Unified state register of court decisions*. N. p. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117437859>. [in Ukrainian].

13. Vyroky Novomoskovskoho miskraionnoho sudu Dnipropetrovskoi oblasti vid 15 travnia 2023 roku u spravi № 183/5511/23. (2023). *Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen – Unified state register of court decisions*. N. p. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/110870886>. [in Ukrainian].

14. Vyroky Novomoskovskoho miskraionnoho sudu Dnipropetrovskoi oblasti vid 27 sichnia 2023 roku u spravi № 183/184/23. (2023). *Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen – Unified state register of court decisions*. N. p. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108633948>. [in Ukrainian].

15. Vyroky Halytskoho raionnoho sudu m. Lvova vid 21 serpnia 2023 roku u spravi № 461/6562/23. (2023). *Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen – Unified state register of court decisions*. N. p. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/112976100>. [in Ukrainian].

16. Vyroky Leninskoho raionnoho sudu m. Zaporizhzhia vid 07 serpnia 2023 roku u spravi № 334/6444/22. (2023). *Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen – Unified state register of court decisions*. N. p. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/112659095>. [in Ukrainian].

17. Vyroky Desnianskoho raionnoho sudu m. Kyieva vid 24 sichnia 2024 roku № 405/7133/23. (2024). *Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen – Unified state register of court decisions*. N. p. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/16528976>. [in Ukrainian].

18. Vyroky Sosnivskoho raionnoho sudu m. Cherkasy vid 14 kvitnia 2023 roku u spravi № 712/2352/23. (2023). *Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen – Unified state register of court decisions*. N. p. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/110233915>. [in Ukrainian].

19. Vyroky Hlobynskoho raionnoho sudu Poltavskoi oblasti vid 30 lystopada 2022 roku u spravi № 527/2397/22. (2022). *Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen – Unified state register of court decisions*. N. p. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107604606>. [in Ukrainian].

20. Vyroky Putyvlskoho raionnoho sudu Sumskoi oblasti vid 29 chervnia 2022 roku u spravi № 584/368/22. (2022). *Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen – Unified state register of court decisions*. N. p. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105006793>. [in Ukrainian].

21. Vyroky Lutskoho miskraionnoho sudu Volynskoi oblasti vid 12 chervnia 2023 roku u spravi № 161/9312/23. (2023). *Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen – Unified state register of court decisions*. N. p. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/111448143>. [in Ukrainian].

22. Vyroky Komunarskoho raionnoho sudu m. Zaporizhzhia vid 16 zhovtnia 2023 roku u spravi № 333/2321/23. (2023). *Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen – Unified state register of court decisions*. N. p. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/114174364>. [in Ukrainian].

23. Vyrok Prymorskoho raionnoho sudu m. Odesa vid 17 bereznia 2023 roku u spravi № 522/4636/23. (2023). *Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen – Unified state register of court decisions*. N. p. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109638150>. [in Ukrainian].

24. Vyrok Pavlohradskoho miskraionnoho sudu Dnipropetrovskoi oblasti vid 09 bereznia 2023 roku u spravi № 185/10568/22. (2023). *Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen – Unified state register of court decisions*. N. p. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108909951>. [in Ukrainian].

25. Vyrok Uzhhorodskoho miskraionnoho sudu Zakarpatskoi oblasti vid 14 bereznia 2023 roku u spravi № 308/14357/22. (2023). *Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen – Unified state register of court decisions*. N. p. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109554113>. [in Ukrainian].

26. Vyrok Prymorskoho raionnoho sudu m. Odesy vid 04 zhovtnia 2023 roku u spravi № 522/18296/23. (2023). *Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen – Unified state register of court decisions*. N. p. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/114083628>. [in Ukrainian].

27. Vyrok Malynovskoho raionnoho sudu m. Odesy vid 28 hrudnia 2023 roku u spravi № 758/6863/22. (2023). *Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen – Unified state register of court decisions*. N. p. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/115992276>. [in Ukrainian].

28. Vyrok Holosiivskoho raionnoho sudu m. Kyieva vid 29 lystopada 2023 roku u spravi № 752/1227/23. (2023). *Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen – Unified state register of court decisions*. N. p. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/115256587>. [in Ukrainian].

29. Vyrok Zarichnoho raionnoho sudu m. Sumy vid 22 hrudnia 2023 roku u spravi № 591/4058/22. (2023). *Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen – Unified state register of court decisions*. N. p. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/115842533>. [in Ukrainian].

30. Vyrok Halytskoho raionnoho sudu m. Lviv vid 20 lystopada 2023 roku u spravi № 461/6273/23. (2023). *Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen – Unified state register of court decisions*. N. p. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/115097320>. [in Ukrainian].

31. Vyrok Sosnivskoho raionnoho sudu m. Cherkasy vid 09 hrudnia 2022 roku u spravi № 712/10477/22. (2022). *Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen – Unified state register of court decisions*. N. p. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107795420>. [in Ukrainian].

32. Vyrok Malynovskoho raionnoho sudu m. Odesy vid 27 sichnia 2023 roku u spravi № 521/1893/22. (2023). *Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen – Unified state register of court decisions*. N. p. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108673358>. [in Ukrainian].

33. Vyrok Malynovskoho raionnoho sudu m. Odesy vid 01 hrudnia 2023 roku u spravi № 521/234/23. (2023). *Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen – Unified state register of court decisions*. N. p. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/115334690>. [in Ukrainian].

34. Vyrok Ivano-Frankivskoho miskoho sudu Ivano-Frankivskoi oblasti vid 22 lystopada 2023 roku u spravi № 344/18175/23. (2023). *Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen – Unified state register of court decisions*. N. p. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/115087137>. [in Ukrainian].

35. Vyrok Shevchenkivskoho raionnoho sudu m. Chernivtsi vid 09 liutoho 2023 roku u spravi № 727/9239/22. (2023). *Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen – Unified state register of court decisions*. N. p. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109052052>. [in Ukrainian].

36. Vyrook Shevchenkivskoho raionnogo sudu m. Kyieva vid 13 hrudnia 2023 roku u spravi № 761/33102/23. (2023). *Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen – Unified state register of court decisions*. N. p. URL: <https://reiestr.court.gov.ua/Review/115639392>. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії 27.02.2024

Kovalenko A., Candidate of legal sciences, Associate Professor, Senior researcher at Scientific and research laboratory of public safety of communities of Faculty № 2 of Donetsk State University of Internal Affairs (Kropyvnytskyi, Ukraine)

TYPICAL INVESTIGATIVE SITUATIONS AT THE INITIAL STAGE OF INVESTIGATING COLLABORATIVE ACTIVITIES (BASED ON JUDICIAL AND INVESTIGATIVE PRACTICE MATERIALS)

The article is devoted to typifying investigative situations at the initial stage of investigating collaborative activities based on the analysis of judicial and investigative practice materials. The author emphasizes that the primary criterion for typifying such situations is their repeatability, which can only be ascertained through the analysis of a proper empirical basis. To achieve the set goal, the author studied 250 judgments of national courts rendered between 2022 and 2024 regarding offenses specified under Article 111-1 of the Criminal Code of Ukraine. Based on the criteria of the characteristics of the corpus delicti, the conditions under which the investigation is conducted, and the informational criterion, three general investigative situations at the initial stage of investigating collaborative activities were identified, along with six corresponding specified sub-situations: 1.1. The individual committed collaborative activities and is currently on the territory under the control of the government of Ukraine (36%); 1.2. The individual committed collaborative activities on the territory under the control of the government of Ukraine but left before the start of pre-trial investigation (0%); 2.1. The individual committed collaborative activities and is currently on the deoccupied territory (46%); 2.2. The individual committed collaborative activities on the temporarily occupied territory and left before its de-occupation (1.6%); 3.1. The individual committed collaborative activities on the temporarily occupied territory or abroad and returned to the territory under the control of the government of Ukraine at the time of pre-trial investigation (4%); 3.2. The individual committed collaborative activities on the temporarily occupied territory or abroad and is currently outside the territory controlled by the government of Ukraine at the time of pre-trial investigation (12.4%).

Keywords: collaborative activity, pre-trial investigation, forensic methodology, initial stage, criminalistic situation, investigative situation, informational criterion, criterion of repeatability.

DOI: 10.33766/2786-9156.105.297-317

УДК: 343.982.3

Коваленко В. В., кандидат юридичних наук, професор, провідний науковий співробітник науково-дослідної лабораторії з проблемних питань поліцейської діяльності Луганського навчально-наукового інституту імені Е. О. Дідоренка Донецького державного університету внутрішніх справ (м. Кропивницький, Україна)

e-mail: kvvkrimludv@ukr.net

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-5310-2092>

СТАН ВИКОРИСТАННЯ МОЖЛИВОСТЕЙ СУДОВИХ ЕКСПЕРТИЗ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ КОЛАБОРАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ СУДОВО-СЛІДЧОЇ ПРАКТИКИ)

Стаття присвячена дослідженню стану використання можливостей судових експертиз під час розслідування колабораційної діяльності.

За результатами вивчення 150 вироків національних судів, постановлених у 2022–2023 роках у кримінальних справах за фактами діянь, передбачених ст. 111-1 КК України, встановлено, що судові експертизи призначалися у 118 випадках (78,7 %). У 32 випадках (21,3 %) судові експертизи, вірогідно, не призначалися. У 10 провадженнях було проведено по 2 судові експертизи, ще у 2 провадженнях – по 3. У трьох (2 %) досліджених випадках суди брали до уваги висновки спеціаліста (під час судового розгляду щодо кримінальних проступків, передбачених ч. 1 ст.111-1 КК України).

На підставі проведеного емпіричного дослідження встановлено, що типовими судовими експертизами, які призначаються під час розслідування колабораційної діяльності є судова семантико-текстуальна – у 41 кримінальному провадженні (27,3 % випадків), судова почеркознавча у 34 кримінальних провадженнях (22,7 % випадків), судова портретна – у 26 кримінальних провадженнях (17,3 % випадків), судова експертиза комп'ютерної техніки і програмних продуктів – у 18 кримінальних провадженнях (12 % випадків), судова експертиза відео-, звукозапису – у трьох кримінальних провадженнях (2 % випадків), судова фототехнічна – у двох кримінальних провадженнях (1,3 % випадків), транспортно-товарознавча – у двох кримінальних провадженнях (1,3 % випадків), судова психологічна – у двох кримінальних провадженнях (1,3 % випадків), судова психіатрична – в одному кримінальному провадженні (0,7 % випадків).

Наголошено, що в окремих випадках, залежно від обставин конкретного кримінального провадження під час розслідування проявів колабораційної діяльності, можуть призначатися й інші види судових експертиз, зокрема судова технічна експертиза документів, судова авторознавча та судова товарознавча експертиза. Ситуативно можуть призначатися також деякі інші судові експертизи (дактилоскопічна, трасологічна, молекулярно-генетична тощо).

Сформульовано типові переліки питань, які мають ставитися перед експертами, а також наведено рекомендації щодо підготовки матеріалів для їх направлення в розпорядження експерта.

Зазначено, що слідчому (дознавачеві) при підготовці об'єктів експертизи та зразків для порівняльного дослідження, формулюванні питань експертові, визначенні експертних установ чи експертів, які можуть провести ту чи іншу експертизу, доцільно скористатися допомогою відповідного спеціаліста.

Ключові слова: колабораційна діяльність, досудове розслідування, кримінальне провадження, судова експертиза, зразки для експертизи, експерт, спеціаліст.

Постановка проблеми. Колабораційна діяльність (ст. 111-1 КПК України) є одним із найбільш розповсюджених кримінальних правопорушень проти основ національної безпеки України, що вчиняються як на тимчасово окупованих, так і на підконтрольних уряду України територіях. Під час досудового розслідування даного кримінально караного діяння неминуче виникають питання, вирішення яких потребує використання спеціальних знань у формі судової експертизи.

Як показує вивчення 150 вироків національних судів, постановлених у 2022–2023 роках у кримінальних справах за фактами діянь, передбачених ст. 111-1 КК України, судові експертизи призначалися у 118 випадках (78,7 %). У 32 випадках (21,3 %) судові експертизи, вірогідно, не призначалися, оскільки у цих вироків або прямо вказано на відсутність процесуальних витрат на проведення експертиз, або висновки експертів не перелічені серед досліджених судом доказів. Іноді під час досудового розслідування призначалося більше однієї експертизи: у 10 провадженнях було проведено по 2 судові експертизи, ще у 2 провадженнях – по 3. У трьох (2 %) досліджених випадках суди брали до уваги висновки спеціаліста (під час судового розгляду щодо кримінальних проступків, передбачених ч. 1 ст.111-1 КК України).

Результати інтерв'ювання експертів – співробітників експертної служби МВС України – показують, що при підготовці матеріалів та призначенні судових експертиз у кримінальних провадженнях за фактами колабораційної діяльності слідчі (дознавачі) часто припускаються помилок, що в результаті ускладнює встановлення важливих обставин кримінального правопорушення. Зважаючи на викладене, вважаємо, що можливості судових експертиз у кримінальних провадженнях за фактами колабораційної діяльності використовуються не повною мірою, що потребує удосконалення науково обґрунтованих криміналістичних рекомендацій щодо підготовки матеріалів для їх призначення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Кримінальні процесуальні та криміналістичні аспекти призначення та проведення судових експертиз у кримінальному судочинстві досліджувалися такими вітчизняними науковцями, як: О. В. Баулін, В. С. Бондар, В. Г. Гончаренко, І. В. Гора, О. І. Жеребко, В. О. Журавель, А. В. Іщенко, Н. І. Клименко, В. О. Коновалова, О. А. Кравченко, В. К. Ли-

сиченко, Н. В. Нестор, О. В. Одерій, І. В. Пиріг, Е. Б. Сімакова-Єфремян, М. Я. Сегай, Р. Л. Степанюк, В. М. Стратонов, В. Ю. Шепітько, М. Г. Щербаковський та ін., якими сформульовано наукові та практичні основи судово-експертної діяльності.

Сучасні можливості окремих видів судових експертиз, а також особливості їх призначення та проведення розглядалися в працях Н. М. Ахтирської [1], О. П. Ващук [2], С. Й. Гонгала [3, с. 162-169], В. О. Гусевої [4, с. 109-122; 5, с. 41-43; 6, с. 256-267], К. М. Ковальова [7, с. 400-409], О. В. Курмана [8], Ю. С. Олефір [9, с. 46-52], Л. В. Свиридова [10], Н. М. Сенченко [11] та інших науковців. Водночас багато аспектів щодо особливостей підготовки матеріалів та призначення судових експертиз у кримінальних провадженнях за фактами колабораційної діяльності ще не знайшли належного висвітлення у спеціальній літературі, що й обумовлює актуальність проведення даного дослідження.

Формування цілей. Метою статті є висвітлення стану використання можливостей судових експертиз у кримінальних провадженнях за фактами колабораційної діяльності й удосконалення адаптованих до сучасних потреб практики криміналістичних рекомендацій щодо підготовки матеріалів для їх призначення.

Виклад основного матеріалу. Результати узагальнення матеріалів судово-слідчої практики¹ (Рис. 1) свідчать, що при розслідуванні кримінальних правопорушень, передбачених ст. 111-1 КК України, з метою встановлення значущих для кримінального провадження фактів та обставин, використовувалися можливості таких судових експертиз (Рис. 2).

¹ Емпіричну базу нашого дослідження склали 150 вироків національних судів ухвалених у 2022–2023 роках у кримінальних провадженнях за фактами діянь, передбачених ст. 111-1 КК України. Серед них: 61 (40,7%) за ч. 1 ст. 111-1 КК України; 10 (6,7%) за ч. 2 ст. 111-1 КК України; 9 (6%) за ч. 3 ст. 111-1 КК України; 13 (8,7%) за ч. 4 ст. 111-1 КК України; 22 (14,7%) за ч. 5 ст. 111-1 КК України; 6 (4%) за ч. 6 ст. 111-1 КК України; 29 (19,3%) за ч. 7 ст. 111-1 КК України. До вибірки включені лише ті вироки, у мотивувальних частинах яких наведено досліджені під час судового розгляду докази.

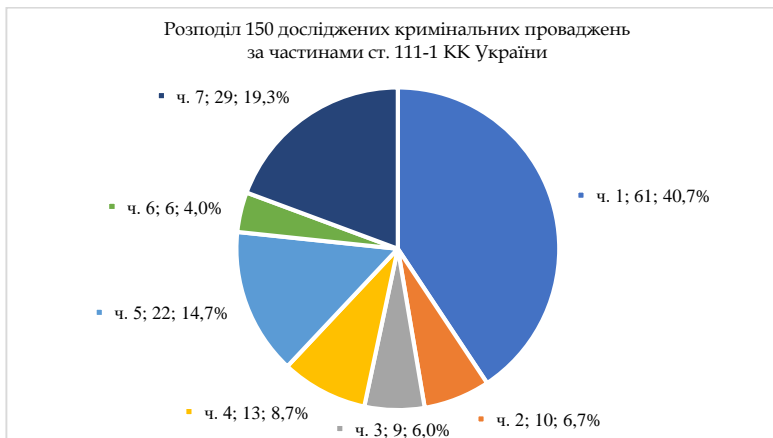

Рис. 1.

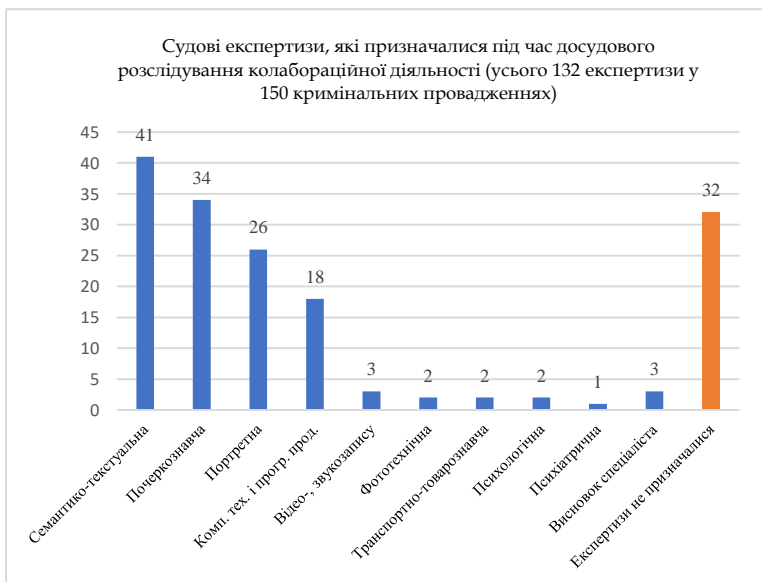

Рис. 2.

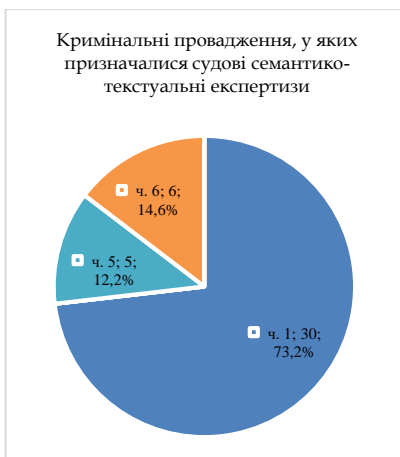

Рис. 3

1. Судова семантико-текстуальна експертиза призначалася у 41 кримінальному провадженні (27,3 % випадків). Названий вид досліджень є найбільш типовим для процесу розслідування кримінальних правопорушень, передбачених ч. 1 ст. 111-1 КК України (30 проваджень (73,2 %)), ч. 5 ст. 111-1 КК України (5 проваджень (12,2 %) і ч. 6 ст. 111-1 КК України (6 проваджень (14,6 %)) (Рис. 3).

Вивчення матеріалів судово-слідчої практики показує, що досить часто слідчі (дідзнавачі) у постановках про призначення експертиз визначають дану експертизу як «лінгвістична» [12], або «лінгвістична семантико-текстуальна» [13]. Між іншим,

судова семантико-текстуальна експертиза писемного та усного мовлення, на рівні із судовою авторознавчою експертизою, є підвидами судової лінгвістичної експертизи [14]. Тому у відповідних постановках слід визначати цю експертизу саме як «семантико-текстуальна».

Завданнями судової семантико-текстуальної експертизи у кримінальних провадженнях за фактами колабораційної діяльності є встановлення змісту понять (висловлювань), лексичного значення слів або словосполучень, використаних у наданих на дослідження текстах або усних повідомленнях (за їх текстовими відтвореннями), їх стилістичної забарвленості, смислового навантаження, характеру інформації, що міститься в них (заперечення здійснення збройної агресії проти України, встановлення та утвердження тимчасової окупації частини території України або публічні заклики до підтримки рішень та/або дій держави-агресора, збройних формувань та/або окупаційної адміністрації держави-агресора, до співпраці з державою-агресором, збройними формуваннями та/або окупаційною адміністрацією держави-агресора, до невизнання поширення державного суверенітету України на тимчасово окуповані території України тощо), тобто вирішення питань мовленнєвого характеру, не пов'язаних зі встановленням фактичних даних про автора [15, с. 222].

Об'єктами даної експертизи є мовлення особи (як письмове, так і усне), що міститься на скріншотах дописів у соціальних мережах, в аудіо- та відеозаписах, у стенограмах висловлювань тощо. Так об'єктом дослідження судової семантико-текстуальної експертизи у кримінальному провадженні № 2202204000000220 за фактом кримінального проступку, передбаченого ч. 1 ст. 111-1 КК, України став допис особи на своїй сторінці на сайті «Однокласники» в мережі Інтернет [16].

Слід зауважити, що висновок експерта, за результатами таких досліджень, є констатацією об'єктивного змісту тексту з позиції спеціальних знань у галузі

семантико-текстуальних експертних досліджень, а не правовою кваліфікацією діяння особи [17, с. 279-280].

На вирішення семантико-текстуальної експертизи у кримінальних провадженнях за фактами колабораційної діяльності можуть бути поставлені такі типові питання: які значення мають слова, словосполучення, фрази, зафіксовані в тексті або повідомленні, промові, що підлягають дослідженню; яким є об'єктивний зміст досліджуваного словосполучення, речення, тексту, групи текстів, повідомлення, промови; чи містяться в тексті, повідомленні, промові висловлювання, виражені у формі закликів до певних дій; якщо так, то до яких саме дій, чи є ці заклики публічними та яка їх форма вираження; чи містяться в тексті, повідомленні, промові лінгвістичні ознаки пропаганди; якщо так, то пропаганди чого саме; чи містяться в тексті, повідомленні, промові висловлювання, виражені у формі спонукання до вчинення певних дій; якщо так, то до яких саме дій [14]. Так вироком Шевченківського районного суду м. Чернівці від 30 жовтня 2023 року у справі № 727/10372/23 за фактом кримінального правопорушення, передбаченого ч. 5 ст. 111-1 КК України, за результатами проведення судової лінгвістичної (семантико-текстуальної) експертизи встановлено, що в публікації Телеграм-каналу «ІНФОРМАЦІЯ_2 (коментарі групи ІНФОРМАЦІЯ_7)» від учасника каналу «ОСОБА_8» за посиланням ІНФОРМАЦІЯ_4, а саме у відеозаписі інтерв'ю громадянина України ОСОБА_5 міститься висловлювання, що виражено у формі публічного заклик до жителів Херсона прийти на референдум та проголосувати за приєднання Херсона, тимчасово окупованої території (за контекстом та екстралінгвальними факторами), до складу російської федерації [18].

У разі призначення семантико-текстуальної експертизи усного мовлення в розпорядження експерта слід надавати протокол огляду та прослуховування відео-, звукозаписів досліджуваних розмов із текстовим відтворенням їх змісту, оформлений відповідно до чинних процесуальних вимог.

2. Судова почеркознавча експертиза призначається з метою встановлення виконавців рукописних текстів та підписів у документах, вилучених в ході проведення слідчих (розшукових) дій на деокупованих територіях. Проведений нами аналіз практики показав, що дана експертиза призначалася у 34 кримінальних провадженнях (22,7 %). Названий вид досліджень притаманний процесу розслідування практично всіх форм вчинення колабораційної діяльності (Рис. 4): у кримінальних провадженнях щодо діянь, передбачених ч. 1 ст. 111-1 КК України, почеркознавча експертиза була призначена в 1 випадку (2,9 %), за ч. 2 ст. 111-1 КК України – у 4 випадках (11,8 %), за ч. 3 ст. 111-1

Рис. 4

ст. 111-1 КК України – у 4 випадках (11,8 %), за ч. 3 ст. 111-1

КК України – у 5 випадках (14,7 %), за ч. 4 ст. 111-1 КК України – у 9 випадках (26,5 %), за ч. 5 ст. 111-1 КК України – у 5 випадках (14,7 %) та за ч. 7 ст. 111-1 КК України – у 10 випадках (29,4 %).

Документи – потенційні об'єкти судової почеркознавчої експертизи можуть бути вилучені в приміщеннях, так званих, «органів окупаційної влади», у навчальних закладах, у помешканнях осіб, підозрюваних у колабораційній діяльності і т. ін. Предметом дослідження судової почеркознавчої експертизи можуть виступати рукописні записи та підписи в корінцях до «виборчих бюлетенів», у протоколах засідань, так званих, виборчих комісій, договорах, контрактах, заявах, поясненнях, доповідних записках, у різноманітних журналах та відомостях, бухгалтерських документах тощо. Так об'єктами судової почеркознавчої експертизи в кримінальному провадженні № 12022221070000812 за фактом вчинення злочину, передбаченого ч. 7 ст. 111-1 КК України, стали: документ «Заявление ОСОБА_3 «О предоставлении единовременной материальной помощи» на 1 арк. та документ «Трудовой договор, заключенный между Управлением внутренних дел Временной гражданской администрации в Харьковской обл., в лице ОСОБА_6 и гр. ОСОБА_3» на 1 арк. [19]. У кримінальному провадженні № 12022220000000604 за фактом вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ч. 5 ст. 111-1 КК України, об'єктами судової почеркознавчої експертизи стали «заявление ОСОБА_5», без дати, за підписом ОСОБА_5, виконане російською мовою на 1 арк.; «Трудовой договор от 23.06.2022», без номера, за підписом «и.о. директора КП «Благоустройство города Изюм» ОСОБА_9» та «работник ОСОБА_5», виконаний російською мовою на 1 арк. [20].

Основним завданням ідентифікаційної почеркознавчої експертизи є встановлення виконавця рукописного тексту та/чи підпису.

На дослідження експертові мають направлятися оригінали документів, що містять виконаний від руки текст або підписи, а також вільні, умовно-вільні й експериментальні зразки почерку та підписів ймовірного виконавця. Результати вивчення судово-слідчої практики показують, що зазвичай у розпорядження експерта надаються лише експериментальні зразки почерку та підпису ймовірного виконавця. Однак, зустрічаються й випадки отримання слідчим вільних зразків, що є вкрай бажаним. Так, як вільні зразки почерку та підпису, для порівняльного дослідження при проведенні судової почеркознавчої експертизи у кримінальному провадженні № 12022220000000595 за фактом вчинення злочину, передбаченого ч. 7 ст. 111-1 КК України, були використані документи, що містилися в особовій справі підозрюваного. Як вільні зразки почерку для експертизи було відібрано заяву, у якій підозрюваний просить допустити його до участі в конкурсі на службу в поліцію на заміщення вакантної посади оперуповноваженого, рукописний текст «Рапорт», рукописну заяву, та рукописні автобіографії, виконані фарбником синього кольору [21].

На вирішення ідентифікаційною почеркознавчою експертизою можуть бути поставлені такі типові питання: чи виконано рукописний текст (рукописні записи) у документі (назва документа та його реквізити, графа, рядок) певною особою (прізвище, ім'я, по батькові); чи виконані рукописні тексти (рукописні записи) в документі (документах) (назва документа та його реквізити, графа, рядок) однією особою; чи виконано підпис від імені особи (прізвище, ім'я, по батькові особи, від імені якої зазначено підпис) в документі (назва документа та його

реквізити, графа, рядок) тією особою, від імені якої він зазначений, чи іншою особою.

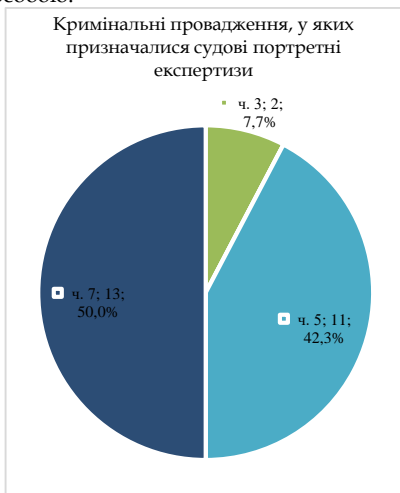

Рис. 5.

3. Досить розповсюдженою у кримінальних провадженнях за фактами колабораційної діяльності також є **судова портретна експертиза**, яка була призначена у 26 кримінальних провадженнях (17,3 % випадків). Указаний вид судово-експертних досліджень є найбільш характерним для процесу розслідування діянь, передбачених ч. 3 ст. 111-1 КК України (2 провадження (7,7 %)), ч. 5 ст. 111-1 КК України (11 проваджень (42,3 %)), ч. 7 ст. 111-1 КК України (13 проваджень (50 %)) (Рис. 5).

Портретна експертиза найчастіше призначається під час розслідування діянь, що були вчинені на тимчасово окупованих територіях, з метою встановлення особи колабо-

раціоніста за ознаками зовнішності.

Об'єктами судової портретної експертизи у кримінальних провадженнях за фактами діянь, передбачених ст. 111-1 КК України, найчастіше є відеозаписи з ворожих інтернет-ресурсів із зображеннями осіб, на яких зафіксована їхня протиправна діяльність, рідше – фотознімки до публікацій, розміщені в мережі Інтернет та в телеграм-каналах. Так у кримінальному провадженні № 2202222000002834 за фактом вчинення злочину, передбаченого ч. 7 ст. 111-1 КК України, об'єктом дослідження при проведенні судової портретної експертизи було зображення особи чоловічої статі, що міститься на першій сторінці посвідчення «Харьковская область Временная гражданская администрация. И.о. полицейского взвода патрульной службы УВД ВГА Харьковской обл. ОСОБА_10» серії «ХА №041», видане 06.07.2022, дійсне до 06.07.2023 [22].

Як порівняльні матеріали, у розпорядження експерта мають бути надані фотознімки чи відеозаписи із зображенням достовірно встановлених осіб. Такі фотознімки можна отримати шляхом витребування відповідних документів від українських органів влади чи місцевого самоврядування. Зазвичай, це є особова картка громадянина з державної міграційної служби. У наведеному вище кримінальному провадженні, як зразки для порівняльного дослідження, у розпорядження експерта було надано зображення особової картки підозрюваного, отримане від Державної міграційної служби України [22]. У разі вилучення в підозрюваного документів на його ім'я, виданих органами влади України (наприклад, паспорта громадянина України), фотокартка з нього також може бути надана експертові для проведення порівняльного дослідження.

Якщо підозрюваного затримано, можуть бути отримані експериментальні зразки його зовнішності (фотознімки чи відеозаписи) в порядку статті 245 КПК України. До участі у проведенні даної процесуальної дії доцільно залучити спеціаліста в галузі судової фотографії та ідентифікації особи за ознаками зовнішності. Слід мати на увазі, що об'єкти судової портретної експертизи мають бути співставними. Тобто, відеозаписи (фотознімки) особи, що встановлюється, й особи, що порівнюється (перевіряється), мають бути отримані з невеликим розривом у часі та в порівняно однакових умовах (вид і характер освітлення, положення голови, оптичні й технічні характеристики фото- та відеоапаратури тощо).

На вирішення судової портретної експертизи, зазвичай, має ставитись питання: одна й та ж сама чи різні особи зображені на представлених на дослідження фотознімках (відеозаписах). Якщо в розпорядження експерта надається відеозапис, то слідчий (дознавач) у постанові про призначення експертизи має зазначити, з якої по яку хвилину (секунду) на відеозаписі зображена особа, що потребує встановлення.

4. Судова експертиза комп'ютерної техніки і програмних продуктів була призначена у 18 кримінальних провадженнях (12 % опрацьованих випадків). Указаний вид досліджень найчастіше призначався у кримінальних провадженнях за фактами діянь, передбачених ч. 1 ст. 111-1 КК України (11 проваджень (61,1 %)), ч. 5 ст. 111-1 КК України (1 провадження (5,6 %)), ч. 6 ст. 111-1 КК України (2 провадження (11,1 %)) та ч. 7 ст. 111-1 КК України (4 провадження (22,2 %)) (Рис. 6).

За допомогою такої експертизи можуть бути встановлені обставини, пов'язані з використанням ймовірним

колаборантом комп'ютерно-технічних засобів, інформації та програмного забезпечення для розміщення в мережі Інтернет дописів щодо публічного заперечення здійснення збройної агресії проти України, встановлення та утвердження тимчасової окупації частини території України або публічних закликів до підтримки рішень та/або дій держави-агресора, збройних формувань та/або окупаційної адміністрації держави-агресора, до співпраці з державою-агресором, збройними формуваннями та/або окупаційною адміністрацією держави-агресора, до невизнання поширення державного суверенітету України на тимчасово окуповані території України, як на тимчасово окупованих, так і на підконтрольних уряду України територіях тощо.

Рис. 6.

Для дослідження експертам рекомендується направляти носії комп'ютерних даних, які містять чи можуть містити електронні (цифрові) сліди або електронно-обчислювальні пристрої, частинами яких є відповідні носії. Так, наприклад, у кримінальному провадженні № 12022046710000259 за фактом вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 111-1 КК України, об'єктами комп'ютерно-технічної експертизи були комп'ютерний системний блок чорного кольору марки «Dell Optiplex 3020», флеш-карта об'ємом пам'яті на 8GB та флеш-карта об'ємом пам'яті 32 GB [23]. У кримінальному провадженні № 2202305000000604 за фактом вчинення злочину, передбаченого ч. 7 ст. 111-1 КК України, об'єктом комп'ютерно-технічної експертизи був мобільний телефон марки «Samsung» моделі «SM-J320H» [24].

На вирішення експертизи комп'ютерної техніки і програмних продуктів під час розслідування кримінальних правопорушень, передбачених ст. 111-1 КПК України, залежно від конкретних обставин, можуть бути поставлені такі типові питання: чи міститься на даному носії інформація щодо (зазначити, яка інформація цікавить) та у якому вигляді; чи містить носій досліджуваного комп'ютера інформацію про певні (зазначити, які саме) дії користувача; чи піддавався досліджуваний накопичувач певним процедурам з метою знищення інформації; чи могла бути створена зазначена інформація на цьому комп'ютері чи вона перенесена з іншого носія; яким чином інформація (зазначити, яка саме) перенесена до досліджуваного комп'ютера (носія); яка технологія та хронологія створення електронного документа (зазначити електронний документ та певний зміст); які атрибути (час друку, редагування, створення, видалення тощо) файлів, що містять інформацію щодо (зазначити зміст) [15, с. 221]; чи містяться на наданому на дослідженні (зазначається марка, модель, серійний номер тощо носія) в області, як існуючих так і видалених даних, інформація, ключові слова російською мовою: (на кшталт) «Военная Гражданская администрация», «Управление образования, культуры и спорта...»; чи знаходиться наданий на дослідження мобільний телефон (марка, модель, ІМЕІ, ІМЕІ2, серійний номер) у технічно справному стані; яке інформаційне наповнення наданого на дослідження мобільного телефону (марка, модель, ІМЕІ, ІМЕІ2, серійний номер) (вхідні та вихідні дзвінки (дата, часові мітки, тривалість дзвінка, телефонний номер контакту) тощо.

Іноді на вирішення судової експертизи комп'ютерної техніки і програмних продуктів ставлять питання на кшталт: «чи наявні факти листування між користувачем з номером НОМЕР_1 та користувачем додатку електронного листування «Telegram» - «ОСОБА_6» ОСОБА_11 НОМЕР_2? Якщо так, то чи містяться в зазначених діалогах відомості, щодо розташування і переміщення зброї, озброєння, бойових припасів, записи тактико-технічних характеристик військової техніки та озброєння, переміщення або розміщення підрозділів ЗСУ ... та будь-які інші дані, що мають значення для даного кримінального провадження?» [24]. Вважаємо, що друге із наведених питань сформульовано некоректно, адже з'ясування таких обставин не входить до компетенції експерта в галузі комп'ютерної техніки і програмних продуктів.

5. Судова експертиза відео-, звукозапису була призначена в 3 кримінальних провадженнях (2 % досліджених випадків). Серед них: у кримінальних провадженнях за фактами діянь, передбачених ч. 4 ст. 111-1 КК України, у 2 випадках (66,7 %), ч. 5 ст. 111-1 КК України в 1 випадку (33,3 %). На жаль, скорочений виклад судових вироків, у яких було згадано указаний вид експертиз, не дав змоги з'ясувати конкретні обставини, встановлені за їх допомогою.

Між іншим, на наш погляд, у кримінальних провадженнях за фактами колабораційної діяльності така експертиза може призначатися з метою ототожнення особи за голосом та мовленням (тобто за фізичними параметрами голосу). У таких випадках в розпорядження експерта має надаватися отримана з ворожого ресурсу відеофонограма, зафіксована у файлі, збереженому на носіїві (на оптичному диску DVD-R), та зразки голосу та мовлення особи, яка перевіряється (також має бути збережена на носіїві (на оптичному диску DVD-R)). Притому, на вирішення експертизи ставиться питання: однієї і тій самій чи різними особам належить голос і мовлення у фонограмі, зафіксованій у файлі (XXXX) і фонограмі, зафіксованій у файлі (XXXXXXXX).

Для ототожнення осіб за усним мовленням, зафіксованим у фонограмі, експерту надаються фонограми з порівняльними зразками у формі бесіди: діалогу, монологу. Зразки з усним мовленням повинні бути зафіксовані з достатнім рівнем запису, виконані на якісній апаратурі та носіях, які відповідають установленим стандартам, мати мовну співвіднесеність із досліджуваними фонограмами та достатній обсяг (10 хвилин розмови без пауз для кожної особи, чия мова ототожнюється). Експерту також обов'язково надається протокол прослуховування фонограм із роздрукованим текстом розмов [25].

6. Судова фототехнічна експертиза була призначена у 2 кримінальних провадженнях (1,3 % досліджених випадків). По одному разу під час досудового розслідування діянь, передбачених ч. 6 ст. 111-1 КК України (50 %) та ч. 7 ст. 111-1 КК України (50 %). Названа експертиза проводилася з метою встановлення оригінальності фотознімків чи відеозображень, технічних умов та технології їх виготовлення, тобто підтвердження чи спростування інформації про втручання в фото- чи відеозображення.

На вирішення судової фототехнічної експертизи можуть бути поставлені такі питання: чи виготовлено даний знімок із застосуванням фотомонтажу; при якому освітленні (природному або штучному) проводилася зйомка; чи використовувались при виготовленні фотознімка ті чи інші технічні прийоми (ретушування, тонування тощо); які дата і час виготовлення фотознімка та дата і час його редагування [14]. Залежно від вирішуваних завдань у розпорядження експерта надаються фотознімки, відеозображення, а також засоби комп'ютерної техніки, вилучені в особи, яка, вірогідно, внесла зміни в зображення, що перевіряється. Зокрема, даною експертизою можуть досліджуватися майбутні об'єкти судової портретної експертизи (фото чи відеозображення).

7. Судова транспортно-товарознавча експертиза була призначена у 2 кримінальних провадженнях (1,3 % досліджених випадків) – по одному разу під час досудового розслідування діянь, передбачених ч. 4 ст. 111-1 КК України

(50 %) та ч. 5 ст. 111-1 КК України (50 %) з метою визначення ринкової вартості автомобільної, тракторної чи іншої автотранспортної техніки, що передавалася колаборантами незаконним збройним чи воєнізованим формуванням, незаконним «органам влади», створеним на тимчасово окупованій території, у тому числі окупаційним адміністраціям держави-агресора.

Та у кримінальному провадженні № 12022221100000939 за фактом вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ч. 4 ст. 111-1 КК України висновком експертів Харківського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру, за результатами судової транспортно-товарознавчої експертизи №СЕ-19/121-23/2739-АВ від 17.02.2023, встановлено, що ринкова вартість колісного транспортного засобу «Белорус - 1221.2», який за матеріалами кримінального провадження був переданий колаборантом представникам незаконних збройних формувань, станом на 18.06.2022 становить 445 198,14 грн. [26].

На дослідження експерту мають надаватися транспортні засоби та документація, щодо їх реєстрації, а також документи, у яких зафіксовані інші вихідні дані, необхідні для вирішення поставленого питання.

Орієнтовний перелік питань, вирішуваних судовою транспортно-товарознавчою експертизою у кримінальних провадженнях за фактами колабораційної діяльності є таким: яка ринкова вартість транспортного засобу (зазначаються його марка, модель і державний реєстраційний номер) на дату оцінки (зазначається дата, на яку визначається його вартість); яка скрапова вартість транспортного засобу (зазначаються марка, модель і державний реєстраційний або ідентифікаційний номер) на дату оцінки (зазначається дата, на яку оцінюється його вартість); чи укомплектовано транспортний засіб відповідно до нормативно-технічної документації підприємства-виробника; якщо ні, то в чому саме полягає неуккомплектованість; яка дата виготовлення даного транспортного засобу [14].

8. У двох з досліджених нами випадків (1,3%) призначалася **судова психологічна експертиза** (у кримінальних провадженнях за фактами вчинення кримінального проступку, передбаченого ч. 1 ст. 111-1 КК України) (100 %). Однак, у зв'язку з викладенням в ЄДРСР скорочених варіантів судових вироків [див., наприклад, 27], встановити обставини, за яких вона призначалася, не виявилось можливим. На наш погляд, у кримінальних провадженнях щодо кримінальних правопорушень, передбачених ст. 111-1 КК України, дана експертиза може бути призначена з метою встановлення обставин прийняття підозрюваним рішення про здійснення колабораційної діяльності (зокрема, наявності або відсутності фізичного чи психологічного примусу).

У розпорядження експерта в таких випадках мають бути надані відеозаписи з інтерв'ю вірогідного колаборанта представникам «засобів масової інформації» окупаційної влади або країни агресора, долучені до матеріалів кримінального провадження із дотриманням встановлених кримінальних процесуальних вимог. Перед експертом має бути поставлене питання: чи перебувала особа (прізвище, ім'я, по батькові) на момент вчинення протиправних дій в емоційному стані (та у якому саме (сильний страх, пригніченість, розгубленість,

відчай, емоційний стрес, фрустрація тощо)), що суттєво вплинув на її свідомість і поведінку.

9. Судова психіатрична експертиза призначалася в одному із досліджених нами випадків (0,7 %) у кримінальному провадженні щодо кримінального проступку, передбаченого ч. 1 ст. 111-1 КК України (100 %). Так у кримінальному провадженні № 22022150000000779 за фактом вчинення кримінального проступку, передбаченого ч. 1 ст. 111-1 КК України, висновком комісійної судової психіатричної експертизи було встановлено, що «підозрювані, у період часу, що відноситься до вчинення кримінального правопорушення, на хронічне психічне захворювання, інший хворобливий стан психіки не страждав, у тимчасовому розладі психічної діяльності не перебував, виявляв клінічні ознаки легкої розумової відсталості з мінімальними поведінковими порушеннями (F70.0 за МКХ-10), ступінь виразності та глибина яких не позбавляли його здатності повною мірою усвідомлювати свої дії та керувати ними; нині підозрюваний на хронічне психічне захворювання, інший хворобливий стан психіки не страждає, виявляє клінічні ознаки легкої розумової відсталості з мінімальними поведінковими порушеннями та елементами установочної поведінки (F70.0 за МКХ-10), ступінь виразності та глибина яких не позбавляють його здатності повною мірою усвідомлювати свої дії та керувати ними; за своїм психічним станом підозрюваний може брати участь у слідчих діях та предстати перед судом; за своїм психічним станом підозрюваний застосування примусових заходів медичного характеру не потребує» [28].

Предметом судової психіатричної експертизи є психічний стан особи у певні юридично значимі проміжки часу [29]. Об'єктами такої експертизи у кримінальних провадженнях за фактами колабораційної діяльності можуть бути підозрювані, обвинувачені особи, щодо яких виникли сумніви у їх психічній повноцінності, матеріали кримінального провадження, медична документація, а також інші документи та інформація стосовно психічного стану особи, якій призначена експертиза [11, с. 252].

На вирішення даної експертизи у кримінальних провадженнях щодо колабораційної діяльності мають ставитися наступні типові питання: чи страждає (П.І.Б.) на момент проведення експертизи на будь-яке на хронічне психічне захворювання, інший хворобливий стан психіки, і чи здатний він за своїм психічним станом повною мірою усвідомлювати свої дії та керувати ними; чи страждає (П.І.Б.) на будь-яке психічне захворювання, інший хворобливий стан психіки (у період часу, до якого відноситься вчинення інкримінованого йому кримінального правопорушення), і чи був він здатний за своїм психічним станом усвідомлювати свої дії та керувати ними; чи потребує (П.І.Б.) за своїм психічним станом застосування примусових заходів медичного характеру, і якщо так, то яких саме; чи може (П.І.Б.) брати участь у слідчих (розшукових) та судових діях.

Слід мати на увазі, що строк проведення амбулаторної судової психіатричної експертизи становить до 30 робочих днів з дати отримання всіх необхідних матеріалів. Залежно від ступеня складності експертизи й обсягу її об'єктів, поданих на дослідження, цей строк може бути продовжено з інформуванням органу (особи), який (яка) призначив(ла) експертизу (залучив(ла) експерта) та за клопо-

танням якого (якої) експерт був залучений. Строк проведення стаціонарної судової психіатричної експертизи становить до двох місяців, якщо коротший строк не встановлено ухвалою слідчого судді або суду [29]. Зважаючи на це, судова психіатрична експертиза має бути призначена невідкладно, коли особа, що здійснює досудове розслідування, матиме у своєму розпорядженні всі необхідні матеріали.

Викладене дає підстави вважати, що у кримінальних провадженнях щодо колабораційної діяльності судові експертизи відіграють суттєву роль у встановленні обставин кримінального правопорушення. Однак на сьогоднішній стан використання їх можливостей видається таким, що потребує покращення.

Крім зазначених вище, на наш погляд, в окремих випадках, залежно від обставин конкретного кримінального провадження під час розслідування проявів колабораційної діяльності можуть призначатися й інші види судових експертиз, зокрема судова **технічна експертиза документів** (для встановлення способу та відносної давності виготовлення документу, способу нанесення відтиску печатки чи штампам тощо); **судова авторознавча експертиза** (для встановлення автора текстів дописів, публічних виступів та ін., що містять публічне заперечення здійснення збройної агресії проти України, встановлення та утвердження тимчасової окупації частини території України або публічні заклики до підтримки рішень та/або дій держави-агресора і т. ін.); **судова товарознавча експертиза** (з метою встановлення вартості об'єктів, що передавалися колаборантами незаконним збройним чи воєнізованим формуванням, незаконним «органам влади», створеним на тимчасово окупованій території, у тому числі окупаційним адміністраціям держави-агресора) та, ситуативно, деякі інші судові експертизи (дактилоскопічна, трасологічна, молекулярно-генетична тощо).

Слідчому (дознавачеві) при підготовці об'єктів експертизи та зразків для порівняльного дослідження, формулюванні питань експертові, визначенні експертних установ чи експертів, які можуть провести ту чи іншу експертизу, доцільно скористатися допомогою відповідного спеціаліста.

Попри те, що вітчизняні науковці неодноразово піддавали сумніву життєздатність положень КПК України щодо висновку спеціаліста [30; 31, с. 88; 32, с. 138], у трьох досліджених нами випадках (2 %) суди все ж брали до уваги названі процесуальні джерела доказів при постановленні вироків у кримінальних провадженнях про кримінальні проступки, передбачені ч. 1 ст. 111-1 КК України. Зауважимо, що питання використання висновків спеціаліста під час розслідування таких кримінальних правопорушень лишається дискусійним та потребує окремого ґрунтовного дослідження.

Висновки. Підводячи підсумки, слід зазначити, що у кримінальних провадженнях щодо колабораційної діяльності судові експертизи відіграють суттєву роль у встановленні обставин кримінального правопорушення. Однак на сьогоднішній стан використання їх можливостей вважаємо таким, що потребує покращення.

Типовими судовими експертизами, що призначаються під час розслідування колабораційної діяльності є судова семантико-текстуальна – у 41 кримінальному провадженні (27,3 % випадків), судова почеркознавча – у 34 кримінальних провадженнях (22,7 % випадків), судова портретна – у 26 кримінальних провадженнях (17,3 % випадків), судова експертиза комп'ютерної техніки і програмних продуктів – у 18 кримінальних провадженнях (12 % випадків), судова експертиза відео-, звукозапису – у трьох кримінальних провадженнях (2 % випадків), судова фототехнічна – у двох кримінальних провадженнях (1,3 % випадків), транспортно-товарознавча – у двох кримінальних провадженнях (1,3 % випадків), судова психологічна – у двох кримінальних провадженнях (1,3 % випадків), судова психіатрична – в одному кримінальному провадженні (0,7 % випадків).

У 32 кримінальних провадженнях (21,3 % випадків) експертизи, вірогідно, не призначалися. У трьох (2 %) досліджених випадках суди брали до уваги висновки спеціаліста (у кримінальних провадженнях щодо кримінальних проступків, передбачених ч. 1 ст. 111-1 КК України).

Також у кримінальних провадженнях, передбачених ст. 111-1 КК України, ситуаційно можуть призначатися судова технічна експертиза документів, судова авторознавча, судова товарознавча та деякі інші судові експертизи (дактилоскопічна, трасологічна, молекулярно-генетична тощо).

Слідчому (дознавачеві) в межах підготовки об'єктів експертизи та зразків для порівняльного дослідження, формулюванні питань експертів, визначенні експертних установ чи експертів, які можуть провести ту чи іншу експертизу, доцільно скористатися допомогою відповідного спеціаліста.

Перспективним напрямом подальших розробок вважаємо дослідження проблем використання висновку спеціаліста під час розслідування кримінальних проступків.

Використані джерела:

1. Ахтирська Н. М. Використання можливостей лінгвістичної експертизи для встановлення ознак провокації. *Криміналістика і судова експертиза*. 2021. Вип. 66. С. 516-528. DOI : <https://doi.org/10.33994/kndise.2021.66.49>.
2. Вашук О. П. Процес ідентифікації особи у відеозаписі. *Криміналістика і судова експертиза*. 2021. Вип. 66. С. 507-515. DOI : <https://doi.org/10.33994/kndise.2021.66.48>.
3. Гонгало С. Й. Сучасні можливості судової техніко-криміналістичної експертизи документів та перспективи її розвитку. *Право України*. 2009. № 10. С. 162-169.
4. Гусєва В. О. Проблеми ідентифікації особи за ознаками зовнішності під час розслідування кримінальних правопорушень. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2021. Вип. 2 (24). С. 109-122. DOI: <https://doi.org/10.32353/khrife.2.2021.07>
5. Гусєва В. О. Що до визначення чинників, які негативно позначаються на ідентифікації особи за ознаками зовнішності під час розслідування. *Теоретичні та прикладні проблеми судової експертизи і криміналістики*. Харків, 2022. С. 41-43.
6. Гусєва В. О. Сучасні можливості психологічних експертиз під час розслідування кримінальних правопорушень, вчинених проти працівників правоохоронних органів. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка*. 2021. Вип. 3 (95). С. 256-267. DOI: <https://doi.org/10.33766/2524-0323.95.256-267>.

7. Ковальов К. М. Методика встановлення давності виготовлення документа: національний і міжнародний досвід. *Криміналістика і судова експертиза*. 2023. Вип. 68. С. 400-409. DOI : <https://doi.org/10.33994/kndise.2023.68.40>.

8. Курман О. В. Судові експертизи у сфері інформаційних технологій: деякі проблеми підготовки та проведення. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. 2023. № 4. С. 477-481. DOI : <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.04.77>.

9. Олефір Ю. С. Можливості судової товарознавчої експертизи в межах кримінального провадження. *Криміналістичний вісник*. 2019. № 2 (32). С. 46-52. DOI: <https://doi.org/10.37025/1992-4437/2019-32-2-46>.

10. Свиридова Л. В. Теоретичні засади судової лінгвістичної експертизи. *Криміналістика і судова експертиза*. 2021. Вип. 66. С. 528-542. DOI : <https://doi.org/10.33994/kndise.2021.66.50>.

11. Сенченко Н. М. Щодо окремих питань призначення та проведення судово-психіатричної експертизи у кримінальному провадженні. *Право і суспільство*. 2017. № 5. Ч. 2. С. 249-253.

12. Вирок Красногвардійського районного суду м. Дніпропетровська від 13 вересня 2022 року у справі № 204/6874/22. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL : <https://revestr.court.gov.ua/Review/106339886>.

13. Вирок Кіровського районного суду м. Дніпропетровська від 07 червня 2023 року у справі № 203/3025/23. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL : <https://revestr.court.gov.ua/Review/111369087>.

14. Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень: наказ Міністерства юстиції України від 08.10.1998 р. № 53/5. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text>. (дата звернення 05.02.2024).

15. Розслідування колабораційної діяльності : практ. посібник / Є. О. Письменський, С. В. Головін, А. В. Коваленко, В. В. Коваленко. Київ : ВД Дакор, 2023. 260 с.

16. Вирок Баглійського районного суду м. Дніпродзержинська Дніпропетровської області від 18 травня 2023 року у справі № 207/2441/23/ Єдиний державний реєстр судових рішень. URL : <https://revestr.court.gov.ua/Review/110930315>.

17. Криміналістика: криміналістична техніка : навч. посіб. / Р. Л. Степанюк, В. О. Гусєва, В. В. Кікінчук та ін.; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків : ХНУВС, 2023. 388 с.

18. Вирок Шевченківського районного суду м. Чернівці від 30 жовтня 2023 року у справі № 727/10372/23. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL : <https://revestr.court.gov.ua/Review/114538569>.

19. Вирок Київського районного суду м. Харкова від 03 березня 2023 року у справі № 953/406/23. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL : <https://revestr.court.gov.ua/Review/109357213>.

20. Вирок Київського районного суду м. Харкова від 07 листопада 2023 року у справі № 953/44/23. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL : <https://revestr.court.gov.ua/Review/114714794>.

21. Вирок Київського районного суду м. Харкова від 14 червня 2023 року у справі № 953/405/23. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL : <https://revestr.court.gov.ua/Review/111521218>.

22. Вирок Київського районного суду м. Харкова від 06 червня 2023 року у справі № 953/1682/23. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/111340648>.

23. Вирок Центрально-Міського районного суду міста Кривого Рогу Дніпропетровської області від 18 листопада 2022 року у справі № 216/5053/22. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107411083>.

24. Вирок Індустріального районного суду м. Дніпропетровська від 09 грудня 2023 року у справ № 202/12713/23№ 1-кп/202/1069/2023. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/115736489>.

25. Експертиза відео-, звукозапису. Основні завдання експертизи відео-, звукозапису та перелік вирішуваних питань. URL : <https://www.hniise.gov.ua/13975-ekspertiza-video-zvukozapisu.html>.

26. Вирок Київського районного суду м. Харкова від 09 червня 2023 року у справі № 953/1780/23. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/111429532>.

27. Вирок Білгород-Дністровського міськрайонного суду Одеської області від 06 листопада 2023 року у справі № 487/3346/22. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/114704852>.

28. Вирок Заводського районного суду м. Миколаєва від 09 червня 2023 року у справі № 487/3346/22. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/111418304>.

29. Про затвердження Порядку проведення судово-психіатричної експертизи: наказ Міністерства охорони здоров'я України від 08.05.2018 р. № 865. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0719-18#Text>. (дата звернення 05.02.2024).

30. Коваленко А. В. Висновок спеціаліста як нове процесуальне джерело доказів у кримінальному провадженні (проблеми та перспективи). *Актуальні питання розвитку права та законодавства: наукові дискусії* : матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Львів, 18-19 грудня 2020 р. Львів : Західноукраїнська організація «Центр правничих ініціатив», 2020. Ч.2. С. 187-190.

31. Бондар В. С. Питання вдосконалення кримінального процесуального законодавства та правозастосовної практики (висновок спеціаліста). *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка*. 2021. Вип. 4 (96). С. 78-96. DOI : <https://doi.org/10.33766/2524-0323.96.78-96>

32. Лук'янчиков Є. Д., Лук'янчиков Б. Є., Микитенко О. Б. Висновок спеціаліста в інформаційному забезпеченні кримінального провадження. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка*. 2023. Вип. 1 (101). С. 131-141. DOI: <https://doi.org/10.33766/2524-0323.101.131-141>

References:

1. Akhtyrska, N. M. (2021) Vykorystannia mozhlyvostei lnhvistychnoi ekspertyzy dlia vstanovlennia oznak provokatsii. *Kryminalistyka i sudova ekspertyza - Forensics and court examination, issue 66*, 516-528. DOI : <https://doi.org/10.33994/kndise.2021.66.49>. [in Ukrainian].

2. Vashchuk, O. P. (2021) Protseks identyfikatsii osoby u videozapysi. *Kryminalistyka i sudova ekspertyza - Forensics and court examination, issue 66*, 507-515. DOI: <https://doi.org/10.33994/kndise.2021.66.48>. [in Ukrainian].

3. Honhalo, S. Y. (2009) Suchasni mozhlivosti sudovoi tekhniko-kryminalistychnoi ekspertyzy dokumentiv ta perspektyvy yii rozvytku. *Pravo Ukrainy - Law of Ukraine*, 10, 162-169. [in Ukrainian].

4. Husieva, V. (2021) Problemy identyfikatsii osoby za oznakamy zovnishnosti pid chas rozsliduvannya kryminalnykh pravoporushen. *Teoriia ta praktyka sudovoi ekspertyzy i kryminalistyky - Theory and practice of forensic examination and criminology*, issue 2 (24), 109-122. DOI : <https://doi.org/10.32353/khrife.2.2021.07>. [in Ukrainian].

5. Husieva, V. O. (2022) Shchodo vyznachennia chynnykyv, yaki nehatyvno poznachaiutsia na identyfikatsii osoby za oznakamy zovnishnosti pid chas rozsliduvannya. *Teoretychni ta prykladni problemy sudovoi ekspertyzy i kryminalistyky*, 41-43. Kharkiv. [in Ukrainian].

6. Husieva, V. O. (2021) Suchasni mozhlivosti psykhologichnykh ekspertyz pid chas rozsliduvannya kryminalnykh pravoporushen, vchynenykh proty pratsivnykyv pravookhoronnykh orhaniv. *Visnyk Luhanskoho derzhavnogo universytetu vnutrishnikh sprav imeni E.O. Didorenka - Bulletin of the Luhansk State University of Internal Affairs named after E.O. Didorenko*, issue 3 (95), 256-267. DOI : <https://doi.org/10.33766/2524-0323.95.256-267>. [in Ukrainian].

7. Kovalov, K. M. (2023) Metodyka vstanovlennia davnosti vyhotovlennia dokumenta: natsionalnyi i mizhnarodnyi dosvid. *Kryminalistyka i sudova ekspertyza - Forensics and forensic examination*, issue 68, 400-409. DOI : <https://doi.org/10.33994/kndise.2023.68.40>. [in Ukrainian].

8. Kurman, O. V. (2023) Sudovi ekspertyzy u sferi informatsiinykh tekhnolohii: deiaki problemy pidgotovky ta provedennia. *Elektronne naukove vydannia «Analitychno-porionialne pravoznavstvo» - Electronic scientific publication "Analytical and comparative jurisprudence"*, 4, 477-481. DOI : <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.04.77>. [in Ukrainian].

9. Olefir, Yu. S. (2019) Mozhlivosti sudovoi tovaroznavchoi ekspertyzy v mezhakh kryminalnoho provadzhennia. *Kryminalistychnyi visnyk - Forensic Herald*, 2 (32), 46-52. DOI : <https://doi.org/10.37025/1992-4437/2019-32-2-46>. [in Ukrainian].

10. Svyrydova, L. V. (2021) Teoretychni zasady sudovoi lnhvistychnoi ekspertyzy. *Kryminalistyka i sudova ekspertyza - Forensics and court examination*, issue 66, 528-542. DOI : <https://doi.org/10.33994/kndise.2021.66.50>. [in Ukrainian].

11. Senchenko, N. M. (2017) Shchodo okremykh pytan pryznachennia ta provedennia sudovo-psykhiatrychnoi ekspertyzy u kryminalnomu provadzhenni. *Pravo i suspilstvo - Law and society*, 5, part. 2, 249-253. [in Ukrainian].

12. Vyrok Krasnohvardiiskoho raionnoho sudu m. Dnipropetrovska vid 13 veresnia 2022 roku u spravi № 204/6874/22. (2022) *Yedynyi derzhavnyi reistr sudovykh rishen - Unified state register of court decisions*. N. p. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106339886/>. [in Ukrainian].

13. Vyrok Kirovskoho raionnoho sudu m. Dnipropetrovska vid 07 chervnia 2023 roku u spravi № 203/3025/23/. (2023) *Yedynyi derzhavnyi reistr sudovykh rishen - Unified state register of court decisions*. N. p. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/111369087>. [in Ukrainian].

14. Pro zatverdzhennia Instruksii pro pryznachennia ta provedennia sudovykh ekspertyz ta ekspertnykh doslidzhen ta Naukovo-metodychnykh rekomendatsii z pytan pidgotovky ta pryznachennia sudovykh ekspertyz ta ekspertnykh doslidzhen: nakaz Ministerstva yustytzii Ukrainy vid 08.10.1998 r. № 53/5. (1998) N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text>. [in Ukrainian].

15. Rozsliduvannia kolaboratsiinoi diialnosti : prakt. Posibnyk (2023) / Ye. O. Pysmenskyi, S. V. Holovkin, A. V. Kovalenko, V. V. Kovalenko (Eds.). Kyiv : VD Dakor. [in Ukrainian].

16. Vyroky Bahliiskoho raionnoho sudu m. Dniprodzerzhynska Dnipropetrovskoi oblasti vid 18 travnia 2023 roku u spravi № 207/2441/23. (2023) *Yedynyi derzhavnyi reistr sudovykh rishen - Unified state register of court decisions*. N. p. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/110930315>. [in Ukrainian].

17. Kryminalistyka: kryminalistychna tekhnika : navch. posib. (2023) / R. L. Stepaniuk, V. O. Husieva, V. V. Kikinchuk (Eds.) et al.; MVS Ukrainy, Kharkiv. nats. un-t vnutr. sprav. Kharkiv : KhNUVS. [in Ukrainian].

18. Vyroky Shevchenkiskoho raionnoho sudu m. Chernivtsi vid 30 zhovtnia 2023 roku u spravi № 727/10372/23. (2023) *Yedynyi derzhavnyi reistr sudovykh rishen - Unified state register of court decisions*. N. p. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/114538569>. [in Ukrainian].

19. Vyroky Kyivskoho raionnoho sudu m. Kharkova vid 03 bereznia 2023 r. u spravi № 953/406/23. (2023) *Yedynyi derzhavnyi reistr sudovykh rishen - Unified state register of court decisions*. N. p. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109357213>[in Ukrainian].

20. Vyroky Kyivskoho raionnoho sudu m. Kharkova vid 07 lystopada 2023 r. u spravi № 953/44/23. (2023) *Yedynyi derzhavnyi reistr sudovykh rishen - Unified state register of court decisions*. N. p. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/114714794>[in Ukrainian].

21. Vyroky Kyivskoho raionnoho sudu m. Kharkova vid 14 chervnia 2023 r. u spravi № 953/405/23. (2023) *Yedynyi derzhavnyi reistr sudovykh rishen - Unified state register of court decisions*. N. p. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/111521218>[in Ukrainian].

22. Vyroky Kyivskoho raionnoho sudu m. Kharkova vid 06 chervnia 2023 r. u spravi № 953/1682/23. (2023) *Yedynyi derzhavnyi reistr sudovykh rishen - Unified state register of court decisions*. N. p. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/111340648>[in Ukrainian].

23. Vyroky Tsentralno-Miskoho raionnoho sudu mista Kryvoho Rohu Dnipropetrovskoi oblasti vid 18 lystopada 2022 roku u spravi № 216/5053/22. (2022) *Yedynyi derzhavnyi reistr sudovykh rishen - Unified state register of court decisions*. N. p. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107411083>. [in Ukrainian].

24. Vyroky Industrialnoho raionnoho sudu m. Dnipropetrovska vid 09 hrudnia 2023 roku u sprav № 202/12713/23№ 1-kp/202/1069/2023. (2023) *Yedynyi derzhavnyi reistr sudovykh rishen - Unified state register of court decisions*. N. p. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/115736489>. [in Ukrainian].

25. Ekspertyza video-, zvukozapysu. Osnovni zavdannia ekspertyzy video-, zvukozapysu ta perelik vyrishuvanykh pytan. (N. d.) N. p. URL : <https://www.hniise.gov.ua/13975-ekspertiza-vdeo-zvukozapysu.html>. [in Ukrainian].

26. Vyroky Kyivskoho raionnoho sudu m. Kharkova vid 09 chervnia 2023 roku u spravi № 953/1780/23/ *Yedynyi derzhavnyi reistr sudovykh rishen*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/111429532>[in Ukrainian].

27. Vyroky Bilhorod-Dnistrovskoho miskraionnoho sudu Odeskoi oblasti vid 06 lystopada 2023 roku u spravi № 487/3346/22. (2023) *Yedynyi derzhavnyi reistr sudovykh rishen - Unified state register of court decisions*. N. p. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/114704852>. [in Ukrainian].

28. Vyroky Zavodskoho raionnoho sudu m. Mykolaieva vid 09.06.2023 roku u spravi № 487/3346/22. (2023) *Yedynyi derzhavnyi reistr sudovykh rishen - Unified state register of court decisions*. N. p. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/111418304>. [in Ukrainian].

29. Pro zatverdzhennia Poriadku provedennia sudovo-psykhiatrychnoi ekspertyzy: nakaz Ministerstva okhorony zdorov'ia Ukrainy vid 08.05.2018 r. № 865. (2018) N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0719-18#Text>. [in Ukrainian].

30. Kovalenko, A. V. (2020) Vysnovok spetsialista yak nove protsesualne dzherelo dokaziv u kryminalnomu provadzhenni (problemy ta perspektyvy). *Aktualni pytannia rozvytku prava ta zakonodavstva: naukovy diskusii : materialy mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii, m. Lviv, 18-19 hrudnia 2020 r. - Current issues of the development of law and legislation: scientific discussions: materials of the international scientific and practical conference, Lviv, December 18-19, part. 2, 187-190. Lviv : Zakhidnoukrainska orhanizatsiia «Tsentr pravnychykh initsiatyv»*. [in Ukrainian].

31. Bondar, V. S. (2021) Pytannia vdoskonalennia kryminalnoho protsesualnoho zakonodavstva ta pravozastosovnoi praktyky (vysnovok spetsialista). *Visnyk Luhanskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav imeni E.O. Didorenka - Bulletin of the Luhansk State University of Internal Affairs named after E.O. Didorenko, issue 4 (96), 78-96. DOI : <https://doi.org/10.33766/2524-0323.96.78-96>*. [in Ukrainian].

32. Luk'ianchikov, Ye. D., Luk'ianchikov, B. Ye., Mykytenko, O. B. (2023) Vysnovok spetsialista v informatsiinomu zabezpechenni kryminalnoho provadzhennia. *Visnyk Luhanskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav imeni E.O. Didorenka - Bulletin of the Luhansk State University of Internal Affairs named after E.O. Didorenko, issue 1 (101), 131-141. DOI : <https://doi.org/10.33766/2524-0323.101.131-141>*[in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 07.02.2024

Kovalenko V., Candidate of legal sciences, Professor, Leading researcher at Scientific and research laboratory of problematic issues of police activity at Luhansk Educational and Scientific Institute named after E. Didorenko of Donetsk State University of Internal Affairs (Kropyvnytskyi, Ukraine)

THE USE OF FORENSIC EXPERTISE DURING THE INVESTIGATION OF COLLABORATIVE ACTIVITIES (BASED ON JUDICIAL AND INVESTIGATIVE PRACTICE MATERIALS)

The article is dedicated to exploring the use of forensic expertise during the investigation of collaborative activities.

According to the results of the study of 150 judgments of national courts rendered in 2022-2023 in criminal cases involving offenses defined by Article 111-1 of the Criminal Code of Ukraine, it was found that forensic expertise was appointed in 118 cases (78,7%). In 32 cases (21,3%), forensic expertise likely was not appointed. In 10 proceedings 2 forensic expertises were conducted, and in 2 proceedings 3 were conducted. In three (2%) of the cases examined, courts took into account the conclusions of specialists (during the judicial examination regarding criminal offenses defined by Part 1 of Article 111-1 of the Criminal Code of Ukraine).

Based on the conducted empirical research, it was found that the typical forensic examinations appointed during the investigation of collaborative activities are as follows: forensic semantic-textual (27,3%, 41 criminal proceedings), forensic handwriting (22,7%, 34 criminal proceedings), forensic portrait (17,3%, 26 criminal proceedings), forensic examination of computer equipment and software (12%, 18 criminal proceedings), forensic examination of video and audio recordings (2%, 3 criminal proceedings), forensic phototechnical (1,3%, 2 criminal

proceedings), transport and commodity examination (1,3%, 2 criminal proceedings), forensic psychological (1,3%, 2 criminal proceedings), forensic psychiatric (0,7%, one criminal proceeding).

It is emphasized that in certain cases, depending on the circumstances of the specific criminal proceedings, other types of forensic examinations may be appointed during the investigation of manifestations of collaborative activity, including forensic technical examination of documents, forensic handwriting analysis, and forensic product examination. Situational circumstances may also warrant the appointment of other forensic examinations (such as fingerprint examination, trace analysis, molecular genetics, etc.).

Typical lists of questions to be addressed to experts are formulated, and recommendations are provided for preparing materials to be submitted to the expert.

It is noted that during the preparation of objects for examination and samples for comparative analysis, as well as in formulating questions for the expert and determining the expert institutions or experts who can conduct a particular examination, it is advisable for the investigator (interrogator) to seek the assistance of a relevant specialist.

Keywords: collaborative activity, pre-trial investigation, criminal proceedings, forensic examination, samples for examination, expert, specialist.

DOI: 10.33766/2786-9156.105.317-327

УДК: 343.98 (477)

*Коваленко О. О., аспірантка Національного наукового центру
«Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» Міністерства
юстиції України (м. Харків, Україна)*

e-mail: oksana_kovalenko7@meta.ua

ORCID iD: <https://orcid.org/0009-0004-6757-636X>

УЧАСТЬ СПЕЦІАЛІСТА В ПІДГОТОВЦІ ДО ПРОВЕДЕННЯ ОБШУКУ

Статтю присвячено тактичним рекомендаціям залучення та використання консультативної допомоги спеціаліста на етапі підготовки до проведення обшуку, зокрема під час його планування. Також висвітлено деякі проблемні моменти, що виникають на робочому етапі проведення обшуку. Наголошено, що за своїм сутнісним характером діяльність спеціаліста в плануванні обшуку є аналітично-прогностичною, адже вимагає від нього оцінювання вагової кількості обставин і чинників, а на підставі цього – надання консультативно-довідкової допомоги стороні обвинувачення з приводу запитань, вирішення яких потребує спеціальних знань.

Обґрунтовано, що за наявності достатніх підстав залучення до обшуку спеціаліста, який є працівником державної установи, підприємства, організації та ін., тактично раціональнішим є ініціювання такої потреби перед слідчим суддею, зокрема шляхом викладення відповідних аргументів у тексті клопотання про проведення обшуку. Наголошено, що це позитивно позначиться на строках виконання ухвали про проведення обшуку, а також забезпечить обов'язковість її виконання відповідними установами.

Визначено окремі помилки, що мають місце в практичній діяльності під час проведення обшуків. З'ясовано, що на практиці через відсутність належного планування обшуку, не визначення ролі та функцій його учасників, фактично відбувається зміна статусів учасників, що є неприпустимим, адже може призвести до визнання здобутих доказів недопустимими. Ураховуючи практику Європейського суду з прав людини, обґрунтовано потребу детального викладення доводів щодо всіх обов'язкових реквізитів клопотання про проведення обшуку.

Визначено, що перспективами подальших наукових розвідок мають стати питання участі спеціалістів у проведенні обшуків, метою яких є відшукання та вилучення документів, зокрема й цифрових, комп'ютерних даних, а також вибухових речовин, вибухових пристроїв, зброї та боєприпасів.

Ключові слова: кримінальне провадження, досудове розслідування, слідча (розшукова) дія, обшук, спеціаліст, планування.

Постановка проблеми. Правозастосовна практика засвідчує, що деякі слідчі (розшукові) дії, окремі тактичні операції є незамінними в контексті вирішення тактичних завдань, що постають на певному етапі досудового розслідування кримінальних правопорушень. Однією з таких слідчих (розшукових) дій є обшук, метою якого є виявлення та фіксація відомостей про обставини підготовки, учинення та приховування кримінального правопорушення, відшукання та вилучення знарядь кримінального правопорушення або майна, що здобуте в результаті його вчинення, а також установлення місцезнаходження розшукуваних осіб [1].

У науковій літературі вчені постійно приділяють увагу такій слідчій (розшуковій) дії, як обшук, зокрема в частині визначення тактичних засад його провадження залежно від місця проведення, об'єктів пошуку, учасників тощо. Проте не завжди проведені обшуки стають результативними, і це не пов'язано з тим, що об'єкти пошуку не були виявлені. Через порушення процесуальних вимог, непрофесійність дій тих осіб, які його проводили та з інших причин, за результатами оцінки здобутих доказів суд може визнати вилучені об'єкти або ж протокол обшуку недопустимими доказами. Задля того, щоб доказовість зібраних матеріалів не була спростована, важливо підвищувати якість проведених обшуків. На нашу думку, цьому може сприяти належне та компетентне його планування за участю спеціалістів. Такий підхід забезпечить мінімізацію порушень комплексу правових та організаційних засад, адже залучений фахівець зможе запропонувати більш раціональну тактику проведення обшуку, звернути увагу слідчого на окремі техніко-криміналістичні засоби, потреба в застосуванні яких може виникнути під час проведення слідчої (розшукової) дії тощо. У зв'язку з цим актуалізовано теоретичне розроблення проблематики участі спеціалістів на етапі підготовки до проведення обшуків.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Увагу правовим і тактичним засадам проведення та фіксації слідчих (розшукових) дій у своїх роботах приділили такі вчені, як: В. І. Алексейчук, Н. М. Ахтирська, А. Ф. Волобуєв, В. І. Галаган, М. О. Головецький І. А. Жалдак, А. В. Коваленко, Л. П. Ковтуненко, В. О. Ко-

новалова, Є. Д. Лук'яников, Д. М. Піскун, О. М. Процюк, В. А. Сас, М. В. Салтєвський, М. Ф. Сокиран, В. М. Тертишник, Л. Д. Удалова, С. В. Харченко, М. Л. Цимбал, К. О. Чаплинський, Ю. М. Черноус, В. Ю. Шепітько та багато інших.

Грунтовно розроблені та висвітлені теоретико-правові й організаційні засади проведення обшуків висвітлено в монографічних розробках С. Ф. Денисюка (1999), Т. О. Борець (2009), М. В. Комарової (2019), А. О. Нечваль (2020). Окремі аспекти проведення обшуку також досліджувалися Т. А. Абушовим, А. С. Амеліною, О. В. Бишевець, І. В. Гловюк, М. А. Григою, В. О. Гусевою, С. В. Давиденко, О. В. Капліною, О. В. Керевеч, А. І. Кунтієм, В. Г. Лісогором, В. В. Назаровим, Г. К. Тетерятник, С. С. Чернявським, В. М. Шевчуком, В. О. Яремчук та ін.

Внесок вчених у розроблення проблематики правових і тактичних засад залучення спеціалістів до участі в обшуку є вагомим. Так пильну увагу з'ясуванню особливостей участі спеціаліста-баліста в обшуках, об'єктами відшукування якого були вогнепальна зброя та боеприпаси, приділив В. В. Коваленко [2]. Обґрунтувала потребу залучення спеціалістів до участі в обшуках, зважаючи на їх складність, І. О. Завидняк. Внеском останньої стало визначення особливостей участі спеціаліста в обшуку, метою якого стали відшукування та вилучення документів [3]. Окремі аспекти участі спеціалістів в обшуках, що проводяться під час розслідування вбивств, досить суттєво охарактеризувала А. Г. Вуйма. Остання визначила особливості надання спеціалістом технічної допомоги, а також наголосила на необхідності їх залучення ще на етапі планування цієї слідчої (розшукової) дії, а не тільки на етапі безпосереднього проведення обшуку [4, с. 152]. З уведенням на території нашої держави воєнного стану, набули чинності чисельні законодавчі зміни, що активізували відповідні наукові пошуки українських вчених і в напрямі визначення окремих проблемних запитань щодо проведення обшуків у цей період [5; 6]. При цьому поза увагою науковців залишаються такі питання, як особливості участі спеціалістів у підготовці до проведення обшуків, через що ця проблема потребує свого ґрунтовного вивчення.

Формулювання цілей. Мету статті визначено як формулювання тактичних рекомендацій щодо залучення та використання консультативної допомоги спеціаліста на етапі підготовки до проведення обшуку, зокрема під час його планування.

Виклад основного матеріалу. Проведення будь-якої слідчої (розшукової) дії складається з декількох етапів, серед яких: 1) підготовчий; 2) робочий; 3) заключний [7, с. 103]. Кожен із цих етапів відрізняється своєю специфікою та приたまанними власне йому складнощами.

На першому етапі слідчої (розшукової) дії – підготовчому, здійснюється її планування, яке визначають як розумову діяльність слідчого, що спрямована на формулювання завдань її проведення, з'ясування найбільш раціональних, ефективних шляхів і засобів розв'язання визначених завдань [8, с. 168]. Задля компетентного планування майбутнього обшуку слідчий або дізнавач може запросити відповідного спеціаліста. Як правило, до такої діяльності сторона обвинувачення залучає носіїв спеціальних знань усно, а тому в матеріалах криміналь-

ного провадження не міститься жодних підтверджуючих матеріалів про взаємодію з останніми. Це можна пояснити відсутністю законодавчих вимог про здійснення письмового планування слідчих (розшукових) дій і закріпленого процесуального порядку залучення спеціаліста до участі в них.

На етапі планування обшуку діяльність спеціаліста за своєю сутністю полягає у вивченні матеріалів кримінального провадження та на підставі цього оцінюванні встановлених обставин і фактів, а також наданні консультативно-довідкової допомоги стороні обвинувачення з приводу запитань, вирішення яких потребує спеціальних знань. Така допомога може, зокрема стосуватися вирішення запитань про те: 1) чи заплановано проведення робіт, які неможливо або складно здійснити без участі спеціаліста; 2) чи існуватиме потреба застосування спеціальних знань під час проведення обшуку; 3) чи планується проведення робіт, частину здійснення якої може бути доручено спеціалісту [9, с. 2]; 4) чи планується застосування техніко-криміналістичних засобів, поводження з якими вимагає спеціальних навичок, зокрема тих, що не володіє особа, котрій слідчим суддею надано дозвіл на проведення обшуку; 5) чи може виникнути під час проведення обшуку потреба в попередньому дослідженні об'єктів пошуку тощо [4, с. 86]; 6) працівника якої установи, підприємства, організації тощо слід залучити як спеціаліста або ж є підстави залучити особу, котра наділена спеціальними знаннями в галузі мистецтва чи ремесла (художник, скульптор, мисливець тощо); 7) яку кількість обізнаних осіб варто залучити для оперативного розв'язання поставлених завдань тощо [10, с. 102]. Тобто діяльність спеціаліста на етапі планування обшуку має аналітично-прогностичний характер, що полягає в узагальненні встановлених відомостей про подію кримінального правопорушення, об'єкт, де проводитиметься обшук, особливості потенційних предметів пошуку, та за результатами цього визначенні тактичних прийомів, засобів техніко-криміналістичного забезпечення тощо, потреба в застосуванні яких може виникнути під час безпосереднього проведення цієї слідчої (розшукової) дії. За своєю сутністю подібна діяльність спеціаліста набуває характеру реалізації такої непроцесуальної форми використання спеціальних знань як консультативно-довідкова допомога спеціаліста. Реалізація такої форми спеціальних знань підвищує результативність майбутньої слідчої (розшукової) дії та унеможливає перетворення її на консультування слідчого, дізнавача, прокурора на місці проведення обшуку.

Якщо на етапі планування слідчої (розшукової) дії сторона обвинувачення разом зі спеціалістом визначиться, що цей же фахівець братиме безпосередню участь в проведенні обшуку, то важливо також вирішити виконання яких конкретних функцій буде покладено на такого учасника. Адже як засвідчує проведений нами аналіз матеріалів судової практики, виконавець слідчої (розшукової) дії не повинен доручати сам процес відшукування предметів пошуку залученому спеціалісту або їх групі.

Так, наприклад, якщо слідчий узгоджує з інспектором-криміналістом, що останній залучається для проведення безперервної відеофіксації, неприпустимо в подальшому доручати її здійснення оперативному працівнику, зокрема задля

надання спеціалістові можливості пакування відшуканих предметів. Це неприпустимо зважаючи на те, що кожен учасник обшуку має свій процесуальний статус, який наділяє особу відповідними правами й обов'язками. Тому зміна статусів учасників обшуку може стати підставою для подальшого їх відводу, у тому числі й особи, яка залучена як спеціаліст.

Ситуація про відвід спеціаліста, зокрема, мала місце у справі, що розглядалася Переяслав-Хмельницьким міськрайонним судом Київської області. Відповідно до обставин справи захисник звернувся з клопотанням про відвід спеціаліста, залученого для відтворення відеозапису слідчих (розшукових) дій на флешнакопичувачі, який не підтримувався програмним забезпеченням комп'ютерної системи суду. На обґрунтування заявленого відводу захисник вказав, що на етапі проведення обшуку цей спеціаліст брав участь у цій процесуальній дії та безпосередньо здійснював комплекс дій щодо відкриття сховищ, пошуку речей тощо. До тексту протоколу обшуку відомості про останнього внесено як про оперативного співробітника, залученого до проведення процесуальної дії. Тобто, як слушно апелював захисник, роль такої особи у проведеній слідчій (розшуковій) дії не була пасивною, адже мала характер зацікавленості в результатах обшуку. Це дає достатні підстави припускати, що ставлення цього оперативного працівника до результатів кримінального провадження може бути упередженим. Ураховуючи це суд задовольнив клопотання про відвід спеціаліста, хоча той і був наділений відповідними знаннями та навичками, якими не володіли інші особи та потреба в застосуванні яких виникла під час судового розгляду кримінального провадження [11]. Тобто на етапі планування обшуку стороні обвинувачення важливо узгодити зі спеціалістом у чому полягатиме його роль та проведення яких дій буде йому доручено. При цьому не слід покладати на останнього виконання функцій, які не узгоджуються з приписами ст. 71 КПК України.

Окрім визначених аспектів під час планування обшуку також важливо вирішити процесуальний порядок залучення спеціаліста. Чинним кримінальним процесуальним законодавством не встановлено обов'язкової вимоги щодо вказування у клопотанні переліку тих спеціалістів, залучення яких стане необхідним на етапі виконання такої ухвали. Водночас законодавцем передбачено, що «з метою одержання допомоги з питань, котрі потребують спеціальних знань, слідчий, прокурор для участі в обшуку має право запросити спеціалістів» [1]. Така вказівка гарантує, що залучення спеціалістів у будь-якому випадку не буде вважатися порушенням прав і законних інтересів учасників слідчої (розшукової) дії, оскільки такі дії цілком відповідають імперативному методу правового регулювання. Проте одразу ж виникає логічне запитання, щодо якого у юридичній літературі вже висвітлено вагому кількість різних пропозицій, зокрема яким чином має відбуватися залучення спеціаліста до слідчої (розшукової) дії, у тому числі й до обшуку. Особливо це стосується спеціалістів, які є працівниками, наприклад, державної установи, підприємства, організації тощо, адже не завжди особливості взаємодії між окремими суб'єктами публічного права врегульовані положеннями законодавчих і підзаконних нормативно-правових актів.

Ураховуючи, що обшук проводиться на підставі ухвали слідчого судді, якому передують етапи підготовки відповідного клопотання, що складається слідчим або дізнавачем, останні можуть використати ці процесуальні гарантії для підвищення якості та забезпечення швидкості досудового розслідування. Так, зокрема, можна зазначити про потребу залучення спеціаліста в клопотанні про проведення обшуку, тому вважаємо за потрібне зупинитися на особливостях підготовки такого клопотання.

Положеннями чинного кримінального процесуального законодавства визначено ряд вимог, зокрема до мотивувальної частини клопотання про проведення обшуку. На підставі їх узагальнення в юридичній літературі вказують на обов'язковості обґрунтування та вказівки таких ключових моментів: 1) відомостей про кримінальне провадження, у якому планується проведення обшуку; 2) підстав проведення обшуку; 3) об'єктів обшуку (відомості про які вказують на джерело доказової інформації, що важливо для оцінки необхідності та доречності проведення слідчої (розшукової) дії); 4) предметів пошуку (що засвідчують доказове значення відомостей, які планується встановити шляхом відшукування таких предметів); 5) обґрунтування неможливості отримати інформацію іншим способом [12, с. 69].

До викладення доводів щодо кожного з виокремлених блоків обставин, слід підходити ґрунтовно, тобто опис останніх і приведення відповідних аргументів має бути розгорнутим і наочним. Поверхнева згадка або просте описове їх вказування в клопотанні не гарантує задоволення клопотання слідчим суддею. Про це вже неодноразово вказував у своїх рішеннях і Європейський суд з прав людини, адже в рішеннях по справах «Смірнов проти Росії» (заява № 71362/01) від 7 червня 2007 р., «Головань проти України» (заява № 41716/06) від 5 липня 2012 р., «Войкін та інші проти України» (заява № 47889/08) від 27 червня 2018 р. та ін., саме відсутність відомостей про предмети та документи, котрі планується відшукати, статус особи в кримінальному провадженні, у помешканні якого планується проведення обшуку, вказівка про те, чому існують підстави вважати, що предмети, які планується відшукати, зберігаються саме в конкретному приміщенні, про яке вказує слідчий та ін., стали підставою для констатування факту, що національними органами судової влади не виконано обов'язку щодо встановлення і викладення у відповідному рішенні «важливих і достатніх» підстав для ухвалення позитивного рішення про проведення обшуку [13; 14; 15]. Тому досить важливо детально підходити до обґрунтування всіх вимог, викладених у клопотанні.

Хоча чинним законодавством не передбачено обов'язкового викладення в клопотанні відомостей про спеціаліста, участь якого планується в обшуку, вважаємо, що це не виключає зворотного. Ба більше, за наявності таких вказівок у резолютивній частині ухвали слідчого судді, вони ставатимуть обов'язковими до виконання, а їх ігнорування буде розцінюватися як наявність ознак складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 382 КК України «Невиконання

судового рішення». Тобто якщо слідчий має намір обов'язково залучити до проведення обшуку певного спеціаліста, то може вказати про це в тексті клопотання, обґрунтувавши конкретними фактами таку потребу.

У правозастосовній діяльності правоохоронних органів подібна практика залучення фахівця відповідної спеціальності до обшуку, ще не знайшла своєї належної апробації, однак усе ж таки має місце. Так ухвалою слідчого судді Солом'янського районного суду м. Києва у справі № 760/20124/20 передбачено можливість залучення спеціаліста для копіювання інформації, що міститься в інформаційних (автоматизованих) системах, телекомунікаційних системах, інформаційно-телекомунікаційних системах, їх невід'ємних частинах. Нею ж визначено, що слідчий, за наявності потреби відкриття замкнених приміщень, може залучити в якості спеціалістів працівників відповідних підрозділів Державної служби України з надзвичайних ситуацій (зокрема для надання технічної допомоги) [16]. Тим паче, така практика залучення спеціалістів є цілком усталеною під час подання та розгляду клопотань про надання дозволу на проведення огляду [17; 18; 19].

Отже, слідчий або дізнавач усвідомлюючи, що під час обшуку виникне потреба в залученні спеціаліста, який є працівником певної установи, підприємства, організації, може клопотати перед слідчим суддею про зобов'язання уповноважених осіб відповідної установи забезпечити участь спеціаліста потрібного фаху в такій слідчій (розшуковій) дії. Після доведення рішення суду відповідній установі, організації або підприємству, ініціатор обшуку зможе узгодити подальші сумісні дії з особою, на виконання якої керівник покладатиме виконання цієї ухвали.

На наше переконання, окреслений підхід є більш раціональним, тому що дозволяє полегшити вирішення багатьох організаційних аспектів на етапі виконання відповідної ухвали. Так, наприклад, підшукування спеціаліста після отримання ухвали про проведення обшуку, залучення його на договірних засадах, може призвести до затягування строків проведення обшуку, що за певних умов неприпустимо.

Таким чином, на етапі підготовки до проведення обшуку важливо залучити спеціаліста, особливо в тих випадках, коли слідчим або дізнавачем запланована обов'язкова участь останнього в майбутній слідчій (розшуковій) дії. Окрім визначення ролі й інших організаційних аспектів участі такого учасника в обшуку, важливо визначитися ще й з тим фактом, як слід процесуально оформити залучення останнього до проведення обшуку.

Висновки. Кримінальним процесуальним законодавством гарантовано, що за потреби особа, яка проводить обшук у кримінальному провадженні, може залучити спеціаліста. Проте важливо більш раціонально підходити до можливостей участі останніх у кримінальному провадженні. Перспективною непроцесуальною формою використання спеціальних знань може визнаватися залучення спеціаліста для надання консультативно-довідкової допомоги на етапі планування обшуку.

На етапі планування обшуку спеціаліст консультує сторону обвинувачення щодо запитань, вирішення яких потребує спеціальних знань і може позначитися на результативності майбутньої слідчої (розшукової) дії. У випадку, коли фактично така діяльність здійснюється у взаємодії зі спеціалістом, який братиме участь у його проведенні, то важливим є визначення тих завдань, що будуть покладені на вирішення останнього. Неприпустимо наділення залученого спеціаліста повноваженнями інших учасників обшуку або ж проведення консультування слідчого, дізнавача, прокурора на місці проведення слідчої (розшукової) дії.

З погляду тактики, за наявності достатніх підстав і, зокрема, потенційної потреби залучення до обшуку спеціаліста, який є працівником державної установи, підприємства, організації тощо, важливо вказувати про це в клопотанні про проведення обшуку з викладенням відповідних доводів. Тоді виконання ухвали стане обов'язковим для уповноважених осіб таких установ та організацій.

Зважаючи на особливості державного розвитку нашої держави, тенденції, що превалюють у злочинному світі, перспективами подальших наукових розвідок у контексті нашого дослідження та подібних, мають стати питання участі спеціалістів у проведенні обшуків, метою яких є відшукання та вилучення документів, зокрема і цифрових, комп'ютерних даних, а також вибухових речовин, вибухових пристроїв, зброї та боєприпасів.

Використані джерела:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 12.04.2012 № 4651-VI. *БД «Законодавство України» / ВР України*. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>. (дата звернення: 27.12.2023).
2. Коваленко В. В. Організація й тактика огляду вогнепальної зброї та боєприпасів на місці їх виявлення. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е. О. Дідоренка*. 2017. Вип. 1 (77). С. 189-197.
3. Завидняк І. О. Участь спеціаліста у проведенні слідчих (розшукових) дій та його консультативна допомога. *Порівняльно-аналітичне право*. 2019. № 6. С. 453-456.
4. Вуйма А. Г. Використання спеціальних знань під час розслідування вбивств: дис. ...д-ра філософії: 081 Право. Харків, 2023. 297 с.
5. Кулик М., Терещенко Ю., Симчук А. Процесуальний аналіз особливостей проведення обшуку в умовах воєнного стану. *Актуальні питання у сучасній науці*. 2023. № 10 (16). URL : [https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-10\(16\)-341-351](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-10(16)-341-351).
6. Солдатенко О. Проблемні питання та перспективи вдосконалення правового регулювання процедури проведення обшуку як слідчої (розшукової) дії. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2023. № 2. С. 294-302. URL : <https://doi.org/10.31733/2078-3566-2023-2-294-302>.
7. Чаплинський К. О. Тактика проведення окремих слідчих дій: монографія. Дніпропетровськ: РВВ ДДУВС, 2006. 308 с.
8. Хань О. О. Теоретичні основи планування та програмування провадження слідчих (розшукових) дій : монографія / О. О. Хань ; за заг. ред. В. А. Журавля. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2021. 198 с.
9. Яремчук В. О. Організаційні засади участі спеціаліста у проведенні обшуку. *Теорія і практика правознавства*. 2016. Т. 2. № 10. С. 1-9.

10. Яремчук В. О. Участь спеціаліста при плануванні розслідування злочину. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2017. Вип. 17. С. 100-108.

11. Ухвала Переяслав-Хмельницького міськрайонного суду Київської області від 11 січня 2024 року у справі № 382/1183/21. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reestr.court.gov.ua/Review/116321437>. (дата звернення: 21.01.2024).

12. Могила В. С. Повноваження слідчого та слідчого судді при поданні, розгляді та вирішенні клопотань про проведення слідчих (розшукових) дій: дис. ... д-ра філософії: 081 Право. Одеса, 2021. 262 с.

13. Справа «Войкін та інші проти України» (заява № 47889/08) : рішення Європейського суду з прав людини від 27 черв. 2018 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_d20#Text. (дата звернення: 27.12.2023).

14. Справа «Головань проти України» (заява № 41716/06) : рішення Європейського суду з прав людини від 5 липня 2012 р. URL : <https://privacy.khpg.org/1604922488>. (дата звернення: 27.12.2023).

15. Справа «Смірнов проти Росії» (заява № 71362/01) : рішення Європейського суду з прав людини від 7 черв. 2007 р. URL : <https://docs.cntd.ru/document/902107273>. (дата звернення: 27.12.2023).

16. Ухвала Солом'янського районного суду м. Києва від 18 вересня 2020 року у справі №760/20124/20. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL : <https://reestr.court.gov.ua/Review/91798856>. (дата звернення: 05.01.2024).

17. Ухвала Долинського районного суду Івано-Франківської області від 17 січня 2024 року у справі №343/2933/23. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL : <https://reestr.court.gov.ua/Review/116348940>. (дата звернення: 21.01.2024).

18. Ухвала Богунського районного суду м. Житомира від 12 січня 2024 року у справі №295/567/24. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL : <https://reestr.court.gov.ua/Review/116348940>. (дата звернення: 21.01.2024).

19. Ухвала Соснівського районного суду м. Черкаси від 12 січня 2024 року у справі № 712/401/24. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL : <https://reestr.court.gov.ua/Review/116249667> (дата звернення: 21.01.2024).

References:

1. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 12.04.2012 № 4651-VI. (2012). N. p. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>. [in Ukrainian].

2. Kovalenko, V. V. (2017). Orhanizatsiia y taktyka ohliadu vohnepalnoi zbroi ta boieprypasiv na misti yikh vyvavlennia. *Visnyk Luhanskoho derzhavnogo universytetu vnutrishnikh sprav im. E. O. Didorenka – Bulletin of Luhansk Scientific-Educational Institute named after E.O. Didenko*, 1 (77), 189-197. [in Ukrainian].

3. Zavydniak, I. O. (2019). Uchast spetsialista u provedenni slidchykh (rozshukovykh) dii ta yoho konsultatyvna dopomoha. *Porivnialno-analitychne pravo – Comparative and analytical law*, 6, 453-456. [in Ukrainian].

4. Vuima, A. H. (2023). Vykorystannia spetsialnykh znan pid chas rozsliduvannia vbyvstv. *Doctor's thesis*. Kharkiv: Kharkiv National University of Internal Affairs. URL : <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/16892>. [in Ukrainian].

5. Kulyk, M., Tereshchenko, Yu., Symchuk, A. (2023). Protseualnyi analiz osoblyvosti provedennia obshuku v umovakh voiennoho stanu. *Aktualni pytannia u suchasni nauksi – Current issues in modern science*, 10 (16), 341-351. [https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-10\(16\)-341-351](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-10(16)-341-351). [in Ukrainian].

6. Soldatenko, O. (2023). Problemni pytannia ta perspektyvy vdoskonalennia pravovoho rehuliuвання protsedury provedennia obshuku yak slidchoi (rozshukovoi) dii. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnogo universytetu onutrizhnykh sprav* – Scientific Bulletin of the Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs, 2, 294-302. URL : <https://doi.org/10.31733/2078-3566-2023-2-294-302>. [in Ukrainian].

7. Chaplynskyi, K. O. (2006) Taktyka provedennia okremykh slidchykh dii: monohrafiia. Dnipropetrovsk: RVV DDUVS. [in Ukrainian].

8. Khan, O. O. (2021) Teoretychni osnovy planuvannia ta prohramuvannia provadzhennia slidchykh (rozshukovykh) dii : monohrafiia. Odesa : Vydavnychiy dim «Helvetyka». [in Ukrainian].

9. Yaremchuk, V. O. (2016). Orhanizatsiini zasady uchasti spetsialista u provedenni obshuku. *Teoriia i praktyka pravoznavstva – Theory and practice of jurisprudence*, 2 (10), 1-9. [in Ukrainian].

10. Yaremchuk, V. O. (2017). Uchast spetsialista pry planuvanni rozsliduvannia zlochyynu. *Teoriia ta praktyka sudovoi ekspertyzy i kryminalistyky – Theory and Practice of Forensic Science and Criminalistic*, 17, 100-108. [in Ukrainian].

11. Ukhvala Pereiaslav-Khmelnytskoho miskraionnoho sudu Kyivskoi oblasti vid 11 sichnia 2024 roku u spravi № 382/1183/21. (2021). *Yedynyi derzhavnyi reistr sudovykh rishen – Unified state register of court decisions*. N. p. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116321437>. [in Ukrainian].

12. Mohyla, V. S. (2021) Povnovazhennia slidchoho ta slidchoho suddi pry podanni, rozghliadi ta vyryshenni klopotan pro provedennia slidchykh (rozshukovykh) dii. *Doctor's thesis*. Odesa: Odessa State University of Internal Affairs. [in Ukrainian].

13. Rishennia Yevropeiskoho sudu z prav liudyny (2018). Sprava «Voikin ta inshi proty Ukrainy» (zaiava № 47889/08) vid 27 cherv. 2018 r. N. p. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_d20#Text. [in Ukrainian].

14. Rishennia Yevropeiskoho sudu z prav liudyny (2012). Sprava «Holovan proty Ukrainy» (zaiava № 41716/06) vid 5 lypnia 2012 r. N. p. URL : <https://privacy.khpg.org/1604922488>. [in Ukrainian].

15. Rishennia Yevropeiskoho sudu z prav liudyny (2007). Sprava «Smirnov proty Rosii» (zaiava № 71362/01) vid 7 cherv. 2007 r. N. p. URL: <https://docs.cntd.ru/document/902107273>. [in Ukrainian].

16. Ukhvala Solom'ianskoho raionnoho sudu m. Kyieva vid 18 veresnia 2020 roku u spravi №760/20124/20. (2020). *Yedynyi derzhavnyi reistr sudovykh rishen – Unified state register of court decisions*. N. p. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/91798856>. [in Ukrainian].

17. Ukhvala Dolynskoho raionnoho sudu Ivano-Frankivskoi oblasti vid 17 sichnia 2024 roku u spravi №343/2933/23. (2023). *Yedynyi derzhavnyi reistr sudovykh rishen – Unified state register of court decisions*. N. p. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116348940>. [in Ukrainian].

18. Ukhvala Bohunskoho raionnoho sudu m. Zhytomyra vid 12 sichnia 2024 roku u spravi №295/567/24. (2024). *Yedynyi derzhavnyi reistr sudovykh rishen – Unified state register of court decisions*. N. p. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116348940>. [in Ukrainian].

19. Ukhvala Sosnivskoho raionnoho sudu m. Cherkasy vid 12 sichnia 2024 roku u spravi № 712/401/24. (2024). *Yedynyi derzhavnyi reistr sudovykh rishen – Unified state register of court decisions*. N. p. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116249667>. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 22.01.2024

Kovalenko O., Postgraduate Student of National Scientific Centre Hon. Prof. M. S. Bokarius Forensic Science Institute (Kharkiv, Ukraine)

PARTICIPATION OF THE SPECIALIST IN THE PREPARATION FOR THE SEARCH

The article is devoted to tactical recommendations for the involvement and use of specialist consulting assistance at the preparation stage for a search, particularly during its planning. Some problematic points arising at the working stage of the search are highlighted. It was emphasized that by its essential nature, the activity of a specialist in search planning is analytical and predictive, because it requires him to evaluate a significant number of circumstances and factors, and based on this, to provide consulting and reference assistance to the prosecution regarding questions, the solution of which requires special knowledge.

It is substantiated that if there are sufficient grounds for the involvement of a specialist who is an employee of a state institution, enterprise, organization, etc. in the search, it is tactically more rational to initiate such a need before the investigating judge, in particular by presenting relevant arguments in the text of the request for the search. It was emphasized that this will have a positive effect on the terms of execution of the decision on searching. It will also ensure the obligation of its implementation by relevant institutions.

Some errors that occur in practical activities during searches have been identified. It was found out that in practice, due to the lack of proper planning of the search, and not defining the roles and functions of its participants, the status of the participants changes, which is unacceptable, because it can lead to the recognition of the obtained evidence as inadmissible. Taking into account the practice of the European Court of Human Rights, the need for a detailed presentation of arguments regarding all mandatory details of a request for a search is substantiated.

It was determined that the prospects for further scientific investigations should be the participation of specialists in conducting searches, the purpose of which is to find and extract documents, including digital and computer data, as well as explosives, explosive devices, weapons, and ammunition.

Keywords: criminal proceedings, pre-trial investigation, investigative (search) action, search, specialist, planning.

DOI: 10.33766/2786-9156.105.328-341

УДК: 343. 98

*Кривопуск О. Г., викладач кафедри криміналістики та домедичної підготовки
Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ
(м. Дніпро, Україна)*

e-mail: krivopusk.and@ukr.net

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-4889-5205>

ПРОФІЛАКТИЧНІ ЗАХОДИ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛІСНОГО НЕВИКОНАННЯ ОБОВ'ЯЗКІВ ПО ДОГЛЯДУ ЗА ДИТИНОЮ

Статтю присвячено комплексному аналізу поглядів учених щодо криміналістичної профілактики злочинів, пов'язаних із вчиненням злісного невиконання обов'язків по догляду за дитиною. Наголошено, що в наукових колах тривають численні дискусії щодо поняття криміналістичної профілактики, її структури тощо. Указано на необхідності визначення концепції криміналістичної профілактики злочинів, пов'язаних із вчиненням злісного невиконання обов'язків по догляду за дитиною з метою вирішення ряду теоретичних і практичних завдань, що виникають під час розслідування вказаних злочинів. У дослідженні зазначено, що в основу профілактичної діяльності більшість учених покладає дії із запобігання та припинення кримінального правопорушення, а також встановлення причин та умов, що сприяють вчиненню кримінального правопорушення. Натомість, враховуючи специфіку вказаного виду злочину, зауважено, що не менш важливим завданням є застосування заходів інформаційного характеру та заходів впливу на поведінку осіб, які схильні до протиправної поведінки з метою недопущення вчинення злочинів вказаної категорії в майбутньому.

На підставі проведеного аналізу конкретизовано детермінанти, типові для вчинення злісного невиконання обов'язків по догляду за дитиною. За результатами проведеного дослідження запропоновано перелік найбільш дієвих профілактичних заходів, які окремо або сукупно дозволять зменшити кількість вчинюваних злочинів зазначеної категорії.

Автором сформульоване власне бачення щодо подальшого дослідження та використання в практичній діяльності основних аспектів криміналістичної профілактики злісного невиконання обов'язків по догляду за дитиною, а також окреслено основні профілактичні заходи, що застосовуються уповноваженими особами в процесі досудового розслідування кримінальних проваджень, які мають ознаки злісного невиконання обов'язків по догляду за дитиною.

Ключові слова: злісне невиконання обов'язків по догляду за дитиною, досудове розслідування, криміналістична профілактика, причини та умови, що сприяють вчиненню злочину, дитина.

Постановка проблеми. Відповідно даних, відображених у Єдиному звіті про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування, у 2019 році було розпочато 1 270 кримінальних проваджень, у 2020 році – 1 322, у 2021 році – 1 166 кримінальних проваджень, у 2022 році – 759, у

2023 році – 72 кримінальних провадження за ознаками кримінального правопорушення, передбаченого статтею 166 Кримінального Кодексу України [1]. При тому кількість проваджень, направлених до суду, залишається незначною, зокрема, у 2019 році до суду направлено 77 обвинувальних актів (6,06 %), у 2020 – 60 (4,54 %), у 2021 – 43 обвинувальних акти (3,69 %), у 2022 – 33 (4,35 %), а у 2023 році – лише 7 (9,72 %). Таким чином, середній показник закінчення досудового розслідування у формі звернення до суду з обвинувальним актом становить 4,79 % від загальної кількості зареєстрованих кримінальних проваджень, кваліфікованих за ст. 166 КК України.

Кількість розпочатих кримінальних проваджень за фактами вчинення злісного невиконання обов'язків по догляду за дитиною дає змогу зробити закономірний висновок про недосконалість механізму профілактичної діяльності в даному напрямі та необхідності більш ґрунтовного дослідження вказаного питання.

Окрім цього, на сьогодні існує безліч думок щодо сутності та методів криміналістичної профілактики злісного невиконання обов'язків по догляду за дитиною. Не існує уніфікованого джерела інформації, яке б містило систематизовані дані про причини та умови, що сприяють вчиненню даного злочину, а також щодо профілактичних заходів, які застосовуються правоохоронними органами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичну основу дослідження склали роботи Н. В. Павлової, В. С. Березняка, К. О. Чаплинського, В. А. Журавля, Є. П. Іщенко, В. С. Кузьмичова, М. М. Єфімова, В. М. Плегенця, М. В. Салтєвського, Р. Л. Степанюка, В. М. Шевчука, В. Ю. Шепітька, Є. С. Усової та інших науковців. Проте, слід зазначити, що низка актуальних питань щодо профілактики злочинів досліджуваної нами категорії залишилися невирішеними.

Формулювання цілей. Метою статті є визначення основних профілактичних заходів, які застосовуються уповноваженими особами при розслідуванні злісного невиконання обов'язків по догляду за дитиною, на основі аналізу спеціальної літератури та узагальнення результатів судово-слідчої практики.

Виклад основного матеріалу. Будучи прихильниками точки зору таких учених, як А. Ф. Волобуєв, В. А. Журавель, В. В. Тіщенко та інших, які до елементів окремої криміналістичної методики пропонують включати профілактичну діяльність слідчого, проте, з огляду на особливості складу злочину, передбаченого ст. 166 КК України, можна погодитись із позицією М. М. Єфімова, котрий вважає, що профілактична функція повинна виконуватись незалежно від служби, у якій працює той чи інший правоохоронець, а також незалежно від його посади [2, с. 342]. Тому профілактична діяльність є складовою частиною криміналістичної діяльності, яка здійснюється слідчими, оперативними працівниками, прокурорами, експертами в процесі розкриття та розслідування злочинів та вивчається криміналістикою [3, с. 124].

Проблема в тому, що станом на тепер профілактична діяльність не регулюється чинним законодавством, відповідно, не встановлюється обов'язок здій-

снювати дії, направлені на усунення детермінуючих факторів вчинення злочину. Проте, у ст. 91 КПК України, серед обставин, які підлягають доказуванню, на слідчого покладається обов'язок встановлення події кримінального правопорушення (час, місце, спосіб та інші обставини вчинення кримінального правопорушення) [4].

До того ж, як справедливо наголошує В. О. Малярова, у процесі досудового розслідування слідчий зобов'язаний виявити обставини, що сприяли вчиненню злочину, адже без цього неможливо встановити коло інших обставин, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні (ст. 91 КПК України). Заразом слідчий вправі поінформувати про виявлені обставини зацікавлених суб'єктів [5, с. 348].

Щодо профілактичної діяльності, як складової методики розслідування окремих видів кримінальних правопорушень, слушною є думка В. А. Журавля, який до напрямів профілактичної роботи в ході досудового розслідування відносить такі: 1) попередження ймовірної, запобігання реально можливій і припинення розпочатої злочинної діяльності з боку осіб, обвинувачених (підозрюваних) у вчиненні конкретного злочину; 2) установа причин конкретного злочину та вжиття заходів щодо їхнього усунення; 3) установа умов, що сприяли вчиненню конкретного злочину та вжиття заходів щодо їхнього усунення; 4) узагальнення криміногенних чинників, установлених під час розслідування за однорідними кримінальними справами, і подання пропозицій щодо їхнього усунення до відповідних органів та установ [6, с. 28], із чого видно, що напрями криміналістичної профілактики в основному розглядаються через необхідність встановлення причин та умов, які сприяли вчиненню кримінального правопорушення, а також через заходи їх запобігання.

Зважаючи на результати проведеного опитування працівників Національної поліції (256 слідчих), які брали безпосередню участь у розслідуванні злочинів, передбачених ст. 166 КК України, можна зазначити, що 87 % опитаних також заявили про необхідність встановлення причин та умов, які сприяли вчиненню кримінального правопорушення. При тому 83 % вказали, що встановлена під час досудового розслідування інформація про детермінанти злісного невиконання обов'язків по догляду за дитиною дає змогу зробити висновки про спосіб вчинення злочину, його обстановку й умови, слідову картину та особу злочинця.

Як систему заходів, що спрямовані на запобігання, виникнення і поширення негативних процесів (хвороб, злочинності тощо), визначає профілактику й тлумачний словник української мови [7, с. 541].

У контексті даної проблематики слід зауважити, що криміналістична профілактика нерідко ототожнюється з профілактикою в кримінологічному аспекті, оскільки більшість елементів, які входять до структури кримінологічної та криміналістичної характеристики злочину за етимологічними ознаками мають схожість. Утім, досліджуючи проблемні питання профілактичної діяльності в структурі криміналістичної методики, Г. Ю. Нікітіна-Дудікова зазначає, що кримінологічна профілактика акцентує увагу на профілактику злочинності як

явище та визначає теоретико-методологічні засади профілактичної діяльності. Натомість розробкою практичного інструментарію профілактичної діяльності слідчого, прокурора, експерта, судді займається криміналістика [8, с. 587].

Своєю чергою, А. Ф. Волобуєв, досліджуючи питання криміналістичної профілактики зауважив, що максимальний ефект профілактичної діяльності правоохоронних органів досягається тільки тоді, коли вона органічно поєднується з економічними, соціальними, правовими й організаційними заходами запобігання злочинності в масштабах країни [9, с. 12].

Розглядаючи профілактичну діяльність у контексті криміналістичної науки, варто виділити й позицію В. Ю. Шепітька, який під профілактикою злочинності пропонує розглядати комплекс заходів, спрямованих на виявлення, обмеження, усунення чи нейтралізацію криміногенних факторів, які детермінують злочинність у цілому й окремих злочин ще до того, як вони призведуть до суспільно небезпечних діянь чи наслідків [10, с. 171]. Зі свого боку Г. А. Матусовський під криміналістичною профілактикою визначав діяльність уповноважених суб'єктів і напрям наукових досліджень, який базується на загальних кримінологічних рекомендаціях по встановленню причин та умов, що сприяють конкретним злочинам, вжиттю спеціальних криміналістичних заходів для їх профілактики, запобігання й припинення [11, с. 33].

На підставі викладеного можна дійти закономірного висновку про те, що для успішного здійснення заходів криміналістичної профілактики злісного невиконання обов'язків по догляду за дитиною першочерговим завданням правоохоронців є встановлення причин та умов, які сприяють вчиненню злочинів даної категорії.

Досліджуючи причини злісного невиконання обов'язків по догляду за дитиною або особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування, у своєму дослідженні Є. С. Усова, виділяє такі групи факторів, притаманних саме цій категорії злочинів: соціально-економічні фактори; культурно-психологічні; правові; організаційно-управлінські [12, с. 7]. Проаналізувавши роботи автора, можна зробити висновок, що до основних безпосередніх соціально-економічних факторів вчинення злісного невиконання обов'язків по догляду за дитиною належать сімейне неблагополуччя (алкоголізм, конфлікти, насильство в сім'ї), а також матеріальна незабезпеченість родини та безробіття. До культурно-психологічних детермінант слід віднести низький культурний, моральний та освітній рівень осіб, що вчиняють даний вид злочину; недоліки сімейного виховання; педагогічна неспроможність виховувати дитину з боку батьків або інших осіб, на яких покладений обов'язок опіки чи піклування; поширеність правового нігілізму; поширеність насильства в засобах масової інформації.

Водночас правові та організаційно-управлінські фактори можуть полягати у відсутності законодавчого визначення окремих термінів, що становлять понятійний апарат зазначеної норми. Зокрема, у диспозиції статті 166 КК України не розкрито значення поняття «тяжкі наслідки», що призводить до його довільного тлумачення і збільшення ролі суб'єктивного фактору при винесенні вироків суду та призначенні покарання. У цьому розрізі Є. С. Усова стверджує, що в 95 %

випадків до осіб, які вчинили злочин, передбачений ст. 166 КК, застосовано ст. 75 КК, що обумовлено наявністю в санкції ст. 166 КК лише двох (досить суворих) видів покарань: обмеження та позбавлення волі. Це призводить до фактичної безкарності злочинних діянь осіб, які звільняються від відбування покарання з випробуванням, унеможливує досягнення цілей кримінального покарання, і, що найважливіше, не дозволяє усунути небезпеку, яка загрожує дітям, що постраждали від злочинів, вчинених їхніми батьками або особами, котрі їх замінують [12, с. 7, 8]. Звісно, окреслені фактори, які сприяють вчиненню злісного невиконання, не є вичерпними. При всьому, необхідно наголосити, що детермінантами злісного невиконання обов'язків по догляду за дитиною притаманне поєднання двох чи більше факторів, а іноді й тих, які перебувають за межами одної рідної групи.

Конкретизуючи причини вчинення злісного невиконання обов'язків по догляду за дитиною, що проведене завдяки аналізу 128 вироків суду, встановлено, що найпоширенішими детермінантами злочинної поведінки виступають:

- зловживання алкогольними напоями та/або наркотична залежність злочинця (87 %);
- несприятливе економічне становище в державі та високий рівень безробіття (82 %);
- воєнна агресія РФ та перебування окремих територій під окупацією (72 %);
- низький рівень правової освіти населення (75 %);
- недосконалість механізму забезпечення захисту прав дитини та відсутність дієвого механізму реагування на факти неналежного виконання батьківських (опікунських) обов'язків (74 %);
- неналежне (формальне) ставлення до виконання службових обов'язків з боку працівників соціальних служб, органів державної влади та місцевого самоврядування (69 %);
- бюрократичність процесів реагування та вжиття заходів захисту прав дітей та підопічних осіб (71 %);
- недостатній контроль сімей, які перебувають під наглядом з боку підрозділів ювенальної превенції Національної поліції (62 %);
- фактична безкарність осіб, які вчинили злочин (59 %).

Серед основних засобів, направлених на встановлення причин, які сприяли вчиненню злісного невиконання обов'язків по догляду за дитиною, є проведення слідчих (розшукових) дій, особливо тих, які направлені на одержання інформації з особистісних джерел.

Найбільш повну інформацію, яка розкриває обставини, що сприяли вчиненню злочину, на наш погляд, можна отримати в ході допиту підозрюваного, свідків або потерпілого. У ході допиту вказаних осіб слідчий має змогу встановити спосіб вчинення злочину; проміжок часу, протягом якого здійснювались дії, що призвели до тяжких наслідків; умови проживання потерпілого; способи маскування злочину; обставини, під впливом яких у підозрюваного було сформовано протиправну поведінку; реакцію злочинця на зауваження та заходи

впливу з боку суспільства та представників соціальних служб; дії сторонніх осіб, направлені на перешкодження злочинної діяльності; обстановку, у якій потерпілому було завдано шкоду та інші відомості, які деталізують інформацію про вчинений злочин.

За результатами проведеного опитування слідчих Національної поліції (256 респондентів) встановлено, що 94 % опитаних визначили основним джерелом одержання відомостей про детермінанти злочину інформацію, отриману в ході допиту підозрюваного. Своєю чергою, 89 % респондентів наголосили на доцільності отримання вказаної інформації в ході допиту потерпілого (у разі можливості проведення даної слідчої (розшукової) дії за його участі). 75 % опитаних слідчих зазначили, що допит окремих категорій свідків (родичів, знайомих, сусідів та ін.) під час розслідування також дозволяє зробити висновки про детермінанти вчинення злочину.

На важливості інформації, що отримана в ході допиту, яка відіграє профілактичну функцію, наголошує й С. В. Томин. Учений зазначає, що під час допиту, крім суспільно-політичної та кримінологічної характеристики, можна встановити (1) сукупність причин та умов, які зумовили вчинення злочину; (2) обставини, які сприяли використанню засобів приховання злочинів; (3) роль потерпілого у виникненні та розвитку криміногенної ситуації; (4) вину допитуваного чи інших конкретних осіб у штучному створенні умов, які полегшують вчинення злочину; (5) способи і засоби вчинення злочину, його маскування, особливо якщо злочин тривалий. При тому автором звертається увага на важливості профілактичного значення допиту підозрюваного, який визнає свою вину та розкаюється у вчиненому. Така позиція пояснюється тим, що підозрюваний буде сприяти встановленню змісту умислу, мотивів та мети злочину, з'ясуванню умов формування в нього антисуспільної установки та умов, що сприяли йому під час вчинення злочинів [13, с. 322-323].

Причини та умови, що сприяли вчиненню злочину, можна виявити й під час проведення слідчих (розшукових) дій, спрямованих на отримання інформації з матеріальних джерел. Серед них одним із найважливіших є огляд місця події. У ході цієї процесуальної дії можуть бути виявлені матеріальні сліди, а окремо – огляд технічних засобів потерпілої чи в подальшому електронні (цифрові) сліди в злочинця [8, с. 589]. За результатами проведеного огляду слідчим фіксуються відомості про умови проживання потерпілого, наявність джерел підвищеної небезпеки, інші відомості в залежності від слідчої ситуації. Ця інформація може бути використана для попередження вчинення в майбутньому аналогічних злочинів, а також для вжиття заходів, направлених на надання допомоги потерпілому. Інформація про детермінанти злочину може бути використана для їх усунення шляхом направлення інформаційних повідомлень (звернень) до ювенальної превенції, служби у справах дітей, органів державної влади та місцевого самоврядування, а також для вжиття заходів, спрямованих на усунення причин та умов злочинів.

Важливим джерелом інформації про детермінанти злісного невиконання обов'язків по догляду за дитиною є відомості про особу злочинця. Так Ганс Гросс

ще в кінці XIX сторіччя пропонував розслідувати та розкривати злочин через пізнання особи, яка його вчинила, докладати значних зусиль саме до вивчення особи злочинця. Він пропонував декілька способів пізнання особи: аналіз попередніх кримінальних справ з цим обвинуваченим; напружену увагу під час допитів і невпинне прагнення проникнути в душу обвинуваченого; прості, буденні відносини з людьми [14, с. 45-47]. Відомості про особу злочинця можуть бути використані як у науці, так і в практичній діяльності, зокрема під час розроблення та реалізації заходів профілактики кримінальних правопорушень, розроблення версій, підготовки та безпосереднього проведення слідчих (розшукових) дій. Поведінка людини багато в чому залежить від її статусу в суспільстві, тому соціальні прояви є необхідними для вивчення особистості злочинця [16, с. 182]. На наш погляд, особливо важливого значення запропонований підхід набуває в процесі розслідування злісного невиконання обов'язків по догляду за дитиною, оскільки наявність вичерпної інформації про соціальні прояви злочинця дозволяють вжити дієві заходи профілактичного характеру, зокрема впливу на поведінку осіб, які схильні до протиправної поведінки з метою недопущення вчинення злочинів вказаної категорії в майбутньому.

Оскільки злочини досліджуваної нами категорії безпосередньо пов'язані із взаємовідносинами в сім'ї, на наш погляд, слухною є позиція С. В. Томина та О. А. Липака, які наголошують на тому, що значний вплив на вчинення особою злочину мають загальні моральні цінності сім'ї. Мова йде, перш за все, про наявність чи відсутність у сім'ї джерел антисуспільних, аморальних явищ, а також про систему моральної орієнтації, про систему цінностей, яка проявляється в повсякденній поведінці батьків. При тому авторами на підставі проведеного аналізу причин негативного впливу сім'ї на виховання дітей запропоновано поділити сім'ї, у яких: 1) батьки не хочуть виховувати своїх дітей у дусі поваги до моральних та правових норм, хоча можуть це робити та мають для цього всі можливості; 2) батьки не можуть повною мірою здійснювати правильне їх виховання (через зайнятість, хворобу, тимчасову відсутність і т. ін.), попри власне бажання і вміння це робити; 3) батьки не вміють виховувати дітей (через відсутність педагогічної та загальної культури й т. ін.) [15, с. 276].

Таке твердження підкріплюється даними, отриманими під час дослідження матеріалів кримінальних проваджень, які було розпочато за фактом вчинення злочину, передбаченого ст. 166 КК України. Зокрема, переважна більшість злочинців є жінки, які мають досить низький освітній та інтелектуальний рівень, що підтверджується дослідженням вироків судів загальної юрисдикції, відповідно до якого в 76 % засуджених осіб, за результатами проведення в ході досудового слідства судово-психіатричних експертиз, було встановлено інтелектуальне зниження в мисленні та обмежений кругозір.

Перейдемо до розгляду профілактичних заходів, які доцільно проводити в провадженнях щодо злісного невиконання обов'язків по догляду за дитиною. Серед основних профілактичних заходів, направлених на зменшення кількості вчинюваних злочинів, кваліфікованих як злісне невиконання обов'язків по догляду за дитиною або особою, щодо якої встановлено опіка чи піклування, варто

звернути увагу на необхідності внесення змін до ст. 166 КК України. Так, на думку Є. С. Усової, внесення відповідних змін, зокрема розкриття в диспозиції значення визначення «тяжкі наслідки» дозволить зменшити випадки його довільного тлумачення та знизити кількість випадків суб'єктивного тлумачення вказаної норми на практиці [12, с. 16]. Також, на наш погляд, виключення терміна «злісний» у диспозиції статті дозволить вирішити низку проблемних питань, з якими стикаються службові особи органів досудового розслідування, зокрема: правильно кваліфікувати дії злочинця; уникнути різного (суб'єктивного) тлумачення даної норми.

З метою підвищення ефективності роботи правоохоронних органів, щодо попередження вчинення злочинів, передбачених ст. 166 КК України, потребує удосконалення механізми взаємодії органів державної влади, місцевого самоврядування та Національної поліції України. За результатами аналізу матеріалів кримінальних проваджень встановлено, що лише 14,29 % сімей, у яких було вчинено злочин, перебували на обліках у відповідних соціальних службах. Розробка дієвого механізму, направлено на виявлення осіб, які схильні до вчинення вказаної категорії злочинів, постановка їх на відповідні обліки та систематична робота з такими сім'ями дозволить досягти зменшення кількості вчинюваних злочинів у зв'язку із вжиттям заходів профілактичного впливу по відношенню до осіб, які потенційно можуть вчиняти протиправні дії. Соціальна робота з такими сім'ями може включати профілактичну діяльність з боку працівників ювенальної превенції Національної поліції України; психологічна допомога батькам, які опинились у складних життєвих ситуаціях; вироблення механізму лікування батьків (членів сім'ї) від алкогольної та/або наркотичної залежності тощо.

На наш погляд, не менш важливу роль у контексті запобігання вчиненню злісного невиконання обов'язків по догляду за дитиною, відіграють заходи інформаційного характеру. Відповідні заходи можуть бути направлені як на осіб, які вчинили злочин (або схильні до його вчинення), так і на осіб, які можуть стати жертвами вказаного злочину. На думку К. О. Чаплинського, Н. В. Павлової та В. С. Березняка, віктимологічний напрям розв'язує одну з проблем теорії та практики запобігання злочинності, сприяє виробленню комплексу заходів запобігання злочинам. Зокрема, ефективність віктимологічної профілактики полягає в тому, що вона є системою запобіжних заходів, спрямованих на забезпечення особистої безпеки потенційних жертв злочинів шляхом підвищення загального рівня культури, правосвідомості [17, с. 261]. Найдієвішими, відповідно, інформаційного характеру можуть виступати (1) заходи в закладах освіти, метою яких є інформування дітей про можливі способи вчинення злочину, передбаченого ст. 166 КК України; (2) поширення в ЗМІ, зокрема інтернет-виданнях матеріалів про факти вчинення злісного невиконання обов'язків по догляду за дитиною; (3) поширення контактної інформації про органи та соціальні служби, які уповноважені на здійснення заходів, направлених на захист прав дітей; (4) поширення інформації про можливість надання психологічної та правової

допомоги сім'ям, які опинилися у складних життєвих обставинах; (5) інші заходи, направлені на усунення детермінуючих факторів.

Водночас, організаційно-управлінськими засобами криміналістичної профілактики у контексті вчинення злісного невиконання обов'язків по догляду за дитиною доречно вказати на вдосконалення механізму взаємодії між підрозділами Національної поліції, зокрема слідчих із представниками ювенальної превенції та дільничних офіцерів. Належним чином організована взаємодія дозволяє забезпечити дієвий механізм реагування на інформацію, яка отримана в ході досудового розслідування, шляхом постановки сімей на відповідні обліки служб у справах дітей, а також вжиття заходів щодо усунення детермінуючих факторів вчинення злочинів даної категорії. Також на підставі інформації, отриманої від представників ювенальної превенції та/або дільничних офіцерів про факти можливого вчинення злочинів, передбачених ст. 166 КК України, можуть бути ініційовано початок досудового розслідування кримінального провадження. Взаємодія органів поліції, як між собою, так і з соціальними службами щодо запобігання вчиненню злочинів проти дітей повинна базуватися на принципах: (1) своєчасності обміну інформацією про будь-які ознаки ризику вчинення злочинів проти дітей, зокрема про випадки злісного невиконання батьками своїх обов'язків, жорстокого поводження з дитиною, залишення неповнолітнім школи (інших навчальних закладів), пропусків занять без поважних причин, присутності на заняттях зі слідами тілесних ушкоджень тощо, вживання дитиною алкоголю та/або наркотичних засобів; (2) взаємодоповнюваності зусиль органів Національної поліції та соціальних служб для ефективного реагування на випадки ризику вчинення злочинів проти дітей або підпічних осіб; (3) пріоритетності інтересів дитини при прийнятті рішень щодо запобігання вчиненню злочинів проти дітей.

Пропонуємо окремо розглянути профілактичні засоби, які застосовуються під час проведення слідчих (розшукових) та процесуальних дій. Окрім встановлення причин та умов, які сприяли вчиненню злочину, слідчим може здійснюватися вплив на поведінку особи шляхом роз'яснення підозрюваному наслідків вчинення ним протиправних дій та попередження про наслідки в разі відмови припинення протиправної поведінки.

Серед основних профілактичних засобів, які застосовуються слідчими в ході проведення досудового розслідування, можна також виділити застосування запобіжних заходів. За результатами проведеного нами аналізу судово-слідчої практики встановлено, що в справах про злісне невиконання обов'язків по догляду за дитиною у 68 % кримінальних проваджень до підозрюваного застосовуються запобіжні заходи. Причому, найчастіше (28 %) обирається запобіжний захід у вигляді особистого зобов'язання. Тримання під вартою, як вид запобіжного заходу, застосовується у 23 % проваджень. Найрідше (17 %) слідчі звертаються до слідчого судді з клопотаннями про застосування запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту. У контексті профілактики вчинення злочинів даної категорії застосування слідчим запобіжних заходів спрямоване не тільки на забезпечення виконання підозрюваним покладених на нього обов'язків, а й на

запобігання спробам підозрюваного вчинити інше кримінальне правопорушення чи продовжувати кримінальне правопорушення, у якому він підозрюється.

Таким чином, узагальнюючи результати проведеного аналізу матеріалів кримінальних проваджень, розпочатих за фактами вчинення злісного невиконання обов'язків по догляду за дитиною, можна виокремити такі профілактичні заходи, які застосовуються для попередження вчинення даного виду злочинів: проведення слідчих (розшукових) дій із метою встановлення причин та умов, які сприяли вчиненню злочину (84 %); збирання та аналіз інформації про детермінанти вчиненого злочину (72 %); внесення змін до чинного законодавства, зокрема ст. 166 КК України (48%); проведення інформаційних кампаній серед дітей, з метою зниження рівня латентності злочинів даної категорії (74 %); висвітлення у ЗМІ (електронних виданнях) інформації про діяльність Національної поліції та соціальних служб, направленої на забезпечення прав дітей (65 %); проведення заходів, направлених на виявлення фактів, які можуть свідчити про готування або безпосереднього вчинення злочину (74 %); проведення слідчих (розшукових) дій за участю злочинця та застосування до нього заходів забезпечення кримінального провадження (запобіжних заходів) (89 %); звернення слідчого з відповідними повідомленнями про причини та умови, які сприяли вчиненню злочину, до представників ювенальної превенції та/або служби у справах дітей (69 %); розробка методичних рекомендацій, з урахуванням сучасних наукових підходів, щодо вдосконалення процесу розслідування злочинів, передбачених ст. 166 КК України (58 %).

Висновки. Підсумовуючи викладене, можна сказати, що профілактична діяльність під час проведення досудового розслідування являє собою комплекс заходів соціально-психологічного, інформаційно-виховного, організаційно-управлінського та правового характеру. Встановлення причин та умов, які сприяли вчиненню злісного невиконання обов'язків по догляду за дитиною, є одним із головних та першочергових завдань слідчого, що дозволить забезпечити максимальну ефективність профілактичних заходів, у залежності від слідчої ситуації. Отримання інформації про детермінанти злочину головним чином досягається шляхом проведення слідчих (розшукових) дій.

Відомості про особу злочинця дозволяють обрати найбільш дієві заходи профілактичного характеру, зокрема впливу на поведінку осіб, які схильні до протиправної поведінки, з метою недопущення вчинення злочинів вказаної категорії в майбутньому.

Суб'єктами профілактичної діяльності у провадженнях щодо злісного невиконання обов'язків по догляду за дитиною можуть виступати, окрім слідчих Національної поліції, представники ювенальної превенції, дільничні офіцери поліції, посадові особи служби у справах дітей та органів державної влади та місцевого самоврядування.

У подальшому питання криміналістичної профілактики злісного невиконання обов'язків по догляду за дитиною повинні досліджуватись як ученими-криміналістами, так і вченими з інших галузей юриспруденції.

Використані джерела:

1. Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. *Офіційний сайт Офісу генерального прокурора*: вебсайт URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravororushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2>. (дата звернення 03.02.2024).
2. Єфімов М. М. Теоретичні та практичні засади методики розслідування кримінальних правопорушень проти моральності: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.09. Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ. Дніпро. 2021. 514 с.
3. Томин С. В. Об'єкт та предмет профілактики кримінальних правопорушень як окремого вчення криміналістики. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2015. Вип. 3 (12). С. 123-127.
4. Кримінальний процесуальний кодекс України. *Офіційний сайт Верховної ради України*: вебсайт URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>. (дата звернення: 03.01.2024).
5. Малярова В. О. Розслідування злочинів проти моральності у сфері статевих стосунків: теорія та практика: моногр. / за ред. д-ра юрид. наук, чл.-кор. НАПрН України С. М. Гусарова. Харків: Діса плюс, 2013. 422 с.
6. Журавель В. А. Профілактичні заходи слідчого в структурі окремої криміналістичної методики розслідування злочинів. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2011. Вип. 11. С. 24-31.
7. Новий тлумачний словник сучасної української мови / уклад.: І. О. Радченко, О. М. Орлова. Київ : Голяка В. М., 2010. 768 с.
8. Нікітіна-Дудікова Г. Ю. Профілактична діяльність у структурі криміналістичної методики розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. Вип. 5. С. 586-590.
9. Профілактична діяльність слідчого при розслідуванні злочинів: Лекція для всіх форм навчання. Уклад. А. Ф. Волобуєв. Харків : НУВС, 2003. 24 с.
10. Шепітько В. Ю. Особа потерпілого в системі криміналістичної характеристики злочинів. *Проблеми законності* : республік. міжвід. наук. зб. / відп. ред. В. Я. Тацій. Харків : Нац. юрид. акад. України, 2008. Вип. 93. С. 168-174.
11. Матусовский Г. А. Проблеми розвитку криміналістичної профілактики. *Актуальні проблеми криміналістики*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 25-26 вересня 2003 р.) Харків, 2003. С. 38-41.
12. Усова Є. С. Кримінологічна характеристика та запобігання злісному невиконанню обов'язків по догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування (ст. 166 КК України): автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Харківський національний університет внутрішніх справ. Харків, 2016. 17 с.
13. Томин С. В. Використання тактичних прийомів допиту з метою профілактики кримінальних правопорушень. *Криміналістика і судова експертиза*. Вип. 64. 2019. С. 319-331. DOI : <https://doi.org/10.33994/kndise.2019.64.29>.
14. Гросс Ганс. Керівництво для судових слідчих як система криміналістики. Київ : «Центр учбової літератури», 2021. 1080 с.
15. Томин С. В., Липак О. А. Криміналістична характеристика особи злочинця та її значення у вирішенні завдань криміналістичної профілактики. *Криміналістика і судова експертиза*. 2020. № 65. С. 271-282. DOI : <https://doi.org/10.33994/kndise.2020.65.26>.

16. Чаплинська Ю. А. Особа злочинця як елемент криміналістичної характеристики злочинів. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2019. Вип. 6. С. 181-184. DOI : <https://doi.org/10.15421/3919122>.

17. Концептуальні засади методики розслідування кримінальних правопорушень у сфері нерухомості: теорія та практика : монографія. К. О. Чаплинський, Н. В. Павлова, В. С. Березняк. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2022. 352 с.

References:

1. Pro zareyestrovani kryminal'ni pravoporushennya ta rezul'taty yikh dosudovoho rozsliduvannya. (N. d.) *Ofitsiyunnyy sayt Ofisu heneral'noho prokurora: veb-sayt – Office of the General Prosecutor: website*. N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/posts/pro-zareyestrovani-kryminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovo-go-rozsliduvannya-2>. [in Ukrainian].

2. Yefimov, M. M. (2021) *Teoretychni ta praktychni zasady metodyky rozsliduvannya kryminal'nykh pravoporushen' proty moral'nosti*. Doctor's thesis. Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs. Dnipro. [in Ukrainian].

3. Tomyn, S. V. (2015) *Ob'ekt ta predmet profilaktyky kryminal'nykh pravoporushen' yak okremoho vchennya kryminalistyky*. *Prykarpat's'kyu yurydychnyy visnyk – Carpathian Legal Gazette, issue 3 (12), 123-127*. [in Ukrainian].

4. Kryminal'nyy protsesual'nyy kodeks Ukrainy (N. d.) *Ofitsiyunnyy sayt Verkhovnoyi rady Ukrainy: veb-sayt - The official website of the Verkhovna Rada of Ukraine: website*. N. p. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>.

5. Maliarova, V. O. (2013) *Rozsliduvannya zlochyniv proty moralnosti u sferistatevykh stosunkiv: teoriia ta praktyka: monohr.* / S. M. Husarov (Ed.). Kharkiv : Dysa plus. [in Ukrainian].

6. Zhuravel, V. A. (2011) *Profilaktychni zakhody slidchoho v strukturi okremoyi kryminalistychnoyi metodyky rozsliduvannya zlochyniv. Teoriya ta praktyka sudovoyi ekspertyzy i kryminalistyky - Theory and practice of forensic examination and criminology, issue 11, 24-31*. [in Ukrainian].

7. *Novyy tumachnyy slovnyk suchasnoyi ukraiyins'koyi movy (2010) / uklad.: I. O. Radchenko, O. M. Orlova (Eds.)*. Kyiv : Holyaka V. M. [in Ukrainian].

8. Nikitina-Dudikova, H. Yu. (2022) *Profilaktychna diyal'nist' u strukturi kryminalistychnoyi metodyky rozsliduvannya kryminal'nykh pravoporushen' proty statevoyi svobody ta statevoyi nedotorkanosti*. *Yurydychnyy naukovyy elektronnyy zhurnal – Legal scientific electronic journal, issue 5, 586-590*. [in Ukrainian].

9. *Profilaktychna diyal'nist' slidchoho pry rozsliduvanni zlochyniv: Lektsiya dlya vsikh form navchannya (2003)*. Uklad. A. F. Volobuyev. Kharkiv : NUVS. [in Ukrainian].

10. Shepit'ko, V. Yu. (2008) *Osoba poterpiloho v systemi kryminalistychnoyi kharakterystyky zlochyniv. Problemy zakonnosti : respublik. mizhvid. nauk. zb./oidp. red. V. YA. Tatsiy. Kharkiv. : Nats. yuryd. akad. Ukrainy, 2008 - Problems of legality: republics. between of science coll./answer ed. V. Ya. Tatsii. Kharkiv : National law Acad. of Ukraine, 168-174*. [in Ukrainian].

11. Matusovskyi, H. A. (2003) *Problemy razvytyia kryminalistycheskoi profylaktyky. Aktualni problemy kryminalistyky: materialy Mizhnar. nauk.-prakt. konf. (Kharkiv, 25-26 veresnia 2003 r.) - Actual problems of criminology: materials of the International science and practice conf. (Kharkiv, September 25-26, 2003), 38-41*. Kharkiv. [in Ukrainian].

12. Usova, E. S. (2016) *Kryminolohichna kharakterystyka ta zapobihannya zlisnomu nevykonannu obovyazkiv po dohlyadu za dytynoyu abo za osoboyu, shchodo yakoyi*

vstanovlena opika chy pikluvannya (st. 166 KK Ukrayiny). *Extended abstract of Doctor`s thesis*. Kharkiv National University of Internal Affairs. Kharkiv. [in Ukrainian].

13. Tomyn, S. V. (2019) Vykorystannya taktychnykh pryomiv dopytu z metoyu profilaktyky kryminal'nykh pravoporushen'. *Kriminalistika s sudova ekspertiza – Forensics and forensic examination, issue 64*, 319-331. [in Ukrainian].

14. Hross, Hans. (2021) Kerivnytstvo dlya sudovykh slidchykh yak systema kryminalistyky. Kyiv: «Tsentр uchbovoyi literatury». DOI : <https://doi.org/10.33994/kndise.2019.64.29>. [in Ukrainian].

15. Tomyn, S. V., Lyshak, O. A. (2020) Kryminalistychna kharakterystyka osoby zlochyntsy ta yiyi znachennya u vyrishenni zavdan' kryminalistychnoyi profilaktyky. *Kriminalistika s sudova ekspertiza – Forensics and forensic examination, issue 65*, 271-282. [in Ukrainian].

16. Chaplyns'ka, Yu. A. (2019) Osoba zlochyntsy yak element kryminalistychnoyi kharakterystyky zlochyntiv. *Aktual'ni problemy vitchiznyanoi yurisprudentsiyi – Actual problems of domestic jurisprudence, issue 6*, 181-184. DOI : <https://doi.org/10.33994/kndise.2020.65.26>. [in Ukrainian].

17. Kontseptual'ni zasady metodyky rozsliduvannya kryminal'nykh pravoporushen' u sferi nerukhomosti: teoriya ta praktyka: monohrafiya (2022) / K. O. Chaplyns'kyy, N. V. Pavlova, V. S. Bereznyak (Eds.). Odesa : Vydavnychyy dim «Hel'vetyka». [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 05.02.2024

Kryvopusk O., *Lecturer of the Department of Forensics and Pre-Medical Training of Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs (Dnipro, Ukraine)*

PREVENTIVE MEASURES IN THE INVESTIGATION OF MALICIOUS FAILURE TO FULFILL THE DUTIES OF CHILD CARE

The article is devoted to a comprehensive analysis of the views of scientists on the forensic prevention of crimes related to the commission of malicious failure to fulfill the duties of caring for a child.

It is emphasized that in the scientific community there are numerous discussions on the concept of forensic prevention, its structure, etc. The need to define the concept of forensic prevention of crimes related to the commission of malicious failure to fulfill the duties of caring for a child, in order to solve a number of theoretical and practical problems arising in the investigation of these crimes, is indicated. The study states that the basis of preventive activity, most scientists put actions to prevent and suppress a criminal offense, as well as the establishment of the causes and conditions that contribute to the commission of a criminal offense. Instead, taking into account the specifics of this type of crime, the author notes that an equally important task is to apply measures of an informational nature, and measures to influence the behavior of persons who are prone to unlawful behavior in order to prevent the commission of crimes of this category in the future.

The article, on the basis of the analysis, specifies the determinants typical for committing malicious failure to fulfill the duties of caring for a child. According to the results of the study, the author offers a list of the most effective preventive measures, which individually or in their entirety will reduce the number of crimes committed in this category.

The author formulated his own vision of further research and use in practical activity of the main aspects of forensic prevention of malicious failure to fulfill child care duties, and also outlined the main preventive measures used by authorized persons in the process of pre-trial investigation of criminal proceedings, which have signs of malicious failure to fulfill child care duties.

Keywords: malicious failure to fulfill the duties of caring for a child, pre-trial investigation, forensic prevention, causes and conditions that contribute to the commission of a crime, a child.

DOI: 10.33766/2786-9156.105.341-355

УДК: 343.98 (477)

*Твердохліб В. М., аспірант Національного наукового центру
«Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса»
Міністерства юстиції України (м. Харків, Україна)*

e-mail: volodymyr.1117@ukr.net

ORCID iD: <https://orcid.org/0009-0007-6544-2378>

КРИМІНАЛІСТИЧНА КЛАСИФІКАЦІЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ ЗАСТОСУВАННЯМ ВИБУХОВИХ ПРИСТРОЇВ

Статтю присвячено визначенню тих кримінальних правопорушень, що пов'язані із застосуванням вибухових пристроїв, а також здійсненню криміналістичної класифікації кримінальних правопорушень цієї групи на основі аналізу висловлених у юридичній літературі наукових точок зору та з урахуванням текстуального аналізу кримінального законодавства.

На підставі аналізу теоретичних розробок українських учених узагальнено, що криміналістична класифікація кримінальних правопорушень не може здійснюватися без урахування кримінально-правових ознак певної групи кримінальних правопорушень, адже останні є базовими та системоутворюючими, тому що уособлюють обов'язкові елементи складів цих кримінальних правопорушень.

Установлено, що, залежно від специфіки злочинів досліджуваної групи, як класифікаційні підстави, обираються ті криміналістично значущі критерії, котрі забезпечують можливість диференціації кримінальних правопорушень на окремі групи задля подальшого їх ґрунтовного дослідження та вироблення уніфікованих науково обґрунтованих рекомендацій з приводу окремих тактичних та організаційних аспектів їх розслідування і, таким чином, визначення специфіки досліджуваної групи кримінальних правопорушень щодо інших груп, забезпечення потенційної побудови індивідуалізованої криміналістичної методики розслідування.

На підставі текстуального аналізу положень кримінального законодавства визначено кримінальні правопорушення, що можуть бути віднесені до групи тих, які пов'язані із застосуванням вибухових пристроїв. Розроблено їх криміналістичну класифікацію за: 1) особливостями способу та об'єкту (предмету) посягання, якому за-

вдано шкоду через учинення кримінального правопорушення; 2) знаряддями, що використовувалися під час їх підготовки, вчинення та приховування; 3) особливостями обстановки, у якій вчинено кримінальне правопорушення.

Ключові слова: кримінальне правопорушення, кримінальне провадження, досудове розслідування, криміналістична класифікація, криміналістична методика, вибуховий пристрій, вибухова речовина, боєприпас.

Постановка проблеми. Протягом останнього десятиліття збільшилася кількість кримінальних правопорушень, учинення яких пов'язане із застосуванням вибухових пристроїв і боєприпасів. Їх суттєве примноження відбулося ще і з початком повномасштабного вторгнення на територію України країни-агресора. Згідно з офіційними даними звіту Національної поліції за 2022 р., кількість виявлених кримінальних правопорушень, пов'язаних із незаконним поводженням зі зброєю, боєприпасами та вибуховими речовинами зросла на 13 % (до 4,5 тис). Окрім цього, за вказаний період підрозділами вибухотехнічної служби Національної поліції України здійснено майже 25,5 тис. виїздів, оглянуто понад 16,6 тис. гектарів території, виявлено та вилучено понад 185,6 тис. боєприпасів (гранати, постріли до гранатометів, артилерійські боєприпаси, протишхотні та протитанкові міни, реактивні системи залпового вогню, некеровані та керовані ракети, авіабомби тощо), понад 4,9 тони вибухових речовин [1]. При тому, загалом за цей період обліковано 7 003 кримінальних правопорушень, учинених із застосуванням зброї та боєприпасів, а за 2023 р. їх кількість сягнула 30 843 випадків [2].

Допоки звіт Національної поліції України за 2023 р. не опубліковано для широкого загалу, можемо лише висувати свої припущення про загальну кількість кримінальних правопорушень, пов'язаних із незаконним поводженням зі зброєю, боєприпасами та вибуховими речовинами, а також щодо кількості вилучених боєприпасів і вибухових речовин. Однак, на наше переконання, тенденції є очевидними, адже бойові дії тривають, велика кількість територій продовжує залишатися під тимчасовою окупацією, тим паче й організовані групи та злочинні організації намагаються використовувати реалії сьогодення для продовження своєї протиправної діяльності.

Викладені обставини певною мірою визначають пріоритетні напрями діяльності сил безпеки, зокрема правоохоронних органів, серед яких – ефективна протидія кримінальним правопорушенням, пов'язаним із застосуванням вибухових пристроїв. Слід зауважити на складності такої діяльності, адже під час їх розслідування сторона обвинувачення стикається з рядом труднощів, що зумовлені способом їх учинення та застосованими знаряддями. Вони сукупно засвідчують та актуалізують потребу вирішення під час розслідування комплексу тактичних завдань, зокрема щодо: встановлення природи вибуху, причин його виникнення, визначення природи та походження речовин, які застосовувалися, з'ясування особливостей конструкції вибухових пристроїв, встановлення особливостей їх виготовлення або виробництва та ін. Тому беззпідставно заува-

жимо, що розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із застосуванням вибухових пристроїв неможливе без залучення носіїв спеціальних знань – спеціалістів та експертів.

Проблематика використання спеціальних знань є однією з багатоаспектних і дискусійних у доктринах кримінальної процесуальної науки, сучасної криміналістичної науки та судової експертології. Саме тому вона привертає увагу багатьох теоретиків і практиків. Водночас на підставі текстуального аналізу окремих комплексних наукових робіт, вважаємо доречним зазначити, що перш ніж розкрити особливості реалізації окремих форм використання спеціальних знань та інші специфічні особливості розслідування, зокрема тактику проведення слідчих (розшукових) дій, серед загальнотеоретичних питань науковці приділяють увагу ще й криміналістичній класифікації кримінальних правопорушень досліджуваної ними групи. Такий підхід є достатньо обґрунтованим, адже, як слушно зауважує В. А. Журавель, у криміналістичній класифікації злочинів ураховуються ознаки, що істотно впливають на специфіку здійснення розслідування, а саме: на його організацію та планування, висунення слідчих версій, визначення типових слідчих ситуацій і систем слідчих дій та заходів щодо їх розв'язання [3, с. 161]. Криміналістична класифікація має значення і в контексті розроблення криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень певного виду [4, с. 47], а отже, матиме вагомим теоретичне значення при визначенні та розкритті специфіки й окремих форм використання спеціальних знань.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемні питання розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень, пов'язаних із вибухами, загрозою вибухів або виявленням вибухових пристроїв, досліджували такі науковці, як: В. П. Бахін [5], О. А. Буханченко [6], С. Г. Луценко [7], Л. Я. Матвійчук [8], В. В. Поліщук [9], М. А. Погорецький [10], Г. В. Прихоров-Лукін [11], Ю. П. Приходько [12] та інші.

Особливості здійснення криміналістичної класифікації кримінальних правопорушень досліджували та розкрили у своїх роботах В. І. Бойко-Джумеля [13], В. О. Гусева [14], В. А. Журавель [15], А. П. Запотоцький [16], Ю. Б. Комаринська [17], С. С. Трач [18] та багато інших. Та, попри багаторічну плідну роботу українських учених, слід констатувати, що досі криміналістична класифікація кримінальних правопорушень, пов'язаних із застосуванням вибухових пристроїв, є нерозробленою. Наразі ця проблематика беззаперечно належить до однієї з актуальних, а тому потребує свого негайного розв'язання.

Формулювання цілей. На підставі аналізу висловлених у юридичній літературі наукових точок зору, матеріалів слідчої та судової практики метою статті є розроблення криміналістичної класифікації кримінальних правопорушень, пов'язаних із застосуванням вибухових пристроїв, з урахуванням текстуального аналізу кримінального законодавства.

Виклад основного матеріалу. У науковій літературі класифікацію розуміють як процес і результат застосування типологічного методу, завдяки якому пе-

вну множинність об'єктів вдається поділити на підмножини (підкласи) за окремими ознаками. Це дозволяє розкрити сутність досліджуваних об'єктів, здійснити повне й точне визначення та оцінку їх властивостей, зв'язків і відносин, задля систематизації знань, уточнення понятійного апарату, створення підґрунтя для подальшої розробки теорій і положень у певній галузі науки [19, с. 15]. Таким чином, основною функцією криміналістичної класифікації кримінальних правопорушень є її значущість для побудови теоретичних і практичних рекомендацій, спрямованих на вирішення завдань щодо досудового розслідування та протидії кримінальним правопорушенням. Підстави класифікації, як зазначає Р. Л. Степанюк, «повинні відображати насамперед суттєві в криміналістичному сенсі риси відповідної злочинної діяльності» [20, с. 176]. Причому, як слушно свого часу зауважив Г. Ю. Жирний, «це також кримінально-правові ознаки, але саме вони визначають особливості розслідування або декількох злочинів різних видів (за класифікацією Кримінального кодексу України), або підвиду (різновиду) певного виду злочину» [21, с. 380]. Підтримуючи позиції вчених, вважаємо слушним доповнити, що жодна криміналістична класифікація кримінальних правопорушень не може здійснюватися без урахування кримінально-правових ознак певної сукупності кримінальних правопорушень, тому що останні є базовими та системоутворюючими, адже увібрали в себе обов'язкові елементи складів кримінальних правопорушень.

Серед ознак, за якими здійснюється криміналістична класифікація, як зазначав В. А. Журавель, можна виокремлювати «суб'єкта злочину» і на цій підставі виділити ті, які «вчиняються неповнолітніми, особами з дефектами психіки, сексуальними маніяками, організованими групами, рецидивістами тощо». За критеріями «місце вчинення злочину» або «сфера діяльності» у криміналістичній класифікації вирізняють кримінальні правопорушення на транспорті, у сфері використання комп'ютерної техніки, комп'ютерних систем і мереж, у сфері підприємництва та ін. Тобто, відповідно до позиції вченого, класифікаційні побудови у криміналістиці здійснюються на підставі криміналістично значущих ознак, а не за об'єктом кримінально-правової охорони, як це традиційно роблять у кримінально-правовій літературі. У зв'язку з чим вчений констатує, що «криміналістична класифікація – більш диференційоване утворення, ніж кримінально-правова, що тісніше наближає її до вимог практики» [1, с. 161-162]. Отже, залежно від специфіки злочинів досліджуваного виду, обираються ті криміналістично значущі критерії, на підставі яких стає можливою диференціація кримінальних правопорушень на окремі групи, задля подальшого їх ґрунтовного дослідження та вироблення уніфікованих науково обґрунтованих рекомендацій щодо окремих тактичних та організаційних аспектів їх розслідування і таким чином, визначення специфіки досліджуваної групи кримінальних правопорушень щодо інших груп.

Як класифікаційні критерії, учені обирають різні підстави. Здебільшого вони пов'язані з окремими елементами механізму кримінально протиправної діяльності або криміналістичної характеристики. Проте трапляються у юридичній літературі й інші підходи. Наприклад, С. С. Чернявський та Р. С. Довбаш

запропонували на підставі кримінально-правових ознак і криміналістичних критеріїв класифікувати злочини, пов'язані з незаконним відшкодуванням податку на додану вартість, на базові, споріднені та супутні. Згідно з позицією авторів, базові злочини становлять визначальний елемент механізму кримінально протиправної діяльності. До цієї групи слід зараховувати головні злочини, найчисельніші з яких визначають домінуючу спрямованість протиправної діяльності особи або групи осіб і задовольняють злочинну мету. Споріднені (допоміжні) злочини – це злочини, протиправні прояви яких є способом або необхідною умовою підготовки, вчинення та приховування базових злочинів або окремих епізодів, маскування слідів протиправної діяльності тощо. Супутні злочини схожі за багатьма ознаками з базовими, але мають деякі кримінально-правові та криміналістичні відмінності [22, с. 22-23]. Ми підтримуємо позицію вчених, адже така криміналістична класифікація дійсно має місце. Проте, на наше переконання, своєю кінцевою метою вона має окреслення перспектив формування окремих криміналістичних методик розслідування. Це підтверджується й тим, що в подальшому такі погляди набули свого подальшого розвитку в класифікації окремих криміналістичних методик [23, с. 196-197; 24, с. 26-27]. Отже, критерії для криміналістичної класифікації кримінальних правопорушень можуть бути досить різноманітними, однак, на наше переконання, застосування кожного із них має забезпечувати їх однозначну диференціацію задля потенційної побудови індивідуалізованої криміналістичної методики розслідування.

Кримінальні правопорушення, пов'язані із застосуванням вибухових пристроїв – досить чисельна група кримінально-протиправних посягань, а її виокремлення вже є результатом криміналістичної класифікації, адже визначальним для них є їх взаємозв'язок із вибухом, що передбачає наявність у структурі механізму кримінально протиправної діяльності хоча б одного з таких елементів, як: 1) застосування як знаряддя вчинення кримінального правопорушення вибухової речовини, вибухового пристрою або боеприпасу; 2) кримінальний вибух як спосіб учинення кримінального правопорушення; 3) вибух став наслідком умисного порушення вимог чинного законодавства, що призвело до вибуху (зокрема, через порушення правил пожежної безпеки, правил поводження та експлуатації електроустаткування та електромереж, газової безпеки та безпеки систем газопостачання тощо).

Здійснюючи класифікацію кримінальних правопорушень, пов'язаних із застосуванням вибухових пристроїв, перш за все слід узагальнити ті злочини та кримінальні проступки, що можуть бути віднесені до цієї групи. До кримінальних правопорушень, знаряддями та засобами яких є вибухові пристрої, котрі утворюють юридичну ознаку кримінального правопорушення, що підлягає встановленню, належать: 1) диверсія (ст. 113); 2) умисне знищення або пошкодження майна (ч. 2 ст. 194); 3) незаконне заволодіння ґрунтовим покривом (поверхневим шаром) земель (ст. 239-1); 4) порушення правил охорони або використання надр, незаконне видобування корисних копалин (ст. 240); 5) терористичний акт (ст. 258); 6) умисне знищення або пошкодження майна працівника правоохо-

ронного органу, працівника органу державної виконавчої служби чи приватного виконавця (ч. 2 ст. 347); 7) умисне знищення або пошкодження майна журналіста (ч. 2 ст. 347-1); 8) умисне знищення або пошкодження майна службової особи чи громадянина, який виконує громадський обов'язок (ч. 2 ст. 352); 9) умисне знищення або пошкодження майна судді, народного засідателя чи присяжного (ч. 2 ст. 378); 10) умисне знищення або пошкодження майна захисника чи представника особи (ст. 399) [25]. Це ті кримінальні правопорушення, у яких законодавцем визначено вибух як спосіб реалізації злочинного умислу. При тому здебільшого вибух використовується як спосіб умисного знищення або пошкодження майна. До цієї групи кримінальних правопорушень також належить передбачене ст. 438 КК України «Порушення законів та звичаїв війни», у диспозиції якого хоча й не міститься вказівки на вибух, однак він є одним із найпоширеніших наслідків учинення цього злочину.

Водночас відсутність згадки такої термінологічної конструкції, як «учинення кримінального правопорушення шляхом вибуху» ще не означає, що спосіб його реалізації є відмінним від вибуху. Це, зокрема, пояснюється тим, що в деяких випадках законодавцем також застосовується така конструкція, як «загальнонебезпечний спосіб» або «учинення способом, небезпечним для життя багатьох осіб», яка здебільшого визначається як кваліфікуюча обставина. Так, наприклад, п. 5 ч 2 ст. 115 КК України передбачено відповідальність за вчинення умисного вбивства способом, небезпечним для життя багатьох осіб. Як засвідчує правозастосовна практика та слушно відмічають у юридичній літературі, така загроза може виникнути у випадку застосування вибуху як способу вчинення вбивства [26, с. 194; 27, с. 20, 221]. Окрім цього, п. 9 постанови Пленуму Верховного Суду України № 2 від 7 лютого 2003 року «Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи» передбачено, що умисне вбивство, учинене способом, небезпечним для життя багатьох осіб, кваліфікується за умови, що винний, здійснюючи умисел на позбавлення життя певної особи, усвідомлював, що застосує такий спосіб убивства, який є небезпечним для життя не тільки цієї особи, а й інших людей. При всьому безпека для життя інших людей має бути реальною [28]. Подібне положення міститься в п. 13 постанови Пленуму Верховного Суду України «Про застосування судами законодавства, що передбачає відповідальність за посягання на життя, здоров'я, гідність та власність суддів та працівників правоохоронних органів» від 26 червня 1992 року № 8 зі змінами від 3 грудня 1997 року [29]. Слід зауважити, що будь-яке посягання на життя та здоров'я фізичної особи може бути вчинене шляхом вибуху. Це стосується і кваліфікованих складів кримінальних правопорушень, таких як посягання на життя та здоров'я працівника правоохоронного органу, журналіста, захисника або представника особи та інших суб'єктів правових відносин, які підлягають, так би мовити, особливій кримінально-правовій охороні.

Така кваліфікуюча обставина, як вчинення кримінального правопорушення загальнонебезпечним способом, визначена в диспозиціях складів кримінальних правопорушень, передбачених: 1) ч. 2 ст. 194-1 КК України, тобто в разі

вчинення таким способом умисного пошкодження або руйнування об'єктів електроенергетики; 2) ст. 245 КК України, що криміналізує діяння у вигляді знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу; 3) ч. 2 ст. 252 КК України, якою встановлена кримінальна відповідальність за умисне знищення або пошкодження територій, взятих під охорону держави, та об'єктів природно-заповідного фонду; 3) ч. 2 ст. 270-1 КК України – за умисне знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства загальнонебезпечним способом; 4) ч. 2 ст. 292 КК України, що встановлює відповідальність за пошкодження означеним способом об'єктів магістральних або промислових нафто-, газо-, конденсатопроводів та нафтопродуктопроводів; 5) ч. 2 ст. 360 КК України «Умисне пошкодження або руйнування телекомунікаційної мережі чи технічних засобів телекомунікації, чи споруд електрозв'язку, що входять до складу телекомунікаційної мережі, якщо такі дії спричинили припинення надання телекомунікаційних послуг загальнонебезпечним способом»; 6) ч. 2 ст. 411 КК України, що встановлює відповідальність за умисне знищення або пошкодження військового майна [25]. Вважаємо, що всі вони можуть бути віднесені до категорії тих, що пов'язані із застосуванням вибухових пристроїв, адже, як слушно вказують у юридичній літературі, загальнонебезпечний спосіб, як обставина, що обтяжує покарання, передбачає такий спосіб дій, що створює небезпеку для життя багатьох людей або ж багатьох об'єктів. Це, зокрема, учинення кримінального правопорушення шляхом підпалу, вибуху, затоплення, розповсюдження епідемій чи епізоотій, шляхом хаотичної стрільби у натовп, використання особливо небезпечної зброї чи речовин із великою розривною здатністю й ін. У разі цього зазначена обставина, яка обтяжує покарання, буде мати місце незалежно від того, настали чи не настали в результаті вчинення злочину тяжкі наслідки; важливим є лише те, що винна особа усвідомлювала, що спосіб діяння, який він використовує, є загальнонебезпечним [30, с. 142].

Певною мірою пов'язані з вибухами ще й кримінальні правопорушення, передбачені ст. 267 КК України «Порушення правил поведінки з вибуховими, легкозаймистими та їдкими речовинами або радіоактивними матеріалами» та ст. 273 КК України «Порушення правил безпеки на вибухонебезпечних підприємствах або у вибухонебезпечних цехах». В окреслених кримінальних правопорушеннях вибух не є обов'язковою складовою механізму кримінально протиправної діяльності, однак може стати наслідком порушення визначених правил.

Водночас зважаючи, що кримінальний вибух завжди є результатом комплексу цілеспрямованих дій, задля реалізації яких застосовувалися вибухові пристрої, вибухові речовини та боеприпаси, у технології кримінально протиправної діяльності первісним кримінальним правопорушенням щодо окреслених злочинних діянь можуть виступати ті, що спрямовані на протиправне заволодіння такими знаряддями. Оскільки ці об'єкти належать до категорії тих, що виключені з вільного обігу, то дії, що пов'язані з їх обігом, утворюють самостійний склад кримінального правопорушення. Отже, пов'язаними із застосуванням вибухових пристроїв можуть бути кримінальні правопорушення, передбачені: 1) ст. 262 КК України «Викрадення, привласнення, вимагання вогнепальної

зброї, бойових припасів, вибухових речовин чи радіоактивних матеріалів або заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживанням службовим становищем»; 2) ст. 263 КК України «Незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами»; 3) ст. 263-1 КК України «Незаконне виготовлення, переробка чи ремонт вогнепальної зброї або фальсифікація, незаконне видалення чи зміна її маркування, або незаконне виготовлення бойових припасів, вибухових речовин чи вибухових пристроїв»; 4) ст. 265-1 КК України «Незаконне виготовлення ядерного вибухового пристрою чи пристрою, що розсіює радіоактивний матеріал або випромінює радіацію»; 5) ст. 269 КК України «Незаконне перевезення на повітряному судні вибухових або легкозаймистих речовин»; 6) ст. 410 КК України «Викрадення, привласнення, вимагання військовослужбовцем зброї, бойових припасів, вибухових або інших бойових речовин, засобів пересування, військової та спеціальної техніки чи іншого військового майна, а також заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем»; 7) ст. 414 КК України «Порушення правил поводження зі зброєю, а також із речовинами і предметами, що становлять підвищену небезпеку для оточення».

Застосування вибухових пристроїв або вибухових речовин є обтяжуючою обставиною в разі вчинення незаконного зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом (ч. 2 ст. 249 КК України), а також проведення вибухових робіт із порушенням правил охорони рибних запасів (ст. 250 КК України) [25]. На підставі наведеного, доходимо висновку, що до досліджуваної нами групи кримінальних правопорушень можуть бути віднесені ті, об'єктом посягання яких є різноманітні суспільні відносини, проте всі вони тим чи іншим чином пов'язані із застосуванням вибухових пристроїв. Вибух для одних є способом реалізації певного злочинного умислу, а в інших – наслідком учинення протиправних діянь. Таким чином, визначивши кримінальні правопорушення, що можуть бути віднесені до досліджуваної нами групи, можемо здійснити їх криміналістичну класифікацію.

Перш за все, ураховуючи особливості способу та об'єкту (предмету) посягання, якому завдано шкоду через учинення кримінальних правопорушень, пов'язаних із застосуванням вибухових пристроїв, можемо класифікувати їх на такі групи, як:

1) кримінальні правопорушення, у яких вибух є способом реалізації злочинного умислу, спрямованого на заподіяння шкоди об'єкту матеріального світу (особі, майну, надрам, земельним, водним або іншим ресурсам навколишнього природного середовища чи об'єктам, що підлягають охороні тощо);

2) кримінальні правопорушення, у яких кримінальний вибух є наслідком або способом досягнення учинення протиправних діянь терористичної спрямованості, військової агресії та інші;

3) кримінальні правопорушення, у яких вибух став наслідком порушення певних правил безпеки, визначених відповідними законодавчими актами або встановлених режимними обмеженнями окремих об'єктів;

4) кримінальні правопорушення, що пов'язані з незаконним обігом вибухових пристроїв, вибухових речовин, боєприпасів.

Вибух може бути застосований також і як спосіб приховування наслідків учинення кримінального правопорушення. Тому можна класифікувати досліджувані нами кримінальні правопорушення ще й залежно від знарядь, що використовуються під час їх підготовки, вчинення та приховування. На підставі такого критерію можуть бути виокремлені кримінальні правопорушення, що вчинені із застосуванням: 1) вибухових пристроїв промислового виробництва (виготовлення); 2) саморобних вибухових пристроїв; 3) вибухових речовин (матеріалів); 4) боєприпасів.

Ураховуючи особливості кримінально-правової та криміналістичної характеристик кримінальних правопорушень, пов'язаних із застосуванням вибухових пристроїв, а також визначаючи певну їх специфіку, вважаємо за потрібне як критерій їхньої класифікації обрати ще й обстановку вчинення кримінального правопорушення. Залежно від обстановки вчинення, яка містить такі складові, як місце та час, ця група злочинів може бути класифікована на підвиди: 1) ті, що вчинені в умовах війни або бойових дій; 2) ті, що скоєні на вибухонебезпечних підприємствах або цехах, на території виробництв чи інших об'єктах підвищеної небезпеки; 3) вчинені на відкритих ділянках місцевості; 4) учинені в житлових чи інших приміщеннях. Безперечно, як класифікаційні критерії можуть бути обрані й інші, такі як: особливості суб'єкта кримінального правопорушення або особи потерпілого; вид і розмір завданої шкоди, спрямованість умислу суб'єкта кримінального правопорушення або групи осіб тощо, однак, на нашу думку, визначені нами є найбільш конкретними в контексті визначення специфіки розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із застосуванням вибухових пристроїв.

Окрім наведених класифікаційних критеріїв, вагомим криміналістичним значенням також відрізняються такі підстави, як: 1) спосіб учинення кримінального правопорушення (готування, безпосереднього вчинення, приховання); 2) суб'єкт кримінального правопорушення, їх групи; 3) мотив і мета вчинення кримінального правопорушення; 4) кримінально-протиправний результат..

Висновки. Криміналістична класифікація кримінальних правопорушень може здійснюватися лише на підставі одночасного урахування кримінально-правових ознак певної групи кримінальних правопорушень, адже останні є базовими та системоутворюючими, тому що уособлюють обов'язкові елементи складів цих кримінальних правопорушень, а також з урахуванням особливостей їх криміналістичних характеристик.

Залежно від специфіки злочинів певної групи, як класифікаційні підстави слід обирати ті криміналістично значущі критерії, що забезпечують можливість диференціації кримінальних правопорушень на окремі групи, задля подальшого їх ґрунтовного дослідження та вироблення уніфікованих науково обґрунтованих рекомендацій щодо окремих тактичних та організаційних аспектів їх

розслідування і таким чином, визначення специфіки досліджуваної групи кримінальних правопорушень щодо інших груп, забезпечення потенційної побудови індивідуалізованої криміналістичної методики розслідування.

Криміналістична класифікація кримінальних правопорушень, пов'язаних із застосуванням вибухових пристроїв, може здійснюватися за різними підставами. Здебільшого вони є похідними від основних елементів структури та механізму кримінальної протиправної діяльності. До основних класифікаційних критеріїв ми відносимо: 1) особливості способу та об'єкту (предмету) посягання, якому завдано шкоду через учинення кримінальних правопорушень; 2) знаряддя, що використовувалися під час їх підготовки, вчинення та приховування; 3) особливості обставинки, у якій вчинено кримінальне правопорушення. Окрім них, вагомим криміналістичним значенням також наділені такі класифікаційні підстави як: 1) спосіб учинення кримінального правопорушення (готування, безпосереднього вчинення, приховання); 2) суб'єкт кримінального правопорушення, їх групи; 3) мотив і мета вчинення кримінального правопорушення; 4) кримінально-протиправний результат.

Перспективами подальших досліджень мають стати науково обґрунтовані рекомендації розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із застосуванням вибухових пристроїв, зокрема тактичні особливості проведення огляду місця події, допиту, слідчого експерименту, визначення специфіки використання спеціальних знань на етапі досудового розслідування тощо.

Використані джерела:

1. Звіт Національної поліції України про результати роботи у 2022 році. *Урядовий портал*. URL : https://kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/17-civik-2018/zvit2022/Zvit_polic_2022.pdf. (дата звернення: 12.01.2024).
2. Статистична інформація за 2011–2024 роки. *Офіс Генерального прокурора*. URL : <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-ti-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2>. (дата звернення: 12.01.2024).
3. Журавель В. Криміналістична класифікація злочинів: засади формування та механізм застосування. *Вісник Академії правових наук України*. 2002. № 3 (30). С. 160-166.
4. Ковальов Ю. Ю. Використання спеціальних знань під час розслідування корупційних злочинів: дис. ... докт. філ.: 081. Харків, 2021. 251 с.
5. Бахін В. П., Михайлов М. А. Кримінальний вибух: поняття, характеристика, аналіз, розслідування. Київ: НАВС, 2001. 50 с.
6. Буханченко О. А. Особливості огляду місця кримінального вибуху за участю спеціаліста-вибухотехніка: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2010. 18 с.
7. Луценко С. Г. Особливості використання спеціальних знань при розслідуванні злочинів, пов'язаних із застосуванням вибухових пристроїв та вибухових речовин. Київ: Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського». 2018. 113 с.
8. Матвійчук Л. Я. Розслідування злочинів, пов'язаних із застосуванням вибухових пристроїв. Тернопіль: Тернопільський національний економічний університет. 2017. 116 с.
9. Поліщук В. В. Розслідування злочинів, пов'язаних із застосуванням вибухових пристроїв: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2013. 16 с.

10. Погорецький М. А., Ленко М. О., Сергєєва Д. Б. Процесуальні та криміналістичні засади початкового етапу розслідування терористичних актів, вчинених з використанням саморобного вибухового пристрою: монографія. Київ: Алерта, 2014. 300 с.

11. Прихоров-Лукін Г. В. Методика комплексного дослідження вибухових пристроїв, вибухових речовин і слідів вибуху. Київ: Еліт-Прінт, 2011. 216 с.

12. Приходько Ю. П. Техніко-криміналістичне забезпечення розслідування злочинів, пов'язаних з кримінальними вибухами: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2017. 273 с.

13. Бойко-Джумеля В. І. Криміналістична класифікація кримінальних правопорушень у сфері інвестування будівництва. *Юридичний бюлетень*. 2021. Вип. 23. С. 232-237. URL : <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2021.23.30>.

14. Гусєва В. О. Криміналістична класифікація кримінальних правопорушень, пов'язаних із рейдерством, елементи їх криміналістичних характеристик. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е. О. Дідоренка*. 2022. № 3 (99). С. 242-252. URL : <https://doi.org/10.33766/2524-0323.99.242-252>.

15. Журавель В. А. Криміналістичні методики: сучасні наукові концепції: монографія. Харків: Апостіль, 2012. 304 с.

16. Запотоцький А. П. Криміналістична класифікація злочинів у сфері будівництва. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2016. № 1. С. 32-43. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/aymvs_2016_1_5.

17. Комаринська Ю. Б. Криміналістична класифікація кримінальних правопорушень, пов'язаних із домашнім насильством. *Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права*. 2022. № 4. С. 170-175. URL : <https://doi.org/10.51547/ppr.dp.ua/2022.4.25>

18. Трач С. С. Криміналістична класифікація кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності. *Юридична наука*. 2019. № 11 (101). Т. 2. С. 151-159.

19. Тищенко В. В. Концептуальні основи розслідування корисливо-насильницьких злочинів: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2003. 34 с.

20. Степанюк Р. Л. Криміналістична класифікація злочинів, що вчиняються в бюджетній сфері України. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2010. № 4 (51). Ч. 1. С. 175-180.

21. Жирний Г. Ю. Деякі питання криміналістичної методики. *Конституція України – основа модернізації держави та суспільства*: матеріали наукової конференції (м. Харків 21-22 червня 2001 р.). Харків, 2001. С. 379-382.

22. Чернявський С. С., Довбаш Р. С. Протидія злочинам, пов'язаним з незаконним відшкодуванням ПДВ: наук.-практ. посіб. Київ: Хай-Тек Прес, 2009. 216 с.

23. Журавель В. А. Окремі методики в системі криміналістичних знань. *Науковий вісник Львівської комерційної академії. Серія: Юридична*. 2015. № 1. С. 187-200.

24. Степанюк Р. Л. Теоретичні засади методики розслідування злочинів, вчинених у бюджетній сфері України: автореф. дис... д-ра юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2012. 40 с.

25. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 №2341-III. *БД «Законодавство України». ВР України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>. (дата звернення: 04.01.2023).

26. Дубно Т. В. Способи вчинення злочину, сформульовані за допомогою оціночних понять у Кримінальному кодексі України. *Вчені записки Таврійського національного університету ім. В. І. Вернадського. Серія «Юридичні науки»*. 2013. Т. 26. № 2-1 (2). С. 191-197.

27. Вуйма А. Г. Використання спеціальних знань під час розслідування вбивств: дис. ... д-ра філософії: 081 Право. Харків, 2023. 297 с.

28. Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи: постановою Пленуму ВСУ від 07.02.2003 № 2. БД «Законодавство України». ВР України. URL : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-03>. (дата звернення: 04.01.2023).

29. Про застосування судами законодавства, що передбачає відповідальність за посягання на життя, здоров'я, гідність та власність суддів та працівників правоохоронних органів: постановою Пленуму ВСУ від 26.06.1992 № 8. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0008700-92#Text>. (дата звернення: 04.01.2023).

30. Федорчук І. М. Обставини, які обтяжують покарання за кримінальним правом України: монографія. Львів: ЛьвДУВС, 2017. 240 с.

References:

1. Zvit Natsionalnoi politsii Ukrainy pro rezultaty roboty u 2022 rotsi. (N. d.) N. p. URL : https://kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/17-civik-2018/zvit2022/Zvit_polic_2022.pdf. [in Ukrainian].

2. Statistical information for 2011–2024. (N. d.) N. p. URL : <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2>. [in Ukrainian].

3. Zhuravel, V. (2002). Kryminalistychna klasyfikatsiia zlochyniv: zasady formuvannya ta mekhanizm zastosuvannya. *Visnyk Akademii pravovykh nauk Ukrainy – Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 3 (30), 160-166. [in Ukrainian].

4. Kovalov, Yu. Yu. (2021). Vykorystannya spetsialnykh znan pid chas rozsliduvannya koruptsiinykh zlochyniv. *Doctor's thesis*. Kharkiv. [in Ukrainian].

5. Bakhin, V. P., Mykhailov, M. A. (2001). Kryminalnyi vybukh: poniattia, kharakterystyka, analiz, rozsliduvannya. Kyiv: NAIA. [in Ukrainian].

6. Bukhanchenko, O. A. (2010). Osoblyvosti ohliadu mistsia kryminalnoho vybukhu za uchastiu spetsialista-vybukhotekhnika. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv. [in Ukrainian].

7. Lutsenko, S. H. (2018). Osoblyvosti vykorystannya spetsialnykh znan pry rozsliduvanni zlochyniv, pov'iazanykh iz zastosuvanniam vybukhovyykh prystroiv ta vybukhovyykh rehovyn. Kyiv: Natsionalnyi tekhnichnyi universytet Ukrainy «Kyivskiy politekhnichnyi instytut imeni Ihoria Sikorskoho». [in Ukrainian].

8. Matviichuk, L. Ya. (2017). Rozsliduvannya zlochyniv, pov'iazanykh iz zastosuvanniam vybukhovyykh prystroiv. Ternopil: Ternopilskiy natsionalnyi ekonomichnyi universytet. [in Ukrainian].

9. Polishchuk, V. V. (2013). Rozsliduvannya zlochyniv, pov'iazanykh iz zastosuvanniam vybukhovyykh prystroiv. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv. [in Ukrainian].

10. Pohoretskyi, M. A., Lenko, M. O., Serhieieva, D. B. (2014). Protseualni ta kryminalistychni zasady pochatkovoho etapu rozsliduvannya terorystychnykh aktiv, vchynenykh z vykorystanniam samorobnoho vybukhovoho prystroiu: monohrafiia. Kyiv: Alerta. [in Ukrainian].

11. Prykhorov-Lukin, H. V. (2011). *Metodyka kompleksnoho doslidzhennia vybukhovyykh prystroiv, vybukhovyykh rehovyn i slidiv vybukhu*. Kyiv: Elit-Print. [in Ukrainian].
12. Prykhodko, Yu. P. (2017). *Tekhniko-kryminalistychnе zabezpechennia rozsliduvannia zlochyniv, pov'iazanykh z kryminalnymy vybukhamy. Candidate's thesis*. [in Ukrainian].
13. Boiko-Dzhumelia, V. I. (2021). Kryminalistychna klasyfikatsiia kryminalnykh pravoporushen u sferi investuvannia budivnytstva. *Yurydychnyi biuletен – Law Bulletin*, 23, 232-237. URL : <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2021.23.30>. [in Ukrainian].
14. Husieva, V. O. (2022). Kryminalistychna klasyfikatsiia kryminalnykh pravoporushen, pov'iazanykh iz reiderstvom, elementy yikh kryminalistychnykh kharakterystyk. *Visnyk Luhanskoho derzhavnogo universytetu vnutrishnikh sprav im. E. O. Didorenko – Bulletin of Luhansk State University of Internal Affairs named after E. O. Didorenko*, 3 (99), 242-252. URL: <https://doi.org/10.33766/2524-0323.99.242-252>. [in Ukrainian].
15. Zhuravel, V. A. (2012). *Kryminalistychni metodyky: suchasni naukovi kontseptsii: monohrafiia*. Kharkiv: Apostil. [in Ukrainian].
16. Zapototskyi, A. P. (2016). Kryminalistychna klasyfikatsiia zlochyniv u sferi budivnytstva. *Yurydychnyi chasopys Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav – Law Journal of the National Academy of Internal Affairs*, 1, 32-43. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/aymvs_2016_1_5. [in Ukrainian].
17. Komarynska, Yu. B. (2022). Kryminalistychna klasyfikatsiia kryminalnykh pravoporushen, pov'iazanykh iz domashnim nasylstvom. *Dniprovskyy naukovyy chasopys publichnoho upraolinnia, psykholohii, prava – Dnipro Scientific Journal of Public Administration, Psychology, Law*, 4, 170-175. URL : <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2022.4.25>. [in Ukrainian].
18. Trach, S. S. (2019). Kryminalistychna klasyfikatsiia kryminalnykh pravoporushen u sferi hospodarskoi diialnosti. *Yurydychna nauka – Juridical science*, 11 (101), issue 2, 151-159. [in Ukrainian].
19. Tishchenko, V. V. (2003). *Kontseptualni osnovy rozsliduvannia koryslyvo-nasylnytskykh zlochyniv. Extended abstract of Doctor's thesis*. Kharkiv. [in Ukrainian].
20. Stepaniuk, R. L. (2010). Kryminalistychna klasyfikatsiia zlochyniv, shcho vchyniaiuetsia v biudzhetnii sferi Ukrainy. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu vnutrishnikh sprav – Bulletin of Kharkiv National University of Internal Affairs*, 4 (51), issue 1, 175-180. [in Ukrainian].
21. Zhymyi, H. Yu. (2001). *Deiaki pytannia kryminalistychnoi metodyky. Konstytutsiia Ukrainy – osnova modernizatsii derzhavy ta suspilstva: materialy naukovoi konferentsii (m. Kharkiv 21-22 chernia 2001 r.) – The Constitution of Ukraine is the basis for modernization of the state and support: materials of a scientific conference (Kharkov, January 21-22, 2001)*, 379-382. Kharkiv. [in Ukrainian].
22. Cherniavskyy, S. S., Dovbash, R. S. (2009). *Protydiia zlochynam, pov'iazanykh z nezakonnym vidshkoduvanniam PDV: nauk.-prakt. posib*. Kyiv: Khai-Tek Pres. [in Ukrainian].
23. Zhuravel, V. A. (2015). Okremi metodyky v systemi kryminalistychnykh znan. *Naukovyy visnyk Lvivskoi komertsiiinoi akademii. Serii: Yurydychna – Scientific Bulletin of the Lviv Commercial Academy. Series: Legal*, 1, 187-200. [in Ukrainian].

24. Stepaniuk, R. L. (2012). Teoretychni zasady metodyky rozsliduvannya zlochyvnyh, vchynenykh u biudzhetnii sferi Ukrainy. *Extended abstract of Doctor`s thesis*. Kharkiv. [in Ukrainian].

25. Verkhovna Rada Ukrainy. Kryminalnyi kodeks Ukrainy. Zakon Ukrainy №2341- III. (2001). N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/23-41-14#Text>. [in Ukrainian]

26. Dubno, T. V. (2013). Sposoby vchynennia zlochyvnu, sformulovani za dopomohoiu otsinochnykh poniat u Kryminalnomu kodeksi Ukrainy. *Vcheni zapysky Tavriiskoho natsionalnoho universytetu im. V. I. Vernadskoho. Seria «Iurydychni nauky» – Scientific notes of Taurida National V.I. Vernadsky University. Series: Juridical Sciences, issue. 26, 2-1 (2), 191-197*. [in Ukrainian]

27. Vuima, A. H. (2023). Vykorystannia spetsialnykh znan pid chas rozsliduvannia vbyvstv. *Doctor`s thesis*. Kharkiv. URL : <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/16892>. [in Ukrainian].

28. Plenum Verkhovnoho Sudu Ukrainy. Pro sudovu praktyku v spravakh pro zlochyvny proty zhyttia ta zdorov'ia osoby: postanova №2 (2003). N. p. URL : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-03>. [in Ukrainian].

29. Plenum Verkhovnoho Sudu Ukrainy. Pro zastosuvannia sudamy zakonodavstva, shcho peredbachaie vidpovidalnist za posiahannia na zhyttia, zdorov'ia, hidnist ta vlasnist suddiv ta pratsivnykiv pravookhoronnykh orhaniv: postanova № 8 (1992). N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0008700-92#Text>. [in Ukrainian].

30. Fedorchuk, I. M. (2017). *Obstavyvny, yaki obtiazhuut pokarannia za kryminalnym pravom Ukrainy: monohrafiia*. Lviv: Lviv State University of Internal Affairs. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 15.02.2024

*Tverdokhib V., Postgraduate Student of National Scientific Centre Hon. Prof.
M. S. Bokarius Forensic Science Institute (Kharkiv, Ukraine)*

CRIMINAL CLASSIFICATION OF CRIMINAL OFFENSES RELATED TO THE USE OF EXPLOSIVE DEVICES

The article is devoted to the definition of those criminal offenses related to the use of explosive devices, as well as valid based on the analysis of the scientific points of view expressed in the legal literature and the result of the textual analysis of criminal legislation, the forensic classification of criminal offenses of this group.

Based on of the analysis of the theoretical developments of Ukrainian scientists, it is summarized that the forensic classification of criminal offenses cannot be carried out without taking into account the criminal-legal features of a certain group of criminal offenses, since the latter are basic and system-forming, because they embody the mandatory elements of the composition of these criminal offenses.

It was established that, depending on the specifics of the crimes of the researched group, those criminological significant criteria that provide the possibility of differentiating criminal offenses into separate groups are chosen as the basis for classification, for their further well-founded research and the development of unified scientifically based recommendations regarding individual tactical and organizational aspects of their investigation and

such way thus, determining the specifics of the studied group of criminal offenses in relation to other groups, ensuring this construction of an individualized forensic investigation methodology.

Based on the textual analysis of the provisions of the criminal legislation, criminal offenses have been identified that can be classified as those related to the use of explosive devices. Their criminological classification was developed on the following grounds: 1) peculiarities of the method and object (subject) of the offense, which caused damage due to the commission of a criminal offense; 2) tools used during their preparation, execution and education; 3) features of the situation in which the criminal offense was committed.

Keywords: criminal offense, criminal proceedings, pre-trial investigation, forensic classification, forensic technique, explosive device, explosive substance, ammunition.

DOI: 10.33766/2786-9156.105.355-367

УДК: 343.985.7 (477)

Тюленев С. А., кандидат економічних наук, директор Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса»

Міністерства юстиції України (м. Харків, Україна)

e-mail: serhii.tiulieniev@ukr.net

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-9685-1536>

ПРОЦЕДУРА ДОПИТУ ОСОБИ, ПІДОЗРЮВАНОЇ У ВЧИНЕННІ РЕЙДЕРСТВА: ПРОЦЕСУАЛЬНІ ТА ТАКТИЧНІ АСПЕКТИ

У статті визначено й охарактеризовано процесуальні та тактичні аспекти проведення допиту особи, яка підозрюється у вчиненні кримінального правопорушення, пов'язаного з рейдерством. На підставі аналізу положень кримінального процесуального законодавства обґрунтовано, що набуття особою процесуального статусу підозрюваного у кримінальному провадженні, зумовлює та визначає межі її правового статусу, тобто права й обов'язки, якими вона наділена на відповідному етапі досудового розслідування.

Визначено, що на етапі проведення допиту його учасникам слід детально роз'яснювати права, адже неповідомлення про них може визнаватися істотним порушенням їхніх прав і законних інтересів. З'ясовано, що за сутнісним змістом предмет допиту особи, якій повідомлено про підозру у вчиненні кримінального правопорушення, пов'язаного із рейдерством, уособлений такими компонентами: 1) сутність обставин, що з'ясовуються; 2) їхнє значення для результатів справи; 3) процесуальний статус особи, яка бере участь у допиті; 4) правові засади проведення допиту.

Обґрунтовано, що, окрім установлених обставин учинення кримінального правопорушення, щодо якого здійснюється розслідування, під час допиту підозрюваного слід з'ясувати й інші відомості, як про саму особу підозрюваного, так і стан її здоров'я, спосіб життя тощо. Усі інші обставини, котрі становлять предмет допиту, зумовлені складом кримінального правопорушення, обставинами, що підлягають з'ясуванню, слідчою ситуацією, що сформувалася на відповідному етапі розслідування.

Окреслено перспективи подальших теоретичних пошуків і наукових розробок, які, зокрема, мають бути спрямовані на розробку науково обґрунтованих рекомендацій щодо проведення одночасних допитів підозрюваних і свідків, а також потерпілих від рейдерських дій, з визначенням тактичних прийомів, застосування яких може бути результативними в таких ситуаціях.

Ключові слова: кримінальне правопорушення, досудове розслідування, рейдерство, підозрюваний, допит, показання, предмет доказування, предмет допиту.

Постановка проблеми. Процесуальний порядок здійснення кримінального провадження передбачає обов'язкове виконання завдань, визначених ст. 2 Кримінального процесуального кодексу (далі – КПК) України. Одним із таких є забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування й судового розгляду [1]. Під час його реалізації виникає чимало складнощів, як правового, так і організаційного характеру, вирішення яких покладається на представників органів досудового розслідування. Не буде перебільшенням вказати, що деякі категорії кримінальних правопорушень, вирізняються з-поміж інших за рівнем складності тактичних завдань, що підлягають вирішенню, організаційних питань та іншими характеристиками.

До категорії «складних у розслідуванні», на нашу думку, можна віднести і кримінальні правопорушення, пов'язані з рейдерством. Така наша позиція обґрунтована тим, що до їх скоєння найчастіше причетні особи з високим рівнем інтелектуального розвитку, які вже мають певний кримінальний досвід або які оволоділи навичками протидії законній кримінальній процесуальній діяльності слідчого, детектива, дізнавача тощо. Усі ці характеристики, як правило, притаманні особам, котрі вчиняють кримінальні правопорушення, пов'язані з рейдерством. Викладене актуалізує питання про підвищення рівня професійної компетентності осіб, уповноважених на розслідування кримінальних правопорушень цього виду та забезпечення наукової розробленості практичних аспектів діяльності такого типу.

Зважаючи, що в кожному кримінальному провадженні досліджуваної нами категорії, представники сторони обвинувачення вдаються до реалізації комплексу заходів, спрямованих на об'єктивне з'ясування обставин, що підлягають установленню, актуалізоване завдання щодо вдосконалення організаційно-тактичних рекомендацій їх проведення. Неабияке значення серед окреслених заходів посідає така слідча (розшукова) дія, як допит. Вважаємо, що можливостями останнього на етапі досудового розслідування не можна нехтувати, навіть попри те, що за результатами їх проведення отримані показання не набудуть статусу процесуального джерела доказів.

На нашу думку, з метою встановлення достовірних фактичних даних про подію кримінального правопорушення й інші обставини, що підлягають з'ясуванню у кримінальному провадженні, обов'язково слід забезпечувати проведення допиту особи, підозрюваної у вчиненні кримінального правопорушення, пов'язаного з рейдерством, під час якого з'ясовувати чисельну групу обставин, зокрема позицію особи щодо кримінального правопорушення, у вчиненні якого їй повідомлено про підозру; рівень її обізнаності щодо кожної із обставин, що

підлягає встановленню під час розслідування та багато інших. Важливо також досліджувати процесуальні та тактичні аспекти проведення допитів підозрюваних, з урахування аналізу слідчої та судової практик.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Правовим, тактичним і психологічним засадам проведення допиту присвячені комплексні напрацювання В. В. Баранчука, В. П. Бахіна, В. К. Весельського, Є. Є. Демидової, І. А. Жалдак, В. О. Коновалової, Н. М. Максимішин, Т. П. Матюшкової, О. М. Процюк, С. І. Смик, Д. О. Шингарьова, В. Ю. Шепітька та ін.

Тактика проведення допиту та предмет допиту учасників кримінального провадження, розпочатого у зв'язку зі вчиненням кримінального правопорушення з ознаками рейдерства, були предметом дослідження Т. М. Давченко [2], Ю. О. Ліпіна [3], М. А. Федорчука [4] та деяких інших учених. Кількість напрацювань у згаданій проблематиці не досить чисельна, тому вважаємо, що вона вже тривалий час потребувала свого вирішення.

Формулювання цілей. Метою статті є визначення процесуальних і тактичних аспектів проведення допиту особи, яка підозрюється у вчиненні кримінального правопорушення, пов'язаного з рейдерством.

Виклад основного матеріалу. Згідно з положеннями КПК України, підозрюваним у кримінальному провадженні може бути «особа, якій у порядку, передбаченому статтями 276-279 цього Кодексу, повідомлено про підозру, особа, яка затримана за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення, або особа, щодо якої складено повідомлення про підозру, однак його не вручено їй унаслідок невстановлення місцезнаходження, проте вжито заходів для вручення його у спосіб, передбачений цим Кодексом для вручення повідомлень» [1].

Письмове повідомлення про підозру вручається особі за наявності підстав, передбачених ст. 276 КПК України. Під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із рейдерством, як правило, згадане повідомлення вручається особі після збирання достатніх доказів, тобто на підставі п. 3 ч. 1 ст. 276 КПК України. Саме з цією обставиною пов'язують набуття особою згаданого статусу та початок «наступного етапу розслідування». Тобто, коли у справі з'являється підозрюваний, більшість обставин, передбачених ст. 91 КПК України, уже встановлена. Отримання процесуального статусу у справі надає йому підстави ознайомитися із зібраними матеріалами, на основі чого визначити стратегію захисту, і навіть після спливу певного строку, визначеного чинним законодавством, оскаржити це повідомлення слідчому судді. Усе це актуалізує питання про акумуляцію слідчим зусиль не тільки у напрямках збирання доказів і встановлення обставин, що підлягають з'ясуванню, але й визначення заходів щодо подолання майбутньої протидії з боку сторони захисту, вирішення питання про вид запобіжного заходу, який доцільно обрати, визначення тактики та інших особливостей проведення подальших слідчих (розшукових) і процесуальних дій за участю підозрюваного, зокрема й додаткових допитів.

Набуття особою процесуального статусу підозрюваного у кримінальному провадженні, зумовлює та визначає межі її правового статусу, тобто права й

обов'язки, якими вона наділена на відповідному етапі досудового розслідування. У контексті надання пояснень або показань підозрюваним, слід зауважити, що, згідно з положеннями ст. 42 КПК України, його не наділено жодними обов'язками, підозрюваний лише має право надавати пояснення та показання щодо оголошеної йому підозри й пред'явленим обвинуваченням, або ж має право відмовитися їх надавати в будь-який момент [1].

Відмова підозрюваного давати показання або відповідати на запитання є підставою для припинення проведення слідчої (розшукової) дії [1]. Водночас, попри означені законодавчі засади, у юридичній літературі висловлюються й інші позиції. Так Ю. В. Колесник зауважує, що не кожна відмова допитуваного надавати показання зумовлює потребу негайного припинення допиту. Пояснює таку позицію автор тим, що відмова може стосуватися лише одного конкретного питання [5, с. 83].

Згідно зі сформованою судовою практикою, будь-яка риторика в цьому питанні буде заявою, адже показання чи пояснення, отримані від особи, якій не було роз'яснено її право відмовитися від їх надання, не відповідати на запитання слідчого або іншої уповноваженої особи, або якщо їх отримано з порушенням цих прав, визнаються такими, що одержані з істотними порушеннями прав людини і основоположних свобод. Це призводить до того, що всі докази, отримані за неналежного повідомлення особі про згадані права, є недопустимими [6]. У зв'язку з цим, стороні обвинувачення слід обов'язково повідомляти підозрюваного й обвинуваченого про його права як у частині можливості не свідчити проти самого себе, так і про його право на мовчання. Причому, відмову підозрюваного від надання будь-яких пояснень або показань щодо себе та події кримінального правопорушення, а також щодо тих обставин, які можуть стати підставою для підозри або обвинувачення її, близьких родичів чи членів сім'ї у вчиненні кримінального правопорушення, надання ним неправдивих показань, слід визнавати стратегією захисту. Цілком узгоджуються окреслені висновки і з положеннями ст. 95 КПК України, відповідно до ч. 2 якої «підозрюваний, обвинувачений, потерпілий мають право давати показання під час досудового розслідування та судового розгляду» [1].

Визначаючи значення показань підозрюваного у кримінальному провадженні, слід зауважити, що, відповідно до ч. 4 ст. 95 КПК України, «суд може обґрунтовувати свої висновки лише на показаннях, які він безпосередньо сприймав під час судового засідання, або отриманих у порядку, передбаченому статтею 225 КПК України» [1]. Виняток становлять тільки «показання, отримані під час допиту підозрюваного, у тому числі одночасного допиту двох чи більше вже допитаних осіб, у кримінальному провадженні, що здійснюється в умовах воєнного стану, у випадку, якщо у такому допиті брав участь захисник, а хід і результати проведення допиту фіксувалися за допомогою доступних технічних засобів відеофіксації» [1]. При всьому, за неможливості забезпечення присутності захисника, участь останнього може бути дистанційною – за допомогою технічних засобів (відео-, аудіозв'язку). Як слушно наголошують у юридичній літературі, таке нововведення дозволяє дотримуватися правил і норм проведення допиту в

умовах воєнного стану, а також уникати випадків тиску на особу працівниками правоохоронних органів [7, с. 41-42].

До оцінки показань підозрюваного у кримінальному провадженні слід підходити критично, тому що відсутність юридичної підстави притягнення його до кримінальної відповідальності за завідомо неправдиві показання досить часто використовується такими особами як спосіб зловживання процесуальними правами. Таким чином, сторона захисту, вводячи представників сторони обвинувачення в оману, створюючи, зокрема, штучні докази невинуватості або зменшення міри вини особи у вчиненому кримінальному правопорушенні, наприклад, учиненому групою осіб, організованою злочинною групою тощо, може чинити протидію повному й об'єктивному розслідуванню. Водночас вважаємо, що неможливість визнання показань підозрюваного, отриманих на етапі досудового розслідування, як процесуального джерела доказу, не повинна визнаватися достатньою підставою для не проведення цієї слідчої (розшукової) дії взагалі, адже це суперечитиме засаді змагальності, згідно з якою кожна зі сторін кримінального провадження має право обстоювати власну правову позицію, права, свободи та законні інтереси кримінальними процесуальними засобами [1]. Тому підхід, за якого у кримінальному провадженні не проводиться допит підозрюваного, має бути виваженим і не повинен стати «традиційним». Тим паче, що інколи саме завдяки інформації, отриманої від підозрюваного, стає можливим з'ясування обставин, що підлягають доказуванню. Саме для цього криміналістами вже не одне століття розробляються тактичні прийоми з'ясування неправди в показаннях особи, подолання протидії тощо, а представниками науки кримінальний процес – виробляються критерії їх допустимості до застосування.

Отже, процесуальний статус особи в кримінальному провадженні є визначальним щодо правових засад проведення її допиту. Це дві складові, що перебувають у закономірному взаємозв'язку. Визначившись із деякими процесуальними аспектами допиту підозрюваного, пропонуємо з'ясувати тактичні рекомендації допиту особи, яка підозрюється у вчиненні кримінального правопорушення, пов'язаного із рейдерством.

Як правило, допит визначають як урегульований законодавчими положеннями інформаційно-психологічний процес спілкування його учасників, що спрямований на отримання інформації про відомі допитуваному факти, які повно й об'єктивно відображають дійсність [8, с. 284; 9, с. 218]. Успішність проведення цієї слідчої (розшукової) дії, як і багатьох інших, зумовлена якістю підготовки до її проведення. На етапі підготовки до проведення допиту, як слухаю зауважують у юридичній літературі, слід виконати комплекс дій, серед яких:

- забезпечити ретельне вивчення зібраних у кримінальному провадженні матеріалів; визначити потенційних учасників допиту (зокрема, чи потрібне залучення спеціалістів, законного представника особи та ін.);

- з'ясувати, які особистісні характеристики притаманні особі, яка братиме участь у допиті (тобто вивчити особу допитуваного);

- скласти детальний план допиту з визначеним предметом допиту [10, с. 233].

Також слушними вважаємо позицію, що успішний допит підозрюваного зумовлений правильно підібраним моментом і часом проведення цієї слідчої (розшукової) дії, попереднім розробленням плану його провадження, конкретним формулюванням основних і контрольних запитань, а також тією обставиною, чи вжив слідчий належні заходи щодо усунення чи мінімізації впливу чинників, що заважають підозрюваному надавати повні та правдиві показання [4, с. 230].

Не є гіперболізованою теза про те, що в кримінальних провадженнях, розпочатих за фактом учинення рейдерства, особливо ретельно слід підходити до визначення предмету майбутнього допиту. Наукова категорія «предмет допиту» знаходить різноманітні визначення у юридичній літературі. У вузькому сенсі під нею розуміють сукупність обставин, які має намір з'ясувати слідчий під час проведення допиту [11, с. 43]. Більш широке визначення означеної категорії надав А. Ф. Волобуєв, який запропонував розуміти під ним обставини, що стосуються розслідування та мають значення для встановлення об'єктивної істини в справі, котрі зумовлені процесуальним становищем допитуваної особи й визначені межами обізнаності такої особи [12, с. 317]. Нам імпонує визначення вченого, адже в ньому він наголосив на найважливіших аспектах, таких як: 1) сутність обставин, що з'ясовуються; 2) їхнє значення для результатів справи; 3) процесуальний статус особи, яка бере участь у допиті; 4) правові засади проведення допиту. Тому вважаємо, що при визначенні предмету допиту підозрюваного у вчиненні рейдерства, слід охарактеризувати кожен з окреслених аспектів.

Визначаючи сутність предмету допиту і самих показань, варто зауважити, що вони мають стосуватися лише тих фактів, які він сприймав особисто, за винятком обставин, що ґрунтуються на поясненнях інших осіб (показаннях із чужих слів). Тобто предмет допиту особи визначено рівнем її обізнаності. Зокрема, якщо свідок може надавати показання з приводу обставин, які сприймав безпосередньо, то підозрюваний обізнаний з приводу дій, які було вчинено на етапі готування до вчинення кримінального правопорушення (наприклад, підроблення документів, підшукування пособників, неправомірне отримання інформації щодо об'єкту нерухомості або активів підприємства, які стали предметом злочинного посягання тощо), співучасників, способів легалізації грошових коштів або протиправно набутого майна тощо. Визначення необхідності та можливості встановлення певних елементів предмету доказування (зокрема, визначеного ст. 91 КПК України) слідчий здійснює під час проведення допиту особи, залежно від її процесуального статусу шляхом безпосереднього спілкування з нею [13, с. 173].

Щодо безпосередніх обставин, які становлять предмет допиту, то ґрунтовно до їх визначення підійшов В. Ю. Шепітько. Учений класифікував їх на дві групи, серед яких: 1) обставини, що безпосередньо пов'язані з подією злочину (його способом, місцем учинення, часом, наслідками та ін.); 2) обставини, що

підтверджують або спростовують винність у його вчиненні певних осіб і мотиви їхніх дій [14, с. 188]. З'ясувавши та зібравши фактичні дані про першу групу обставин, можемо з'ясувати ті, що належать до другої групи. При цьому, допитуючи підозрюваного, слід ураховувати, що, надаючи показання, які стосуються обставин першої групи, він може цілеспрямовано викривляти їх, для того щоб спростувати наявність у його діях обставин другої групи.

Отже, з поведінкою підозрюваного під час допиту пов'язують формування таких основних ситуацій допиту, як: 1) надання правдивих показань; 2) добросовісна помилка; 3) надання неправдивих показань; 4) відмова від надання показань [15, с. 42].

За результатами аналізу матеріалів кримінальних проваджень, розслідування у яких здійснювалося за фактом учинення рейдерства, можемо узагальнити, що типовими ситуаціями допиту підозрюваного є такі, як: надання неправдивих показань (57 % проваджень); відмова від надання показань (24 %). Саме тому важливо наголосити на потребі освоєння стороною обвинувачення навичками застосування тактичних прийомів виявлення та викриття неправди в показаннях, серед яких:

- деталізація показань;
- проведення повторного допиту через певний проміжок часу;
- вислуховування легенди допитуваного;
- пред'явлення доказів;
- негайне припинення неправди та її спростування з приведенням відповідних установлених під час розслідування фактичних (об'єктивних) даних;
- прояв інтересу до другорядних фактів і замовчування інших відомих слідству обставини (створення враження в допитуваного «надмірної» обізнаності слідчого про обставини події);
- постановка раптових, неочікуваних запитань, поєднана зі зміною темпу озвучування запитань допитуваному (швидкий темп створює перешкоди у вигадуванні неправдивих відомостей і сприяє збільшенню емоційної напруги, призводить до обмовок; уповільнений темп забезпечує деталізацію фактів і уникнення тих обставин, про які особа намагається повідомити неправду або ж приховати їх) (так зване поєднання форсованого темпу й уповільненого темпу допиту) [16, с. 120].

Щодо предмету допиту підозрюваного, то важливо зауважити, що він є ситуаційно зумовлений, як специфікою вчиненого кримінального правопорушення чи групи кримінальних правопорушень, так і слідчою ситуацією, що сформувалася на відповідному етапі розслідування. Згідно з проведеним нами вивченням матеріалів кримінальних проваджень, для досліджуваної категорії злочинів і кримінальних проступків, нетиповим є проведення допиту підозрюваного одразу ж після відкриття кримінального провадження або на початковому етапі, адже, як ми вже вказували, письмове повідомлення про підозру особі вручається після збирання доказів її вини.

Отже, на робочому етапі допиту підозрюваного у вчиненні рейдерства важливо:

- роз'яснити його права й обов'язки;
- з'ясувати чи володіє він мовою, якою здійснюється кримінальне провадження, та чи не потребує він допомоги перекладача;
- пояснити, у зв'язку з чим його будуть допитувати та з приводу яких обставин;
- у разі застосування технічних засобів фіксації перебігу слідчої дії – попередити про це, за відсутності захисника – з'ясувати, чи буде він реалізовувати своє право на захист.

У подальшому важливо з'ясувати, чи має підозрюваний бажання давати показання, планує викладати їх самостійно чи під запис. Щодо безпосереднього предмету допиту, то, як правило, першочерговому з'ясуванню підлягають анкетні дані. На цьому етапі можливо перевірити, чи точно з'ясовані відомості про особу, викладені в письмовому повідомленні про підозру, зокрема: прізвище, ім'я, по батькові, дата та місце народження, громадянство, місце проживання, місце роботи або навчання, відомості про наявність судимості, чи обирався депутатом, має право на здійснення адвокатською діяльністю, наявність на утриманні неповнолітніх дітей або інших непрацевдатних осіб тощо. Не слід оминати увагою психо-емоційний стан підозрюваного та наявність хронічних захворювань. Деякі з них можуть визнаватися підставами для призначення стосовно особи судово-психіатричної експертизи.

Якщо з'ясовано, що до вчинення рейдерства причетна особа, яка є працівником підприємства або є колишнім працівником суб'єкта господарювання, на активи якого відбулося протиправне посягання, то під час його допиту, слід з'ясувати характеристики підприємства, вид його діяльності, структуру, дату створення, відомості про засновника чи засновників, підпорядкування, членів органу управління, активи, членів наглядової ради, які результати діяльності, фактори, що позначаються на продуктивності.

Важливо з'ясувати, чи відбувалися конфлікти в керівному органі або між засновниками суб'єкта господарювання, адже підозрюваний може перебувати з кимось із них у змові. У контексті з'ясування наявності співучасників, слід підготувати детальні запитання щодо близьких родичів підозрюваного, їх способу життя, оточення підозрюваного та його зв'язків.

Під час розслідування доведення до банкрутства в підозрюваного слід з'ясувати місце збереження сировини, продукції та інших матеріальних цінностей, які можуть бути визнані неліквідними, під які укладено завідомо збиткові угоди (надано кредити, відпущена продукція). Підозрюваний може надати правдиві показання щодо фінансових операцій та юридичних дій (договірної активності) з боку керівництва за умови наявності в слідчого документів, що це підтверджують. Також важливо уточнити, чи вбачались у діяльності підприємства ризики для його фінансової стабільності, чи повідомлялось про це керівнику підприємства, раді директорів чи наглядовій раді; чи є цьому підтвердження; у який спосіб процедурно розглядалися ці доповідні; які були результати; чи здійснювався тиск на головного бухгалтера задля підписання фіктивних платіжних документів (погрози звільненням тощо); які фактори змусили головного

бухгалтера вчиняти неправомірні дії (особисті чи інші); які стосунки були з іншими особами, причетними до вчинення кримінального правопорушення; чи змінилися вони після відкриття кримінального провадження [2, с. 313].

У разі захоплення земельної ділянки або об'єктів нерухомості, зокрема нежитлових приміщень, що могла бути як місцем розташування потужностей виробництва суб'єкта господарювання, так і використовуватися як офісне приміщення чи складську споруду для зберігання техніки чи продукції; слідчому важливо детально вивчити спеціальну термінологію, визначитися із технічною сутністю питань. Це надасть змогу більш повно з'ясувати механізм учиненого кримінального правопорушення, а також причини й умови, що цьому сприяли. У необхідних випадках для проведення допиту слідчий може запросити спеціаліста, який надасть допомогу у вигляді консультацій з питань, що вимагають спеціальних знань [17, с. 63].

Якщо про підозру повідомлено особі, яка займала на підприємстві керівну посаду або матеріально-відповідальне становище чи посаду бухгалтера, то під час її допиту слід установити, яким чином було організовано облік на підприємстві, як довго він є працівником цього підприємства, перебуває на цій посаді; за чиєю ініціативою відбулося його призначення, яка кваліфікація даної особи, чи вбачалися у діяльності підприємства ризики для фінансової стабільності; якщо так, то в чому вони виражалися; чим були зумовлені.

Важливо під час допиту підозрюваного у вчиненні рейдерства з'ясувати обставини, що характеризують суб'єктивну сторону кримінального правопорушення, зокрема те, як ставиться особа до вчиненого нею діяння, якою була мета її дій та якими мотивами керувалася під час вчинення протиправних дій; чи розкаюється у вчиненому; чи намагалася приховати вчинення нею кримінального правопорушення, яким чином; яким чином намагалася легалізувати протиправно набуті активи та майно; чи є обставини, що обтяжують чи пом'якшують її покарання тощо.

Ураховуючи, що, як правило, рейдерство вчиняється з корисливою метою, через що потерпілій особі або особам завдається матеріальна шкода, особливу увагу під час допиту підозрюваного слід приділити об'єктам нерухомості та іншим матеріальним цінностям, що перебувають у його власності; а також з'ясувати, чи є співвласники у цього майна, зокрема, чи не є таке майно об'єктом спільної сумісної власності. Усе це буде враховуватися при вирішенні питання про вжиття заходів щодо забезпечення цивільного позову у кримінальному провадженні, заявленого власником суб'єкта господарювання, на майно якого було вчинено протиправне посягання [18, с. 114-115].

За результатами проведеного допиту, слід забезпечити належне ознайомлення підозрюваного та його захисника зі складеним протоколом. За наявності пропозицій, доповнень і зауважень вони підлягають обов'язковому внесенню до тексту протоколу.

Висновки. Отже, можемо зробити висновок, що допит підозрюваного у вчиненні рейдерства, є однією з найскладніших слідчих (розшукових) дій, що проводиться під час розслідування кримінальних проваджень цієї категорії.

Його результативність зумовлена ґрунтовним вивченням зібраних матеріалів та установлених фактичних даних, а також ретельною підготовкою до нього, що полягає не тільки у формулюванні конкретних і чітких запитань, але й у вивченні особи допитуваного, оволодінням слідчим тактичними прийомами, спрямованими на підвищення результативності слідчої (розшукової) дії тощо.

Кожен учасник допиту, зокрема й така ключова особа, як підозрюваний, повинні бути ознайомлені зі своїми правами й обов'язками, а за необхідності їх слід додатково роз'яснити. Неприпустимо ігнорувати запити особи щодо залучення їй перекладача або захисника, адже це може визнаватися істотним порушенням її прав.

Наголошено, що, окрім установлених обставин учинення кримінального правопорушення, щодо якого здійснюється розслідування, слід з'ясувати й інші відомості як про саму особу підозрюваного, так і стан її здоров'я, спосіб життя, зв'язки, наявність кримінального досвіду, специфіку професійної діяльності. Усі інші обставини, що становлять предмет допиту, зумовлені складом досліджуваного кримінального правопорушення, обставинами, що підлягають з'ясуванню, слідчою ситуацією, що сформувався на відповідному етапі розслідування.

Перспективами подальших наукових досліджень слід визначити науково обґрунтовані рекомендації щодо проведення одночасних допитів підозрюваних і свідків, а також потерпілих від рейдерства, з визначенням тактичних прийомів, які можуть бути результативними у таких ситуаціях, а також предмету допиту останніх.

Використані джерела:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 12.04.2012 № 4651-VI. БД «Законодавство України». ВР України. URL : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>. (дата звернення: 17.02.2022).

2. Давченко Т. М. Тактика допиту у кримінальних провадженнях доведення до банкрутства (ст. 219 КК України). *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 8. С. 310-316. URL : <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.8.51>.

3. Ліпін Ю. О. Підготовка до допиту підозрюваного на початковому етапі розслідування заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем у сфері енергетики. *Юридичний бюлетень*. 2020. Вип. 12. С. 141-148. URL : <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2020.12.20>.

4. Федорчук М. А. Особливості проведення допиту під час розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із рейдерським захопленням. *Актуальні проблеми держави і права*. 2020. № 86. С. 229-234. URL : <https://doi.org/10.32837/apdp.v0i86.2449>.

5. Колесник Ю. В. Особи, що підлягають допиту, та предмет допиту за чинним КПК України. *Вісник Академії адвокатури України*. 2014. № 1 (29). С. 78-85.

6. Постанова Верховного суду від 03 липня 2018 року у справі № 568/1121/16-к. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL : <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/75241937>

7. Санаков Д. Б., Скрябін О. М. Особливості здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2022. № 3 (118). С. 39-45. URL : <https://visnik.dduvs>.

in.ua/wp-content/uploads/2022/11/3_ua_n2/%D0%BC%D0%B0%D0%BA%D0%B5%D1%82_%D0%9D%D0%92_3-2022-39-45.pdf.

8. Чернецька В. Види судових допитів у кримінальному процесі України. *Підприємництво, господарство і право*. 2021. № 3. С. 284-288. URL : <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2021.3.46>

9. Шепітько В. Ю. Теорія криміналістичної тактики: монографія. Харків: Гриф, 2002. 438 с.

10. Кобець С. В. Особливості допиту свідка та потерпілого під час розслідування погрози або насильства щодо працівника правоохоронного органу. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2022. № 3. С. 232-237. URL : <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2022.03.42>.

11. Пряхін Є. В. Слідча тактика: навч. посібник. Львів: ЛьвДУВС, 2011. 116 с.

12. Криміналістика: навчальний посібник / А. Ф. Волобуєв, О. О. Волобуєва, О. А. Самоїленко та ін.; за ред. А. Ф. Волобуєва. Київ: КНТ, 2011. 504 с.

13. Галаган В. І., Калачова О. М. Встановлення процесуального статусу окремих осіб, які беруть участь у досудовому провадженні: монографія. Луганськ: СПД Резніков ВС. 2012. 212 с.

14. Криміналістика: підручник; В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова, В. А. Журавель та ін., за ред. В. Ю. Шепітько; 4-ге вид., переробл. і доп. Харків: Право, 2008. 464 с.

15. Весельський В. К. Сучасні проблеми допиту (процесуальні, організаційні і тактичні аспекти): монографія. Харків: НВТ «Правник», 1999. 126 с.

16. Бахін В. П., Когамов М. Ч., Карпов Н. С. Допит на попередньому слідстві (кримінально-процесуальні та криміналістичні питання): монографія. – 2-ге вид. Алмати, 2004. URL : <https://b.eruditor.link/file/3650525/>.

17. Розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з протиправним поглинанням та захопленням підприємств, сільськогосподарських земель, порушенням прав їх законних власників (рейдерство) / [М. С. Цуцкірідзе, Р. М. Дударець, С.З. Довгунь та ін.]. Дніпро: 7БЦ, 2021. 72 с.

18. Тюленев С. А. Потерпілі від рейдерства: сутність і види завданої шкоди. *Вісник Луганського навчально-наукового інституту ім. Е. О. Дідоренка*. 2023. Вип. 4 (104). С. 109-120. URL : <https://doi.org/10.33766/2786-9156.104.109-120>.

References:

1. Verkhovna Rada Ukrainy. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy № 4651-VI. (2012). *Database "Legislation of Ukraine" / Verkhovna Rada of Ukraine*. N. p. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>. [in Ukrainian].

2. Davchenko, T. M. (2020). Taktyka dopytu u kryminalnykh provadzheniakh dovedennia do bankrutstva (st. 219 KK Ukrainy). *Pidpriyemnytstvo, gospodarstvo i pravo – Entrepreneurship, Economy and Law*, 8, 310-316. URL : <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.8.51>. [in Ukrainian].

3. Lipin, Yu. O. (2020). Pidhotovka do dopytu pidozriuvanoho na pochatkovomu etapi rozsliduvannia zavolodinnia mainom shliakhom zlovzhyvannia sluzhbovym stanovyschem u sferi enerhetyky. *Yurydychnyi biuletyn – Law Bulletin*, 12, 141-148. URL : <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2020.12.20>. [in Ukrainian].

4. Fedorchuk, M. A. (2020) Osoblyvosti provedennia dopytu pid chas rozsliduvannia kryminalnykh pravoporushen, pov'iazanykh iz reiderskym zakhopleniam. *Aktualni problemy derzhavy i prava – Current Problems of State and Law*, 86, 229-234. URL : <https://doi.org/10.32837/apdp.v0i86.2449>. [in Ukrainian].

5. Kolesnyk, Yu. B. (2014). Osoby, shcho pidliahaiut dopytu, ta predmet dopytu za chynnym KPK Ukrainy. *Visnyk Akademii advokatury Ukrainy – The Bulletin of the Academy of Advocacy of Ukraine*, 1 (29), 78-85. [in Ukrainian].

6. Postanova Verkhovnoho sudu vid 03 lypnia 2018 roku u spravi No 568/1121/16-k (2016). *Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen – Unified state register of court decisions*. N. p. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/75241937>. [in Ukrainian].

7. Sanakoiev, D. B., Skriabin, O. M. (2022). Osoblyvosti zdiisnennia kryminalnoho provadzhennia v umovakh voiennoho stanu. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav – Scientific Bulletin of the Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs*, 3 (118), 39-45. URL : https://visnik.dduvs.in.ua/wp-content/uploads/2022/11/3_ua_n2/%D0%BC%D0%B0%D0%BA%D0%B5%D1%82_%D0%9D%D0%92_3-2022-39-45.pdf. [in Ukrainian].

8. Chernetska, V. (2021). Vydy sudovykh dopytiv u kryminalnomu protsesi Ukrainy. *Pidpriemnytstvo, gospodarstvo i parvo – Entrepreneurship, Economy and Law*, 3, 284-288. URL : <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2021.3.46>. [in Ukrainian].

9. Shepitko, V. Yu. (2002). Teoriia kryminalistychnoi taktyky: monohrafiia. Kharkiv: Hryf. [in Ukrainian].

10. Kobets, S. V. (2022). Osoblyvosti dopytu svidka ta poterpiloho pid chas rozsliduvannia pohrozy abo nasylstva shchodo pratsivnyka pravookhoronnoho orhanu. *Analitychno-porivnialne pravoznavstvo. Analytical and Comparative Jurisprudence*, 3, 232-237. URL : <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2022.03.42>. [in Ukrainian].

11. Priakhin, Ye. V. (2011). Slidcha taktyka: navch. posibnyk. Lviv: Lvivskiy derzhavnyi universytet vnutrishnikh sprav. [in Ukrainian].

12. Kryminalistyka: navchalnyi posibnyk (2011) / A. F. Volobuiev, O.O. Volobuieva, O.A. Samoilenko et al (Eds.); za red. A. F. Volobuieva (Ed.). Kyiv: KNT. [in Ukrainian].

13. Halahan, V. I., Kalachova, O. M. (2012). Vstanovlennia protsesualnoho statusu okremykh osib, yaki berut uchast u dosudovomu provadzhenni: monohrafiia. Luhansk: SPD Rieznikov VS. [in Ukrainian].

14. Shepitko, V. Yu., Konovalova, V. O., Zhuravel, V. A. et al. (2008). Kryminalistyka: pidruchnyk za red. V. Yu. Shepitko (Ed.) ; 4-te vyd., pererobl. i dop. Kharkiv: Pravo. [in Ukrainian].

15. Veselskyi, V. K. (1999). Suchasni problemy dopytu (protsesualni, orhanizatsiini i taktychni aspekty) : monohrafiia. Kharkiv: NVT "Pravnyk". [in Ukrainian].

16. Bakhyn, V. P., Kohamov, M. Ch., Karpov, N. S. (1999). Dopyt na poperednomu slidstvi (kryminalno-protsesualni ta kryminalistychni pytannia.) Almaty. [in Ukrainian].

17. Tsutskiridze, M. S., Dudarets, R. M., Dovhun, S. Z. et al. (2021). Rozsliduvannia kryminalnykh pravoporushen, pov'iazanykh z protypravnym pohlynniam ta zakhoplenniam pidpriemstv, silskohospodarskykh zemel, porushenniam prav yikh zakonnykh vlasnykiv (reiderstvo). Dnipro: 7BTs. [in Ukrainian].

18. Tiulieniev, S. A. (2023). Poterpili vid reiderstva: sutnist i vydy zavdanoi shkody. *Visnyk Luhanskoho navchalno-naukovoho instytutu im. E.O. Didorenka – Bulletin of Luhansk State University of Internal Affairs named after E. Didorenko*, 4 (104), 109-120. URL : <https://doi.org/10.33766/2786-9156.104.109-120>. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 27.02.2024

Tiulieniev S., Candidate of Economic Sciences, Director of the National Scientific Center "Hon. Prof. M. S. Bokarius Forensic Science Institute" (Kharkiv, Ukraine)

INTERROGATION PROCEDURE OF A PERSON SUSPECTED OF COMMITTING A RAID: PROCEDURAL AND TACTICAL ASPECTS

The article defines and characterizes the procedural and tactical aspects of the interrogation of a person suspected of committing a criminal offense related to raiding. Based on the analysis of the provisions of the criminal procedural legislation, it is substantiated that a person's acquisition of the procedural status of a suspect in criminal proceedings determines and determines the limits of his legal status, i.e. the rights and obligations he is entitled to at the relevant stage of the pre-trial investigation.

It was determined that, in essence, the subject of questioning of a person who has been notified of the suspicion of committing a criminal offense related to raiding is represented by the following components: 1) the essence of the circumstances being investigated; 2) their significance for the results of the case; 3) procedural status of the person participating in the interrogation; 4) legal principles of interrogation.

It is substantiated that, in addition to the established circumstances of the commission of the criminal offense, which is being investigated, during the interrogation of the suspect, other information should be found out, both about the person of the suspect himself, as well as his state of health, lifestyle, connections, presence of criminal experience, specifics of professional activity. All other circumstances that are the subject of the interrogation are determined by the composition of the criminal offense under investigation, the circumstances to be ascertained, etc.

The prospects for further theoretical research and scientific development are outlined, which, in particular, should be aimed at developing scientifically based recommendations for conducting simultaneous interrogations of suspects and witnesses, as well as victims of raiding actions.

Keywords: criminal offense, pretrial investigation, raiding, suspect, interrogation, testimony, subject of evidence, subject of interrogation.

Наукове видання

ВІСНИК

Луганського навчально-наукового інституту імені Е. О. Дідоренка

Науковий журнал

Випуск 1 (105)

Українською та англійською мовами

Реєстрація в Національній раді України
з питань телебачення і радіомовлення
(Рішення від 31.08.2023 № 771)

Відповідальний за випуск *В.В. Коваленко*

Комп'ютерна верстка *Л. Б. Коменко*

Підписано до друку 01.04.2024
Формат 60x84 ¹/₁₆ Ум. друк. арк. 20,6
Наклад 100 прим. Зам. № 0104-24

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглєзі, 6/1
Телефони: +38 (095) 934-48-28, +38 (097)723-06-08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 7623 від 22.06.2022 р.